

İSMAİL KAYGUSUZ

Alevilik - Kızılbaşlığın Felsefi, Tarihsel ve Siyasi Kaynakları

Proto-Alevilik, Hacı Bektaş Veli ve Materyalizm

2.CİLT

EMAR VAKFI

DERLEYENİN NOTU:

Bu e-kitap, önce, İsmail Kaygusuz'un *Kavga, Kervan, İşçinin Sesi* ve diğer yayın organlarında çıkmış makale ve araştırma yazılarının - bundan önce hazırladığımız 1.cilt gibi – kronolojik sıralama içinde hazırlandı. Ancak yazarın çeşitli konuları derinlemesine ele alıp araştırmasını geliştirmesi sonucu çeşitli konuların zaman içinde dağınık şekilde yayınlandığı görüldü.

Bu durum karşısında, yeni bir tasnife gerek duyduk. Elinizdeki e-kitap, bu tasnif uyarınca üç bölüm halinde düzenlendi. Yazılar, yayınlanış tarihleri ikincil öneme sahip olarak, üç konu çevresinde biraraya getirildi.

Bölüm I, ağırlıklı olarak Aleviliğin Felsefi kaynaklarına, Alevi-Kızılbaş inancının temel öğelerine ışık tutan yazıları biraraya getiriyor.

Bölüm II, Aleviliğin İslam öncesi tarihsel kaynaklarına göz atıyor ve genellikle proto-Aleviliği (Ön-Aleviliği) inceliyor.

Bölüm III, Babai ayaklanmasından itibaren Hacı Bektaş Veli'nin yaşamını, Hacı Bektaş Veli düşünce ve anlayışının gelişimini ve sonrasını ele alıyor.

Bölümlerde yer alan yazılar dikkatle okunduğunda, İsmail Kaygusuz dostumuzun, “gerçek devrimcidir” ilkesinin yılmaz savunucu bir araştırmacı olduğunu, hurafeleştirilmiş tarihsel açıklamaların üzerine yırtıcı bir şekilde gittiğini, Alevi toplumuna ayna olmaya çalıştığını görüyoruz. Özellikle ön-Alevilik alanında Kaygusuz'un Fransızca, Farsça ve eski Yunanca, hatta İngilizce ve Arapça kaynakları Alelilik-Kızılbaşlık gerçeğini tüm yönleriyle aydınlatma çabası çok kaydadeğer.

Tabii, bütün bunların tümü bir çerçevede ele alındığında, Kaygusuz'un bulgularının ve ulaştığı sonuçların, Alevilik-Bektaşiliği devlete, hem de varolan şeriatçı-milliyetçi yapılanmaya yamamak için manevra yapan çevreleri son derece rahatsız ettiği fark ediliyor.

Özellikle çeşitli dernek ve vakıflarda yuvalanmış ve devletin sorduğu yanlış “devletin bekası” sorusuna “he” diyen kimi işbirlikçi örgütlenmeler, Alevilik-Bektaşiliğin aynı zamanda hem felsefi hem de tarihsel kökleri itibarıyla Alevilik-Kızılbaşlık olduğunun üstünü örtmek için inancı ve tarihi tahrif ederek sunmaya çabalıyorlar.

Bizim bütün bu düşmanlıklara, cehalete ve işbirlikçiliğe karşı Alevi-Bektaşî gençliğine tavsiyemiz kısa yalın ve özdür:

Alevi-Bektaşî-Kızılbaş inancının gizi, ilkeleri, Alevi dedelerin, zakirlerin, tüm ulularımızın yüzlerce yıldır okuduğu deyişlerin satırlarında açıklanıyor. Uydurulmuş metinlere değil deyişlerin iç anlamına güvenin! İnancınız oradadır! Ne diyordu Edip Harabi usta?

Daha Allah ile cihan yoğiken
Biz onu varedip ilan eyledik
Hakka layık hiçbir mekan yoğiken
Hanemize aldık mihman eyledik

Kendisinin henüz ismi yok idi
İsmi şöyle dursun cismi yok idi
Hiçbir kıyafeti resmi yok idi
Şekil verip tıpkı insan eyledik

İsmail Kaygusuz yoldaşımıza yaptığı araştırmalar ve açığa çıkardığı gerçekler için bir kez daha teşekkür ediyor, size iyi okumalar diliyoruz.

Ağustos 2026

E-kitabı derleyen ve yayına hazırlayan: İsmail Büyükakan

Yayıncı: EMAR Emek Araştırmaları Vakfı

(www.emarvakfi.org);

Yazışma adresi: bilgi@emarvakfi.org

Bu kitapta yer alan yazıların *İşçinin Sesi*'nde, *Kavga* ve *Kervan*'da ve bazı başka yayınlarda çıkmış nüshalarına aşağıdaki linklerden ulaşabilirsiniz.

İşçinin Sesi | Emek Araştırmaları Vakfı

Kavga-Kervan | Emek Araştırmaları Vakfı

EMAR VAKFI

İÇİNDEKİLER

1. BÖLÜM ALEVİLİK FELSEFESİ

ALEVİLİK VE MATERYALİZM – I - IV	11
MAKAM-I NAZ'DA TANRIYI SORGULAMA ELEŞTİRİ VE YOKSAMA.....	69
ENELHAK, TANRILAŞMA (THEOSİS), MADDE - TANRI BİRLİĞİ ÜZERİNE ...	81
ALEVİ KAVRAMININ İLK ORTAYA ÇIKIŞI.....	96
ALEVİLERDE HIZIR İNANCI, KAYNAKLARI	101
RIZA KENTİ'NDE CANI CANA MALI MALA KATMAK	114
ALEVİLİK TOPLU İBADETİ CEM VE KURUMLARINA NESNEL BAKIŞ.....	123

2.BÖLÜM İSLAM ÖNCESİ VE PROTO ALEVİLİK

PROTO-ALEVİLİK VE ALEVİLER 1 – 6	153
ALEVİLİĞİN İSLAM ÖNCESİ KAYNAKLARINA KISA BİR BAKIŞ	233
MAZDEKİZM KAYNAKLI BABEK-HÜRREMİ ALEVİ HAREKETİ.....	249
ZENCİ KÖLELERİN AYAKLANMASI.....	260
"İSLAM BOLŞEVİKLERİ": KARMATİLER.....	266

3.BÖLÜM HACI BEKTAŞ VELİ

BABAİLER VE BABAI AYAKLANMASI I – II	293
HACI BEKTAŞ VELİ VE BABAİLER AYAKLANMASI	317
HACI BEKTAŞ BİLİNÇLİ OLARAK SAVAŞIN DIŞINA ÇIKARILDI	326

SAİD EMRE, <i>MAKALAT</i> VE HACI BEKTAŞ VELİ	338
SAİD EMRE, HACI BEKTAŞ VELİ'NİN <i>MAKALAT</i> 'I VE MATERYALİZM	345
"VİLAYETNAME" VE HÜNKAR HACI BEKTAŞ VELİ'NİN GERÇEK DÜNYASI	357
HACI BEKTAŞ VELİ'Yİ TANIMAK, ANLAMAK VE ANLATMAK ÜSTÜNE	409
İMAM CAFER BUYRUĞU'NUN HAZIRLANIŞI VE KIZILBAŞLIK SİYASETİ	439
PİR BALIM SULTAN VE KIZILBAŞ SİYASETİ	452
ŞİİLİK ALEVİLİĞE DÜŞMAN	469
KIZILBAŞLIĞINI İNKAR ETMEYEN ALEVİ, "BEN KOMÜNİSTİM" DEMEKTEN DE ÇEKİNMEZ	473

EMAR VAKFI

EMAR VAKFI

BÖLÜM I: ALEVİLİK FELSEFESİ

EMAR VAKFI

EMAR VAKFI

Alevilik ve Materyalizm - I

Alevilik siyasetinin felsefesi hiç kuşkusuz materyalizmdir

Bazıları “Prof” titrini arkalarına alarak, bile bile idealist felsefe çerçevesinde, gerçeklikten kopuk bir Alevilik inanç ve tarih felsefesi yapıyor. Bunlardan biri, babasından aldığı miras gereği, en militaristinden en köktendincisine kadar sağ partiler yelpazesinde serinleyeceği yer ararken, Alevilik üzerine birkaç popüler kitap yazmış birkaçı da devletin savunuculuğunda yerlerini alıyorlar. Hepsinin ortak yanı, 1000 yıllık bir başkaldırı ve muhalefet siyaseti olan Aleviliği, onu inkar edip anlatarak yoketmeye çalışmaktır.

Aleviliği ortodoks dinler çerçevesi içerisinde, “idealizm” batağında yorumlayarak boğmak isteyenlere meydanı boş bırakmamak gerekiyor. Her siyasetin bir felsefesi vardır. Egemen dine ve egemen yönetime 1000 yılı aşkın süredir aykırı inançta (*heterodoksi*) yol sürmüş ve devrimci muhalefet olmuş, mensupları çeşitli coğrafyalarda yüzlerce kere egemenlere başkaldırmış, kırılmış, diasporalar (sürgünler) yaşamış, toplu kıyımlara uğramış olan *Alevilik siyasetinin felsefesi hiç kuşkusuz materyalizmdir*.

Bu gerçek ortada iken, Aleviliğe “dindir, mezheptir; materyalizmle hiçbir ilgisi yoktur” diyenler, yukarıda belirttiğimiz amaçlara hizmet ediyorlar. Aleviliğin toplumsal ve siyasal tarih ve felsefesini ancak materyalist felsefe içinde değerlendirebiliriz.

Aleviliğin devrimci mücadelesini şu bilimsel saptama çerçevesinde değerlendirebiliriz:

“Sınıf mücadelelerinin o çağda dinsel nitelik işareti taşımaları, çeşitli sınıfların çıkarları, ihtiyaç ve taleplerinin dinsel perde ardına gizlenmesi, işin aslından hiçbirşey

değiştirmez ve çağın koşullarıyla kolayca açıklanabilir... Genel feodalizme yöneltmiş bütün saldırıların, herşeyden önce kiliseye karşı olacağı, bütün devrimci toplumsal ve siyasal öğretilerin de aynı zamanda ve esas dinbiliminden (teoloji) sapmış mezhepler olacağı açıktır... Ortaçağ boyunca koşullara göre kah mistik biçimde [Hallacı Mansur ve ve diğerlerini anımsayalım.- İ.K.,] kah açık mezhep biçiminde, kah silahlı ayaklanma biçiminde [İmam Hüseyin, torunu Zeyd ve oğlu Yahya, Baba İlyas-Baba İshak, Şeyh Bedreddin, Kalender Şah ve benzerleri, her iki biçime birkaç örnek olarak gösterilebilir.-İ.K.] ortaya çıkıyordu.” (F.Engels, *Köylüler Savaşı*, 1978-İst., s.61-62)

Alevilik üzerine yazıp çizerek siyasetsizliği siyaset yapan tanınmış yazarlar takımı, acaba Aleviliği Engels’in betimlediği “esas din bilimine”, yani yönetenlerin dini Sünniliğe, şeriat ve camiye aykırı görmüyorlar mı? Yoksa, alnımızda parlayan “Rafizi” (dinden sapmış) damgasından utanıp, onu silmek çabasında mıdır?

Bizce gerçek Alevi bu damganın gerektirdiğini yapmalı. Silmeye çalışan kendini karayezide benzetir.

Materyalist Felsefe ve İdealizmle Çelişkileri

Düşünce ile varlık arasındaki ilişkiler sorunu felsefede temeldir. Diğer bütün felsefi sorunlar buna verilecek cevaba bağlıdır. Sorunun iki yönü vardır.

Birinci yön: “Madde ruhtan (bilinçten) önce midir sonra mı?”, ya da “madde mi ruhu, yoksa ruh mu maddeyi yaratmıştır?”

İkinci yön de şudur: “Dünya bilinebilir mi, insan düşüncesi doğanın bilinmeyen sırlarına açığa çıkarabilir mi, kendi gelişim yasalarını keşfedebilir mi?”

Felsefe’nin bu temel sorusuna birbirine karşıt iki yanıt gelir:

Maddeye öncelik tanıyan yanıt (*Materyalizm*). Ruha öncelik tanıyan yanıt (*idealizm*).

Materyalist düşünörlere göre madde sonsuzdur, hiç kimse onu yaratmamıştır ve doğaüstü güçler diye birşey yoktur. Ruh (bilinç), maddenin tarihsel gelişiminin bir ürünü, insanın çok karmaşık bir organı olan beynin bir işlevidir.

İdealistlere göre ise ruh maddeden önce vardı ve onu yarattı. Ruh varolan herşeyin temelidir. İdealistlerin düşönceleri, “dünyayı yaratan Ruh” konusunda ikiye ayrılır. *Sübjektif İdealistler*, dünyanın insan ruhu tarafından yaratıldığına inanırlar. *Objektif İdealistler* ise, insanın dışında bir ruhun dünyayı yarattığını ileri sürerler. Bu “Objektif Ruh” çeşitli felsefi sistemlerde “mutlak düşünce” ya da “evrensel irade” biçiminde ortaya çıkarak, tanrı düşöncesiyle üstöste düşer.

Materyalistler. dünyanın tanınabilir, bilinebilir olduğunu savunurlar. İnsan bilinci şeylerin iç-yapısına nüfuz edebilir, özünü tanıyabilir.

İdealistlerin bazıları, dünyayı kavrayabilme olanağını yadsırırlar. Bunlara “Bilinemezçiler” (*Agnostikler*) adı verilir. “Tanınabilir” diyen İdealistler ise gerçekte tanınmanın, bilmenin anlamını bozarlar. İnsanın nesnel dünyayı bilemeyeceğini, fakat kendi düşünce ve duygularını tanıyabileceğini, dolayısıyla bunun *yansıması* olarak dünyayı kavrayabileceğini ileri sürerler.

Genel kural olarak, toplumda gerici güçlerin ilerici güçlere karşı savaşında, *idealizm gerici güçlerin hizmetindedir*. Sömüröcüler için idealizm ve egemen din, her zaman çalışanların *ruhsal köleleştirilmeleri* için bir araç, kendi egemenliklerini haklı göstermenin bir yöntemi olarak kullanılmıştır.

İdealistler arasında, felsefi düşüncenin gelişimine belirli katkılarda bulunan kişiler olmuştur. Fakat bütün olarak ele alındığında onlar bile, sonunda dünyanın çarpıtılmış bir tablosunu çizerek, dinsel düşünceyle birleşmişlerdir.

İdealizm, egemen sınıflara işçileri ahlaken köleleştirmek için gereklidir. Bu yüzden her türlü araçtan yararlanarak onun yayılmasını sağlamaktadırlar.

İnsan günümüzde dünyayı *bilimler yoluyla* tanır. Bilimler bize neyi öğretir? Evrenin *maddi bir gerçek* olduğunu öğretir. İnsanın bu gerçeğe yabancı olmadığını, bunu bilebileceğini, bu sayede evreni *değiştirebileceğini*.

“Engels, ‘Materyalist doğa görüşü’, der, ‘doğanın olduğu gibi, yabancı birşey katmadan, sade biçimde kavranmasından başka bir şey değildir.’ (Engels, *Doğanın Diyalektiği*, Ankara-1977, s.253) Bilimlerin herbiri, ‘doğanın olduğu gibi’ bir yönünü inceler. Marksist felsefe ise ‘doğanın olduğu gibi, genel olarak kavranması’dır. Bilimle özdeşleşme de bilimsel bir felsefedir. Diyalektik Materyalizm bilimle özdeş değildir ama bilimler zorunlu olarak diyalektiktir (çünkü, bilimler evrenin en genel yasalannı tanımazlıktan gelirlerse kurulamazlar) ve materyalisttir (çünkü, bilimlerin konusu maddi evrendir). O halde Diyalektik Materyalizm bilimlerden ayrılamaz. Ancak bilimlere dayanarak ilerleyebilir, onlardan sentez yapar. Ayrıca bilimlere de geniş ölçüde yardım eder. Tarihsel Materyalizm, diyalektik materyalizmin ilkelerini topluma uygular. (Georges Politzer, *Felsefenin Temel İlkeleri*, s.36)

Thomas Münzer’ın Görüşleri

“Ortaçağ, felsefe, siyaset, hukuk gibi tüm ideoloji biçimlerini teolojiye bağladı, onun alt birimleri haline getirdi. Böylelikle de her çeşit toplumsal ve siyasal hareketi, teolojik biçim almak zorunda bıraktı. Yığınların duyguları, başka herşeyi dışarıda bırakır biçimde dinle beslenmişti. Bu nedenle, güçlü bir hareket yaratabilmek için, kendi çıkarlarını dinsel bir görünüş altında öne sürmeleri zorunluydu.” (F.Engels, “Feuerbach ve Klasik Alman

Felsefesinin Sonu”ndan aktaran R. Yürükoğlu, *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır*, 4.Basım, İst. 1994, s.202)

1525 yılındaki Alman köylü isyanlarının ideolojisini çizen ve ayaklanmaya belirgin katkıda bulunan papaz Thomas Münzer’e göz atalım:

“O dönemde Thomas Münzer herşeyden önce bir dinbilimciydi. Ama zaman zaman tanrıanımazcılığa yaklaşan bir panteizm öğretiyordu. Bizim dışımızda bir Kutsal Ruh yoktur, diyordu. Kutsal Ruh özellikle akıldır. İman da, aklın insan içinde ortaya çıkmasındcn başka birşey değildir ve bu yüzden Hristiyan olmayanlar da iman sahibi olabilir. İşte bu iman, ete kemiğe bürünmüş bu akıldır, insanı kutsallaştıran. (Münzer’den 175-180 yıl önce Kapadokya’da Hacı Bektaş Veli, inancı dışındaki Hristiyanlarla dostluk kurmuş, ‘73 millete tek nazarla bakmayı’ öğütlüyor ve ‘İslamın temeli ahlak, ahlakın özü bilgi, bilginin özü ise akıldır’ diyordu. İmanı bilinç içinde eritmiş, akla bağlamıştı Hünkar. İ.K.) Bu yüzden ki cennet öbür dünyada değil, onu da bu yaşamın içinde aramak gerekir. Öteki dünyada cennet varolmadığına göre, cehen-nemde lanetleme de yoktur. İman sahibi olanların yapmaları gereken cenneti, ‘tanrı krallığını’ yeryüzünde kurmaktır. İnsanların kötü istek ve iştahlarından başka şeytan yoktur. İsa da diğer insanlar gibi bir insan, bir peygamber, bir öğretmendi.” (F.Engels, agy, s.76-77, s.78)

Şeyh Bedreddin’in Görüşleri

Alıntıyı biraz daha sürdürüp, Münzer’den 100 yıl önce Şeyh Bedreddin’in yazdıklarıyla karşılaştırarak, hayret verici benzerlikleri ve Bedreddin’in hatta “daha ileride” bulunduğunu görelim:

“Münzer’in tanrı krallığı, hiçbir sınıf farkının, hiçbir

özel mülkiyetin ve toplum üyelerine yabancı hiçbir özerk devletin bulunmadığı bir toplumdan başka birşey değildi. Varolan bütün otoriteler, boyun eğmeyi ve devrime katılmayı reddederlerse devrilmeliydiler. Bütün işler ve mallar ortaklaşa olmalı ve en eksiksiz eşitlik egemen olmalıydı. Prensler ve soylular da bu birliğe katılmaya çağrılacaktı. Reddederlerse, birlik ilk fırsatta bunları silah zoruyla devirecek ya da yokedecekti. T.Münzer halkın o dönemde anlayacağı peygamber diliyle konuşuyor, ama gerçek amaçlarını güvendiği yakınlarına söylediği açık seçik ortadaydı.” (F.Engels, *agy*, s.79, s.84)

Bir de, “peygamber diliyle konuşan” büyük din bilgini Şeyh Bedreddin’i dinleyelim:

“Varolmak ve yokolmak, bir suretin bir maddeden gitmesi ile yerine bir diğerinin gelmesinden ibarettir. Bu da öncesiz ve sonrasızdır. Ondandır dolayı dünya ve ahiret itibari bir yerdir. Görünen suretler fani sayılan dünya, görünmeyenler ise baki sayılan ahirettir... Dünya ve ahiret birbirinin karşılığıdır. Herşeyin başlangıcına dünya, sonuna da ahiret denilir... Tanrılık mertebesinde Cenab-ı Hakk’ın gözle görünen bir şekli yoktur. Hissi suret alemin gerçeklerindendir. Hak sureti de o mertebelerde içyüzden ibarettir. Ve insanın içyüzü Hakk’ın sureti üzeredir. İnsan saltık varlığın sadık ve parlak bir aynasıdır... Halkın sandığı gibi cesetlerin haşri, yani gövdelerin yeniden dirilip mahşere çıkması olanaksızdır. Meğer ki zaman gelsin, dünyada insan cinsinden hiçbir kimse kalmasın. Bizim bildiğimize göre kıyamet, zatın zuhuru ve sıfat saltanatının sönmesidir. Eğer sen dilerse, ölen herhangi birisi için, kıyameti koptu, diyebilirsin... Bu beden için ölümsüzlük olmadığı gibi, çözümleri için de eskisi gibi bir daha birleşme yoktur... Yine *Kur’an*’da bahsi geçen huriler, köşkler,

ırmaklar, ağaçlar ve benzer şeylerin hepsi ancak hayal aleminde gerçekleşir... Çirkin ve iğrenç herşeye ateş ve cehennem denildiği gibi, yüksek ve şerefli her mertebeye de cennet adı verilir... *Hakka erişmek demek, insanın kendi saf varlığına erişmesi demektir.* (abç) Ancak bu yolları gösteren ilim adamlarına saygılı olmak yerinde olur..." (Şeyh Bedreddin, *Varidat*)

Bedreddin'in *Camiü'l-Fuseleyn*'de söyledikleri daha da ilginçtir:

"Dünyada kutsallık yoktur. Kutsallık sadece Tanrı'dadır. Yarattığı herşey insan içindir. Toprağın tek ıssı Tanrı'dır. Rumeli'nde bol bol görülen malikane ısları yüzünden insanlar bu nimetten mahrum bırakılamaz."

Bizans tarihçisi Ducas, Şeyh Bedreddin'in düşüncelerini yayan Börklüce Mustafa hakkında şunları yazıyor:

"Karaburun'da bir Türk köylüsü ortaya çıktı. Bu Türk köylüsü vaaz ve öğütlerde bulunuyor; kadınlar dışında olmak üzere yiyecekler, giyecekler, evcil hayvanlar ve arazi gibi şeylerin tümünün ortak olmasını öneriyor, 'ben senin malını mülkünü kullanabildiğim gibi, sen de benimkini aynı şekilde tasarrufta bulunabilirsin' diyordu..."

Gerek Edirne, Konya ve Kahire'de zamanın dine dayalı tüm bilimlerini tahsil etmiş şariat bilgini Şeyh Bedreddin Mahmud'un başkaldırısı, ondan 100 yıl kadar önce Anadolu'yu sarsan Baba İlyas-Baba İshak başkaldırı geleneğinin devamıydı. Baba İlyas, Engels'in deyimiyle "peygamber diliyle" konuşmakla kalmamış, doğrudan peygamber "Baba Resulallah (tanrının elçisi)" olarak ortaya çıkmıştı. Bu, Ortaçağ Anadolu'su koşullarında ezilen, sömürülen köylü ve göçebe halk yığınlarının "Kurtarıcı / Mehdi / Veli / Peygamber" bekleyiş ve özlemlerinin diliyle ortaya çıkışı.

Anadolu tarihinin o güne değin gördüğü bu en büyük halk ayaklanması olan Babai ayaklanması (1239-1240), insanı ve insan sevgisini en önde tutan; eşitlikçi, paylaşımcı ve özgürlükçü kuralların uygulandığı tapınma biçimi olan Cem düzenini ve yönetimini toplumsal iktidara götürmenin ilk denemesiydi. Selçuklu feodal beylerinin, merkezi feodal devletin üstlerine gönderdikleri ordularla birkaç ay içinde tam 12 kez savaşıp zafer kazanmış, tarihte Babai İsyanı adını taşıyan bu Alevi halk hareketi, *doğrudan iktidara yönelikti*. Konya Sultanı tacını, Sünni Selçuklu ordusunun Türk, Kürt ve Gürcü paralı askerlerine son anda katılan ağır silahlı Frank şövalyelerinin desteği sayesinde kurtarabilmişti.

Hacı Bektaş'ın Siyaset Felsefesi

“İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır” diyen Hacı Bektaş Veli, kardeşini şehit verdiği ve içinde yer aldığı Babai ayaklanmasından on yıl geçmeden Sulucakarahüyük’de tekkesini kurmuş, Alevi-Bektaşî öğretisini yaymaya başlamıştır. Baba İlyas’ın altmış halifesinden biri olan Hacı Bektaş’ın kurduğu Dergah, giderek Sünniliğin medreseleri karşısında, günün bilimlerinin ışığı altında, hatta onu da aşarak, Alevi-Bektaşî öğretisinin kurallarının öğretilip uygulandığı bir Halk Üniversitesi konumu kazanmıştır. Kuşkusuz bunda, Hacı Bektaş’la birlikte, 1240 kırımından kurtulabilen öteki Baba İlyas halifelerinin de katkıları vardı. Sulucakarahüyük, 20 yılı aşkın bir süre, Hünkar’ın ölümüne (1271-72) dek, Anadolu’da güçlü bir merkezi yönetim kurulması için politika üreten yer olmuştur... Bu dönemde hangi Anadolu beyliğini incelerseniz, oraya yerleşmiş ve etkin bir veya birkaç Hacı Bektaş ardası (halifesi) bulursunuz.

Hacı Bektaş Veli ve ardalarının siyaset felsefesi ne idi?

* “Ellerin kabesi var, Benim kabem insandır, Kuran da

kurtaran da, insan oğlu insandır.”

- “İnsan ekmeğini kendi emeği, alın teriyle çıkartmalıdır.”
- “En büyük keramet çalışmaktır, çalışmadan geçinenler bizden değildir.”

• “Oturduğun yeri pak et, kazandığın lokmayı hak et.”

• “Marifet nefsi silmek değil, bilmektir.”

* “Alem adem, adem de alem içindir.”

• “Okunacak en büyük kitap insandır.”

• “Gözü ileride, gönlü geride olan kimse yola gidemez.”

• “Yolumuz, ilim irfan ve insanlık sevgisi üzerine kurulmuştur. Ve ilim hakikate giden yolları aydınlatan ışıktır.”

• “Bir olalım, iri olalım, diri olalım.”

Hacı Bektaş Veli’nin sözleridir bunlar.

Hacı Bektaş’ın ilk ardası *Abdal Musa Sultan*’dan da bir-iki söz aktaralım:

“Dünyalık için ehli mansıba (büyük makam sahibi beylere) ve maslahat (sulh, barış, rahatlık) için vezir ve ricalın (büyük rütbeli memurların) kapısına varma. Elden gelirse, yalnız nimet yeme.”

Alevi-Bektaşiliğin siyaset felsefesi işte bu ve benzeri sözlerde gizlidir.

Bilimle bağdaşüyor. Maddi dünyaya dönüktür, metafizikle hiç ilintisi yoktur. Ezilen-sömürülen toplumların, dünyayı değiştirmek isteyen emekçi sınıfların felsefesidir. Bunun, yukarıda özetle tanıttığımız Materyalizm’den ne farkı var? Fark bir yana, Hacı Bektaş Veli ve Abdal Musa’nın sözlerini iyice açıp yorumlamaya geçtiğinizde, ilkel-kaba materyalizmi de değil, *diyalektik materyalizmi* göreceksiniz.

İşte Şeyh Bedreddin, bir buçuk asır sonra, bu ilkelerin ışığında ilerleyip, öğretisini geliştirerek Alevi-emekçi toplulukların liderliğini kazanmış, onların mücadelesini vermiştir.

Tüm 16.yüzyıl boyunca Alevi halklar (Kızılbaşlar) önderliğinde, tüm ezilen-sömürülen yığınların katıldığı onlarca halk ayaklanması olmuştur. Bunlar, nesnel dünyaya yönelik olan inanç felsefelerinin ilkeleriyle, feodal merkezci Sünni Osmanlı Devleti'ni kökünden sarsmıştır.

16.yüzyıl Alman köylü savaşlarının büyük teorisyen ve önderi Thomas Münzer örneği ile konuya girmiştik. Anadolu'da Batıni-Alevi ezilen köylülerin ve emekçi halkların sosyal mücadelelerinin, Münzer'den 100-200 yıl önce, çok daha dikkate değer olduğunu açıkça görüyoruz. Eğer Engels, Avrupa feodal çağının köylü savaşlarını incelerken, tesadüfen, Kıbrıs'ta oturan Dominiken rahibi Simon de St. Quentin'in, 1246 yılında Orta ve Doğu Anadolu'yu baştanbaşa dolaşırken, bizzat savaşa katılmış Frank şövalyelerinden dinlediği, Küçük Asya'nın yaşamış olduğu en büyük halk ayaklanmasının önderi Baba Resul'ü ve eylemlerini yazdığı Latince metinleri görmüş olsaydı, herhalde Aleviliğin mücadelesine Münzer'den önce yer verecekti ve o zaman Marksist literatür bugünkünden daha zengin bir gelişim gösterecekti.

Alevi-Bektaşî Edebiyatında Felsefi Materyalizm

Alevi-Bektaşî edebiyatını, şiir türleri (nefes, deme, düvazımam, devriye, güzelleme, yergi destanları vb.), çoğunluk Alevi ermiş velilerinin kerametlerini anlatan düzyazı ya da manzum menakıbnameler ve fıkralar oluşturmaktadır.

En dindarca yazılmış görünen bir şiirde bile Alevi ozanı *nesnel gerçekliğe, maddeye* göndermeler yapar. İma yoluyla da, takıyye ile de yapar.

Burada sadece Yunus Emre ve İmadeddün Nesimi'nin şiirlerinden bazı örneklemelerle bunları göstermeye çalışacağız.

Yunus Emre’de materyalizm

Yunus Emre’nin şiir denizinde iki kulaç attınız mı materyalizmi, nesnelliği yakalarsınız.

Oruç namaz zekat hac cürm ü cinayetdürür
Fakir bundan azattır has ül heves içinde
Aynel yakın görüptür Yunus mecnun oluptur
Bir ile Bir oluptur Hakk-el yakın içinde

Görüldüğü gibi Yunus’umuz, yakından gördüğü Hak’la birleşir, Bir ile bir olup tanrılaşır. Oruç-namaz-zekat ve hacci cürüm, cinayet sayar. O;

Her kim müslüman olmadı beş vakit namaz kılmadı
Bil ki müslüman olmayan ol tamuya girse gerek
(...)
İsrafil surun urunca cümle mahluk uyanınca
Soru hesap sorulunca Arab dili lisan gerek

diyorsa, bunların saçmalığını vurgulamak içindir. Mahşer günü sorgu meleklerine Arab diliyle hesap vermek de ne demek? Bu açıkça, medresedeki Arap dili öğretimine, dinin Arapça anlatılmasına karşı çıkıştır.

Yunus’un (1240?-1320?), Türkçenin bu ilk büyük ozanının namazda kıblesi “dost yüzü”dür. Zaten namaz değildir yaptığı. Niyazdır, insana secdedir.

Aşk imandır bize gönül selamet
Kiblemiz dost yüzü daimdir salat

(...)

Anın çün kapıda kaldı şeriat
Gönül secde eder dost mihrabına
Yüzün yere koyup kılar münacât

Anadolu Aleviliğinin ilk büyük ulularından olan Yunus, şeriatı, şeriat inançlı devleti *yadsımıştır*.

O, döneminin düzenine ve yönetimlerine karşıdır. Düzenin temelden bozukluğuna, zalimliğine ve kandökücülüğüne başkaldırmıştır. Şiirlerinde “öğüt işitmez halka” durup dinlenmeden bunu anlatmaktadır. Feodal beyler yoksul halkı iliklerine değin sömürmektedir ve onlar için öldürmek zevktir. Haram-i hamir (mayası bozuklar) cihanı doldurmuştur, onca fesat ve namussuzluklarına rağmen saygı görürler. Onlar emeği sömürenler ve emek vermeden, yemek yiyenlerdir. Mürşidi Hacı Bektaş Veli’nin “emeği ile geçinmeyenler bizden değildir” sözündeki kimselerdir bunlar. Oysa Yunus’a göre “Süleyman peygamber bile zembil örerek, kendi emeğini yerdı. Kendi emeğini yiyince insan berhudar (mutlu) olur. İnsan emeğiyle kazanmalı ve yemeli. Aynı zamanda yedirmeli, gönül yapmalıdır. Çünkü yüz Kabeden yeğdir bir gönlü ziyaret etmek.”

Düzenin getirdiği ahlak bozukluklarına dikkat çeken Yunus, dervişlerin yolgöstericilik görevlerini yapmadıklarından yakınıyor ve şöyle söylüyor:

Dürüst kazan ye yedir bir gönül ele getir
Yüz Kabeden yeğrekdir bir gönül ziyareti
Uslu değil delidir Halka salusluk satan
Nefsin müslüman etsin var ise kerameti

“Biz talib-i ilimleriz (biz bilimin talibiyiz) aşk kitabın okuruz” demiş Yunus. Gittiğimiz yola gelmek isterseniz, dört kitabı yüzeyden okuyanları dinleyerek değil, iç anlamlarıyla

öğrenmelisiniz demiş ve sadece dört kitabın anlattıklarıyla yetinmemiş. Bilim öğrenmeyi önce “kendini bilmeye” yöneltmiş. Tanrının kendi özünde ortaya çıktığına, yaratan ve yaratılanın kendisi olduğuna karar vermiş. Tanrıyı kendisiyle eşleştirip maddeye indirgeyince “Enelhak”çılığın mistisizmini aşarak tüm korkularından kurtulmuş, kul iken sultan olmuştur. Şimdi bu materyalizm değil mi?

Tanrıyı ilk kez gökten yere indiren Hallacı Mansur idi. Yunus, rahmetin “yerden” geldiğinin ve insan yaşamının yere (maddeye) bağlı olduğu bilinci içinde, onu kendinde yakalamıştır.

Nicekim ben beni bildim yakın bildim Hakkı buldum
Hakkı buluncadı korkum şimdi korkudan kurtuldum
(...)

Yunus’a Hak açtı kapı Yunus hakka kıldı tapı
Baki devlet benim imiş ben kul iken sultan
oldum
(...)

Ben ayımı yerde gördüm ne isterim gökyüzünde
Benim yüzüm yerde gerek bana rahmet yerden yağar

Yunus Emre, çağının dillerini ve bilimlerini öğrenmiş, evrenin varoluşu, hareketi üzerine, özümsemiği bilgilerle, şiirlerinde fikirler üretmiş, görüşler söylemiş. Doğayı, nesnel dünyayı doğrudan görmenin ötesinde, kendi gelişim ve değişimi içerisinde incelemeyi denemiştir.

Yunus yaratılış destanları yazmıştır. Bu destanlardaki “evrenin özü”, “insanı oluşturan dört karşı nesne”, “evren çekirdeği (gevher)”, “son hızla dönen gevherden oluşan buğu”, “buğudan oluşan gökyüzü ve yıldızlar”, “dönmeye başlayan gökyüzü ve ay”, “boşlukta duran denizler üstüne kurulan yer” gibi, İslami inançlar dışındaki yaradılış düşünce ve varsayımları,

Greko-Bizans bilim ve felsefi düşüncelerine dayandırarak yorumlanabilir:

Yer gök yaratılmadan Hak bir gevher eyledi
Nazar kıldı gevhere sığmadı devreyledi

Gevherden buğu çıkar ol buğdan gök yarattı
Gökyüzünün bezeğin çok yıldızlar eyledi

Göğ'ayıttı dön dedi aya yürüsün dedi
Suyu muallak tutup üstünü yer eyledi

Yer çalkalandı durmadı bir dem karar kılmadı
Yüce yüce dağları Hak çöksünler eyledi
(...)
Hak bir gevher yarattı kendinin kudretinden
Nazar kıldı gevhere eridi heybetinden

Yedi kat yer yarattı ol gevherin nurundan
Yedi kat· gök yarattı ol gevherin buğundan

Yedi deniz yarattı ol gevher damlasından
Dağları muhkem kıldı ol deniz köpüğünden
(...)

Niteliğim soran işit hikayet
Su vu toprak od u yel oldu suret

Çar muhalif nesneden dört divarım
Saz-ı kar eyledi verdi keramet

Yel ile toprağı kıldı muallak
Su içinde odu tuttu selamet

Bunları düşünen, akıl yürüten, görüşler atıp çözümlemeler getirmeyi deneyen Yunus, bir başka şiirinde de o çağdaki, yeryüzünün öküz üzerinde olduğu inancı ile alay ediyor. *Tabii ki dinsel örtü altında.*

Verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere, Hacı Bektaş Veli'nin halifelerinden Tapduk Emre'den el etek tutan, nasibalan, kendi deyimiyle "siyaset meydanında" Aleviliğin siyasetini yapmış olan Yunus'umuzun görüşleri idealist felsefe ile açıklanamaz.

Üstelik Yunus, "bizim toplumumuz her toplumdan farklıdır, bizim inancımız ve ilkeleri hiçbir dinde yoktur, hem bu dünyada, varsa ahirette de ayetlerimiz ayırdır" diyerek, din örtüsünü bile kaldırmanın yolunu bulmuştur:

Gayridür her milletten bizim milletimiz
Hiç dinde bulunmadı din ü diyanetimiz
Bu din ü diyanette yetmiş iki millette
Bu dünya ol ahrette ayırdur ayatımız

Seyyid İmadeddin Nesimi tanrıtanımazlığa ulaşmıştı

Şeriat kadıları neden Seyyid Nesimi'nin (1369/70-1404) öldürülmesine, derisinin yüzülmesine fetva verdiler?

Çünkü Seyyid Nesimi, ulaştığı son noktada, din örtüsünden sıyrılmış, takiyye bile yapmadan dizelerinde tanrıtanımazlığı işlemek korkusuzluğunu göstermiştir.

Ey beni na-hak diyenler kandedir bes yaradan
Gel getir isbatın et kimdir bu şeyni yaradan

Yel ü su toprak u oddan böyle suret bağlayan

Böyle dükkânı düzen kendi çıkar mı aradan

Gel beru söyle bana kimdir senin nutkundaki
Söyleyen işittiren hem gösteren hem yaradan

Çünkü bir şehrin içinde mescid ü meyhane var
Ehl-i dil farketmedi mescitleri meyhaneden

Aşkımız yolunda akl u din ü dünya mahvolur
Sormagıl eşkın hadisın suf-i biçâreden

Çünkü girdim oynarım çengü def ü tambur ile
Bil ki bende şeş cihet var dönmezem çarpâreden

Ey *Nesimi* on sekiz bin âlemin mevcudusun
Kim ki bu devre irişmez koy gide devvâreden¹

Seyyid Nesimi bu şiirinde, evrenin ve insanın yaratılışı konusunda kuşkularını dile getiriyor. Açıkça soruyor, “yaradan dediğiniz nerededir, kanıt getiriniz” diye.

¹ AÇIKLAMASI:

Ey bana haksız diyen, yeter, yaratan neredir? / Bu şeyleri yaratanın kim olduğunu ispat et, getir kanıtlarını / Yel, su, toprak ve ateşten böylesine yüz yaratarak, insan yapan ve içinde büyük değerler saklayan / bir dükkân düzen (insan ya da dünya yaratan); ne diye gözden kaybolmuş ve aradan çıkıp gitmiş? / Sana derdini söyleten, herşeyi işittiren ve gösteren kim olabilir? / Yaklaş bana ve bu konuda aklından geçeni söyle? / Bir şehrin içinde hem mescid hem meyhane vardır/ Biz gönül ehliyiz, ikisi de birdir bize. Onları birbirinden ayırmayız / Bizim sevgimiz yolunda akıl, din ve dünya mahvolur / Ama bu aşk olayını benim gibi bir zavallı sufiden öğrenemezsin / Ben çıkmışım meydana def ve tambur ile çengi yaparım / Takmış parmaklarıma zilleri sağa sola, arkaya öne ve alt üst dönerek oynar dururum / Ey Nesimi, sende on sekiz bin âlem mevcuttur/ Kim ki inanç ve düşünce bağlamında bu devre varamamışsa, çıkar at gitsin onu devirden, dönmekten.

İlk iki dizeden hemen anlaşılıyor ki, Nesimi *tanrı-tanımazlıkla* suçlanmıştır. O hem tanrının hem de onsekiz bin alemin kendisinde mevcut olduğunu söylerken, insanın varlığının dışında *“mekandan münezze” yani yeri yurdu olmayan görünmeyen bir tanrı kavramını tanımlıyor.*

O maddeci anlayışa sahip. Bir Yaratan’a inanmıyor. Tanrının dünyayı ve insanı “ Car Anasır”dan (Dört madde; su, hava, od ve toprak) yarattığını ileri sürenlere “madem ki öyledir, ne diye çekilip çıkıyor aradan? Kalsın aramızda, kurduğu düzeni gelsin yönetsin” gibi mantıksal sorular yöneltiyor. İnsanoğluna *akıla vurmayı ve düşünmeyi* öğütlüyor. Bu düşüncelerin idealizm ile bir ilintisi olabilir mi? Tabii ki hayır!

Nesimi, sadece ilkel materyalizmde görülen, duyumlarla maddeyi kavrama ve olduğu gibi görüp kabul etmeyi, aşmıştır. Akıl yürütüp düşünce üretmeye ve ispat etmek için araştırmaya yöneltiyor insanı. Kendisinden yarım yüzyılı aşkın bir zaman önce yaşamış Yunus’tan çok etkilenmiş, ama tanrıtanımazlıkla *onu aşmıştır.*

Nesimi, Fazlullah Hurufi’yi tanıdıktan sonra, tanrı-insan bileşkesinde onu gönnüş ve onun “dervişan-ı halalhor u rast-guy” (*Helal yiyen ve doğru söyleyen dervişler*) topluluğuna katılmıştır.

Fazlullah’ın öğretisini benimsemiş olanlar “Fazl-ı Hak bizim namazımızı kıldı, orucumuzu tuttu; artık bize bu teklif yoktur, dünya bize cennettir, cennette ibadet teklifi olmaz” demektedirler. Seyyid Nesimi, Hurufiliğin (Harf gizemciliğinin), ölümden sonra başka bir yaşam olmadığı ve zaten ölümlle yokolunmayacağı; birleşikliğin-tümelliğin basite, ayrıntıya dönüşmek olduğu inancını benimsediğinden, ölüm onu korkutmamıştır.

Nesimi, evreni/dünyayı bir yaratanın olamayacağı kuşkusundan hareketle, evren ve maddi dünyayla ilgili sorular sorup yorumlar yapmaktadır. Sürekli öğrenmek çabası ve arayışı

içerisindedir. Dine, imana ve onların değişmez şartlarının anlamsızlığına kızıyor. Hatta *Kuran*'ın ve hadisin her sorunu çözmek için tekrarlanmasına ve ezbere anlamadan okunmasına karşıdır.

Özgür düşünce doğrultusunda yanıt ararken tam bir materyalisttir Seyyid İmadeddin Nesimi. Bugünkü Türkçeye çevrilmiş haliyle şöyle seslenmektedir:

Sürekli merak içinde öğrenmek için bekliyorum: Bu pergel nedir? (Bu pergelin çizdiği) dönen yuvarlak gök kubbe nedir? / Bu dokuz kat gök neden düzenlendi ve bu gök altında gezen bunca yıldızlar nedir? / Gökyüzünün aslı nedendir? Meleğin nesli neden? / Ademin yüzüne secdeye bu denli isteklilik neden gerekiyor? / Bak güneş dairesine, yeryüzüne ışık veriyor. / Yine bir meşaledeki ateş nedir, ışık nedir? / Kabe, kilise ve diğeri nedir? Seyir nedir? Mescid veya putevi nedir? / Hırka giymek, kuşak (zünnar) bağlamak nedir? / Musa kimdir? Tur dağı nedir? / Şibli (Hallacı Mansur'un değerli bir mutasavvıf dostu) ve Mansur kimdir? / Ejderha olan ağaç, urgan ve darağacı nedir? / Din, iman, namaz, hac ve zekat kuralları nedir? / Şeriat davası da nice konudur? Nedir bu kadar boş söz? / Kuran ilmi, hadis, haber, va'z ile ders, hepsi de mana içinde. Öyleyse bunda tekrar niye? / Tanrısal birlik bilimini okuyan, medrese bilgisini okumaz / O zaman öğren bu bahçedeki sır ve esrar nedir? / Özü yel, su, toprak ve hava olanın adı neden Adem'dir? Ona secde etmek niye? Etmeyen İblis'i yadsımak nedir? / Gel, gel bana dost! Bütün iddiacıların körlüğüne karşı, ben herşeyi sana kolaylaştırayım, bunca güçlük nedir? / O gece kelebeği ki. eğer sıfatın aşkına yanmazsa nasıl bilir? Ne bilir o ışığın parlaklığı nedir? / Kendi özünü anlayanlar için sözlerimin tümü gerçektir. Ama özünü bilmeyene cümlesi boş sözlermiş gibi gelir. / Ay, güneş ve küçüklü büyüklü gök cisimleri, yıldızlar neden meydana gelmiştir? / Ayın ve güneşin ışıklarının devinimi ve farklılıkları neden? / Özünü bilmeyen pirler

sözünü de bilmez. Böyle kimse hoş ve temizi, pisi çirkini ne bilsin? / Bir sineğin gücüne baki Neden bal da yapıyor zehir de? / Yine bir yerde acaba hazine ile yılan neden birarada bulunur? / Türk evine gelirsen bir gün, hem *Nesimi* gibi olur, hem de, bu cübbeyle kuşak da nedir, diye sorarsın.

Nesimi evrendeki cisimlerin, yıldızların neden meydana geldiğini soruşturuyor. Doğa ile, doğadaki varlıkların ardındaki gizemle ilgileniyor. Bir bilim adamının sabrı içinde olayların, dünyanın doğa gelişimi içinde neden ve niçinleri araştırıp inceliyor.

Nesimi'nin kullandığı, *bilimin ve felsefi materyalizmin yöntemleridir*. O, aklın ışığı altında araştırma ve incelemeler bütünlüğüne yönelmiştir. O, Hacı Bektaş Veli'nin öğütlerine uymuş, onu okuyup öğrenmiştir.

Ne diyordu Hünkar Hacı Bektaş Veli?

“İlimle gidilmeyen yolun sonu karanlıktır. İmdi gafil olan kimse, ilm ile irade-yi ezeliyeyi isteye, gözleye. Arştan ta tahtıssarayaya değin nekim varsa kendude bile ve bula. Arş ile ferş (Gök ile yer) arasında çok nesneler vardır. İlla ademden ulusu yoktur. Dügeli (bütün) alem, adem için halkolunmuştur.”

Herşeyi insana bağlayan Nesimi de, şöyle soruyor:

“Eğer on sekiz bin alemin mevcudu ben değilsem, öyleyse yaratan nerededir, Getir isbatını! Gel beri söyle kimdir bu Yaratan?”

Bir şiirinde bu soruyu “*Ol benim*” diye yanıtlıyor. Yani, yaratılışın gizli tılsımı Nesimi'nin kendisidir. O tılsımı bozmuş, karanlığa ışık saçmıştır. Birçok makamlar geçtikten sonra bir insan yaratıp, adını Adem koymuş ve onunla dünyaya gelmiştir. Gören, görünen, gözeten onun gözü, söz onun sözüdür:

Benim ol tılsım-ı pinhan ki bugün cihana geldim
Ezeli nişanı bozdum ebedi nişana geldim

Bu tılsımı çünkü açtım zulümata nuru saçtım
Bu neçe makamı geçtim ki bu cism ü cana geldim

Okudum bir ism-ü azam vücuda geldi Adem
Koyuban adımlı Adem uş bugün cihana geldim

Görünen benim yüzümdür gözeten benim gözümdür
Denilen benim sözümdür benim uş lisana geldim

Kamu yerlere bölündüm kamu sözlere bölündüm
Kamu oda çün çalındım bu eve beyana geldim

Beni çün bakıp görerler dün ü gün ü gezerler
Varıp ayruğa süzerler bana da mekana geldim

Ne kişi durur *Nesimi* ki ayan eder bu razı
Düzü ben bu söze sazı benim uş zebana geldim

Seyyid Nesimi başka yerde aramaz tanrıyı. Onun varlığı insandadır. İnsanın gönlü tanrının evidir ve orada birlikte muhabbet ederler. Şeytan bu gizi öğrendiği için ezelden beri gam çekmektedir. *Zaten evrende olan herşey insanda mevcuttur. Hak insandadır; insanın kendisi Hak'tır.*

I .
Hak teala varlığı ademdedir
Ev anundur ol bu evde demdedir
Bildi Şeytan bu sırrı gamdadır
Ol sebebdan ta ezel matemdedir

2.

Her ne yerde gökte var ademde var
Her ki yılda ayda var ademde var
Ne ki elde yüzde var kademde var
Bu sözü fehmetmeyen adem davar

3.

Ey Hakk'ı her yerde aydursan ki var
Sende bes Hak var imiş Hak sende var
Enbiyanın sırrını bilmez davar
Kismet olmaz dive rah-ı hoşgüvar

Bu yazımızda, Alevi inanç felsefesinin materyalizmle olan güçlü bağını göstermeye çalıştık. Alevi inanç felsefesinin bazı önde gelen isimlerinden ve Alevi edebiyatının sadece iki ozanından aktardığımız birkaç örnek bile, okuyucularımıza, Aleviliği devlete yamamaya çabalayan sözde bilim adamların (!) "Alevilik idealizmdir" iddiasının ne kadar temelsiz ve çürük olduğunu anlatmaya yetmiştir sanırız.

Alevilik ile materyalizm ilişkisi, binlerce Alevi deyişi, demesi ile, Alevi-Bektaşî toplumunun inancı, ibadeti, kültürü ve yaşam biçim ile kendini an be an yansıtan bir ilişkidir. Alevilik deryasından çok daha zengin örneklerle bu konudaki bilgilerimizi ilerletip tazelemeyi sürdüreceğiz.

KERVAN Sayı 44 Aralık 1994

Alevilik ve Materyalizm - II

*Şah İsmail Hatayi'nin şiirlerindeki felsefi öz materyalizmdir;
sanatını dünyayı değiştirmek için kullandı ve iktidara yürüdü*

Büyük Alevi ozanı ve önderi Şah İsmail Hatayi'nin (1487-1524) şiirlerinde Anadolu'lu Yunus Emre ve Azerbaycanlı Seyyid İmadeddin Nesimi'nin etkisi görülmekle birlikte o, şiirleriyle siyaset yaparak iktidara yürümüş tek ozandır. Şah Hatayi'nin Divan'ından başka, Dehname (On Mektup) ve Nasihatname adlarında binlerce beyit ve dördlükleri içeren yapıtları bulunmaktadır. Hece ve Aruz ölçülerini aynı başarıyla kullanmıştır. Burada yerimizin elverdiğince, bazı şiirlerinden örneklemelerle siyaset felsefesini (materyalizmi) ortaya koyalım:

Yer yoğ iken gök yoğ iken ta ezelden var idim
Gevherin yek danesinden ileru pergar idim
(Yer ve göğün varolmasından önce ben vardım.
Tek cevher tanesinin çevresinden dönen bir pergel idim.)

Gevheri ab eyledim tuttu cihanı serbeser
İns ü cinni arş ü kürsi yaradan Settâr idim
(Bu cevheri su eyledim, evreni baştanbaşa kapladı.
Cinleri ve insanı, yeri ve göğü yaratan ben idim.)

Girdim Adem donuna sırrımı kimse bilmedi
Men o Beytullah içinde ta ezelden var idim
(Adem kılığına girdim ama sırrımı kimse öğrenmedi.
Zaten ben o tanrının evinde çok önceden beri
oturuyordum.)

(...)

Ol zamandan ben anın sırrını bilirdim ol benim

Anın için Hak ile hem sır idim esrar idim

(İşte o zamandan beri onun (Tanrının) sırrını biliyordum ki, o benim. Bu nedenle Hak ile sır içinde sır idim.)

(...)

Ey *Hatayi* Hakkı bilüb tanımışam bigüman

Anın için ol yarattı ben ana inkar idim

(Ey *Hatayi* kuşkusuz Hakkı bilmiş, tanımışım

Bunun için onun yarattığını ben inkar ettim)

Hatayi bu şiirinde yerin ve göğün (evrenin) bir özmaddeden (Gevher) oluştuğunu, ancak kendisinin bu özden de önce varolduğunu söylüyor. Sonra su oluşuyor; sudan da yer, gök ve canlılar. Bunları yaratan *Settar* (örtücü, bağışlayıcı Tanrı) ise, o benden başkası değil, demektir. Bunu söylerken, nasıl bunların hiçbirini ben yapamazsam, Tanrıya da bağlamamak gerek. Çünkü evrenin bir özmaddesi vardır ve bu madde önce suyu oluşturmuştur. *Hatayi* kendisini, yani insanı Tanrı gösterirken, esrarı (gizemi) ortaya koyuyor: yaratılışı maddeye bağlayıp, akılcı ve temkinli bir biçimde bu konuda tanrısallığı yadsıyor.

Hatayi eski Yunan filozoflarından evrenin sudan oluştuğunu ileri süren *Thales* (İ.Ö. 625-547) ile ilk atomcu (özmaddeci) materyalist *Demokritos*'un (İ.Ö. 460-370) görüşlerini birleştirmiştir. *Demokritos*'un atomcu çizgisinde yeralan ilk materyalistlerden Sicilyalı *Empedokles* (İ.Ö. 490-430) ise, "Herşeyin temelinde, toprak, su, hava ve ateş vardır ve bütün cisimler bu dört kökün çeşitli bileşimlerinden oluşur" diyordu.

Aynı şekilde *Hatayi* başka bir şiirinde², herşeyin kendisinde

² Sadeddin Nüzhet Ergun, *Hatayi Divanı*, İstanbul-1956, s.164, no.166

olduğunu söylerken, kendi yaratılışının özünü bu dört maddeye bağlıyor ama onunla kalmıyor:

“Eğer aşık isen, diyor Şah Hatayi, gel yaklaş; seven ve sevilenin ikisi de bende mevcuttur. Ey zahid (ibadet düşkün) sen neredesin, inanç ışığı da bendedir. Hem yerin göğün tüm gizemli bilgileri ve gücü bende ve hem de su, ateş, toprak, yel ile cümlesi birleşmişmiştir. Dört kitabın cümlesini *Kuran*’da saklamış ve ezberlemiştir. Ey din ve ibadet düşkünü, ağdan ve karadan (söz ve yazıyla) öğrendiklerine inanma onlar seni azdırır. Sen bana (insana) kulak ver, *Kuran*’ın sesi-sedası bendedir...”

Şimdi bir başka Devriye’sinden bazı dörtlükleri birlikte okuyalım:

Lamekan ilinden misafir geldim
 Şu fena mülküne bastım kademe
 (...)
 Şu fena mülküne gelüb giderken
 Sarvan olup binbir katar yederken
 Yoğurup çamurum balçık ederken
 Şecerimle su taşıdım Adem’e
 Adem’den ön Adem çok geldi gitti
 Mülk sahibi bu cihanı halketti
 (...)
 Ben kıblemi kiblem beni bülübdür
 Evliya enbiya andan olubdur
 Ben bilürem anam benden gelübdür
 Ol vakitte nikah kıydım babama
 (...)
 Ben obam içinde mekande iken
 Muhammed’le bile mi’racda iken
 Musa’yla doksan bin kelimde iken
 Doksan bin ilimi koydum abama

(...)

Ben obam içinde baki can idim
 Ali idim din idim iman idim
 Kendisi Hak idi ben zindan idim
 Şimdi gelmiş sultan olmuş obama

(...)

Bu şiirde daha açıkça görüldüğü gibi, Lenin'in "Diyalektik materyalizm ilkelerini çok güzel anlatan" diye övdüğü, batı Anadolu filozof Heraklitos (İ.Ö. 530-470) tarafından ortaya atılan materyalist "Değişim Teorisi" işlenmiştir. Burada eti, kemiği ve kaniyle madde olan insanın, dönüşüm ve değişimlere uğrayarak yaşadığı yokolmadığı materyalist gerçeğinin tasavvuf diliyle anlatıldığını görmekteyiz.

Şiiri kısaca açıklayalım:

Ozan başta mekan ötesinde bir varlık görmekte kendisini (yani Tanrıdır). Bu sonsuzluktan konuk gelip, dünyaya ayak basıyor. Ama çeşitli biçimlere dönüşerek değişik işlevlerde bulunmaktadır. Bu devri bir kervan katarına benzetmektedir. Adem'in çamurunu kendisi katıp yoğurduğunu söylerken, bu gelenekçi söylemle alay etmekte. Çünkü arkasından 'Adem'den ön adem çok geldi gitti' diyerek, ilk insanın Adem olmadığını belirtiyor. Aynı dönüşüm içerisinde, veliler ve peygamberler de gelip gitmektedir. Bu değişimle anasının babası olabileceği gibi, ana-babasının nikahını kıyan da kendisidir. Muhammed'le Mirac'da, Musa ile Tur dağında bizzat söyleşip, bütün bilgileri abasının altına koymuştur, onları hocasına öğretecektir. Ve kendi dünyası içinde yokolmayan bir Can'dır (ruh ve maddenin yokolmazlığı birbirine karıştırılmış!). Ali olmuş, din-iman olmuş ve Tanrı olmuşsa da kendinde vücut bulurken, zindana düşmüş gibidir. Ama şimdi artık dünyasının sultanıdır...

Alevi -Bektaşî edebiyatında, Hatayî'den üç örneğini verdiğimiz, dönüşümü-devri anlatan bu tür şiirlere "Devriye" adı

verilmektedir. En güzel örneklerini Yunus, Nesiini, Hatayi, Şîrî, Azmî, Harabî’de gördüğümüz “Devriye” türünü işlemeyen Alevi-Bektaşî ozanı yok gibidir. Devriyeler içerisinde dinsel kavramların ve sözcüklerin bulunması, yukarıda görüldüğü gibi bu şiirlerin içeriğinin felsefi materyalizmden başkası olduğunu düşünmemizi asla gerektirmiyor. Kendisi koyu bir Şii şeriatçısı olmasına rağmen A.Gölpınarlı, Alevi-Bektaşî nefeslerini işlerken, “Devriyeler”deki materyalist felsefe gerçeğini dürüstlikle ortaya koymaktadır. Alevilik felsefesini “İdealizm” olarak görenlere, üstadın bu yapıtının ³ bazı bölümlerini çok dikkatli okumalarını salık veriyoruz.

Şah Hatayi şiirlerindeki materyalist öz ile iktidara yürüdü

Şah İsmail Hatayi, dönemin nesnel ve siyasal koşulları içerisinde şiirlerini eğitim ve propaganda aracı olarak kullanan halk önderlerinden biridir. Bizim düşüncemize göre Şah İsmail, ne Alman tarihçisi Walther Hinz’in ileri sürdüğü gibi bir “İran milli devleti” ve ne de Faruk Sümer’in dayattığı bir “Hanedan (Safevi) devleti” kurmuştur. Bizce o, Hacı Bektaş düşüncesiyle beslenmiş ve onun ulu yolunu süren Anadolu’daki Alevi halklara önder olmuş: Darı ile tarık ve sitemiyle, musahiblik ve oniki hizmet kurumlarıyla tamamıyla maddi dünyaya yönelik Alevi Cem düzenini yaşama geçirmiş ve iktidar yapmıştır.

Aşağıdaki şiirlerinde Hacı Bektaş’ın, Ali olduğunu söylerken, Dergah’ın kulu olmadan padişah olamayacağını bilincindedir. Yol öyle bir ince yoldur ki, bu yola baş koymak birincil kuraldır. Zaten şehitlik ve gazilik bir nişandır Oniki imam kullarına. Asıl sultan, asıl han yolu sürdüren Pir’dir, Mürşid’dir. Muhammed-Ali yoluna götürecek Rehber’i olmayana öğüt bile vermek istemez. Kendisi Musahib olmuş ve Rehber onları Pir meydanına

³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Alevi-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul-1963, s.63-82

çıkarmıştır. Ama musahibliğin ağır sorumluluğu onu endişeye sürüklüyor. Musahibine dokunacak en ufak bir zararı, kendi vücuduna saplanan okun açtığı yaradan daha büyük dert edinmektedir.⁴ Ve taliplerini Hakk'ı insanda görmeye çağırıyor. O da tanrının nuru yüzünde parlayan hacesi (efendisi) Ali'dir. Ama Hatayi kendisini Şah Ali'nin kulu olmaya bile layık görmüyor. Eğer hizmeti kabul olursa, Ali'nin kulunun (Kanber'in) kulu olmak da ona yetiyor:

1.

Men Hüseyni mezhebem şahın kulu
Yani kim manidir Allahın kulu
Ey *Hatayi* padişah olmaz kişi
Olmayınca işbu dergahın kulu

2.

*Hatayi'*ye tanmıyan
Nefesine kanmıyan
Hacı Bektaş Ali'dir
Yezit'tir inanmayan

3.

*Hatayi'*m der ok derdi
Yarası az çok derdi

⁴ Hatayi'nin, çok daha sonra Çaldıran savaşını konu edindiği bir şiirinden, Sultan Ali Mirza ile musahib olduğunu öğreniyoruz. Sultan Ali Mirza, musahibi Şah İsmail uğruna canını vermiştir:

(...) Cellatlar aralandı / Ciğerler yarelendi / Sultan Ali İmirza'm / Bu kavgada parelendi
(...) Çöl olası Çaldıran / Altun kadeh dolduran / Hatayi'm ağlar gezer / Musahibin aldırın

Kalan dertler dert değil
İlle musahib derdi

4.

*Hatayi'*m eyle mürvet
Gevheri alana sat
Rehberi olmayana
Zinhar verme nasihat

5.

Ezelden şah bizim sultanımızdır
Pirimiz mürşidimiz hanımızdır
(...)
Şah-ı Hak diyerek girdik bu yola
Hüseyini'yiz bugün devranımızdır

Biz İmam kullarıyız sadıkane
Şehidlik gazilik nişanımızdır

Yolumuz incedir inceden ince
Bu yolda baş verme erkanımızdır

*Hatayi'*yem mevali sırr-ı Hayder
Şah-ı Hak bilmeyen düşmanımızdır

6.

(...)

Eğer nazırsan ey talib Hakkı insanda gör gitme
Mübarek hacemin vechi Hak'ın nurında mazhardır

Hatayi'm değil haddi şeha kulum diyebilmek
Eğer hizmet kabul olsa anın mevlası Kanber'dir

Şah Hatayi bazı şiirlerinde de kendini gaziler serveri tanıtarak. Gazileri savaşa çağırıyor; onları övüyor ve bir an önce kızıl alemini kaldırıp, kızıl bayrağı açıp kızıl taç takmalarını istiyor. Şahı Ali adına fetihlere giriyor, Şah yoluna can feda ediyor. Aldıkları ve almak istediği ülkeleri bir bir sayıyor. Yezitlerin kökünü kesip, Çerağ yakmaya geldiğini söylüyor. Derken o fazla alçak gönüllüğü terkederek, velilik ve peygamberlik sırlarını taşıdığını ileri sürüyor. Artık Ali'nin Kanber'i olmuştur. Daha sonra da Ali donunda cihana geldiğini söyleyecektir:

Kuşana gaziler seyf ü silahı
Münafık canına havf ü hatardır

Yezidin leşkəri yüz min olursa
Velayet leşkerinden bir yeterdir

Münafık leşkəri bir gazi görse
Koyını kurd kovar andım beterdir
(...)

Kızıl alem kızıl bayrağ kızıl tac
Giyince gaziler ol gün hazerdir

Hatayi Şah yolunda can fedadır
(...)

Adım Şah İsmail Hakk'ın sıriyem
Bu cümle gazilerin serveriyem

Anamdur Fatima atam Ali'dir
On iki İmamın men dah biriyem
(...)
Nübüvvet mendedir sırr-ı velayet
Muhammed Mustafa'nın pesi ruyem

Cihanı tığ ile kıldım nıusalıhar
Ali Mürteza'nın Kanber'iyem
(...)

--

Ali'dür gaziler şah ü şehinşah
Muhammed Mustafa sahib livadur

Hatayi can ü dilden şaha kuldur
Ali'nin eşiğinde bir gedadur

--

Alıb Rum ü Şam ü müsahhar kılub
Bes andan hevayi Firenk eylerem

Savaşda eğer gelse iş başuna
Dönüb kaçma havf eyle yoldaşuna

--

Çün hüsn ileyim şeh-i Horasan
Hem Hüsrev-i Tebriz taht-ı İran
Mülkümde gerekdir ab-ı Ceyhun
Sürhab gerek kim ola demgün
Şiraz şehi benim lebim hamr
Bağdad mihi benim lebim semr

Ahsun vatanımda Şadd Bağdad

--

İsmail'em geldim cihana
Yere göge dolanu menem
Bilmiyenler bilsün meni
Ben Ali'yim Ali menem

--

Cahar köşeyi men alıram
Zat-i kudret-i Ali menem⁵

Burada Şah İsmail'in yaşam mücadelesi ve yetiştirilmesi üzerinde genişçe durmanın gereği yoktur. Ancak bilmeliyiz ki, onun aldığı eğitim ve öğretim örgüsü, bilinç kumaşı Alevi-Bektaşî inanç sistemi ve yaşam düzeninin gerektirdiği bilgilerden dokunmuştur.⁶

⁵ Bazı sözcüklerin anlamları: Seyf: Kılıç; Havf ü hatar: Korku ve tehlike; Leşker: Asker; Hazer: Sakınma, çekinme; Liva: Sancak; Geda: Dilenci, yoksul; Müsahhar kılmak: Ele geçirmek, almak; Hevayî Firenk: Fransız havası; Pes-i Ruyem: Tunç arkalıyım; Sürhab: Kırmızı su, şarap; Lebim hamr: Dudağımın şarabı; Lebim semr: Dudağımın yemişi; Şadd-Bağdad: Bağdad nehri (Dicle); Mim, mihan Büyük, büyükler; Beh: Önden belli miktarda verilen para.

⁶ Hoca Ali'nin (1392-1429) Timur'dan aldığı Alevi-Türkmenlerden otuz bin savaş tutsağının Anadolu'dan taşıdığı Hacı Bektaş Veli öğretisiyle Baba İlyas ve Şeyh Bedreddin toplumsal başkaldırı geleneği, Erdebil Dergahı çevresini etkisi altına almakta gecikmedi. Sofiyan-ı Rum (Anadolulu Sufiler) adıyla yerleşen bu topluluk, Erdebil'in katı Ortodoks (Sünni İslam) inanç sistemini parçalayıp, Anadolu Aleviliği doğrultusuna yönelmiştir. İleride bir devlet kuracak olan çocuk Şah İsmail'i, düşmanlarının elinden kâçırıp saklayarak ölümden kurtaran, bu insanların torunları olacaktı.

Şeyh İbrahim'den (1429-1447) sonra oğlu Şeyh Cüneyd'in yedi yıllık Anadolu serüveninde (1449-1456) Alevi halklar (Çepni ve Varsak Türkmenleri) arasındaki kazanımlarını Erdebil'e taşıması; Şeyh Haydar'la (1470-1488) birlikte mücadele veren

Erdebil, Gilan ve Lahican’da çocukluğu korkunç fırtınalar içinde geçen ve zihnen ve bedenen çok iyi yetiştirilen Şah İsmail 7-8 yaşlarında en güzel şiirlerini yazmaya başlamıştır. Zamanı geldiğinde, yukarıda örneklerini verdiğimiz nefeslerinde görüldüğü gibi Anadolu gazilerini sefere; ezilmekte olan Alevi halk yığınlarını kendi devletlerini kurmaya çağırıyor.

Karl Marks, “Bugüne değin bütün filozoflar dünyayı çeşitli biçimlerde açıklamaktan başka bir şey yapmadılar. (Sanatçılar ve ozanlar ise yanında olduklarının görüş ve düşüncelerini duygu ve estetik katarak yapıtlarında yansıttılar.-İ.K.) Dünyayı açıklamak değil değiştirmek gerekmektedir” diyor.

Marksizm açısından Şalı Hatayi’nin şiirlerinden yansıyan konumu, evreni değiştirme çabasıdır; üretim, tüketimde, akıl ve sevgide, inançta ve insan ilişkilerinde yepyeni bir dünya yaratmak. Bir eylem adamı olan Hatayi’nin amacı, çalışan ve üreten ama ezilmekte olan geniş toplum kesimlerinin yararına dünyayı değiştirmektir. Yazdığı binlerce şiirde zaman zaman dinsel söylenceler, kerametler de işlenmiş olsa, maddi yaşama dönük ve kurallar üretilerek düzen değiştirmek amaçlanmıştır.

Şah İsmail’ in bu nefesleri peyikler ve halifeler aracılığıyla Anadolu yerleşik ve konar-göçer Alevi halklarına ulaştı. Çağrısı alan Şamlu, Ustaclu, Rumlu, Tekeli, Afşar, Varsak, Kacar vb. aşiretleri, yiğit gazileri, kadını ve çocuklarıyla kabileler halinde, kendi devletlerini kurmak için, Ali donunda gördükleri Şah’a doğru koşular. Osmanlı tarihçacıları (Aşık Paşazade, Hoca Sadeddin Efendi), “Ölüsünü dirisini yüklemiş, malını ve varlığını terketmiş - hatta düğün yapan gençler gerdeğe girmeden - Şah’ın

Şamlu, Ustaclu, Kacar gibi Alevi aşiretleri Dedelerinin bağlı bulundukları Hacı Bektaş Veli’nin yol-yöntem ilkeleriyle onu yetiştirmiş olmaları, Erdebil Dergahında Safevi Çevrenin Sünni-Şii şeriat ortamını hemen hemen yoketmişti. Karakoyunlu ve Akkoyunlu beylerinin Erdebil’e, siyasal amaçlı saldırı ve yağmaları da Şeriattan tamamiyle uzaklaşmalarına yardımcı olmuştur denilebilir.

çağrısına koşanların; Muhammed peygamber yerine, ‘Biz ölüye değil, diriye gideriz!’ diyerek, Erdebil’e Şah İsmail için hacca gittiklerini” sanıyorlardı. Oysa bu topluluklar Hacı olmak (!) için değil; yanlışları, sıkıntı ve zorluklarıyla birlikte Şah’a gittiler ve 1501’de Kızılbaş Devleti’ni kurdular!!

Şah İsmail Hatayi’nin şiirlerinde dayandığı felsefe, materyalizmdir. Bu siyaset felsefesiyle iktidara yürüdü ve Alevi inanç sistemi ve yaşam biçimini devlet düzeni yaptı bütün Cem kurumlarıyla. Çok sayıdaki nefeslerinde bunları işlemiştir. Şiirlerinde nesnel dünya ön plandadır. Şah Hatayi’de Tanrı, görünmez-bilinmez mekanından insanları gözleyip izleyerek, ya da izleterek, öldüklerinde onları ödüllendiren veya cezalandıran “Mutlak Varlık” *değildir*; insanlaşarak dünya işleriyle uğraşır. Gerçeği bilip de ikiyüzlülük eden yalancılarla Hatayi’nin asla pazarlığı yoktur:

*Hatayi’*m hazerim yok
Cahile nazarım yok
Yalancı kallaş ile
Behim yok pazarım yok

EK: Hatayi’den bir şiir

ADEM'DEN ÖN ADEM ÇOK GELDİ GİTTİ

Lamekan ilinden misafir geldim
Şu fena mülküne bastım kademe
Nerenin selamın getürdüm dersin
Şu fena mülküne gelüb bu deme

Şu fena mülküne gelüb giderken
Sarvan olup binbir katar yederken

Yoğurub çamurum balçık ederken
Şecerimle su taşıdım Adem'e

Adem'den ön Adem çok geldi gitti
Mülk sahibi bu cihanı halk etti
O yoğurdu yaptı hem o yarattı
Yedi kez emeğim geçti bu deme

Ben bu dam içinde ırmağ akıttım
Celalimdcn adem oğlun kakıttım
Muhkem tuttum kalb evini berkittim
Anın için İblis girmez kubbeme

Şu fena mülküne gelüb yetmeden
Ekülüb can tohumu bitmeden
Kaldırub binasın tamam etmeden
Arş altında yönüm döndüm kıbleme

Ben kıblemi kiblem beni bilübdür
Evliya enbiya andan olubdur
Ben bilürem alam benden gelübdür
Ol vakitte nikah kıydım babama

Ben hocamı kucağımda büyüttüm
Kudret meyin emzik verüb avuttum
Der verüben ben hocamı okuttum
Dört kitaptan ders verirdim hocama

Ben obam içinde mekanda iken
Muhainmed'le bile miraçta iken
Musa'yla doksan bin kelimde iken
Doksan bin ilimi koydum abama

Ben obam içinde baki can idim
Ali idim din idim iman idim
Kendisi Hak idi ben zindan idim
Şimdi gelmiş sultan olmuş obama

Şükr olsun *Hatayi* sırdır sözlerim
Aşk ateşin derunumda gizlerim
Günden ayan asla görmez gözlerim
Ahir kârdan bu yazılmış adıma

KERVAN Sayı 46 Şubat 1995

Alevilik ve Materyalizm - III

Tanrının insanda Nesnelleşmesi

Ondokuzuncu yüzyıl Alman filozofu ve felsefe tarihçisi Friederich Albert Lange'nın (1828-1875) önemli bulduğumuz bazı ilginç görüşleriyle yazımıza başlamak istiyoruz. F.Albert Lange, "tektanrıcılığa gelince, onun bilim karşısında başka bir durumu vardır. Bir bakıma onun da her doğa olayını, insana benzeyen bir Tanrının özel ve yerel işe karışmasıyla açıklayan kaba ve maddi bir anlayışı benimsediğini itiraf ediyoruz..." demektedir ve ancak bu itirafına, daha şaşırtıcı görünen ama yaşanmış doğrular olan şunları ekleyerek, felsefi açıklık getirmektedir:

"Tektanrıcılığın diğer bir üstünlüğü vardır: Onun ana ilkesi, öyle kurgusal yorum zenginliği içerir ki, çok değişik uygarlıklar içinde ve bilimin en büyük ilerlemeleri ortasında bile dinsel yaşamı beslemeye devam eder."

Buna rağmen, Tektanrıcılığı, bilim sularının sürekli içine

aktığı kocaman bir göle benzetip, bu suların baskısıyla gölü tutan barajın birdenbire su sızdırmaya ve yıkılmaya başladığını belirterek açıklamasını sürdürüyor:

“Evreni yöneten ilkenin kendi üzerine ve öncesiz-sonrasız yasalara uygun olarak iş gördüğü varsayımı, tanrıyla evren arasında, bedenle ruh arasındaki ilişkiye benzer bir ilişki kurmak düşüncesine yol açar. Bundan dolayı her üç büyük tektanrıci din temsilcilerinin en büyük entellektüel gelişme göstermiş oldukları dönemde pantheist bir kılığa bürünmüşlerdir. O zaman dinsel geleneğe karşı bir savaş ortaya çıkmaktadır.” (F. Albert Lange, Çev. Prof.Dr., aktaran Ahmet Arslan, *Materyalizm’in Tarihi I*, Ege Üniversitesi Fen Fakültesi-1990, s.106)

Musevilik ve Hristiyanlıktaki mistisizm ve İslamiyetteki tasavvuf esoterik (batını) akımları, bu tür entellektüel ilişkiyi kurarak *Doğa-Tanrı birlikteliği (Panteizm)* düşüncesine ulaşmışlardır. Ancak ne zaman ki manastır ve tekke çilehanelerinden taşıp, yani bireyselliği aşip özgür inanç biçiminde, kitleleri peşinden sürükleyen *aykırı (Heterodoks)* halk dinine dönüşmesiyle geleneksel dinle çatışma başlamıştır. Bu dinsel geleneği ellerinde tutarak toplulukları yönetenler, Heterodoksluğun içinde taşıdığı *yaşam materyalizmi* ile birlikte, evrene, yaratılışa ve olaylara kendi geleneğine aykırı maddesel çözümlerle yaklaştıkları için alaşağı edileceklerinden korkuyorlardı. Kaçınılmaz olarak onları sapkın-rafizi ilan edip ezme, ortadan kaldırma yollarına başvurdular.

Üç büyük tektanrıci dinden İslamı, materyalizme daha elverişli gören F. Albert Lange, nedenlerini şöyle sıralamaktadır:

“İslam sayısız tanrıbilimsel (theologique) mezhep ve okul meydana getirmişti. Bunlardan bazıları tanrı kavramını o kadar soyut bir biçimde tasarlıyordu ki, bu yönde hiçbir

felsefe (idealizm kastediliyor.İ.K.) onları geçemeyecektir. Diğer bazıları ise ancak dokunabildikleri ve kanıtlayabildikleri şeylerin varlığını kabul ediyorlardı. Nihayet başka bazıları ise tuhaf bazı sistemlerde, aynı zamanda bağnazlık ve inançsızlığı birbiriyle birleştirmeyi başarıyordu. Abbasilerin koruyuculuğu altında Basra'da, akıl ve inancı birbiriyle uzlaştırmaya çalışan akılcı bir okul gelişmekteydi" (F.Albert Lange, *agy*, s.108)

İslamda soyut tanrı inancına ilk tepki Ali'den geldi

Yazarın karışık ve yorum güçlüğüne rağmen, bazı genel cümlelerden daha başlangıçta İslam dininde soyut tanrı kavramına karşı, duyularla algılanabilir ve akılla ulaşılabilir tanrı somutunda maddeci yaklaşımlardan söz etmek istediği anlaşılmaktadır.

8. yüzyılın başlarında Basra'da Hasan Basri (642-728) ile yükselen Sufilik (tasavvuf) akımı, ortodoks İslamın soyut tanrı anlayışına tepki idi. Basra sufilik akımının kaynağı, Medine'deki Ali (ö. 661) ve Kırklar'dan hayatta bulunanlar çevresidir. Martin Lings'in⁷ belirttiği gibi:

"Muhammed'in ölümünden sonra en saygıdeğer dostlarının çevresinde kendiliğinden grupların oluşması doğaldı. Hiç kuşku yoktur ki, halife olmadan önce de bu manevi merkezlerin en önemlisini Ali temsil ediyordu. Fakat onun bir öğretisi ile kıyaslanabilecek bir şey oluşturduğuna tanıklık edecek hiç bir şey yok. Organize ettiği tek dinsel kurum İslamın kendisiydi."

İmam Ali, muhalefette geçirdiği 24 yıl (632-656) boyunca, İslamı yeniden düzenlemeğe çalışmıştır. Lings, Ali'nin bir öğretisi oluşturduğuna dair kanıtlar aramadığı için görmemiştir. Bir ad

⁷ Martin Lings, *Qu'esi-ce que Le Soufisme*, çev. Roger Du Pasquier, Paris-1977, s.138

konmuş olmasına gerek yoktur. *Ali'nin Divanı*'ndan alacağımız sadece birkaç söz bile, onun İslam'da nasıl bir öğretinin temellerini attığını gösterir:

“Utançtır insana, evinde serilip yatarken, komşusunun üstsüz başsız bükülerek açlıktan yatması.

“İnsanlar bana diyor ki, çalışıp kazanmak utançtır. Dedim ki onlara, utanç çalışmayıp hazır yemektir.

“En büyük utanç yoksulu ezmek, ona zulmetmektir.

“Nasıl bir hastalıktır, sen evinde tok yatarsın etrafında deriyi kemirmeye hasret yürekler varken?

“Ben devranın bilginiyim, öyle ki anası babası gibiyim.

“Bilim elde etmede istekli ve araştırmacı ol.

“Benim evim, gelen herkesin kendi ortamıdır, kilerimiz yiyecek alana açıktır. Bütün varlığımızı sunarız, sadece ekmek ve sirke olsa da...” (Hazreti Emir Ali İbn-i Ebu Talib, *Hazreti Ali'nin Divanı*, Çev. Vedat Atilla, İstanbul-1990, Nos. 677, 1184, 678, 467, 1390, 1405, 1187-8)⁸

8 EK: HZ.ALİ 'NİN AKIL VE GÖNÜL PENCERESİNDEN (Ali'nin siyaset felsefesi: "Utançtır yoksulu ezmek, ona zulmetmek) Aşağıda, Hazreti Ali Divanı adlı yapıttan bazı bölümlerle Hacı Bektaş Veli'nin Makalat'ında Ali'yle ilgili bir anlatıyı aktarıyoruz:

38- Dünya her zaman iki karşıt halde bulunur; biri yokluk ve yoksulluk, diğeri bolluk ve rahatlık...

77- Malı yalnızca kendin için kazanılmış olarak düşünme, Allahın senden kuvvetli olduğunu unutma ondan kork ve malını paylaş.

677- Utançtır insana, evinde serilip yatarken komşusunun üstsüz başsız bükülerek açlıktan yatması.

467- Nasıl bir hastalıktır, sen evinde tok yatarsın, etrafında deriyi kemirmeğe hasret yürekler varken.

1187- Benim evim gelen herkesin kendi ortamıdır, kilerimiz yiyecek alana açıktır.

1188- Bütün varımızı sunarız, sadece ekmek ve sirke olsa da.

24- Geçim sağlama isteği, beklemekle elde edilmez. Ama sen de susuzluğunun giderilmesi için kovani kuyuya göndermelisin.

25- Gün be gün kova sana suyla gelecektir. Çamuru çok suyu az da olsa su getirecektir.

Zalimlere karşı ve ezilenin yanında olan İmam Ali, zamanının değerli bir bilginidir. Varlığını bölüşen; emekten, bilimden, çalışmaktan ve sosyal adaletten yana olan Ali'nin, Üç Halifeler döneminde halka yönlendirdiği İslamın siyaset felsefesini, Derviş Baba bir dörtlüğü içinde veriyor:

Ali'm sen alimsin biz bilmiyoruz
Sözlerine akıl erdirmiyoruz
Dinsel dünyada görüşün nesnel
Materyalistmişsin biz görmüyoruz

Ayrıca "Enelhak" üzerine yazdığımız yazıda (*Kervan Sayı 47*) belirttiğimiz gibi, Kuran'ın derinlemesine yorumlarıyla İslamda tasavvuf düşüncesinin ortaya çıkışına, asıl İmam Ali'nin öncülük

1184- İnsanlar bana diyor ki çalışıp kazanmak utançtır. Dedim ki utanç çalışmayıp hazır yemektir.

26- Çok kimse çalışıp çabaladığı halde zenginliğe ulaşamazken, bir diğeri hiç çaba harcamadan zengin olmuştur.

27- Ve hiç durmadan mal üstüne mal topladılar.

366- Kişiyi ev barındırır, hırkası üstünü ayıbını örter; ölmeyecek (gereksinimi) kadar yemek yetmez mi insana?

129- Geçimini doğruluk kapılarından iste, kat kat artarak gelecektir.

149- Geçimini şerefsizlikle elde etmeyi isteme. Nefsini yükselt düşük isteklerden.

157- Mal noksanlığı - kişinin zengin olmaması - aklın yetersizliğine yorumlanır, zeka fıskırda da ahmak kabul edilir.

1168- (Oysa) malı çok olmasa da saygın kılabilir kendini kişi, nice zengin insan vardır ki zenginliğiyle zelildir (kişilik yoksunudur).

678- Utançtır yoksulu ezmek, ona zulmetmek ...

164- Kişi insanlar arasında aklıyla yaşar, bilim ve tecrübeleri aklıyla edindiği gibi. (Kaynak: Hazreti Emir Ali İbn-i Abu Talib, *Hazreti Ali Divanı*, Arapçadan Çeviren Vedat Atilla, İstanbul-/990)

Ve Tanrının arslanı Ali 'ye bir gün sordular: - "Ya Ali taptığın Tanrıyı görüyor musun?" Ali şöyle cevap verdi: - "Eğer görmeseydim, tapmazdım." (Kaynak: Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1990, s. 42)

ettiğini görüyoruz. *Kur'an* üzerine şöyle söylemektedir:

“*Kuran*’ın hiçbir ayeti yoktur ki dört anlamı olmasın: eksoterik (zahiri, dışsal), esoterik (batını, içsel), sınır-hadd ve tanrısal tasarım. Zahiri olan şifahi, yani ağızdan söylem içindir; batını anlamı içsel (ya da zihinsel) algılama için; sınır ise yasal olan ve olmayan düzenlemelerin bildirimleri-beyanlarıdır. Tanrısal tasarıma gelince, tanrının her ayet aracılığıyla insanda gerçekleştirmeyi amaçladığı şeydir.” (Henry Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, Paris-1986, s.27-28; Karş. Mircea Eliade, *Histoire des Croyances et des Idées religieuses III*, s. 125)

İmam Ali ile hemfikir olan, Peysamberin ünlü sahabelerinden Abdullah İbn Abbas - kendisi aynı zamanda Kırklar Meclisi’nin üyesiydi - bir gün, Arafat dağının üzerindeki kalabalığın ortasında, *Kuran*’ın 65. Suresinin (falak) 12. ayetini, yani tanrının yedi kat gök ve yedi kat yeri yarattığına ilişkin ayeti kastederek, şöyle bağıırıyordu:

“Ey insanlar! Eğer sizin karşınızda, bizzat Peygamberin kendisinden dinlediğim gibi bu ayeti yorumlasaydım, beni taşa tutardınız.”

Bu açıklama, İslam dogmacılarının gözünde, daha ilk zamanlarda esoterizmin durumunu göstermektedir. (Henry Corbin, *agy*, s.28)

Görülüyor ki İmam Ali ve o dönemde Kırklar’dan hayatta olanlar, ezberlerindeki sure ve ayetlerden *Kuran*’ın kitaplaştırılması yönünde ayrıca ortaklaşa çalışıyor ve onu yorumluyorlar, yukarıdaki Ali’nin sözlerinde saklı ilkelerin ışığında İslamı düzene sokuyorlardı. Selman Farisi’nin de bu çalışmaların içinde olduğu, aynı dönemde ilk kez *Kur’an*’ı bir

yabancı dile (Farsça) çevirmiş olmasından anlaşılmaktadır.⁹ Ali Şia'sının çalışmaları üç halife döneminde de baskı altında olduklarından gizli yürütülüyordu.

"Bilim şehrinin kapısı Ali" ¹⁰ maddesel bilim gerçeğine; "Ben görmediğim tanrıya asla tapınmam" sözüyle varmıştır. (Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, s.42; Henry Corbin, *Temps Cylique et Gnose Ismaelienne*, Paris- 1982, s.143: .. attribue au Premier Imam: "Je n'adorerais jamais un Dieu que je ne verrais pas - Birinci İmama atfedilen: Göremediğim bir Tanrıya asla tapınmam".) Bu materyalist anlayış ona Siffin savaşında, yenilmek üzere olan Muaviye'nin, derilere veya tahtalara yazılı *Kur'an* surelerinin mızraklara takma hilesini hiçe saydırmış ve başta kendisi saldırarak, askerlerinin geri çekilmesine engel olmuş. "Ene-l-Kur'an- ün-natık-u (Ben konuşan-canlı *Kur'an*-ım)" dedirtmiştir. Bu sözleriyle mızraklara takılmış olan *Kur'an*, yazılmış-yaratılmış kitaptır, bir daha yazılabilir. Çünkü herşey insandadır, insanın varoluşuna bağlıdır *Kur'an*, demek istemişti elbette. Bu sözü ve davranışıyla Ali, aklın yolunu seçerek, Mutezile akımının da babası olmuştur.

Ali, "Enelhak (Tanrı benim)" demeye gerek görmemiştir. Zamanın bilgini olması ve akılcı davranış ve yaklaşımları, gücü ve cesareti veliliğinin kerametleri olarak nitelendirilmiş, sayısız

⁹ Muhammed'in vahiy katiplerine yazdırdığı ilk Kur'an Ebubekir (632-634) zamanında yakıldı. Yeni bir versiyon derlendi. O da Osman'ın halifelik döneminde (644-656) imha edilip, bugüne ulaşan en eski yazma olduğu söylenen, "Osman'ın Kur'anı" oluşturuldu. (Erol Sever, *İslamın Kaynakları I*, İstanbul-1995, s.231) Ali'nin ve Selman Farisi'nin Kuran'ları günümüze ulaşmamış ve Ehlibeyt soylular aracılığıyla geleneksel bilgiler halinde gelişerek gelmiş bulunmaktadır. Ancak bir yazımızda belirttiğimiz, 940'lı yıllarda Abu Dulaf ın gördüğü, Çin sınırı bölgelerinde yaşayan ' 'Alevi Türkler" arasında saklanan; sünni İslama aykırı ve İmam Zeynelabidin oğlu Zeyd'e ilişkin bir ağıt eklenmiş Kur'an, bir "Ali Kuran'ı" versiyonunun, torunları aracılığıyla Türklere ulaştığını göstermektedir.

¹⁰ Muhammed peygamber, Ali için: "Ena medine-t- ül ilmi Aliyyün bab'uha (Ben bilimin şehriyim Ali kapısıdır)" demişti.

söylenceler yaratılmıştır. Kendi kendinin cesedini yıkayan, tabuta koyan ve konulan ve bir deve üzerinde giden ve deveyi yeden, kısacası ölümünde ölümsüzleşen bir tanrı oluşturulmuştur. Alevi inancında Ali yeniden dünyaya gelir; toplum ve insanlık için büyük yararlar sağlamış, çağına damgasını vurmuş kişilerde Ali zuhur eder, Ali don değiştirip ortaya çıkar.

Bayazid Bistami ve Hallacı Mansur'un tanrıyla birleşme (Vahdet-i vücüt) yöntemleri

Bütün tarikatların, Ali'den sonra baş halkası olarak bilinen Hasan Basri, büyük bir veli olarak saygı görür. Yirmi yaşlarına kadar Medine'de yaşayan Hasan Basri İmam Ali'nin dizinin dibinde büyümüş ve onun tarafından eğitilmiştir. Bütün sufi tarikatlarının pir silsilelerini Hasan Basri aracılığıyla Ali 'ye çıkarmaları boşuna değildir. Sufizmin ikinci büyük halkası Hallac-ı Mansur (837-922) olmuştur. Akılla yüreğin bileşkesinde Enelhak diyerek "Tanrılığını" ilan etmiş olan Hallac: "Allaha ulaşılabilir, kavranabilir, algılanabilir bir nitelik vererek onu maddeleştiren bir tasavvuf anlayışı" yaratmıştır (L. Massignon).

Ama Hallac'dan önce İranlı mutasavvıf Abu Yazid (Bayazid) Bistami (ö. 875) tanrıyla arkadaş olup, yanına almış ve sohbetle çoktan başlamıştır.

"Tanrım ne denli büyük olduğunu göster de, onurlandır beni!" dediğini duyanlar, onun nasıl olduğunu sorduklarında yanıtı şu olur: "Görün işte, hırkamın altında hiçbir şey yok sadece Allah var!" ¹¹ Bayazid, Tanrının kendi varlığından başkası olmadığını, nükteymiş gibi görünen bu sözlerle ne güzel anlatmıştır.

Daha sonraki bir yazımızda değineceğimiz, Bayazid'in Makam-ı Naz'da tanrıyla sohbetinde, onu yerip yargılaması, vecd

¹¹ Dr. Javad Nurbakhsh, *In the Tavern of Ruin-Seven Essays On Sufism*, London-1978, s.12

halindeyken kendi kendisiyle konuşmalarıydı. Bu yolla insan-tanrı ikilemini ortadan kaldırıp, uzlaşma yoluyla “Birlik” sağlama görüntüsü veriyor, halkı ürkütmeden, yönetimi üstüne saldırtmadan tatlı kaçık veli görünümüyle küfürü imana çeviriyor, soyut tanrıyı kendi varlığında nesnelleştiriyordu.

Makam-ı Naz nefesleriyle tanrının ipliğini pazara çıkartan, yeren, yargılayan küfreden ermiş Alevi-Bektaşî ozanları, Bayazid Bistami ‘nin yöntemiyle yol sürmüşlerdir. Bir velinin varlığının, sonsuzluğun ötesinde Tanrı varlığında yok olması anlamı verilen tasavvufta Fenafillah aşaması, kılıfın tersine giydirilmesidir. Yani işin gerçeği Tanrı, veli kişinin nesnel varlığında yokolmaktadır.

Hallacı Mansur yüreğini ve duygularını daha fazla katarak bütünleştiği ve tanrısal aşkla yana yana, tanrı oluşunu dünyaya duyururken, son aşamaya vardığına inanmış ve “Beni öldürünüz, beni öldürünüz! Benim ölümüm yaşamam demektir.” diyerek istekle ölüme gitmiştir. Fenafillah kelimesinin gerçek anlamıyla, tanrısının mekansız, görünmez varlığında yokolmuştur. Hallac, tanrı olarak yaşamak istememiş, ölmeyi tercih etmişti. Acaba tanrılaştığına inandığı için, insanların kendisini öldüremeyeceğini mi sanıyordu? Sanmıyoruz.

Açık ve dolaysız “Enelhak” söylemiyle İmadeddin Nesimi de canından olmuştur, Mansur gibi ölüme istekli gitmemişse bile. Ama gerçek olan şu ki, her ikisi de dönemlerinde içinde bulundukları toplumların sosyo-ekonomik ve siyasi koşullarını belirleyen düzenlerin karşısında ve onlarla çatışma halindeydiler. Egemen dinle (Sünnilik) çelişkileri vardı: Ne tanrısına, ne ahiretine ve ne de dogmatik ilke ve ibadetlerine inanıyorlardı. Yaşamı kolaylaştırmak, soyut korkulardan uzaklaştırarak insanları dünyaya bağlamak; herkesin halifeler, sultanlar ve vezirler, askeri şefler kadar bu dünyada refah içinde yaşamaya hakkı olduğunu, dolaylı olarak ortaya koyan bir *yaşam materyalizmi siyaseti* yapılıyordu.

İnsanları maddi dünyaya bağlama siyaseti, - o hak kendilerinin ve sadece kendilerinin olmalıydı – egemenlerin tarihin hiç bir döneminde işine gelmemiştir. Ancak bu tür tekbaşına *büyük bireysel* çıkışları sessiz sedasız yok edemeyen iktidarlar, bu çıkışlardaki düşüncenin yayılmasına hiç istemedikleri halde hizmet etmişlerdir.

Hallacı Mansur'un, sekiz yıl boyunca Abbasi zindanlarında "Enelhak" (Ben Allahım) dediği için yattığını, imparatorluk dünyasında duymayan kalmamıştı. Abbasi vezirleri arasındaki siyasi rekabet sonucu, bunca yıl hapisten sonra vücudu bin parçaya bölünerek yakılan Hallac, "Ben öldükten sonra yaşarım!" demekle haklı olduğunu göstermiştir. En bağnaz sünnilerin bile kafalarını karıştırıp, inançlarını altüst ederek gitmiştir ve kitlelere daha o zamanlar malolmuştur. Alevi-Bektaşî inancında en büyük velilerden biri olan Hallac'dan nefeslerinde, deyişlerinde ve hatta düvazıamlarda adını kullanmayan Alevi ozanı yoktur. Görgü cemlerindeki *Alevi Halk Mahkemeleri* olan *Dar*'larda adı ebedileşmiştir.

Platon (Eflatun) felsefesinin özünü oluşturan evrenin tanrıdan çıktığı ve yayılarak maddeleştiği inancını savunan *Gnostikler*, tanrısal gerçek (Hakk) doğaya dönüşerek (Panteizm) kendini açığa vurmuş ve bilinmeyen bir yanı kalmamıştır, diyorlardı. Hristiyanlık öğretisini sorgulayan ve Kilisenin rafizi, sapkın (*Heretique*) kabul ettiği bu Gnostikler'e göre, tanrısal gerçeği kavramış kişinin tanrı olabilmesi, kendi isteğine bağlıdır. İlk Gnostikler'den Simon Magnus da kendisinin, İsa'nın, yani tanrının maddeleşmiş bir biçimi olduğunu söylüyordu. (Erol Sever, *İslamın Kaynakları I*, s.104)

Bir bakıma Ali, "Ben görmediğim tanrıya asla tapmam" çıkışıyla Simon Magnus gibi tanrıyı maddeleştirmiştir: Gözle görünen, yani duyularla algılanan **insan-doğa-tanrı birlikteliği!** İslam mistisizminde, sufizmde yukarıda belirttiğimiz gibi, açık ve

seçik olarak ilk kez Hallacı Mansur **Enelhak** söylemiyle insan-tanrı birliğini dile getirmiştir.

Günümüze değin dolaylı dolaysız bireysel olarak Enelhak (Ben tanrıyım) diyen sayılamıyacak kadar mutasavvıf veli, ermiş ozan çıkmıştır. Sünnilik ve şeriat uleması bunları “Allaha şirk (ortak) koşmak, allahlık iddiasında bulunmak” biçiminde değerlendirip, suçlamış ve söyleyenin katlini vacip görmüştür. Buna karşılık Ortodoks İslam (Sünnilik) mutasavvıfları (Mevlana, Muhiddin Arabi vb.) cezalandırılmamış olup, tersine büyük saygınlıkla anılırlar.

Demek ki sorun egemen dinle çatışmamak, onu yadsınamamak, yani *yönetimin yanında olmak* sorunudur. Örneğin Mevlana’nın oğlunun babasına, “Molla Hüdavendigar’ın her beyitinde ‘Ben tanrıyım, tesbih edilmeye layığım’ söylemi var; kimsenin dokunduğu yok. Oysa, Bayazid Bistami ne cefalar gördü. Hallac ‘Enelhak’ dediği için başından oldu” diyerek yaşadıkları zamanı ve yönetimi nasıl övdüğünü biliyoruz. (Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri I*, s.330)

Yolunu, süreğini unutmuş, Cemevi’ne Cami gözüyle bakan; Cem’lerde niçin Dede’nin önünde yeri öptüğünü (secdeye kapandığını), pirine mürşidine rehberine, müsahibine cem erenlerine neden niyaz ettiğini bilmeyen günümüz Alevilerinden bazıları da soruyor: “Allah insan, insan allaktır! Nasıl olur bu, milyarlarca allah mı var?” Bir Alevi bunu soruyorsa, şeriatçıdan farklı düşünmüyor demektir.

Tanrı Halktır Halk da Tanrıdır

Alevi, insana secde eder. Çünkü Varlık Birliği’ne (Vahdet-i vücud), yani tanrının insanda olduğuna inanmıştır. İnsanın tanrısal özü tek tek taşıması, bireyin oluşturduğu toplumun da tanrılaşması ve toplum-tanrı birliğine götürür. Tasavvuf ehli tek tek **Enelhak** dediği gibi, “kesreti vahdette (çokluğu birlikte), vahdeti kesrette

(birliği çoklukta) bulmaklığı remz’iden (simgeleyen) **El-Hakk-u Hüv-el-Halk, v-el-Halk-u Hüv-el- Hakk** (Tanrı Halk’tır, Halk da Tanrıdır)” söylemiyle de çoğulu ve tekili bir ederler.

Veli Baba *Menakıbnâme*’de bunun açıklamasını şöyle sürdürüyor:

“Kesreti ve vahdeti ikisini bir itmek lazımdır. Birliğe yatmak dedikleri bu sırrı ve bu irfanı sahih fehmidersen isbat-ı vücud itmiş (... doğru anlarsan varlığını ispat etmiş.-İ.K.) olursun... aslı budur ki, Hakk Sübhanehü ve Taala’nın, Adem yüzünden zuhuru (açığa çıkması, açınımı- İ.K.) bu iki ismin muktezası (gerekirliği) ile olur.”

Veli Baba bunları 17.yüzyılın ilk yarısında ve Arapça yazmıştır. Müderrisler, mollalar ve şeriat uleması da okuyacaktır. Onun için zaman zaman örtülü, şeriata uygun soyut sözler ve öğütlerle geliştirip, kendini güvenceye alıyor.

“Ehli tasavvufun (Tanrı Halktır, Halk Tanrıdır) kelimalarının zahirine zahip olma, dalalette kalursun. Bunların ‘Halk Hakk’tır’ demeden maksudları halkın vücudu ve varlığı fani ve hayal ve gölge gibi olup, kıyamın ve ku’udun (ayakta durma ve oturmanın) ve hareket ve sekenatın (kımıldama ve hareketsiz durmanın) Hakk ile olduğundan cümle vücudun hakikatı Hakk’ındır dimektir.’,

Sonra Halk’ı Hakk’ın gölgesi ve örtüsü görüyor:

“Nitekim gölgenin vücudu asaleten olmadığı gibi Halk, Hakk’ın hicabıdır. Hicab (örtü, perde) arkasında... olduğu halde vera-yı hicabdan gezdiren ve söyleden Hakk’dır.”

Burada, “Halk Hakk’ın gölgesi ve örtüsüdür” yorumu da, Ortodoks İslamın devlet ve iktidar anlayışına taban tabana zıt ve bir *Halk Demokrasisi* anlayışdır. Çünkü Şeriat yönetiminde:

Mutlak İktidar Allah'ındır. Ancak yeryüzündeki gölgesi ve peygamberin vekili olan Halife'ye bu iktidarı devretmiştir. Bütün müslümanlar Halife'nin tebasıdır. Veli Baba, ilk açıklamasıyla az-çok çelişen bu yorumuyla bile, mutlak iktidarı Halife-Padişah'tan alıp, gerçek sahibi Halk'a veriyor. Veli Baba sonunda, "Hakikatte Halk, Hakk ... vb. Zat'ın (Tanrı'nın) ismidir" diyerek yine birbirine eşitliyor. (*Veli Baba Menakıbnamesi*, yayına hazırlayan Doç. Dr.Op.Bedri Noyan, İstanbul-1993, s. 209-211)

Kaldı ki, "Hakk Halktır, Halk da Hakk'tır" belgisinden yola çıkmış olan, Hacı Bektaş Veli *Hurda-name*'sinde, "Şeriatta bu senin bu benim, Tarikatta hem senin hem benim (ya da seninki de senin benimki de), Hakikatta ise ne senin var ne benim. Cümle varlık Hakk'ındır, yani Halk'ındır" buyuruyor. Demek ki, tasavvufta ve onun halka indirilmiş Alevilik inancında bu "dünyanın tek sahibi var: Hak-Halk! Ve bütün varolanlardan eşit biçimde yararlanılmalıdır.

KERVAN Sayı 49 Haziran 1995

Alevilik ve Materyalizm - IV

Alevi-Bektaşî edebiyatı: Devriye'ler ve maddenin dönüşümü

Şimdi Varlık Birliği'nin (Vahdet-i Vücut) Alevi-Bektaşî edebiyatına nasıl yansıyor, şiir türleri oluşturduğuna geçelim. Yunus'tan, Daimi'ye, yedi yüz yıl boyunca Anadolu Aleviliğinin hemen bütün ozanlarının nasıl Tanrıyı göksel sarayından aşağıya edip zuhur ettiği (açımlandığı), bütün varlıklardan sağıp süzerek, en olgun varlık olan insanda sıfat kazandırdıklarını anlamaya çalışalım. Bu, yeni bir oluşumla ortaya çıkan ve yokolmayan süreklilik içinde maddenin dönüşümünden başka birşey değildir. Bu büyük

dönüşümü, deviri işleyen şiirlere Devriye veya Vahdetname adı verilmekte, Görgü Cemlerinde zakirler tarafından sazla çalınıp, söylenmektedir.

Tüm vadiler gibi sahralar gibi
Sıra dağlar gibi yaylalar gibi
Akan sular gibi deryalar gibi
Cümle alem bir can imiş bilmedim

Ben beni bilmezdim hatır kırardım
Meğer ilmim noksan imiş bilmedim
Ben insandan başka ilah arardım
Meğer insan ilah imiş bilmedim

Daimi, noksan olan ilmini tamamladığında ilah (Tanrı) olduğunu anlamış. Geciktiğine yakınıyor. Tanrı sıfatını taşıyan ve sürekli dönüşüm içindeki Edip Harabi (1853- 1917), inananları kendisini ziyarete çağırıyor:

Ey müminler beni ziyaret edin
Yüzüm Cemalullah sıfat bendedir
Dört kitabım yahu kıraat edin
Kur'an Zebur Tevrat İncil bendedir

Adem Safiyullah oldum bir zaman
Musa Kelamullah oldum bir zaman
İsa-yı Ruhullah oldum bir zaman
Şimdi Nuh'um gelin necaı bendedir¹²

Sarızlı ozan İbreti, minarede bağırarak ezan okuyan hocaya oldukça içerlemiş. Çünkü bir can bir vücut olduğu, ayrısı gayrısı bulunmadığı tanrıya, kendisini duaya çağırıyor:

¹² (Cemalullah: Tanrının yüzü, Kıraat etmek: okumak, Necat: kurtuluş)

Minareye çıkıp bize bağırma
 Haberimiz vardır sağır değiliz
 Sen kendini düşün bizi kayırma
 Allah’la biz ayrı gayrı değiliz

Tanrıyı yere indirerek, kendi sıfatında tecelli ettirip, onunla aynılaştığında ozan, Makam-ı Naz’dadır; küfürle iman eşitlemiştir artık, yergiler, sövgüler ve sorgulamalarla tanrıya etmediğini bırakmaz. Tasavvufta buna, uğrunda canını verecek kadar çok sevdiği *Canan ile cilveleşme, ülfet* deniliyor. İşte Kaygusuz’dan küçük bir örnek:

Yaratmışsın bağ u cennet
 Kulların etsinler sohbet
 Cehennemi niçin yarattın
 Be akılsız koca tanrı

Abdülbaki Gölpınarlı’dan beklenilmeyen materyalist yorum

Vahdet-i Vücut kavramının ve “Devir nazariyesi”nin materyalist yorumunu, fazla birşey katmadan Abdülbaki Gölpınarlı’ya bırakıyoruz. 1963 yılında yayınladığı *Alevi Bektaşî Nefesleri* adlı yapıtında (s.70-72) kendisinden beklenmedik biçimde şunları yazmaktadır:

“(…) Varlık birliğini materyalist görüşle kabul eden Sufilere göre (Gölpınarlı’nın kaleminden mutasavvıfların materyalist olduğunu okuyunca, son günlerin yaygın söylemiyle, ‘Hayret birşeysin üstad!’ diye bağırma geliyor-İ.K.) varlıklar, adeta dalgalara, katrelere, köpüklere benzer, mutlak varlık ise denizdir. Dalgalar, katreler ve köpükler denizden ayrı değildir, onların çokluğu denize zarar vermez. Dalgaların zuhuru denizi fazlalandırmaz, batışı onu eksiltmez;

çünkü denizden ayrı bir varlığı yoktur, herşey odur.

“İlk nazariye, doğrudan doğruya Eflatun’la başlayan Yeni – Eflatuncularla gelişen ‘ide’ nazariyesinden doğmadır. İkinci nazariye ise dünyayı inkar edemeyişin, dünya ve yaşayış sevgisinin, ilk nazariyeyi, maddi bir şekle bürüyüşünden başka birşey değildir. Sufilere göre bütün varlıklar, birer birer Tanrının sıfatına mazhardır fakat insan, bütün sıfatlarına, yani zatına mazhardır... Mutlak varlık, insan suretinde tecelli edinceye kadar bütün varlıklardan geçmiş, kainattan süzölmüştür ve insan kainatın bir hülasasıdır.

“Bu kainattan süzölüp geliş nazariyesine ‘Devir Nazariyesi’ denir. Bunun müsbet ve gerçek tarafı vardır. İnsan, bu varlık suretine gelmeden önce baba belinde ve ana rahminde bir katre menidir. Ana ve baba o meniye, yedikleri, içtikleri şeylerden meydana getirmişlerdir. Şu halde insan meni haline gelmeden evvel, kainatta dağınık bir haldeydi, her zerresi bir varlıktaydı. Bu anlayışa eski Yunan filozoflarının varlığı tasnif umdeleri karışacaktır: Madde aleminin dört unsurdan, topraktan, sudan, ateş ve havadan meydana gelmiştir. Bu dört unsur da kuruluşun, yaşlılığın, ıssılığın, soğukluğun zuhurudur. Tabiatlarla unsurlar dokuz göğün dönüşünden meydana gelir. Dokuz gökle dört unsurdan daima üç çocuk doğar: Cansızlar, bitkiler ve canlılar.

“İnsan meni halinde ana rahmine, baba beline gelmeden önce cansızlar, bitkiler ve canlılar alemindeydi. Ondan önce unsurlarda, tabiatlarda ve daha önce de göklerdeydi. Göklerden önceyse Tanrı bilgisindeydi ve Tanrının bilgisi, zatına raci bir sıfattı. Mutlak varlığın, zati iktizasıydı (gereği idi). Demek ki mutlak varlığın (yani Tanrının İ.K.) zatıyla kaim olan bu sıfattan önce de insan, mutlak varlıktı. Mutlak varlık zatını bildi, bu bilgede kainatın varlığı

belirdi. Gökler, tabiatları ve dört unsuru meydana getirdi. Adeta baba sayabileceğimiz göklerle ana sayabileceğimiz unsurlardan cansızlar, bitkiler ve canlılar meydana geldi. Bir erkekle bir kadın yediği içtiği şeylerle varlığını sağladı, kuvvetlendirdi. Yediği içtiği şeyler kan oldu, et oldu, yağ oldu, ilik oldu, kemik oldu, derken bu varlığın hülasası süzüldü meni oldu. İki su birleşti, bir insan meydana geldi...” (agy)

İşte bu dönüşümleri, deviri anlatan şiirlere “Devriye” adı verilir. Ozan Devriye’yi işlerken merkez kendisi, yani İnsan’dır. Değişim ve dönüşümleri Ben veya Biz kullanarak kendisi üzerinden götürür. “Enelhak” diyememiş, “Makam-ı Naz”da küfür ile imanı eşitleyememiş ozan Devriye yazamaz. Çünkü ermiş ozan tanrıyla bir olmuş evreni yaratmakla işe başlar. Bektaş Çelebi’nin (ö. 1761) Şîrî mahlası ile yazdığı Devriye’nin girişinde bunu hemen görelim:

Cihan varolmadan ketm-i ademde
Hak ile birlikte yekdaş idim ben
Yarattık bu mülkü çünkü o demde
Yaptım tasvirini nakkaş idim ben

Çoğunlukla evren-tanrı bütünlüğü içerisinde sultandır. Zeval bulmaz, herşeyin öncesi ve sonrası olan tanrı, ozanın kendisidir. Yeryüzünü gökyüzünü, dağları denizleri yaratıp biçim veren ve yedi iklimi hükmeden odur. Şimdi Yunus Emre’nin (ö. 1320) yazmış olduğu çok sayıda Devriye’lerden birini izleyelim:

Evvel benim ahir benim canlara can olan benim
Azıp yolda kalmışlara Hızır meded eren benim
Bir karara tuttum karar sırrımı benim kim duyar
Gözsüz beni kaçan görür gönülde gizlenen benim

Daha da ilerisine ulaşmış ve maddeci bilim kafasıyla

yaklaşan Harabi, insandan başka yaratıcı kabul etmiyor. Yunus dahil ve hiçbir mutasavvıf ve ermiş ozanın söyleyemediğini Harabi açıklıyor: *Önce insan vardı ve o tanrıyı yarattı*. Ermiş insanın nesnel varlığında tanrının yokolması olan Fenafillah (elbetteki mutasavvıflar bunun tersini söyleyerek, kendilerini saldırıdan koruyorlar!) mertebesine varmış olanlar tanrı olduklarını ilan ederken, onun maddeleştğini ve yokolduğunu söylemeğe dilleri varmamıştır. Makam-ı Naz'da yergi, sövgü ve sorgularla tanrının ipliğini pazara çıkarma yolunu benimsemişlerdir. *Edip Harabi* yumuşak, duygulu ama hiciv dolu bir dille Allah'ı yaratıyor isim ve cisim vererek, evrensel dinlerin ortaklaşa kabul ettikleri insan biçimli tanrı'ya dönüştürüp kendileştiriyor. *Harabi*'nin uzun Devriye'sinden ön kıtalarını birlikte okuyalım:

Daha Allah ile cihan yoğiken
Biz onu varedip ilan eyledik
Hakka layık hiçbir mekan yoğiken
Hanemize aldık mihman eyledik

Kendisinin henüz ismi yok idi
İsmi şöyle dursun cismi yok idi
Hiçbir kıyafeti resmi yok idi
Şekil verip tıpkı insan eyledik

Şîrî Baba libas giymiş geliyor

Ozan derin en yüksek noktada tanrı olmuş ya da Gölpınarlı'nın da açıkladığı gibi, "mutlak varlıktan önce de varlığından" haberdar olup Harabi'ce Tanrıyı yaratarak, bir süre gönül eğledikten sonra dönüşümlerini sürdürür. Toprak, su, ateş ve havadan bir libasa bürünüp maddeleşir. Doğa güçlerine dönüşür bitki olur. Peygamber olur, veli olur. Ali olur deli olur, kallaş olur. Hem gül olup bülbülü feryat ettirir. Hem eteğine gül doldurup Kербela'da

İmam Hüseyin’e gül taşır. Dünyaya gelip gelip gider, ama kimseye kendini tanıtmaz. Zaten her yaratığa kardeştir. Son gelişinde, artık kendisi olduğunun mutluluğu içindedir. Burada çok kısaca dönüşümlerini verdiğimiz Şîrî’nin Devriye’sinden örnek alalım:

Cihan varolmadan ketm-i ademde
Hak ile birlikte yekdaş idim ben
Yarattık bu mülkü çünkü o demde
Yaptım tasvirini nakkaş idim ben

(...)

İkrar verdik cümle düzüldük yola
Sırrı faş etmedik asla bir kula
Kerbela’da imam Hüseyin bile
Pak ettim dameni gül taşıdım ben

(...)

Hamdul’lah şimdi Şîrî dediler
Geldim gittim zatım hiç bilmediler
Kimseler bu remzi fehmetmediler
Her gelen mahluka kardaş idim ben¹³

Hatayi, La-mekan ilinden yola çıkmış

Şah Hatayi (1487-1524) ise “Lamekan ilinden”, yani mekansız tanrısal alemden yola çıkıp, dünyaya ayak basmış. Sonra gidip gelmeye başlamış. Kendi çamurunu kendisi karmış, suyunu kendisi taşımış. Dünyayı tanrıyla ortaklaşa yapmışlar ve çok emeği geçmiş. Gökyüzündeyken yönünü kibleye dönmüş ve evliyaya enbiyaya yoldaştır Hatayi. Önce babasını dünyaya

¹³ Sözcükler: *Ketm-i ademden*: hiçbir varlığın olmadığı zaman, *Yekdaş*: teklik, teklik dostu, *Nakkaş*: ressam, *Fehmetmek*: anlamak

getirmiş sonra evlendirip, bizzat nikahını kıyan da odur. Hocasını kendi elinde büyüttüğü yetmiyormuş gibi, ona dört kitaptan ders de vermiştir. Çünkü Musa'yla doksan bin kelim konuşan, Muhammed'le miracda buluşan odur. Ve onca bilgiyi abasının altında hocasına taşımıştır. Bu arada Ali olmuş, din iman olmuştur. Sonunda devrini tamamlayıp Hatayi olarak dünyaya gelmesinden ve "Obasının sultanı olmaktan" memnun olsa gerektir:

(...)

Ben hocamı kucağımda büyüttüm
Kudret meyin emzik verüb avuttum
Ders verüben ben hocamı okuttum (...)

Ben obam içinde baki can idim
Ali idim din idim iman idim
Kendisi Hak idi ben zindan idim
Şimdi gelmiş sultan olmuş obama

Şükr olsun *Hatayi* sırdır sözlerim
Aşk ateşin derunumda gizlerim
(..)

Ve Edip Harabi Maddeciliği

Yukarıda dört kıtasını geçtiğimiz Edip Harabi'nin (1853-1917) 28 kıtalık Devriye'sinin tamamını yazının kapsamı dışında önce vermiştik¹⁴. Edip Harabi'nin bu şiiri, Alevi-Bektaşî edebiyatında Devriye türünün başyapıtı olma onurunu taşır. Genç yaşta Mehmet Ali Hilmi Dede'den nasip almış, yani İkrar verip Bektaşî tarikatine girmiş olan Harabi, tasavvufun maddeci ortamında

¹⁴ ("Vahdetname", *Kervan* dergisi, sayı 51, https://emarvakfi.net/wp-content/uploads/TKP-IS/Kavga-Kervan/PDF/Kervan/kervan_51_0895.pdf)

gerçek kişiliğini bulmuştur. İkinci kez dünyaya gelmiştir o, bir şiirinde bunu belirtir:

Onyediyedi yaşında doğdum anadan
Mehmet Ali Hilmi Dede Baba'dan

Şeriat mensubu olarak geçen kısacık yaşamına hayıflanır. Yine şeriatçıların puthane dedikleri Bektaşî dergahına girince, orada tanrıyı peygamberi gözleriyle görür ki, insan'dır. Orada miracı yaşar ve tanrının insan olduğuna inanarak yeniden müslüman olur(!) Harabi tanrıyla bütünleştğinde, “(canlı) maddenin gelişmesinin en yüksek ürünü olan insan türünü” (V. P. Alexeyev), yani kendini tanımaya başlamıştır. Şu iki kısa şiirinde Harabi, geldiği ve girdiği ortamı ve dönüşümünü çok güzel belirtiyor:

Ben müslüman iken ah abdestimi alırdım
Taştan duvara karşı bir yatar bir kalkardım
Terkeylemezdim asla savm u salâtı zira
Allaha vasıl olmak böyle olur sanırdım
Cennetle huri gılman sevdası vardı dilde
Bu hal ile meğher ben Haktan uzaklaştırdım
Beş vakte beş katardım pek çok namaz kılardım
Camileri gezerdim bihude uğraşırdım
Mescid sanıp da bir gün bir deyre dahil oldum
Anda görünce hakla peygamberi şaşırdım
İman ü dini küfre orda hemen değiştim
Her canibe Enelhak Mansur gibi çağırdım
Hablülmetini Settar zünnar imiş meğerkim
Bilmiş olaydım evvel evvelce bağlanırdım
Büthanenin içinde bu miraç olmasaydı
Vallahi yarı yolda İsa gibi kalırdım
Kafir bırakmadım hiç hakkın cehenneminde

Araftan ey *Harabi* cümlesini aşırdım¹⁵

İşte Harabi kendini tanıma aşamasında, yani insanı herşeyin üstüne çıkardığında evrene, doğaya, yaratılışa nesnel bakmaya başlamıştır. Adeta, doğayı niteliksel gelişme alanında olduğu kadar, zaman ve mekan alanında da sınırsız olarak ele alan diyalektik Materyalist felsefe açısından görmeye başlamıştır. Harabi, *Vahdetnarne*'sinde hep “Biz” olarak, yani “Halk” adına konuşmuştur: *Halk haktır, çoğunlukta birliktir* söz konusu olan. Kutsal kitaplarda ve İslamdaki yaratılış öyküleri, peygamberlere ilişkin bilgiler (*Prophetologie*), dinin ilkeleri ve kurumları, öbür dünya yaşamı cennet-cehennem konusunu (*Eschatologie*) bu şiiirinde alaycı bir üslup içinde, eleştirmekte ve içsel sorgulamayla dönüşümleri sürdürmektedir.

Tanrıyı yaratıp onunla birleştikten sonra, Rahman (esirgeyici, koruyucu) adını kendilerine uygun bulmuşlardır. *Kur'an* bilgileri dahilinde Kün (Ol), diyerek gökleri, kainatı ve cihanı yaratırlar. İşlerini altı gün içinde bitirip, yarattıkları onca mahlukatın (yaratıkları) erzakını da toptan bağışlarlar(!). Bunlar, “hiç altı günde kainat yaratılıp, tüm yaratıkların yemi-yiyeceği toptan bağışlanır mı?” sorgulamasıdır. Bu sorgulamanın nasıl bir ince alay içinde yapıldığını cennet ve cehennemi yaratırken iyice belirginleşiyor:

Asılsız fasılsız yaptık cenneti
Huri gılmanlara verdik ziyeti
Türlü vaidlerle her bir milleti
Sevindirip şad ü handan eyledik

Bir cehennem kazdık gayetle derin

¹⁵ Sözcükler: *Savm u salat*: oruç ve namaz, *Deyr*: manastır, kilise, *Hablülmetin-i Settar*: Allahın şeriat ve Kuranı

Laf ateşi ile eyledik tezyin
Kıldan gayet ince kılıçtan keskin
Üstüne bir köprü mizan eyledik

Görüldüğü gibi aslı faslı olmayan bir cennetten ve süslü huri ve gılmanlardan sözediyor. Bu tür yalanlarla vaadlerde bulunup, insanları nasıl kandırarak sevindirdiklerini çekinmeden açıklıyor. Boş laflardan ateşle doldurulmuş cehennemin üzerine, elbetteki kıldan köprü de gerilecektir!

Peygamberler ve öykülerini bir dörtlük içinde ya da tek dizelere sığdırarak verirken, allahın oğlu(!) İsa ile de alayını geçiriyor:

Bir mescide soktuk Meryem anayı
Pedersiz doğurttuk orda İsa'yı

Bununla da kalmıyor “kainatın iptidası” Harabi, bir başka şiirinde İsa ‘nın öz babası olduğunu da söylemekten çekinmiyor:

(...)
Yoğiken Adem’le Havva alemde
Hak ile Hak idik sırr-ı mübhemde
Bir gececik mihman kaldık Meryem’de
Hazreti İsa’nın öz babasıyız

Edip Harabi *Vahdetname*’sinin son dörtlüğünden bir öncesinde, “Sözlerimiz bizim pek muhakkaktır” derken, hepsinin de doğrulanmış gerçekler olduğunu söylüyor. Ona göre:

Doğan ölen yapan bozan hep Haktır
Her nereye baksan Hakk-ı mutlaktır

Bu dizelerdeki düşünce ve anlayış bütün dinlerin tanrı inancına aykırıdır. Evrensel dinlerin hiçbirisi “doğan ve ölen tanrı”

kabul etmez. Çok tanrılı dinlerde de tanrılar ölümsüzdür; doğarlar, anaları babaları vardır ama ölmezler. Ölümlüler arasında görünmeden dolaşırlar. Ama ölü tanrı yok demektir; maddeye transfer olmuş, devirini sürdürmektedir. Harabî'nin nereye baksa gördüğü *Hak, halktır*.

KERVAN Sayı 52 Eylül 1995

EMAR VAKFI

Makam-ı Naz'da tanrıyı sorgulama eleştiri ve yoksama¹⁶

Yeri geldikçe sözünü ettiğimiz, nazlanma aşamasının karşılığı olan Makam-ı Naz'ı, M. Tevfik Oytan "tasavvuf dilinde bir nazariye olarak nitelemektedir. Ona göre; "bu hal, bir çocuğun ana ve babasına karşı nazlanmasına benzeyen tuhaf bir şeydir". (M. Tevfik Oytan, Bektaşiliğin İçyüzü, İstanbul-1955, s.125-126)

Enelhak (ben tanrıyım) deyip, Fenafillah mertebesinde tanrıyla bütünleşmiş mutasavvıf-ozan. artık Makam-ı Naz'dadır. Buraya canı pahasına tanrısal aşkla yanarak ulaşmıştır. Onun için bu makamda, bir çocuğun ana-babasına nazlanması değil, aşığın maşuğuna, nazı ve sitemi söz konusudur. Yani tasavvuf dilinde "can ve cananın cilveleşmesi" görüntüsü yönünde bir adlandırmadır.

Burada tanrıya öylesine sövüp saymalar, kafatutmalar ve ağır eleştiriler vardır ki, tanrı olup olacağına pişman ettirilir. Onun için Makam-ı Naz adlandırmasını mutasavvıfların ikiyüzlülüğü olarak görmek olasıdır. Gerçekte, egemen ortodoks dinin (Sünniliğin) zulmü ve ölüm fermanlarının korkusundan bu zahiri adlandırma ve idealist açıklamalara gidilmiştir. Daha önce söylediğimiz gibi, "tanrıda yok olma" anlamına gelen *Fenafillah* kavramı da bu yüzden yaratılmıştır. Oysa Enelhak diyen insanda tam tersi durum oluşmakta, yani onun maddesel varlığında tanrı yokolmaktadır.

Bayezid Bistami'den Yunus ve Kaygusuz Abdal'a, Azmî'ye, Harabî'ye ulaşan Makam-ı Naz'da tanrıyı sorgulama; Alevi-

¹⁶ *Kervan*'ın introsu: Sonsuz olan maddedir. Tanrı da uzay ve zaman gibi, maddenin bir varoluş biçimi olarak tanımlanamaz mı? Öyle ya da değil, ama tanrıyı en gelişmiş madde olan insanda varoluşa (=yokoluşa) götüren Alevi-Bektaşî inancı, onun, maddenin dışında varolmayacağını ispatlamıştır.

Bektaşî inanç ve düşüncesinin temsilcisi “Baba Eren(ler), Bektaşî Babası, Bektaşî vb.” halktan tiplerin fıkraları-nüktelerine kadar inmiştir.

Bayezid Bistami tanrıya meydan okuyor

İlk olarak M.Tevfik Oytan’ın verdiği Bayezid Bistami’nin Makam-ı Naz’da tanrıyla konuşması örneğini burada özetleyelim. 8.yüzyılda yaşamış olan İranlı büyük mutasavvıf Bayezid Bistami hakkında pek çok kerametler anlatılır. “Hırkamın altında tanrıdan başkası yoktur” diyen Bayezid-i Veli’nin, birkaç kez mirac olayı yaşadığı, yani tanrıyla buluşup sohbet ettiği söylenir. Böyle bir cezbe halindeyken Bayezid:

-“Tanrım! der. Mahşer gününde elime nurdan bir kılıç alıp, cehennem önünde durarak, gönderdiklerinin hepsini cennete geçireceğim.”

Tanrı karşılık verir:

-“Ya Bayezid! Eğer sen böyle yapacaksan, ben senin ömrün içinde yaptığın hatalardan bir tekini bile halka göstermem yeter. Bizim Veli bildiğimiz Bayezid, meğer ne naneler yiyormuş diye, seni taş a tutarlar.”

Bayezid:

-“O zaman ben de, senin rahmet-i ilahiyenden (tanrısal esirgeyiciliğinden) iğne deliği kadarını onlara gösteririm. Halk: ‘Demek allahın rahmet deryası bu kadarcıkmış; öyleyse bunca ibadete ne gerek var?’ derler. Böylece onları sana tapınmaktan vazgeçirtirim.”

Tanrı söyleyecek söz bulamaz ve tartışmayı kesmek için:

-“Ya Bayezid! der. Ne sen böyle bir iş tut, ne de ben sana bunu yapayım!” Böylece anlaşmaya varırlar. (M.Tevfik Oytan, *agy*, s. 129)

Açıkça görülüyor ki, Bayezid Bistami cehennem inancıyla birlikte, biçimsel ibadetlere de karşıdır. Eğer tapınmalarla

varlığını sürdürüyorsa tanrı, kaldırıldığında yokoluşa uğrayacaktır. Tanrıyla birleşme sözkonusu olduğundan, aslında sorgulayan da yanıtlayan da kendisidir. Zaten egemen din düzeninin kılıcından kellesini zor kurtarmıştı Bayezid Bistami.

Yunus Emre kimi sorguluyor?

Kaygusuz Abdal'ın sövgülerini ve eleştirilerini bir yanda tutarsak, Yunus Emre'nin doğrudan tanrıyı sorgulayan, kıyasıya eleştiren, sorguladığı kadar onu yargılayan, bazı bölümlerini aşağıda sunduğumuz şiirini aşan olmamıştır. Bu tür şiir yazmış pek çok Alevi-Bektaşî ozanı vardır. Hepsi de Yunus'u örnek almışlardır. Yunus öylesine çok yönlüdür ki, bu büyük Alevi ozanın ve ermiş mutasavvıfın Makam-ı Naz şiirinde, tanrıya seslenişleri kaldırdınız mı, düzenle hesaplaşıyor olduğunu görürsünüz:

Ya İlahi ger sual etsen bana
Cevabını iş budurur anda sana

Ben bana zulm eyledim ettim günah,
Neyledim nittim sana ey Padişah?

Gelmeden dedin hakkıma kem diye
Doğmadan dedin asi Adem diye

Sen ezelden beni asi yazasın
Doldurasın aleme avazesin

Ben beni düzdüm mü sen düzdün beni
Pür ayıp nişe getirdin iy gani

Gözüm açıp gördüğüm zindan içi
Nefs u heva pür dolu şeytan içi

(...)

Rızkını yiyip seni aç mı kodum
Ya yiyip öynünü, muhtaç mı kodum?

Kıl gibi köprü gerersin geç deyü
Gel seni sen tuzağımdan seç deyü

(...)
Kulların köprü yaparlar hayr için
Hayrı budur kim geçerler seyr için

(...)
Terazi korsun hevaset dartmağa
Kasdedersin beni oda atmağa

Terazi ana gerek bakkal ola
Ya bazergan tacir ü attar ola

Çün günah murdarların murdarıdır
Hazretinde yaramazlar karıdır

(...)
Ayıdursun kim sen oda urayım
Şirkin bir denk artık ise göreyim

(...)
Sen temaşa kıalarsın ben hoş yanarı
Haşa lillah senden iy rabb-el enam

(...)
Geçmedi mi intikamın öldürüp
Çürüdüp gözüme toprak doldurup

Hiç *Yunus*’tan değdi mi sana ziyan
Sen bilirsin aşikâra vü nihan
Bir avuç toprağa bunca kıyl ü kaal

Neye gerek ey kerim-i zülcelal

Kaygusuz Abdal, tanrının anasını babasını soruyor

Kaygusuz Abdal'da tanrıyı sorgulama, aşağılama, sövgü, hakaret, tehdit ne ararsanız bulursunuz. Yücelttiğini sandığınız an, yerin dibine batırmıştır. Ali ile kıyaslar, okuma yazmada ondan geri kaldığını söyler. Kıldan köprüden önce kendisinin geçmesini ister. Cennet bağ-bahçedir, muhabbet yeridir ama cehennemi karşısına dikmeyi akılsızca bulur. Hele namaz kılmayanı ateşe atmayı, ancak onun gibi anası babası bellisiz bir piç düşünür. Sonra, tanrının her yerde ve herkeste zuhur ettiğini ve tüm sırlarını bildiğini söyler. Bu sırları açıklayıp, onu dile düşürmekle tehdit eder.

Dinlerdeki bu tür inançlarla alay ederken, inananları da eleştirmektedir. Tanrıya onca başkaldırı ve amansız saldırısına rağmen, sonunu kurnazca bağlıyor. Kendini güvenceye almak için, yaradana inancını ortaya koymayı ihmal etmiyor:

Yücelerden yüce gördüm
Erbabsın sen yüce Tanrı
Bu allahlığı sen nereden
Satın aldın kaç Tanrı

Ali ile bir olmuşsun
Bir mektepte okumuşsun
Ali olmuş hafız kelam
Sen okursun hece Tanrı

(...)
Yaratmışsın bağ-ü cennet
Kulların etsinler sohbet
Cehennemi niçin yarattın

Be akılsız koca Tanrı

(...)

Senin kulların anılır

Atası anası ile

Senin anan baban yoktur

Benzersin bir piçe Tanrı

(...)

Kaygusuz'em der buradan

Cümle mahluku yaradan

Kaldır perdeyi aradan

Gezelim bilece Tanrı

Kaygusuz Abdal bir başka şiirinde tanrının, insanı çamurdan yarattığını söyleyerek işleri karıştırdığını sorguluyor. Balçıktan yoğurup yaptığı(!) insanlara günah yükleyip, hem de bakkalmış gibi onları tartması, ağır gelenleri katran kazanlarına atması, kıldan köprüden geçirmesini anlamsız buluyor. Bütün bunları neden yaptığını sorarken, bu saçmalıklarla insanların kafalarının bulandırılması, aşağılanması ve korkutulmasını dile getirerek, toplumsal eleştiriye dönüştürüyor. Gerektiğinde yapılamaz denileni, uçmayı başararak korkuların aşılabileceğini gösteriyor:

Adem'i balçıktan yoğurdun yaptın

Yapıp da neylersin bundan sana ne

Yarattın insanı soldın cihana

Salıp da neylersin bundan sana ne

Bakkal mısın teraziyi neylersin

İşin gücün yoktur gönül eğlersin

Kulun günahını tanıp neylersin

Geçiver suçundan bundan sana ne

(...)

Azmî'nin kuşkuları ve soruları materyalist felsefenin kapsamındadır

16.yüzyılda yaşamış Azmî ise, tanrının yaratıcılığını konu edinmiş. Azmî'nin şiiri ince bir alay içinde sürekli sorgulama. Yaratıcılığın ve evrende olan şeylerin yapılmasından tek onun sorumlu görülmesinden kuşku duyuyor, inanası gelmiyor. Zamanının bütün meslek ve zanaat erbabıyla tek tek karşılaştırıp, bunca işgüzarlığın tek bir elde toplanmasının olanaksızlığını vurguluyor. Yani öyle, Kuran'ın yazdığı gibi Kaf ile Nun harflerinden meydana gelen Kün (Ol) emriyle, dünyanın yaratılmış olduğunu akli-mantığı almıyor.

Binalar kuran bir iskancının hesap-kitaplarına benzer matematiksel yasalarla yerin temelsiz, göğün direksiz durduğunu, bu nedenle denizler kapaksız olduğu halde dökülmediği ve eli ayağı olmayan suların hareket etmesi gerektiğini düşünüyor. Akıl yürüterek mantıklı, bilimsel nedenler aramak çabasıdır.

Azmi baba sorular yağdırıyor: Rüzgarın kanatsız olmasını da mı sen buyurdun'? Kocaman dağları kürekle mi yaptın? Sen iskancı mısın? Rahşancı (parlatıcı, cilacı) mısın? Cancı mısın? Ormancı mısın? Bostancı mısın? Yılandı mısın? Yoksa yalancı mısın?..

Tanrıya yöneltilen bu tür kuşkular ve soruların hiçbir dinde yeri yoktur. Her ne biçimde sorulursa sorulsun, din ve inanç dışıdır, materyalist felsefenin kapsamına girer. Ama Azmî de, Kaygusuz gibi sonunu tatlıya bağlamak zorunluluğunu duymaktadır. Son dördülden bir öncekinde kul olarak yüce Sultanına niyaz edip, bütün bunları muhabbet olsun diye söylediğini, çünkü kendisinin yabancı değil, canında can mihmanı,

gönlünün yarı olduğunu açıklıyor. Azmî,'nin bu 15 kıtalık şiirinden bazı dörtlükler geçelim:

Yeri göğü ins-ü cinni yarattın
Sen ey mimarbaşı eyvancı mısın
Ayı günü çarhı burcu yarattın
Ey mekan sahibi rahşancı mısın

Denizleri yarattın sen kapaksız
Suları yürüttün elsiz ayaksız
Yerleri temelsiz göğü direksiz
Durdurursun aceb iskancı mısın

Kullanırsın kanatsızca rüzgarı
Kürekle mi yaptın sen bu dağları
Ne yapıp da öldürürsün sağları
Can virüp alırsun sen cancı mısın

(...)
Havaya çekilüb seyrana durdun
Akıl ermezlerin aklını urdun
Kıldan ince köprü yaptın da kurdun
Akar suyun mu var bostancı mısın

(...)
Kazanlarda katranların kaynarmış
Yeraltında balıkların oynarmış
On bu dünya kadar ejderin varmış
Şerbet mi satarsın yılanı mısın

(...)
Bilirsin ben kulum sen sultanımsın
Kalbde zikrim dilde tercemanımsın
Sen benim canımda can mihmanımsın

Gönlümün yarısını yabancı mısın

(...)

Fıkralarda Baba Erenler'in tanrıya başkaldırısı

Mutasavvıfların Makam-ı Naz'ı, Alevi-Bektaşî edebiyatında tam anlamıyla tanrıyı sorgulama ve onunla hesaplaşma makamına dönüşmüştür. Yukarıda sadece üç ozandan verdiğimiz şiir örneklerinde bunu gördük. Ayrıca konunun başında değindiğimiz gibi, Baba Erenler'in kişiliğinde halka inmiş, fıkralar ve nüktelerle sokağa düşmüştür. Tanrının kendisi olduğunu söylüyen, ona başkaldıran, kendisine kul olmakla ne durumlara düştüğünü ve yaratıcılığın, dünyanın sahibi olmanın sorumluluklarını anımsatan, sorgulayan, terketmekten çekinmeyen Baba Erenler'i birkaç fıkra izleyelim:

1) Balçıktan insan yaratıyorum

Baba Erenler, şırl şırl akan bir derenin kenarında, çimenler üzerinde oturmuş, demlenmek arzusundadır. Önünde bir mendil, mendilin üzerinde de yarım şişe şarabı vardır. Meze ise hak getire! Aldığı her yudum şarap midesini yakmaktadır. Cebinde beş parası da yoktur. Midesinin yanmasını unutmak için meşgul olmayı dener. Yanıbaşındaki koyu çamurdan küçük insan heykelcikleri yapmaya başlar. Yaptıkça hoşuna gider. Bir sürü insan heykelciğini sıraya dizer.

Tam o sırada dere kıyısından geçen kasabanın hocası, gelip Baba Erenler'in başucunda dikilir. Baba'ya ne yaptığını sorar. Erenler ona, midemin aklıktan kazıntısını unutmak için kendimi meşgul ediyorum, diyecek değil ya. Şöyle bir kafasını kaldırıp hocayı görünce, yüzünü buruşturarak:

-”Balçıktan insan yaratıyorum, az sonra ağızlarından ruh üfleyeceğim. Bu gördüklerin benim kullarım!” der demez; hoca

parlar:

-“Bre zındık bunu nasıl söylersin? İnsan yaratmak Allah’a mahsustur. Sen haşa Allahlık mı iddia ediyorsun, kafir!”

Baba Erenler altta kalır mı? Onu çıldırtacak sözleri peşpeşe sıralar:

-“Evet. Ben bu insanların Allah’ıyım. İstersen bir tane daha yapayım, rızıkını verip karnını doyurmadıktan sonra, böyle kul çok yaparım” dediği yetmiyormuş gibi, hocanın yakasına yapışıp bağırmaya başlar:

-“Senin Allahın da, benim gibi bir sürü kul yaratıp ortalığa salmış, rızık yok, yiyeceği, parası yok! Bak bir lokma mezem yok, midem yanıyor şarabımı içemiyorum. Söyle Allahına, rızıkımı versin, yoksa kendimi Allah ilan edeceğim.”

Hoca ne diyeceğini, ne yapacağını şaşırır. Erenler bağırıp çağırmaktadır. Üstelik öğle namazını kıldırma gidecektir birazdan. Peşinden gelip camide de böyle bağırırsa, kendisi gibi yoksul olan bir sürü insanı da kandırır diye içinden geçirirken, çaresini bulur. Yumuşak bir sesle:

-“Baba öyle bağırıp çağırma,” der. “Allah seni mutlaka duymuş olmalı ki, senin rızıkını benimle gönderdi. Bir yerden on mecidiye geçti elime, demek bu senin rızıkımsı. Buyur al da, beni bırak. Yoksa namaza geç kalacağım!”

Baba Erenler parayı alır ve bu kez hocanın eteğine yapışır:

“Madem benim rızıkımı verdin, artık sen benim Allahımsın, ben sana tapınacağım bundan geri” deyince, Hoca Erenler’i itip:

“Haşaaa! Haşaaa!” diye bağırarak arkasına hiç bakmadan koşup gider. Baba Erenler de gülümseyerek, bakkalın yolunu tutar.

2) Utan ey Tanrı

Baba Erenler, ipliğini çeksen bin yamalığı dökülen perişan giysileri üzerinde, duvar dibinde oturmaktadır. Demi yok, karn aç.

Beş parasız Kahire sokaklarında kalmış durumda. O sırada birden davul ve borazan sesleri arasında renkli, yeni urbarları içinde, yalın kılıç, pür silahlı askerler belirir. Öyle gösterişli yürüyüşleri vardır ki, Baba'nın ağzı açık kalır. Yanına yaklaşan ilk adama sorar:

“Oğul bunlar kim ola ki, böyle haşmetli haşmetli yürürler?”

Adam; “Baba bunlar Mehmet Ali Paşa'nın kullarıdır!” diye yanıtlar. Bu kez Baba Erenler ayağa kalkar, bir kendine bakar, bir de Mehmet Ali'nin askerlerine bakar. Başını yukarı çevirip, ellerini uzatarak hışımla bağırır:

“Utan utan ey Tanrı! Bir senin kulunun haline bak, bir de Mehmet Ali'nin kullarına bak da utan! Bari gidip onun kulu olayım”.

Sonuç: Tanrı maddenin bir varoluş biçimi midir?

Görülüyor ki, mutasavvıf ozan tanrıyı sorgulamaya ve Devriye türfüden şiirler yazmağa giriştiğinde doğaya, evrene başka türlü bakmaya başlamış. Evrenin özü ve yaratılış gerçeğini akılla aramaya çıkmıştır. Dinin dogmalarını reddedip, korkularını aşınca, tanrının sorgulanmasında akılcı yöntemlerle maddi öz arayışı içindedirler. Dört temel öge, yani toprak, su, hava ve ateşle başlayarak değişim ve dönüşümleri irdeleye irdeleye tanrı ve doğa esrarını çözümlemeğe girişmişlerdir. Antik çağ maddeci filozof ve bilginlerinden zamanlarına ulaşan akılcı ve bilimsel bilgi yöntemlerini kullanarak bunu yapmayı denemişler. Alabildiğine maddeci yaklaşımlarına rağmen, egemen ortodoks inancın (Sünni İslam) baskısı yüzünden, tanrıyı bir yerlere yerleştiren durumdadırlar hep. Derinlemesine incelendiğinde Alevi-Bektaşî mutasavvıf ozanlarının, zamanlarının örtülü maddeci bilim adamları oldukları rahatlıkla anlaşılabilir.

Günümüzün mutasavvıfları çağdaş bilim adamlarıdır. Evrenin ve uzayın oluşumu ve özüne ilişkin sırların bir çoğunu çözdüler. Ama keşfedilmesi için Kolomb'larını bekleyen çok

kıtalar var daha. Eski filozoflar ve mutassavvıf ozanlarımız fiziksel evrenin dört temel ögeden ya da tözden (cevher) oluştuğuna inanıyorlardı: Toprak, su, hava ve ateş.

Bilim geliştikçe, doğanın temel ögeleri ve kavramları da değişti. Çağdaş bilimsel görüşlere göre, evren madde ve alan adı verilen iki temel biçimde var olabilir. Uzayın kendisi de, maddenin varoluş biçimlerinden biridir ve ancak madde varolunca vardır. Madde katılar, sıvılar, gazlar ve plazma gibi fiziksel olarak sezilebilir şekiller alır. Aynı zamanda madde elektromanyetik (ışın ve radyo dalgaları), gravitasyonel (kütlesel çekim güçleri) ve çekirdek alanları şeklinde gözükür. Ve hem bir alan, hem de fiziksel madde olarak sayılabilen, kozmik ışınlar biçimini alır. Bunlar doğanın yedi temel ögesidir ki, gözlenebilir evrenin sonsuz çeşitliliği, bu ögelerin karşılıklı düzenlenim ve etkileşimlerine bağlıdır. En gelişmiş (canlı) madde olan insan doğanın ögelerini kendi hizmetine sokmuştur. (M. Vasilyev, K. Stanyukoviç, *Madde ve İnsan*, Çev. Ferit Pehlivan, Ankara-1976, s. 27, 28, 29)

Görüldüğü gibi yirmi birinci yüzyılın mutasavvıfları olan bilimciler, Fenafillah aşamasını delip geçmişler, onların doğayı ve evreni çözümlemelerinde tanrıya yer yoktur. Sonsuz olan maddedir. Uzay gibi, zaman da maddenin bir varoluş biçimidir. Zaman maddenin dışında varolamaz ve zamanın geçişi maddedeki değişimlerle ölçülür. Tanrı da uzay ve zaman gibi, maddenin bir varoluş biçimi olarak tanımlanabilir mi? Öyle ya da değil, ama tanrıyı en gelişmiş madde olan insanda varoluşa (=yokoluşa) götüren Alevi-Bektaşî inancı, onun, maddenin dışında varolmayacağını ispatlamıştır.

KERVAN Sayı 58 Mart 1996

Enelhak, Tanrılaşma (Theosis), Madde - Tanrı Birliği Üzerine

Kökeni İsa'dan önceki dört binli yıllara ulaşan “İnsan-Tanrı birliği, tanrılaşma (theosis)” düşüncesi, Hallacı Mansur'un (ö. 922) uygulamasında netleşip, formülünü Ana'l-Hakk (= Ego sum Deus= Ben Tanrı'yım) kavramında bulmuştur. Arapçada “Hakk” sözcüğü “gerçek, gerçeklik ve Tanrı” anlamlarına gelmektedir. Bu konuda F.Schuon şu kısa açıklamayı getirir:

“Gerçek, evrendeki gibi bilinçte de tek olandır. Bu nedenden ‘Hakk’, çift tanıklık ifade eden ŞEHADET’le aynı anlamı yüklenir: Fizikötesi, evrensel, mistik ve ötedünyasal gerçeklik - la veri te metaphysique, cosmologique, mystique et eschatologique!” (Frithjof Schuon, *le Soufisme Voile et Quintessence*, Paris-1980. s. 130)

Leo Schaya, “Bir tek Allah var başka allah yoktur... Başka bir deyişle; sadece tek gerçek var başka gerçeklik yoktur...” diye yazmaktadır İslam’da Şehadet’i açıklarken. (Leo Schaya, *la Doctrine Soufique de l’Unite*, Paris-1981, s.77) Görüldüğü gibi “Hakk”, “Yaratan Gerçek”tir, “Allah”tır ve Türkçede karşılığı “Tanrı”dır.¹⁷

Hallacı Mansur, 915 yılında Bağdat’da halkın önünde konuşurken, kendinden geçmiş, coşku içinde “Enelhak” dediği için, sekiz yılı aşkın zindan yaşamına tutsak edildi. Onu yalnız Abbasi yönetimi, Sünni müftü ve kadılar-fıkıhçılar değil, aynı zamanda dönemin Sufileri de suçlamışlardı. (Alev Yayınlarında

¹⁷ Yeri gelmişken söyleyelim: Türkçedeki “Tanrı” sözcüğü, Arapça “Allah”ın da tam karşılığıdır. Bazıları, “Tanrı, ilah sözcüğünü karşılar, çok tanrılı dinler için kullanılır. Allah ise İslamın tek tanrısıdır” demektedirler. Oysa arapçada “Allah”, “Al-ilah” sözcüğünden kaynaklanarak oluşur, farklılığı yoktur.

çıkmiş olan *Alevilikte Dar ve Pirleri* adlı kitabımızda Hallacı Mansur ve Seyyid Nesimi, tarihsel konumlarıyla birlikte inanç ve düşünceleri ve Alevilik üzerindeki etkileri genişçe incelenmiştir.) Ama o zindanlarda, inancından vazgeçmek yerine, “Tanrısal Birlik” aşkını şiirlere dökmüş, yapıtlar yaratmıştır. Hallac’ın, *Kitab al-Tawasin* adlı yapıtında vecd durumunda söylediklerini bilinçli olarak formüle ettiği görülür:

Eğer Tanrıyı tanıımıyorsan, hiç olmazsa onu işaretlerinden öğren. Ben işte o işaretim. Ben yaratan gerçek, ben Tanrı’yım (Ana’l-hakk). Çünkü bu ‘Gerçek (Yaratan)’ aracılığıyla. ebedi gerçek oluyorum.”

Antik Din ve İnançlarda Theosis (Tanrılaşıma) Kavramı

“Hermes Trismegiste, diğer adıyla Thoth Mısırlılara buyurdu: Tanrılarla yaşamak mı istiyorsun? Öyleyse tanrılar gibi saf ve mükemmel ol! Ve bizzat kendin tanrı mı olmak istiyorsun’? (Tanrılığa) yaraşır ol! Yeryüzündeki hal ve tavrın tanrıların istemlerine uygun olsun ve Evrenin kutsal düzenini takip etsin; o zaman Tanrılar, senin varlığından utanç duymazlar. Artık sen onlarla eşit düzeyde konuşabileceksin...

“Tanrı oluyorum... İşte Thoth gözüktü: Horus Güney’in ufkunda bulunuyor ve Thoth Kuzey’in ufkunda. Onun yanında yerimi alıyorum. Ey Thoth duy sesimi!” (Gregoire Kolpachy, *Livre des Morts des Anciens Egyptiens* (*Eski Mısırlıların Ölüler Kitabı*), s.41-68)

Eski Mısır’da 4.Sülale’nin sonlarında (İ.Ö. 2400) papiruslar üzerine yazılmış “Ölüler Kitabı”nın Fransızca’sından aldığımız bu satırlar, zamanımızdan 4400 yıl önce dahi insanda ‘Tanrılaşıma, tanrıda birleşme” düşüncesinin varlığını açıkça gösteriyor. Gnostisizm’in babası sayılan Hermes Trismegiste (Üç kere daha büyük Hermes), Eski Mısır mitolojisinde Thoth adıyla anılır;

Mısırlılara yazı sanatını öğretmiş akıl-düşünce, bilgelik tanrısıdır. Hellenize edilmiş (Yunanlaştırılmış) yukarıdaki adıyla bu tanrının tanıtımına, Platon'un (İ.Ö. 427-347) yapıtlarında rastlamaktayız.

Büyük eskiçağ bilgesi Platon'un düşünceleri, yüzyıllar sonra Plotinos (Arap tarihazarlarının 'El Şeyh el-Yunani' adını taktıkları bu filozof 203-270 yılları arasında yaşamıştır) aracılığıyla Neoplatonizm (Yeni Eflatunculuk) öğretisi olarak, Hristiyanlık mistisizmi ve İslam tasavvufunu etkileyecektir.

Bir batılı yazarın bu konulardaki yazısından aldığımız, aşağıdaki satırlarda, bütün dinlerde dogmatikliğe tepki olarak çıkan ve bir çeşit özgür düşünceyi temsil eden esoterique (batını) akımlardaki "Tanrılaşma, tanrı-insan birlikteliği" formülasyonunu görmekteyiz:

"İlk Hristiyanlık kilisesi azizlerinden birinin şu formülünü bir kez daha zikretmek fırsatını bulduk: 'İnsan tanrılaşsın diye, tanrı insan oldu.' Ayrıca Hindu dininin kutsal kitabı Veda sözleriyle aynı ifade karşımıza çıkıyor: 'Maya Atma olması için, Atma Maya'ya dönüştü.' Ve Budha söylemiyle: "Nirvana Samsara oldu, Samsara Nirvanalaşsın diye." (Frithjof Schuon, *agy*, s.58 ve 127)

Hristiyanlık'ta Theosis, Tanrı-İnsan Birliği

Hristiyanlıkta doğup gelişen ve mistik akımları içinde yaygınlık kazanan Theosis düşüncesine kısaca gözgezdirmek, konumuz açısından yararlı olacak. Başvuracağımız kaynak ise, dinler ve inançlar tarihinin büyük uzmanı Rumen asıllı Mircea Eliade'ın yapıtı olacaktır. Konuya ilişkin bazı paragrafları çevirerek özetleyelim:

"Hristiyanlık doğu teolojisinin ana öğretisi, insanın tanrılaşması düşüncesi (l'idee de la deification-theosis-de l'Homme), İsa peygamberin şu sözleri üzerine yapılanmıştır:

“ ‘Biz ikimizin birlikteliği gibi olmaları için, bana bağışladığın şerefi ben de onlara (insanlara) veriyorum; ben onların içindeyim ve sen bendesin, böylece hepimiz mükemmel biçimde birtek olabiliriz.’ (İoannes İncili 17; 22,23

“Hristiyanlıkta Theosis (tanrılaşıma) öğretisi, 7.yüzyıl Bizans kilisesi teologlarından Nyssa’lı Gregorios ve Konfessor Maximus tarafından sistemleştirilmiştir. Nyssalı Gregorios, “Musa’nın Yaşamı” adlı yapıtında, onun “Tanrıyı gördüğü beyanı” ve “karanlığın aydınlanması” üzerinde açıklamalar getirirken; Maximus karanlıkta ortaya çıkan bu Tanrı görüntüsünü, Theosis’in gerçekleşmesi, başka bir deyimle, inanan insanın Tanrı’ya katılımı (le fidele participe a Dieu) olarak değerlendirir. Ona göre Tanrılaşıma, bir ihsan bir bağıştır.

“Bizans kilisesinde bu konuda, kendi öz deneyimlerinden konuşan tek hristiyan mistiği Yeni Teolog Symeon (942-1022) tanrılaşıma gizemini şu sözlerle açıklar: ‘Yüce efendim! Bu ölümlü tapınağı, yani benim insan bedenimi, senin kutsal teninle birleştirmekte benimle anlaştın; kanım da seninkine karıştı. Artık ben senin saydam ve akışkan bir parçanım.’

“Başta belirtildiği gibi Theosis (tanrılaşıma), Bizans-Ortodoks teolojisinin ana öğretisini oluşturur. Ancak hemen eklemek gerekir ki bu öğreti, Sina dağı manastırlarında yaşayan keşişler ve hesykhia’cıların (Sessizlikçiler) ruhsal-zihinsel ve bedensel disiplinlerine yakından bağlıdır.

“6.yüzyıldan itibaren Hesychasmus (sessizlik mistik akımı), Sina dağı manastırından Bizans dünyasına yayılmaya başlamıştır. Sina’lı en gözde mistik teolog İoannes Klimakos (6.-7. yüzyıl) bu akımın öncülerindendi ve Hesykhia (sessizlik)

üstünde ısrarlıydı... ^{18*}

·”Ancak bu mistik akım yüzyıllar sonra Selanik yakınlarındaki Athos dağında yeniden çiçeklendi ve diğer manastırlara yayıldı.” (Mircea Eliade, *Histoire des Croyances et des Religieuses III*, Paris-1983, s.65, 226-227)

Musevi Mistik Akımlarında Tanrıyla Birleşme

Musevilikte de mistik deneyimin morfolojisi zengin ve karınaşıktır. Az çok yüksek çıkışlar olmasına rağmen, hiçbir akım Judaizmin normlarından ayrılmadan ve rabbenik gelenekle birlikte yaşamıştır. İleri mistisizm, yani “Tanrılaşma, tanrıyla birleşme” daha çok istisnai durumdur. Genel olarak mistik amaç, tanrının görüntüsüdür, O’nu temaşadır ve yaratılışın gizlerini kavramaktır. (Bkz. Mircea Eliade, *agy*, s.172-173)

Musevi mistisizminin ilk dönemi, tanrısal taht yani Merkaba’ya vecd halinde yükselmeye uyarlanmış bir değerle belirlenir. İ.Ö. 1.yüzyıla tanıklık etmiş bu esoterik gelenek, 10.yüzyıla kadar uzanmaktadır. Tanrının görünüş alanına çıktığı yer Taht dünyası, Musevi mistisizmi için, Hristiyan gnostikler (marifet ehli) ve Hermetistlerin Pleroma’sıyla uyur. Kısa ve çok kere karanlık olan metinler, “Hekhaloth’un (Göksel Saray) Kitapları” diye tanımlanmaktadır. Bunlar, vecd halinde yükselen kişinin gezisinde, yedinci ve Yüce Tahtın bulunduğu son Hekhal’a varmadan önce geçip gördüğü sarayları ve salonları tasvir eder.

^{18*} Sina dağı manastırları ve mağaralarında hristiyan teologları, keşişleri tanrıyla konuşma, onunla birleşme, tanrılaşma deneyimlerini yaşamış ve yarattıkları öğretiler üzerinde rulolar dolusu metinler yazmışlardı. Buradan Suriye, Mezopotamya, Arabistan, ve Küçük Asya’ya yayılmıştı. Bu bölgelerin büyük bir bölümünü çocuk denemek yaşta başlayıp kırkına dek şehir be şehir gezmiş, ticaret yapmış geleceğin peygamberi Mekke’li Muhammed bin Abdullah’ın 7. Yüzyılın ilk çeyreğinde Hıra dağı mağaralarında, kutsal sessizlik içinde tanrıyla konuşma denemeleri rastlantı mıdır? Yoksa görülüp, öğrenilip ve hatta denenmiş davranış ve eylemlerin uygulanması değil miydi?

Bu vecd halindeki geziye Merkaba'ya Yükseliş adı verilir. (Bkz. Mircea Eliade, *agy*, s.173)

Gezi sırasında ruh,yaratılışın gizemleri ve derecelerine göre meleklerle ilişkin esinlenmeleri algılar. Göğün en yüksek noktasında Taht'ın önünde ayakta “Peygamber Ezechiel'in, Merkaba Tahtı'nın üzerinde görmesi iznine sahip olduğu, İnsan görünümündeki Tanrının yüzünü temaşa eder. Peygambere orada, bir insan vücudu (İbranice'de Shi'ur Koma) ölçüleri içinde kendisini göstermişti; yani tıpkı İlk insan görünüşünde, İnsanbiçimli (anthropomorphos) tanrı olarak. Ruh, aynı zamanda onun organlarının isimlerinden de ilhamını alır. “(G. Scholem, *Les Origines de la Kabbale*, Paris-1966, s.29)

Merkaba'ya ilişkin metinlerin ve özellikle Diaspora (Toplu sürgün) ülkelerinde tanınmış birkaç sayfalık “*Sepher Yetsira (Yaratılışın Kitabı)*” yazmalarının Ortaçağ'da yayıldığı görülüyor. Tekstin kökeni ve düzenlenme tarihi, olasılıkla 5. ve 6.yüzyıllar olarak bilinmektedir. Evrenbilimi (Cosmologie) ve Evrenin yaratılışı (Cosmogonie) konusunda veciz bir sergilemeyi kapsar. Metnin yazarı, özellikle grek kaynaklarından etkilenmiş fikirleri, Yaratılış ve Merkaba öğretisine nisbeten Talmud disiplinleriyle uyum sağlamaya kendini zorlamıştır. Bu evrenin yaratılışı ve bilimi, astrolojik düşüncelerle ilişkisinde öyle açıkça kendisini ele veren bir mistik dil üzerine kurulmuştur ki, yollar doğrudan bütün açıklığıyla harflerle sözcüklerin mucizevi ve yaratıcı gücünün büyülu algılamalarına ulaşır. *Sepher Yetsira*, Kabbalcıların Vade-Mecum'ları (sürekli cepte taşınan kitap) oldu ve Saadi'den Sabbatai Donnolo'ya kadar Ortaçağ'ın en büyük Musevi düşünürleri tarafından yorumlandı. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Mircea Eliade, *agy*, s. 174 ve karş. G.Scholem, *agy*, s.31, 40)

Ayrıntıya girmeden, Kabbal akımının konumuzu en yakından ilgilendiren yönüne kısaca değinelim. Yine Mircea Eliade, özellikle konunun uzmanı Gershom Scholem'den

kaynaklanarak şunları söylemektedir:

“Kabbal’ın mistik tekniğinin tanınmışlığına rağmen, kendinden geçme, yani vecd hali önemli rol oynamaz. Muazzam Kabbalistik edebiyat içerisinde, kişisel vecd deneyimlerine başvuranlar azdır. Tanrıyla birleşme, ‘Yapışma, Tanrıya bitişmek’ anlamına gelen ‘Devekuth’ terimiyle tanımlanır. Ancak vecd sınırını aşma hali sayesinde varılan Devekuth’u, G. Scholem doğrudan ‘Communion with God (Tanrıyla birleşme)’ olarak anlamlandırmaktadır.” (Mircea Eliade, *agy*, s.178 dipnt. 48)

İslam Tasavvufunun Başlangıcında Kur’an’ın Kaynaklığı

Enelhak kavramını İslam şeriatı kesinlikle reddeder. Sözüünü etmek bilekafirliktir; tanrıya şirk koştur, küfürdür! Böyle birşey söyleyenin kafası kesilir şeriat kılıcıyla, Kuran hükümlerine göre. Oysa ki, yine Kuran’ın birçok ayetlerine dayanarak, bu düşüncenin gerçekleşebileceği rahatlıkla ileri sürülüyor. Örneğin Bakara (İnek) Suresi 156. ayet “(İnna li-llahi ve inna ilayhi raci’un...) Gerçekte biz tanrı içiniz ve ona dönüyoruz” anlamındadır. Martin Lings: “Sufiler ‘sufizm tamamıyla işte bu ayette özetlenmiştir’ diye düşünürler.” demektedir. Ayrıca, “Kaf Suresi 16.ayetinin ‘İnsanı yarattık ve nefsinin ona neler fısıldadığını da biliriz; biz insana şahdamarından daha yakınız!’ açıklamasını bir başka örnekleme yapmaktadır. (Martin Lings, *Qu’est-ce que le Soufisme?*, Paris-1977, s.32, 38)

Kuran’ın derinlemesine yorumlarıyla İslamda tasavvuf düşüncesinin ortaya çıkışına, asıl İmam Ali’nin (ö. 661) Kuran’ı kaynaklık ettirdiğini görüyoruz. İmam şöyle söylemektedir:

“Kuran’ın hiçbir ayeti yoktur ki dört anlamı olmasın: eksoterik (zahiri, dışsal), esoterik (batini, içsel), sınır-hadd ve tanrısal tasarım. Zahiri olan şifahi, yani ağızdan söylem içindir;

batını anlamı içsel (ya da zihinsel) algılama için; sınır ise yasal olan ve olmayan düzenlemelerin bildirimleridir. Tanrısal tasarıma gelince, tanrının her ayet aracılığıyla insanda gerçekleştirmeyi amaçladığı şeydir.” (Henry Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, Paris-1986, s.27-28; Karş. Mircea Eliade, *Histoire des Croyances et des Idees religieuses III*, s. 125)

İmam Ali ile hemfikir olan, Peyamberin ünlü sahabelerinden Abdullah İbn Abbas bir gün, Arafat dağının üzerindeki kalabalığın ortasında, Kuran’ın 65.Suresinin (Talak) 12.ayetini, yani Tanrının yedi kat gök ve yedi kat yeri yarattığına ilişkin ayeti kastederek, şöyle bağırıyordu:

“‘Ey insanlar! Eğer sizin karşınızda, bizzat Peygamberin kendisinden dinlediğim gibi bu ayeti yorumlasaydım, beni taş tutardınız.’ Bu açıklama, İslam dogmacılarının gözünde, daha ilk zamanlarda esoterizmin durumunu göstermektedir. (Bkz. Henry Corbin, *agy*, s.28)

İlk büyük mutasavvıflardan 6.İmam Cafer üs Sadık’ın (ö. 765) Kuran hakkında söylediklerini zikredip, tanrılaşma ve tanrıyla yüzyüze gelip birleşmeyi çok yakından ilgilendiren Miraç olayına değinmek istiyoruz.

“(İmam Cafer) ‘Tanrının k)tabı (Kuran) dört şeyi kapsıyor’, diyor. İbarat (ibareler, açık cümleler), İşarat (işaretler, açıklanma gerektiren simgeler), Lataif (latifeler, duygularüstü dünyaya ilişkin gizli anlamlar taşıyan hoş öyküler) ve Hakaik (hakikatler, yüksek manevi bilgiler, öğretiler). Açık ifadeler inananlar topluluğu (avam, halk) için. İmalı işaretler yüksek tabakayı (havas) ilgilendiriyor. Gizli anlamlar taşıyan öyküler tanrı dostlarına (Evliya, veliler) ve yüksek manevi bilgiler ise peygamberlere (Enbiya, nebiler)

aittir.”

Zaten Muhammed peygamberin kendisi, bir hadisinde, “Kuran’ın bir dışsal görünüşü vardır, bir de hem zahiri hem batını anlamlar içinde gizli bir derinliği. Sırasında bu esoterik (batını, içsel) anlam bir diğerine yataklık eder. Tıpkı birbirinin içine geçmiş çarkı feleklerin görünüşündeki gibi, bu derinliğin bir derinliği vardır. Böylece yedi derinlik içiçe gizlenmiş, yani bir batını anlam yedi batını anlamı içinde taşır” diyerek, esoterizmin (batınilik) yolunu açmıştır. (Bkz. Henry Corbin, *agy*, s. 27 ve 29; ayrıca İmam Caferi Sadık için bkz. *İbn Khallikan’s Biographical Dictionary Vol. I*, London-1872, s.370-372)

Muhammed Peygamberin Merdiveni (Mirac) ve İnsan Görünümlü Tanrıyla Yüzyüze Sohbet

İslam peygamberinin en büyük mucizesi olarak tanımlanan mirac olayı, yani ışıktan merdivenle göğe yükselme ve tanrıya ulaşma İslam dinine özgü değildir. Başlarda sözü edilen eski Mısır Hermes-Thoth inancından tutunuz Kalde, Babilonia, Pers çok tanrılı dinlerinde çeşitli biçimlerde tanrılardan birine ya da tanrılara yükselme vardır. Yine yukarıda çeşitli vesilerle anlatıldığı gibi, tek tanrılı dinlerin kutsal kitaplarında bu temaya fazlasıyla rastlanmaktadır. Özellikle Musevi mistisizmindeki Tanrı tahtına yükselme ve insan görünümlü tanrıyla konuşma gibi benzerliklerin, Muhammed’in miracına kaynaklık ettiği gözlemlenmektedir.

Muhammed’in bu olayı Hicret’ten 2 yahut 4 yıl önce (620 veya 618’de) ortaya attığı bilinmektedir. Başından geçenleri anlattığı zaman, kendisine inananlardan birçoğunun yüz çevirip eski dinlerine döndükleri söylenir. *Kuran*’da sadece 12. Al-İsra (Gece yolculuğu) suresinin 1. ayetinde Mirac olayına atıf bulunmaktadır:

“Geceleyin sen kulunu mescid-i Haram’dan (Mekke’den), çevresini kutsadığımız uzaklardaki tapınak mescid-i Aksa’ya (Kudüs’e) götürüne övgüler sun! Herşeyi gören ve işiten olarak, biz ona işaretlerimizi göstermek istedik.”

İslam peygamberinin kendisinden, yakınlarından rivayetlerle nasıl ki binlerce hadis uydurulmuşsa, Mirac için de çok çeşitli versiyonlar yaratılmıştır. Ancak hepsi de, tarih boyunca devletin, yani egemen yönetimin dini olan Sünnilik inancında çerçevelenmiştir. Buna rağmen ilk İslam mutasavvıfları farklı yorumlayarak, çok büyük değer verdikleri Mirac olayında Muhammed’i örnek alarak, büyük vecd içinde ruhsal geziye çıkıp, tanrıya ulaşma ve tanrıda bütünleşme deneyimleri yaşamışlardır. 9. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Abu Yazid Bistami bu örneklerden biridir.

Mirac olayının yazılı olarak bilinen en eski versiyonu, Peygamberin amcası oğlu İbn Abbas’ın (ö. 780) düzenlemesidir. İkincisi İbn Hişam’ın (ö. 828) Peygamberin yaşamını anlatan “Sira” adlı yapıtında Mirac bölümüdür. (İbn Hisham, *Sira*, yayınlayan A. Harun, Beyrut, s. 101-106) Bu konuda üçüncü en eski yazılı kaynak ise al-Tabari’nin (ö. 861) büyük *Kuran Tefsiri*’dir.

Muhammed, amcası Ebu Talib’in kızı Umm Hani’n (Ümmühan) evinde yatarken, Cebrail tarafından uyandırılır. Cebrail’in getirdiği insan yüzlü ve kanatlı, eşekle katır arası büyüklükte Burak adında bir hayvan üstünde Kudüs’e gider. Mescidi Aksa’da peygamberlere rastlar; imamlık yaparak onlara namaz kıldırır. Gökyüzünden yere inen ışıktan merdivenle (Mirac) yedikat göğe yükselir. Her katta bir peygamberi ziyaret eder. Hep Cebrail kendisine rehberlik etmektedir. Yedinci kattan sonra Cebrail onu yalnız bırakır. İki kemerli kapı geçen Muhammed kendini tanrının tahtı önünde bulur. İnsan görünüşlü tanrıyla

burada yüzyüze sohbet eder. Tanrıdan buyruklarını alır. Melekleri, cenneti ve cehennemi ziyaretinden sonra, aynı yolla geri döner. Yatağı hala sıcaktır. Bütün bunlar uyur uyanıklık arasında birkaç dakikalık zamanını almıştır.

Muhammed'in Miracı, halk muhayyilesinin İslam-Arab edebiyatında yarattığı önemli eserlerden biridir. Ortaçağ'da Akdeniz'i aşarak Avrupa'ya ulaşmış, 12.yüzyılın ikinci yarısında yaşamış büyük İtalyan şairi Dante Alighieri'nin *Divina Komedia*'sına esin kaynağı olmuştur. İspanya'da Kastilya kralı 10.Alphonse (1252-1284) tarafından Kastilya diline çevrilir. Hemen arkasından da Latinceye çevrilen kitap batı dünyasında tanındı. İçerisinde Judeo-Hıristiyan öğelerle birlikte, Ortaçağ'ın evren hakkındaki birçok bilgilerini de içeren bu eser, Latincesinden son yıllarda geniş açıklamalarla Fransızca'ya çevrilmiştir. Yukarıda anlatılanların birçoğunu ondan yararlandığımız Latince-Fransızca yayınlanmış bu kitap (*Le Livre de l'Echelle de Mohamet (Liber Scali Machometi = Muhammed'in Merdiveninin Kitabı)*, Çev. Gisele Besson ve Michele Brossard-Dandre, Paris-1991), ayrıca birkaç tanınmış Ortaçağ, Arap, ve klasik dil bilginleri tarafından yazılmış tanıtıcı makaleler içermektedir.

Alevi inancındaki Miracı'n tamamıyla farklı versiyonuna geçmeden önce, Al İsra suresinde geçen bir isme dikkat çekmek istiyoruz. Yukarıda belirttiğimiz gibi bu 17. surenin vahy edildiği tarih 618 ile 620 yılları arasındadır. Buna rağmen Mescidi Aksa'nın adı geçmekte ve burada toplanmış peygamberlerin ruhların önüne geçip, onlara namaz kıldırdıktan sonra nurdan bir merdiven üzerinde tanrıyla görüşmeye çıkmıştır, bilindiği gibi.

Jean-Patrick Guillaum'un *Le Livre d'Echelle de Mohamet'e* yazdığı uzunca yazıda da belirttiği gibi (s.39-53) Mescidi Aksa'nın, diğer adıyla Halife Ömer Cami'sinin inşa tarihiyle uyuşmamaktadır. Üstelik Kuran yorumcularının, ramazan orucu

ve beş vakit namazın, Mirac sırasında tanrıyla konuştuktan sonra farz kılındığını ileri sürmelerine karşılık, daha önce Muhammed'in Mescidi Aksa'da peygamberlere namaz kıldırması (Bkz. Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim Mealî*, İstanbul-1974, s.248-249) çelişkili görülmektedir.

636 yılında Bizans ordularını Yermuk Savaşı'nda yenilgiye uğratan, Halife Ömer, iki yıl içerisinde bütün Suriye ve Filistin'ini ele geçirmişti. Kudüs patriği Sophronius kenti teslim etmek zorunda kaldı. Ömer, Süleyman peygamber tapınağı üzerine bir cami yaptırdı. (Bkz. G. Ostrogorski, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara-1981, s. 103 ve karşı. *Abu'l Farac Tarihi I*, çev. Ö. Rıza Doğrul, (2. baskı) Ankara-1987, s. 178) 20 yıl sonra yapılan bir caminin adının Kuran'da geçmesi, 17.Surenin 1. Ayetine *postquem* (... den sonra) oluşturmaktadır. Böylece bu durum, Kuran'ın Ömer döneminden başlayarak, değiştirildiği ve eklemeler çıkarmalar yapıldığına dair bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

Alevi İnancında Muhammed'in Miracı ve İnsan-Tanrı Birliği

Alevi-Bektaşilerde Mirac çok önemlidir ve hemen her Alevi ozan bir Nefes'inde bu olayı anlatmayı denemiştir. Bunlara "Miraçname" adı verilmektedir. Cem ayinlerinde sazla çalınıp, özel bir makamda söylenmekte ve hızlı bir semah dönülerek, bir bakıma Muhammed'in Arş-ı âlâ'da çark edişi simgelenmektedir. Miracın Alevi versiyonu öbürlerinden epeyce değişiktir:

Umm Hani'nin değil, kızı Fatıma'nın yanında yatarken gelen Cebrail onu Burak'a bindirip götürmüştür. Yedinci gökten sonra tanrının tahtı önüne varmadan önce, önüne çıkan bir arslana yüzüğünü armağan verdikten sonra geçebilmiş. Genç ve güzel bir delikanlı (bazan Ali'nin) donunda gördüğü tanrıyla doksanbin kelim edip geri dönmüştür. Dönüşte ise Ali'nin yönettiği *Kırklar Cemî'*ne gelmiş ve kapıda bekletilmiş. Ne zaman ki, benliğinden ve gururundan geçip, "İçinizdeki fakirlerden

biriyim” dediği zaman içeriye alınmıştır. Orada bir üzüm danesinden ezilen şerbetten biri içince, hepsi vecde gelip semaha kalkmışlar. İşte Alevi-Bektaşî Cem’leri bu Kırklar Cemi’nin simgesi olarak varlığını sürdürmektedir. Aşık Geda Feyzi’nin uzun *Miraçname*’sinden bazı dörtlükleri buraya alarak, şiir dilinden Alevi versiyonunu görelim:

Mirac okudu Cebrail
Muhammed Mustafa mah-i
Hak emrine oldu kail
Eyledi hem azm-i rahi

Gaipden yandı bir چراغ
Çünkü yakın oldu irak
Cebrail getirdi Burak
Bindi ol Hubib-ullah’i

Burak kadem bastı Arş’e
Erişti fevk ile Ferş’e
Hak kadirdir cümle işe
Eyledi gez nigah-i (...)

Yolda irasd geldi bir şîr¹⁹
Ya nedir bu işe tedbir
Hatemini ağzına vir
Sundu iki cihan Şah’i (...)

Anda gördü bir nevcivan²⁰
Yüzü şems ü mah-i taban²¹

¹⁹ Şîr = Arslan

²⁰ Nevcivan = Genç delikanlı

²¹ Şems ü mah-i taban = Parlak ay ve güneş

Cemaline oldu hayran
Nazar kıldı ol Allah 'i (...)

Vardı kırkların cemine
Oturdu hak makamına
Hüü dedi gerçek demine
Dem be dem Resulullahi (...)

Kırklar bir şerbet içtiler
Can ile baştan geçtiler
Cezbe-i aşka düştüler
Etiler Kırklar Semah'ı (...)

Sünni geleneğinde Kırklar, ashab-ı Soffa'dır. Yani, Medine'de Muhammed peygamberin yakınında oturup kalkan, yönetimin hazinesinden yeyip içen fukara arkadaşlarıdır ve kendilerini tamamıyla ibadete vermiş kimselerdir.

Oysa Alevi inanç geleneğindeki Muhammed'in Mirac dönüşü Kırklar'ı ziyareti olayında görüldüğü gibi, Kırklar Meclisi Mekke'de iken bilinçli oluşturulmuş bir örgüttü. Ve de 20 ya da 22 yaşlarında bulunan Ali'nin başkanlığındaki, Muhammed'in ortaya attığı dinin siyasetini yapan ve ayrıca Selmani Farisi gibi Zerdüştlüğü, Manicheizmi, Musevilik ve Hristiyanlığı çok iyi bilip, İslamı seçen kişilerin ve kadınların da içinde olduğu bir örgüttü.

Kırklar Cemini örnek almış olan Aleviler, tapınmayı toplumsallaştırmış olduklarından kadını, erkeği birarada ve bir can bir vücut olarak tanrının huzurundadırlar. Ama taptıkları, yüreklerini dolduran insanlaşan, kendilerinden biri olan Tanrıdır. Allah-Muhammed-Ali üçleminde birlenip ışıklanmış ve erler-evliyalarla varlık alanına çıkıp (EPIPHANEON) nesneleşip, insanlaşmıştır.

İşte Alevilikte Tanrı görüşlerinin gizleri burada saklıdır.

İnsanda zuhur etmeksizin Tanrı, kendisine hiçbir tapınma buyuramıyacak saf bir belirsizlikten ötede birşey olamaz. Tanrısal görünüm olarak varlık alanına çıkması, zihinsel vizyona insan görünüşü, insana dönüşerek (theophanie anthropomorphosique) girip, tamamlanır. (H. Corbin, Corbin, *Temps cyclique et gnose İsmailien*, s.188) Böylece Vahdet el Vücut, yani Varlık birliği Madde-Tanrı bileşkesinde somutlaşmış, duyularla algılanır olmuştur.

Onun için Yunus Emre şöyle demektedir:

Evvel benem ahir benem cailara can olan benem
Azıp yolda kalmışlara Hızır medet olan benem
Dost ile birliğe biten buyruğu ne ise tutan
Mülk yaratıp dünya düzen ol bahçevan heman benem

Halk içinde dirlik düzen dört kitabı doğru yazan
Ağ üstünde kara düzen ol yazılan Kur'an benem
Yunus değil bunu diyen kendiliğidir söyleyen
Kafirdürür inanmayan evvel ahir heman

KERVAN Sayı 47 Mart 1995

Alevi Kavramının İlk Ortaya Çıkışı²²

Hazar denizinin güneyinde ve doğusunda, İran'ın kuzeyinde, Orta Asya bozkır ve kentlerinde yaşayan çok sayıda Türk toplulukları, Ortodoks ya da Heterodoks İslamlıkla karşılaşırken, çeşitli dinlere mensuptu. Bu geniş dinler yelpazesinin tümüyle kalkması, birkaç yüzyılı alan bir süreç içinde gerçekleşti. Yani, resmi Türk tarihlerinin yazdığı gibi Türkler İslam dinine 10.yüzyılda toplu halde girmediler.

Heterodoks İslamlık, Emevi ve Abbasi Ortodoks İslam yönetiminin ezeli muhalifi olan Ali soylular ve yandaşları - mutasavvıflar da buna dahil – tarafından taşınmış, yerleşik ve göçebe Türk toplulukları arasında Ehlibeyt/Ali inancı (Alevilik) olarak geniş kabul görmüştür.

Emevi-Abbasi yayılcılığında, onların özyaşamlarıyla kesin çelişen Sünni İslam, baskı ve ezici unsur olarak halklara dayatıldığından, bu topluluklarca 200 yıl boyunca *reddedilmiştir*.

Örneğin Karahanlı (Hakani Türk) hanedanının 960'da Sünni İslama geçişi, federasyonlardan merkezi devlet oluşturma aşamasında, erkini Sünni Abbasi gücünün desteğine dayandırma istemiyle, sınıfsal temelde zayıf halk topluluklarını, konfederasyonun diğer üyelerini ezerek egemen güç olma istemiyle üstüste düşmekteydi. Sünni İslam böylece egemen sınıfın, yani Karahanlı hanedanının dini oldu.

Türkler arasında ilk Alevi tiplmesi

Emel Esin, bir makalesinde (Emel Esin, Turcica XVII, s.11-12, dpnt.12, 13, 14) Ortaasya Türk topluluklarının inançları ve resim

²² *Kervan*'ın introsu: İsmail Kaygusuz'un yakında Alev Yayınları tarafından yayınlanacak olan *Alevilik Kültür-Siyaset Tarihi ve Uluları* konulu kitabının Aleviliğin Türkler arasında yayılmasını konu edinen bir bölümünü kısaltarak veriyoruz.

sanatı üzerinde durmakta ve örneklemeler vermektedir. En önemlisi ilk “Alevi Türkler” betimlemeleridir.

Makalede arkeolojik kazılarda ele geçirilen mezar heykelcikleri, fresklerdeki insan resimlerinden ve minyatürlerdeki figürlerden bazı tipler, 10.yüzyıl Arap seyyahı Abu Dulaf’ın Türk bölgelerinden tasvir ettiği Alevi toplulukların giyim kuşam ve görünüşleri ile karşılaştırılmakta, diğer Arap çağdaş tarihçilerin verdiği özgün bilgiler özetlenmektedir. Veriler, yalnız sözlük anlamıyla değil bugünkü anlamıyla da ilk “Alevi” kavramıyla birlikte yeni tarihsel gerçekleri su yüzüne çıkarmaktadır.

Emel Esin’in kendi sözleriyle, “bu tip 10.yüzyılda halife Ali’yi aşırı sevip sayan (Alevi) Türklerin betimlerini çağrıştırmaktadır. ‘Alevi’ Türkler tanımlamasını ilk kez, 10.yüzyıl gezgini Abu Dulaf’ın kullandığı bilinir.” (E. Esin, *Turcica XVII*, s.12)

Abu Dulaf Misar bin Muhallil, Samanidler devletinin (Samanoğulları) en güçlü hükümdarı Nasr bin Ahmed’in (914-943) son yıllarında, başveziri coğrafya bilgini Ceyhani’nin Çin’e elçilik göreviyle gönderdiği kişidir. Onun 941-943 yıllarında yaptığı gezilerini anlatan birinci bölüm, Yakut’un (ö. 1229) *Mudjam al Buldan III* adlı yapıtının bünyesi içindedir.

941-42’de Çin’e doğru yola çıkan Abu Dulaf, Tibet’e ulaşmadan önce, çeşitli Türk boylarının yaşadığı ülkelerden geçti: Buralardaki Keçe giyimli, sakalsız, pos bıyıkları dikkat çeken, çok iyi ata binen ve savaşçı olan bazı Türkler (Bağraçlar), Yahya bin Zeyd’in oğlundan gelen bir Ali soylu tarafından yönetiliyorlardı. Abu Dulaf onların, içinde şehit Zeyd bin Zeynelabidin için yakılmış ağıtların da yer aldığı, Sünni İslama aykırı bir Kuran’ı sakladıklarını, Arapların asıl kralı olarak Zeyd’i tanıdıklarını ve tanrısallığın Ali’de cisimlendiğine inandıklarını yazmaktadır. Yine onun anlattıklarına göre bu “Alevi Türkler”, Ali’nin indiği ve tekrar geri döndüğü gökyüzüne doğru avuçlarını açıp, bağırarak dua

etmekteydiler. Böylece, Ali, Türklerin Gök-Tengri'si ile birleştirilmiş görünüyor.

Bazı araştırmacılar Karahanlıların hanedan sıfatı olan “Buğra” sözcüğünün “Bağraç”tan çekilmiş olduğu ve bunların önce Manikheist, hemen arkasından Şii inançlı (Ehlibeyt İslamlığı, Zeydi Aleviliği-İ.K.) Müslümanlar olabilecekleri sonucuna varıyorlar. Emel Esin'in de görüşlerini paylaştığı diğer bazıları ise, Karahanlılar'ın kesin Sünni olduğunu ileri sürerek, bu görüşe karşı çıkmaktadırlar.

Oysa Karahanlılar konfederasyon halindeyken çoğunluk Zeydi-Alevilerinden oluşmaktaydı. 840'larda Karahanlı konfederasyonunun kuruluşuna katkısı olan Karluk Yabgusu'nun da Alevi olduğu bilinmektedir. Ama asıl Minorsky'nin yapıtında (*Abu Dulaf Misar bin Muhalhil's Travels in Iran*) geçen “ ‘Bağraç’ ve ‘Kaşgarlı Yağmalar’, ‘Hakani Türkleri’ olmalıdır” sözlerine dikkat çekelim. Bağraç'larla Yağma Türklerinin aynılığı, Karahanlılar Devletinin kuruluşuna en büyük katkısı olan bu federasyonun (Hakaniler) hiçbir zaman Sünni olmadığına kanıtını da ortaya koyuyor. Ayrıca “Buğra” sözcüğünün, “Bağraç”tan çekilmiş olduğu da ispatlanmış oluyor.

Alevi kavramı 19.yüzyılda çıktı demek ne demek oluyor?

Gizlenmiş ya da kasten atlanmış tarihsel bilgiler, siyasal ilişkiler ve arkeoloji biliminin, sanatın ışığında ortaya çıkarılmış tipler, Heterodoks İslamlık ya da Ehlibeyt İslamlığı olarak Aleviliğin, Türkler arasında Sünni İslamdan çok önce yayıldığını göstermektedir. Günümüzdeki anlamıyla ilk “Alevi” Tanımlamasını da 941-2de Abu Dulaf'ın kullandığı anlaşıyor.

Yeri gelmişken İrene Melikoff hocanın, “Alevi” deyimini üzerindeki görüşlerine değinmek istiyoruz. “Kızılbaş Problemi” başlıklı makalesinde Melikoff şöyle yazıyor:

“Günümüzde en çok kullanılan Alevi deyimini, yalnız

incelediğimiz olgu açısından değil, hiç bir tarihsel gerçeğe uymadığı için, kesinlikle bu makaleye ad koymak istemedik. Tarihsel görüş açısından Alevi, ‘soyu Ali’den gelen’ demektir ve İran’da da kullanıldığı zaman bu anlaşılır. Örf dışı ve aykırı bir İslam mezhebi olarak Türkiye’de ortaya çıkışı ise ancak 19.yüzyıla doğrudur.” (İ. Melikoff, “Le Probleme Kızılbaş”, *Turcica VI-* 975. s.49; *Uyur İdik Uyardılar*, İstanbul-1993, s.53)

Yaptığı çok sayıda araştırmalar ve verdiği konferanslarda kullanmak durumunda kaldığı “Alevi” deyiminin yerine bir başkasını koyamamışsa sayın hocamız, bu onun gerçekten tarihe mal olmuşluğundandır.

Alevi sözcüğünün, 940’lı yıllardan beri kavramlaşıp, kazandığı bugünkü anlam ve içeriğine “tarihsel yanlışlık” damgası vurulamaz. Yoksa, Yusuf Has Hacib’in, Karahanlı hükümdarı Tavgaç Buğra Han’a 1069’da sunduğu *Kutadgu Bilig (Kutlu Bilgi)* adlı yapıtında geçen, “Aleviler birle katılmaku ayur (Alevilerin de birlikte katılmasını öğretir)” bölümünün sonradan eklenmiş olduğu mu düşünülmüyor?

Oysa Anadolu halkının dilinde yüzyıllardan beri Sünni sözcüğünün kavram ve içerik olarak karşıtı Alevi deyimidir. Osmanlı belgelerinde “Kızılbaş, Rafizi (sapık, sapmış) ve Mülhid (dinsiz, dini terketmiş) deyimleri kullanılır, bir kez bile olsun, Alevi deyimine rastlanmaz.” (İ.Melikoff). Çok doğru. Ama bu bir Osmanlı hilesidir. Peygamberin kızı Fatıma’dan yürüyen “Ali soyundan gelen ve Ali yandaşı” anlamlarını taşıyan “Alevi” kutsal sözcüğünü (*Nomina Sacra*) kullanarak, Sünni tebasını öfkeliendirmeyi hiç ister mi? Kötülenen, suçlanan ve küfredilen asi bir zümreye hangi devlet siyaseti, saygı duyulan ve onurlandırıcı bir deyim kullanır? Oysa “Kızılbaş” kavramı, Şah İsmail’in divanında onurla, bir erişilmezlik makamı gibi kullanılmıştır.

Yüregi dağ olmayınca bağı kanlı lal'ı tek
Hiç kimin hakkı yohtur Kızılbaş olmaya
(Yüregi dağ, bağı kızıl yakut gibi kan olmadan, Kızılbaş
olmak hiç kimsenin haddi değildir)

Osmanlı fermanlarında kullanılmayan “Alevi” deyimini,
Alevi-Bektaşî ozanları şiirlerinde göğüslerini gere gere
kullanmışlardır. 17.yüzyılın ortalarında kaleme alınmış *Veli Baba*
Menakıbnamesi’nde Arapça “Aleviyyün” (Aleviler) sözü geçiyor.

İşte, 16.yüzyıldan *Pir Sultan Abdal* sesleniyor:

Ezelden divane etti aşk beni
Hüseyni’yim Alevi’yim ne dersin
Niçin dahledersin tank düşmanı
Hüseyni’yim Alevi’yim ne dersin

(...)
İmam Rıza’nın ben envarıyım
Şah-ı Kerbela’da doğan Ali’yim
Münkirin yezidin Azrail’iyim
Hüseyni’yim Alevi’yim ne dersin

(.. .)
Pir Sultan’ım çağırır Hint’te Yemen’de
Dolaştırsam seni Sahib zamanda
İradet getirdim ikrar imanda
Hüseyni’yim Alevi’yim ne dersin

Alevi kavramının ancak 19.yüzyılda kullanılmaya başlandığı
iddiası ne demek oluyor? Daha kötüsü, birçok Alevi yazarın bu
iddiaya sarılıp yazılarında, konuşmalarında kullanmaları
kendilerini inkar etmek olmuyor mu?

Alevilerde Hızır İnancı, Kaynakları

Aleviler arasında Hızır inancı ve ona verilen yüce değer oldukça önemlidir. Sonsuz yaşam suyu (Ab-ı Hayat) içip ölmezliğe kavuşmuş olduğuna inanılan Hızır, Nebi (peygamber) olarak bilinir. Dara darlığa düşenlerin, ölümle yüzyüze gelenlerin yardımına yetişir; bir uçurumdan, bir ulu ağaçtan tam düşecekken tutar elinden kurtarır. Boz atlı Hızır, çağrıldığı yerde hazırır. Ama içten, inanarak çağırmak gerekli. Fakirin sofrasına bereket getirir, kilerinde-anbarında unu bulguru çoğaltır, tarlaya bereket verir. Çobanın sürüsünü artırır yağı yoğurdu bitmez.

İnanişâ göre Hızır, görünmeden insanların arasında dolaşır. Görüldüğü, oturup söyleştiği kişiler veliler, ermişlerdir. Ozanların deyişlerinde, Cem'lerde okunan dualarda Hızır'ın adı sık sık geçer. Hacı Bektaş Dergahında Meydan evine serilen 12 posttan Mihmandar postu, Hızır tarafından temsil olunur. Her alevi can, evine gelen mihmanı (konuk, misafir) Hızır olarak niteler ve kul-turap olarak onu karşılayıp, varını-yoğunu onunla paylaşır. Mihman gelen eve kısmeti de birlikte gelir:

Misafir gelirse kısmeti bile
Misafir Hızır'dır arzulu dile
Hatayi uğrunu tut vergil ele
Mihman canlar bize safa geldiniz

Ve Hızır zaman zaman Ali ile aynılaştırılır. Bektaşî ozanı Şükrü Metin Baba'nın dörtlüğünde yansımaktadır bu:

Zulmet deryasını nur edip gelen
Hızır-İlyas Şah-ı Merdan Ali'dir
Garibin mazlumun halini bilen
Hızır-İlyas Şah-ı Merdan Ali'dir

Pir Sultan Abdal da dağlar aşmayı arzu ettiğinde, Boz atlı Hızır'ı yoldaş olarak çağırır:

Allah allah desem kalksam yürüsem
Acap şu dağları aşamam m'ola
Boz atlı Hızır'ı yoldaş eylesem
Varıp efendime düşemem m'ola

Kul Himmet ise ulu bir dağ başında yatarken, sıkıntı içindedir. İmdadına çağırdığı Hızır'ı, dizeleriyle kürkünün-börkünün rengine dek en ayrıntılı bir biçimde bize tanıtıyor. Hızır Nebi'nin halkın muhayyilesinde biçimlenmiş bütün özelliklerini bu deyişte görmekteyiz:

Ulu dağ basında yattım
Yetiş pirim Hızır yetiş
Selam verip selam aldım
Yetiş pirim Hızır yetiş

Her nereye gitse yolu
Altında terkisi dolu
Allah bir Muhammed Ali
Yetiş pirim Hızır yetiş

Kürkü yeşil börkü yeşil
Alemi doyurur aşı
Hızır, İlyas'ın kardaşı
Yetiş pirim Hızır yetiş

Atı var üveyik donlu
Eyeri şöretli şanlı
Yemek yemez kendi canlı
Yetiş pirim Hızır yetiş

Elinde kamçısı yeşil
Saatt'alemi dolaşır
Car diyenlere ulaşır
Yetiş pirim Hızır yetiş

Depüp atın doldurmadın
Çağırıp da kaldırmadın
Kim olduğun bildirmedi
Yetiş pirim Hızır yetiş

Kul Himmet'im yetemedim
Yollarında ölemedim
Kim olduğun bilemedim
Yetiş pirim Hızır yetiş

Ulu ozan Kul Himmet'in bile yetişip, tanışmadığı Hızır'ı Alevi toplumu zamanla bu olağanüstü biçimsel görünüşten kurtarmış, iyi yürekli ve yardımsever, olgun insanların donunda görmeye başlamış, simgeleştirmiştir. Bunu en güzel Sarızlı ozan İbreti dile getirir:

Her yerde biz Hakkı hazır biliriz
Olgun insanları Hızır biliriz
Bundan başkasını sıfır biliriz
Tahminimiz yanlış biz kör değiliz

Hızır Orucu ve Kutlamaları

Hızır simgeleşmiştir ama Aleviler Hızır günlerini ihmal etmemiş; Hızır orucu tutmuş, bayramını kutlamış ve yine Hızır-İlyas isimlerinden bozulup birleştirilerek, halkın ağzında oluşan biçimi ile Hıdrellez bayramı yapmayı sürdürmüşlerdir. Ancak Hıdrellez'i, Sünnilerden de yapanlar bulunduğu gibi, Hristiyanlar da Aziz Georges'le özleştirerek, Mayıs ayı içerisinde kutlamaktadırlar.

Alevilerde çok kere, Hızır'ın karada ve İlyas'ın da denizde darda kalmış olanlara yardım ettiğine inanılır: Hızır ve İlyas yılda bir kere, yani 6 Mayıs gününün gecesi bir gül ağacının dibinde buluşurlar. Hıdrellez o gün Cem törenleriyle karşılanır, kutlanır.

Neden Hızır orucu tutulduğuna dair söylence ise Nuh peygambere dayandırılmaktadır: Nuh'un gemisi, dünyayı kaplamış suyun yüzünde yüzerken fırtınaya tutulmuş. İçindeki insanlar ve diğer mahluklar, Nuh peygamberi unutmuş, "Yetiş ya Hızır, bizi kurtar!" diye Hızır'ı çağırarak Tanrı'ya dua etmişler. Duaları kabul olmuş ve Hızır fırtınayı dindirmiş. Üç gün oruç adanmışlar ve o gün bugün aynı inançla Hızır orucu tutulurmuş. Yakından uzağa ilgisi olmadığı halde, Hızır söylencesine Nuh peygamberin girmesi, Hızır'a halk bilincinin, evrensel bir kurtarıcılık misyonu yüklemek istemesine bağlanabilir. Hızır orucunun da böylesine insanlığın kurtuluşu için tutulmuş ve tutulmaya devam edilmesi tamamiyle dünyasal ve anlamlıdır.

Alevilerde Hızır orucu ve bavramlarını İrene Melikoff iki önemli makalesinde incelemiştir. Anadolu Alevileri ve İran Azerbaycanı'nda Ehl-i Hak, Ateşbagi, Kehelten (Kırklar), Baba Yedigari ve Garagoyun'lar gibi Kızılbaş-Alevi toplulukları arasında yaptığı incelemelerde, Hızır Bayramı, Zat-ı Mutlak Bayramı, Ali Haydar ve Hıdır Nebi Bayramı adlarıyla Şubat ayı içerisinde kutlandığını göstermektedir. Hüseyin Tekkeşinoğlu Dede, 15 ile 21 Şubat arasında üç veya yedi gün oruç tutularak kutlandığını yazarken, Melikoff'un tesbiti 11 ile 14 arasında, yani Şubatın 2. haftası içerisinde olup; "Günler değişmez, salı, çarşamba, perşembe ve perşembeyi cumaya bağlayan gece başlayacak olan asıl bayram" demektedir. Buna karşılık konuştuğumuz Maraşlı Aleviler, Ocak ayının son üç günü ile Şubat'ın ilk üç günü içinde Hızır orucunun tutulup, son gün bayram kutlandığını, belirttiler.

Alevilerin Hızır orucu ve kutlamalarının kökenini Oniki hayvanlı eski Türk takvimine göre, Marko Polo'nun sözünü ettiği

Türk ve Tatar'ların "Şubat Kutlamalarına" (Calendae, adak günleri) ve "Ak" adı verilen kutlama şenliklerine bağlayan İ.Melikoff şu açıklamayı yapmaktadır:

"Aynı şekilde Aleviler, Hızır Bayramı sırasında. ak rengi öne koyarlar: Üç günlük bir oruçtan sonra temizlenilir, hamama gidilir ve beyazın yeğlendiği giysiler giyilir.

"Cuma gecesi, bir sofraya üzerine ak bir örtü serilir: üzerine un serpilir. Ertesi sabah, at nalı izine (ya da el izine - İ.K.) benzeyen bir belirti görülürse, bu, Hızır Nebi'nin o eve uğramış olduğunun işaretidir. Bu un ile, Anadolu'da 'kömbe veya kömme' adı verilen kutlama ekmeği yapılır ve bölüşülür. Tebriz bölgesinde bu ekmeğe 'girdi' denmektedir. Kömbe'nin paylaşılmasına, eti aynı şekilde bölüşülen koyun veya keçi kurbanları katılır. Kehelten'de (Kırklar) kesimler tarlalarda yapılır. Hızır için hazırlanmış, kırılmış, kavrulmuş buğday, 'gowud' pişirilir. Bu kutlama yemeği, 'kavud' adı altında Orta Anadolu'da da bilinmektedir. (Doğu Anadolu'da 'kavud kavurmak' denir-İ.K.) Hoy-Rezaiye yöresi Garagoyun'larda, cuma gecesi, insanlar tarlalara dökülürler; muhtemelen bereket töreni olarak bir boğa kesilir ve kanı ekin alanlarına serpilir." (İrene Melikoff, *Uyur iken Uyardılar*, İstanbul-1993, s.62-63, 82-83)

Hızır günleri törenlerine ilişkin bu saptamalara, Tekkeşinoğlu'nun belirttiği, Hızır İlyas söylencesine bağlanan, "Düşmanların gözlerini kör etsin diye kepek ya da ponut'un havaya serpilmesi ve siniye karışık tahıllardan un konulup, Hızır'dan işaret beklenmesi" de eklenebilir. Ancak birçok bölgede Hızır orucunun bitiminde Abdal Musa Cem'i ve eğer Dede gelmişse "görölmek" isteyen talipler için Görgü Cemi yapıldığını da unutmamak gerekir. Zaten çok kere, yılda en az bir kere yapılan Görgü Cemleri kışa rastlatıldığından, zaman olarak Hızır

Orucu'nun da içine alınmasına özen gösterilir.

Hızır ve Veliler

Hızır inancının Alevilik içerisinde önemli bir yeri olması boşuna değildir. Zerdüş inancında da “Ölümsüz peygamber” olarak nitelenen Hızır, bu inancın ve Budizmin önemli bir merkezi olan Belh kentinin prensi, ilk İranlı mutasavvıf İbrahim Ethem’e (ö. 777) görünüp, ona tacını tahtını terkettirmiştir. Yunus Emre’den başlayarak, hemen bütün Alevi-Bektaşî ozanları şiirlerinde büyük veli İbrahim Ethem’den söz etmişlerdir. Hızır’ın ona yol göstererek, ermişliğe yücelttiğine inanılır.

Belh’ten Suriye’ye sürgün edilen ve orada bahçıvanlık yaparak, emeğiyle günlük geçimini sağlayan İbrahim Ethem Horasanlı ve Türkistanlı mutasavvıflara, Veli-Hızır yoldaşlığı inanç geleneğini armağan etmiş görünüyor. Yüzyıllar sonra yetişen İranlı ve Türk mutasavvıflardan Yusuf Hemadani, Abdel-Halık Gucuvani ve Ahmet Yesevi, İbrahim Ethem gibi Hızır’ın rehberliğinde hem yollarını hem de mürşidlerini bulmuşlar. (Hasan Shushud, “Hacegan Hanedanı, Les Maitres de Sagesse de l’Asie Centrale”, *Le Soufisme*, Paris-1980, s. 58-59)

Güneyli, yani Arap mutasavvıflarında pek görünmeyen bu gelenek Hacı Bektaş Veli tarafından Anadolu’ya taşınmış ve Anadolu Aleviliğinde Hızır, erenlerin-evliyanın yoldaşı, mazlumun, dara düşenin koruyucusu olmuştur. Hünkar Hacı Bektaş Veli ile Hızır’m kardeşliğini, yoldaşlığını *Vilayetname*’den okuyalım:

“Hünkar’a, bir gün ikindi üstü güzel yüzlü, tatlı özlü, alev saçlı, yeşil elbiseli bir aziz geldi. Boz bir ata binmişti. Saru İsmail karşıladı, atını tuttu. O zat teklifsizce doğru “Kızılca Halvet”e yöneldi. İçeri girdi. Saru İsmail, açaba bu atını tuttuğum er kim ola, şimdiye dek bunun gibi nurlu, güzel yüzlü ve heybetli er görmedim diye düşünceye daldı... Kızılca

Halvet'in kapısına vardı. Baktı ki o aziz Hünkar'ın karşısına oturmakta. Tam bu esnada da Hünkar, 'Ne yapalım Hızır'ım', diyordu, 'Ulu Tanrı, seni bu işe koşmuş, Tanrı kullarını zordan kurtarman gerek; şimdicek Karadeniz'de bir gemi batmak üzere seni çağırdılar. Sohbetine müştakız ama ne çare, tez dur, medetlerine eriş...'

"Hızır peygamber hemen kalktı. Saru İsmail dışarıda atı tuttu ve Hızır'ın üzüngisini öptü. Hızır atını sıçrattığı gibi at, bir adımını Karaöyük'ün üstüne bastı, öbür adımda güneşle beraber dolundu, gözden kayboldu. Yalnız karşıdan nalının parıltısı görüldü. Saru İsmail, vardı, 'erenler Şahı' dedi, 'bu giden aziz kimdir?' Hünkar, 'kardeşimiz Hızır peygamberdir. Karadeniz'de bir gemi batmak üzere, oraya imdada koştu; onun yürüyüşü böyledir.'" (A. Gölpınarlı, *Vilayetname*, İstanbul-1990, s.75)

Görüldüğü gibi Menakıb-i Hünkar Hacı Bektaş Veli de aynı zamanda Hızır'ın, yeşil giyimi ve boz atıyla, alev gibi saçları ve güzel yüzüne kadar betimlemesini de okuyoruz. Atının ilk adımı Karaöyük'ün üstüne basarken, ikinci adımda güneşe yükseliyor. Elbette ki Karadeniz'de batmakta olan gemiyi, bu hızla gidip kurtaracaktır.

Hızır'ın kişiliğine yakıştırılan bu olağanüstü tanrısal güç, onun ölmezlik özelliğine dayandırılrsa gerektir. Ezilen halkların muhayyilesi, böylesi kurtarıcılar yaratarak teselli buluyor ve rahatlıyor. Alevilikte Hızır inancı, dünyadan zalimleri yokedip, dünyayı ve insanlığı kurtarması beklenen Mesih ve Mehdi inancının bireyselliğe indirgenmiş biçimi gibi görünmektedir. Kul Himmet'in bir beyitinde Mehdi için söylediği, Hızır için de geçerlidir:

Muhammed Mehdi'ye gelecek derler

Mehdi dalgasıyla coş deli gönül

Hızır söylencesi, inancın kökeni ve kaynakları

Hızır söylencesinin bir versiyonunu Tekkeşinoğlu Dede'nin yazısından²³ okuyoruz: Hızır ile İlyas iki kardeşten, zamanın hükümdarı İskender-i Zülkarneyn kendisine, ölümsüzlük suyunu (ab-ı hayat, bengisu) getirmelerini ister. Onlar da azıklarına pişirilmiş balık, ponut ve kepek koyarak Bengisu'yu aramaya çıkarlar. Pişmiş balığın heybeden atlayıp, içinde dirilmesi sayesinde suyu bulmuş olur ve bir testi alıp İskender'e getirirler. İskender tam suyu içecekken, söğüttaşı dile gelip; kendisinin bu sudan içtiği için, canının kalıpta sıkışıp kaldığını, cendere içinde

23 HIZIR-ILYAS SÖYLENCESİ VE HIZIR ORUCU. Bilindiği gibi biz Aleviler Şubat ayında 3 ile 7 gün, Hızır orucu tutarız. Özü ve felsefesi şöyle: Hızır (Hıdır) ve İlyas isminde iki kardeş varmış. Bunlar (bengisu) ab-ı hayat (hayat suyu) içmişler. İnanca göre halen yaşamakta ve çağırının imdadına yetişmektedir. Hakikaten darda kalan, sıtkıyla çağırırsa gelir, kurtarırmış. Bunu sezen zamanın hükümdarı İskender-i Zülkarneyn, Hızır ve İlyas'ı çağırır: "Ben de sizler gibi ilelebet yaşamak isterim. Sizin içtiğiniz suyu bana bulup getireceksiniz" der. Hızır da suyun yerini bulmak için azıklarına pişmiş balık koydurur. Üç torba da ponut, kepek, koydurur. Yola revan olurlar. Suyun bulunduğu mahalle varınca, balıklar heybeden sıçrar. İşte burası (bengisu) imiş bilmeyerek Hıdır İlyas suyu içerler. Hükümdar İskender Zülkarneyn'e getirmek için su alırlar testilerine. Birden orada yaşayan mahluk, işin farkına varır ve suyu vermemek ister. Kavgaya tutuşurlar. Azıklarına almış oldukları ponut ve kepeği savurup atınca bir kaba yel hasil olur. Düşmanın gözlerine toz duman dolar. Hızır da suyu getirmeyi başarır. İskender'e verir içmek ister. Orada bir söğüt taşı varmış, hükümdarı uyarmış: "Sakin o suyu içme. Ben içtim; işte böyle canım cesetten-kalıptan çıkmıyor!" deyince, suyu içmez İskender Zulkameyn. N etice olarak bu söylencedeki Hızır' ın ponut'u, Hızır-İlyas'da (Hızır Bayramı 'nda demek isteniyor, Kervan) nohut, arpa ve mısır unundan karışım yapılip, tabaklara konulur. Havaya saçılır. Bu öyküde kabayel esmesi dediğimiz Hızır'ın ponutunu saçınca, düşmanın gözünün kör olacağına inanılır. İşte Şubat'ın 15 ile 21'i arasında "Kaba yel esmesini" bu olaya benzetiriz. Aleviler'in Hızır orucunu bu tarihler arasında tutması lazımdır. Bir de ponut'u siniye hiç el değmeden eler, ambara korlar ki Hızır el bassın ve bereketlensin. Eğer bir kimse, sıtk ile canı gönülden inanarak bunu yaparsa, Hızır ponut'a el basar. Cümleye bu seneki Hızır orucunun huzur verici olmasını dilerim. *Dede Hüseyin Tekkeşinoğlu*

yaşadığını söyler. O da içmekten vazgeçer. Böylece dünyada tek ölümsüz tanrı kulu olarak Hızır kalır.

Hızır söylencesinin bir başka versiyonunu Maraş'ın Afşin ilçesinden, inançlı bir Alevi olan Kamil Karayel anlattı. Kendisi aynı bölgeden yetkin bir Dede'den dinlemiş. Karayel, söylenceye geçmeden önce gençlik yıllarında çevrede geçen bir olayla söze girdi:

“Bir kış günü, sünni Çerkez'lerden bir grup köylü. kasabadan köylerine giderlerken, Mazgaç gediğinde amansız bir tipiye tutulurlar. Bu gedikten tipili dumanlı kış günlerinde aşmanın imkanı yoktur. Fırtınadan savrula savrula yağın kar ve boğaza çöken dumandan göz gözü görmediği gibi, göğüse kadar çıkan karı yarararak ilerlemek mümkün değil. Hangi yöne gittiklerini bilmeden, attıkları yirmi otuz adımda kesilir kalırlar gediğin başında. Bir araya kümelenir, korku ve soğuktan titreyerek birbirlerine sokulur ve bildikleri duaları okumaya başlarlar. Çünkü bu belalı Mazgaç gediğinde, tipiye tutulup donanın sayısını kimse bilmez.

“Herkes hocadan öğrendikleri duaları yüksek sesle okuyarak Allah'a, peygambere yalvarıp, kurtarılmalarını beklerler. Nafile kimsenin gelip onları kurtardığı yoktur. İçlerinden biri, yahu arkadaşlar der, bir de şu Kızılbaşların Hızır'ına çağıralım. Kızılbaş kelimesini duyunca, donmakta olan yüzlerini buruştururlarsa da, çaresiz; 'Bozatlı Hızır yetiş imdadımıza, kurtar bizi buradan!' diye bağırlar. Tabii, gelen giden yok. Derken birkaç adım daha atmış, iyice kesilmişler. Herbiri bir yana düşmüş, ölümü beklemeye başlamışlar. O anda birden, o akıl edip Hızır'ı çağırının önünde genç bir delikanlıyla bir kız belirmiş. Yakışıklı mı yakışıklı, güzel mi güzel ikisi de 'Ne yatıyorsunuz, kalkın bakalım donacaksınız, demişler. Bizi takip edin.'

“Çerkez’ler nerede ve ne halde olduklarını bile unutmuşlar. Kalkmış yürümüşler peşlerinden. Bir bakmışlar ki, tam köylerinin başındalar. Birinin aklı başına gelmiş ve: ‘Yahu demiş biz nasıl buraya geldik? Kim idi o gençler? Neredeler? Nereye gittiler?’ Arkalarına bakmışlar, kimseler yok ortalıkta, iki genç de kaybolmuş. Anlamışlar ki, o gördükleri genç Alevilerin Hızır’ıdır. Herhalde genç kız da Hızır’ın ermiş bir yoldaşı. İnanmazsınız ya, uzun süre çevrede, ‘Kızılbaşların Hızır’ı, Çerkezleri Mazgaç gediğinden geçirmiş!’ diye konuşuldu durdu.

“Dede’den duyduğum Hızır Aleyhisselam hikayesine gelince: Hızır İlyas ile İskender-i Zülkarneyn birlikte ölümsüzlük ilacını aramaya çıkarlar. Uzun zaman ararlar bulamazlar. Sonunda aralarında anlaşır, her biri bir başka yöne giderek tek başına aramayı kararlaştırırlar. Ama kim önce bulursa, içmeden öbürünü beklemeye söz verir.

“Uzun bir araştırmadan sonra, önce İskender-i Zülkarneyn bir mağarada ölüm ilacı ab-ı hayatı bulur. Hemen bir şişe alır, gelir. Bir süre beklerse de Hızır İlyas dönmez. Dayanamaz şişeyi kafasına dikip, ölüm ilacını içmek ister. Şişedeki su bir arpa danesi olup, boğazına yapışır. Ölüm meleği Azrail karşısına dikilir ve: ‘İskender, verdiğin sözü tutup, Hızır İlyas’ı beklemedin. Senin canını alacağım.’ İskender-i Zülkarneyn; ‘Madem canımı almaya karar verdin. Beni tabuta koydukları zaman, kolumun birini dışarı çıkartın, sallansın. Yoksa anam yakana yapışır, sana dünyada rahat vermez. Can alma görevini yerine getiremezsin!’

“Canını aldığı İskender’in istediği gibi yapar ve bir kolunu tabuttan dışarı çıkarır. Tabut taşınırken, dışarıdaki kolu sallanarak mezarına götürülür. Anası bunun farkına varınca: ‘Hey gidi boş dünya, İskender’e kalmıyan dünya kime

kalır?’ diye döğünür durur.

“O sırada Hızır İlyas Ab-ı hayatı bulmuştur. Gelir ki İskender-i Zülkarneyn ölmüş. Getirdiği suyu içer. O zaman gaipten (Tanrıdan) bir ses gelir: ‘Adın Hızır olsun. Dünyada ölümsüz kalasın; insanlara yardımcı olasın!’

“O gün bugün Hızır dara düşenin yardımına koşar. Çağıranı darda komaz.”

Eskiyunan mitolojisindeki balıkçı Glaukos *Kuran’a* nasıl geçmiş?

Gerek Kul Himmet’in şiirinde ve gerekse Tekkeşinoğlu’nun anlattığı söylencede, ölümsüz peygamber Hızır ile İlyas peygamber kardeşler. Maraş versiyonunda ise her iki adın (Hızır ile İlyas) tek kişiye, yani Hızır’a ait olduğu anlamı çıkıyor. Hızır, Arapça Hıdr sözcüğünün Türkçe söylenişidir. Aşağıda açıklanacak olan anlamında da bir değişiklik yoktur.

Yunan mitolojisinde Glaukos adında bir balıkçı, balık avlarken, ölü balıklardan biri bir ot üzerine düşer ve canlanır. Bunun üzerine adam da ottan yeyip, ölmezliğe kavuşur ve bir Demon (şeytan) olur. Ancak bu ölmezlik onun için bir felakettir; dağları taşları gezerek, ağlayıp sızlayarak bu ölmezlikten kurtulmak ister.

Bu öykü daha sonraları Büyük İskender’in aşcısı hakkında söylenmiştir: İskender, birçok ülkeleri ele geçirdikten sonra, insanların henüz yerleşmediği yerleri gezmek ister. Yanına altı aylık azık alarak yola çıkar. Birçok şaşkınlık veren ülkeler aştıktan sonra, karanlıklar ülkesine gelir. Buradan mutluluklar ülkesine geçmek ister ve sağ tarafa giden yolu izler yanındakilerle birlikte. Sonunda bir pınara ulaşırlar. İskender aşcısı Andreas’tan yemek pişirmesini ister. Aşçı yanındaki kuru torik balığını bu pınarda yıkayınca, balık canlanır. Aşçı da bu sudan içince ölmezliğe

kavuşur. Bir şişe de yanına alır.

Büyük İskender, balığı canlandıran bu pınarı duyunca, kendisine haber vermediği için açıcıyı ölesiye kamçılar. Ama adam ölmez. Yanındaki sudan, aşık olduğu İskender'in kızkardeşine verip, onu da ölmezleştirir. İskender ikisini de yanından kovar, kız bir çöl şeytanı olur. Andreas ise boynuna bir değirmen taşı bağlayıp, denize atlar ve deniz şeytanı olur. Aynı öykünün diğer versiyonlarında da Ab-ı hayat (yaşam suyu) içenlerin ölümsüzlüğe kavuştuğu işlenmiştir. İskender'in ölmezliğe kavuşan açıcısı Andreas'ın ve yaşam suyunun öyküsü, Psevdo-Kallisthenes'in Suriye versiyonu olan Büyük İskender Tarihi'nde geçmektedir (Ernest A.T.W. Budge, *The History of Alexandros the Great, being the Syrian version of the Pseudo-Callithenes*, 1897).

Bu söylence, çok az birkaç değişiklik ve eklemelerle Kuran'da (Sure 18: 59-82) uzun öyküler halinde verilmektedir. İskender'in yerini Musa peygamber almış ve o gezidedir. İki denizin birleştiği yerde, bir kayanın yanında dinlenirlerken yanlarında azık olarak bulunan balıklar canlanıp denize gitmiştir. Bir süre yürüdükten sonra Musa hizmetçisinden yemek için balıkları pişirmesini ister. Hizmetçi durumu anlatınca, Musa aradıkları yerin orası olduğunu söyleyerek, geri dönerler. Burada ab-ı Hayat pınarının başında, aradığı İlm-i Ledün (Tanrının esinlediği, tanrısal bilim) sahibi kişiyi bulurlar. Bu kişinin Zulkarneyn'in (İskender'in Mısır' ı fethettikten sonra, kendisini Mısır Tanrısı ilan edip, kafasına giydiği boynuzlu miğfere izafeten, Çiftboynuzlu sıfatı) açıcısı veya veziridir. Musa ile birlikte yola çıkar, ona rehberlik eder. Birçok marifetler gösterir, gemileri delip batırır, yıkılan duvarları düzeltir, bir çocuğun ölümüne neden olur. Bu kişi Kuran yorumcularına göre ab-ı hayat içip, ölmezliğe kavuşmuş Hızır peygamberdir.

Tahsin Yazıcı'nın, *Ariflerin Menkıbeleri*'nde Hızır ile ilgili,

yararlandığımız açıklamasında belirttiği gibi:

“Bütün bu anlatılanlardan şu sonuç çıkıyor: Balıkçı Glavkos hikayesinden Yunanlılar’da İskender’in aşçısı olan Andreas, İslamlarda ise Hızır hikayesi doğmuştur... Glavkos adlı balıkçı ile Hızır’ın gerek adları, gerekse efsaneler arasında yakın bir bağ vardır. Nitekim her ikisinin adı da ‘Yeşil’ anlamına gelmektedir.” (Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul-1986, 4.basım, s.404-405)

EskiYunan söylencelerinde ölmezliğe kavuşanların, birer demon’a (şeytan) dönüşüp, kendi kendilerini helak etmelerine karşılık Hızır, peygamber olarak nitelenmiş ve ölümsüzlüğünü insanlara yardım ederek sürdürmektedir. Alevilerin Hızır’ını betimleyen, yukarıda açıkladığımız *Velayetname*’de ve Kul Himmet’in şiirlerindeki bilgiler, gerçekten Yunanca ‘Yeşil’ anlamına gelen Glaukos ile anlamdaşlığını güçlendirirken köken belirlemesine tam açıklık kazandırıyor. Bu arada belirtmeden geçemiyeceğimiz bir gerçeklik de, Musa peygambere Ab-ı Hayat (yaşam suyu) pınarının başında İskender-i Zülkarneyn’in aşçısını (arkadaşı ya da vezirini) aramaya çıkartan *Kur’an*’ın tarihsel bilgisine güvenilmeyeceğini göstermektedir. Çünkü, İskender, Musa Peygamberden yaklaşık 1500 yıl sonra yaşamıştır.

İçine Musa’yı sokmamış olan Alevi Hızır versiyonları daha mantıklı ve gerçekçidir. Doğrudan İskender-i Zülkarneyn’i Hızır’a arkadaş yaparak söylenceye uyarlamıştır.

KERVAN Sayı 48 Nisan-Mayıs 1995

ALEVİLİĞİN "ÜTOPYASI"

Rıza Kenti'nde Canı Cana Malı Mala Katmak²⁴

Bir değişik dünyadan, içinde paranın-pulun geçmediği ve bireylerin birbirinden, toplumun bireyden ve bireyin toplumdaki razı olduğu bir dünyadan sözedeceğiz. Bu dünyada senin-benim yoktur; bizim var, herkesin var. Kimsenin malı mülkü yok ve kimse kimseyi sömürmüyor; sevgiyle emeği birleştirmiş, ürettiklerini meydana koymuşlar, yani "canı cana, malı mala katmış", herkes birbirinden razı ve mutlu yaşıyorlar.

K. Marks, *Manifesto*'da şöyle demektedir:

"Mülkiyet ilişkileri sürekli olarak değişikliklere, tarihi dönüşümlere uğramıştır... Komünistler, teorilerini tek formülle özetleyebilirler: Özel mülkiyetinin ortadan kaldırılması."

Marks'ın yaşadığı yıllardan önce, bilinmeyen bir dünyanın bir kentinde; özel mülkiyet ortadan kalkmış, alımsatım yok ve herşey herkesin, herkes çalışıyor ve her şeyden yararlanıyor.

Bu kent Thomas More'un (1478-1535) "*Nova Insula Utopia*"sındaki (Yeni Ütopya Adası) dünyaya da benziyor, Tomaso Campanella'nın (1568-1639) yazdığı "*Civitas Solis*"e de (Güneş Kenti).²⁵ Ama aynı değil ve onlarınkinden ileride. Onların

²⁴ *Kervan*'ın introsu: Aleviliğin ve Alevi toplumunun arzu ettiği dünyayı ve yönetimini, beşyüz yıl önce ihtilalci Kızılbaş siyaseti saptamıştır. *Rıza şehrini kurmak!* Komünizmin ve komünistlerin de istediği bu dünyadır. Kızılbaşlığınızı yadsımayın ve ihtilalci Kızılbaş siyasetine sahip çıkınız! İşte bunun içindir ki, "İşçiler ve Aleviler yol musahibidirler".

²⁵ İngiltere Lordlar Kamara'sının başkanı olan ve Kral VIII. Henry'nin Kiliselerin başı olması emrini reddettiği için kafası kesilen Thomas More, *Ütopya*'yı 1516 yılında Platon'un *Devlet*'inin etkisi altında kaleme almıştır. Yapıtın birinci bölümünde Ütopia

kafalarında yaratıp yazdıkları dünyalarda, “canı cana, malı mala katma” eksikliği var. İnsan ilişkileri, toplumsal yargılama ve davranış biçimlerinde insan sevgisinin belirleyiciliğini göremiyorsunuz. Üstelik *Ütopya*’da köle sınıfı vardır. Ama aşağıda anlatacağımız *Alevi Ütopyası*, aynı yüzyıllarda yaratılmış olmasına rağmen bunlardan çok daha ileride ve Komünizme çok daha yakındır.

Bu kent, Aleviliğin *Rıza Kenti*. 15. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın başlarına dek süren ve sonunda uzun ömürlü olmasa da kendi devletini kuran Alevi Türkmenlerin büyük Kızılbaş İhtilali sırasında hazırlanmış, Alevi inanç ilkeleri, tapınma biçimini ve kurumlarını içeren anonim “*Buyruk*” adlı kitapta, Rıza Kenti’nin öyküsü yer almaktadır. Aleviliğin ve Alevi toplumunun nasıl

Adası’nda yaşayan bir avuç yönetici ailenin, tarım sistemini yıkarak, işlenen tarım topraklarını, yün ticareti uğruna otlığa çevirdiği ve tüm zenginliği ellerinde topladığı anlatılır. Zenginliği ve yönetimi elinde tutan sınıf, yoksul halkı sürekli sömürür ezer ve suç işlemeğe sevk ederek baskıyı artırır. Fetih savaşları ve diplomasiyle uğraşır...

İkinci bölümde ise, tanımladığı bu açgözlü topluma karşılık, içinde tek bir aile birimi olan bir tarım toplumu sunar. Özel mülkiyeti kaldırır; para artık değişim aracı olarak kullanılmaz. Herkesin geçimi güvenceye alınır. Çalışma saatleri, yurttaşların kültürel uğraşlara zaman ayırmaları için, günde 6 saate indirilir. Daha ağır, daha zor işler köle sınıfına gördürülür. (Frederick Copleston, S.J., *A History of Philosophy Vol.III, Part II*, s.134-135)

Yaşamının 27 yılı (1599-1526) zindanlarda geçen Tommaso Campanella *Civitas Solis* (*Güneş Kenti*) adlı yapıtını zindanda yazmıştır. Kendisi Hristiyanlıkta heretic (rafiz-sapkın) sayılan Dominiken tarikatına bağlı bir filozoftu. Bu yapıtını yazarken Platon’un ideal devletinden esinlendiği gibi, Thomas More’un *Ütopya*’sını da örnek almış görünüyor. Campanella’nın Güneş Kenti, onun ideal cumhuriyetidir. Bu Cumhuriyet akıl ve bilgiyle aydınlanmış insanlar tarafından yönetilir. Herbirinin görevi toplumun iyiliğine katkıda bulunacak biçimde düzenlenmiştir.

Güneş kentinde özel mülkiyet, ölçsüz zenginlik ve yoksulluk mevcut değildir ve hiç kimsenin gereksiminden fazlasını almasına izin verilmez. Bu İtalyan kökenli filozofun hapisten çıktıktan sonra yazdığı bir diğer önemli yapıt da *Atheismus Triumphatus* (*Ateizmin Zaferi*)’dir. (Frederick Copleston, S.J., *agy*, s.63; *New Encyclopaedia Britannica Vol.2*, s.733)

komünistik bir dünya istediğini öyküyü okuyarak görelim:²⁶

“Bir zamanlar bir sofı dünyayı gezmeğe çıktı. Bir gün yolu bir şehre düştü. Bu şehir şimdiye dek gördüğü şehirlere benzemiyordu. Sabahın erken saatinde herkes işine gücüne gidiyor, sessizlik içinde yaşam sürüyordu. Şeh. şehrin bu düzenini görünce şaşa kaldı. Kamı acıkmıştı. Şehri gezerken bir fırın gördü. Fırıncıya para uzatarak ekmek istedi. Ama fırıncı hayretle paraya baktı:

“- Bu ne bu? Biz bunu kaldırmak için yıllarca uğraştık, büyük savaşlar verdik. Anlaşılan sen rıza şehriden değilsin.

“Sofı: - Evet bu şehirden değilim, diye karşılık verdi.

“Fırıncı: - Hele belli oluyor. Dur öyleyse, seni görevlilere teslim edeyim. Onlar seninle ilgilenirler. Bizim şehrimizde para pul geçmez, dedi.

“Fırıncı bu sofıyı görevlilere teslim etti. Görevliler önce kendi aralarında bu sofıyı ne yapacaklarını tartıştılar. İçlerinden biri:

“- Meclise götürelim, ulular karar versin, dedi.

“Öbürleri de bu görüşe katıldılar. Bunun üzerine tümü meclisin yolunu tuttu. Bir süre yürüdükten sonra divana vardılar. Sofı bu kez de şaşa kaldı. Çünl(ü divan denen bu meclis hiç de düşündüğü gibi büyük ve göz kamaştırıcı değildi. Düşündüğünün tam karşıtıydı. Bir sessiz köşede, küçük bir yapı idi. Yerlere basit kilimler serilmişti. Ak sakallı ulular bağdaş kurmuş, kentin sorunlarını görüşüyorlardı. Görevliler uluları selamladıktan sonra:

“- Bu Dünyalı şehrimize gelmiş. Acıkmış, ekmek almak için bir fırına girmiş. Fırıncıya para vermeğe kalkmış. Bunun üzerine fırıncı farkına varıp bize teslim etti. Ne yapalım?

“Ulular: - Bunu neden buraya getirdiniz? Törelimizi

²⁶ Metni, Fuat Bozkurt'un mevcut elyazmalarını karşılaştırarak hazırlayıp bugünün Türkçesiyle yayınladığı yapıttan (*Buyruk*, İstanbul-1982, s.97-105), kısaltarak aldık. Bir başka yazımızda "Buyruk"un nasıl ve ne amaçla yazıldığını inceleyeceğiz.

biliyorsunuz. Konakta bir odaya yerleştirin, aşevine götürün, gerekini yapın!, diye buyurdular.

“Bunun üzerine görevliler onu bir odaya yerleştirdiler. Sofuya kentte ne yapması, nasıl yaşaması gerektiğini anlattılar:

“-Burada para pul geçmez. Burası Rıza şehridir. Rızalıkla her istediğini alır, her istediğini yaparsın, dediler, yeter ki rızalık olsun. Bunu unutma, diye uyardılar.

“Sofu konağa yerleşti, gezip dolaştı. Rahatı yerindeydi. İstedığı yerde yiyip içiyordu. Hiç kimse ‘Ne arıyorsun?’ diye sormuyordu. Birkaç gün sonra eşyalarını topladı. Şehirden ayrılıp, yola koyulmak istedi. Ama görevlileri karşısında buldu. Görevliler:

“ - Gidemezsin, dediler. Bu şehir, Rıza şehridir, adı üstünde. Sen buraya rızan ile geldin. Biz de sana yiyecek verdik, yatacak yer sağladık. Bu şehirde kaldığın sürece bizden razı kaldın mı?

“Sofu: - Kuşkusuz razı kaldım, sağolun! diye karşılık verdi.

“Görevliler: - Şimdi bizim de senden razı kalmamız gerek. Bu yiyip, içip yattığın günler için çalışmalısın.

“Sofu: - O ki töreniz böyle, çalışayım, diye kabul etti.

“Görevliler sofuya yapabileceği bir iş verdiler. Konakladığı odadan çıkarıp, daha büyük bir eve yerleştirdiler. Artık o da Rıza şehriden bir adam olmuştu. Her sabah işine gidiyor, akşama kadar çalışıp, evine dönüyordu. Yavaş yavaş dost, arkadaş edinme çabasına girişti. (...) Bu şehrin insanları kavga, çekememezlik, kendini beğenmişlik gibi tüm kötülüklerden arınmışlardı. Böylece gün geçti, ay geçti. Sofu şehri iyiden iyiye sever oldu. Dünyayı gezme düşüncesinden vazgeçti. Bu şehirde kalmaya karar verdi. Ama hâlâ yalnızdı. Bir gün yakın bulduğu bir arkadaşına açıldı:

“ - Sizin bu şehirde nasıl evlenilir? diye sordu.

“Arkadaşı: - Şehrin ortasındaki bahçe var ya, işte orada her Cuma günü tanışmak, dost edinmek isteyenler toplanır. Gençler gelirler. Herkes orada beğendiği anlaştığı biri ile evlenme yolunu

arar. Orada tanışır, konuşurlar. Anlaşırlarsa evlenirler, dedi.

“Sofu cuma günü söylenilen bahçeye gitti. Kocaman bahçe tıklım tıklım doluydu. Türölü giysiler içinde genç kızlar kelebekler gibi dolaşıyorlardı. Genç kızlar oğlanlar sohbet ediyorlardı. Birbirlerini beğenip anlaşırlar uzaklaşıyorlardı. Anlaşamıyanlar ayrılıp, başkalarına yaklaşıyorlardı. Sofu olup bitenleri bir süre hayranlıkla izledi. Sonra kanının kaynadığı bir kıza yaklaştı. Ama o bacının ilk sorusu:

“ - Sen dünyalı mısın?” oldu. Sofu aylardır hep bu sözü duymaktan iyiden bıkmıştı.

“ - Evet Dünyalıyım. Ne olacak? diye karşılık verdi. Bacı:

“ - Davranışlarından hemen belli oluyor. Ama alınma, zararı yok. O ki beni kendine eş seçmek istiyorsun, bu konuda ben sana yardımcı olurum, davranışlarını düzeltirsin, dedi.

“Bacı ile sofı anlaşılmaya niyet ettiler. İşten artan boş zamanlarında buluşup konuşuyorlardı. Sofu bir keresinde bacı ile buluşmaya giderken, yolun kıyısında kocaman bir nar bahçesi gördü. Bahçenin ne duvarı, ne bekçisi, ne korucusu vardı. Hemen bahçeye daldı. Kimse görmeden birkaç nar kopardı. Yakalanırım korkusu ile ivedi davranıp ağacın birkaç dalını kırdı. Ama ne kimse geldi, ne de soran oldu. Sofu narları toplayıp bacıyla buluşacağı yere gitti, narları bir tabağa koydu. Masanın üzerine yerleştirdi. Bacının gelmesini bekledi. Nitekim bir süre sonra bacı geldi. Ne var ki narları görmesine karşın hiç ilgilenmedi. Oysa sofı bacının narları görüp, ilgilenmesini, sevinmesini bekliyordu. Bacı her zamanki gibi yerine oturdu. O zaman sofı dayanamadı. Bacıya narları gösterdi.

“Bacı: - Bunları nereden aldın? Diye sordu. Sofu narları bahçeden kopardığını söyledi. Bunun üzerine bacı:

“ - Beni düşündüğün için sağol. Ama o bahçenin yerini, varlığını ben de biliyorum. Canım isteseydi ben de gidip alabilirdim. Şimdi benim canım istemiyor. Bu narlar burada

boşuna çürüyecek. Başkalarının hakkını boşuna çürütmüş olacağız. Gelirken öğrendim. Narları koparıken bahçeye de bir sürü zarar vermişsin. Oysa daha dikkatli davranıp bahçeye zarar vermeyebilirdin. Burada senden kimse bir şey kaçırmıyor ki... Bunca süredir Rıza şehrinde yaşıyorsun. Bu şehirde rızalıkla herşeyin serbest olduğunu bilmeliydin. Şimdi anlıyorum, sen bu şehre ayak uyduramıyacaksın.

“Bacı bunları söyledikten sonra sofuyu bırakıp gitti. Görevlilere söylemiş olacak ki, sofunun yaptıklarını divana bildirdiler. Divan sofunun durumunu tartıştı. Sonunda sofunun Rıza şehrine uyamıyacağına karar verildi. Bunun üzerine Dünyalı sofuyu şehirden attılar.

“Şimdi bu olay kulağımıza küpe ola! Rıza üç türlüdür: *Birincisi* kişinin kendisi ile rızasıdır. *İkincisi* toplumla rızasıdır. *Üçüncüsü* kişinin tarikatla-Yol ile rızasıdır.

“Kendi kendisi ile rıza, sofunun pir önünde, başı secdede iken kendi kendini ölçmesi, kendi kendini yargılamasıdır. Kendi özüyle yüzleşmesi ve hiç kimsenin tanıklığı olmaksızın kendi özünü yargılamasıdır... Pir önünde secdeye durmak, Tanrı katında secdeye durmaktır.

“İkincisi kişinin toplumla rızasıdır. Bu kişinin içinde bulunduğu toplumdan ve toplumun kişiden rızasıdır. Bunun kuralları bellidir. Yolumuzda kişinin *eline beline diline sahip olması* gerekir. Bu üç mühür kişiyi kötülükten uzak tutar. Bir kişi bunlara gem vuramazsa sofı olamaz. Kendini bulamaz. Toplum ondan o toplumdan razı olamaz.

“Kişinin tarikatla rızasına gelince: Yolumuza giren can, rıza ile girer. Hiçbir zorlama, hiç bir baskı söz konusu değildir. Yolumuza giren canların yolumuzun gereklerini inanarak, severek, rıza ile yerine getirmesi gerekir. Yolumuza giriş *Musahiblikle* başlar. Musahib olmak demek, malı mala canı cana katmak demektir. Rızalık olayını en küçük çerçevede başlatmak

demektir. Bu nedenle İmam Cafer Sadık : ‘İster Pir olsun, ister talip olsun bütün tarikat ehlinin her an rıza ile iş yapması gerekir. Kendi aralarında rıza oluşturmaları ve rızadan dönmemeleri gerekir’ buyurmuştur... Tarikatta (yolumuzda) rıza olursa, toplumda rıza olur. Toplumda rıza olursa kişinin özünde rıza olur. Böylece üç rıza birleşmiş olur: *El ele el Hakka ulaşır.*

“... Rıza şehrinde yaşayanlar malı mala, canı cana katmışlardır. Eğer o sofı gerçekten rızaya teslim olsaydı; o şehirdeki canlarla malı mala, canı cana katar, eline beline diline sahip olurdu. Oysa o sofı üçüne de sahip olmamış, Rıza şehriden kovulmuştur. Onun derdine derman yoktur!”

Alevi-Kızılbaş Siyasetinin büyük ozanlarından Kul Himmet’in Rıza pazarının açıldığı gönül şehrini, yani özlediği dünyayı tanımlayan şiirini okuyarak, birlikte özelemlerimizi pekiştirelim:

Dün gece seyrimde bir şara verdim
Niyaz ile kapıları açılır
Laleli sümbüllü bağını gördüm
Bülbül öter gonca güller seçilir

Pazarında gül alırlar satarlar
Koklaşuban canı cana katarlar
Gerçekleri bir kıl ile yederler
Müminlere hulle donu biçilir

Dallarında baharları yazılı
Yaprakları bir sıraya dizili
Meleşirler kurbanları kuzulu
Canlar bağışlanır kandan geçilir

Gül kokusu Muhammed’in teridir
Gönlü saf olanlar hakkın yaridir
Aşıka maşukun bergüzoridir

Sevdalar nasipler nurlar saçılır

Bu şar *Kul Himmetim* erenler şarı

Bu şarda satarlar erenler varı

Bu şarın adı var gönül pazarı

Engürler ezilir meyler içilir²⁷

17. yüzyılda yaşamış Veli Baba ise Rıza şehrinin pazarında tellallık yaptığını anlatıyor bir nefesinde. Evini barkını dağıtıp canını meydana koymuştur. Pazar meydanının başı Ali ve sermayesini o vennıştır; alıp sattığı rıza malıdır. Üçler, Beşler ve Kırklarla pazarlık yapmaktadır İmam Cafer dükkanında. Veli Baba buraya, içinde kutsal sırları saklayan kent, yani *Ledün Şehri* demektedir:

Bir ulu şehirde tellallığım var

Ben tellalım pazar başım Ali'dir

Artık alıp eksik satsam gene kâr

Ben tellalım pazar başım Ali'dir

Mezada vermişim şirin canımı

Tarümar eyleyip hanumanımı

Lal ü gevherimi dür mercanımı

Ben tellalım pazar başım Ali'dir

Elimdeki sermayemdir Ali'mden

Bir mangırlık malım yoktur malımdan

Bin hazine mal devrolur elimden

Ben tellalım pazar başım Alidir

Bu Rıza malıdır alıp sattığım

Üçler Beşler Kırklar pazar ettiğim

²⁷ Şar: şehir, Hulle donu: cennet giysisi, Engür: üzüm, Mey: içki

İmam Cafer dükkanıdır tuttuğum
Ben tellalım pazar başım Ali'dir

Hint Yemen'in malı değil satamam
Bu rıza malıdır kesip biçemem
Her nadana dükkanımı açamam
Ben tellalım pazar başım Ali'dir

Ledün derler işbu şehrin adına
Doyamadım lezzetine tadına
Metohımı koşdum Hakkın katına
Ben tellalım pazar başım Ali'dir

Veli Baba der ki Hakla pazarım ²⁸
Tellal olmuş şu alemi gezerim
Kudret ile dükkanımı bezerim
Ben tellalım pazar başım Ali'dir

“Başımız Buyruk’a bağlı” diyen Alevi canlar!

Aleviliğin ve Alevi toplumunun arzu ettiği dünyayı ve yönetimini, beşyüz yıl önce İhtilalci Kızılbaş siyaseti saptamıştır. Rıza şehrini kurmak! Komünizmin ve komünistlerin de istediği bu dünyadır. Kızılbaşlığını yadsımayın ve İhtilalci Kızılbaş siyasetine sahip çıkınız! İşte bunun içindir ki, “İşçiler ve Aleviler yol musahibidirler”.

İŞÇİLER VE ALEVİLER OMUZ OMUZA RIZA ŞEHRİNİ
KURMAYA!

KERVAN Sayı 55 Aralık 1995

28 Bu nefes bazı kitaplarda 16.yüzyılda yaşamış büyük Alevi-Bektaşî ozanı Virani Abdal'ın şiiri olarak verilmektedir.

ALEVİ TOPLU İBADETİ - HALK MECLİSİ

Alevilik Toplu İbadeti Cem ve Kurumlarına Nesnel Bakış

1) Tapınma Nedir? Alevilikte Tapınmanın Anlamı

Tapınma (ibadet), toplumun üst yapısını oluşturan değerler ve kültür katlarından olan din ve inançlar ögesidir. Genellikle kişinin, kendi dinsel inancının tanrısına yaranması, yani kendini iyi kul olarak kabul ettirebilmesi için gösterdiği davranış ve hareketlerin bütünü olarak tanımlanır. Tapınma, inanan bireyle tanrı arasında bir anlaşmaya varmayı deneme ve bir bağ kurma eylemidir. Biraz açarsak; tanrıya yaranmak ve hayırlı kulu olup, ölüm ötesindeki cezalardan kurtulma ve cennetin nimetlerinden yararlanma amacı taşır.

İslam şeriatının namazı da, diğer dinlerdeki ibadetler de bireyseldir. Korkulan bir tanrının zulmünden korunmak; yalvarıp yakarak bağışlanmak ve ödüllendirilmek ister inananlar. İslamın tanrısı öyle bir tanrıdır ki, iyiliği de kötülüğü de o verir; insana hem günah işletir, hem işlediği bu günden dolayı cehennem ateşinde yakar! Ancak kulları, kendisine karşı vakit namazları, oruç ve hac gibi bazı biçimsel davranış ve hareketler olan tapınmaları yerine getirirse bağışlayacaktır. Kul her türlü ahlaksızlık, yalancılık, dolandırıcılık yapacak, işçinin hakkını vermeyecek, yoksulu sömürecek, yetimin malını yiyecek ve sonra tövbe ederek iki rekat nafile namaz kılınca tanrı onu bağışlayıp ödüllendirecek. Ne alâ! Ne kolaylık, değil mi? Kapitalist sistem elbetteki böyle dine ve böyle tanrıya sonuna kadar sahip çıkacaktır!

Alevilik ise tapınmayı bireysellikten çıkarmış, anlamını değiştirmiştir. Kısaca açıklamaya çalıştığımız ne bu ibadet anlayışı

ve ne de bu tür tapınma bekleyen bir tanrı inancıyla, Aleviliğin uzaktan yakından bir ilişkisi yoktur. Alevi canın Kuran'ı da, Rahmanı da *insandır* ve tapınması da onadır. Gördüğüne tapar, hayale değil. Bunları biz değil, aşıklarımız-ozanlarımız söylüyor:

“Kuranidir sözümüz / Rahmanidir yüzümüz / Hakkı görür gözümüz / Aldanmayız hayale” (Turabi);

“Mülk yaratıp dünya düzen ol bahçevan heman benem / Halk içinde dirlik düzen dört kitabı doğru yazan / Ağ üstünde kara düzen ol yazılan Kur'an benem / Kafirdürür inarımayan evvel ahır heman benem” (Yunus Emre);

“Ben beni bilmezdim hatır kırardım / Meğer ilmim noksan imiş bilmedim / Ben insandan başka ilah arardım/Meğer insan ilah imiş bilmedim”) (İsmail Daimi)

Aleviler görünmez tanrıyı memnun edip, onunla anlaşmak ve öte dünyada cehennem ateşinden kurtulmak, cennetten güzel bir yer kapmak diye bir kaygıya kapılmazlar. Toplumsallaştırılmış ve yönünü nesnel yaşanan dünyaya çevirmiş oldukları tapınmalarında, akılcı kurumlar yaratmış ve bunları işleterek, birey olarak görev ve sorumluluklarının insanlara ve topluma karşı olduğunun bilincine erişmişlerdir.

2) Alevilikte Tapınma Kurumları: Cem ve Erkanları

Cem, sözcük olarak, “toplantı, biraraya gelmiş insan topluluğu-cemaat, meclis” anlamına gelir. Ama yüklendiği toplumsal işlevler bakımından derin içerikli bir kavramdır. Cem, içinde yapıldığı toplumsal birimin (mezra, köy, mahalle, kasaba vb.) sorunlarının konuşulup çözüme bağlandığı, yönetimine müdahale edilip değiştirilmesine, düzeltilmesine karar verildiği bir topluluk olarak bir Halk Meclisi'dir.

Cemler aynı zamanda, topluma ve bireylerine karşı haksızlık yapmış, suç işlemiş kişilerin yargılandığı adalet mahkemeleri ve jüri toplululuğudur. Cem, tarih, felsefe, edebiyat,

müzik, dans ve diğer yaşamsal bilgilerin öğretildiği ve öğrenildiği bir öğretmen ve öğrenciler topluluğu olduğu kadar; ortak kazan kaynatarak, lokmaların birleştirilip eşitlenerek yenilip içildiği; müzik ve dans sanatının icra edildiği bir coşku ve muhabbet meclisidir. Bunlar abartma değil; Alevi cemlerine sosyo-ekonomik ve bilimsel yaklaşım, çağdaş gözle bakarsanız çok daha fazlasını görürsünüz. Düşününüz, bütün bunlar ritüel (ayinsel) uygulamalar olarak gerçekleşir ve adı da *Alevilikte toplu tapınmadır*. Sünni islam ibadetleriyle ufak bir ilişki var mıdır? Yoktur.

İmam Cafer Sadık Buyruğu'nda Cem'in tanımı ve özellikleri şöyle vurgulanır:

“.. . Cem’de büyük küçük, güzel çirkin *bir olur ve dahi cennettir. Müminleri* (erkekler) melek, müslümleri (bacılar) huridir. Yedikleri cennet taamı, içtikleri cennet şarabı, giydikleri ise cennet esvabıdır... Pirlerin, mürşitlerin evleri Mekke’leridir. Onları ziyaret edenler binbir kere hacı ve gazi olurlar; günahlarından kurtulup masum ve pak olurlar...”

Uzun açıklamalara gerek var mı? Cennet dünyaya taşınıyor ve erişilmezlikten kurtarılıyor. Cem’e katıldınız mı cennete gitmiş oluyorsunuz. Bununla da kalınmıyor, Cem’dekileri, yol-yordam öğretenlerin (Pirlerin, mürşitlerin) evini bir kez ziyaret etmekle, binbir kere hacı olursunuz, deniliyor. Mekke’ye hacı olmaya gitmenin anlamsızlığı vurgulanıyor, alay ediliyor. Bunları duyan ve bilen şeriat müslümanı Alevilere dost gözüyle mi bakacak? “Şeriat, İslamın kendisidir” diyen din partisi Refah’ın kazankarası yüzlü Şevket Kazan’ları, her fırsatta “mumsöndürüyorlar!” iftirasını yineleyerek candüşmanlıklarını göstereceklerdir. Şeriatçı Erbakan Alevilerin hiç dostu olabilir mi?

Cem, Cemevi ve Alevi kültürü birbirinden ayrı

düşünülemez. Cemevi bu kültür ve inancın okuludur. Alevi-Bektaşî dernekleri, kültür merkezleri vb. demokratik kitle örgütleri bu büyük inanç ve kültür mirasının yaşaması, yozlaşmaması ve unutulmaması çalışmalarında görev alırlar. Ne zaman ki Alevi-Bektaşî inanç ve düşüncesi, sanat ve edebiyatı, müzik ve semahı, tarih ve felsefesini araştıran, inceleyen, işleyip yayan Enstitüler ve Fakültelerde kürsüler açılarak akademik çalışmalar yaygınlaşır, o zaman Cemevi'nin işlevi daralır ve kendi kendini sınırlar. Sadece inanç evi olarak kalır.

Alevilik, içinden çıkmış olduğu İslamiyeti, şeriat karmaşası ve dogmalardan arındırıp, akılcıl bir anlaşılabilirlik içinde, birçok inanç ve felsefeleri de özümseyerek, toplumsal kurumlar biçiminde geliştirerek yaşama geçirmiştir. Bu kurumlar Alevi toplumunun sosyal, ekonomik, adli ve ahlaki gereksinmelerini eşitlik ilkeleri içerisinde karşılayabilen bir içyönetim ve yaşam düzeni oluşturmuş. Şeriat temelli egemen yönetimlerin tüm baskı ve zulümlerine, resmi din dayatmalarına, işte bu tapınma kurumlarıyla yarattıkları düzen sayesinde göğüs gererek, varoluşlarını sürdürmüşler. Dışarıdan dayatılan güç ne denli zorba ve kanlı olursa olsun, Alevilik inancı ve Alevice yaşam biçimini yokedememiştir. Bu tapınma kurumları *Cem erkanlarıdır*. Yani müsaheb olma, dâr'a durma, tevhid çekme, semah dönme, tarık altından geçme, başokutma-sorgulanma vb. tapınma biçimlenmeleri...

Cemler iki ana bölüme ayrılır:

a) Görgü Cemi (Ayn-i Cem)

“Görgü ve ayn” sözcükleri eşanlamlı ve “göz ve görmek”le ilgilidir. “Ayn” sözcüğünün ses benzerliğiyle birlikte, taşıdığı anlam ağır bastığından ötürü “Ayn-i Cem” kavramı kendini kabul ettirmiş ve Cem’e dinsel hava verilmiştir. Bu doğru değildir. Çünkü ne Görgü Cemi ne de Ayn-i Cem’de “dinsel tören toplantısı” anlamı

kesinlikle yoktur. En dar anlamda taliplerin toplanarak Dede ile görüşmesi, Dede'nin taliplerini görmesidir. Bir toplumsal görüşme konumundaki Görgü Cemi, her yönüyle Tarikat Kapısı'nın uygulananıdır. Yaşanmakta olan maddi dünya ve sorunlarıyla ilgilidir; dinlerin temelini oluşturan öte dünya ile uzaktan yakından ilgisi yoktur.

Bakınız en güzel tanımlamayı Hatayi yapıyor; Yolumuzun-cemimizin özelliklerini ondan dinleyelim:

Eğer tarikattan haber sorarsan
Murtaza Ali'dir pirimiz bizim
Göre geldiğimiz sürer gideriz
Kırklar'dan ayrılmış sürümüz bizim

Biz kamiliz kamile kem bakmayız
Rıza kapısından taşra çıkmayız
Cennet cehennem korkusun çekmeyiz
Burda sorulmuştur sorgumuz bizim

Kazancımız meydana götürürüz
Eksiğimiz varsa bitirürüz
Aşna meşrep evinde otururuz
Bine sayılmıştır ölümüz bizim

Derviş *Hatayi* der gerçek erenler
Anda pişman olur bunda yerenler
Bin kana bir mürvet dedik erenler
Gerçek erenlere dâr'ımız bizim

Meydan açılmadan görgü cemi başlamaz. Bu Cem'e girmeye *müşahib* olmuş canlarla, müşahib adayları hak kazanmıştır. Canlar Pir'in "desturu" ile Cemevi'ne çağrılır. Bu çağrıyı, Dede'nin lokmasını taliplerine götüren *Peyik* yapar.

Akşam ortalık karardıktan sonra çağrılı *talipler*, Hak Meydanı kabul edilen Cemevi'ne gelmeye başlar. Hiçkimse eli boş gelmez. Maddi durumunun elverdiğince kömbe, börek-çörek, kuruyemiş, meyva gibi yiyecekler getirir. Bunlara "Lokma veya niyaz" adı verilir. Bu yiyecekler ilgili hizmet sahibi "*Lokmacı Baba*"ya teslim edilmeden önce, postta oturmakta olan Dede'den, lokma getiren her can duasını alır. *Musahib tutma, boyverme-sorgulama törenleri, tevhid çekme, semah* ve her türlü *dâr durma* hizmetleri tamamlandıktan sonra, -genellikle ortalık aydınlanmadan, yani şafaktan önce- lokmalar herkese eşit bir biçimde üleştirilerek dağıtılır. Lokma verilmedik kimse kalmadığı anlaşıncaya dek lokma yenmez. "Destursuz lokma yiyen" cezalandırılır.

Birer tapınma kurumları olarak Cem erkanlarının her biri başlıbaşına birer söyleşi, konferans konusudur:

"Görülme, Musahiblik, Dâr, Oniki hizmet sahipleri, Semahler... " ayrı ayrı bir dizi eğitim konferansları oluşturur. Bir yazı içinde hepsini anlatmak ve değerlendirmek durumunda olduğumuz için, öz olarak vermeye çalışacağız. Şimdi bu çerçeve içerisinde Cem'in "Görülüp-sorulma" bölümüne kısaca değinelim:

Oniki hizmet sahipleri dualarını alıp, hizmetlerine başlamışlar ve böylece *Meydan* açılmıştır. Genellikle Görgü'ye her keresinde iki müsaheb eşleriyle birlikte dört can olarak çıkar. Ayaklar yalınayak-başlar açıktır; bacılar "neçek indirir", yani başörtülerini, yazmalarını omuzlarına düşürürler. Bellerine kemerbest bağlamış, ayakları mühürlü *Pir* huzurunda *Mansur dâr'ına* dururlar. *Rehber*, Görgü Dârı'nda bulunan canların sağına geçip, meydana niyaz ettikten sonra şunları söyler:

"Allah Erenler! Bu canlar; 'Muhammed-Ali divanında, erenler meydanında ve pir huzurunda elimiz erde, yüzümüz yerde, özümüz Dar'da; erenlerin Dar-ı Mansur'unda canımız kurban, tenimiz tercüman' diyorlar. Bu fakirlerin elinden dilinden

ağrınmış-incinmiş, can karındaş varsa dile gelsin bile gelsin. Hakkını hakkından dilesin. ‘Haktan gelen hakkıma razıyım’ derler bu canlar. Allah Eyvallah!”

Dede onlara ilk duayı verdikten sonra dâr’daki taliplere sorularını sormayı ve telkinlerini sürdürür:

“Eyvallah kapıundasınız; döktüğünüz varsa doldurun, ağlattığınız varsa güldürün. Yıkığınız varsa kaldırın. Doğru gez, dost gönlünü incitme! Mürşidine teslim-i rıza ol (kendi rızanla teslim ol)! Söylediğiniz meydanın, sakladığınız sizin olsun. Dil verdik konuşasınız, el verdik tutasınız, göz verdik göresiniz! El gövdede kaşınan yeri bilir. Doldurun döktüklerinizi, güldürün ağlattıklarınızı...”

Zaten “görölmek” için gelen talipler, cemevine girmeden önce birine haksızlık etmiş, incitmiş ve zarar-ziyan vermişse onları ödemiştir. Kösülüyse barışmıştır. Hak meydanında duracağı Mansur Dârı’nda yalan söylenemeyeceği ve içinde bir kötölük saklanamayacağına candan inanmıştır. Unutsa bile, cemdeki canlardan birinin dâr’a durup yüzüne söyleyeceğini çok iyi bilirler. Dede’nin bu söz ve telkinlerini dâr’daki canlar hep bir ağızdan şu sözlerle karşılar:

“Yer gök tanışımızdır; ne kimseye gözün üstünde kaşın var dedik, ne kimsenin gülünü soldurduk. Hakkım var diyen alsın hakkını; Varımızla yoğumuzla hak meydanındayız”.

Dede: “Canlar, erenler bacılar! (diye seslenir); bu canlar Hak Meydanında dâr’dalar. Mansur gibi asılmakta, Nesimi gibi yüzölmekteler. Bu Meydan’a can baş koydular. Hakkı olan hakkını istesin! Kusurlarını, günahlarını bilip de bildirmeyen, görüp de göstermeyenin derdine derman bulunmasın! Dile gelin canlar dile! Bu taliplerden razı mısınız? Allah eyvallah!”

Cem’deki canların hepsi birbirine eşit ve yol bacı-kardeşidir. Kan-koca, ana-baba, kan bağılı bacı-kardeş ayrıcalığı yoktur. Kardeş kardeşin, oğul babanın ve baba oğulun, kadın kocasının

ya da koca karısının yanlışlarını, kabahatlarını Meydan’a dökebilir. Kendisine yapılan bir haksızlığın bedelini isteyebilir. Dede böyle bir durumda her iki yanı tanıklarıyla birlikte (...), onları da dar’a çekerek. Dede yargıç makamında sorgusunu yaparken, cemdeki tüm erkekler ve bacılar adalet heyeti (jüri) durumundadır ve son yargıyı bu Cem Erenleri verir. (Görüldüğü gibi ABD ve birçok Avrupa devletlerinin yargı sisteminde yer alan *halk jürisi*, Alevi-Bektaşî Görgü cemlerinde yüzyıllardır görev yapmaktadır.)

Eğer Cemaat toplu halde: “Biz Şah’a kadar razıyız, Hak da razı olsun!” diye üç kez seslenirse, Dede dualarını vererek onları dar’dan indirir. Talibin görülmesi sistemden (tank altından) geçirilerek tamamlanır. Boyverme ya da Görgü Dârı’ndan indirilen müshabib çiftleri Dede, sırtlarına vurduğu *erkân çubuğu* veya pençe altından geçirir. Talibin dâr’da çektiklerini, verdiği sözleri unutmaması için bir çeşit sistemdir bu, kutsanmış simgesel cezadır.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız Görgü Cemi kurulsaydı, görülüp sorulacak talip kaldı mı(?) dersiniz. Hangimiz -eğer varsa- müshabibimizi yanımıza alarak Pir huzurunda, Hak meydanında özümüzü dâr’a çeker, yaptığımız yanlışların, kabahatların, yalanların, kavga ve kötülüklerin hesabını verebiliriz? Yolumuzun erkânına göre, cidden “düşkün” olmadığını söyleyebilecek biri varsa dile gelsin! Ama atalarımız-dedelerimiz, Görgü Cemlerini yaparlar ve kendi toplumunun meclislerinin karşısında özeleştirilerini hep verirlerdi. Onun içindir ki inanç ve felsefemiz yaşamaktadır.

Kırk yıl öncesine kadar-özellikle kırsal kesimlerde-yürütülen Görgü Cemlerinin, kapitalizmin sosyo-ekonomik koşullarında uygulanması mümkün müdür? Elbette ki değil. Burjuvalaşmış, sınıf atlamış bir “Alevi” patron, bir holding sahibi, Pir huzurunda ve cem erenleri canların huzurunda özünü dâr’a

çekip, malını-canını meydana koyarak hesap verir mi? “Ben bu varlığı, bu büyük sermayeyi işçinin emeğini sömürerek, mazlumlara ezerek elde ettim. Ali divanında, Hak meydanındayım. Ey erenler malım da sizin, canım da! Alın üleşin aranızda! Pir huzurunda boynum kıldan incedir, hakkı olan istesin hakkını, vereceğiniz cazaya da razıyım, allah eyvallah” mı diyecek? Demez. (Tacını-tahtını, sultanlığını yol uğruna terkedip, bahçıvanlık yaparak emeğiyle geçinmiş bir İbrahim Edhem bir daha gelmez. Ama gelirse önünde eğilmeye ve niyazbend olmaya hazırız!) Böyle biri, Görgü Cemi’nde Pir huzuruna çıktı mı; bunlar sorulur ve hak sahipleri hakkını ister. Oysa devletin resmi dini Sünnilik: “Bu serveti sana veren Cenab-ı Allah’tır; daha sen doğmadan onu levh-i kalemde alnına yazmıştı!” diyor. Elbette ki bu kişiler devletin yanında olacaktır. Elbette ki bunlar, kapitalizmin -haydi uşakları demeyelim- adamları olacaktır!

Alevi burjuvası önderleri ve kapitalistleri, “Kırkların Cemi’nde dâr’a düşemezler.” Dâr’a düşmek, nâra(ateşe) düşmektir bunlar için; yapamazlar. Kendilerini mürşid-i kâmil ilan edenler bile var ya! Bu kimseler yaşamlarında “Görgü” yüzü görmemiş, ne dergâha yüz sürmüş ve ne Pir huzuruna çıkmışlardır. Ama Alevi topluluğunun yanındaymış gibi gösterirler kendilerini. Hatta Aleviler adına Diyanet bütçesinden pay isterler; orada bir makam isterler. Aleviliğin tanrı inancını, Sünnilerinkiyle aynılaştırarak; kendisi gibi düşünmeyen herkesi “Ateist”(!) ilan ederler. Peki, bunlara nasıl Alevi diyeceğiz?

Gerçek cem, yani Görgü Cemi ortamı, Alevilerin yaşam düzeni ve biçimini belirlemiştir. Aleviliğin “Eline, beline ve diline sahip ol” ahlak kuralından daha önemli ilkesi: “Malı mala, canı cana katmaktır.” Yani sevginin sonsuzluğunda bütünleşerek, malı-mülkü birleştirip ortaklaşa kullanmak ve eşitlik içinde yaşamaktır. Cem toplu ibadeti bu ilkeleri hayata geçirmek için yapılır. Öznefsin, bencilliğin öldürülmesi demek olan “ölmeden

önce ölmek” ilkesine uymadan, Görgü Cemi yapılamaz. Haydi bir Dede, malını-canını yola koyup cem yapsın bakalım! Yapamaz. Ancak sosyo-ekonomik düzeyi eşit toplumsal yapıdaki birimlerde (kapalı kabile ve köy toplumlarında) olur. Sınıfsız toplumun ibadetidir gerçek cemler.

b) Muhabbet Cemleri (öğretici, temsili cemler)

Alevi inançlı halklar, tarihi boyunca azınlık olarak şariat temelli devletlerin egemenliğinde inançlarından ötürü baskı ve zulum altında yaşamış, toplu kısımlara uğramışlardır. Daha önce belirttiğimiz gibi cem düzenini uygulamış ve maddi dünyanın koşullarıyla bütünleştirerek bir içyönetim oluşturmuşlar. Zulüm devletlerinin içinde, onları tanımadan tam muhalif olarak kendi kendilerini yönetmişlerdir.

Bu düzenlerini devlet yönetimlerine geçirmek ve dünyayı değiştirmek için yüzlerce kez başkaldırmışlardır. Ezilen çeşitli halklar ve toplumsal sınıflarla ittifaklar kurup, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de çok sayıda silahlı başkaldırı ve halk hareketi yükseltmişlerdir. Hepsinde de toplu kısımlar ve sürgünler yaşadılar. Devleti, iktidarı ele geçirmeye kılıpayı yaklaştıkları oldu. Ebedi muhalefeti sürdürdüler. (Anadolu Alevileri, Osmanlı’nın Kuruluş ve Yükselme dönemlerinde Bedreddinilik ve Kızılbaşlık gibi iki büyük ihtilalci siyaset yükseltmiş ve kısa ömürlü de olsa Kızılbaş devletini kurmuşlardı.) Gizlendiler, takkiye yapmak zorunda kaldılar. Ve Osmanlı yönetimine Muaviye-Yezid-Mervan düzeni olarak baktı hep Alevi toplumu.

Yalnız camilerine değil, mahkemelerine-kadılarına da, mekteplerine-medreselerine de gitmediler. Giden Hızır’ın nasıl Hızır Paşa’ya dönüştüğünü, Pir Sultan olayı göstermiyor mu?

Yeteri kadar kitap bulunmayınca hafızaya iş düşüyor, ezberlemek gerekiyordu. Dedeler, zakirler, yetenekli canlar-

bacılar “Ayat” dedikleri ozanların nefeslerini ve duvaz-imamları ezberlediler. Cemlerde okunan duaları, tercümanları kafalara kazıyıp, öğrendiler. Velilerin söylenceleri şiirleştirildi. Oniki İmamları, Cem erkanlarını Alevi ozanlar, aşıklar nefeslere dökerek didaktik (öğretici) türler oluşturdu ve günümüze ulaştırdılar. Böylece yolu, erkânı kuşaklara aktarmanın, gençlere öğretmenin; çocuklarına Alevi olduklarını anlatmanın yollarını buldular. Böylece sadece Müsahib olanların alındığı *Muhabbet Cemleri* kuruldu. Bunlar, çeşitli bölgelerde Abdal Musa Cemi ya da Kurbanı, Hızır Cemi, Koldan Kopan Erkânı, Oniki Hizmet Görme Cemi adlarıyla yaşamaktadır. Bunlar temsili ve öğretici cemlerdir. Alevilik toplu ibadetinin eğitimi, günümüzde ancak bu Cemlerle yapılır ve yaşatılır.

Cem düzeninin belirlediği Aleviye yaşam biçiminin, hiçbir zaman dindar bir devletle birlikte olmadığını ve olamayacağını gördük. Aynı şekilde Alevilik, kapitalizmin devletiyle de, özündeki toplumsal ilkeler gereği, taban tabana zıttır.

Şu ilkelere bakınız! Tarikat kapısında: “Girerken hem senin hem benim; içeride benimki de senin, seninki de senin...”, Hakikat kapısında ise, “ne senin var ne benim, cümle varlık Hakk’ındır!” diyor. Malı-varlığı Hakk (Tanrı) kullanamayacağına göre her şey toplumundur, halkındır.

17. Yüzyılda yaşamış, Zeynelabidin oğlu Zeyd’in soyundan gelen Veli Baba, *Menakıbname*’sinde tasavvuf ehlinin bu konuda çok önemli şu açıklamasını vermektedir: “El-Halk-u Hüv-el Hakk v-el-Hakk-u Hüv-el Halk = Halk Hakk’tır, Hakk Halk’tır.” (Enelhak inancında insanla tanrıyı, tanrıyla halkı-toplumu özleştiren Alevilikteki insancıl, eşitlikçi, paylaşımcı düşünce ve uygulamaların politik yorumunu, kendinizi sorgulayarak kafanızda yapabilirsiniz.)

Elbette ki Aleviliğin doğal bağlaştığı (müttefiği) bilimsel sosyalizmdir. Yeri gelmişken söyleyelim: Alevi halklar, 9.

yüzyıldan -daha öncesine girmiyoruz- beri baskıcı, şariat temelli Sünni yönetimlere karşı, inançların belirlediği çok sayıda devrimci siyasetler yaratmış ve egemenlerin zulmüne karşı kanlı mücadeleler vermişlerdir. 9. Yüzyılın ilk yarısında Babek-Hurremilik, 9. yüzyılın son yarısında Karmatilik (ki bu siyasete batılı yazar ve araştırmacılar “İslam bolşevigi” adını takmışlardır. O dönemlerde siyasetin adıyla, Karmatiler olarak anılan Aleviler Irak, Suriye ve Bahreyn’de olmak üzere 150 yıl süren komünistik, yani ortaklaşacı-bölüşümcü ve herkesin günlük gereksinimlerinin bile hazineden karşılandığı, özel mülkiyetle birlikte, şariat tapınmaları ve tapınaklarının bulunmadığı yönetim birimleri -devletçikler- kurmuşlardır.) 13. yüzyılın ortalarında Babailik, 15. Yüzyılın başlarında Bedreddinilik, 15. yüzyılın sonlarından 16. Yüzyılın ortalarına kadar süren Kızılbaşlık, önemli siyasetlerinden sadece birkaçıdır. Alevi halklarının sosyal mücadeleler tarihi henüz yazılmamıştır. Alevilerin bugün izleyecekleri siyaset de, ezilen halklar ve emekçi sınıflar yanında olmaktadır; bilimsel sosyalizmdir!

Dünya yaşamının düzenlenmesi ve gereklerine uyum olan Alevi Cemlerinde, dogmatik biçimlenmeler yoktur. Bunlar, çağların yaşam koşulları içinde toplumsal gereksinmelere göre kolektif bilinç tarafından oluşturulmuş ve akılcı, ileriye dönük bireysel katkılar her zaman benimsenerek yenilenmiştir.

Öyleyse bu törenler, toplumsal temelleri gözardı edilmeden, çağımızın bilimsel, sanatsal düşünce ve anlayışı içerisinde folklorik yapılanması ve geleneksel karakteri bozulmadan, çevresinde örülecek çağdaş bilgilerle yeniden biçimlendirmeye gidilebilir. Bu bağlamda son yıllarda Alevi derneklerinin “Oniki Hizmet Görme” adıyla düzenledikleri Cemlere, Muhabbet ya da Abdal Musa Cemlerinin yerine geçmesi ve öğretici olması bakımından olumlu bakıyoruz ... Ama bunları hiç Gerçek Cem, yani Görgü Cemi’ymiş gibi sergilemeye

çalışmasın.

Abdal Musa Cemleri, Dede veya vekilinin yönettiği, Cuma akşamları ortaklaşa en az bir kurban kesilip yapılan cemlerdir. Bu Cemlerde Oniki Hizmet yerine getirilerek, hizmet sahiplerinin eğitimi yapıp, yetişmesi sağlanır. Muhabbeten dâr'a çekmeler ve semahlar yapılır. Halkalar oluşturulup tevhid çekilir. Müsahib adaylarına, müsahibliğin ve talip olmanın, birbirine ve topluma karşı sorumlulukları öğretilir. Müsahib olurken dâr'da nasıl davranacaklarına dair uygulamalar yapılır. Toplumun sorunları konuşulur, tartışılıp çözümler üretilir. Dargınlar, küslüler var ise davaları görölerek barıştırılır.

Bu Cemler Görgü Cemi'ne hazırlıktır. Aynı zamanda yeni aşıkların, zakirlerin yetiştiği; saz çaldırıp, deyişler söyletilerek denendikleri toplantılardır. Sonunda etli aşlar, lokmalar yenir. Dedenin Cem Birleme duası ve Gözcü Baba'nın rızasıyla Abdal Musa Cemi son bulur. Oniki Hizmet sahipleri Cemlerdeki görevlilerdir.

Cem'de düzenlenmiş her işbölümüne *Hizmet* adı verilir. Hizmet sahipleri sırasıyla şunlardır:

- 1) Dede-Pir veya Mürşid,
- 2) Rehber,
- 3) Gözcü,
- 4) Çerağcı-Delilci, ,
- 5) Zakir-Aşık,
- 6) Süpürgeci,
- 7) Sakka-İbriktar-Saki,
- 8) Kurbanacı-Sofracı-Nakıb,
- 9) Pervane-Semahçı,
- 10) Peyik,
- 11) İznikçi-Ayakçı,
- 12) Bekçi-Kapıcı.

c) Dâr ve Cemlerdeki İşlevleri, Çeşitleri

Alevi-Bektaşî inancında “Dâr”, toplumsal boyutlar içeren bir kavramdır. Görgü Cemlerinde uygulanan erkânlar gereği Pir huzurunda, meydana çıkıp durmaya (ayakta durmak, eğilme, yere kapanma ve diz üzerinde edep-erkân oturma dahil) “Dâr’a durma” denir. Bir diğer adı da, “Peymançeye durmak”tır.

Yalınayak, başaçık ve bele Allah-Muhammed-Ali üçleminin simgesi olan üç düğümlü belbağı (kemerbest) bağlanarak Dâr’a durulur. Ayaktayken, ayaklar birleştirilip, sağ ayağın başparmağı solunki üzerine konulur. Bu, “ayak mühürlemek”tir.

“Dâr’a çekilme, dâr’a çekme veya dâr’a dikme” söylemlerinde Dede’nin talibe bir yaptırımını söz konusudur. Bir de talibin kendi özüne yönelik Dâr meydanına çıkma olgusu vardır. Buna “özünü dâr’a çekmek” denir. Kusurlu olduğundan kuşkulanan bir talip, Dede tarafından dâr’a çekilmesi ya da kendisinden razı olmayan canın şikayet etmesi üzerine, dâr meydanına çıkmasına fırsat vermeden, kendiliğinden dâr’a durabilir. Yani özünü dâr’a çeker. Kendi kusurlarını açıklar. Dedikodu ve kuşkulardan yakınabilir, kendisine yönelik suçlamaları reddeder ya da kabul eder. Dâr meydanında kesinlikle yalan olmadığına inanmıştır. Dâr meydanı sadece Dede’nin değil, toplumun huzurudur. Dâr’a duran kişi, içinde yaşadığı toplumun insanlarıyla yüzyüze, karşı karşıyadır.

Dâr’ın, Cem’lerdeki kullanımına göre: “Hizmetlere başlama veya Oniki hizmet sahipleri toplu dârı”, “Müşahib tutma dârı”, “Görgü dârı”, “Dava görme ve düşkünlük dârı”, “Muhabbet dârı”, “Yaşam sonu dârı ya da dâr’dan indirme” olmak üzere 6 çeşidini saptayabiliyoruz. Ama bunlar kalın çizgilerle birbirinden ayrılmazlar. Cem’lerde içiçedirler.

Sadece Aleviliğe özgü olan dâr, göksel işlevlerde bulunmaz; dünyasal yaşamı düzenleyen toplumsal ve maddi yaptırımları

ağır basan bir tapınma ögesi olarak değerlendirilmelidir. Her Alevi-Bektaşî ömrünün sonuna değin dâr'a durur, dâr'a çekilir, özünü dâr'a çeker. Kendi kendisiyle, toplumuyla hesaplaşır ve sürekli özeleştiri içerisinde yaşar. Amacı toplumuna yararlı olmak ve insan-ı kâmilliğe yükselmektir. Diğer bir deyimle dâr olgusu, her Alevi canı yaşam boyu adım adım izleyen ve onun dörtbaşı mamur bir kişilik kazanması için kutsallık kılığına büründürölmüş kaçınılmaz toplumsal uygulanımdır.

"*Vilayetname*"ye göre, Hacı Bektaş Veli'nin meclislerinde "Peymançeye durmak, dâr çekmek" vardı. Ancak bir tesbitimiz, daha önce, Hacı Bektaş Veli'nin mensup olduğu "Babai Çevresi" Alevi Türkmenlerde, Cem olayının toplu tapınma biçiminde geliştiğini ve "Paymaçan" (Farsça 'derviş cezalandırma yeri, papuçluk' anlamında) adıyla da olsa dâr'ın yargılama ve toplumsal kararlar alma sırasında işlev yürüttüğünü göstermektedir. Baba İlyas'ın torununun oğlu Elvan Çelebi tarafından yazılmış, "*Baba İlyas Menakıbnamesi*"nde (*Menakıb-ül Kudsiyye*)" olay açık belirtilmiştir:

Büyük Türkmen şeyhi Dede Garkın, 1220'lerin başında Elbistan ovasında 400 Türkmen halifesini, büyük şeyh (Mürşid) olarak topluyor. Kırk gün cem sürdürüyor ve paymaçan verdiriyor, yani hepsini dâr'a çekiyor. Yol içinde eksiklikleri olanlar, dâr'da bunları dile getirip, mürrüvet diliyor; "Sürünerek huzuruna geldik, suçluyuz suçumuzu kabul ettik." Diyorlar. Elvan Çelebi'nin o günün diliyle bunları açıklayan birkaç beyitini geçelim:

"Dede Garkın kerametın görün bir
Dört yüzün bir nefeste cem kılır
Yüz urub şeyhe geldiler cümle
Önü son kırk gün içre Cem oldu
Paymaçan yerinde hep durdu

Yol içinde kemine enginler
Ol sebepten süründük uş geldik
Suçluyuz suçumuz kamu bildik”

Bu Cem’in sonunda Baba İlyas baş halife seçilerek Türkmenlerin büyük şeyhi oluyor.

Alevi-Bektaşî edebiyatında Dâr sözcüğünü, açıklamaya çalıştığımız anlamda, ilk kez Abdal Musa’nın halifesi (ardılı) Kaygusuz Abdal kullanmıştır:

Meydanında dâr ‘a durmuş köçekler (erler, gerçekler)
Çalınır koç kurbanlara bıçaklar
Döğülür kurbanlar açılır sancaklar
Tuğlar gelir şahım Abdal Musa’ya

Dâr duruşundaki hareket ve biçimlere göre dört türlü dâr vardır. Bunu açıklayan bir alıntıyla konuyu sonlandıralım. İmam Cafer Sadık Buyruğu’nda şu belirlemeler vardır.

“ ... Evvela dâr -ı Mansur: dâra (darağacına) asılır gibi, doğru Pir nazarına doğru durup, ellerini sallandırıp berdar olmaktadır. Ve dahi sorsalar ki dâr kaçtır? Cevap verkim dörtttür: Evvelki dâr-ı Mansur, ikinci dâr-ı Fazlı, üçüncü dâr-ı Nesimi, dördüncü dâr-ı Fatima. Bir talip hangi dâr’a dursa, o dâr’ın piri ol mümine şefaet eder...

“Amma nazarda durmakta dört erkân vardır: Birincisi, talip dâr’a çıkıp durdukta Mansur olur. İkincisi, Talip dâr’a geçip oturdukta Nesimi olur. Üçüncüsü, tarık altından geçtikte ve zülfikar çalınır (erkân değneği kastediliyor) kalktıktan Fazlı olur. Dördüncü erkân, talip gülbenk alıp gidince, günahından azad olur ve masum pak olur...”

Fatima dârı ise bir başka yerde “ayak mühürlemek” olarak geçiyor.

Egemen ve baskıcı din dayatmalarına karşı çıkarak, yaşamları insanlık için, mücadele içinde geçen ve inançları uğruna canlarını vermiş bu büyük insanların, Alevi toplu ibadetinin bir ögesi olan dâr'ları simgelemesi ve onların sürekli anılması oldukça önemlidir.

Burada, her Alevi canın onlar gibi erdemli, mücadaleci, onlar gibi canını meydana koyup zalimlere ve haksızlıklara karşı çıkma kişiliğine sahip olma arzusu yatmaktadır. Fatıma dahil olmak üzere Hallacı Mansur, Fazlullah, Seyid Nesimi, dördü de şeriatçı bağnazların kurbanı olmuştur. İslam Peygamberinin kızı ve Ali'nin eşi olan Fatıma, iktidar için Ömer ve çevresi tarafından feci şekilde dövülmesi sonucu ölmüş. Hallaç, Fazlullah ve Nesimi tanrıyı insanla eşleştirip, "Enelhak (tanrı benim)" diyerek Şeriata karşı çıktıkları için asılmış, hançerlenip parçalatılmış ve derisi yüzülmüştür!

d) Bir toplu tapınma kurumu olarak Müsahiblik

Şah Hatayi'nin birkaç beyitiyle Müsahibliğe geçelim:

"Dinim içinde imandır musahib
Gönül tahtında sultandır musahib

Yolumuz incedir varabilene
Sefil gönlünde mihmandır musahib

Yola eğri giden menzile varmaz
Sülük içinde erkandır musahib

Musahib yol varandır ey *Hatayi*
Muhib-i hanedanımdır musahib"

Hatayi, görüldüğü gibi, "ince yolumuzda, sapmadan dümdüz giderek menzile, yani kurtuluş konağına varmak, yola

musahible girmek erkân”dır diyor.

Önce *İmam Cafer Sadık Buyruğu*’ndan (sözcük anlamı ‘sohbet arkadaşı’) müsaib tutmanın önemi ve koşullarına ilişkin bazı alıntılara bir bakalım.

“Sufi müsaib olmak erkânı kadimdir... Her can musahib ola. Ne maldan, ne candan ve ne de haldan birbirinden gizlisi saklısı olmaya ki, iki cihanda yüzleri ak, sözleri saf ola... Bir talih, musahibinden malını men eylese munafıktır, hayırları kabul olmaz! Musahibin evine musahib teklif ile varmak ve malın teklif ile yimek erkân değildir. Musahib musahibin kardeşidir. Ve musahib musahibe teslim olmazsa musahib değildir. Musahib ehli arasında birlik gerek, ikilik gerekmez. Ben-sen demeyi ortadan kaldırıp, bir dilden ötüp ve dört kapıda kâmil olur. Tarikat ve Hakikat yolunda bir olmasalar musahib olamazlar ve ikrarları caiz olmaz...”

Buyruk’taki bu kuralları Pir Sultan’ın nefesinden de izleyebiliriz:

“Musahib musahibe demezse beli
Ona şefaet etmezse Muhammed Ali
Dünyada ahrette eğridir yolu
Söyleyen Muhammed dinleyen Ali

Musahib musahible nice bozula
Sakin, defterine lanet yazıla
Balı sönmüş arı gibi sızıla
Söyleyen Muhammed dinleyen Ali

Musahib musahibden malın ayıra
Şahı Merdan durağına duyura
Yedi tamu narın ona buyura

Söyleyen Muhammed dinleyen Ali

Musahibine kim söylese kem sözü
Cehennem kelpinden karadır yüzü
Dünyada ahrette eğridir yüzü
Söyle yen Muhammed dinleyen Ali
(...)”

İkrar verip musahib tutanları hangi görev ve sorumluluklar-yaptırımlar bekliyor? Onların da bazılarını okuyalım:

“Ölmeden önce ölünüz. Mahşer olmadan hesabınızı görünüz. Ama nasıl olmalı dersin; yani sizler hırsınızı, nefsinizi öldürün. Yani musahib tutup, onunla sırat-ı mustakim (hak yolu, doğru yol) üzere yola gidip MALI MALA CANI CANA katıp, birbirine teslim olup yılda bir kez Peygamber vekili, Cebrail hak vekili Pir’in yamacına geçtiğinde kabirde-mahşerde olacak sualleri Pir ona sual ede! Ol talip, fiili her ne ise Pir’e ilam ede, bildire!”

Kimler kimlerle musahib olamaz? Bunlar dahi nedenleriyle birlikte *Buyruk*’ta belirtilmiştir:

“İmdi malum oldur ki, her kişi kendi akran ve emsali ve münasibiyle musahib olmak erkandır... Ve alim cahil ile musahib olmak erkan değildir; alim şahindir, cahil kargadır! Zalim ile mazlum musahib olmak da... İmdi zalim kurttur, mazlum koyundur... Sipahi (tımar arazisi sahibi) ile rençber (yarı çiftçi) musahib tutmak erkan değildir. Zira sipahi kurt, rençber koyundur... İmdi yine malum oldur ki, her kişi kendi akran ve emsaliyle musahib olmazsa tuttukları ikrar fasihtir {bozulmuş, feshedilmiş} ve hayırları kabul değildir...”

İkrar verip musahib tutma farklı bir toplum yaratma destanıdır. İnanç ve tapınmayla atılan temel üzerinde yükselen

yapısıyla, soyuttan somuta giden yol izlenerek herşey havadan yere indirilmiş; ahiretten dünyaya taşınarak nesnelleştirilmiştir. Bu alıntılarda sizce, Alevi toplumunun bin yıldır varlığını sürdürebilmiş olmanın gizi yatmıyor mu? Düşününüz ki, kanbağı kardeşlikten daha üstün tutulan “Yol kardeşliği, musahiblik” ile bir yerleşim biriminin tüm bireyleri birbirine bağlanmıştır. Musahiblik kurumunun inanç yaptırımları, toplumun maddi yapısına uyarlanarak, eşitlikçi-ortakçı-paylaşımcı bir düzenin yaratılmasında ilk önemli adımı oluşturmaktadır. Musahibler arasında mal-can-sevgi birliği, bölünmezliği ve uyuşum vardır. Bu ömürboyu uyuşum sürekliliğinin temeli, her bakımdan eşit düzeyde bir akranla müsahib olunarak ilk ikrar verildiğinde atılıyor. Yaş-baş, meslek ve yetenek eşitliğiyle birlikte, aynı yerde-bölgede yaşama koşulu da konuluyor. Ancak sonuncusu kesin yaptırım değil. Bireyin başka yerde yaşama özgürlüğüne dokunulmuyor. Sorun “müşkül musahibi” kavramıyla çözümleniyor. Asıl musahibinden ayrı düşerse, bir Cem’e katılmak isterse “müşkül musahibi” tutsa erkândır.

Bu özetlemeye çalıştığımız bilgiler, görev ve sorumluluklar, yaptırımlar musahib adayları evli çiftlere – daha önce anlatmış olduğumuz - Abdal Musa Cemleri’nde ayrıntılarıyla Rehber tarafından öğretilir; hatta musahiblik töreninin bir iki kez denemesi bile yapılır. Görgü Cemi’inde de aslı uygulanarak ikrar alınıp-ikrar verilir. Ve musahip çiftler ikrar verdiği Dede’nin talibi olur.

İmam Cafer Buyruğu’nda Musahibliğin kökenine dolaylı göndermeler vardır. Kırklar Meclisi’ne ilişkin anlatılanlar, yani Muhammed’in Mirac dönüşünde bu meclise kabul edilişi sırasında yapılan Kırklar Cemi; hem Görgü Cemi, hem de ikrar verme töreniyle yapılan Musahibliğin kökenini oluşturduğu görüşü -ayrıca Semah’ın çıkışı da buraya dayandırılır- mitolojik anlatım biçimiyle rasyonel (akılcı) kabul edilemez.

Aynı şekilde Kırklar Meclisi’ni göksel bir meclis gibi gösterme görüşüne de kesinlikle katılmıyoruz. Ayrıca yine *Buyruk*’taki, “... Ve musahip olup iki gönlü bir etmek ve bir gömlekten baş göstermek Muhammed Ali’den kaldı” sözlerinin gönderme yaptığı olay ise, Musahibliğin kökenini açıklamaktan uzaktır. Muhammed’in Veda Haccı sırasında, Gadirhum’da Ali’yi kendisine ardıl olarak gösterdiği olay, Peygamberin vefatından yaklaşık bir yıl önce geçmiştir.

Kırklar Meclisi’ne akılcı ve o günün sosyo-ekonomik koşulları içinde yaklaştığımızda, birinci görüşte bazı doğruları bulabiliyoruz.

Muhammed’in Miracı, İslam araştırmacı ve tarihçilerine göre, 618 ile 620 arasına tarihlenebiliyor. Bu yıllar Peygamberin en sıkıntılı, en çok baskı gördüğü yıllardır. Peygamberliğinin 10. yılı olmasına rağmen bazı köleler ve birkaç akraba aileler dışında İslamlığı yayamamıştı. Amcası Ebu Talip (Ali’nin babası) kabile yasaları gereğince yeğenini koruyordu, müslüman olmamıştı. Bu tarihlerde Ebu Talip ve arkasından varlıklı eşi Hatice ölmüştü. Böylece sosyal ve ekonomik desteksiz kalan Muhammed ve ilk İslam inananları ekonomik abluka altına alındı. Mekke’de yine kabile geleneklerine göre, talep ettiği “Aman hakkı”nı hiçbir aileden alamayınca, Taif’e göç etme girişiminde bulunmuş ve taş ve sopalarla karşılanmış. Sonra Yesriplilerle (Medine) üç yıl boyunca yaptığı gizli “3 Akaba Biati” sonunda 622 yılında Medine’ye göç etmişti.

İşte Kırklar Meclisi’nin bu baskı ve çok gizlilik gerektiren yıllarda görev yaptığı anlaşıyor. Başlarında 22 yaşındaki Ali’nin bulunduğu, hem Peygamberi koruyan, hem çeşitli yollarla Müslümanlara yiyecek bulan ve Yesriplilerle ilişkileri geliştiren bir gizli meclisti. Bunlar arasında 12 kişinin Medine’ye gönderilerek onlara İslamı öğrettiği ve bir Müslümanlar kolonisi kurdukları biliniyor.

Mekke gibi bir zengin ticaret toplumunun inanç ve tüm değerler sistemini altüst eden bir dinin bu ilk mensupları, elbetteki gizli örgüt gibi çalışacaktı. Bu gizli meclis, Mekke ticaret aristokrasisinin dışındaki bedevileri ve yerli-yabancı köleleri İslam'a çekebilmek için yeni ve eşitlikçi paylaşımcı sistemi öngören toplu tapınma kurumları yaratmış.

Öbür yandan tarımla uğraşan kabileler toplumu olan Yesirlipler de toprağı ortak kullanıyorlardı. Sığınma durumunda kalacakları bu topluma uygun değerleri geliştirmeliydiler. Böylece bir üzüm danesini kırka bölmek veya ezip şarap yaparak kırk kişinin tatmasını sağlayacak bir bölüşümcülük ve birine neşter vurulunca hepsinde aynı acıyı duyuracak, kan çıkartacak kardeşlik ortamını yarattı bu meclis.

Aynı zamanda Peygamberin, miracını anlatacağı ve üzerinde tartışma yapılacağı bir danışma meclisiydi Kırklar. İçlerinde Salman-ı Farisi gibi Zerdüştlüğü, Mazdekizmi Manicheizm, Musevilik ve Hristiyanlığı çok iyi bilen, bu dinlere girip çıkmış bir filozof öğretmen ve annesi Bizanslı bir köle olan Musab bin Umeyr gibi bir başka tebliğci öğretmen vardı. Bu sonuncusu Peygamberden önce Medine'ye gidip orada İslam cemaati kurarak ortamı hazırlayanların başında geliyordu.

Sözünü ettiğimiz Mekke ortamı içerisinde, Mirac olayıyla birlikte gizlice değerler geliştirmiş olan bu meclis, düşünce ve denemelerini Medine'de Muhammed'in yönetiminde uyguladı. Bu Meclisin Mekke denemelerinden hiç söz etmeyen -zaten Sünni İslam araştırmacılar Kırklar Meclisi'ni kabul etmiyorlar!- Muhammed Hamidullah ve Ali Asghar Engineer bu uygulamayı şöyle anlatıyorlar:

“Mekkeli muhacirler için Hz. Peygamber bir genel toplantı tertipledi. Bu toplantıda her bir çalışan ve eli iş tutan Medine'li Müslümanın (Enser), bir Mekke'li Müslümanı

Muhacir) ‘kardeş edinmesi’ teklifinde bulundu (Muahat Anlaşması). Buna göre, ‘iki tarafın aile mensupları, bu suretle ortaklaşa çalışacak, kazanacaklar ve hatta öz kardeşler, yeğenler ve başka akrabaları bertaraf etmek suretiyle birbirlerinin mirasçısı olacaklardı.’ Herkes gönül rızasıyla teklifi kabul etti. Peygamber, çeşitli yeteneklerin dengeli bir biçimde eşleştirilmesi için, bu ‘kardeşleştirme’ hareketini bizzat idare etmiştir. Bulunan bu çare, bu usul senelerce devam etmiş...” Bu bir çeşit, mal ve can ortaklığı içerisinde kurumlaştırılmış bir kardeşliktir. Mekkeli ticaret adamı Abdurrahman İbn Avf’a, Medine’li kardeşi tarafından yapılan ve günümüze ulaşmış teklif bunu açıkça göstermektedir: “Benim arazim şudur: Yarısı benim, yarısı senin. İki zevcem var birini seç, boşayayım sen olunla nikahlan!” (Prof. Dr. M. Hamidullah, *Resullullah Muhammed*, İstanbul-1992, s.112-3; A.Asghar Engineer, *The Origine And Development of İslam*, New Delhi-1980, s.97, 99-105)

İşte Alevilik toplu tapınması kurumlarından ve özü “malı mala canı cana katmak” olan Musahibliğin gerçek kökenini burada aramak yerinde olacaktır.

e) Tapınma kurumu olarak Semah

Biz burada Semah’ı Alevilik’te toplu tapınmanın coşku ve eğlence kurumu olarak ele alacağız. Onun için konumuzun ikinci başlığı değil, bir alt başlığı olarak sunuyoruz. Semah’ı bir halkbilimci-müzisyen ya da halk dansları araştırmacısının anlatması çok farklı olacaktı. Semahların ritmi, figürleri, melodisi ve figürlerin anlamını açıklayacak ve yorumlar getirerek geniş bilgiler sunacaktı kuşkusuz.

Araştırmacılara göre “Semah” sözcüğü, Arapça “sima,

sama, seme” biçiminde okunan ve “işitmek, duymak, şarkı dinlemek, inlemek vb.” anlamları olan bir fiilden bozularak Türkçeye girmiş. Hatta bu Arapça sözcüğün; “şarkı, nağme, raks, vecd” gibi mecazi anlamları da varmış. Bu mecazi anlamlar dolayısıyla, bir coşku-vecd dansının adı *semah* olmuş değil. Arapçadan, Farsçadan geçmiş o kadar sözcük var ki, Türkçeleşmiş ve anlam değiştirmiş. Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde “Samah, Semah, Zemak, Zamak, Semak” biçiminde söylendiği gibi “Pervaz ve pervane dönmek” de denir.

Temsili Cemlerde ve gösterilerde dönülen semahlar, folklorik oyun niteliği taşır. Oysa semah, Cem toplu tapınmasının, ibadetin bir parçasıdır. Coşku hali, vecd halidir semah; doruğa yükselme ve evrene hükmetmeyi, tanrıyla buluşup-birleşmeyi simgeler. Bütün Cem’lerin vazgeçilmez ögesidir. Cem Birleme’den önce ve miraçlama’nın sonunda dönülen Semahlar tamamiyle ibadet coşkusunun son noktaya yükselmesidir.

Dar-didar görmüş, Pir meydanında niyazbend olmuş ve cem erenlerinden razılık alıp, kusurlarından arınmış-durulmuş talipler semaha durur. Zakirlerin sazlarından dökülen nağmeler, yanık sesleriyle okuduğu nefesler sanki yerçekimini yokedip, ağırlıksız bir ortam yaratmıştır. Semah dönen canlar ya birer allı turna olmuş, miraca yükselen Muhammed’e uçmakta, ya kırata binmiş Ali’yle ve düldülüyle yarışa çıkmaktadır. Bir başka can, turnanın yeşil kanatlarına tutunmuş uçarken, Allah-Muhammed-Ali’ye rastlayıp, onlarla kolkola semah dönmektedir.

Bu canlar Pir’in sohbetinde duymuştur ki, Muhammed mirac dönüşünde, hepsi bir can-bir vücut olan Kırklar Cemine girmiş. İmamesini başından almışlar, kırk pare edip, kemerbest olmuş ve hep birlikte uryan buryan Semah dönmüşler! Şimdi gökyüzünde onlarla bütünleşmiş; Allah-Muhammed-Ali olmuş semah dönüyor. Ve kendinden geçmiş, arınmışlığın sonsuz mutluluğunu yaşıyordur. Derken Zakirler: “Allı da turnam, telli de

turnam sallan duur!” diyerek ‘ağırlama’ya geçtiğinde, yere inmiş ve o üçlü birlik kendisi olmuş, dinginlenmiştir.

Genellikle 4, 6, 8, 12’ler halinde kadın erkek birlikte semah dönülür. Daha önce belirttiğimiz gibi Semahlar, Muhabbet cemlerinde, yani Abdal Musa Cemlerinde ise birer eğlence ve hoşça vakit geçirme aracıdır, oyundur. En iyi semah dönenler seçilir, övülür. Görgü Cemi’nde de, genellikle lokmalar yenilirken muhabbet-eğlence semahları yapılır. Ama semahların iki türüsü de edep-erkaniyla yapılır: Önce Dede’ye niyaz edilerek “destur” alınır. Sonra Zakirlere niyaz edilir. Arkasından Semahçılar birbirleriyle görüşerek Semaha dururlar.

Semahlar bölgelere göre çok çeşitlilik gösterir. Elli çeşit semahtan sözedilmektedir. En tanınmışları “Kırat, Erzincan-Turnalar semahı, Turhal, Hacıbektaş, Ege ve Trakya semahları vb.” Her bölgenin semahları o bölgenin halk oyunları ile ritm ve melodik yakınlık göstermektedir. Ege ve Trakya semahlarında bu özellikle daha fazla belirgindir.

Semahlar bütün bölgelerde çok çeşitlilik göstermesine rağmen, ortak değişmez özellikleri vardır. Bunlar başlangıçtaki niyazlar-görüşmeler, bitiminde dua alma ve niyaz. Semah duası genellikle; *“Semahlar saf ola, günahlar af ola, çarkı pervaz halk için ola! Dil bizden, nutuk pirimizden ola! Hizmetiniz kabul yüzünüz ağ ola! Gerçeğin demine hüü”* biçiminde yapılır.

Semahlar, vecd haliyle birlikte, nesnel coşku-eğlenti işlevleri de üstlenmiş olsa, figürlerde farklılık olmasına rağmen, “başlama, ağırlama ve uçar gibi dönme (yeldirme) evreleri” de Semahlarda ortak özelliklerdir.

Semahlarda turna motifi, çok hızlı ve çok yükseklerle uçuşu simgeler. En yükseklerle çıkmak; tanrıyla bütünleşmek, tanrılaşmaktır. Kırat yeryüzündeki hızlılığın simgesidir. Ve kırata binen muradına çabuk erer. İsteği ve istediğine çabuk kavuşur.

Semahlar, vecd haliyle birlikte, nesnel coşku-eğlenti

işlevleri de üstlenmiş olsa, dinsel danslar türüne girmektedir. Şamanlar'da da, Animistler'de de dinsel raks vardır. Büyücüler de dans ederek yüce varlıkla buluşur! Bir çeşit ekstaz halini yaşarlar; transandantal yükseliştir. Antik dönemlerde Anadolu ve Trakya'da Dyonizos ve Orpheos adına dionisyak ve orfik çılgınlık şenliklerindeki toplu danslar da dinsel. Alevi semahlarına köken olarak bu çok uzak örnekler verilebileceği gibi; Kırklar Meclisinde Muhammed ile Ali'nin döndüğü semaha ek olarak, biz tasavvuf rakı'sını da kuvvetle vurgulayacağız.

Bu, mutasavvıfların, Kur'an-ın Ali imran suresi 191, "Tapınmanın biçimi yoktur. Tanrıyı ayakta iken, isterseniz yanüstü anınız!" ayetinin yorumundan kaynaklanmaktadır; Tanrıya her durumda tapınabilirsiniz, demektir. Raks da bu durumun içinde değerlendirilmelidir. Ve Peygamberin "kendinizi kime benzetirseniz ondansınız" anlamındaki hadis gereği de raks etmek, göklerde uçan meleklerle benzemektir. (Alevi semahlarında ise turnalara benzetmek istenmektedir ve daha gerçekçi!)

Konuyu, İstanbul Mimar Sinan Üniversitesi Bale Ana Sanat Dalı öğretim üyesi Prof. Editha Alnıaçık'ın şu sözleriyle bağlamak istiyoruz:

"Hangi halk danslarını seyrederse seyreder, mutlaka beğenirsiniz, seversiniz. Ancak bu dansları rahat koltuğunuzdan seyrederse seyreder. Ama bir semahı öyle değil. Daha ilk anda müzik sizi, kendi iç ritmi ile büyülüyor ve giderek oturduğunuz yerden semaha katılıyorsunuz. Aslında yerinizdesiniz, ama değilsiniz. Semahın düşüncesindesiniz. Ayağınız kollarınız semahçılarla eş, yüreğiniz onlarla aynı coşkuda ve semaha katılıp gitmişsiniz."

Çok yerinde ve doğru bir gözlem: Alevi semahındaki coşku, sevgi ve seyredeninin bile birlikte uçtuğu hiçbir dans yoktur. Bunu

bütün yüreğiyle hissetmiş bir sanat otoritesi ancak Alevi semahlarını, evrensel bale kalıpları içerisinde dünya spotları altına çıkarabilir. Bekliyoruz.

KERVAN Sayı 65 Ağustos 1997

EMAR VAKFI

EMAR VAKFI

BÖLÜM II: ALEVİLİĞİN İSLAM ÖNCESİ KAYNAKLARI - PROTO-ALEVİLİK

EMAR VAKFI

EMAR VAKFI

Proto-Alevilik ve Aleviler

– 1 –

Giriş: Başlangıçtan 9. yüzyıl başlarına kadar

İslam Peygamberi Muhammed'in dünyadan göçmesiyle (632), Kureys'in bir kolu olan Haşimi'lerin elinden çıkan iktidar, üçüncü Halife Osman'la birlikte (644) Emevi (Ümeyye) sülalesine geçmişti. Muaviye ise babası Abu Sufyan'dan miras aldığı sahte müslümanlık ve Haşimi düşmanlığını ömür boyu sürdürecektir ve bu miras kuşaktan kuşağa devredilecekti. Ebubekir ve Ömer'in 12 yıllık halifelik döneminin sonunda İslam devleti'nin sınırları Arap yarımadasını aşarak doğuda İran'ın içlerine; kuzeyde Doğu Anadolu'dan Azerbaycan'a; batıda Mısır'dan geçip Kıbrıs'a ulaşmış, bir İslam İmparatorluğundan sözedilir hale gelmişti. Kur'an buyruğu Cihad adına fetihçi yayılmacılıkla yabancı toprakların talanı ve insanların köleleştirilmesi ile sömürü çıkabildiği en yüksek yere ulaşmıştı. Varlık birikimi ve geniş topraklar belirli kişilerin ellerinde toplanıyor; refahı yükselen yönetici-askeri aristokrasi, bir sınıf olarak belirginleşiyordu.

Kendisinden önceki iki halifenin süresince iktidarda kalmış olan Osman (644-656) döneminde iyice ortaya çıkan sınıfsal farklılaşma, çıkar çatışmaları, hoşnutsuzluklar ve baskının artırılması halk ayaklanmalarına giden yolu açmıştı.

Osman'ın halifelik döneminin toplumsal krizlerini gösterirken, öbür yandan Basra'dan Kûfe'ye ve Mısır'a uzanan ayaklanma hareketlerini yöneten ve yönlendiren Abdullah İbn Saba'yı ve arkasına almış olduğu kitlelerle Ali'nin halifelik makamına oturtulmasının sosyo-ekonomik çözümlemelerini

yapma zorunluluğu ile karşı karşıyayız.

Al-Balazuri'nin (ö. 982) anlattıklarına göre; silah gücüyle alınan topraklar, "Ard al-Uşr" (Onluk topraklar) diye adlandırılmış ve halife tarafından askeri komutanlar arasında paylaştırılmış, sakinleri ise köle (rakik) ilan edilmiştir. Halife bazı durumlarda toprakları fatihler arasında paylaştırmamış; onları Müslüman toplumun malı saymış ve dolayısıyla sakinleri köleleştirilmemiş, buna karşılık baş ve toprak vergisi alınmıştır. Silah zoruyla ele geçirilen toprağın sakinlerine İslamı kabul ettikleri takdirde, toprak vergisi ve "Zekat" verme koşuluyla toprağın geri verildiği görülmektedir. Ancak "Ard al-Haraciya" (Toprak Haracı) yılda bir kez toprak vergisi olarak alınırken, vergi mükelleflerinin topladıkları ürünlerden de alınıyordu. Yine bilinen odur ki, silah zoruyla alınan topraklar, kentler ve köyler Müslüman topluma ait (ganimet) olmuş ve bu topraklar, oturanları İslamı kabul ettikten sonra da ganimet sayılmıştır.

Toprağın paylaşımı, daha önce olduğu gibi, bölge feodalleri ya da ruhban sınıfı arasında yapılmıştır. Bu politika halifelik için çok kazançlıydı. Çünkü feodal ilişkilerin gelişiminin genelde erken aşamasında bulunan fethedilmiş ülkelerin halkı, kuşkusuz Araplar'dan daha yüksek kültür düzeyinde ve toprağın işlenmesinde deneyimliydi. Ayrıca Araplar fethedilen ülkelerin halkını "Ahl az-Zimm" (Borçlular, himaye altında bulunanlar) diye adlandırmışlardır. Buna, haraç ödeme zorunluğu neden olmuştur. Ancak haraç, savaş görevinin dışında sayıldığı için tazminat sayılmıştı, çünkü Cihada katılım Müslüman için zorunluydu. Bu verginin alınması himaye, yabancı din mensuplarının kişi ve mal dokunulmazlığını sağlama ücreti olarak görülmüştür. Zaten Araplar Harac ve Cizye'yi (toprak ve baş vergisi) İran'da hazır bulmuş; halkın Sasani hükümdarlarına ödedikleri Harag ve Gezit'i (toprak ve adam başı alınan vergi) Arapçalaştırıp, yönünü halifeye çevirmişlerdir. (Al-Balazuri, *Der Asat fi'n-Nazım Al-*

Arabiya, Kahire-1977, s.123-125; *Istoriya Irana* s.90-91 ve Hatib Al-Bagdadi, *Tarih-i Bagdad. 1.cild*, Kahire 1931. s.453'ten aktaran Arşak Poladyan, Çev. Mehmet Demir, VII.-X. *Yüzyıllarda Kürtler*, Ankara-1991. s.53-55)

Muhammed Peygamber'in zamanında gelir kaynağının Zekat, Cizye, Harac Khum (Ganimet, savaşla ele geçirilen topraklar) ve Fay (Taç (krallık?) ülkelerinden gelen) gibi beş kalemlle sınırlı olduğu bilinmektedir. Gelirlerin birikmesi için düzenli bir sistem gelişmemiştir. Küçük gelir kaynaklarından gelecek olanlar, o zaman ve oradaki halkın arasında paylaştırılırdı. Zaten Peygamberin sağlığında Bayt al-Mal'a yani bir devlet hazinesine gereksinim yoktu. Çeşitli kaynaklardan biriktirilmiş bütün miktarlar ve toplanmış bütün varlık, alındıkları gibi hemen halka üleştirilirdi... Ömer'den önce, Bayt al-Mal bir mali kurumdan ziyade sadece devlet gelirini paylaşırma eyleminin adıydı.

Fakat devletin gelirinin artmasıyla Ömer, resmi devlet memurlarının gözetimi altındaki bir dairede parayı saklama gereksinmesini duydu. 636 yılında Medine'de, hazine dairesi şefi olarak Abdullah bin al-Arşam 'ın yönetiminde bir *Devlet Hazinesi* kurdu. Daha sonra, bütün eyalet garnizonlarında devlet hazineleri açıldı. Her eyalette Halife kontrolundan bağımsız olan bir ayrı hazine görevlisi bulundurulmaya geçildi.

Kuşkusuz eyalet hazine görevlileri, işlerinden dolayı önce valilere karşı sorumluydu. Fakat bir vali hükümet parasını kötüye kullanınca-zimmetine geçirince (disappropriated), Osman bütün hazine görevlilerini doğrudan halifeye karşı sorumlu kıldı. Artık eyalet yönetim ve halk işleri için yapılan harcamalardan sonra artan paralar, Medine'deki Merkez devlet hazinesine gönderiliyordu. (Prof. K. Ali, M.A., *A Study of Islamic History*, Delhi (India). 2nci basım, 1980, s.140-143)

3. Halife Osman tarafından izlenen toprak mübadelesi

siyasetiyle Medine’de ve eyaletlerde de devlet siyasetini etkileyecek kadar zengin, güçlü bir toprak sahipleri sınıfı ortaya çıkmıştı. Büyük toprak sahipleri iktidar gruplarının biçimlenmesi ve varlık akımı, kesin olarak Arap toplumunun kabile temelli sınıflarının sonunu getirmişti.

Arabistan dışındaki eyaletlerin bölgelerin fethi bu gelişimin başlangıcıydı. Bu dönemi Ömer başlatmış, yarattığı kuvvet dengesiyle bir süre duruma hakim olmuştu. Oysa diğer yandan, kendi kabilesine mensup kazanç sahibi geniş çıkar gruplarının baskısıyla izlediği siyasetler Osman’ı felakete götürmüştü. (Asghar Ali Engineer, *The Islamic State*, Delhi (India)-1994, s.58)

Bu büyük çıkar gruplarının ortaya çıkmasında en büyük pay Osman’ındı ve başı da kendisiydi aslında. İbni Haldun’un (1334-1406), 10. yüzyılda yaşamış Arap tarihçisi Masudi’den (ö. 956) aktardığı bilgilere gözetarsak, bu varlık birikimini ve kimlerin elinde toplandığını rahatlıkla görebiliriz:

“Osman döneminde, peygamberin arkadaşları, taşınır taşınmaz o denli servet elde ettiler ki, Osman öldürüldüğü gün, hazine yetkilisinin elinde 150 bin dinar (altın para) ve bir milyon dirhem (gümüş para) vardı. Vadiu ul-Kura’da, Huneyn’de ve başka yerlerde bulunan arsa ve çiftliklerinin değeri 200 bin dinardı. Ayrıca öldüğünde pek çok deve ve at bırakmıştı arkasında. Zübeyr öldüğünde, miras olarak bıraktıklarından sadece birinin değeri 50 bin dinarı buluyordu. Zübeyr ayrıca, bin at ve bin cariye bırakmıştı arkasında. Talha’nın Irak’tan her gün sağladığı gelir bin dinar, ‘Serat’ çevrelerinden sağladığı gelir bundan da çoktu. Avf oğlu Abdurrahman’ın ahırlarında bin atı, bin devesi ve ağıllarında 10 bin koyunu bulunuyordu. Öldüğü zaman, arkasında bıraktığı mirasın dörtte biri 84 bin (tamamı 366 bin) dinardı. Sabit oğlu Zeyd’in miras bıraktığı altın ve gümüş o kadar çoktu

ki, ancak, baltalarla kırılıp bölünebiliyordu... Zübeyr Basra’da ev yaptırdı. Bununla yetinmedi. Mısır’da, Kûfe ve İskenderiye’de de kendine binalar aldı. Talha da Kûfe’de ev yaptırdı. Ama yetinmeyip, Medine’de de görkemli bir köşk yaptırdı. Yapılarını kireçten, kiremitten ve ‘sac’ adı verilen ağaçtan yaptırmıştı. Ebu Vakkas oğlu Sad da ‘Akik’ vadisinde yüksek ve geniş bir konak yaptırmış ve üst katına balkonlar koydurmuştu...”

Mesudi’nin bu açıklamalarından sonra İbn Haldun şu yorumda bulunuyor:

“Arapların ellerinde bunca gelir, bunca dünyalık vardı ve dinleri, bunları elde etmelerine engel olmamıştı. Ne ki bunlar helaldı. Çünkü savaş ganimetleriydi. Bunlardan olağanüstü yararlanılıyordu. Böyle dünyalıklara sahip olmaları onlar için kınanası bir durum oluşturmuyordu. Çok dünyalık elde etmek kınanmışsa da, sadece, bunları savrukça kullanmaya yönelikti.” (İbni Haldun, Çev. Turan Dursun, *Mukaddime* 2, Ankara-1989, s. 64-65)

Prenslerin ve Sultanların sınırsız zenginlikteki sofralarında bulunmuş ve ihsanlarından yararlanmış Ortaçağın bu büyük gezgini ve tarihçisinden ancak böyle bir takdir edici yorum beklenir. Bu çok büyük varlık birikimini ezilen, köleleştirilen (cariyeleştirilen) toplulukların aleyhine olarak Osman, Talha, Zübeyr, Abdurrahman, Zeyd, Vakkas oğlu Sad ve Muaviye, Mervan, As oğlu Amr gibi bir avuç askeri-kabile soylusu yöneticinin elinde bulundurmasını dine uygun ve ‘helal’ buluyor, İbn Haldun.

Oysa aynı sayfalarda: “Halife Ömer’in giysisine deriden yamalar vurduğunu, Ali’nin ‘ey sarılar (altınlar), ey beyazlar (gümüşler) benden uzak durun, gidip başkalarını aldatın’ diyerek reddettiğini” söylerken, onların dine aykırı davrandığını mı

sanıyordu? Hayır. Sadece ‘kaba yaşam içindeki Araplar’ olarak (!) niteliyor.

Asghar Ali Engineer’in de belirttiği gibi:

“İbni Haldun her ne söylerse söylesin, bu büyük servet birikimi, İslam için gerçek büyük felaket oldu. Çok büyük gerilim yarattı ve iktidar için mücadelede birleştirilince erken İslam toplumu iç savaşın içine sürüklendi.” (A. Ali Engineer, *The Origin and Development of Islam*, Yeni Delhi-1980, s. 164)

Bu servet birikiminin birkaç elde toplanması, adilane bölüşülmemesi ve büyük toprak sahipleri sınıfının ortaya çıkmaya başlamasının getireceği felaketin ilk farkına varan ve yöneticilere başkaldıran Abu-Zer Gaffari olmuştur. Peygamberin önde gelen sahabelerinden olan Gaffari, Ali’nin en yakın dostu ve destekleyicilerindendi. Anadolu Aleviliğinin kutsal saydığı Kırklar Meclisi üyeleri olan Onyeddi Kemerbest’lerden biridir. Osman’ın halifeliğinin ilk yıllarında sürgünde ölmüştür.

“Abu-Zer Gaffari, yabancı ülke fetihlerinden akan zenginlikten çok büyük miktar biriktiren, lüks ve (çalışmadan) kolay yaşama geçenleri şiddetle eleştirmektedir. İslam ülkelerindeki sosyalist ve komünistler onu Sosyalizmin öncüsü olarak görürler. Onun, İslamla bağdaşmayan düşünce ve eylemleri (durumu) ile, sosyalistik idealleri denediği açıkça görülmektedir. Radikal görüşlerinden ötürü, düzen tarafından sürekli kovuşturmaya uğramış, bir yerden başka bir yere sürülmüştür.” (A. Ali Engineer, *agy*, s.165 vd.)

Maxim Rodinson Abu-Zer Gaffari hakkında özetle şu bilgiyi vermektedir:

“Ona atıf yapılan hükümlere göre: Örneğin, her kişi zorunlu ihtiyaçları (için en azını ayırdıktan sonra) ötesindeki

varlığı ve gelirlerinin tümünü, sadaka olarak Tanrının hizmetinde harcamalıdır. Peygamberin ölümünden itibaren on yıl boyunca, hahamlar ve rahipler örnek gösterilerek, sadaka ve zekat vermeye isteksiz zenginler hakkındaki Kur'an ayetlerinin²⁹ işletilmesini sürekli konuştuğu ve halkı sarsarak harekete geçirmiş olduğu söylenir.”

“Orta Çağ tarihçi ve din bilginlerinin yarı efsanevi Abu-Zer Gaffari’si, herhangi bir dinsel unsurdan ekonomik olanı ayırır. Örneğin güçlünün ve zenginin baskısı ve lüksüyle kendileri üzerine zorla dayatılmış engellemelere karşı mirastan mahrum etme protestosu düzenlemişti. Bu eğilimde, hem sosyal düzene zarar vermeyen hem de eylemci ve devrimciliğe yönlendiren biçimlenmeler vardı (kanalize edilen formlar mevcuttu). “(M. Rodinson, *Islam and Capitalism*, Eng. Transl. By Brian Pearce, London- 1974, s.25 vd.)

Yukarıda açıklanan durumuyla Abu-Zer Gaffari’yi, İslam’da Sosyalizmin öncüsü olarak değerlendirirken, komünistik idealleri çağrıştıran aşağıdaki sözleri söylemiş; yaşamını ve eylemlerini bu doğrultuda sürdürmüş olan Ali’yi görmezlikten gelmek, haksızlık olduğu kadar bilimsellikten de uzaktır.

Hazreti Ali Divanı’ndan alınmış ve yorum bile gerektirmeyen şu sözlerle bir göz atalım:

“77. Malı yalnızca kendin için kazanılmış olarak

²⁹ Yazarın dipnotu: *Kur'an 9, 34: Ey inananlar! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve Allah yolundan engellerler. Altın ve gümüşü yığıp da Allah yolunda harcamıyanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!*

Kur'an 9, 35: Bu paralar cehennem ateşinde kızdırılıp, bunlarla alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün: 'İşte kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yağmakta olduğunuz şeylerin azabını tadın' denilecektir onlara.

düşünme, (...) Allah'tan kork ve malını paylaş.

“677-678. Utançtır insana, evinde serilip yatarken komşusunun üstsüz başsız, bükülerek aklıktan yatması. Utançtır yoksulu ezmek, ona zulmetmek...

“467. Nasıl bir hastalıktır, sen evinde tok yatarsın etrafında deriyi kemirmeye hasret duyan yürekler varken.

“1187-1188. Benim evim, gelen herkesin kendi ortamıdır, kilerimiz yiyecek alana açıktır. Bütün varımızı sunarız, sadece ekmek ve sirke olsa da.

“26-27. Çok kimse çalışıp çabaladığı halde zenginliğe ulaşamazken, bir diğeri hiç emek harcamadan zengin oldu. Ve mal üstüne mal topladılar...

“366. (Oysa) kişiyi ev barındırır, hırkası üstünü, ayıbını örter; ölmeyecek, yani ihtiyacı kadar yemek yetmez mi insana?

“149. Geçimini şerefsizlikle elde etmeyi isteme...”
(Emir Ali İbni Abu Talib. *Hazreti Ali Divanı*, Arapçadan çeviri Vedat Atila, İstanbul-1990)

Hiç kuşkusuz Ali'nin bu sözleri, ne kendisinden önceki halifelerin ve ne de çalışıp emek harcamadan mal üstüne mal yığan, şerefsizce geçim sağlayan; yoksulu ezen ve onlara zulmeden büyük toprak sahipleri sınıfının hoşuna gitmemiştir. Üstelik bu sınıftan yönetici kişileri de eleştirdiğini görüyoruz.

“1325. Gün uzadı Talha ile Zübeyr'in yaptığı kötülüklerden.”

Suriye valisi Muaviye için ise şunları söylüyordu:

“1327. Suhre (Sufyan) oğlu Muaviye'yi uyardım, ne var ki işe yaramadı uyarılarım.

“1331. Sen ve baban istemiyerek, ikiyüzlülükle katıldınız İslama, çünkü cehaletin yoluysa sizin yolunuz.

“1332. Peygamberin vefatıyla eskiye döndünüz...”

Ebu Bekir’e de: “766. Peygamberin vekili (benim) ile, o küçük gözlü beter kişiyi mukayese mi ediyorsunuz?” (*agy*) demekten çekinmemişti.

Gerek Ali ve yandaşlarından (şiasından) Gaffari ve Abdullah İbn Saba gibi önde gelenlerin muhalefet mücadelesi, gerekse Muhammed dönemi siyasetine sadık kalan bazı sahabelerin çeşitli uyarıları, 20 yıl içinde yeni sınıfların ortaya çıkmasını sağlayan sosyal ve ekonomik değişimleri önleyemedi. Kısaca bir daha bir daha gözatalım:

“Ömer döneminde Hicaz’da ve başka bölgelerde açılan su kuyuları ve kazılan kanallarla toprağın verimi arttırılmış. Bu büyük tarımsal çalışmalarda çok büyük sayıda köle kullanılmış. Örneğin Makrizi’nin anlattığına göre: ‘Mısır’da büyük sulama kanalları sisteminde yıl boyunca her gün kullanılan köle-işçi sayısı 20 bin idi.’ Yine bu dönemde özel Sulama İşleri (departmanı-kurumu) vardı. Hicaz’da da artan büyük üretim fazlasıyla yüksek sınıflar daha da zenginleşti. Kûfe valisi Said, kentteki toplumsal karışıklığın önlenmesi için Halife Osman’a mektup yazar. O da Kûfe gibi diğer bazı kentlerde nüfus baskısını azaltmak için ekonomik bir karar alır. Bu karar Hicaz’daki Arapların ellerinde tuttukları topraklarla, fethedilmiş eyaletlerdeki arazilerin değiş-tokuş edilmesi uygulamasıydı. Örneğin Talha Hicaz’daki bütün topraklarını satıp, arazi değiştirme izniyle, Irak’ta çok büyük geliri olan geniş bir arazi ele geçirdi. Bu arazilerde çok sayıda köleler ve hizmetkarlar çalışıyordu. Pekçokları böyle büyük toprak sahibi oldu ve yeni bir sınıf belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştı.” (A.Ali Engineer, *agy*, s. 171)

Böylece Mekke, Taif ve Medine’de de hiç çalışmayan, işçi ve kölelerin emek güçleriyle yaşayan zengin bir toprak sahipleri sınıfı oluştu. Eski İslam ahlakı temelinden değiştirildi. Yayılmacı fetihlerden. savaşlardan elde edilen varlık, köleler ve ganimet bu kentlere doluyor ve bazı ellerde toplanıyordu. Osman’ın ölçüleri nedeniyle büyük toprak sahipleri artmaya devam ediyordu. Aldığı kararlar, sorunları çözmekten çok ağırlaştırmıştı.

Asghar Ali Engineer, “Osman dönemi, belki İslam’da Feodalizmin (sözcüğün gevşek anlamıyla) başlangıcı sayılabilir” diyor.

“Yayılmacı fetihler gerçekten büyük sorunlar yaratmıştı. Birincisi, ganimetin beşte dördünün, bu savaşlara doğrudan ya da dolaylı olarak katılmış olan fatihler arasında dağıtılmasıydı. Kentlerde yaşayan bu kişiler, dört yılda bir kere sınır bölgelerine gidecek, orada altı ay kalacak ve yabancı kökenli köleler dahil ganimetlerini üzerlerine geçirtip döneceklerdi. İslam’da ele geçirilmiş özel mülk, her yeni fetihle artması süren varlık yoğunlaşması üzerinde kontrol yoktur. Araplar, İslam dünyasına büyük onur kadar, onlara zengin ganimet getiren yeni eyalet fetihlerinde birbirleriyle yarışma halindeydiler. İkincisi, İslam imparatorluğuna daha fazla eyaletlerin katılması, nüfus düzenini değiştirdi ve köle sayısını artırdı. Söylemek gereksizdir ki, bunlar nüfusun en gayrimemnun-mutsuz bölümünü oluşturuyordu ve bu yüzden herhangi bir başkaldırı ve karşı-koyum hareketinde rol almaya daima hazırdılar. Osman’ın 651 yılında yukarıda sözü edilen ölçülerini uygulamaya koyması ve aradan beş yıl geçmeden öldürülmesi dikkat çekicidir. Yaşamının son iki yılı esnasında herşey çok kötü gitti ve gerçekten büyük bir başkaldırı başlamıştı. Bu ayaklanma hareketi ve Osman’ı öldürme olaylarında rol alan halkın en çoğu, Kûfe ve Basra

gibi fethedilmiş eyaletlerden idi. Yabancı fetihler, çeşitli eyaletleri İslam imparatorluğunun kontrolü altına getirmekle, uluslararası ticaret fırsatlarını artırdı. Doğrusu bu bölgede müslümanlar şimdi ticaret tekeline ele geçirmişler, bu fırsatları kullanıp kazançlarını şişirmişlerdi. Böylece halife üzerinde büyük baskı uygulayan güçlü bir ‘olyarkhoslar’ sınıfı (oligarşi) ortaya çıkmıştı. Osman’ın toprak değiştirme fermanı, bu değişimden büyük kazanç sağlayan güçlü oligarşinin baskısıyla gerçekleşmişti.” (A.Ali Engineer, *agy*, s.173)

“İslam imparatorluğunun başkenti Medine, Osman’ın öldürülmesinden sonra isyancıların kontrolüne geçti. İsteksiz görgnen Ali’yi, yönetimin iplerini eline almaya zorladılar. Talha, Zübeyr gibi birçok güçlü oligarhlardan isyanın çıkmasına alet olanlar da yansız kalanlar da Osman’ın kurtarılması için hiçbirşey yapmamışlardı. Olasıdır ki bu, gelecek halife üzerinde baskı ve kontrol kurmak, ya da durum uygun olduğu takdirde halifeliği ele geçirme isteğinden geliyordu. Ancak onların bu tutkuları, isyancıların ağırlıklarını Ali’nin arkasına koymasıyla havada kalmıştı.” (A.Ali Engineer, *agy*, s.174)

Asghar Ali Engineer, 1994’te yayınladığı *The Islamic State* adlı yapıtında ise şöyle demektedir:

“Osman’ın öldürülmesinden sonra halife seçilen Ali, bu yeni sınıflar ve grupların yarattığı biçimlenmeyle başıboş bırakılmış güçleri kontrol altında tutamadı. Onun namusluluğu, ahlaki dürüstlüğü ve davasına bağlılığı tartışılmaz tutumuyla, bu güçleri buyruğuna alması olası değildi. Ali, İslam öğretilerini, özellikle eşitlik ruhunu koruyarak, siyasetinde biçimlendirmek istedi. Ancak birey olarak insanın irade ve karakteri ne denli güçlü olursa olsun, tarihsel güç dalgaları kendisine karşı olduğu zaman tarihin

seyrini değiştiremez. Büyük toprak sahipleri, güçlü iktidar gruplarının biçimlenmesi ve büyük varlık akımının, Arap toplumunun kabile temelli sınıflarını tamamıyla yok etmesi çok yakındı. Oysa Ali, sınıflara ayrılmamış halk arasında kolayca kabul görmüş ve erken İslam tarafından önerilen eşitlik yolunu ciddi bir biçimde izlemeye koyuldu. Oysa predominant gerçek bu değildi. Bu şekilde yeni mülkiyet ilişkilerinin ortaya çıkması, Ali'nin izlemek istediği erken İslami yol ile uyumlu değildi.³⁰ Ali halife olduğunda bu güçler çok sağlamlaştırılmış ve Arap toplumunun eşitlik çatısı hemen hemen parçalanmıştı. İslamın tanrısal demokrasisini (*theo-democracy*) destekleyen koşullar artık işletilemezdi. Qamar-ud-din Khan'ın (Al-Mawardi, al-Ahkam as-Sultaniyah) deyimiyle İslam demokrasisi ruhu, 4. Halife Ali'nin tabutuyla toprağa verildi." (Asghar Ali Engineer, *The Islamic State*, Delhi-1994, s.58 vd.)

KERVAN Sayı 66 Mart 1998

- 2 -

Başlangıcından 9.yüzyılın başlarına kadar

Abdullah İbn Saba ve Sabailer

Alevilerin gerçek İslami atalarının Sabailer olduğu gerçeğini vurgulayarak konuya girmek istiyoruz. Taraftarlık deniyorsa, taraftarız. Haksızların zalimlerin karşısında; ezilen halkların,

³⁰ Orijinal metin: "Thus the emerging property relations were not in keeping with the early islamic course Ali wanted to follow."

zulüm gören toplumların yanındayız ve gücümüz çerçevesinde onların mücadelelerini yazıyoruz. İşte bu bağlamda Abdullah İbn Saba, imparatorluğa dönüşmekte olan İslam devletinin yayılmacı, talancı-sömürücü ve baskıcı oligarhlar yönetimine karşı halkı ayaklandıran ilk toplumsal önder olma onurunu taşır. Sünni ve Şii İslam tarihçi yazarları ve idealist burjuva tarihçileri, ya onun inançsızlığı-sapkinlığı ve İslama ilk bölücülüğü soktuğunu ballandırarak anlatır ya da yaşamadığını yazarlar.³¹

Halife Osman'ı övmekle bitiremeyen ve üzerine toz kondurmayan Hintli İslam tarihçisi *Prof K. Ali* bile, onun politik önderliğini ve halkı Osman'a karşı kıskırttığını şöyle yazmak zorunluğunu duymuştur:

“Çıkarı için müslüman olmuş (*Ne türden çıkar için? Herhangi bir açıklama yoktur.*-İ.K.) Yemen’li bir Yahudi olan Abdullah İbn Saba, Osman’a karşı kıskırtma olaylarında önderlik rolünü üstlendi. Başarıyla eylem tohumlarını ektiği Basra, Kûfe ve Suriye’den sürgün edilince, Mısıra gitti. Orada da Osman’ın aleyhinde vaazlar vermeye başladı. Onun konuşmalarıyla çokları etkilendi ve böylece isyancıların gücü giderek arttı. Zaten birçok milliyetler kılıçla boyun eğmişler ve sonuç olarak müslümanlığı zorla kabul etmişlerdi. Ve hâlâ müslümanlara karşı kesin kin ve nefret besliyorlardı. Karışıklığı fırsat bilerek, şimdi onlar da isyancıların yanında

³¹ *Yazarın dipnotu:* Mısırlı bir şeriatçının (Murtaza el-Askeri) yazdıklarına dayanarak, onun yaşamadığını, efsanevi bir kişi olduğunu ispatlamak gayretkeşliğiyle, A. Gölpınarlı’nın kaleme aldığı *Bir Yalancının Düzmeleri: Abdullah İbn Saba*, İstanbul, (1974) kitabının bilimsel ve tarihsel, hiçbir değeri yoktur. Mevlevilikten Şiiliğe geçtikten sonra, böyle bir misyon yüklenerek bu kitabı çevirip yorumladığı anlaşıyor. Gerek kitabın önsözünde ve gerekse kitabı tanıtan yazılardaki ‘yüzyıllar boyunca Şiiliği Abdullah İbn Saba diye bir yahudi dönmesinin kurduğuna inanılmıştı. Eser böyle bir adamın olmadığını ortaya koyması bakımından pek önemlidir’ ifadeleri bunu gösteriyor. Tek yanlı, subjektif tarihsel yaklaşımla tarihsel gerçeği ortadan kaldırma çabasından başka birşey değildir.

yer almıştı.” (Prof. K.Ali. M.A., *agy*, s.118)

İbn Saba’nın yaşamı hakkında kesin ve doyurucu bilgi yoktur. Yaşadığı çağdan beri onun eylem ve inançlarına karşı olan yazar, siyasetçi ve tarihçiler tarafından çoğu aleyhte yazılmış bilgiler günümüze gelmiştir. Herşeyden önce, Ali partisinin (Şia) kurucularından, ama asıl *en büyük propagandacısı* olarak tanınır. Ayrıca İbn Saba’dan başka İbn al-Sawda, İbn Wahb, İbn Harb gibi adlarla anılmasından bile, bize göre *nominal evidence* olarak, kişiliği üzerinde yorumlar yapmak olasıdır. İbn Saba, yani “Saba Oğlu” namıyla, Ethiopia’nın, tarihi Saba Melikesi Belkis ilişkisiyle Süleyman Peygamber’e ulaşan (İ.Ö. 10.yy.?), çok eski yahudi (Falaşlar) yerleşmelerinden Saba kökenli (Yemenli) olduğu anlaşılıyor. İbn al-Sawda, yani “Sevda Oğlu” unvanıyla, taparcasına sevdiği, sevdalandığı Ali sevgisinin yandaşı ve yayıcısıdır. İbn Wahb, yani “veren, ihsan eden, dağıtan, bağış sunan kişi” anlamı çerçevesinde “Vahab Oğlu” adıyla, halkın arasında herkese yardımcı, cömert ve zalimden alıp mazlumlara dağıtan sevilen bir halk önderidir. Ayrıca onun yiğitliği, korkusuzluğu, dövüşmesini iyi bildiği ve savaşçılığını vurguladığını düşündüğümüz İbn Harb, yani “Savaş Oğlu” adı da o derece dikkat çekici değil midir?

Abdullah İbn Saba’nın kışkırtıcılığı ve sapkınlığı(!) üzerine, özellikle al-Tabari’den (9.yy’ın sonları 10.yy’ın başları) sonra, Sünni tarihçiler tarafından çok çeşitli tanımlamalar yapıldı. Bunlardan al-Makrizi’nin (Khitat II, 334) “İbn Saba olayı, Muhammed’in sahabeleri arasında mükemmel uyumdaki ilk bozulmadır” tanımlaması, onun sahabelerden, yani Peygamberin yakın arkadaşlarından olduğunu belirliyor. Bazıları kabul etmese de, Peygamberin zamanında Musevilikten İslamiyete geçmiş ve onun yakınlarından olacak kadar beceri ve

yeteneklidir.³² Ayrıca Ali’yi tapacak kadar sevmesi, onun sayesinde müslüman olduğu ve onun üstün bilgi ve erdemleriyle bu dini öğrendiğinin kanıtıdır.

İbn Saba’nın kendisine verilmiş ünvanlardan da ortaya çıkan karakteri, onun yeni bir öğreti ve eylemlerdeki önderliğinin temellerini fazla bilinmeyen geçmişinde aramak gerektiğine işaret edebilir. Ona, İslamda ilk ayrılık tohumlarını atan, birliği bozan fesatçı “Yahudi dönmesi” gözüyle bakarak küfretmek, inanç-düşünce ve eylemlerini aşağılamaz ve küçültemez de. Bu, Peygamberin amcasının oğlu, damadı ve aynı zamanda varisi olarak onun soyunu sürdüren Ali’nin kendisine küfürdür. Çünkü İbn Saba tam tersine, yukarıda örneklemelerle açıklanmaya çalışılmış olan sosyo-ekonomik değişimlerle yaratılan toplumsal eşitsizliği, özel mülkiyet hırsı içindeki çıkar grupları ve geniş toprak sahiplerinin oluşturduğu sınıflarla bozulmuş toplumsal birliği, İslam’ın temellerinin sağlamlaştırılmaya çalışıldığı Muhammed’in Medine döneminde (Alevilikte Musahiplik kurumunun somut başlangıcı olan) Muhacir-Ensar (şimdi Arap-Mevali) Akdi Kardeşlik temelindeki “ortak kazanıp ortaklaşa yeme ve herşeyin eşit üleşimi ilkesi” içinde yaşamayı yeniden sağlamak için mücadeleye atılmıştır. İnanıyoruz ki, Abdullah İbn Saba’ya ışık ve yol gösterici olmuş, aşağıda yinelediğimiz sözlerini Ali, Ömer ile Osman’ın halifelik dönemlerinde (634-656) söylemiştir:

“Malı yalnızca kendin için kazanılmış olarak düşünme... Allah’tan kork ve malını paylaş.

“Ey çoğun çoğunu isteyen şaşkın, bunca malı toplamakta amacın nedir? Çok malı olanın ömrü mü uzuyor?

³² İbn Saba hakkında çeşitli görüşler için bkz. M.G.S. Hodgson, *The Encyclopaedia of Islam, Vol. II*, Leiden. E.J. BRILL, 1986, s. 51

Utançtır insana, evinde serilip yatarken komşusunun üstsüz başsız, bükülerek açlıktan yatması. Utançtır yoksulu ezmek, ona zulmetmek... Nasıl bir hastalıktır, sen evinde tok yatarsın etrafında deriyi kemirmeye hasret duyan yürekler varken. Benim evim, gelen herkesin kendi ortamıdır, kilerimiz yiyecek alana açıktır. Bütün varımızı sunarız, sadece ekmek ve sirke olsa da. Çok kimse çalışıp çabaladığı halde zenginliğe ulaşamazken, bir diğeri hiç emek harcamadan zengin oldu. Ve mal üstüne mal topladılar. (Oysa) kişiyi ev barındırır; hırkası üstünü, ayıbını örter, ölmeyecek, yani ihtiyacı kadar yemek yetmez mi insana”

Görülüyor ki, Abdullah İbn Saba’nın, Arap ve zorla müslüman olmuş halkları (*mevali*) ardına alıp Mısır’dan Medine’ye uzun yürüyüşünün teorik temeli Ali’nin bu görüşlerinde yatmaktadır.

Yukarıda örneklediğimiz Abu Zar Gaffari’nin görüş ve eylemlerinin temelinde de kuşkusuz bunlar yatıyordu. Osman’ın halifelığının başından itibaren, Ali’nin Şiası (Partisi), ondan pasifist siyaseti bırakmasını istemiştir. Çünkü Ömer’in izlediği yayılmacı fetihçi siyaset nedeniyle, çevrelerindeki “üstsüz başsız, açlıktan bükülüp yatan yoksula zulmederek, mal üstüne mal yığmış olan” (burjuva tarihçilerinin hiç sıklımadan demokratik seçim yapan bir meclis gibi gösterdikleri) *Kabile Şefleri Hakemler Kurulu* doğal olarak Osman’ı seçmişti. Muhammed zamanında uygulanan ve Kur’anın birçok ayetlerinde vurgulanan eşitlik ve paylaşım ilkeleri çoktan unutulmuş, “Cihad, Talan, Ganimet” gibi çıkarlarına uygun gelenler ise, harfiyyen uygulanıyordu.

Ali’nin, Osman’ın halife seçilmesi üzerine ona söylediği şu sözler, aktif siyasete başlamaya karar verdiğini gösteriyor:

“353 Eğer hakemlerin atamasıyla bu (halifelik) görevi devraldım diyorsan, senin hakemlerini atayan (Ömer) nerede?

“354. Peygambere yakınlığını öne sürüp. bunu hakettiğini söylüyorsan hasımlarına karşı, ona senden daha yakın ve evla (öncelikli) olan da var.”

Burada Ali'nin “öncelikli” diye sözettiği, elbette ki kendisidir. Bunlara daha ağır sözler ekleyerek açık açık ısrarını sürdürüyor:

“1756 Görevi devralacak bir şeref sahibi olacaksa, onun en yakını benim. O, ilmiyle büyüttü beni ve onun ilminin bilgini oldum.

“1765. Ey bu hakka sahiplerin hakkına tecavüz etmek isteyen, sen ne kadar da cahil ve aptalsın!” (*agy*)

Elbette ki, ne aptal ne de cahildi, Osman. Özçıkarcı bezirganlığını, kabilesi ve yakınlarına çıkar alanlarını peşkeş çekerek, Muhammed'in Medine dini diye birşey bırakmadı; İslami toplumsal eşitliği ve birliğini parçalayarak, dinin kurucusuna da dine de en büyük kötülüğü yaptı. Ali bunların geç farkına vardı. Kişisel faziletin herşey olduğu yanılgısına düştü gecikerek. İşte Abdullah İbn Saba bu gecikmeyi kendi öz yöntemleriyle, Sabai'lik öğretisiyle unutturdu ve son hızla öncelleştirdi.

Abdullah İbn Saba ile Abu Zar Gaffari aynı siyasi amacın militanlarıydı. Amaçları Ali Şiasını (partisini) iktidara getirmek ve ilk dönem Medine İslamı'nın “eşitlikçi, üleşimci” sınıfsız toplumuna geri dönmektir.

Ancak her ikisinin de hitap ettikleri toplumsal kesimler farklı olduğu gibi, yöntemleri de farklıydı. İslam Peygamberinin “Ben bilimin şehriyim, Ali kapısıdır: Ena Medinet-ül İlmi Aliy-ün babuha” diye nitelendirdiği Ali İbn Abu Talib, “Ben zamanın bilginiyim” derken kendini övmüş olmuyordu, gerçeği

söylüyordu.³³

Ali Divanı’ndan kullandığımız alıntıların nasıl diyalektik materyalist yorumlara açık olduğu ortadadır. Ali’nin bu şiirsel siyasi ve felsefi söylemlerine yansıyan görüşlerini temel alan Abu Zar Gaffari, başta halife Osman olmak üzere tüm yöneticilere; kabile başkanları, yeni oluşmuş büyük toprak sahipleri ve askeri oligarşiye, kısacası sesleniyor, “*Herkes zorunlu ihtiyaçları için en azını ayırdıktan sonra) ötesindeki varlığı ve gelirlerinin tümünü. sadaka olarak Tanrının hizmetinde harcamalıdır*” derken, ayetlerden örnekler okuyarak, onları *Kuran’a* uymaya çağırıyordu. Onları Allah’la ve Cehennem ateşiyle korkutmaya çalışarak ilk *Medine İslamlığına* geri çağırıyordu. Bir bakıma, Malik el Eşter, Saad İbn Vakkas, Ebu Mus’el Eşar gibi *Kurra ehli* (*Kuran’ı ilk okuyanlar*) militanlarındandı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, halife Osman onu, şehirden şehire sürgün ederek öldürttü.

Buna karşılık Abdullah İbn Saba farklı bir toplumsal düzlemde hareket ediyor ve halkı ayaklandırıyor, sık sık olaylar çıkartıyordu. Ama, yönetim tarafından cezalandırılmak şöyle dursun, yakalanamıyordu bile. Basra’da görülüyor, Kûfe’de çıkardığı olayların arkasından Suriye’den sesi geliyordu. Kısacası her kıskırtma hareketinde parmağı vardı.

Bu sırada Mısır valisi, Osman’ın mali ve yayılmacı siyasetinin baş şampiyonu ve has komutanlarından, *Abdullah bin Sa’d*, kıskırtmaları bastırmak ve Halifeyi desteklemek için, yerine

³³ *Yazarın Dipnotu: Kuran’ın ilk büyük ve önemli yorumcusu olan Ali, ‘1451. Cibrail evlerimizde bizi ziyaret ederek, İslamın farzları ve hükümlerini getirmektedir’ diyecek kadar Kitaba aşinadır. Ama bugün Ali Kuran’ı mevcut değildir, yok edilmiştir. Arap dili grameri üzerinde çalışmaları bulunan Ali’nin ‘Güzel söz söyleme yöntemi’ anlamına gelen *Nehcet-ül Belaga’sı* ve 1044’de Ebu’l Kasım Ali bin Tahir tarafından derlenmiş şiirlerinin toplandığı *Ali Divanı* günümüze ulaşmıştır. Çelişkili söylemlerden dolayı bazılarını kuşkuyla yaklaşılabılır. Bizce içindeki bazı şeriatçı söylemler, dönemin Nakip’lerinden olan yazarın kendisi tarafından takıyye olarak sokulmuştur.*

bir adamını koyarak Mısır'dan ayrılmıştı. 645-6 yılından beri Mısır ve Kuzey Afrika halkları üzerinde *Amr İbn-ül As'la* birlikte zulüm ve baskı uygulayan bu Vali ayrılır ayrılmaz, Mısır'daki muhalif isyancı grupların başında bulunan *Mıllammed b. Hudhayfa*, İbn Saba'nın etkili propagandasıyla eyalet yönetimini ele geçirdi. Sa'd'ın vekili *Al-Sahih bin Hişam'ı* Mısır'dan kovdu. (*El Vol. II*, Leiden-E.J.Brill, 1986, s.51)

Böylece Mısır'da tam başarıya ulaşmış olan İbn Saba isyancıların başında Medine'ye giriyor ve Halife'nin evi kuşatma altına alınıyor. Önce, hakkını gasbetmiş rakibini korumak için oğullarını gönderecek kadar erdemlilik gösteren Ali'nin önerisiyle, valilerin değiştirilmesi isteniyor. Tarihçiler burada ağızbirliği etmişlercesine, dindar, yumuşak huylu ve biraz zayıf karakterli olarak nitelendirdikleri Halife Osman'ı temize çıkarmak için, akrabası ve baş danışmanı Mervan'ın vali atama yazılı buyruğunu, değiştirerek gönderdiğini yazmaktadırlar.

Zaten diğer eyaletlerden gelen isyancılar da Medine sokaklarını doldurmuş, ufak bir kıvılcım bekliyorlardı. Valilerin değişimi gibi geçici bir çözüm değildi onların dertleri: Halkın çoğunluğunun yararına bir yönetim ve birkaç büyük toprak sahibi ve askeri oligarhların ellerindeki büyük varlık birikiminin eşit paylaşımını istiyorlardı.

Böyle olunca, başa geçirmek istedikleri pasifist (barışçıl) Ali'nin de aracılığıyla isyancıları ikna ederek zaman kazanmak varken, Mervan'ın Halife'nin vali atama yazısını "bu mektubu getiren kişiyi öldürün" biçiminde değiştirmesi akla uygun bir siyaset değil. Muaviye'nin Medine'deki ayağı, onun kadar muhteris ve kurnaz olan Mervan'ın bunu yapacağını biz sanmıyoruz.³⁴

³⁴ *Yazarın Dipnotu:* Eğer kesin belgelendirilemiyorsa, biz tersini yapardı diye düşünüyoruz. Çünkü İslam devleti yönetiminde Osman'la birlikte Umeyyadoğulları (Emevi) hegemonyasının temelleri atılmış, tam güç kazanma aşamasındaydılar.

Ali'nin aracılığıyla isyancılarla yönetim arasında valileri değiştirme yönündeki uzlaşma gereğince, yeni atanan valilerin birer heyetle yola çıktıklarını görüyoruz. “Basra, Kûfe ve Mısır gibi farklı yönlerde giden ve Halife'nin mektubunu götüren bu heyetlerin aynı gün aynı saatte başkent Medine'ye dönmeleri fiziksel olarak olanaksızdır. Sahte mektubu onlar uydurmuş ve Medine halkını gafil avlamayı planlamışlardı. Halife böyle bir mektuptan tamamıyla habersizdi. Bunu çok ciddi bir yeminle bildirdi, fakat ona inanmadılar.”

A Study of Islamic History (İslam Tarihi Araştırması) isimli kitabında (s. 120) Prof. K. Ali, M.A.'nın bu açıklamalarına farklı nedenlerden katılıyoruz. Hintli Prof. K. Ali, Halife Osman'ı masum, yönetimini adil kabul ettiği için, başkadıran halka düşman gözüyle bakmakta ve olayı bu gözle yorumlamaktadır. Yukarıda ve dipnotta açıkladığımız nedenlerden ötürü Osman'ın vali atama buyruğunu değiştiren Mervan değil, Prof. K. Ali'nin de işaret ettiği gibi, ayaklanmayı yönetenlerdi. Bu değişikliğin, yani oraya varır varmaz, buyruğu getiren kişiyi öldürün emrinin, Mısır'a atanan yeni vali Muhammed bin Ebubekir için verilmiş olması doğrudan İbn-i Saba çevresine bağlanabilir. Medine sokaklarını doldurmuş olan isyancılar gergin beklemektedirler. Baskılar, yoksulluk ve sıkıntıların valilerin değişmesiyle giderileceğine inandırılmaya çalışılmaktadır. Başta Ali olmak

Valilerin usulen değiştirilmesiyle birkaç yıl kazanarak daha da güçleneceklerdi. Zaten Ömer döneminde Suriye valiliğini ele geçirip, evlilik yoluyla Şam'da Gassanid krallığının mirasına konmuş ve güçlenmiş olan Muaviye, bölgede neredeyse bir vasal krallık yapıyor, merkezden alabildiğine bağımsız davranıyor, Bizans'la ticari ve kültüel ilişkiler içinde hanedanlığının temelini hazırlıyordu. Vali değiştirme olayını da rahatlıkla kendi lehine çevirmenin kolayını bulurdu. Nitekim Osman'ın öldürülmesinin sorumluluğunu da Ali'ye yükleyerek, yeni sınıfları ve çıkarlarını ardına alıp tarihin seyrini kendi lehine çevirmişti. Oysa olaylar yatırılmış olsaydı, Medine'de halifeliği ele geçirmek daha kolay olacaktı Muaviye için. Bı nedenlerden ötürü diyoruz ki, bu mektup değiştirme olayına kuşkuyla bakıyoruz.

üzere araçlar, halifelik makamının zarar görmemesini, dokunulmaz olmasını istemiş olmalılar. Ayaklananların uzak eyaletlerden Medine'ye kadar gelmiş olmalarının bir nedeni Ali değil miydi? İbni Saba halkın arasında asıl onun tanrısal gücünün ve İslam toplumu için tek kurtarıcı olduğunun propagandasını yapmamış mıydı? Bundan dolayıdır ki, isyancıların öfkesini Ali'nin barışçıl tavrı dindirmiş, uzlaşmaya razı etmişti. Ama iyi bir siyasi önder olduğu anlaşılan Abdullah İbn Saba, bundan hiç memnun olmamıştı. Birkaç yıldır Basra'dan Suriye'den Mısır'a kadar halkın arasında durup dinlenmeden Ali'nin adına yaptığı propaganda ve verdiği vaazlar sonunda binlerce insanı peşine takıp uzun bir yürüyüşle Medine'ye ulaşmış, Halife'yi alaşağı edecekken, Ali'nin barışçıl siyasetine takılmıştı. İşte bu gergin bekleyiş içinde. yaratılan bu mektup olayıyla birlikte, eyaletlerden aynı anda getirtilen yeni birliklerle halk galeyana getirildi. "*İntikam, intikam*" sesleri arasında doğrudan Halife'nin konağına saldırdılar. Ali'nin oğullarının kapıda beklemesi de işe yaramamış, pencerelerden girerek Osman'ı odasında öldürmüşlerdi. Yine Hintli Prof. K. Ali'nin satırlarından Abdullah İbn Saba'nın buradaki rolünü okuyalım:

"Osman'ın ölümüyle herşey çığırından çıktı. Medine kentinde anarşi ve kargaşalık egemen oldu. Üç isyancı takımdan en güçlüsü Mısır birliği idi. Mısırlı isyancıların önderi Abdullah İbn Saba, beş gün süren anarşinin ardından, Peygamberin onun adına vasiyet ettiği Halifeliğin Ali'nin hakkı olduğu temeli üzerinde Ali davasını destekledi. 23 Haziran 656'da Ali, isyancılar tarafından Halife olarak selamlandı ve halk tek tek ona biat yemini etti. Ali'nin Halife seçilmesiyle İslam tarihinde yeni bir dönem açılıyordu." (agy, s.125)

Görüldüğü gibi Ali'nin halife seçilişi, kendisinden önceki halifeler gibi olmamıştır. Onu diğer üç halifeden ayrı tutmak

tarihsel zorunluktur. Onları yönetime getiren kabile şefleri ve son çeyrek yüzyıl içerisinde ortaya çıkmış geniş toprakları ve varlık birikimini ellerinde tutan küçük bir azınlığın temsilcileriydi. Oysa Ali, ezilen, baskı gören Arap ve Arap olmayan halklar tarafından *bir ihtilal sonucu* seçilmişti.

Kimdi bunlar? Kûfe ve Basra'dakiler gettolara yığılmış, büyük çoğunluğu topraklarından koparılıp, zorla Müslüman edilerek köleleştirilmiş İranlı olan yabancılar ve fetih ganimetlerinden pay alamayan, giderek yoksullaşmış yerli küçük ticaret sahibi esnaflar, yabancı lüks mallarla rekabet edemeyen artisanlar, yani şehirli Araplardı. Yine Basra tuzlarında ve Mısır'da, Medine'deki su kanallarında çalıştırılan ve sayıları yüzbinleri bulan emekçi Nubialı zenci köleler... İşte, yıllardır Abdullah İbn Saba bu insanların arasında Ali'nin propagandasını yapıyor; onun Muhammed'in Medine İslamlığındaki eşitliği, adaleti getireceğini ve ancak Peygamberin halefi olarak Ali'nin kendilerini kurtaracağını yayıyordu.

İbn Saba'nın inanç ve görüşleri

Abdullah İbn Saba'nın Ali'de somutlaşan tanrısal öz inancı, nereden kaynaklanmaktadır? Hangi siyasi amaç için kullandığını ve sonucunu kısaca açıklamayı denedik.

Yukarıda bir yerde İbn Saba'nın, Kuran ayetleriyle propagandasını yapan Abu Zer Gaffari'den farklı yöntem uyguladığını ve hitap ettikleri sınıfların farklı olduğunu söylemiştik. Gaffari yöneticilere ve varlıklılara sesleniyor; onlara Kuran'daki eşitlik ve kardeşlik ilkelerini anımsatıyor ve varlıklarını Allah yolunda yoksullara dağıtmalarını söylüyordu.

İbn Saba ise, seslendiği yoksul ve ezilen sınıfların, onlardan merhamet dileyerek yardım almalarını değil, başkaldırıp-sahip olduklarını zorla ele geçirerek aralarında paylaşmalarını istiyordu. Bunu da kafaları almayacak kadar soyut, görünmez tanrının

sözleri olarak sunulan Kur'an ayetleriyle yapmadı. Zorla ya da cizyeden (başvergisi) kurtulmak için kabul ettikleri İslamlığı tam benimsememiş İranlı, Mısırlı yabancı halklar, zenci ve beyaz köleler, ilkel bedeviler arasında Ali'nin bazı örneklerini verdiğimiz toplumsal düşünce ve görüşlerini yansıtan sözlerini temel alarak, vaazlarıyla kışkırtıp isyan ettirdi.

Kuşkusuz Ali'nin, "*ben görmediğim tanrıya tapmam*" dediğini biliyor ve içinde sır olarak saklıyordu. Onun sözleri, öğütleri, şiirleri maddi dünyaya dönüktü; Arap ve Arap olmayan halklar, köleler ve azatlılar, herkes için eşitlik, paylaşım, sevgi ve mutluluk istiyordu. İbn Saba Ali'nin çok yakınında bulunmuş, gerek savaşlarda (özellikle Hayber kalesini alışında) ve gerekse elini Zülfikar'a sürmediği 24 yıllık savaşız dönemde onun olağanüstü güç, yeti, bilgi ve yaratıcılığına tanık olmuştu. (İbn Saba-Ed.) Yaşamının İslam öncesi döneminde, Musa'nın mirasının kendisine geçtiğini söyleyecek kadar dindar bir Yahudiydi. Belli ki dinlerin hepsini iyi incelemişti. İbn Saba propagandasını yaparken, Sabailiğin devamı olan sonraki Kaysanilik, Albailik, Bayanilik, Mansurilik, vb. bazı akımlarda da açıkça belli olduğu gibi, ayaklandığı aşağı tabakadan sınıfların ve halkların eski dinleri Zerdüş-Mazdeklik, Manilik, Sabinlik-Hermetizm, eski Mısır ve Grek inançlarından kalıntılardan ve eski dini Musevilik'ten aldığı öğeleri Kur'an ve Hadis yorumlarıyla İslama karıştırıp, onlara *anthropomorphism* (sıfatiyye, insan biçimli tanrı inancı) olarak Ali tanrısallığını sunmuştu. Ali öldükten sonra da, onun ölmediğini, göğe çekildiğini ve bir gün geri dönüp dünyayı adaletiyle dolduracağını söylüyordu.

Shahristani, *Kitab al-Milal*'da (Fransızca çev. s.292), Abdullah İbn Saba ve Sabailer hakkında şunları yazmaktadır:

"Sabailer İbn Saba'nın yandaşlarıdır. Bu kişi Ali'ye bir gün, '*Tanrı sensin*' dedi. Bu nedenle hemen Medain (Eski

Parthlara ve 3.yy.da Sasanid'lere başkentlik yapmış Suriye-İran sınırında Ktesiphon) kentine sürgüne gönderildi. Kendisinin Judaizmden İslama geçtiği söylenir. Yahudi olduğu dönemde, Nun oğlu Josue olduğu ve Musa'nın mirasının kendisine geçtiğini iddia etmişti. Aynı şekilde Muhammed Peygamberin, onu mirasçı atamasıyla imamlığı Ali'nin aldığını ilk söyleyen de o idi. (Gulat ya da Mufritun diye adlandırılan - İ.K.) Aşırı Şii mezhepleri ondan, onun düşüncelerinden doğmuştur..."

"O, Ali'nin gerçekte ölmediğini ileri sürmekteydi. Çünkü Ali'nin, kendisinde, ölümün ona karşı hiçbirşey yapamayacağı tanrısal parça taşıdığına inanıyordu. Bulut biçiminde gelen, yıldırım görüntüsünde seslenen³⁵ şimşek ışığında gülen Ali'dir. Bir gün gökyüzünden incek ve adaletle yeryüzünü dolduracak ve haksızlıkları yok edecektir."³⁶

Julius Wellhausen, İbn Saba'nın Ali hakkındaki inanç, düşünce ve iddialarını onun Yahudi kökenli oluşuna bağlamaktadır. Yani *erken Aleviliğin (ilk Ali yandaşlığı, Proto Alevilik), heterodoks İslam* olarak, erken Şiilik olarak Yahudi kökenli izlenimi uyandırdığını söylüyor. Yeterli olmasa da, bunda yüksünecek hiçbirşey yok! *Kuran*'ın içeriği Tevrat'tan geçme İsrailoğullarının öyküleriyle dolu değil mi? Hristiyanlık da, Müslümanlık da kaynağını Yahudilikten almıyor mu? Ancak Sünni ve Şii tarihçilerin, yazarların hâlâ Abdullah İbn Saba'yı, İslamda ilk

³⁵ *Yazarın Dipnotu:* Alevi köylerinde 30-40 yıl öncesine kadar gök gürlediğinde "Ali nağra atıyor!" deniliyordu. Demek ki aynı inancın kalıntıları hâlâ yaşamaktadır.

³⁶ *Yazarın Dipnotu:* 940'larda Bagraç Türkleri arasında dolaşan Abu Dulaf, onların 'tanrısallığın Ali'de cisimlediğine inandıklarını yazmakta, Alevi Türkler'in Ali'nin indiği ve tekrar geri döndüğünü düşündükleri gökyüzüne doğru avuçlarını açıp dua ettiklerini' söylemektedir. Bakınız. İsmail Kaygusuz, *Alevilik İnanç Kültür Siyaset Tarihi ve Uluları I*, İstanbul-1995, s.97)

bölünmeye sebep olan kişi olarak suçlarken, aşağılayıcı bir biçimde “Yahudi dönmesi” oluşuna bağlamalarına, ya ne demeli?

“Tanrı’nın dünya üzerinde meşru vekili olarak monarşik bir peygamber düşüncesi Yahudilerden İslama geçmiştir” cümlesiyle başlayan uzun paragrafta J. Wellhausen, konu üzerine kısaca şunları söylemektedir:

“Muhammed’den önce bir sıra birbirine haleflik eden peygamberler mevcut olmuştur. Musa’nın da aynı türden bir halefi hiçbir zaman eksik olmamıştır. Bu sıra Muhammed’den sonra da son bulmamış. Her peygamberin, daha yaşadığı zamanlarda yanında bir halefi mevcut olmuştur. Musa’nın Josua’sı gibi, Muhammed’in de Ali’si vardır ve peygamberlik görevi bunun yoluyla devam eder. Gerçi Peygamber benzetmesi Ali ve oğulları için kullanılmamıştır. Kendilerine vasi veya mehdi ve genellikle imam deniyordu. Ama bunlar tanrısal hükümdarlık yetkisinin cisimleşmiş (tecessüdü, maddeleşmesi) olması nedeniyle, aslında peygamberdirler...” (J. Wellhausen, çev. Prof.Dr.Fikret Işıltan, *İslamiyet’in İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, Ankara-1989, S.150-151)

Bunları Muhammed aynısıyla uygulamış ve 632’de Veda Haccı dönüşünde Gadirhum’da kendisinden sonraki vasisini de atadığı bilinmektedir. Ama Sünni İslam, akrabası Ali’yi Muhammed’in halefi kabul etmemekte, buna karşılık Osman’la başlayan kabile sultanının, Muaviye ile oğluna geçip (*Emevi soylu*) hanedanlığa dönüşerek, Peygambere vekillik (Hilafet) oluşturmalarını hoş karşılamakta ve haklı görmektedir. Oysa Muhammed Ali’ye tıpkı Musa’nın Harun’a (Josua) baktığı gibi bakmıştır. Onun bunu belirleyen birkaç hadisi olduğu gibi, *Ali Divanı*’ndan şu sözlerini saptayabiliyoruz:

“1318- Amcamın oğlu sorunca, arabozucuların ileri

sürdükleri savları söyledim.

“1319- Dedi ki sen kardeşimsin. Onlarsa değiller. Biz seninle Harun’la Musa gibiyiz...

“1442- Nasıl ki Musa ile Harun kardeşlerse, ben de öylesine kardeşim Peygambere. Adım ona kardeşir.

“1443- Kuran da (müslümanların) benim vilayetime bağlılıklarını ve itaatlarını gerekli kıldı.

“1444- Ve beni onlara imam kıldı, ve bunu Gadirhum’da bildirdi.” (agy, s. 156, 172)

M.G.S. Hodgson’a göre: “İbn Saba Şia için, bazan Cafer tarafından reddedilmiş olan gali (gulatlar, yani azgınlar, coşkunlar, aşırılar-İ.K.) tip olarak gösterilir. (Kashshi, *Marifat Akhbar al Ridial*, 70) O, hem aşırı Şia’yı savunurken hem de ona saldıırken kullanılan Peygamber hadislerine konu oldu. Ali’nin, onu ve yandaşlarını. kendisini Tanrı ilan ettikleri için ateşe attırdığı söylenmektedir. Bir İsmaili kaynağı ise, onun görünüşte acı çektiğini iddia eden İbn Saba’nın lehinde, tesadüfi olaydan sözeder.” (*Haft Bab-ı Baba Sayyid-na*, ed. Ivanow, in *Two Early Ismaili Treatises*, Bombay, 1933, s.15). (Yazarın notu: Bu esere bakılıp olay saptanacak!)³⁷

Hodgson, önceki paragrafta Tabari ve al-Makrizi’nin söylemlerine yer vererek; İbn Saba’nın Ali’nin özel hakları temelinde Mısırlıları Osman’a karşı ayaklandığını zikretmekte ve daha sonra Ali ile Talha ve Zübeyr arasındaki kanlı savaşın, Osman’ı öldüren aynı Sabaiyya (Sabailer) tarafından yapıldığını kabul etmektedir.

³⁷ Yazarın Dipnotu: W. Ivanow, Aleviliğin ilk yazılı kaynağı, 760’lı yıllarda Abu’l Khattab tarafından yazıldığı anlaşılan ve Khattabileri işlerken genişçe yer vereceğimiz *Ummu’l-Kitab*’ın başında anlatılan bir olayın Abdullah İbn Saba’nın adına bağlı olduğunu ispatlamıştır. (“Ummu’l-Kitab”, ed. W.Ivanow, *Der Islam*, Berlin-1933)

Buna rağmen bir sonraki paragrafta, “bu figürün (aşırı İbn Saba tiplemesinin) arkasında hangi tarihsel şahıs ve şahısların yattığı açık değildir” diyerek, tarihe bakış açısını ortaya koymaktadır. (*Ei Vol. II*, ibidem) İdealist tarihçiler için bu dönemin tarihsel kişileri Osman’dır, Talha ve Zübeyr’dır. Ali’dir, Muaviye vb.dir. İbn Saba’yı hiç yaşamamış olarak kavramak, hatta bunu ispat etmek için seferber olmak, başarılarının tamamlanmasına nesnel koşullar engel olmuş halk önderlerinin tarihsel rollerini görmezlikten gelmek ve hiçe saymaktır.

Öbür yandan Ali’nin, İbn Saba ve yandaşlarını ateşe attırdığını ciddi ciddi yazmak kadar ciddiyetsizlik olamaz. Kendi özhakları için canlarını ortaya koyup mücadele etmiş, iktidara taşımış, düşmanlarıyla kanlı çarpışmalara girişmiş ve kendisini tapacak kadar seven bu insanları ateşe attırması için Ali’nin aklı-mantığı bulunmayan bir canavar olması gerekirdi. Bunlar Ali düşmanları tarafından çıkarılan iftiraların ötesinde bir anlam ifade etmez. *Ali Divanı*’nda karşılaştığımız şu sözler, anlamlı olduğu kadar, bu iftiralara karşı savunma niteliği taşımaktadır:

“762- Beni destekleyenleri öldürtmüşüm, güya kavmimi kırdırmışım; başımdan burnumu kestirir miyim?

“763- Acı birçok olaya, istemeye istemeye ve öğrenerek sabır gösterdim...

“1325- İnsanlara zulüm etmenin bana ait bir davranış olmadığı bilinir iken, böyle bir söylentiyle bana haksızlık ettiler.

“764- Hayret! Allahın dinini inkar etmek için öylesine yalan söyleniyor ki, insanın şaşkınlık ve üzüntüden saçları ağarır.

“765- İnsanın kulağına çalınan ve gözüne kara vuran şeyleri Peygamber duysaydı, asla rıza göstermezdi.” (*agy*, s.

97, 156)

Yine Shahrastani'ye göre, İbn Saba'nın çevresinde kümelenen yandaşları, fikrini (inancını) gerçek imam üzerinde toplama gerekliliğine, aynı imamın gizliliğine ve Ali'de yaşayan tanrısal parçanın bedenden bedene geçişi (*reincarnation*) biçiminde gelecek yüzyıllar içindeki varlığına inanan ilk mezhebi oluşturdular. O, Peygamberin sahabelerinin, Ali hakkındaki bu gerçeği, sonuçta etkilendikleri halde anlamazlıktan gelmiş olduklarını ileri sürüyordu. Burada bir olay tanık gösterilmektedir: Ali, Mekke'nin yasaklı kutsal alanına girmiş olan birinin (müminin) bir gözünü çıkarmış. Orada (kısasa) kısas davası görülürken, Hattab oğlu Ömer: "Tanrı'ya adanmış kutsal toprak üzerinde bulunan bir kimsenin tek gözünü Tanrının eli oymuşsa ona kim karşı gelebilir?" diye bağırarak. "Bu olay çok iyi tanındığı için", diyor Shahrastani, "İbn Saba Ali'ye bu şekilde tanrısal nitelik yakıştırıyordu." (Shahrastani, *agy*, s.292)

Abdullah İbn Saba hakkında konuşan, Emevi ve Abbasi dönemlerinin halife veya vezir beslemesi tarihçi, fıkıhçı ve hadis toplayıcı yazarların, onu aşağılamak, yermek ve Ali'den uzak tutmak uğruna verdikleri bilgiler alabildiğine çelişkilidir. Kimisi Ali'nin onu daha ilk dönemlerde Medain'e sürgün ettiğini söylüyor. Oysa bu sürgün değil; Ali'nin açıkça oraya propagandaya Suriye'den başlaması için gönderdiği anlaşılıyor.

Bazıları da onun, şeriat hükümleri gereğince, İbn Saba ve Sabaileri, Allaha şirk getirdikleri için ateşe attığını anlatıyor. Bugün bile F.Bulut gibi kendisini akademik düzeyde araştırmacı görüp, herkese meydan okuyan megaloman da Ali'nin zalimliğini ve bağınaz bir şeriatçı olduğunu -neye ve kime hizmetse bu?- ispatlamak için bu yanlış bilgiyi kullanmaktan ar etmiyor.

Öbür yandan Abdullah İbn Saba hakkında ortak kanı:

O, tanrısal özün Ali'de saklı olduğuna, Ali'de cisimlendiğine

inanılan ilk İslam *anthropomorphistidir* (insan biçimli tanrıya inanılan). Ona göre Ali ölmemiştir, çünkü sahip olduğu tanrısal özü ölüm etkileyemez. Bu öz Ali soyundan gelenlere geçmektedir (*reincarnation, hulul*), her birinde Ali, dolayısıyla Tanrı tecelli etmekte, kendini görünüm alanına, nesnel varlık alanına çıkarmaktadır (*Epiphaneion*). Özellikle onun ileri sürdüğünden kimsenin kuşku duymadığı Ali'nin ölmediği, gökte bulutlarla örtüldüğü, gökgürlemesiyle seslendiği ve şimşek çakmasıyla gülümsediği dilemması, Abdullah İbn Saba'nın Ali'nin 661'de İbn Mulcem tarafından katledilmesinden sonra öldüğü ve bu dilemmayı propaganda aracı olarak kullandığı da anlaşılmaktadır. Bu da açıkça gösteriyor ki, İbn Saba ve arkadaşlarının Ali tarafından ateşe atıldığı tamamıyla yalan ve iftiradır.

KERVAN Sayı 67 Nisan-Mayıs 1998

Heterodoks İslamın Ali ve evlatlarına bağlı olarak değişik biçimlerde gelişip yayılması

Sabailik inanç ve öğretisine felsefi açınımlar getiren, genişletip geliştiren ve çoğu kurucularının adlarıyla anılan Alevi hareketleri, Shahrastani'yi temel alarak sırasıyla incelemeyi sürdüreceğiz.

Bunlardan bazıları toplumsal ve siyasi hareketler biçiminde örgütlenmiş ve kitleleri peşine takarak egemenlere karşı ayaklanmış. Zalimlere başkaldırmış, direnmiş, çokça kırılmışlar; yeniden toparlanmışlar. Bazıları ise marjinal gruplar olarak toplumu ve yönetimleri sarsmış, inançları uğruna canlarını seve seve vermekten çekinmemişlerdir. Ancak bunları tek tek incelemeye geçmeden önce, elbette ki Ali sonrası tarihsel

olayları, gelişmeleri ve özellikle Kербela olayını da gözden geçirmekte yarar var.

Önce J. Wellhausen'ın Ali sonrası siyasi analizine kısaca göz attıktan sonra dönem hakkında görüşlerimizi sürdürelim.

“Ali, Osman’a karşı yapılan ihtilal hareketindeki grup başkanlarının önemli dayanağını oluşturan Iraklıları yanında tutmayı başarmış, yönetim merkezini Kûfe’ye taşıyarak, döneк rakipleriyle (Talha, Zübeyr, Ayşe ve Cemal savaşı kastediliyor.-İ.K.) kanlı bir çekişmeden sonra da olsa Basra’yı da kendi tarafına kazanmıştı. Muaviye’nin arkasında, uzun zamandan beri yönetmekte bulunduğu Suriye duruyordu. Onunla Ali arasındaki mücadele bir Suriye-Irak savaşına dönüştü.

“Bu mücadele Ali’nin öldürölmesiyle Iraklıların aleyhine sonuçlandı. Ancak bunlar Muaviye’nin kurduğu devlet içindeki birliğe zorla ve görünüşte katıldılar. Ali, ölümünden sonra Suriye boyunduruđuна karşı muhaliflerin bayrağı oldu. Iraklılar, Kûfe’nin İslamın merkezi olduğu ve devletin merkez hazinesinin sahip bulunduğu kısa devreyi, idealleri olarak anılarında korudular. Böylece Irak’a yerleşen Şia önceleri parti değil, bütün eyaletin siyasi düşüncesinin ifadesiydi. Hemen hemen bütün Iraklılar ve özellikle Kûfe’liler, tek tek değil bağılı bulundukları kabile başkanlarıyla birlikte Şii’ydiler. Aralarında derece farkı olmakla birlikte Ali bunlar için, yurtlarının kaybedilmiş ihtişamı, yitirilmiş büyüklüğü anlamına geliyordu. Yaşadığı yıllarda sahip olmadığı, şahsına ve ailesine karşı büyük hürmet ve itibar, işte bu düşünceden doğmuştur. Ancak Ali’nin adına bağılı gerçek kült, karanlık bir tarikatın kucağında çok daha önceden faaliyet göstermekteydi. Muaviye, Irak’ı itaati altına alır almaz. Mugira bin Şube’yi Kûfe’ye vali olarak atadı. Ondandır her Cuma

namazında minberden Ali'ye lanet okumasını, küfretmesini istedi..."(J. Wellhausen, *agy*, s. 90 vd.)

J.Wellhausen, bu siyaset analizinde kuvvetle altını çizmemiş olsa da, aslında çok önemli olan Ali'nin adına bağlı ikili muhalefet gerçeğini ortaya koyuyor.

Birincisi, başta Kûfe'liler olmak üzere Irak eyalet kentlerinde yaşayan büyük toprak sahipleri, kabile başkanları ve beş yıllık hilafet döneminde Ali'nin yönetim çevresini oluşturan askeri aristokrasisi gibi sınıfların Şii inuhalefeti idi. Bu ayrıcalıklı yüksek sınıflar "kaybetmiş oldukları ihtişamlarına" kavuşmak, "merkezi devlet hazinesini" ellerine geçirmek için Ali'yi bayrak yaparak partileşmiş Şia idi.

Bunlar çıkarlarının doğrultusunda Ali yandaşı, Şia idiler. Yaşadığı muhalefet yıllarında ona itibar etmeyen bu kesimlerin amacı. şimdi Ali'nin anısını ve evlatlarını kendilerine bayrak yapıp, kitleleri peşlerinden sürükleyerek -sadece Şam'ın vurduğu boyunduruğa muhalefet etmek için değil- iktidarı onların adına elde etmek ve kendileri kullanmaktı. İktidarı hem zor kullanarak hem de siyasi hilelerle ele geçirmiş olan, Şam yönetimini oluşturan sınıflardan farkları yoktu. Ancak Şam'dakiler daha güçlü, baskın ve zorbaydılar. Kûfe'deki bu yüksek muhalif sınıfların dini de -adının Şii olması hiç farketmiyor- ortodoks İslamdı. Birisi, yani Emeviler Ali'den nefret ederek, onu lanetleyerek İslam İmparatorluğunun başında oturmaktaydı. Diğeri ise, yani Iraklı Şiiler, Ali sevgisi gösterisi içinde, onun adından ve aile bireylerinden yararlanarak iktidarı yakalamak umuduyla muhalefet oldular. Ama savaşım gerektiğinde, göğüs göğüse vuruşmak gerektiğinde saf değiştirmekte tereddüt etmediler.

Örneğin Kûfe'li Şiiler bunu çok sever gördükleri Ali'ye de vaptılar, oğlu Hüseyin'e de, Hüseyin'in torunu Zeyd'e de... Üçünü

de kandırıp katledilmelerine neden oldular. Çünkü üst sınıflar olarak kesimsel çelişkileri sadece toprak, ganimet ve köle paylaşımından az veya çok kazançlı çıkmaktı. Çelişkileri, yaşamda kalıp kalmama, can pahası mücadele değildi. Bu sınıfların (havas, çoğulu has, hassa) iktidar ve muhalefetler olarak yaşaması, avam (çoğulu amme) diyerek aşağıladıkları halkın, yani yoksul çoğunluğun ve emekçi kölelerin sömürülmesine, onların tam bir baskı altında tutulmasına bağlıydı.

O dönemde muhalif halk çoğunluğu da, Ali'ye ve onun soyundan, Peygamberin soyundan gelenlere, yani Ehlibeyt soylulara karşı nefret ve sevgi temelinde bölünmüşlüğü yaşıyordu. Sınıfsal çıkarları çeliştiği için Şam iktidarı, ne Ali hilafeti yönetim çevresi taratından Nehrivan'da kırılan Haricilere yardımcı olmuş, ne de onu katlettikten sonra, bu büyük nefretlerinden dolayı onlara sahip çıkmıştır. Tam tersine, 657'den 749'lara, yani Emevi hanedanı yok oluncaya dek Harici hareketlerini her yerde ezmiştir. Uzun dönemli bir halk hareketi olan *Haricilik*, dönemin nesnel koşullarında yanlış yönlendirilmiş. daha fazla Kuran'a bağlı ve daha iyi Müslüman olduğunu iddia eden Ortodoks karakterli başkaldırlılar olarak sürdü. Gelecekte de Abbasiler zamanında ortaya çıkan Alevi halk hareketleriyle bütünleşip kaybolacaktır...

Wellhausen'in Ali sonrası siyasi analizinde belirttiği ve "Ali'nin adına bağlı gerçek kült, karanlık bir tarikatın kucağında çok daha önceden faaliyet gösterinekteydi..." cümlesiyle geçiştirdiği ikinci muhalefeti, kuşkusuz *Sabailer* oluyordu.

Yukarıda açıkladığımız gibi, Ali'nin 661'de katledilmesinden sonra Abdullah İbn Saba, onun ölmediğini, gökyüzünde bulutlara büründüğünü ve başka bir donda soyundan gelenlerle dünyaya inip kendilerini kurtaracağını yayıyordu. Ali'nin Halife olmasında çok önemli rol oynamış Sabailerin, Kûfe merkez yapıldıktan sonra Ali'nin Kûfe'li Şii hilafet çevresi tarafından geri plana itilmiş

olduğu kesindir.

Ölümünden sonra da Iraklı Şii muhalefet, Ali’yi tanrılaştıran bu muhalefet grubunu yanına almamış, tam tersine gulat (aşırı) sayıp dışlamış ve haklarında aynı şeyi düşünen düşmanları Emeviler karşısında onları yalnız bırakmaktan çekinmemişlerdir. Çok büyük olasılıkla, Ali’ye isnat edilen “Abdullah İbn Saba ve bazı yandaşlarını ateşe atan” bizzat Emevi yönetimiymiş. Ama onları, sadece ortodoks İslam adına, Ali’nin tanrılığına inandıkları için değil, daha çok Osman’ın katilleri olarak ateşle cezalandırmış olmalı. Böyle yaparak, yeni başkaldırı hareketlerine gözdağı vermiş oluyorlardı.

Böylece önderleri öldürülen Sabailer yeraltına itilmişler, J. Wellhausen’in dediği gibi “Ali’ye bağlı gerçek kült (inanç) karanlık tarikatın kucağında” yoksul halkın, kölelerin-azatlıların (mevla) gelişip büyüyordu. Muaviye ile uzlaşmak zorunda kalmış İmam Hasan’a, ne de Kerbela öncesi Hüseyin’e yaklaşamadıkları anlaşılıyor. Ama Ali’nin ölümünden 20 yıl sonra Kerbela’nın öcünü almak için Kaysaniler (Hanafıyya-Muhtariyya) olarak ortaya çıkmaları, onların Muhammed İbn al-Hanafi (Hasan’la Hüseyin’in üvey kardeşleri) çevresinde güçlendiklerini gösteriyor. Bu yıllar içinde Hasan ve Hüseyin’in Emevi yönetimiyle mücadeleleri ve Iraklı Şiilere karşı tutum ve davranışlarına bir göz atıp, Kerbela olayına girelim.

1.Hasan, Ali gibi pasifist siyaset izlerken, Hüseyin başkaldırının ve ölümüne direnmenin simgesi oldu

a) Hasan ve Muaviye Anlaşması Üzerine

Ali öldürüldüğünde ikinci imam Hasan otuz yedi yaşında bulunuyordu. Al muctaba, “seçkin, seçilmiş” sıfatını taşıyan Hasan’ın Muaviye’ye boyun eğmesi ve onu İslam halifesi olarak kabullenmesi iki türlü değerlendirilmektedir.

Birinci değerdendirmede Hasan acımasızca eleştirilir: Halifeliliğı savaşıız Muaviye'ye teslim ettiğı için Batılı ve tarafsız (!) görünen tarihçiler tarafından, onunla alay edilmiş, kadınlara aşırı düşkün, akılsız, iktidarsız lüks ve rahat yaşam isteyen biri olarak betimlenmiştir. Hatta, J. Wellhausen, "Hasan. hak ve hukukunu şerefsizce satmıştır..." diyerek, eleştiriyi hakarete kadar vırdırmıştır. (agy, s. 157)

Batılı idealist tarihçiler, Hasan'ı alçaklık ve korkaklıkla suçlamış, Emevi ve Harici yandaşlarının, daha sonraları Abbasi dönemi Sünni tarihçi yazar ve şairlerin anlattıklarını temel almışlardır. Şii tarihçi ve yazarlar bu değerdendirmeyi asla kabul etmezler. Onlar, Kûfeli Şiiler ve orada bulunan ordunun başındaki Ali'nin Medine'li ensar ve Mekkeli muhacir arkadaşları tarafından seçilen Hasan'ın halifelikten çekilmesini, alçakça bir zayıflık ve korkaklık değil, tersine gerçekçi ve şefkat-merhamet dolu bir olay olarak gösteriyorlar.

Çünkü, ordunun başında, babasının öcünü almak için Haricileri takibeden Hasan, Muaviye'nin başında bulunduğu Suriye ordusuyla karşılaştı. Kendisine haber gönderip müzakereyi sürdüren Muaviye, öbür yandan Kûfeliler arasına soktuğı gizli adamlarıyla yaydığı yalan haberler ve dağıttığı rüşvetle Hasan'ın ordusunu parçaladı. Çeşitli kabilelerden oluşan birlikler uyuşmazlığa düştü ve Hasan'ı yüzüstü bıraktılar. Bir kısmı ona başkaldırdı, bir kısmı Muaviye ordusuna katıldı. Hatta Hasan'ın çadırını yağmalamaya giriştiler. Dolayısıyla Hasan, yanında kalan bir avuç yandaşı ve yakınlarının kanı dökülmesin diye halifelikten vazgeçip Medine'ye çekildi. (Moojan Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, Yale University Press-1985, s.26-27)

Elbette ki Hasan, ne bir korkak ve alçaktı ve ne de onursuzca hukukunu satmıştır. Siffin savaşında olduğu gibi, kaybetmek üzere olduğu anda durumu lehine çevirebilen kurnaz

bir politikacı, hem silah hem de ekonomik zenginliği elinde bulunduran egemen sınıfların temsilcisi olan Muaviye tarafından anında tuzağa düşürülecek kadar zayıf ve deneyimsizdi Hasan. Ali, Muaviye ve Amr ibn ül As'ın hileleriyle, yendiği halde yenilmiş sayıldığı sözü edilen savaşın hemen arkasından fazla toparlanmadan Muaviye'nin üzerine gitmeyip, arkadan vurmamaları için kendisini terkeden Haricilere yüklenmiş ve onların büyük bir kısmını Nehrivan'da kılıçtan geçirmişti. Birkaç yıl bekledikten, yani Kûfe'yi halifelik merkezi olarak hazırladıktan sonra bunu yapması, Muaviye'yi daha da güçlendirmiş, hatta bu arada aynı hilekar siyasetiyle Mısır eyaletini de ele geçirmişti.

Hasan'ın da durum değerlendirmesi yapmadan, gücünü ve ordusunun sadakatini tam anlamadan, asıl düşmanını gözden kaçırarak, salt babasının öcünü almak için Haricilerin üzerine gitmesi doğru değildi belki. Olasıdır ki, Hasan'ın kısa bir zamanda toparlanıp. yani halifelik gücünü yeterli hissettiğinde Haricilere saldırmamasından, Muaviye memnun bile olacaktı. Çünkü düşmanını düşmanına kırdırmış olacaktı.

Çevresinin etkisiyle Hasan'ın bu aceleciliği, Muaviye'nin çok işine yaradı. Muaviye Kûfe'deki Halifelik yönetim çevresindeki sınıfların tereddütlerini ve Hasan'ın asıl -bir toplumsal ihtilalle babasını halife yapmış olan- aşağı sınıflardan halkla, Sabailerle ilişkilerinin kopukluğunu gördü. Çıkar gruplarını rahatlıkla satın aldı. Müzakereler sırasında Hasan'a, kendi durumlarının tıpkı Ebubekir ile Ali arasındaki halifelik anlaşmazlığına benzediği haberini göndermişti. Ebubekir'i tutan kabile şeflerinin çokluğu yanında, yönetime daha layık olsa bile Ali'nin zayıf oluşu, onu evine kapanmaya zorunlu kılmıştı. Hasan'ın böyle yapmak zorunda olduğunu Muaviye açık açık söylüyordu. Hasan da, Muaviye'nin bu değerlendirmesinin doğruluğunu görerek babası gibi evine ve inancına sığınmak zorunda kalmıştır.

17.yy.da yaşamış, Senirkentli, 4. İmam Zeynelabidin'in oğlu Zeyd soyundan gelen Veli Baba, *Menakıbnâme*'sinde anlaşmayı dönemin Türkçesiyle şöyle anlatmaktadır:

“Hz. Murtaza'nın şehadetinden sonra bivefa Kûfile.rin (vefasız Kûfelilerin) teşvikiyle Şam üzerine ordu çekmiş ise de Enbar nahiyesinde Şam askeri karşuladığından ve zati alisi bu yolda sefk-i dem (kan dökmek) istemediğinden Muaviye ile beş şart üzerine, Muaviye'nin teklifi vecihle hicretin kırkbirinci senesinde (M.662) hakk-ı hilafetini ana terketmiş. Ve ol şartlardan evvelkisi şart: Hz. Ali K.V.ve la'n ve şetim (lanet ve küfür) olunmaya. İkincisi: İmam Hüseyin Muaviye'ye tebaiyyet itmeye ve biat teklifinden muaf tutula. Üçüncüsü: Şam valisi Muaviye yerine kimseyi kaimmekam kılmayub (yerine kimseyi tayin etmeyip), andan sonra İmam Hasan Halife-i Resulullah ola. Hz. Ali tarafıslı olan bazı rical (ileri gelenler) incitilmeye ve hapishanede ise koyverile. Beşincisi: Her sene İmam Hasan Basra'dan iki yüz bin gurus ala (*Kuruş, gümüş dirhem karşılığı olabilir.-İ.K*) Zira Şah-ı vilayet (Hz.Ali) şehid oldu. Yirmi iki evlad ve dört nisa'ye (kadına) sekizyüz gurusluk malı kaldı. Bu sebepten Evlad-ı Ali cümlesi fakıyr idiler. Lakin Muaviye beş şartın dördünü kabul ittim. Beşincisi La'nı Ali ve sebbi Ali (Ali'ye lanet ve küfür) olmamak kabil değildir. Meğer ki İmam Hasan kanğı camide bulunur ise, o camide sebb ve la'nı Ali olunmasın, başka olmak mümkün değildir, didi. Hah-ı nahah (ister istemez) tarafeynden kabu ittiler. Badehu (bunun üzerine) dairesi halkıyla (Hasan) Medine-i Münevvera'ye giderek kuşe-i inzivaya çekilmiş idi.” (*Veli Baba Menakıbnamesi*, Haz. Doç. Dr. Bedri Noyan, İstanbul-1993. s. 82)

Hasan'ın ne denli yalnız kalmış olduğu bu koşulların ileri sürülmesi ve kabulünden anlaşılmaktadır. Sorumluluğunu

yüklendiği ailesini açlığa tutsak kılmamak için, babasına cami minberlerinden küfredilmesini bile sineye çekmiştir Hasan. Kuşkusuz sadece Hasan tarafından değil, ailecek kabul edilmiştir bu onur kırıcı koşullar. Çünkü Ali ailesinin başka kurtuluş yolu yoktu. Ancak Hasan ailede seçilmiş ikinci İmam olarak barışçıl (pasifist) siyasetini ölümüne sürdürmek zorunda değildi. Eğer Hasan Muaviye ile savaşa girseydi, Kerbela olayıyla Hüseyin'in taşıdığı büyük onur onun olurdu. Ama Alisoyu, ehlibeyt soyu tümüyle yokolurdu. Yezit'ten daha hırslı ve kindar bir düşman olan Sufyan oğlu Muaviye, Hasan ve yanındakileri öldürmekle kalmaz, Medine'ye ve Mekke'ye de saldırır, tüm Haşimi sülalesinin sonunu getirirdi. Ali Muaviye için, "sen ve baban istemiyerek ikiyüzlülükle İslam'a katıldınız... Peygamberin vefatıyla da eskiye döndünüz cehaletiniz bitimsiz" dememiş miydi? Cehalet devrinin büyük kin ve düşmanlığı bitimsiz sürüp gidecektir.

Muaviye'nin yapılan anlaşmada Hasan'a, halifelikten vazgeçmesi koşuluyla, çok cömert davrandığı görülüyor. Hasan ve yandaşları için genel af dahil. Medine'de yaşaması için yüklü bir mali kaynak sağlamıştı. Bazı kayıtlara göre ise, daha ileride Muaviye'nin ölümü üzerine halifeliğin Hasan'a devredileceği koşulu bile vardı. (M. Momen, *agy*, s.27) Yapılacak olan bir savaşın kendisine daha pahalıya malolacağını bilen Muaviye bunlara seve seve razı görünecekti. Halifeliğe ilişkin madde anlaşmada gerçekten varolmalıydı ki, Hasan buna inanmış ve 8 yıl boyunca Medine'de kendisine gelen Muaviye'ye başkaldırdığı takdirde destekleyeceklerini söyleyen heyetlerin önerilerini reddetmiştir. Hiç kuşkusuz Hasan'ı ve kardeşi Hüseyin'i ayaklanmaya zorlayan, Ali'nin ölmediğini ve onun tanrısız özünün şimdi kendilerinde tecelli ettiğini inandıkları için bölük bölük onlara koşan Sabailerdi. Şii oldukları için Muaviye'nin valileri aracılığıyla Ali'ye küfrettirerek ağır baskı altında tuttuğu

Kûfe kaynaklıydı.

M. Momen, “Muaviye İmparatorluk üzerinde öyle bir kuvvetli pençe geçirmişti ki, herhangi bir başkaldırı başarısızlığa uğradı. Üstelik Hasan söz vermiş ve bir anlaşma imzalamıştı” diyerek, Hasan’ın ayaklanmamasına gerekçeler sıralıyor. (agy, s.28) Bizce Hasan bir isyanı yönetmeye kendini yetkin göremediği için barışçıl siyaset izlemek zorunluğunu hissetmişti. Zaten yapamazdı. Medine’de, anlaşma uyarınca Basra’dan gelen ekonomik yardımı kabul ettiği için bir çeşit gözetim yaşıyordu. 661 ile 680 tarihleri arasındaki bu dönem, politikaya karışmamak koşuluyla verilen bu yardım, onlar için doğrusu bir zül idi.

Ali ailesi bir ekonomik gözetim olan bu ayıbı 19 yıl yaşadı. Hasan hep Muaviye’nin de anlaşmaya uyacağına inanmak istiyordu. Elbette ki uymadı ve 669 yılında henüz kırkaltı yaşında bulunan Hasan’ı öldürttü. Büyük olasılıkla Muaviye, Hasan’ın artık isyancılar tarafından etkilenmeye başladığı ve harekete geçeceğinden kuşkulandığı için onu zehirleterek ortadan kaldırdı.

Hasan’dan sonra imam olarak Ali ailesinin başına getirilen Hüseyin’in on yıllık Medine yaşamı da farklı geçmedi. Hasan’ın öldürülmesi Ali ailesini iyice sindirmişti. Muaviye, yaşadığı sürece onları bu anlaşmaya uymaya zorladı ve gözetim sürdürdü. Oysa Kûfe’de Hasan’ın ölümünden iki yıl sonra (671) Hucr İbn Adi al Kindi isyanı patlak vermişti.

Muaviye. camilerde minberden Ali’yi lanetlemeyi bir siyaset kurumu haline getirmişti.³⁸ Bu siyasete bilinen ilk tepki Hucr İbn Adi başkanlığında bir avuç Kûfeli Şii’den geldi. Al Kindi

³⁸ Emevilerin bu siyasetlerini fethettikleri, yayıldıkları ülkelerin en küçük birimlerine kadar götürdüklerini, 10.yy. Arap gezgini İbn Fadlan’dan öğreniyoruz: (Fransızca çeviri: Marius Canard, *Vovage Chez Les Bulgares de la Volga (Volga Bulgarları Arasında Gezi)*, Paris-1983. s. 14) “Kharizm ülkesinde Ardakuva adında bir köy var. Burada oturanlara Kardaliya denilmektedir. Dilleri tıpkı kurbağa vıyıklamasına benzemektedir. Her namazın sonunda inananların emiri Ali bin Abi Talib’e lanet etmektedirler.”

kabilesine mensup Hucr İbn Adi, Siffin savaşı dahil diğer birçok siyasi olaylarda Ali'nin yanında bulunmuş ve onun tarafından yetiştirilmişti. 671'de Muaviye yönetimine karşı başkaldırdı. J. Wellhausen, Ebu Mihnef ve Taberi'den kaynaklanarak olayı çok geniş biçimde ayrıntılamaktadır (*agy*, s. 91-98). İsyan kolayca bastırıldı ve Hucr, altı arkadaşıyla birlikte Şam'a götürülerek Muaviye tarafından idam edildi. Bu "yediler", Şiiler tarafından ilk şehitler olarak kutsanır ve saygı görürler. (M.Momen, *agy*, s.28)

KERVAN Sayı 68 Temmuz 1998

- 4 -

b) Hüseyin ve Kerbela Olayı: Şiilik Ortodoks İslam olarak sınıfsal yerini alıyor

Bize göre bu *Hucr* ve arkadaşları (*Yediler*) Ortodoks Şii değil, Sabai'ydiler. Çünkü Ali'yi, uğrunda canlarını çekinmeden verecek kadar, taparcasına seviyordular ve ona bağlıydılar. Kutsadıkları varlığın lanetlenmesine dayanamamış isyan etmişlerdi. Muaviye onlara, Ali'yi inkar ettikleri takdirde canlarının bağışlanacağını söylediği halde, sevgi ve bağlılıklarından asla ödün vermediler. Muaviye'nin yandaşı olan Ayşe'nin bile kızıp karşı tavır aldığı bu olaya Hüseyin ve Ali ailesinin davranışı yahut haberli olup olmadıktan hakkında bir bilgi yoktur.

Üç çeyrek yüzyıl sonra, Hucr'un mensup olduğu Al Kinda kabilesinden Banu Kinda'nın güçlü partisi, Sabailiğin devamı ve daha gelişmiş kolu olan Mansuriler'le birlikte halife Abdülmelik'e başkaldırmıştır. Başlarda Hucr'un arkasından gitmekten çekinen kabile üyeleri, Sükun'lu Malik bin Hübeyre'nin, hapse atılmış diğer bazı isyancıları parayla da olsa kurtarmasından sonra, birlikte harekete katıldılar. Ziyad tarafından Şam'a götürülmüş

olan Hucr ve arkadaşlarını kurtarmak için silaha sarılarak yürüyüşe geçtiler. Malik'in başında bulunduğu kuvvet Şam'a yaklaştığında, Hucr ve arkadaşlarının idam edildikleri haberi gelmişti. Onları serbest bırakması için Muaviye'ye ricacı göndermiş olan Malik bin Hübeyre çok öfkelenmiş ve saldırıya hazırlanıyordu. Siyaset kurnazı Muaviye onları silahla karşılayarak, isyanın büyüüp genişlemesinin önüne geçti. Onları parayla karşıladı. Muaviye'nin 100 bin dirhem (gümüş) göndererek Malik'in öfkesini yatıştırdığı ve kendisinin haklılığına onu inandırdığını öğreniyoruz. Açıkça görüldüğü gibi, Muaviye Sükun kabilesi başkanı Malik bin Hubeyre'yi 100 bin dirheme satın almış ve isyanı bastırmıştı.

Bu olay, kabile aristokrasisinin inanç değil çıkarlar doğrultusunda hareket ettiğinin en belirgin örneğidir. Hüseyin'i Kûfe'ye çağırıp. halife olarak başlarına geçirmek isteyenler toplumun bu kesimiydi.

Muaviye 680 yılında öldü. Sözde ölüm döşeginde acı bir vicdan azabıyla kıvranıp durmuş. Yaptıklarından dolayı ufak bir vicdan azabı duyan adam, ölmeden önce oğlu Yezid'i halef olarak atayıp zorba bir hanedan yaratmazdı. Medine Valisi Velid bin Akab Hüseyin'i Yezid'e biat etmeğe zorlayınca Mekke'ye göç etmişti. M. Momen şöyle yazıyor:

“İslam yasalarıyla alay eden bir sarhoş olan Yezid'in halifelik makamına oturması namussuzca bir tecavüz, bir gasıptı. Kûfe'de halk bir kere daha kaynaşmaya başladı. Artık Medine'ye, Hüseyin'i Kûfe'ye gelmeye ve kendilerine liderlik yapmaya zorlayan mektuplar ve haberler geliyordu.” (agy, s.28)

Çağırın, Kûfe'nin nüfus çoğunluğunu oluşturan kozmopolit halkı mıydı? J.Wellhausen'in açıkladığı gibi, Kûfe'liler ondan yanlarına gelmesini ve başlarına geçerek Emevi egemenliğine

karşı ayaklanmasını istediler. Hüseyin'e mektup yazanlar her kabileden nüfuz ve itibar sahibi kimselerdi. Ayrıca, sayıca ve nüfuzca önde gelen Yemenliler de aralarında bulunmaktaydı. Kısacası kentin yerli zenginleriyle, Kûfe'ye yerleşip varlık sahibi olmuş yabancı kabilelerin başlarıydı.

Hüseyin, Kûfe'den gelen çağrılarını değerlendirmek istedi. Yezid'in valileri, hangi şehirde otursun onu boyun eğmeğe zorlayacaklardı. Onun için Kûfe'ye gitmeye ve orada şansını denemeye karar verdi. Başka çıkar yolu da yoktu. Ondokuz yıldan beri Medine'de yaşadığı ekonomik gözaltı Ali ailesini giderek yozlaşmaya itmişti. Zaten Medine, zevk, eğlence ve mizah merkezi halini almış; buradaki Haşimiler siyasetten ve savaşıardan uzak, Peygamberin kabilesinden olma ayrıcalığının zevkini çıkarıyorlardı.

Hüseyin bu yozlaşmayı ve kendi ailesinin prestijinin azaldığını görüyor, üzülyordu. Olasıdır ki Hüseyin, Kûfe'de istediklerini bulamazsa, Yezid'in kızı olan karısı Şehriban'ın ülkesi İran'a geçip, oraya yerleşmeyi düşünüyordu.

Hüseyin, Mekke'den hareket etmeden önce amcasının oğlu Müslim Akil'i gizlice Kûfe'ye gönderdi ve ondan haber beklemeye başladı. Anlaştıkları üzere Müslim önce Sakif kabilesinden, beş yıl sonra Hüseyin ve Ali ailesinin öcünü almak için Kaysaniya adıyla büyük Sabai Alevi hareketini başlatacak olan Muhtar bin Ubeyd'in evine indi. Bu gösteriyor ki, Hüseyin Kûfe'li Ortodoks Şiilerden çok Ehlibeyti kutsallaştıran Sabai akımı yandaşlarına güveniyordu. Ancak Kûfeli soylular Müslim Akil'i oradan alıp, Murad kabilesinin önde gelen zenginlerinden Hani bin Urve'nin evine yerleştirdiler.

Çok dikkatli ve gizli propaganda toplantılarıyla, bir ay içinde yirmi bine yakın Kûfe'li Şii Hüseyin'e biad yeminiyle ihtilal ordusuna kayıt yaptırdı. Elbette Şam'daki halife Yezid'in kulağına ulaştırdı casusları. Yezid'in ilk işi, bu duruma göz yuman Kûfe

valisi Numan bin Beşir'i görevden alıp, Basra valisi Ubeydullah bin Ziyad'ı onun yerine geçirmek oldu.

Ubeydullah daha Basra'dayken Hüseyin'in hedefi hakkında geniş bilgi edinmiş, öyle geliyordu. Buna karşılık, "evinde yabancı saklayan ya da yabancı görüp de haber vermeyen çarmıha gerilecektir" tehdidi işe yaramamış, Müslim Akil'in saklandığı ev ihbar edilmemişti. Sonunda Yezid, Makil adında bir azatlıya 3000 dirhem vererek, onu Partiye bağışlamak kandırmacasıyla tanınmış bir Şiinin evine sokmayı başardı. Böylece Müslim'e ulaşan Makil, Hüseyin'e biad ederek onun güvenini kazanıp aralarına girdi. Böylece Hani bin Urve'nin evinde olup biten herşeyi günü gününe Ubeydullah'a bildirdi. Herşeyi öğrenen vali Hani bin Urve'yi Ubeydullah bin Ziyad'ı vali konağına çağırıp, Şii eşrafın önünde dövdü, hakaret etti. Sonra idam edip, Kasaplar pazarında meydana astırdı. Ne kendi kabilesi ve ne de diğer Şiiler onu kurtarma girişiminde bulunmadılar. Ayrıca gelişigüzel birkaç kişi daha yakalanıp kendi kabilelerinin oturduğu mahallelerde astırıldı.

Ertesi gün Müslim Akil, yanında bulabildiği taraftarlarıyla pazar yerinde toplandı; sözde valiye başkaldıracak, vuruşacaklardı. Bunu duyan Ubeydullah yanlarına geldi. Kendisiyle birlikte sadece otuz silahlı muhafız vardı. Buna karşılık, ya korkularından ya da satın alındıklarından, en itibarlı Kûfe Şiileri eşrafından yirmiden fazlası yanında bulunuyordu. Ubeydullah'ın yerine bunlar, isyancıları dağılmaları için uyardılar. Yanındakiler Müslim Akil'i tek başına bırakıp dağıldılar. Sokaklarda sığınacak ev arayan Müslim'i, al Kinde kabilesinden dul bir yaşlı kadın içeri aldı. Ama kadının oğlu korkusundan kabile başkanına, o da valiye bildirince, Müslim Akil yakalandı ve Ubeydullah tarafından idam edildi. Böylelikle Kûfeli ortodoks Şiiler bir kere daha Ali ailesine ihanet ettiler. Bu kez Ubeydullah'ın biraz kılıcının korkusundan ama daha çok parasına

tamah ederek ihaneti gerçekleştirdiler.

Kayıtlara göre İmam Hüseyin Kûfe'ye gelmek üzere Mekke'den ayrıldığı gün Müslim Akil öldürülmüştü. Hüseyin'in Mekke'den ayrılmasına en çok sevinen vali İbn Zübeyr'di; çekip başından gittiği için.

En yakın akrabalarından Abdullah bin Cafer'in oğulları kadınlı-çocuklu, Hüseyin'le yola çıktılar. Yanlarında Abbasoğullarından kimse yoktu. Sadece elli silahlı vardı Hüseyin'in yanında, gerisi kadın ve çocuklardan oluşuyordu. Hüseyin Tanim'de, Şam'a giden bir kervanı ele geçirdi. Çünkü develere ihtiyacı vardı. Bundan sonra Kûfe yolunu tutarak Zat İrk, Vadi Zürrumme'de Hacir, Zemd ve Salebiye üzerinden Zübale'ye ulaştı. Burada hacdan dönen birkaç Kûfeli de ona katıldı. Çağrı mektupları ve imzalı biat yeminleri yanında, düşlerinde Kûfe'de sadık Şiilerle (!) yükselteceği büyük isyan hareketini yaşıyordu, Hüseyin. Ama Salebiye'de Müslim'in acıklı öyküsünü öğrendi. Kûfeli Ebu Mihner'den kaynaklanan I.Welhausen şöyle yazıyor:

“Bu haber üzerine, eğer öldürülen Müslim'in ... erkek kardeşleri razı olsalardı, Hüseyin seve seve geri dönecekti.” diyor. (agy, s.104)

Bizce Hüseyin, yukarıda açıkladığımız nedenlerden ötürü Medine'den de, Mekke'den de, bir daha geri dönmek üzere ayrılmıştı.

Kûfe valisi Hüseyin'in yola çıktığını çoktan öğrenmiş ve onu Kûfe'ye sokmadan ortadan kaldırmanın yollarını arıyordu. Bu, Şam'daki halife Yezid'in kesin emriydi. *Veli Baba Menakıbnamesi*'nde “Muaviye ölürken oğlu Yezid'e vasiyet idip ‘Ben Ali ile Hasan'ın işini bitürdüm, cümle memaliki sana biat ittirdüm. İmam Hüseyin'in işini de sen bitür’ diye vasiyyet eyledi” demektedir. (Veli Baba, agy, s. 81) Yezid, halifelliğini elinden kaçırmamak için, acımasızca bu vasiyeti yerine getirmiştir.

Ubeydulah bin Ziyad, önce Kadisiye’den Tamimli Hürri bin Yezid’in kumandasında bin kişilik öncü birlik gönderdi. Ama asıl, başında Muhammed’in sahabelerinden Sad bin Ebu Vakkas’ın oğlu Ömer’in bulunduğu dört bin kişilik kuvvet, Kerbela yakınlarında bekliyordu. Bu sonuncuya Yezid, Rey valiliği sözü vermişti. Hüseyin’e boyun eğdirdiği takdirde, hemen gönderecekti. Hürri bin Yezid, Ubeydullah’tan, Hüseyin’e dinlenme olanağı ve onun bir kalede veya su kenarında konaklamasına izin vermemesi buyruğunu almıştı. Bu öncü birlik yüzünden Hüseyin, ne Ninive ne de Gadiyye ve Şefiyye’de konaklayamadı. Hüseyin’i bir dost görünüşü altında, herhangi bir saldırıda bulunmadan öylesine yakından izliyorlardı ki, arkasında namaza duruyorlardı. Hatta Hüseyin’in susayan askerlere kendi sularından verdiği bile anlatılmaktadır.

Her fırsatta Ali ailesini ve yandaşlarını eleştiren, sıkça kusur bulan, onlara karşı düşmanca tavır koyan J. Wellhausen, dönemin siyasi olaylarına, her nedense Emevi hayranlığı içinde bakmaktadır. Burada da “Hüseyin, Hürri’nün emrindeki birkaç atlıya saldırması için yapılan teklife uymadı; savaşı başlatan kişi olmak istemiyordu” diyor. (agy, s. 106) Oysa karşısında olan bir birlik, bir silahlı müfrezeydi, birkaç atlı değildi! Hüseyin’in, kendi birliğinin Kûfe’ye yaklaşmasını önlemek için, bin kişilik bir askeri müfrezenin genç kumandanı Tamimli Hürri’e (M.Momen, agy, s. 29), elli kişilik silahlı adamıyla saldırması bir kurtuluş mu olacaktı? Tersine kurduğu dostluk ve gösterdiği sevgi, Hürri bin Yezid’in tek başına da olsa, daha sonra Hüseyin’in yanına geçmesini sağlamıştır. Onun uğruna şehit olmuştur.

Hüseyin sonunda Fırat’a uzak olmayan susuz bir alanda, “kısır, çorak” anlamına gelen Akr köyüne yakın bir yerde konaklamaya zorlandı. Ömer bin Sad, Hazar Denizi kıyılarında ayaklanmış Daylemlileri bastırmak için Kûfeliler’den oluşturduğu 4 bin kişilik ordusuyla, aldığı emir üzerine Hüseyin ve adamlarını

burada kuşattı.

Görüldüğü gibi, Hüseyin'i çağırıp başlarına geçmesini isteyen, biat yemini imzalayan Kûfe'nin saygın kişileri, şimdi Ömer bin Sad'ın kumandasında *düşman* olarak karşısında bulunuyorlardı. Ali ailesini sevdiklerini ve onların Şia'sı olduklarını ileri sürenler, onlar ve inançları uğrunda savaşa girmemişler, ama Ömer bin Sad'la Cihad'a, yani fetih savaşlarına katılmaktan çekinmemişlerdi. Çünkü bu savaşların ardında ganimet vardı, mal, para, toprak kazançları vardı. Yani korkuyla ya da zorlanarak katılmış değillerdi bu orduya.

Ömer bin Sad, Hüseyin'e, buraya niçin geldiğini sordurduğu zaman, o da kendisinin yanında bulunan Kûfelilerin davet mektuplarını çıkarıp göstermişti. Şimdi artık burada kalmasına bir gerekçe olmadığını, çekilip gitmesi için izin verilmesini istedi.³⁹

Ömer bin Sad bunu Ubeydullah'a bildirmiş, ondan Hüseyin'in, Yezid'in halifeliğini kabul etmediği, ona biat etmediği takdirde oradan bir yere bırakılmaması ve zor kullanması buyruğunu almıştı. Ayrıca, eğer bunu yapamayacaksa, ordunun kumandasını derhal, buyruğu getiren Kays kabilesinden Şimr bin Zi Cevşen'e devretmesini istiyordu Ubeydullah. Babası Sad bin Vakkas'ın İslam Peygamberinin sahabelerinden ve Ali'nin yakın yandaşlarından olması dolayısıyla Ömer'e fazla güvenmiyordu

³⁹ Taberi 'nin Duhni 'den rivayetine göre Hüseyin, Medine'ye geri dönmek ya da sınır boylarında kafilere karşı savaşmak veya Şam'da Yezid'in yanına gönderilmeyi istiyordu. Yine Taberi 'de Abu Mihnef'in, Hüseyin'in bunlardan hiçbirini istemediği, yerinden ayrılmak niyetinde olmadığı görüşüne de yer verilir. (I. Welhausen, *agy*, s. 107) Bizce Ömer bin Sad ile istişareleri sırasında, gerçekten sınır boylarına gitmek isteği göstermiş olabilir. Hüseyin'in burada, İran'a geçmek ve oralarda güçlenerek ve herşeyi talan edilmiş toprakları ellerinden alınarak kendi topraklarında köleleştirilmiş Arap olmayan halkların başında büyük bir ihtilalle Emevi İslam imparatorluğunu yıkma niyeti sezilebilir. O topraklara gitmek için de Ömer bin Sad'ın ordusuna katılarak olmasa bile, koruması altında Irak'tan çıkması gerekiyor. Elbette, Ömer için böyle bir durumda, Kûfe'lilerin bu kez Hüseyin 'e kaptırılacağı korkusu vardır.

Ubeydullah.

Ömer bin Sad, başındaki ordusuna güvenip Hüseyin'in tarafına geçseydi tarihin seyri değişebilirdi. Hemen Kûfe'yi alıp, Hüseyin adına yükselteceği büyük bir Şii isyanıyla iktidara yürüyebilirdi. (Bu denemeyi, 5 yıl sonra yine Muhammed'in sahabeleri ve Ali'nin yakın dostlarından Malik Ejder'in oğlu İbrahim el-Ejder, Muhtar'ın Hüseyin el Seyyid eş-Şüheda (Şehitler başı Hüseyin) adına yükselttiği Sabai-Kaysani başkaldırısına katılarak yapacak ve iki yıldan fazla mücadele verecektir.)

Ömer bin Sad, Rey valiliğinin elinden gideceği telaşı içerisinde aynı günün gecesi boyunca saldırı hazırlıkları yaptı. Fırat tarafından sarılarak, suyun önünü kestiler. Hüseyin Yezid'e biat etmeyeceğini kesin bir dille söylemişti. Daha sonra kampında bulunan yakınlarına, Yezid'in istediğinin kendisi olduğunu, isteyen herkesin gidebileceğini içtenlikle açıklamasına rağmen, kimse onu terketmedi. Tek başına da kalsa, şehit oluncaya kadar savaşacaktılar.

Düşmanlar çadırlarının önündeydi, karşılıklı konuşmalar yapılıyordu. Hüseyin'le birlikte ailesinden 18 ve yandaşlarından 54 kişi olmak üzere, savaşabilecek toplam 72 kişi vardı. Gerisi kadınlar ve çocuklardan oluşuyordu. Kampın suyu ve yiyeceği tükenmişti.

Ertesi gün, 10 Muharrem Çarşamba günü (10 Ekim 680) şafakla birlikte saldırı başladı. Bu, karşılıklı iki gücün vuruşması değil, bir imha savaşıydı, bir soyun kırımıydı. Bir yanda 5 bine yakın halife Yezid'in ordusu, öbür yanda 72 savaşçı. Tarihin o ana kadar eşi görülmemiş nisbetsizlikte ve kural tanımayan bir çarpışmasıydı. Ortaçağ savaşlarında mertlik ve yiğitlik baş kuraldı. Kerbela'da ise tam anlamıyla kahpelik, döneklık, satılmışlık ve acımasızlık yaşanmış, din, ahlak ve insanlık kurallarının tamamıyla dışına çıkmış, kişisel hırslar, bencillik ve çıkarlar önde tutulmuştur.

Hüseyin'in akrabaları ve sadık adamlarının hepsi de yiğitçe dövüşerek düştüler. Bazıları omuzlarına kırbalari, tulumları takıp Fırat'tan su almak için Ömer bin Sad'ın saflarını yararak, bazıları tek başına 15-20 kişiyle birden çarpışarak şehit oldular. Bu çoğu Kûfeli olan ortodoks Şii askerleri, öylesine mal ganimet ve para hırsıyla donatılmışlardı ki, bir an önce bu bir avuç Kerbela mazlumunu ezip, Desteba'da Daylemliler üzerine Cihad için yola çıkma acelesi(içi)nde ydiler.

İslam dini adına kutsal cihadı düşünenler, İslam Peygamberinin torununu katletmenin inanç ve ahlaki sorumluluğunu akıllarından bile geçirmediler. Askerlerden kumandanlara ve valisine kadar hepsinin vicdanları körelmiş, insanlıklarını unutmuş, çıkar ve makamlarının tutsağı olmuşlardı. İçlerinde insanlığını anımsayan tek kişi, Tamim kabilesinden Hürri bin Yezid oldu. Yezid ordusunun öncü müfrezesi genç kumandanı Hürri, tek başına Hüseyin'in tarafına geçti ve yiğitçe vuruşarak şehit oldu.⁴⁰

⁴⁰ Alevi Görgü Cemleri sonunda, Hüseyin'i ve Kerbela şehitlerini anlatan nefesler (Mersiye) okunup "onların aşkına" su içilerek Yezid'e lanet (teberra) ve Hüseyin'e rahmet ve sevgi (tevela) gösterisinde bulunulur. Cem Birleme adı verilen bu törenlerde Kerbela olayı anlatılır. Tamimli Hürri bin Yezid, isim benzerliğinden dolayı genellikle Emevi halifesi Yezid'in oğlu olarak bilinir. Babasına karşı çıkmış, onu lanetlemiş ve Hüseyin'in safına geçmiş bir oğul olarak adı, şehitler arasında saygıyla anılır. Büyük Alevi ozanı ve Kızılbaş-Safevi Devletinin kurucusu Şah İsmail Hatayı de bu yanlış yapımıştır. 46 dörtlük içinde anlattığı Kerbela olayında 15-16 dörtlükte Hürri'ü anlatmaktadır. Olasıdır ki o bu yanlış kasıtlı yapmıştır. Yezid diye nitelendirilen Sünni Osmanlı'dan biri, yani bir Kızılbaş düşmanın oğlu da babasına lanet edebilir. Ancak bu bilinci verecek propaganda yapılmalıdır:

Ol Yezid'in bir evladı var idi
Gayetden pehlivan ismi Har idi
Her ma'nada imamları görürdü
Kimseler de irşat etmezdi anı

Babası oğlana gayet kakıdı
Oğlan babasına lanet okudu

Hüseyin'in üvey kardeşlerinden Abbas, su kırbaşı omuzunda, yalın kılıç safları yararak ırmağa ulaşan tek savaşçı olmuştu.⁴¹ Çadırdaki kadın ve çocukların "su, su!" diye inlemeleri, son kalan savaşçı erkek olarak onu öylesini etkileyip güçlendirmişti ki, yardığı saflardaki yüzlerce kişi engel olamamış, suya ulaşmıştı. Kırbayı doldurup attı omuzuna ve yine daldı safların arasına. Vuruşmaktan gücü kesilmek üzereydi. Korkularından yanına yaklaşamayan Yezid askerlerinden birkaçı farkına varıp, arkadan önden saldırarak iki kolunu birden omuzlarından budadılar. Kırbayı dişleriyle tutarak çadıra yetiştirmeye çabalıyordu. Üzerine oklar yağmaya başladı. Kırbayı delip suyu toprağa akıttılar ve Abbas'ın vücudunu delik deşik ettiler.

Buna rağmen sağ kalan tek yetişkin erkek olan Hüseyin, çadırdaki inleyen bir buçuk yaşındaki oğlunu alıp kollarıyla havaya kaldırarak, ona olsun acımalarını, bir damla su vermelerini istedi. Bazı kayıtlara göre, Hüseyin'in çocuğunu havaya kaldırmasını Sad İbn Vakkas'ın oğlu Ömer gördü. Yanında duran keskin nişancılarından Harmele'ye, "Harmele, Hüseyin'e bir cevap ver!" demesiyle, Hüseyin'in herkesin görmesi için elinde yükselttiği masumun boğazına nişan alıp bir ok gönderdi. Çocuğunu,

Oğlanın ervahı ezelden pak idi
Hidayet erişti buldu imanı

Siğindi Sübhana oğlan bindi ata
Çok ok uçurdular ermedi hata
Kerbela çölünde erişti zata
Öptü secd'eyledi tuuu damanı

Eğildi destini bir bus eyledi
Atasının elliğini söyledi
İsmi Har idi değişti Hurr oldu
Gayetten sevdiler ol pehlivanı
(...)

⁴¹ Üvey kardeşlerden, Muhammed İbn-ül' Hanefiye'nin de Kerbela'da bulunmadığı anlaşıyor. Annesinin mensubu olduğu Hanefi kabilesi arasında yaşıyordu.

babasının elinde şehit etti. (M. Tevfik Oytan, *Bektaşiliğin İcyüzü Cilt I*, İstanbul-1960, s.246)

Askerler giderek çemberi daraltmaya ve kadınların ve çocukların bulunduğu çadıra doğru yaklaşmaya başlamışlardı. Hüseyin kılıç ve kalkanını alıp son gücüyle saldırdı. Birçoğunu tepeledikten sonra aldığı 33 kılıç yarası ve 34. darbeyle onu yere yıktılar. Kimsenin kafasını kesmeğe cesaret edemediğini gören Şimr, hemen kılıcını çekip Hüseyin'in kafasını gövdesinden ayırdı. Askerler gerek Hüseyin'in başsız bedenini ve gerekse çadırdaki karısı, kızı ve yakınlarının karılarını ve çocuklarını soyup yağmaladılar, cırılçıplak bıraktılar. Hüseyin'in kesik başını alan Şimr, hasta olduğundan savaşa katılamayan Hüseyin oğlu Ali (Zeynelabidin) ve kadınlarla çocukları çıplak halde develere bindirip, kafil halinde Şam'daki Yezid'e götürdü. Aynı Şimr'in 656'daki Sıffin savaşında Ali'nin şiası (yandaşı) olarak Muaviye'ye karşı çarpıştığı bilinmektedir. (I.Welhausen, *agy*, s. 114, dpnt.40)

KERVAN Sayı 69 Ağustos 1998

- 5 -

c) Kerbela Olayı Üzerine Şii Görüşünün Eleştirisi

Hüseyin, Irak'a yaklaşırken Kûfe'de isyanın çökertildiği üzerine bir dolu uyarı almıştı. Doğrusu Şii tarihleri, yolculuk sırasında konaklama yerlerinden birinde (Salebiye'de) Kûfe'den korkunç haberi aldıktan sonra Hüseyin'in yanındaki yoldaşlarını toplayıp, kendilerini ölüm ve yokoluşun (felaketin) beklediğini onlara anlattığını kaydetmektedir.

Hüseyin, bu noktada Medine'ye geri döner ya da kendisine

yapılmış olan “Tayy kabilesinin dağlık bölgedeki kalelerine sığınması”ı önerisini kabul edebilirdi. Bu hareket yollarını reddettiği gibi, Kûfe’ye ve bir felakete doğru gitmekte ısrarlı olduğu için kendisini hemen terketmelerini bildirmişti. M. Momen düşüncelerini belirttikten sonra (M.Momen, *agy*, s. 31-32), aynı sayfalarda Kerbela olayı ve Hüseyin’in büyük direnci, kendini kurban edişi üzerinde çağdaş Şii tarihçilerinden S.H.M. Jafri’nin yorumundan, bazı ayrıntılar geçmektedir. Jafri özetle şunları söylüyor:

“Açıktır ki Hüseyin, karşılaşacağı tehlikelerin tamamıyla farkındaydı. Kafasında İslam toplumunun bilincinde bir devrime neden olmayı kafasında planlamış ve bir stratejiye sahip bulunuyordu. Ayrıca açık olan bir şey daha vardı; Hüseyin Hicaz’da kolay yapabileceği bir askeri desteği örgütleme ve harekete geçirmeye çalışmadı ve ne de mevcut herhangi bir fiziksel gücü kendi çıkarı için kullanmayı denedi... Öyleyse Hüseyin’in kafasında ne vardı? Neden hâlâ Kûfe yönünde gidiyordu? Batılı İslam tarihçiliği, bütün dikkati Kerbela olayının hemen göze çarpan dışsal görünüşü üzerinde toplamış. Hüseyin’in kafasındaki çatışmayı (ihtilafı) tartışarak içsel tarihi çözümlemeye asla uğraşmadığını göstermek doğrusu cansıkıcıdır... Oysa bir bütün olarak, Kerbela olaylarını dikkatli bir araştırma ve analiz, Hüseyin’in başlangıçtan beri, Müslümanların dinsel bilinç ve anlayışlarında tam bir devrim, bir ihtilal yaratmayı planladığı gerçeğini açığa çıkarır. Hüseyin’in davranış ve eylemlerinin hepsi gösteriyor ki, O, askeri güç ve kudret aracılığıyla kazanılan bir zaferin daima geçici olduğu gerçeğinin farkındaydı. Çünkü daha güçlü bir iktidar zaman içinde onu çökertebilir. Fakat acı çekme ve kurban vermeyle kazanılmış yengi ebedidir ve insan bilinci üzerinde silinmez izler bırakır...”

Gerçekte, Jafri'nin düşündüğü gibi, Hüseyin'in Mekke ve Medine halkından askeri bir örgütlemesini sağlayacak somut koşullar yoktu. Yezid'in valilerinin ağır baskıları ve mensup olduğu Haşimi kabilesinin de siyasetten uzak durmaları için verilen paralarla ekonomik rahatlığa kavuşmuş olmaları, buna engeldi. Ayrıca Hüseyin'in aristokrat tavrı da, bu kentlerdeki köleler ve yabancı (mevali) azatlılarla, yani emeğiyle geçinen aşağı sınıflarla ilişki kurmasına engel oluyordu. (Ya da yönetimin baskısından dolayı kuramamıştı. Daha sonraki yıllar, üvey kardeşi Muhammed Hanefi bunu başaracaktı.) Oysa Ali'nin ve Ehlibeyt'in gerçek destekleyicileri ve kendi ailesini kutsallaştıran, bu uğurda canlarını vermekten çekinmeyecek olanlar toplumun bu kesimleriydi. Hepsisi de amansız koğuşturmalar yüzünden yer altına inmiş Sabai örgütlenmelerine bağlıydılar. Hüseyin'in siyasetini, Hicaz dışındaki kabile başkanlarını kutsal aile ayrıcalığıyla kendisine çekmeye bağlamış olduğu görünüyordu. Bir de, daha önce sözünü ettiğimiz İran ve İslam İmparatorluğunun sınır boyları olabilirdi...

Jafri'nin idealist yorumu

Jafri idealist yorumunu tam bir Hegel diyalektiği içinde sürdürmektedir:

“Eylem ve karşı eylem (action and reaction) arasındaki mücadele ve çatışmanın doğal gelişimi şimdi gündemdeydi. Yani, Muhammed'in ilerici İslamcı eylemi (progressive Islamic action), İslamöncesi purperestlik pratiğinin düşünme yöntemleri içerisinde Arap tutuculuğunu bastırdı. Fakat, otuz yıldan daha az bir zaman içinde bu Arap tutuculuğu, Muhammed'in aksiyonunu bir kere daha değiştirmek ve bozmak için, güçlü bir reaksiyon (karşı eylem) olarak, Yezid'in karakterinde iktidar oldu. İslam şimdi, Hüseyin'in düşüncesinde, eski Arap reaksiyonuna karşı

Muhammed'in aksiyonunu (eylemini) yeniden etkin kılmanın korkunç gereksinimi içindeydi ve bunun için cam anlamıyla bir sarsıntıya muhtaçtı... Hüseyin'in, İslama ilişkin ilkelere karşı açıkça reaksiyon gösteren Yezid'i kabul etmesi, Muaviye ile Hasan'ın durumunda olduğu gibi sadece politik bir düzenleme anlamına gelmeyecekti, aynı zamanda Yezid'in karakteri ve yaşam yolunu onaylamak olacaktı... Hüseyin, sadece silahlı gücün İslam eylemi ve bilincini kurtaramıyacağını anladı. Ona göre büyük bir sarsıntıya, kalbleri ve duyguları sarsmaya gereksinim vardı. Bunun, sadece acı çekme ve kendini kurban verme sayesinde başarılacağına karar verdi. Bunu anlamak, özellikle Sokrates ve Joan of Arc (Jean d'Arc) gibi idealleri için ölümü kucaklayanların kahramanca eylemleri ve fedakarlıklarını iyi değerlendirenler için zor olmayacaktır. Bunların hepsinin üstünde, insanlığın kurtuluşu için İsa'nın kendini feda etmesi örneği vardır..." (M.Momen, agy, s. 32)

Elbetteki onuru, düşünce ve inançları ve büyük idealler için canını vermiş kişilerden insanlık çok şey öğrenmiş. Onlar çağlar boyu, kendilerinden sonra gelenler için, erdem, yiğitlik, korkusuzluk ve haksızlığa direnme örnekleri oluşturmuşlardır. Hüseyin de bu örneklerden biridir.

Hüseyin'in büyüklüğü, Yezid'in haksızlığı ve zalimliğine boyun eğmemek için, bir avuç yandaşıyla 4-5 bin kişilik silahlı çıkarıcı güce Kerbela çölünde ölümüne direnmesiydi. Ama Hüseyin, Jafri'nin yazdığı gibi, ailesini yanına almış, çeşitli uyarılara rağmen, "kalplerde ve duygularda büyük sarsıntı yaratmak ve İslam İmparatorluğunu sarsmak için" Mekke'den kefene dolanıp *çıkması*ydı. Ölümüne değil, kurtuluşa ve -doğrudur- "Muhammed'in aksiyonunu" yeniden yükseltmeye gidiyordu.

Hatta, Jafri'da inanç duyguları iyiden ağır basmış olmalı ki,

sonraki satırlarda Hüseyin'in, babasının kuzenlerinden İbn Abbas'ın ailesi ve çocuklarını götürmemesi uyarılarını tutmayışını şöyle açıklıyor:

“Karşı güçlerin vahşi doğasının genişlemekte olduğunun farkına varan Hüseyin, kendisini öldürdükten sonra Umeyd oğullarının (Emevi yönetiminin) kadınları ve çocuklarını esir alıp Kûfe'den (Neredeyse Akr köyüne yakın Kerbela'dan, demesi kalmış. -İ.K.) Damascus'a (Şam'a) götüreceğini biliyordu. Esir edilmiş Muhammed'in ailesini götüren (işte) bu kervan, Hüseyin'in mesajını halka götürecektir, yayacak ve Müslümanların kalplerini bu trajedi üzerinde düşündürmeye zorlayacaktı. (...would publicise Husayn's message and would force the Muslims' hearts to ponder on the tragedy.)” (*agy*, s. 32)

Tarihsel sonuçları bilen çağdaş Şii yazarın, Hüseyin'in de, bizzat kendi başına geleceklere aynısıyla bilerek Mekke'den ayrıldığını, gerçekmiş gibi anlatması onu yüceltmiyor. Tersine küçük düşürüyor. Başlarda anlattığı bazı nedenlere dayandırıp bir sonuca vardırıran diyalektikliği de ortadan kaldırıyor. Hüseyin'in kendi alın yazısını bildiği ve buna engel olacak her türlü yardım ve kurtuluş önerilerini reddettiğine inanan Şii (ve bazı fanatik Alevilerin) anlayışıdır bu. Onlara göre, Muhammed, torunu Hasan'ın ağzından, Hüseyin'in ise boynundan öper ve ağlarmış. Sorulduğunda İslam Peygamberi, Hasan'ı ağzından zehir içirerek, Hüseyin'i boynunu keserek şehit edeceklerini söylemiş. Dahası Kerbela'da melekler ve cinler, ordularına çekip Hüseyin'e yardıma gelmişler ama, o kabul etmemiş. Örneğin yukarıda sözünü ettiğimiz Hatayi'nin Kerbela şiirinde şu dizeleri görebiliyoruz:

İmdadına geldi cafer-i cinni

Başında var idi yüzbin ecinni
Emreyle Hüseyin koymayak canını
Ne yaman kastetti kafir muranı

Emredin adem donuna girelim
Görünerek karşısına duralım
Anlar bize biz anlara vuralım
Yolunda dökelim bir damla kanı

Hüseyin'in İsa'ya benzetilerek, "dünya insanlığının kurtuluşu için kendisini ve ailesini kurban ettiği" yargısı da fazlaca idealist yaklaşımdır.

Elbette ki, İsa Peygamber de, insanlığı kurtarmak amacıyla çarmıhta ölüme gitmemiştir. Ancak her ikisinin de hak bildiği, doğruluğuna inandığı yaşam biçimini oluşturan inancını sürdürememektense, ölmeyi yeğledikleri gerçektir. İsa'nın direnci, çarmıhtaki dayanılmaz büyük ızdırabıdır. Hüseyin ise en yakınlarının, gözleri önünde tek tek hunharca şehit edilmelerinin verdiği büyük manevi acıyla birlikte, son nefesine kadar vuruşarak (fiziksel) da direnmiştir.

Onun Kerbela'ya kadar yolculuğunu uzatması, ailesini ve kendisini ölüme götürmek için değil, tersine kurtuluş umudunu yakalaması içindi. Bu umut Hicaz ve Irak topraklarından uzaklaşmaya bağlıydı.

Hüseyin'in bu yolla kurtuluşu, Emevi yönetimi altında ezilen, her türlü maddi ve manevi baskıyla sömürülen halkların da -zamana yayılı (belirli bir zaman içinde)- kurtuluşu olabilirdi. Yoksa Hüseyin, Tamimli Hürr bin Yezid'in başında bulunduğu öncü kuvvetlere saldırsaydı, yine aynı felaket yaşanacaktı. Kûfeli askeri birliğin başındaki Ömer bin Sad'la, dolayısıyla Kûfe valisi Ubeydullah ve Emevi Halifesi Yezid bin Muaviye ile görüşmelerinin tam sekiz gün sürmesi, kurtuluş için Hüseyin'in

bir çeşit gönüllü sürgünde ısrarından olmalıdır. Ancak yönetim, onun gizli niyetlerinden kuşkulandığından, Kerbela'dan uzaklaşmasına izin vermemiş ve “Yezid’e biatı” dayatmıştır.

Oysa Hüseyin, hangi haklı görünümde gerekçeler gösterilirse gösterilsin, bunun nasıl bir gurursuz ve aşağılanmış bir tutsak yaşam olduğunu biliyordu. Kardeşi Hasan'ın, halifeliğini kabul ederek Muaviye ile yaptığı anlaşmayla yaşadığı 19 yıllık Medine esaretine, kesinlikle bir daha geri dönemezdi. Manevi ölümü değil, direnerek fiziksel ölümü, nesnel yokoluşu tercih etti. İnsanın, ezilenin yanında yer alıp, toplum yararına yarattığı düşünce, inanç ve haklı dava uğruna maddi (nesnel) ölümü, onun manevi olarak sonsuza kadar yaşamasını getirmiştir.

Hüseyin, haksızlığa karşı ölümüne direncin simgesi olarak hep yaşamış, bayraklaşmıştır. Ama onun yaşaması, Şiilerin her Muharrem ayında “Kerbela Tragediası” olarak sundukları, karalara bürünüp, zincirler ve kesici aletlerle vücutlarına acı verme törenleriyle olmamış. Hüseyin'in öcünü almak adına ilk isyan ateşini yakarak, onun direnişi ve haksızlığa başkaldırısını kendilerine bayrak yapan, 684'lerde Kaysanilerle başlayıp 15., 16. Ve 17. yüzyıllardaki Kızılbaş direnişlerine kadar süren, yüze yakın (belki daha fazla) *ihtilalci Alevi* siyasetleriyle gerçekleşmiştir.

Emevi yönetimleriyle işbirliği yaptıkları kadar, Abbasi yönetimine büyük vezirler ve valiler vermiş olan Ortodoks Şiilik ve Şiilerin Ali evladına, Ehlibeyte sevgisi ve bağlılığı hiçbir zaman Alevilerinki gibi olmamıştır. Çağlar boyu sürdürdükleri, “Muharrem ayında Kerbela Şehitlerine ağlama, yas tutma ve dövünmeler”, (Kûfeli) Şiilerin Hüseyin'e ihanetleri ve Yezid ordusuna katılıp onlara silah çekme, *günahlarını bağışlatmak* içindir. Deyim yerindeyse, tövbe etme ve Hüseyin'den af dileme törenleridir.

Büyük olasılıkla bu törenler, Kûfeli ihanetçi Şiilerin, Hüseyin'i şehit etmelerinden sonra kurdukları Tavvabin

(Tövbeciler, tövbe edenler) geleneğinin sürdürülmesiydi. Kerbela kırımıyla, İslam dininin ortadan kaldıramadığı, Mekkeli Kureyş oymağına bağlı Umeyd (Emevi) ve Haşimi kabilesi rekabeti Emeviler lehine kesinlik kazanmış. Yezid, Muhammed’e yenilen dedesi Ebu Sufyan’ın, babası Muaviye’nin, Ali ve Hasan’ı ortadan kaldırarak başlattığı *öç almayı* hunharca tamamlamıştır. Hüseyin’in Kerbela’da katledilmesi ise, Ortodoks İslam baskıcılığına karşı Heterodoks İslamın (Aleviliğin) çeşidi adlarla, “din ve inanç örtüsü altında” öncülük yaptığı halk hareketlerinin, toplumsal başkaldırıların *asıl başlangıcı* olmuştur.

Kerbela Sonrası Heterodoks İslamın (Proto-Aleviliğin) Yükselişi

a) Kûfe’de Tavvabin (Tövbe edenler) Örgütlenmesi ve Suçluluğun Bedelini Ödeme Çabaları:

Hüseyin’in ölümünden kısa bir süre sonra, ihanetlerinin korkunç sonuçları karşısında Kûfelilerin vicdanları rahatsız oldu. Tanrının, yaptıkları bu ihaneti bağışlaması için, “Tövbe Edenler” örgütünü kurarak, Hüseyin’in öcünü almaya ve kendilerini bu uğurda feda etmeye and içtiler. Yaşları altmışın altında olmayan kişilerden oluşan bu örgüt, 100 kişiyle kurulmuştu. Başlarında Huzaa kabilesine mensup, Peygamberin eski sahabelerinden Süleyman bin Surad bulunuyordu. Bu kişi daha önce de Hüseyin’i Kûfe’ye çağıran Şiilerin başındaydı. Bunun yanısıra *Tavvabin* veya *Tevvabin* (tövbe edenler) adı verilen Şii birliğinin başında Fezare, Ezd, Bekr ve Becile kabilelerinden dört başkan daha vardı. Yezid’in ölümüne kadar gizli kalan örgüt, Süleyman’ın toplantılarda sık sık yaptığı aşağıdaki konuşmayla, giderek genişliyordu:

“Altından buzağıyı yapıp-ona taptıktan sonra, eski İsraililerin yaptığı şeyi yapın! Musa onlara ‘büyük günaha girdiniz, şimdi bu günahı ölümle silin!’ dediğinde bunlar, ancak bu suretle suçlarından kurtulacaklarını anladıkları için, boyunlarını bıçağa uzatmışlardı. Şu halde siz de öyle yapın. Kendinizi ölüme adayın, kılıçlarınızı ve mızraklarınızı bileyin; kendinize savaş araçları ve at hazırlayın! Allahın yanında af aramanın yegane çaresi, sonunda mahvolsak bile kendimizi, mücadeleye atmaktır. Ölümlerin durumu, işlediğimiz suç yüzünden, işkence gören biz yaşayanlardan daha iyidir.”

Hepsi tam anlamıyla örgütün üyesi olmamakla birlikte, söylentiye göre 16,000 kişi savaşmak üzere yola çıkma sözü vermişlerdi. Medain ve Basra kentleriyle de ilişki kurulmuş bulunuyordu. (J. Wellhausen, *agy*, s. 116-118)

Amaç Hüseyin’in öcünü almaktı. Gerek İslam İmparatorluğu ve gerekse Kûfe’deki siyasi değişiklikler dolayısıyla harekete geçme zamanı gelmişti. İlk hedefin, önce Kûfe’yi ele geçirmek ve Ubeydullah’a boyun eğip, Ömer bin Sad’ın ordusuna katkıda bulunarak Hüseyin’in katli suçuna ortak olan eşrafı kovmak olması isteniyordu. Ama Süleyman buna karşı çıkmış ve asıl hedefe, yani Emevi yönetimine ve şimdi yeni Halife Mervan adına Elcezire bölgesinde savaş durumunda bulunan Ubeydullah bin Ziyad’a karşı onları yönlendirmişti. Böylelikle diğer kentlerdeki Şiilerle birlikte, Kûfe eşrafının da desteğini alacaklarını umuyordu.

15 Kasım 684’de, İbn Ziyad’a karşı savaşmak üzere Kûfe yakınlarında Nuhayle’de toplanma kararı alındı. Toplanma gününde ancak 4000 kişi biraraya geldi. Birkaç gün sonra, her kabileden Araplar ve bazı Kurra (Kuran okuyanlar) ehlinden oluşan atlı ve iyi donatılmış bu birlik Kerbela’ya vardı. Tevvabin birliğinde yabancı köleler ve azatlılar (mevali) yoktu. Bu isyancı

silahlı birlik, tamamıyla Ortodoks Şiilerden oluşturulmuştu. Kerbela'da Hüseyin'in mezarının çevresinde, bir gün boyunca geceli gündüzlü ağlayıp sızlayarak, hem kendisine karşı suçlu olduklarını itiraf ettiler, hem de öç almaya and içtiler. 19-20 Kasım 684, ilk *Kerbela şehitlerini anma* ve ilk matem törenlerinin yapıldığı tarih olmalıdır.

Buradaki kalabalığın, aynı dönemde, Hacı olmak için Kabe'yi tavaf edenlerden çok daha fazla olduğu bildirilmektedir. Buna dayanarak, J.Wellhausen'in İranlıların değil, Kûfeli Tövbecilerin (Tevvabin) Kerbela Şehitleri kültünü yarattıklarını söylemesi, bizce de doğrudur. (*agy*, s. 119) İranlı Şiiler, bu matem geleneğini trajik bir biçimde yüzyıllardır sürdürürken, Kûfelilerin ihanet suçluluğuna da ortak olduklarını hiç düşünmediler mi acaba?

Süleyman'ın başında bulunduğu Tevvabin Şii ordusu, Fırat kıyısı boyunca hareket ederek Karkisiye'ye vardı, oradan da Habur ırmağı üzerinden Resulayn'de karargah kurdu. Burada dinlenme halindeyken, Ubeydullah'ın 30 bin kişilik beş Suriye birliğinden ikisi tarafından, 4 Ocak 685'te, ansızın bir saldırıyla kuşatılıp darmadağın edildi. Yiğitçe çarpışan Tövbecilerin çok büyük bir kısmı öldürüldü. Sağ kalanlar geri çekilirken, zamanında kendilerine katılamayan Medain ve Basra'lı Şiilerle karşılaştılar. Ama artık iş işten geçmişti. Toparlanıp savaşı sürdüremediler.

Bu kişileri harekete geçirmiş olan sadece suçluluk duygusuydu. Bu çabayı Kerbela'da Hüseyin'in tarafına geçerek sürdürselerdi, tarihin seyri değişebilirdi. Artık yapıp yapacakları tek şey, gözyaşı dökmektir. Böylece, büyük yas içinde karşılıklı ağlaşıp dağıldılar. Bu uğurda ölenler ise ihanet suçluluğunun bedelini ödemiş oldular.

b) Kaysaniler (Sabai – Kaysaniyya - Muhtariyye) Hüseyin'in Öcünü Alıyor

Yezid'in ölümüyle (683) birlikte, Kûfe'de farklı kabile partilerinin başkanları, yani yüksek Kûfe eşrafi (kabileler aristokrasisi) toplanıp, Hicaz'da halifelliğini ilan etmiş olan Abdullah İbn Zubeyr'in yönetimini tanımaya karar vermiş, ondan, kendi şehirlerini yönetecek bir temsilcisini göndermesini rica etmişlerdi. Böylece Irak, İbn Zubeyr'in yönetimi altına girmişti. Ancak oraya, Ali'nin üçüncü oğlu (Hanife kabilesine mensup Havle adındaki kadından oğlu), Muhammed İbn al-Hanafiyya adına Şiiler arasında propagandayı ilerletmiş olan Mukhtar ath-Thaqaft (Sakafi) da gelmiş, 684'de bir Cuma günü Kûfe sokaklarında "Size zafer ve kurtuluş müjdeliyorum. Bu iş Süleyman'ın başaracağı bir iş değildir!" diye bağıırıyordu. Ama Kerbela Şehitleri uğruna harekete geçmiş olan Tövbeciler örgücü, Mukhtar'la birleşmeyi reddetmişlerdi. (M. Momem, *agy*, s.35; J. Wellhausen, *agy*, s. 123)

Buna rağmen, farklı bir sosyal nitelikte bulunan Şii Tavvabin hareketi yenilgisinin de öcünü almak Mukhtar'a düştü. Sakif kabilesinden olduğu için Muhtar as-Sakafi adıyla anılan bu kişi, yüksek bir aileye mensuptu. Babası Büveyh Nuhayle yanında İranlılara karşı İslam ordusuna kumanda etmiş ve bu savaşta ölmüştü. Halife Ömer'in oğlu Abdullah eniştesiydi, kendisi ise büyük nüfuz ve önemli biri olan Ensar'dan Numan bin Beşir'in kızıyla evliydi. Kûfe'de bir evi ve yakınında, içinde 100 yabancı kölenin (İranlı) kişinin çalıştığı Hutarniye çiftliği vardı. Muaviye'nin ölümünden sonra, bu mevlaları (köleleri) ile Kûfe'ye gelip Müslim Akil'i evinde konuk etmiş, ayaklanmaya katılmış ve Ubeydullah'tan çok kötü bir dayak yemiş olduğu söylenir. Bu yüzden, rivayet o ki, onu erinde gecinde parça parça edip, Hüseyin'in öcünü alacağı üzerine yemin etmiş.

J.Wellhausen, Muhtar'ın geçmişinin karanlık olduğunu

söylerken, olasıdır ki Shahrستاني'nin Muhtar için söylediği, “Şii ve Kaysani olmak için Al Zubeyr'in partisine girmeden önce Harici olmakla (siyasete) başladı” sözlerini kastediyor olmalı. Ama kendisi kullanmadığına göre, bu birbiriyle çelişen nitelemelerin, belki onu kötülemek için söylendiğini düşünüyordu. J. Wellhausen, *agy*, s.121-122; Shahrستاني, *Al Milal*, (Fr.) s.262)

Kuşkusuz bunların hareketi yükseltmede çok büyük önemi vardı. Muhammed al-Hanefi ile görüşüp ondan, “Tanrının, Ali oğullarını, kim düşmanlarından kurtarırsa, ondan razı olacağı” icazetini almış ve hatta İbrahim bin Al-Ejder gibi Şii eşraftan bazılarına, kendisine itaat etmesi için mektup bile yazdırmıştı.

Kısacası Al-Hanefi, babası ve ailesini tanrısallaştıran ve Ali'nin kendisinde zuhur ettiğine, kurtarıcı (Mehdi) olduğuna inanan Sabaileri kendine destek yaptı. Mekke ve Medine'de yaşadıkları yıllarda Hasan ve Hüseyin'in yapmadığını yapmış, Heterodoks İslam inancına sarılmış, “alt” tabakadan emeği ile geçinen halkı ardına almıştı. Shahrستاني gibi sünni İslam *heresiografları*, Muhtar'ın Muhammed al-Hanefi'yi isyan için kandırdığı ve baştan çıkardığını söylüyorlarsa da, bu doğru değildir. Sakafi kabilesinde olan Muhtar'ın toprak sahibi olduğu ve çiftliğinde köleleştirilmiş savaş tutsaklarını çalıştırdığını söylemiştik. Altmış yaşın üstünde ve birçok savaşlara katılmış, önderlik girişimlerinde bulunmuş, başarılı olamamıştı. Ama Muhammed al-Hanefi'yle görüşükten sonra çok farklı bir stratejiyle harekete geçtiği, Muhammed al-Hanefinin, Abdullah İbn Saba'nın gizli Ali kültünü daha geliştirdiği anlaşıyor.

Ayrıca Ali'nin azatlısı, kendisinin de öğrencisi olduğu söylenen Kaysan'a atfen “Kaysaniyye” adının verilmesi de, al-Hanefi'nin Muhtar'a kimlerle hareketi götürebileceğini önerdiğinin göstergesidir.

Muhtar as-Sakafi, Ali'nin çok yakın arkadaşı (Alevi inancındaki kırklardan biri sayılan) Malik al-Ejder'in oğlu

İbrahim'i de yanına alınca, 685'in 18 Ekim'inde Kûfe'de, Hüseyin'in öcünü almak alma parolasıyla başkaldırdı. Üç gün içinde Kûfe eşrafı teslim oldu ve Muhtar'ın egemenliğini kabul ettiler. Vali İbn Muti kaçıp saklandı. Muhtar vali konağına yerleşerek eşraftan, Al-Hanife adına "Tanrının kelamı, peygamberin sünneti ve Kutsal Ailenin öcünü alma, kafirlerle savaş, zayıfları koruma" üzerine biat aldı. Hazinesinden aldığı 9 milyon dirhemle savaşçıları ödüllendirdi. Yaklaşık 9000 savaşçıya 200 ila 500 dirhem dağıttı.

Öç için başkaldırmış olan Muhtar, hemen hemen kansız ele geçirdiği Kûfe'de heyecanı yatıştırarak, düşman partileri barıştırma çabasına girdi. Adaleti sağladı. Aynı yıl içinde İbn Zübeyr, Muhammed al-Hanife'yi Kabe'de kuşatarak, kendisine biat etmediği takdirde öldürmekle tehdit etmişti. Yardım istemesi üzerine Muhtar, 4000 kişilik lobutlu birliklerle gelerek, onu kurtardı ve böylelikle Mekke'yi de ele geçirmiş oldu. Bu arada Kûfe'den Muhammed al-Hanefi'ye getirdiği parayı askerler arasında paylaştırdı.

Muhtar'ın az önce kısaca değinildiği gibi, başına geçtiği, isyana götürdüğü topluluk apayrı bir toplumsal kesimdi. *Arap olmayan ve Mevali dedikleri yabancıları*. Bunlar Kûfe halkının yarısından fazlasını oluşturuyor, zenaat ve ticaretle uğraşıyorlardı. Hatta Arap savaşçıları (askeri aristokrasi), halkın yiyecek işini bunlara bırakmıştı. Bunların çoğu, köken ve dil bakımından İranlıydı. Savaş tutsağı olarak Kûfe'ye getirilmiş, burada İslamı kabul ettikten sonra azat edilmişler ve mevla (uşak, hizmetçi) adıyla Arap kabileleri arasına kabul edilmişler. Görünüşte köle değillerdi ama efendilerine sıkı sıkıya bağlı, onların himayesine muhtaç ve kendilerine hizmet etmekle yükümlüydüler. Muhtar Mevali'nin yüreğindeki, azatlı kölelikten kurtulup, Arapların sahip oldukları haklara sahip olmak, onlarla eşit olmak duyguları körüklenmiş, kendi eski

dinlerinden ödünç alınmış inanç öğeleriyle beslenmiş olan “Kaysanilik” bayrağı altında, Hüseyin’in öcünü alırken, asıl kendilerini ülkelerinden etmiş, topraklarından koparıp köleleştirmiş olan Arap efendilerinden hınçlarını çıkaracaklardı. Muhtar iktidara götürürken kendilerinin de Araplarla eşit ve özgür bir yaşama kavuşabilme umut ve sevincini yaşıyorlardı.

Arapların kendileriyle yanyana değil-karşı karşıya bile savaş yapmayı hor gördüğü Muhtar’ın azatlı köle askerleri, silah olarak sadece topuz (lobut) kullanıyor ve kendilerini onlarla eşit saymasından ötürü, Muhtar’a çok sıkı bağlanmışlardı. Üstelik Muhtar’ın “zayıfları koruma siyaseti” bu azatlı köleleri ilgilendiriyordu.

Böylece Muhtar, aristokrat bir Arap olduğu halde, ezilen, horlanan sınıflara önderlik yapan Abdullah İbn Saba’dan sonra ikinci kişi olma onuru taşır. Hem de bu sınıfların hak ve özgürlüklerini kazanması ve korunması üzerine siyaset yaparak. Muhtar’ın bencillik ve yükselme tutkularına, Şii kitleleri ve yabancı azatlı köleleri alet ettiği ve Hüseyin’in öcünü almayı bahane ederek onları kullandığı savları doğru olamaz.

Dozy, A.Müller ve J.Wellhausen gibi Avrupa’lı İslam tarihçilerinin temelde birleştikleri bu sav, isyancı halk önderlerini sevmedikleri ve dinsel heterodoksizme karşı olduklarındandır. Tarihsel olaylara din ve idealizm açısından bakmış olmalarındandır.

Muhtar’ın başkaldırdığı Kûfe’de, savaşlar yaptığı Hicaz’da, Suriye’de, kısacası İslam İmparatorluğunun her yerinde kendilerini efendi sayan Arapların nüfusu kadar, Pers, Kürt, Türk, Nubialı-Afrikalı yabancı kölelerin nasıl insanlık dışı koşullarda yaşadıklarını sanki bilmiyorlardı! Ortodoks İslam yönetiminin ezdiği, hor gördüğü ve Arap kent eşrafı ya da büyük toprak sahiplerine uşaklık ettirdiği bu ezilen kitlelerin insanca yaşamalarını sağlayacak, sınıfsal çıkarlarını kendi çıkarlarında

birleştiren önderlere, geçmişi ne olursa olsun, sadece saygı duyulur. Bu çıkar birleşimi egoizmle tanımlanamaz ...

Burjuva tarihçiler, J.Wellhausen'ın kendisinin "Taberi tarihinde Ebu Mihnef'in Muhtar hareketi hakkındaki rivayetlerinin hepsi de, önce Muhtarın tarafında olmuş, sonra da ondan ayrılmış olanlardan alınmıştır" diyerek itiraf ettiği gibi, bu önemli toplumsal mücadeleye ilişkin bilgileri Taberi'den farklı değerlendirmemektedirler.

Muhtar, iki yıl boyunca Hicaz'da, Suriye'de, Irak'ta İbrahim Ejder'le birlikte yaptığı savaşlarda, karşısına çıkan orduları yenerek, bölgeye tamamıyla hakim olmuştu. *Kaysani* hareketi Batılı ve Sünni tarihçilerin yazdığı gibi bir Şii hareketi *değil*, temelde yabancı kölelerin, azatlıların, yani ezilen halkların, efendilere-sahiplerine karşı yaptıkları sınıf savaşıymıydı. Ali inancı örtüsüne bürünmüş, oğlu Muhammed al-Hanefi'de somutlaştırılan bir *Alevi (Heterodoks İslam)* hareketidir. Savaşımın güdüsü, Hüseyin'in öcünü almaktı. J.Wellhausen genişçe, fakat çok karışık bir biçimde ele aldığı (agy, s. 116-150) hareketi anlatırken, bir yerde şöyle yazıyor:

"Esir düşen Hüseyin'in katillerinin idamıyla başlayan hareket, kaçanların izlenmesiyle de sürüp gitti. Kerbelâ'nın baş suçluları, güya Medine'deki korkuluk(!) İbnülhanefiye'nin emriyle, birer birer saklandıkları yerden çıkarıldılar. Uşaklar ve azatlılar, iz süren köpekler gibi eski efendilerini arayıp buluyorlar, kadınlar kocalarını ele veriyorlardı. Sadece Şemir bin Zî Cevşen değil, Ömer bin Sad ve diğer bir çok Kureyşli canlarından oluyordu. Eşraftan kaçabilenlerin çoğu Basra'ya, Mus'ab'ın yanına gittiler." (agy, s. 136-137)

Bu büyük toplumsal başkaldırı hareketi, Mekke'deki Şii halifeye bağlı Sünni ve Şii eşrafın, büyük toprak sahipleri ve Arap kabile başkanlarının desteklediği Basra valisi Mus'ab tarafından,

687’de yine Kûfe’de boğuldu. İbrahim bin Ejder’in, ordusuyla Suriye’de bulunduğu bir dönemde, Mus’ab, ordusuyla Kûfe’yi kuşattı. İbrahim’le haberleşmesine de engel olarak, Muhtar’ı içkaleye sıkıştırdı. Muhtar 4 ay direndi. Açlık ve susuzluk baş gösterince, bir yarma hareketi yapmak istediye de başaramadı. 19 adamıyla yaptığı çıkış hareketinde, 67 yaşındayken öldürüldü. 6-8 bin arasında azatlı köle öldürüldü. Karısı da idam edildi. Mus’ab, Mevali’den öğ almak isteyen Kûfe asillerine izin verdi. Bu yüzden oluk gibi yabancı azatlı köle kanı akıtıldı. Oysa Muhtar, Kûfe’yi ele geçirdiğinde kölelerin Kûfeli efendileri ne karşı giriştikleri böyle bir katliamı önlemişti. (J. Wellhausen, *agy*, s.131,142)

“Baskı altındaki halk tabakalarıyla bağlantı kurunca”, diyor J.Wellhausen (*agy*, s. 147), “Şia milli Arap zeminini terketti. Bağlantının harcı İslamdı. Ama bu eski İslam değil, yepyeni başka bir dindi.” (Taber 2, s.647, 6. 651, 2)

“Bu, Muhtar’ın da içinde bulunduğu karanlık ve sapık inanç, maruf (tanınan) adıyla Sabaiyye’den neşet etmekteydi (doğmaktaydı). Bunlar şimdi, Şia’nın Sünniliğe karşı daha reddedici bir tavır takınmaya ve Sünnilik ile farklarını kesin olarak belirtmeye zorlanması nedeniyle, geniş çevrelerde üstünlük kazanan bir yön tutturdular. Sabaiyye’e Kaysaniyye de denir. Kaysan mevali’nin başıydı. Eğer aynı zamanda o Sabailerin de başı idiye, bundan Sabailerin de Mevali olduğu anlamı çıkar. (Taber, 2,s.623, 14. 651, 12.)”

Sabaileri incelerken üzerinde genişçe durduğumuz gibi, ilk kez Abdullah İbn Saba Ali yandaşlığını, Ali inancı-tanrısallığı olarak ezilen yabancı, köleleştirilmiş halklara, mevaliye ve yoksul Araplar arasına taşımıştır. Çok büyük olasılıkla Kaysan da, Ali’nin mevlası (kölesi) olması dolayısıyla, Abdullah ibn Saba’nın arkadaşı ve Sabai önderlerindendi. Abdullah İbn Saba ve

arkadaşları öldürülmeleri sırasında Kaysan Muhammed al-Hanefi'nin mevlası olarak, onun aralarında yaşadığı Hanifa kabilesinde saklanmış olabilir. (Burada Sayyid al-Himyari ve Kusayrinin anlattıklarından hareket ederek bir gerçeği daha ortaya çıkarmak olası görünüyor: Muhammed İbn ül-Hanefi'nin dördüncü İmam olarak, Hüseyin'in ölümünden sonra, "hak ve adaleti zafere ulaştırmak için" ortaya çıkışı (Muhtar tarafından ortaya çıkarılışı) onun dirilişi, ölümden hayata dönüşü gibi değerlendirilmekteydi. Bu ölü yıllarını(!) da Ridwa dağında yeşillikler içerisinde, bir arslanla panterin eşliğinde, bal ve su akan iki kaynaktan beslenerek geçirmişti. (Shahrirani, *Al Milal*, s.264-265; J.Welhausen, *agy*, s.152-153) *Kuran*'da (LV, 50-66) cenneti ve *İncil*'de (II,7) İsa'yı anlatan ayetleri anımsatan bu inançsal betimlemeler, İbn ül-Hanefi'nin olasılıkla Ali'nin ölümünden sonra, 25 yıl boyunca ölmüş olduğunu etrafa yayan kabilesi tarafından Medine yakınındaki Ridwa dağında saklandığını göstermektedir. Wellhausen'in Taberi'ye dayanarak söylediği gibi "ayrı din" değildi. *Heteredoks İslam, yani proto Alevilik*. Mevalinin eski dinlerinden alınan inanç öğeleriyle "İslam harcı" yoğurulup sunulmuştu.

Shahrirani'daki bilgiler, Muhtar as-Sakafi'nin de Kaysaniliğe felsefi derinlik kazandırdığı ve "kutsal koltuk" gibi putperest öğeler de kattığını gösteriyor. İki yıl boyunca Muhtar'ın katıldığı savaşlarda askerin önü sıra götürülen, Ali'nin kutsal emaneti olarak kendilerine zafer kazandırdığına inanılıyordu. Bir konsol gibi tahtadan yapılmıştı ve daima üstü örtülü durur ve törenlerde açılırdı. Hacerülesved gibi putperestlikten bir parçaydı. Kökeni Yemen'de ve Musevi inancında aranabilir. Önce Tanrının, daha sonra da Tanrısallaştırdığı için artık Ali'nin koltuğuydu; onları zafere ulaştıracaktı.

Ayrıca Muhtar, partizanlarını çarpışmalar sırasında havada

ansızın gözüken beyaz güvercinlerin, kendilerini korumak için gökten inen ve güvercin donuna girmiş melekler olduğuna inandırmış. Sahte mucize gibi anlatılan bu olay, Dozy ve J.Welhausen'in kabul ettiği gibi, bunların Muhtar'a gönderilen (ya da kendisinin gönderdiği) posta güvercinleridir.

Ama asıl Muhtar'ın *Kaysaniliğe (proto Aleviliğe)* getirdiği ve Shahrastani'nin "asla kabul edilemez" dediği, "*iradei cüziyye*", yani özgür insan iradesinin, "*iradei külliye*"yi, yani herşeyi tanrı istemine bağlayan tanrısal iradeyi değiştireceği, onun yerine geçeceği (akılcı) inan ve düşüncesidir.

Özgür insan iradesinde kendisi hakkında kararları vermeğe hakkı vardır. Tanrının baştan yapılmasını arzu ettiği ya da buyurmuş olduğu şeylerin ansızın tersinin yapılmasını istemesi, yani istediği zaman istediği şeyi yapması sayılan "*iradeyi külliye kabul edilemez*". O zaman Tanrı, farklı koşullarda verdiği buyrukların hepsini, karşılıklı olarak kaldırmış demektir. İnsanlar bu yükümlülükleri yapmayabilir. Kendi iradesine göre yargıya varmalıdır. İnsan iradesi her şeyin üstündedir...

KERVAN Sayı 70 Ekim 1998

- 6 -

Dördüncü İmam Bakır ve Cafer Çevresindeki Heterodoks İslam (Proto-Alevilik) Kümeleşmeleri ve Siyasi Muhalefet Hareketleriyle İlişkileri

1) Bayaniler (Bayaniyya)

Bunlar, Ali'nin Muhammed Hanefi'den torunu olan Haşim'i imam tanımaktadır. Başlarında Tamim kabilesinden Saman oğlu Bayan vardır.

Bayan Ali'nin tanrılığına inanıyordu. Tezini şu terimlerle geliştirdi:

“Tanrılığın, Ali’de cisimleşmiş ve onun dünyasal vücuduyla birleşmiştir. Bu tanrısal parçası sayesinde Ali gizli sırları biliyor ve gelecek hakkında yanlışla düşmeden konuşabiliyordu. Sahip olduğu bu tanrısal nur (ışık) parçasıyla kafirlerle savaşıyor ve zaferinden her zaman emin olabiliyordu. Bu sayededir ki, Hayber Kalesi’nin kapısını bir hamlede koparıp atmıştır. Bizzat kendisi, ‘vallahı bu kapıyı koparışım, benim vücudumun ve ruhumun sahip olduğu güçle olmamıştır. Kullandığım güç Rahmanın ve onun meleklerindir.’ demişti. Ali’nin bu meleklerle özgü gücü, onun vücudunun fitilinde tutuşmuş bir alevdi. Alevin içinde parıldayan ise tanrısal ışıktı, nurdu.”

Bayan, Ali’nin yeryüzünde zaman zaman ortaya çıkıp kendisini gösterdiğini söylüyor. Bu olayın Kur’an’daki, *“Onlar, Tanrının uygun bir buluda bürünüp onun gölgesinde kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?”* diyen ayetin (Sure II, Ayet 210) yorumu olduğunu kabul ediyordu.

Bayan’a göre Ali bir bulutla örtünmüş; sesi gök gürültüsü, gülüşü şimşekti. Bu durum, ondaki aynı tanrısal parçanın özel bir biçim altında yeniden ortaya çıkışı, tezahürüdür. Adem’in varlığında, meleklerin tapınmasına layık olan işte bu aynı tanrısal ışık parçasıydı. Üstelik, Bayan’ın ortaya attığı (inançsal) öğretiyeye göre, tapınılması gerekli olan tanrı, tamamıyla insan görünümlü ve organları ve vücut hatlarıyla insana benzer. Bunun ispatı için, *“onun sıfatı dışında herşey mahvolacak”* diyen Kur’an ayetini (Sure XXVIII, 88) hatırlıyordu. Bayan, davasına destek vermesini rica ederek, İmam Muhammed Bakır’a (676-735) bir yazı göndermeyi de ihmal etmedi. Yazı şu bildiriye taşıyordu: *“Doğru inancı kucakla ve kurtulmak amacıyla kurtarmış olacaksın. Böyle*

daha da yükselirsin. Zira seni bir Tanrının peygamber seçmek istediğini bilmiyorsun”.

Muhammed Bakır buna olumlu yanıt vermedi. Bayan otoritesini ve kurmuş olduğu inanç öğretisini tanıyanlardan örgütlü bir güç oluşturup başkaldırdı. Vali Halid bin Abdullah al Kasri tarafından hepsi yakalanıp öldürüldü. (Al Shahrastani, *Al Milal*, s.267-68)

2) Alhailer-Ulailer (Albaiyya-Ulaiyya) ve Mukammisa

Alba bin Dhira al Dawsî'nin taraftarlarıdır bunlar (bazılarına göre Al Asadî'nin). Bu kişi Ali'yi Muhammed'den üstün tutuyordu. Alba, *“Muhammed'i gönderen”* ifadesiyle kesin bir biçimde Ali'yi işaret etmekte ve bunun için Ali'yi tanrı olarak görmekteydi. Öbür yandan, insanları kendisini izlemeye çağırırken, Ali'nin yerine geçtiği yönünde onu suçlayarak, Peygamberin yaptıkları üzerinde eleştiriler yayıyorlardı. İşte bu eleştirilerden ötürü, kendilerine *“Ayıplayanlar” (Ahammiyya)* partisi deniliyordu.

Bu partinin içinde aynı zamanda sırayla, Ali ve Muhammed'e tanrı olarak inanma da vardı. Ali'nin tanrısallığını Muhammed'inkinden üstün tutanlara *Ayniyya* (Ayn partisi, Aynçılar) deniliyordu. Tersine, bazıları Muhammed ve Ali'yi bir görüyor ve bir başkası Muhammed'in tanrısallığını Ali'ninki üzerinde biliyor ve bunlara *Mimiyya* (Mim partisi, Mimciler) deniyor ve bunlar Muhammed'i tanrı olarak algılıyorlardı. Bu üçüncü parti. Beşler Kümesine, *“Manto altındakiler”* denilen Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'e, yani *Ehlibeyt'e* tanrısallık atfediyordu. Onlara göre, bu *Beş Kişi*, eşit olarak katıldıkları aynı gerçeklik ve ruhla tek birlik oluşturuyor; *“Manto yoldaşları ya da Manto altındakiler”*in biri diğerinden üstün görülüyordu. Bu nedenden ötürü, Fatıma'ya da onun belirleyici dişiliği verilmiyor ve adının son harfi atılarak ona *“Fatim”* diye

çağrılıyor. İnancın ozanlarından biri şöyle yazıyordu:

“Tanrıdan sonra ben dinimi şu beş kişi üzerinde kurdum: Bir Peygamber: iki patriach (Hasan ve Hüseyin-İ.K), onların saygıdeğer öğretmeni (Ali-İ.K) ve onunla birlikte Fatimi.” (Al Shahrastani, *agy*, s. 294)

Al-Kummi’ye (*Al-Makalat*, s.55-60, 63) göre ise, 8. yüzyılın ikinci yarısında Kûfe’de gelişip ortaya çıkan Şii Gullat’tan (aşırı Şii) Mukhammisa’nın *Pendatislerin* (*Beşçiler*, beşler kümesi) bir çeşidi olan *Ulyai* ya *Albailer*, İmam Cafer Sadık tarafından reddedildiği söylenen Kûfe’li aşırı Şii Bashshar al-Shairi’nin izleyicileridir.

Ulyailerin inançları, Muhammed bin Nusayri’den (ö. 883) sonra *Nusayriler* adını alan gurubun temelini oluşturur. Onlarda Ali Tanrılık makamında, Muhammed onun Peygamberi, Salman ise ikisi arasında kapıdır. Ali *mâna* (ilk ve gerçek anlam), Muhammed *ism* (bu gerçeğin adı), Salman *bab* (açıklayan, gerçeğe götüren kapı) olarak nitelendirilir. Bu üçlem *Nusayri Alevilerde Ayn-Mim-Sin* (A-M-S) başlangıç harfleriyle ifade edilip kutsanır. (Farhad Daftary, *The Isma’ilis, Their History and Doctrines*, 2. Baskı, Cambridge University Press-1992, s. 100-101, Dipnot. 53, 54)

3) Mugiriler (Mughiriyya)

Mugiriler, Mugira bin Said al-Ijli’nin partizanlarıydı. Mugira, 5. İmam Muhammed Bakır’dan (ö. 735) İmamlığın, yaklaşık yirmi yıl sonra, Medine’de ayaklanmış olan İmam Hasan’ın torunlarından ve ‘*Pak Ruh*’ sıfatıyla anılan (ve henüz 17 yaşındaki) Muhammed’e ⁴² geçtiğini ileri sürüyordu. Mugira’nın

⁴² 758’de Halife Mansur’un babaları Abdullahı tutuklamasıyla kardeşiyle birlikte Medine. Basra ve Mısır’da isyanlar çıkaran Muhammed ve kardeşi İbrahim hakkında

anlattıklarına göre, o hep yaşamaktaydı ve hiçbir zaman ölmemişti.

Mugira, Halid bin Abd al-Kasr'ın azatlı kölesiydi. Bu kişi, imaminin yok olmasının arkasından kendisi imamlığı üstlendi. Daha sonra da peygamberliğini ileri sürdü ve tapınmasını Ali'ye yönelterek. tüm yasakları ortadan kaldırmada bundan yararlandı.

Mugira kararlı bir *antropomorfist*, yani insanbiçimci idi. Mutlak tanrı ona göre görülebilir biçimde ve alfabenin harflerine benzer organları olan bir bedene sahiptir. Bu biçim, başında nurdan bir taç taşıyan ve kalbinde bilgelik kaynağı bulunan ışıktan bir adam biçimiydi. Al Mugira, dünyanın yaratılışı üzerine şöyle bir yorum geliştirdi:

Tanrı kendi yüce adını seslendirdi. Bu ad uçan bir kuşa dönüştü ve başına konmak için hemen bir taç biçimi aldı. Mugira'ya göre işte burada, *Kuran*'daki ayetin (Sura 57, 1: *Evreni ahenkli olarak yaratmış ve biçim vermiş olan yüce Tanrınızın adını heyecanla kutsayın, övün!*) içanlamı yatmaktadır. Bundan sonra Tanrı, sağ eli üzerinde yazılı bulduğu inananların işleri üzerine eğilecektir. O, insanların yorumladıkları günahlar hakkında büyük bir öfkeye kapılacak ve bol bol terlemeye koyulacaktır. Bu tanrısal terden, biri acı sulu, diğeri tatlı sulu iki deniz doğmuştur. Tatlı sudan ışıklar, tuzlu-acı sulardan "ise "karanlıklar" oluştu. Bakışlarını ışıklar denizine daldıran Tanrı, içinde kendi gölgesinin farkına vardı. Güneşi ve ayı yapmak için denizden bu gölgenin cevherini topladı. Sonra bu gölgenin geri kalanını, "Benden başka bir tanrı olmamalı. Bir Tanrı varsa o da benim" diye bağırarak ortadan kaldırdı. İşte yarattıklarına biçim vermesi bu ışık denizlerinden sonradır; inananları yaratması da ışık denizinden sonradır. Tanrının bunların içinden yarattığı ilk

bkz. İ. Kaygusuz, *Alevi İnanç, Kültür, Siyaset Tarihi ve Uluları I*, İstanbul-1996, Alev yayınları, s.59-60.

şey gölgeleriydi. Ve yaratılan ilk gölgeler de Muhammed ile Ali'ninkiydi. Onların ortaya çıkışı, zuhuru bütün insan cinsine öncülük etti. Sonra Tanrı göklere, yeryüzüne ve dağlara imamlık emanetini taşımalarını önerdi. Fakat onlar özellikle Ali İbn Talib'den gelenlerin tümünü reddettiler. Tanrının bu teklifini geri çevirdiler. Sonra aynı öneri insanlara yapıldı. Buna rağmen Ömer bin Khattab Abubekir'e angaje oldu. İkisi de Ali'ye ihanet ettiler. .. Mugira'ya göre *Kur'an*'ın 33, 72. Ayetindeki, “... *İnsan tek başına emaneti taşıma sorumluluğunu yükledi. Ancak insan hem adaletsiz hem de bilgisizdi*” açıklaması bunu gösterir. Yine Mugira'ya göre *Kur'an*'ın 59. Suresindeki 16. ayet, “*Şeytanın insana, ‘Tanrıyı yadsı’ deyip, onu kandırdığı zaman da, ‘senin bu eylemin beni hiç ilgilendirmiyor’ diye söylendiği biçimde*” hareket eden biri olarak Ömer'i tanımlamaktadır.

Mugira ölünce yandaşları bölündüler. Bir kısmı onun yeniden dönüşünü beklemekte ısrar ettiler. Bazıları ise Muhammed Bakır'dan gelen İmamlara inandılar. Zaten Mugira baştan Muhammed Bakır'ın imamlığını tanımış, sonra bu inancı imamın tanrılığını iddia ettiği bir aşırılığa ulaşmıştı. Bu yüzden İmam Bakır ondan yüz çevirmişti. Al Mugira kendisine inanan yandaşlarına bir yazı bırakmış ve bu yazıda imamın geri döneceğini söylemiştir. Bu dönüş Cebrail ile Mikail'in eşliğinde, Kabe'nin önünde, İsmail'in anıtı ile bu tapınağın güney köşesinde olacaktır. (Al Shahrastan, *al Milal*, s.294-296)

Şimdi Mugirilik ve Mugira hakkında Farhad Daftary'nin diğer *Heresiografların* (*Heterodoksie* ve *Heresie*, yani aykırı dinsel inanç ve sapkınlığın tarihçileri) yazılarından derledikleri bilgi ve yorumları özetleyelim:

Muhammed Bakır birçok gulat (aşırı) kuramcıyı yanına çekmiş, *Hüseyin çizgisinden ilk imamdır*. Bunlardan al Mugira bin Said, İjli kabilesine mensup bir Arap ya da yabancı azatlı köle olarak iki şekilde açıklanmaktadır.

Hesiograflar, Mugira'nın yaydığı inanç ve düşünceler üzerinde pek çok ayrıntı vermektedir. Bazı çelişkili bilgilere rağmen onun, Ortadoğu'nun İslam öncesi inançlarını kendi öğretisi içinde birleştirdiği görülür. Bunlar, özellikle *Mandean (Saben)*, *Manicheist gnostik* etkisinin yansımalarıdır. Gerçekten al Mugira, yaydığı spiritüalizmi ve açıkladığı düalizmi ile ilk Şii *Gnostizminin* (marifetçilik) yaratılmasını sağlamıştır. Öğretisinin en ayırtedici özelliği tanrı tanımlamasının *anthropomorfik* (insanbiçimci) oluşudur. Onun, tanrının başında ışıktan bir taş taşıyan bir adam olduğu betimlemesi, Nur Kral olarak gösterilen *Mandea (Saben)* tanrılık kavramına çok yakından benzerlik göstermektedir.

Arap edebiyatında *al-Sabi'a* (Sabenler) olarak tanınan *Mandearlar*, al Mugira zamanında Güney Irak'ta çok sayıda bulunuyorlardı. Pek azı da Güneybatı İran'da yaşamaktaydılar. Mugira'nın bunlarla yakın ilişkileri olduğu anlaşılıyor.

Ayrıca Mugira, Tanrının ışıktan harflerden oluşan organlara sahip olduğunu ileri sürüyor ve bu harfler yaratılış anında konuşan En Büyük Tanrı isminden düşen harflerdir. Bu düşünce, Grek harfleriyle "en yüce gerçeği (Aletheia)" belirleyen (Valentinus Gnostisizminin örneklerinden biri olan) Marcos gnostik öğretisini açıkça anımsatmaktadır. Ayrıca al Mugira, dünyanın ve ilk varlıkların yaratılışı konusunda da aynı derecede söz ediyor. Onun kozmogonisi dahi, tıpkı antropomorphizminde olduğu gibi anti gnostik sistemin etkisini yansıtıyor. Ayrıca *Kur'an* ayetlerinin simgesel mecazi yorumlarından da esinlenmiş gözüküyor.

Ama Mugira kozmogonisinin esas görünüşü, *Manicheizm*'in temel inancı ışık ve karanlığın arasındaki ebedi mücadele ile özellik kazanan ve iyilik ve kötülükte simgeleşen *gnostik düalizminden* alınmıştır.

Al-Mugira, zaman içinde Kûfe'de hem Araplar hem de

Mevali (yabancı köle ve azatlılar) arasından çok taraftar kazandı. O, yandaşlarını liderlerine ölümüne bağlılık ve müstesna duygularla doldurmuştu. Kendilerine *Wusafa*, yani Hizmetçiler, hizmet edenler deniliyordu. Aşırı Şiiler arasında inançsal elitizmin kökenini, Mugiriler’de aramak gerekir. Mugiriler’deki seçkinci (elitist) duygular, onlara inanç militanlığının temelini attırmıştır. Kaynaklar, Mugiriler tarafından terörist yöntemlerin kullanılmasına ve Abu Mansur gurubunun daha karakteristik olan mücadele yöntemlerine tanıklık etmektedir. (İslam Heresiograflarından Al-Nawbakhti (*Firak*, s.37, 52, 54-55), Al-Kummi (*al-Makalat*, s. 43-77), Al-Ashari (*Makalat*, s.6-9, 23-24), (Al-Malati, (*Kitab al-Tanbih*, s. 123 v.d.), Al-Bagdadi, (*al-Fark*, s. 229-233 v.d.), İbn Hazm’dan (al-Hazm’dan (*al-Fisal vol.4*, s. 184-185) aktaran Farhad Daftary, *The İsmā’ilis...*, s. 72-73 ve 588-589)

Mugira, 737’de vali Halid İbn Abdullah al-Kasr tarafından (bazı yazarlara göre) *Bayaniliğin* kurucusu Bayan İbn Saman’la aynı günde, taraftarlarıyla birlikte yakılarak öldürülmüştür. Mugira’nın ölümünden sonra Mugiriler, Muhammed an-Nefs az-Zakiyya’ya (Saf-Pak Ruhi) bağlanmışlardır. (M.Momen, *agy*, s. 52)

4) Mansuriler (Mansuriyya)

Sözkonusu olan, Bayaniler ve Mugirilerle aynı inançları paylaşan Abu Mansur’un partizanlarıdır. Okuma yazmasız olduğu söylenen Abu Mansur başlangıçta Muhammed Bakır’ı İmam tanıyor ve onun çevresinde bulunuyordu. Ancak aşırılığı bahanesiyle, imam ondan desteğini çekti ve çevresinden uzaklaştırdı. Bakır’ın ölümünden sonra, yerine kendisini İmam tayin ettiğini ilan etti. Düşüncelerini de sır olmaktan çıkardı. Kûfe’deki güçlü Banu Kinda partisini isyana teşvik etmede başarılı oldu. Sonra peygamberliğini ileri sürerek inancının propagandasını yapmaya

başlayınca, Halife Haşim bin Abdülmelik'in valisi Yusuf bin Omar al-Sakafi tarafından çarmıha gerilerek öldürüldü.

Abu Mansur al-İjli'ye göre, *Kur'an*'ın bir ayetinde (52, 44) “*Dönen gökyüzünden (düşen) bu parça*” diye konuşulan Ali'den başkası değildir. Bunu demekle onun tanrı olduğunu söylüyordu. İmamlığı aldıktan sonra Muhammed Peygamber gibi göğe yükselmiş, orada Tanrı'yla görüşmüş ve Tanrı başını okşayarak ona, “*oğlum yere in ve mesajlarımı orada yay!*” demiş. Yere inince *Kuran*'da denildiği gibi “*dönen gökyüzünün parçası*” olarak yerdeki görevine dönmüş oluyordu. İnsanın gökten düşen ve tanrıdan bir parça olduğuna inanmaları dolayısıyla *Mansuriyya*'nın (Mansurilik) diğer adı “*parçacılık*” anlamına gelen *Kisfiyya*'dır.

Al-Mansur'un peygamberliğinin varoluşu yeryüzüne inmesiyle hedefine ulaşır. Cennet, *Kuran*'da konuşulan ve gökten indirilmeye karar verilmiş kişide partiyi kucaklayandan başkası değildir, yani çağın İmamıdır. Aynı şekilde cehennem ise, İmanın rakibi olduğu için, partisine sürekli düşmanlık gösteren kişiydi... Mansuriler böylelikle öbür dünyayı, kıyamet gününü inkar ediyor; cennet ve cehennemi bu dünya deneyimlerinin söylemi içinde yorumluyorlardı. Partisinin adamlarının rakiplerini acımasızca (boğarak ve kafalarını odun parçasıyla kırarak) öldürdükleri söylenir.

Ayrıca haklarında söylenen bir başka olay da, onların özel mülkiyet tanımadıkları, mallarını ve kazançlarını aralarında paylaşıp, ortaklaşa kullandıklarıdır. Tahmin edileceği gibi, kadınları paylaştıklarını söylemeden geçmiyorlar. Al Shahrastani, “Mansuriler” diyor, “kendi öz adlarını değiştirir gibi, dinin yasakları ve zorunluluklarını (koşulları, farz ve sünneti - İ.K.) kaldırmaktan başka amaçları olmayan Hurramitler'di. Bu kişiler tarafından yazılmış metinlerde belirtilen, onların tanrısal buyrukları artık uygulamamaları ya da daha aza indirmeleriydi.

Asıl istedikleri ise bütün dinsel yasalara bağlılıktan uzak ve özgür kalmaktı. Soruyorlardı: Böyle cennete gidilmez miydi ve bu sayede mükemmele ulaşılmaz mıydı? Belirtelim ki, Mansur al-Ijli'nin inancına göre, Tanrının ellerinden ilk çıkan yaratıklar Meryem oğlu İsa ile Talib oğlu Ali'dir." (Shahristani, *al-Milal*, s.294-298; Farhad Daftary, *agy*, s. 73-75 ve 589 dipnt. 74; M.Momen, *agy*, s.52)

5) Hattabiler (Khattapiyya)

Hattabiler, Abi Zeynep al-Asadi al-Ajda oğlu Abu-l-Khattab Muhammed'den gelirler. Abu-l-Khattab, Cafer Sadık'ın çok yakın dostuydu. Fakat Cafer onun aşırı düşünce ve inançlarını tanıdığı zaman, ondan desteğini çekti. Hatta onu lanetledi. Abu-l-Khattab Muhammed'in yandaşlarına da uzaklaşmalarını söyleyerek, onunla ilişkisini kesti. Bunun üzerine o da bizzat imamlığını ilan etti.

Abu-l-Khattab, imamların yalnız peygamberler değil, aynı zamanda tanrılar olduğunu söylüyordu. Kendisinden önce, Peygamber ailesinden diğer atalarının bu sifata sahip olduğu gibi, bizzat İmam Cafer Sadık da ona göre tanrıydı. Onun için, bu imamlar Tanrının çocukları ve çok sevdikleriydi. (*Kur'an* V, 18'de Yahudilerin "Biz Tanrının oğulları ve sevgilileriyiz" iddialarıyla eşleştiriliyor.)

Abu-l-Khattab için, peygamberliğin seçildiği tanrısallık ışığı, aynı zamanda imamlığın da seçildiği ışıktır. Ona göre yeryüzü, eğer ışıktan varlıkların oluşturduğu yukarıdaki dünyanın yansımalarından yoksun kalırsa, yaşayacak yer olamaz.

Abu-l-Khattab İmam Cafer'i, zamanın tanrısı olarak tanıyor. Ama gözlerimizin görebildiği ve duyularımızın algılamak zorunda kaldığı varlığı, bu isimle göstermek istemiyordu. Tersine, bu aşağı dünyaya, yani yeryüzüne düşme anında Cafer'in, insanların

tanıyacağı biçime dönüşmüş olduğuna inanıyordu. Halife al-Mansur'un valisi İsa bin Musa, Abu l-Khattab'ın yaydığı düşünce ve örgütlerdeki kendileri için tehlikeli olacak önermelerin farkına varınca, Kûfe yakınındaki tuzlalarda onu yakalatıp öldürttü. Başkanlarının öldürülmesinden sonra Khattabiler birçok kollara ayrıldılar. (Şahristani, *agy*, s.297-298)

5.1. Hattabilik üzerine Henry Corbin'in görüş ve yorumları

Abu-l-Khattab ilk kez olarak, batını tipte, yani *esoterique* hareketi tasarlayan ve örgütleyen bir kişi olarak 8. yüzyılda ortaya çıktı. Kendisi, reddedildiği noktaya kadar, İmam Bakır ve İmam Cafer Sadık'ın çok yakın arkadaşıydı. Aralarında geçtiği anlatılan ciddi bir olay, bu arkadaşlığın yakınlığını belirlemektedir. İmam Cafer Abu-l-Khattab'ın göğsüne elini koyarak ona şunları söylüyor: “*İyi hatırla ve asla unutma! Sen gizli olan şeyi biliyorsun. Sırrımın yüklendiği yer olan bilgimin kasketisin sen. Sana hayatımızı ve ölümümüzü emanet ettim.*”

Hattabi öğretisinin büyük bölümü, “*İmamın bilgisinin kasketi*” ilan edilmiş olan Abu-l-Khattab'a aittir ve *İsmailizmin* temel düşüncesiyle yakından ilişkilidir. Ayrıca Şii Gnosizminin aşırıları (Ghulat, Kızılbaşlık...) tarafından inanılan görüşler ve bunlara uyum gösteren diğer doktrinler de Abu-l-Khattab'a atfedilir. Örneğin, Alamut reformuna ait son yazmalarda ortaya çıkanlar, bu öğretilerin izleridir. Sufi terminolojisine de girmiştir.

Abu-l-Khattab'ın İmam Cafer'in oğlu İsmail'in “manevi yol babası” olduğu, bunun da Muhammed'in Salman al Farisi için “*anla minna ahi al-Bayt (Sen benim ev halkımdansın)*” söylediği hadise dayandırıldığı söylenmektedir. Adı da Abu-l-İsmail (İsmail'in babası) olarak geçmektedir metinlerde.

Hattabilerin verdikleri kurbanlar ve onları coşkulu ruhlarının verdiği esinler, genç İsmail'i onları desteklemeye

götürdü. Hattabilerle ilişkilerinden ötürü Cafer'i, oğlu İsmail'i yadsıma noktasına götürmesi, dehşeti daha da yükseltti. Kûfe'deki camide toplanmış 70 kadar Abu-l-Khattab yandaşı valinin emriyle orada öldürüldü. 762'de Abu-l-Khattab'ın kendisi yakalanıp idam edildi. Hayatta kalanlar İsmail'e katıldılar ve *Khattabiler İsmaililerle aynılaştılar*.

Kaynakların verdiği göre, samimi bir konuşmasında Cafer, Abu-l-Khattab için gözyaşı dökerek aralarında geçeni anlatmış. Ama sır dramının ne olduğunu bilen yoktur.⁴³

Abu-l-Khattab'ın öğretileri ve *Hattabilik* ekolü, sonraki yazımızda genişçe açıklayacağımız *Umm al-Kitab*'da zamanımıza kadar korunmuştur. Orada İsmaili Aleviliğinin, İmam Cafer oğlu İmam İsmail, canlarını veren Khattabi'nin çocukları (farzandan), yani onu izleyen yetiştirdiği çömezleri tarafından kurulduğu özellikle ifade edilmektedir. (Henri Corbin, "Nasır-ı Khusrav and Iranian İsmailism", *The Cambridge History of İran IV*, Cambridge University Press-975, s.526-528; *Histoire de la Philosophie*

⁴³ Bizce bu sır dramının (sırrı), Henry Corbin'in bir başka yapıtında anlattığı başka bir olayda saklıdır. Cafer'in Abu-l-Khattab'a emanet ettiği, hem ölümünün hem de yaşamının bağlı olduğu sır, Ehlibeyt soyunun ve bizzat kendisinin tanrısallığı kabul etmesi; Tanrıyı gökyüzünden indirip insanlaştırmış olmasıdır. Aslında yukarda adlarını verdiğimiz, Ortodoks İslama aykırı aşırı inançların yaratıcılarının İmam Bakır ve Cafer'in de çevresinde yetişmiş olması çok şeyi açıklamaktadır. Yetiştiriyor, sırlarını veriyor, ancak açıklamalarını istemiyorlar, baba ve oğul, kendi yarattıkları "Takıyye" (kendilerini ortodoks örtüsü altında saklama) ilkesine sığınmayı tercih ediyorlardı.

H. Corbin'in, Shihabeddin Shah Hosayni'nin *Risala dar Hakikat-e Din* kitabından aktardığı İmam Caferi Sadık'la ilgili bir anekdot, bunu açıkça gösteriyor. "İmam Cafer Sadık kendisine, 'Kıyamet gününde Tanrının herkese görüneceği doğru mu?' diye soran adama şöyle yanıt verir: 'Tanrı, ben sizin Tanrınız değil miyim? (*Kur'an* VII, 172) diye sorduğundan beri, Kıyametten önce de görünmektedir. Gerçek inananlar onu bu dünyada bile gördü. Sen onu görmüyor musun?' Adam yanıt olarak: 'Ey yüce Tanrım, işte seni görüyorum. İzin ver, başkalarına da bunu bildireyim.' İmam: 'Hayır, dedi, hiç kimseye birşey söylemeyeceksin. Çünkü onlar karacahil, aptal insanlardır. İnanmazlar ve seni lanetlerler.'" (H. Corbin, *Temps Cyclique et Gnose İsmailienne*, Paris-1982, s.144)

islamique, Paris-1974, s.116; M.Momen, *agy*, s.52-53; F.Daftary, *agy*, s.111-112)

5.2 Mu'ammariler (Muammariyya)

Abu-l-Khattab'dan sonra bazıları imamlığın Mu'ammar ibn Khaytham adında, hububat satıcısı bir kişiye geçtiğine inanıyor, Abu-l-Khattab'a duydukları sevgi, bağlılık ve inancı ona gösteriyorlardı.

Mu'ammar'ın partizanları, dünyanın sonsuzluğuna inanıyor ve bu aşağı dünyada, yani yeryüzünde tadılabilen sağlıklı yaşam, başarı ve mutluluk dışında bir cennet bulunmadığını ileri sürüyorlardı. Ayrıca dünyamızdaki mutsuzluklar, acılar ve kötülüklerin yarattığı cehennemi tersine çevirmeyi, yok etmeyi düşünmekteydiler. Şarap kullanma ve zina gibi kaldırmış oldukları dinsel yasakların hiçbirinden dolayı kimseyi cezalandırmazlardı. Namazı ve diğer ibadetleri ortadan kaldıran bir inanç oluşturmuş. Adını Mu'ammarîyya (*Mu'ammarilik*) takmışlardı.

5.3 Buzaygiler (Buzahqiyya)

Abu-l-Khattab'dan sonra Buzaygh bin Musa'yı imam tanıyan diğer bir gurup vardı. Bunlar da Cafer'in tanrı olduğunu ve insanlara görünmek için insan biçimi aldığını söylüyorlardı.

Onlar bütün insanların tanrısal esin (vahiy) almaya uygun olduklarını söylüyorlardı. *Kur'an*'ın (X, 100) "*Hiç kimse Tanrı izin vermeden inanamaz. O akıllarını kullanmayanları murdar kılar*" ayetini yorumlayarak bu anlamı çıkarıyorlardı. Burada bir çeşit vahiy vardır demek istiyorlar. Buzaygh bundan başka *Kur'an*'ın (XI, 68?) "*Ve Tanrınız arılara bile esen-ilham verdi*" ayetini de anımsatmaktadır. Aynı zamanda o, kendisini izleyen yoldaşları

arasında Cebrail ve Mikail gibi meleklerle tercih edilebilir insanlar bulunabileceğini onaylamaktadır. O ayrıca, mükemmelliğe ulaşan bir adamın da ölebileceğini söylemekteydi.

Sonuçta, yollarının sonuna ulaşmış ve tam gerçek insanlık boyutunu (*pleinvrai stature du Fils de l’home* = insanoğlunun gerçek boyutu. Paulinisme’de, sonsuz ışık dünyasıdır) elde etmiş olanlar, ölümleri esnasında göksel krallığa geçmekten başka şey yapabilirlerdi. Bütün Buzaygh partizanları, ölmüş olanlarla ticaret (pazarlık) yaptıkları ve onları “günün başlangıcından sonuna kadar” (*Kur’an* XIX, 11) ten gözleriyle gördüklerini iddia etmekteydiler. (Al-Sharistani, *agy*, s. 298)

5.4 Umayriler ya da İjliler (Umayriyya-İjliyya)

Abu-l-Khattab’dan sonra bir başka gurup, Umayr bin Bayan al-İjli’yi izleyenlerden oluşuyordu. Kendisi Kûfe’li bir saman satıcısıydı. İjli’nin öğretisi Buzaygh’inden hiç de farklı değildi. O da imamların öldüğünü kabul ediyordu. Geri kalan bu ayrılıkçılar, Kûfe halk meydanının ortasında, içerisinde Cafer Sadık’a tapındıkları bir çadır kurmuşlardı. Yezid (b.Umar) bin Hubayra hükümetine ihbar edildiler. Onun buyruğu üzerine Umayr yakalanıp Kûfe meydanının ortasında darağacına asıldı. (Al-Shahristani, *agy*, s.299)

5.5 Mufaddaliler (Mufaddaliyya)

Hattabiler içinde son bir kol daha vardı; Mufaddal al-Sayrafi’nin partizanlarıydı bunlar. Kendisinin sarraf olduğu ve bazı kitapları bulunduğu bilinmektedir. Mufaddal al-Sayrafi’ye atfedilen yapıtlardan en tanınmış *Kitab al-hafi wa’l-azilla* İmam Cafer’in görüşlerini yansıtmaktadır.

Bunlar da Cafer’i, peygamberden daha üstün, yani Tanrı gibi görüyorlardı. Bu kola *Mufaddaliyya* denilmekteydi. Gerçek

olan şu ki, İmam Cafer bu ayrılıkçı aşırıları çevresinden uzaklaştırıp, onlardan desteğini çekmiş ve hatta lanetlemiştir. (Al-Shahristani, *agy*, ibid.)

5.6 Gurabiler (Ghurabiyya)

Al-Shahristani’de geçmeyen bir Hattabi gurubundan daha söz etmektedir, bazı kaynaklar.

M.Momen’in (*agy*, s.53) tesbitine göre *Gurabiler*, Muhammed ile Ali’yi, bir kuzgunun diğerinden ayıramayacağı gibi, ikisini bir tutarlar. Adları da bu ghurab (*kuzgun*) sözcüğünden gelmektedir. İnanışlarına göre Cebrail, Tanrıdan Ali için vahiy getirdiği zaman yanlılıkla Muhammed’e vermiştir.⁴⁴

KERVAN Sayı 71 (son sayı) Aralık 1998

EMAR VAKFI

⁴⁴ İ. Kaygusuz’un Proto-Alevilik dizisinin yayınlanmış son bölümü burada “sürecek” ibaresiyle sona eriyor. *Kervan*, bu sayıdan sonra yayınlanmadı. Redaksiyon’da çalışanlar daha sonraki bölümlerin metinlerini ne yaptılar, herhangi bir fikrimiz yok. Ancak, Kaygusuz’un farklı müstear isimlerle yakın tarihlerde *İşçinin Sesi*’ne yazdığı yazılar, bir anlamda, bu konunun devamı gibi algılansa daha doğru olur diye düşünüyor, sırasıyla onları da buraya ekliyoruz. *Ed.*

Aleviliğin İslam Öncesi Kaynaklarına Kısa Bir Bakış⁴⁵

Alevilik, “heterodoks İslam” tanımı saklı kalmak kaydıyla, *İslamın materyalizme dönük yüzüdür. İslamın içinden çıkıp dışa taşmıştır.* Dogmatik, değişmez kuralları ve biçimselliği kırarak, kendi nesnel kurallarını yaratacak olan özgür düşünceye taşınmıştır. Yeşerdiği, filizlendiği toprakların kültür, inanç ve felsefelerini özümseyerek Alevilik sentezine ulaşmıştır. Bu yüzden, İslamın metafizik değerlerinin kendi öz mantığı içinde akıldışılığı yaşamakta olan Sünniliğin, Alevilikle çelişkisi hep sürecektir.

Bütün dinlerde “değişmez düşünce-inanç” anlamına gelen Ortodoksluğun karşısında, mutlaka Heterodoksluğun (aykırı, farklı düşünce-inanç) yükseldiğini görürüz. Bu bağlamda 650’lerden başlayarak yükselen Alevilik, çeşitli akım ve siyaset adlarıyla, tüm Ortadoğu ve Orta Asya’yı içine alan geniş bir coğrafyada çağlar boyu varlığını sürdürerek Anadolu’da son durağını bulmuştur. *Ortodoks İslamlığı Sünnilik, heterodoks İslamlığı ise Alevilik temsil etmektedir.*

Bize göre Alevilik, “heterodoks İslam” tanımı saklı kalmak kaydıyla, İslamın materyalizme dönük yüzüdür. *İslamın içinden çıkıp dışa taşmıştır.* Dogmatik, değişmez kuralları ve biçimselliği kırarak, kendi nesnel kurallarını yaratacak olan özgür düşünceye taşınmıştır. Yeşerdiği, filizlendiği toprakların kültür, inanç ve felsefelerini özümseyerek Alevilik sentezine ulaşmıştır. Bu nedenle, İslamın metafizik değerlerinin kendi öz mantığı içinde akıldışılığı yaşamakta olan Sünniliğin, Alevilikle çelişkisi hep sürecektir.

⁴⁵ İsmail Kaygusuz, *İşçinin Sesi*’nin 462.sayısında yayınlanan bu yazısında Halil Derviş takma adını kullanmıştır.

Alevilik, İslamın dinsel çerçevesinde Ali'nin adına bağlı olarak yükseldi. Ama daha başlangıç sürecinden itibaren İslam dışı inanç, felsefe ve dinlerin toplumsal, moral ve tanrı anlayışlarından öğeler alması ve bu özelliğini kesintisiz sürdürmüş olması nedeniyle Aleviliğin İslam dışında bir inanç sistemi gibi algılanması gerektiği ileri sürülmektedir.

Alevilik gerçekten İslamın dışında mıdır?

Bu iddiayı sürdürenlerin şunu unutmamaları gerekirdi: İslam Peygamberinin, on yıl gibi çok kısa bir zamanda (622-632) Medine'de andlaşma, uzlaşma ve ortak savunmayla, "Tanrının ve onun elçisi huzurunda, kitap sahibi diğer din mensupları da dahil bütün inananlar eşittir. Kimse kimseden üstün değildir" diyen tanrısal demokrasi (*Theodemocracy*) ilkeleri temelinde kurduğu Kabileler Federasyonu devlet olma aşamasındaydı.

Ama asıl Hicret'in ilk yıllarında hazırlanıp kabile başkanları tarafından onaylanmış "*Medine Vesikası*" ya da "*Medine Federasyonu Anayasası*"nın getirdiği "*Kardeşlik Sözleşmesi*"nin o ana kadar Arap Yarımadası'nda görülmemiş ve yaşanmamış kurallarıyla eşitlik eğilimli bir toplum yaratılmıştı ve sosyal düzen kökünden değişime uğruyordu. Ortak kazanıp ortaklaşa yemeyi ve herşeyi paylaşmayı ve hatta kardeşleşenler arası veraseti getiren bu sözleşmeye (*Kuran Sure: 8, Ayet: 72*) uyularak, daha ilk aşamada Hattap oğlu Ömer dahil 95 *Muhacir* (Göçmenler) ve *Ensar*'dan (yerli Medineliler) kişi kardeşleşmişti. (Prof.Dr. M. Hamidullah, Çev. Prof.Dr.Salih Tug, *Resulullah Muhammed*, İstanbul-1992, s. 112-117) Alevilik toplu tapınması "cem" in en önemli kurumlarından olan *Musahipliğin* temeli burada atılmıştı. Demek ki Medine İslamlığını farklı kategoriye sokmak ve iyi incelemek gerekiyor.

Muhammed'in dünyadan göçmesini izleyen daha ilk on yıl içinde Medine İslamlığının getirdiği düzenin toplumsal eşitlik

kurallarından eser kalmadı. İslamlık, bezirganların, büyük toprak sahipleri ve fetihçi asker oligarşisinin eline geçmiş ve kuralları onlar koymaya başlamıştı. Ali, çevresindeki bir avuç şiasıyla barışçıl siyaset yöntemi uygulayarak eski düzeni geri getirmek için boşuna çaba harcadı. Muhammed'in ölümünden tam yirmi dört yıl sonra Abdullah İbn Saba, Ali adına halkı ayaklandırarak Kûfe, Basra ve özellikle Mısır'dan getirdiği isyancı halk güçleriyle Halife Osman'ı alaşağı etti. Ama artık iş işten geçmişti. Çünkü çeyrek yüzyıl içerisinde oluşan yeni sınıflar öylesine güçlenmişlerdi ki, iktidara getirilmiş olan Ali'nin onları ortadan kaldırması olanaksızdı.

Başlangıçtan itibaren bütün Alevi siyasetleri ve başkaldırıları Ali'nin ve onun soyundan gelenlerin adına yapılmıştır. Ve Medine İslamlığına hep özlem duyulmuş, simgeleşmiştir. O düzen örnek gösterilmiş ve o düzenin geliştirilerek uygulanması istenmiştir. Aleviliğin Medine İslamlığıyla da ilgisi yoktur diyebilir misiniz? Devletleşen İslamlık az önce sözünü ettiğimiz sınıfların çıkarlarına hizmete başlamış ve bu sınıflarla birlikte Emevi (daha sonra Abbasi) hanedanının halklar üzerinde zulüm ve baskı aracı olmuştur. *Aleviliğin bu Ortodoks İslamla, yani Sünnilikle hiçbir ilintisi yoktur; ancak bu bağlamda İslam dışıdır.*

Alevilik İslam'dan ya da Ali'den önce var mıydı?

Alevilikteki birçok inanç öğeleri, örneğin insanbiçimliliği ya da insan-tanrı birliği (*anthropomorphism*), tanrıya ulaşma tanrılaşma (*Theosis*), ruhun bir bedenden diğerine geçmesi (*reincarnation*) vb. İslam'dan çok önce vardı; İ.Ö. 3000'lerdeki Mısır dinlerine iner kökenleri. Velilik, yani evliya (tanrı dostları), Üçler ve Beşler kümesi (*Trinity* ve *Pendatism*) ve nurdan kutsal varlıklar inancı da (yani Alevilikteki Allah-Muhammed-Ali üçlemi ve Ehlibeyt Beşlisi ve bunların Tanrısal nurdan ve onun parçaları

olduğu biçimindeki inanç öğeleri) *İslam öncesi din ve inançlarda mevcuttu*. Bu öğeler Alevilikte bütünleşip bir sentez oluşturmuş ve kaynağına yabancılaşmıştır.

Elbette ki aynı mantıkla, yani tek tek inanç öğelerini ele alınca, Aleviliğin İslamdan önce, başka bir deyimle Ali'den önce de var olduğunu söylemek olasıdır. Ancak Alevilik syncretismi, yani İslam içinde bu çok çeşitli inanç ve felsefi öğelerin oluşturduğu sentez, Ali'den ya da İslamdan önce değildir. Bundan dolayı Aleviliğin, kendisini oluşturan inanç öğeleri bağlamında, yani bu öğelerin kaynaklarını tanımak bakımından, İslam önceliği üzerinde durmak gerekiyor.

İnsan biçimli tanrı ve tanrının insanda görünüş alanına çıkması, insanın tanrılaşması konusu İ.Kaygusuz'un "*Görmediğim Tanrıya Tapmam* adlı kitabında (İstanbul-1996, s.55-70), "Enelhak, Tanrılaşma (Theosis), Madde-Tanrı Birliği" başlığı altında genişçe incelenmiştir.

Alevilikteki "dondan dona geçmek, don değiştirmek, yani Ali'nin Hacı Bektaş, Şah İsmail vb. çağın kurtarıcıları ya da evliya donuna girdiğine inanış", "*ruhun bir başka bedene geçişi*, dönem dönem *kutsal ruhun başka bedende yeniden doğuşu*" anlamına gelen *reincarnation* inancının yansımasıdır. Hindu dini ve onun Vedantik kutsal kitaplarının (*Veda-Bhagavata Gita*) belirlediği inanç felsefesinde *reincarnation* temel ilkedir. Geniş dünya çağları içerisinde *yugas* adı verilen ruhlar tek tek bir bedenden diğerine geçer; herşey yaratılır, yokolur ve sonra yeniden yaratılır. *Yaşamın bir devir daim süreci olduğu düşüncesi* onların dünya görüşünü her düzeyde etkiler. Gautama Buddha (İ.Ö. 563-483) öğretisinde, yani *Budizm'de*, Hindu dininde olduğu gibi "ölümsüz ruh (Atman)" yoktur. Onun için Budistler *reincarnation* inancını *yeniden doğuş* olarak anlarlar. Gauthama Buddha, "Tibetlilerin *Ölüm ve Yaşam Kitabı*'nda şöyle demektedir:

“Çeşitli dünya çağları içerisinde bir, iki, üç kere, elli kere ... yüzbin kere yeniden doğuşlarla içlerinden geçmiş olduğum çok çok (önceki) varlıkları (varoluşları) yeniden anımsadım.”

Reincarnation, Hindu-Brahmanizm, Firavunlar dönemi Mısır dinleri, Yunan ve Roma Polytheismi, Budizm, Taoizm, Zoroastrianism (Zerdüştlük), Sikhism, Gnostism, Shamanism gibi pek çok dünya dinlerine temel olan bir inanç öğretisidir.

Mısır tanrısı Toth – Hermes Trimegistos, magnus Zoroaster inanç ve felsefeleri Platon ve Pythagoras gibi Yunan filozofları aracılığıyla *Orfeus inancı* olarak Yunan mitolojisine giriyor. Bu inançta ruh, günah işlemiş bir vücuda giriyor. Orada ceza çekiyor. Görülmeyen dünyada cezasını çektikten sonra yeni bir vücuda giriyor. Bu devirdaim süreci *Hindu Samsarasına (tekerlek)* benziyor. Yunan filozofu Pythagoras’da *reincarnation* inancının temeli, canlılar arasında başıboş dolaşan ruhların istediği gibi bir hayvan, bir başka insan vücuduna giren, durmadan yer değiştiren ve hiç ölmeyen ruhların göçetmesidir. (A. T. Mann, *The Elements of Reincarnation*, Melbourn-1995, s. 1, 19-20, 35-37)

Ali’nin ya da kutsal ruhun çağlar içinde dönem dönem bir Veli’de, önderde-kurtarıcıda ortaya çıktığına inanılması ve bunun yaygınlaştırılması, Sabailikten başlayarak Kızılbaşlığa kadar Aleviliğin bütün ihtilalci siyasetlerinde kullanılmış ve kitleleri harekete geçiren, ölümü hiçe saydıran leitmotif olmuştur. Alevilikte *reincarnation’un devridaim*, yani *dönüşüm* özelliği ise en yüce ruh olarak Tanrıyı göksel sarayından aşağıya edip, zuhur ettiği bütün varlıklardan sağıp, insanda sıfat kazandırmaktır. Bu da yeni bir oluşumla ortaya çıkan ve yokolmayan bir süreklilik içinde maddenin dönüşümünden başka birşey değildir. Alevi-Bektaşî ozanları yarattıkları “Devriye” türü şiirlerinde bunu fazlasıyla işlemişlerdir. (İ.Kaygusuz, *Görmediğim Tanrıya*

Tapmam, s.83-103)

Ancak şu gerçeği unutmamak gerektir: Özellikle Aleviliğin başlangıç sürecinde, *Proto Alevilik* (Ön Alevilik, ilk Alevilik) diye adlandırdığımız, yaklaşık iki yüzyıllık dönem içindeki Alevilik inanç ve siyaset akımlarının hepsi de *İslamdışı öğeleri* alırken, onları *Kuran*’dan bazı ayetlere ve Muhammed’in yakınları ve Ehlibeyt aracılığıyla gelen hadislere bağlamışlar. Ayetlerin ve hadislerin *esoterique* (içsel, batını) yorumlarıyla bunu yapmışlar. Muhammed ve Ali’nin tanrısallığı ve Ehlibeyt soyundan gelenlerin tanrısız öz taşıdıklarından tutunuz, her insanın nefsini ıslah yoluyla insan-ı kamillîğe ulaştıktan sonra tanrıyla bütünleşeceği, “Enelhak= Ego sum deus= Ben tanrıyım” diyebileceğine kadar hepsini *Kuran* ayetleriyle açıklamışlardır.

Proto (ön, erken) Alevilik ve Alevi guruplardan birkaç örnek içinde inanç biçimlenmeleri ve İslam öncesi kaynaklarına kısaca gözatalım.

Osman’ın (644-656) ilk halifelik yıllarından itibaren Ali yandaşlığından (şia) Ali kültü (inancı) biçimlenmesine geçiş başlamıştır. Bu inancı, Ortodoks İslam (Sünnilik ve Şiiilik), “aşırılık, taşkınlık, azgınlık” anlamlarına gelen “guluw” inananlarını da “Gulat (Çoğ. Gali)” diye tanımlamaktadır.

İlk yüzelli yıl içerisinde proto Alevi bazı gurupların adlarını saptayabiliyoruz: Sabailer, Kaysani-Muhtari-Haşimiler, Albailer, Bayaniler, Mugiriler, Mansuriler, Khattabiler-Buzaygyler-Muammariler, Mubarakiler-Karmatiler-İsmaililer vb...

1) Sabailer, inanç ve görüşleri

Alevilerin İslami ataları Sabailerdir. Proto Alevilik Sabailerle ve tamamıyla toplumsal muhalefet siyaseti olarak başlamıştır. Kurucusu Abdullah İbn Saba, İmparatorluğa dönüşmekte olan İslam devletinin yayılmacı, talancı-sömürücü ve baskıcı oligarşiler yönetimine karşı halkı ayaklandıran ilk toplumsal Alevi önderi

olma onurunu taşır. Sünni ve Şii İslam tarihçi yazarları ve idealist burjuva tarihçilerinin, onun inançsızlığı-sapkınlığını ve İslama ilk bölücülüğü soktuğunu ballandırarak anlattıkları bir yana, Abdülbaki Gölpınarlı gibi hiç yaşamadığını söyleyenler bile vardır.

Al-Shahristani, *Kitab al-Milal*'da Abdullah İbn Saba ve Sabailer hakkında şunları yazmaktadır:

“Sabailer İbn Saba'nın yandaşlarıdır. Bu kişi Ali'ye bir gün, 'Tanrı sensin' dedi. Bu nedenle hemen Medain kentine sürgüne gönderildi. Kendisinin Judaizmden İslama geçtiği söylenir. Yahudi olduğu dönemde, Nun oğlu Josue olduğu ve Musa'nın mirasının kendisine geçtiğini iddia etmişti. Aynı şekilde Muhammed Peygamberin onu mirasçı atamasıyla imamlığı Ali'nin aldığını ilk söyleyen de o idi. Aşırı şii mezhepleri ondan, onun düşüncelerinden doğmuştur...

“O Ali'nin gerçekte ölmediğini ileri sürmekteydi. Çünkü Ali'nin kendisinde, ölümün ona karşı hiçbirşey yapamayacağı tanrısal parça taşıdığına inanıyordu. Bulut biçiminde gelen, yıldırım görüntüsünde seslenen (Alevi köylerinde 30-40 yıl öncesine kadar gök gürlediğinde “Ali nağra atıyor!” deniliyordu. Demek ki aynı inancın kalıntıları hala yaşamaktadır - H.D.), şimşek ışığında gülen Ali'dir. Bir gün gökyüzünden incek ve adaletiyle yeryüzünü dolduracak ve haksızlıkları yokedecektir.” (age, s. 292)

940'larda Bagraç Türkleri arasında dolaşan Abu Dulaf'ın onların “tanrısallığın Ali'de cisimlendiğine inandıklarını” yazmakta, “Alevi Türkler, Ali'nin indiği ve tekrar geri döndüğünü düşündükleri gökyüzüne doğru avuçlarını açıp dua ettiklerini” söylemektedir. (Bkz. İ.Kaygusuz, *Alevilik İnanç Kültür Siyaset Tarihi ve Uluları I*, İstanbul-1995, s.97)

Julius Wellhausen, İbn Saba'nın Ali hakkındaki inanç, düşünce ve iddialarını onun yahudi kökenli oluşuna

bağlamaktadır. Yani Proto Aleviliğin, heterodoks İslam olarak, erken Şii'lik olarak "yahudi kökenli izlenimi uyandırdığını" söylüyor. Yeterli olmasa da bunda yüksünecek hiçbirşey yok. *Kuran*'ın içeriği Tevrat'tan geçme İsrailoğullarının öyküleriyle dolu değil mi? Hristiyanlık da, Müslümanlık da kaynağını Yahudilikten almıyor mu? Ancak sünni ve şii tarihçilerin, yazarların hâlâ Abdullah İbn Saba'yı, İslamda ilk bölünmeye sebep olan kişi olarak suçlarken, aşağılayıcı bir biçimde "yahudi dönmesi" oluşuna bağlamalarına ne demeli?

Abdullah İbn Saba'nın Ali'de somutlaşan tanrısal öz inancı, nereden kaynaklanmaktadır? Hangi siyasi amaç için kullandığı ve sonuçları açıktır. İbn Saba'nın, *Kuran* ayetleriyle propagandasını yapan Ali'nin yakın dostu ve destekleyicisi Abuzer Gaffari'den farklı yöntem uyguladığını ve hitap ettikleri sınıfların da farklı olduğunu görüyoruz...

Gaffari yöneticilere ve varlıklılara sesleniyor; onlara *Kuran*'daki eşitlik ve kardeşlik ilkelerini anımsatıyor ve varlıklarını Allah yolunda yoksullara dağıtmalarını söylüyordu.

İbn Saba ise seslendiği yoksul ve ezilen sınıfların, onlardan merhamet dileyerek yardım al alarını değil, başkaldırıp sahibolduklarını zorla ele geçirerek aralarında paylaşmalarını istiyordu. Bunu da kafaları almayacak kadar soyut, görünmez tanrının sözleri olarak sunulan *Kuran* ayetleriyle yapmadı. Zorla ya da cizyeden (başvergisi) kurtulmak için kabul ettikleri İslamlığı tam benimsememiş İranlı, Mısırlı yabancı halklar, zenci ve beyaz köleler, ilkel bedeviler arasında Ali'nin toplumsal düşünce ve görüşlerini yansıtan sözlerini temel alarak vaizleriyle kıskırtıp isyan ettirdi.

Ali'nin sözleri, öğütleri şiirleri maddi dünyaya dönüktü; Arap ve Arap olmayan halklar, köleler ve azatlılar herkes için eşitlik, paylaşım, sevgi ve mutluluk istiyordu. İbn Saba Ali'nin çok yakınında bulunmuş, gerek savaşlarda (özellikle Hayber kalesini

alışında) ve gerekse elini zülfikara sürmediği 24 yıllık savaşız dönemde onun olağanüstü güç, yeti, bilgi ve yaratıcılığına tanık olmuştı. Yaşamının İslam öncesi döneminde, Musa'nın mirasının kendisine geçtiğini söyleyecek kadar dindar bir yahudiydi. Belli ki dinlerin hepsini iyi incelemişti. İbn Saba propagandasını yaparken, Sabailiğin devamı olan sonraki Kaysanilik, Albailik, Bayanilik, Mansurilik vb. bazı akımlarda da açıkça belli olduğu gibi, ayaklandığı aşağı tabakadan sınıfların ve halkların eski dinleri Zerdüşt-Mazdeklik, Manilik, Sabinlik-Hermetizm, eski Mısır ve Yunan inançlarından kalıntılardan ve eski dini Musevilikten aldığı öğeleri *Kuran* ve Hadis yorumlarıyla İslama karıştırıp, onlara insan biçimi tanrı inancı (*anthropomorphism*) olarak Ali tanrısallığını sunmuştu. Ali öldükten sonra da, onun ölmediğini, göğe çekildiğini ve bir gün geri dönüp dünyayı adaletiyle dolduracağını söylüyordu.

2) Bayaniler

Bunlar, Ali'nin Muhammed Hanefi'den torunu olan Haşim'i imam tanımaktadır. Başlarında Tamim kabilesinden Saman oğlu Bayan vardır. Bayan Ali'nin tanrılığına inanıyordu. Tezini şu terimlerle geliştirdi:

“Tanrılığın bir bölümü Ali’de yerleşmiş ve onun dünyasal vücuduyla birleşmiştir. Bu tanrısal parçası sayesinde Ali gizli sırları biliyor ve gelecek hakkında yanlışa düşmeden konuşabiliyordu. Sahip olduğu bu tanrısal nur (ışık) parçasıyla kafirlerle savaşıyor ve zaferinden her zaman emin olabiliyordu. Bu sayededir ki, Hayber Kalesi’nin kapısını bir hamlede koparıp atmıştır... Bizzat kendisi, ‘Vallahi bu kapıyı koparışım, benim vücudumun ve ruhumun sahip olduğu güçle olmamıştır. Kullandığım güç Rahmanın ve onun meleklerindir’ demişti. Ali’nin bu meleklerle özgü gücü,

onun vücudunun fitilinde tutuşmuş bir alevdi. Alevin içinde parıldaayan ise tanrısal ışıktı, nurdu.

“Bayan, Ali’nin yeryüzünde zaman zaman ortaya ortaya çıkıp kendisini gösterdiğini söylüyor. Bu olayın *Kuran*’daki ‘Onlar, Tanrının uygun bir buluda bürünüp onun gölgesinde kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?’ diyen ayetin (Sure II, Ayet 210) yorumu olduğunu kabul ediyordu. Bayan’a göre Ali bir bulutla örtünmüş; sesi gökgürültüsü, gülüşü şimşekti. Bu durum, ondaki aynı tanrısal parçanın özel bir biçim altında yeniden ortaya çıkışı, tezahürüdür. Adem’in varlığında, meleklerin tapınmasına layık olan işte bu aynı tanrısal ışık parçasıydı. Üstelik, Bayan’ın ortaya attığı (inançsal) öğretiyeye göre, tapınılması gerekli olan Tanrı, tamamıyla insan görünümlü ve organları ve vücut hatlarıyla insana benzer. Bu konu hakkında, ‘Onun sıfatı dışında herşey mahvolacak’ diyen *Kuran* ayetini (Sure28, Ayet 88) hatırlatıyordu. Bayan, davasına destek vermesini rica ederek, İmam Muhammed Bakır’a (676-735) bir yazı göndermekten çekinmedi. Yazı iu mesajı taşıyordu: ‘Doğru inancı kucakla ve kurtulmak amacıyla kurtarmış olacaksın. Böyle daha da yükselirsin. Zira sen Tanrının bir peygamber seçmekten hoşlandığını (istediğini) bilmiyorsun.’ Muhammed Bakır buna olumlu yanıt vermedi. Bayan otoritesini ve kurmuş olduğu inanç öğretisini tanıyanlardan bir birlik oluşturup başkaldırdı. Vali Halid b. Abdullah al Kasri tarafından ölümle cezalandırıldı.” (Al Sharistani, *Al-Milal*, s. 267-68)

3)Mugiriler ve Mugirilik’teki geniş felsefi açınım

Mugiriler, Mughira Bin Said al-Ijli’nin partizanlarıydı. Mugira, 5. İmam Muhammed Bakır’dan (ö. 735) Mugira, Halid b. Abd al-Kasr’ın azatlı kölesiydi. Bu kişi, imamının (Muhammed Bakır) ortadan yokolmasının arkasından kendisi imamlığı üstlendi. Daha

sonra da Peygamberliğini ileri sürdü ve tapınmasını Ali'ye yönelterek, tüm dinsel yasakları ortadan kaldırdı.

Mugira kararlı bir *antropomorfist*, yani *insanbiçimci* idi. Mutlak Tanrı ona göre, görülebilir biçimde ve alfabenin harflerine benzer organları olan bir bedene sahiptir. Bu biçim, başında nurdan (ışıktan) bir taç taşıyan ve kalbinde bilgelik kaynağı bulunan ışıktan bir adam biçimiydi. Al Mugira, dünyanın yaratılışını çözecek kadar (iş) ilerletti:

“Tanrı kendi yüce adını çağırdı (telaffuz etti); bu ad uçan bir kuşa dönüştü ve başına konmak için hemen bir taç biçimi aldı. Mugira’ya göre işte burada, Kuran’daki şu ayetin (*Kuran*, Sure 57, Ayet 1) anlamı yatmaktadır: ‘(Evreni) ahenkli olarak yaratmış ve biçim vermiş olan yüce Tanrınızın adını heyecanla kutsayın, övün!’ Bundan sonra Tanrı, sağ eli üzerinde yazılı bulduğu inananların işleri üzerine eğilecektir. O, insanların yorumladıkları günahlar hakkında büyük bir öfkeye kapıldı ve bol bol terlemeye koyuldu. Bu tanrısal terden, biri acı sulu diğeri tatlı sulu iki deniz doğmuştur. Tatlı sudan ışıklar, tuzlu-acı sulardan ise karanlıklar oluştu. Bakışlarını ışıklar denizine daldıran Tanrı, içinde kendi gölgesinin farkına vardı. Güneşi ve ayı yapmak için denizden bu gölgenin cevherini topladı. Sonra bu gölgenin geri kalanını, ‘Benden başka bir Tanrı olmamalı. Bir Tanrı varsa o da benim’ diye bağırarak ortadan kaldırdı. İşte yaratıklarına biçim vermesi bu ışık denizlerinden sonradır; inananları yaratması da ışık denizinden sonradır. Tanrının bunların içinden yarattığı ilk şey gölgeleriydi. Ve yaratılan ilk gölgeler de Muhammed ile Ali’ninkiydi. Onların ortaya çıkışı, zuhuru bütün insan cinsine öncülük etti. Sonra Tanrı göklere, yeryüzüne ve dağlara imamlik emanetini taşımalarını önerdi. Fakat onlar özellikle Ali İbn Talib’den gelenlerin tümünü

reddettiler. Tanrının bu teklifini geri çevirdiler. Sonra aynı öneri insanlara yapıldı. Buna rağmen Ömer bin Khattab Abubekir'e angaje oldu. İkisi de Ali'ye ihanet ettiler..."

Mugira'ya göre *Kuran*'ın 33., 72. ayetindeki "... İnsan tek başına emaneti taşıma sorumluluğunu yüklendi. Ancak insan hem adaletsiz hem de bilgisizdi" açıklaması bunu gösterir. Yine Mugira'ya göre *Kuran*'ın aşağıda verilen ayeti (Sure 59, Ayet 16), "Şeytanın insana, 'Tanrıyı yadsı' deyip, onu kandırdığı zaman da, 'senin bu eylemin beni hiç ilgilendirmiyor' diye söylendiği biçimde" hareket eden biri olarak Ömer'i tanımlamaktadır.

Mugira ölünce yandaşları bölündüler. Bir kısmı onun yeniden dönüşünü beklemekte ısrar ettiler. Bazıları ise Muhammed Bakır'dan gelen imamlara inandılar. Zaten Mugira baştan Muhammed Bakır'ın imamlığını tanımış, sonra bu inancı imamın tanrılığını iddia ettiği bir aşırılığa ulaşmıştı. Bu yüzden İmam Bakır ondan yüz çevirmişti. Al Mugira kendisine inanan yandaşlarına bir yazı bırakmış ve bu yazıda İmamın geri döneceğini söylemiştir. Bu dönüş Cebrail ile Mikail'in eşliğinde, Kabe'nin önünde İsmail'in anıtı ile bu tapınağı güney köşesinde olacaktır! (Al-Shahristani, *al Milal*, s.294-296)

Şimdi Mugirilik ve Mugira hakkında Farhad Daftary'nin diğer Heresiograflar'dan (Heterodoksie ve Heresie, *yani dinsel sapma tarihçileri*) derledikleri bilgiler ve yorumları özetleyelim:

Muhammed Bakır birçok gulat (aşırı) kuramcıyı yanına çekmiş, Hüseyin çizgisinden ilk İmamdır. Bunlardan al Mugira bin Said, İjli kabilesine mensup bir Arap ya da yabancı azatlı köle (mevla) olarakiki şekilde açıklanmaktadır.

Heresiograflar, Mugira'nın yaydığı inanç ve düşünceler üzerinde pek çok ayrıntı vermektedir. Bazı çelişkili bilgilere rağmen onun, Ortadoğunun İslam öncesi inançlarını kendi öğretisi içerisinde birleştirdiği görülür. Bunlar, özellikle Mandeian

(Saben), Manicheist gnostik etkisinin yansımalarıdır.

Gerçekten al Mugira, yaydığı spiritüalizmi ve açıkladığı düalizmi ile ilk Şii *Gnostizminin* (marifetçilik) yaratılmasını sağlamıştır. Öğretisinin en ayırdedici özelliği tanrı tanımlamasının anthropomorfik (insanbiçimci) oluşudur. Onun, Tanrının başında ışıktan bir taç taşıyan bir adam olduğu betimlemesi, Nur (ışık) Kral olarak gösterilen Mandeia (Saben) tanrılık kavramına çok yakından benzerlik göstermektedir.

Arab edebiyatında al-Sabi'a (Sabenler) olarak tanınan Mandeia'lar, al Mugira zamanında Güney Irak'ta çok sayıda bulunuyorlardı. Pek azı da Güneybatı İran'da yaşamaktaydılar. Mugira'nın bunlarla yakın ilişkileri olduğu anlaşıyor.

Ayrıca Mugira, Tanrının ışıktan harflerden oluşan organlara sahip olduğunu söylüyordu ve bu harfler yaratılış anında konuşan En Büyük Tanrı isminden çekilen düşen harflerdi. Bu düşünce, Grek harfleriyle "en yüce gerçeği (Aletheia)" belirleyen Marcus gnostik öğretisini açıkça anımsatmaktadır.

Ayrıca al Mugira, dünyanın ve ilk varlıkların yaratılışı konusunda da aynı derecede sözediyor. Onun kozmogonisi dahi, tıpkı anthropomorphizminde olduğu gibi *antik gnostik sistemin etkisini* yansıtıyor. Ayrıca *Kuran* ayetlerinin simgesel mecazi yorumlarından da esinlenmiş olduğu gözüküyor. Ama Mugiri kozmogonisinin esas görünüşü, *Manicheizm*'in temel inancı ışık ve karanlığın arasındaki ebedi mücadele ile özellik kazanan ve iyilik ve kötülükte simgeleşen gnostik düalizminden alınmıştır.

Al-Mugira, zaman içinde Kûfe'de hem Araplar hem de Mevali (yabancı köle ve azatlılar) arasından çok taraftar kazandı. O, yandaşlarını liderlerine ölümüne bağlılık ve müstesna duygularla doldurmuştu. Kendilerine *Wusafa*, yani *Hizmetçiler*, *hizmet edenler* deniliyordu. İnançsal elitizmin kökenini, aşırı Şiiler, yani proto Aleviler arasında, doğrusu Mugiriler'de aramak gerekir. Mugirilere, rakiplerine karşı onları daha da

düşmanlaştıran seçkin (elitist) duyguları, inanç militanlığının temelini attırmıştır. Kaynaklar, Mugiriler tarafından terörist yöntemlerin kullanılmasına ve Abu Mansur gurubunun daha karakteristik olan mücadele yöntemlerine tanıklık etmektedir. (Farhad Daftary, *The Isma'ilis Their History and Doctrines*, s. 72-73, 588-589)

Mugira, 737'de, vali Halid İbn Abdullah al-Kasr tarafından (bazı yazarlara göre) Bayaniliğin kurucusu Bayan İbn Saman'la aynı günde, yakalanan taraftarlarıyla birlikte yakılarak öldürülmüştür.

Mugira'nın ölümünden sonra Mugiriler, Muhammed an-Nafs az-Zakiyya'ya (Saf-Pak Ruh) bağlanmışlardır. (M.Momen, *An Introduction To Shi'i Islam*, Yale University Press-1985, s.52)

4) Mansuriler

Söz konusu olan, Bayaniler ve Mugirilerle aynı inançları paylaşan Abu Mansur'un partizanlarıdır.

Okuma yazmasız olduğu söylenen Abu Mansur başlangıçta Muhammed Bakır'ı imam tanıyor ve onun çevresinde bulunuyordu. Ancak aşırılığından dolayı imam ondan desteğini çekti ve çevresinden uzaklaştırdı.

Bakır'ın ölümünden sonra, yerine kendisini İmam tayin ettiğini ilan etti. Düşüncelerini de sır olmaktan çıkardı. Kûfe'deki güçlü Banu Kinda partisini isyana teşvik etmede başarılı oldu. Sonra peygamberliğini ileri sürerek inancının propagandasını yapmaya başlayınca, Halife Haşim bin Abdülmelik'in valisi Yusuf bin Omar al-Sakafi tarafından çarmıha gerilerek öldürüldü.

Abu Mansur al-İjli'ye göre, *Kuran'*ın bir ayetinde (Sure 52, Ayet 44) "Dönen gökyüzünden (düşen) bu parça" diye konuşulan Ali'den başkası değildir. Bunu demekle onu tanrı olduğunu söylüyordu. İmamlığı aldıktan sonra Muhammed Peygamber gibi göğe yükselmiş, orada Tanrıyla görüşmüş ve Tanrı başını

okşayarak ona, “oğlum yere in ve mesajlarımı orada yay!” demiş, yere inince *Kuran*’da denildiği gibi “dönen gökyüzünün parçası” olarak yerdeki görevine dönmüş oluyordu.

İnsanın gökten düşen ve tanrıdan bir parça olduğuna inanmaları dolayısıyla Mansuriyya’nın (Mansurilik) diğer adı “parçacılık” anlamına gelen Kisfiyya’dır.

Al-Mansur’un peygamberliğinin varoluşu yeryüzüne inmesiyle hedefine ulaşır. Cennet, *Kuran*’da konuşulan ve gökten indirilmeye karar verilmiş kişi de, partiyi kucaklayandan başkası değildir, yani çağın imamıdır. Aynı şekilde cehennem ise, İmanın rakibi olduğu için, partisine sürekli düşmanlık gösteren kişiydi...

Mansuriler böylelikle öbür dünyayı, kıyamet gününü inkar ediyor; cennet ve cehennemi bu dünya deneyimlerinin söylemi içinde yorumluyorlardı. Partisinin adamları, rakiplerini acımasızca (boğarak ve kafalarını odun parçasıyla kırarak) öldürürlermiş.

Ayrıca haklarında söylenen bir başka olay da, onları özel mülkiyet tanımadıkları, mallarını ve kazançlarını, (hatta kadınları) aralarında paylaşıp ortaklaşa kullandıklarıdır. *Mansuriler*, öz adlarıymış gibi dinin yasakları ve zorunluluklarını (koşulları, farz ve sünneti) kaldırmaktan başka amaçları olmayan *Hurramitler*di.

Bu kişiler tarafından yayılan metinlerin bildirdiği, onların Tanrının buyruğunu artık uygulamıyan, daha az (dinsel) zorunluluk ve dinsel yasaya bağlılıktan azade olmaktı. Böyle cennete gidilmez miydi ve bu sayede mükemmele ulaşılmaz mıydı?

Belirtmek gerekir ki, Mansur al-İjli’ye göre, Tanrının ellerinden ilk çıkan yaratıklar, Meryem oğlu İsa ile Abu Talip oğlu Ali’dir.

Yukarıda verdiğimiz birkaç Proto Alevi gurubun tanıtımında görüldüğü gibi, İslam öncesi inanç ve felsefe akımlarından alınmış öğeler, Alevilik potasında eritilip kaynağına

yabancılaştırılmıştır.

Ayrıca bunlarla, Kuran ayetlerinin serbest yorumu (tevil) içinde açıklamasına gidilerek, heterodoks anlamda İslamı zenginleştirmişlerdir.

İşçinin Sesi Sayı 462 Mayıs 1998

EMAR VAKFI

ALEVİ HALKLARIN TOPLUMSAL MÜCADELE TARİHİNDEN

Mazdekizm Kaynaklı Babek-Hürremi Alevi Hareketi⁴⁶

Heterodoks İslam tarihi, Alevilik tarihini oluşturur ve birbiriyle eşdeğerdir.

İslam tarihi iki büyük koldan oluşmaktadır: 1) Ortodoks İslam (Sünnilik ve Şiilik) İktidar Tarihi, 2) Heterodoks İslam (Alevilik) Muhalefet Tarihi. *Ortodoks İslam Tarihi*; devletlerin, hükümetlerin, savaşların; memleketleri istila etmeğe, yayılmacılık, kırım, sömürü ve köleleştirmeğe zafer adı veren iktidarlar azınlığının tarihidir. Burjuva tarihçilerin büyük çoğunluğu Heterodoks İslamı, Ortodoks İslam tarihi içerisinde inceledikleri ve onların çıkarları açısından baktıkları için, heterodoks inançlı halkları sapkın, bölücü, düzen bozucu, kafir, ahlaksız gibi sıfatlarla suçlamışlardır. Osmanlı uleması dahil, modern Türkiye'nin İslam bilgin ve tarihçileri, Ortodoks İslam tarihi içinde eritmek amacıyla, Sünni inancı çerçevesinde Aleviliği ele almış ve öyle incelemeyi sürdürmektedirler.

Oysa İslam Tarihi içerisinde, toplumsal muhalefetin egemenliğe ya da egemenlere karşı direnişlerinde Alevilerin rolü, tek sözcükle “önderlik”tir. Ayrıca, hemen hemen tüm toplumsal muhalefet hareketlerinin inanç ve düşünce kuramlarıyla temelini; inananlarıyla ise bünyesini oluşturan Heterodoks İslam olarak Alevilik ve Alevi halklardır.

46 İsmail Kaygusuz'un bu araştırması Halil Derviş adıyla ilk kez *İşçinin Sesi*'nin Haziran 1998 tarihli 463. sayısında yayınlanmış, *DTD Doğa Toplum Düşünce* dergisinin Temmuz 2001 tarihli ikinci sayısında “Mazdekizm Kaynaklı Alevilik Toplumsal Muhalefet Hareketleri” başlığıyla İsmail Kaygusuz imzasıyla ikinci kez basılmıştır.

MAZDEK İNANCI VE HETERODOKS İSLAM (ALEVİLİK)

Abu Müslim'in, Hazar kıyılarından, Kafkasya'dan, Horasan eyaletleriyle tüm İran'ı ve Irak'ı içine alan çok geniş bir coğrafyada yıllarca vermiş olduğu efsaneleşen büyük toplumsal mücadele, onu Ortaçağın büyük devrimci önderlerinden biri yaptı. Bu bölgelerde yaşayan ve zorla İslamlaştırılmış halklar için, İslam sadece örtüydü, eski dinlerine bütünüyle bağlı bulunuyorlardı.

Abu Müslim'den önce ve onun mücadele yıllarında Emevi yönetimine karşı onları örgütleyen, ayaklandıran heterodoks İslami gruplardı, proto Alevilerdi. Kaysani – Muhtari - Haşimilik gibi, Abu Müslim'in mensubu olduğu Mugiri ve Mansurilik de, bölge halklarının eski dinleri Maniheizm ve Mazdekizmin toplumsal düşünce ve felsefi öğelerini İslama sokup Ali inancında harmanlamadan sunmuşlardır.

Ortodoks İslamın soyut; şekilci olduğu kadar soğuk, zorba ve baskıcı olduğu kadar yabancılığı bu halklarda sadece nefret ve ikiye bölme yaratmış. Oysa heterodoks İslamı kendilerine yabancı görmemiş, hemen kabullenmişler. Aralarında sevgi ve bağlılık sağlanmış ve kolaylıkla ortak amaç yaratılmış: Baskıcı yönetime karşı ayaklanma!

Bu bölgelerdeki ihtilalci inanç ve düşüncelerin kaynağı hiç kuşkusuz *Mazdekizm*, yani *Mazdek* inancıydı. Sasaniler döneminde İran'da "Neşeli Din" anlamına gelen *Khorramdin* denirdi. 6. yüzyılın ilk yarısında İran'da ortaya çıkmış olan Mazdekizm (Arapça Khorramiya), üç aşamalıdır.

1957'lerde *Mazdek* adlı kitabında Klima, Sasani tarihi ve Orta Doğu dinleri kapsamı içerisinde incelediği Mazdekizmi, din örtüsü altında sosyal bir hareket olarak açıklamıştır. O, Mazdek'i bir sosyal reformcu militan, Sasani kralı Kawa'yı (488-531) da bu hareketi kendi yönetsel çıkarına çevirmeye çalışan enerjik ve muktedir bir siyasetçi olarak değerlendirdi.

Mazdekizm inancının daha çok toplumsal, ekonomik ve

teolojik yönleri Sünni heresiograflar tarafından kendi anlayışlarına parça bilgiler halinde gelmektedir. Bu bilgilerin İbn al-Mukaffa (İ.Ö. 760) tarafından Arapçaya çevrilmiş olan *Khawday-namag* (*Mazdak-namag*) adlı yapıttan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Hem heterodoks İslam'ın oluşmasında ögesel katkılarını, hem de İran'daki inanç örtüsü altındaki toplumsal muhalefet ve başkaldırı hareketlerini daha iyi anlamak bakımından Mazdekizmi kısaca tanıtmakta yarar görüyoruz.

Mazdekizm, kimi araştırmacılara göre kökeni İ.Ö. 6-7.yüzyıla inen Zerdüşt dininin, kimilerine göre ise 3.yüzyılda Mardin çevresinde ortaya çıkan *Mani* dininin heterodoks inancıdır. Kısacası *Mazdekizm, her ikisinden de inanç öğeleri olarak oluşmuş, kuramsal bir inanç sistemidir.*

Tha'alibi'de şu tanımlamayı görüyoruz:

“Mazdek diyordu ki: ‘Tanrı topraktan yiyeceği ve tüm gereksinimleri, halk onları aralarında eşit bölüşsün diye yaratmıştır. Hiçbir kimse diğerinin payından fazlasını alamaz. İnsanlar birbirlerine karşı yanlış davranmış ve biri diğeri üzerinde egemenlik kurmuş. Kuvvetli zayıfı ezmiş; hem malını hem de yaşama hakkını elinden almış... Herkesin varlık bakımından eşit olması için, kesinlikle birinin ortaya çıkıp zenginden alarak fakire vermesi gerekiyor. Her kim olursa olsun kimsenin bir başkasından daha fazla varlık, mal-mülk ve kadına sahip olmaya hakkı yoktur...”

Mazdekizm, toplumsal, siyasal ve ekonomik kuramlar geliştirerek oluşturduğu yaşam biçimi ve felsefesiyle, içinden çıkmış olduğu *egemen devlet dini Zerdüşt-Mazda* inançlarına aykırı olması yüzünden baskıya uğramıştı. Sasani yönetimindeki İran'da bulunan çok sayıda Kutsal Ateş (Zerdüşt) tapınaklarını ve tapınaklara ait geniş arazileri kullanan Rahipler sınıfı, hem geniş

toprak sahipleri dikhanlar, hem de İran sarayı üzerinde etkiliydiler. Mazdek'in inançsal öğretisinin “insan eşitliğini, toprağın ve gelirinin ortaklaşa kullanılması, varlığın bölüşülmesi” gibi komünistik ilkeleri dayatması elbetteki bu kesimlerin çıkarlarına aykırıydı. Zerdüşt rahipleri Mazdekler’e “Zındık” diyorlardı. Daha sonra Abbasi Sünni ulaması da aynı deymi kullanacaktır...

Mazdek inancında iki öncül ya da başlangıç ilke vardır: *Aydınlık (Işık)* ve *Karanlık*. *Işık* bilgi, duygu, düzenlenmiş olaylar ve özgür iradeyle tanımlanır. Başka bir deyimle bütün bunlar ışıkla, aydınlıkla sağlanır. *Karanlık* ise bilgisizliktir, körlüktür ve yönü bilinmeyen tesadüfi olaylardır. Ya da bunların yaratıcısıdır.

Mazdekizmde üç asıl öge vardır: *Su, ateş ve toprak*. Işığı ve ondan oluşanları yaratan *Tanrı*, karanlığı ve ondan olanları yaratan *şeytandır*. Krallar kralı Mutlak Tanrı en üst dünyadaki tahtında (kurs) oturur. Onun önünde dört kuvvet vardır:

- 1) Yargılama (Tamyiz),
- 2) Anlayış-Anlama (Fahm)
- 3) Saklama-koruma (hıfz),
- 4) Sevinç-keyif (sürur).

Krallar kralı, bu kuvvetleri önündeki dört kişiye vermiştir:

- 1) Mobada mobad (başyargıç)
- 2) Herbad (anlamayı, fehmi yönlendiren)
- 3) Se(r)pahhad (başkumandan),
- 4) Ramishgar (sevinç, eğlence ustası).

Bu dört gücün sahipleri, 12 ruhsal gücün çevirdiği çemberin içindeki 7 vezirle dünyayı yönetirler.

Bu dört güç, yediler ve onikiler, bir kişide toplandığı takdirde o kişi tanrılaşır ve artık dinsel görevlere bağlı kalınmaz. *Mutlak Varlık*, mutlak adını (İsm-i Azam) oluşturan harflerin gücüyle krallığını sürdürür. Bu harflerden bazı şeyleri anlayacak duruma erişen insanlar büyük sırrı (al-sırr al-akbar) keşfetmiş

olurlar. Bundan yoksun olanlar körlük, bilgisizlik, sıkıntı-kasvet ve ihmalkarlık içinde kalacaklardır. (Ehsan Yarshater, *agy*, s. 1008)

E. Yarshater, Nawbakhti, İbn al-Nadim, Makdisi ve Şahrastani'den derlediği bilgilerle Mazdekizm'in genel bir özetini çıkarmış:

“Kosmology: Aydınlık ve karanlığın iki başlangıç ilkesi olduğu inancı ve ışığın biçiminin silinmiş, karanlık... *Teoloji:* Tanrının ilahi takdir, mutlak gücünü yadsıma. Bütün peygamberler, veliler ve meleklerin görünüm alanına çıkışındaki esas birlik... Gaybı bilme veya tanrısal önderlerin dönüşü. Dinin özü olarak İmam'ın tanınması... Kutsal yazıların içsel (batını) anlamı olduğu. Tanrısal ruh olarak imamların yeniden doğuşuna inanma... *Eşatoloji:* Kıyamet günü, ölümden sonra dirilme ve son yargılamayı yadsıma. Gerçek kıyamet gününün anlamı ise, yeniden doğuş ve ruhun başkasına geçmesidir (reincarnation). *Etik:* Başkaldırı-isyan zamanları dışında kan dökmenin kesinlikle yasak oluşu. Geniş bağlılık çerçevesi içinde bireysel din görüşlerine hoşgörü. Başkalarına iyi dilekte bulunma, yardım etme. Başkalarına zarar vermeksizin her türlü zevki tadına, eğlenme... *Ritüel:* iç ve dış temizliğe önem verme. Bağlılık-andiçme ve evlilik törenlerinde, inançsal-ruhsal liderleri kutsama toplantılarında şarap ve ekmek kullanma...”

Abu Müslim'le birlikte İran'da başlayan Heterodoks İslam, Alevi toplumsal başkaldırı hareketlerini Batılı İslam araştırmacıları üçüncü dönem, ya da Mazdekit halk hareketlerinin üçüncü aşaması olarak değerlendiriyorlar. Aşağıda kısaca incelemeye çalışacağımız ne Sunbat, hatta ne Mukanna ne de Babek al-Hurrami hareketlerinin hiçbirisi de tam bir Mazdek hareketi değildir. Kabul etmek zorunda olduğumuz *İslami siyaset örtüsü, bu söylemi engellemektedir. Zaten*

Engels'in *Köylü Savaşı*'nda dediği gibi:

“Sınıf mücadelelerinin o çağda dinsel nitelik işareti taşımaları, çeşitli sınıfların çıkarları, ihtiyaç ve taleplerinin dinsel perde ardına gizlenmesi, işin aslından hiç birşey değiştirmez ve çağın koşullarıyla açıklanabilir... Genel feodalizme (yönetime) yöneltilmiş bütün saldırıların, herşeyden önce kiliseye karşı olacağı, bütün devrimci toplumsal ve siyasi öğretilerin de aynı zamanda ve esas dinbiliminden sapmış mezhepler olacağı açıktır. Ortaçağ boyunca koşullara göre kah mistik biçimde, kah açık mezhep biçiminde, kah silahlı ayaklanma biçiminde ortaya çıkıyordu.” (agy, s.61-62)

Buradaki sınıfsal mücadeleler de, önderlerin adına bağlı “açık mezhep biçiminde” başlayıp, “silahlı ayaklanma biçimine” dönüşerek, genelde (Mazdek ağırlıklı) heterodoks İslam, yani Alevilik örtüsü altında sürdürülmüş halk hareketleriydi.

Bu üçüncü dönem Mazdekit hareket İslamın İran'a girişiyle başlıyor deniyor. Aslında Sasani krallığının yıkılıp, Halifelik (Ortodoks İslam yönetimi) egemenliğinin baskısı kendisini tam hissettirdiğinden itibaren başlamıştı. İran'daki halklar baskı ve cizye (baş vergisi) yüzünden görünüşte İslam olmuşlardı.

Hüsrev'in uzun saltanat yılları boyunca Mazdekizm'e yaptığı ağır baskı ve mensuplarını sürekli takip, onları yeraltına indirmişti. Pratikte İran'ın her yanında İslam'ın girişini izleyen ilk yüzyıl boyunca, Mazdeklerin varlığı sürmüştür. Özellikle Jibal, Azerbaycan, Horasan, Sogdiana, Tabaristan ve Gurgan'da olduğu kadar, İsfahan ve Ahvaz'da da bulunuyorlardı.

Nizamülmülk, “755'deki Sunbat hareketi sırasında Jibal ve Irak halkının neredeyse yarısı Rafizi ve Mazdekit idi” derken, aslında ikisini birbirinden ayırmıyordu.

E.Yarshater, “Masdakizm” incelemesinin başlarında

“Üçüncü dönem Mazdekit hareketlerin İran’a girmesiyle başlıyor” diyordu. Bir süre sonra düzeltiyor: “Sasani iktidarının yıkılması ve Zerdüşť tapınaklarının gücünün sürekli zayıflamasıyla Mazdekler yeniden nefes alma fırsatı buldular.” İlk yüzyıl içerisinde bunların eylemleri üzerinde kaynaklara rastlandığını belirtmektedir.

Babek Ve Babek-Hurramiler

Abu Surayya’nın başkaldırısı bastırıldıktan sonra, Azerbaycan’da, diğerleriyle karşılaştırılmayacak biçimde gelişen Babek ve yandaşlarının isyan hareketi patladı. Öyle ki, bu büyük toplumsal hareket, Mamun’un saltanatının sonunu getirecektir.

Babek’in kişiliği belirsizlikler içindedir. Geleneksel söylemlerden bazıları onun asil bir soydan geldiğini, bazıları ise tam tersine halktan biri olduğunu belirtmektedirler. Yetişmesi ve mesleği hakkında bilgiler (sığır sürüsü çobanlığı, paralı askerler arasında davulcu vb.) karanlık olmasına rağmen, Hurremi lideri Cavidan bin Sahl’ın güvenini kazanmış olması önemliydi. Ölümünden sonra da partizanları Cavidan’ın ruhunun onda cisimlendiğine inanarak Babek’i başlarına geçirdiler.

Babek-Hurremi toplumsal muhalefet hareketi, yaklaşık beş yıl sürmüş olan Abu Müslim hareketinden sonra bölgede en uzun süren toplumsal başkaldırı hareketidir.

516 yılından 537’ye kadar 21 yıl boyunca, iki halifeye saltanatlarını kaybetme korkusu yaşatan Babek-Hurremi hareketi üzerinde, idealist bakış açısına rağmen en geniş araştırmayı Gulam Hüseyin Sadıki, 1938’da bastırđıđı *Les Mouvements Religieux Irandiens lime et ilime Siecles en Iran* isimli eserinin kapsamı içerisinde yapmıştır.

Hareket, birçok batılı tarih araştırmacılarının ileri sürdüğu gibi, İranlıların Arap egemenliğine karşı başkaldırısı *değildir*. Azerbaycanlı halktan birini, yani sırtında fıçısıyla dolaşan kandil yağı satıcısının oğlu Babek’i, zamanın nesnel koşulları ön plana

çıkartıp, bu kişinin önderliğinde dünyayı değiştirmeye yönelmiş, geniş kapsamlı toplumsal ve siyasi bir harekettir. Sadıki'nin kitabını temellendirdiği, İran halkının dinsel hareketleri, yani eski dinlerini geri getirme, İslam dinini kovma mücadelesi *değildir*.

Babek hareketi bizce, ekonomik ve siyasi anlamda "Mazdek komünizmi" (Bu söylem, 1925 yılında A. Christensen'in monografi biçiminde özel konu olarak incelediği eserinin adını oluşturmaktadır) temelli ve mazdek-mani-şaman, hristiyan gnostik inanç öğelerini özümsemiş olarak heterodoks İslam (Alevilik) örtüsüne bürünmüş, baskıcı Ortodoks İslam Abbasi halifelik merkezi Bağdad'a yönelen, yani iktidarı devirmeyi amaçlamış, devrimci halk hareketiydi. Hareketin içinde değişik inanç ve halk toplulukları (Pers, Türk, Kürt, Ermeni, Bizans Rumları- Paulikienler, Arap, Arami vb.) bulunmaktaydı.

Kendisine ve davasına bağlı Tabaristan prensi Mazyar ve Ermeni prenslerinden Sonbat oğlu Sahi da vardı. Ancak sonuncusu ona ihanet etmiş, şatosuna sığınan Babek'i yakalatarak, Halife Mutasım'dan 1 milyon dirhem gümüş ödül almış ve taçlandırılmıştır.

Şii İslam araştırmacısı Henri Laoust'dan kaynaklanarak hareketin diğer özelliklerini şöyle sayabiliriz:

Başkaldırı Bilal Abadh'da, İran'da kıtlık ve otorite boşluğu olduğu, Armenia valisi Hatim bin Khartama'nın bölgede yarı bağımsızlık ilan edip, yönetimi sıkıntı içine soktuğu bir dönem olan 816 yılında başladı. Dağlık bölgelerdeki boğaz ve geçitlerde istihkam kurmuş olan Babekiler uzun süre bütün hücumları püskürtmüş ve kısa zamanda Jibal, Azerbaycan'dan Horasan ve Tabaristan'dan Kuhistan'a kadar birçok bölgeyi etki alanına almışlardı. Birçok Abbasi emirinin ordusunu yoketmiş, kendilerini de esir etmiş ya da öldürmüş bulunuyorlardı. 824'de Bağdad'dan gönderilen Halife ordusu yenilerek geri döndü. Muhammed al-Tusi 829-30'da yaptığı büyük operasyonlar

sırasında öldürüldü. Ordusunun döküntüleri geri çekilirken yokedildi. İzleyen yıllar içinde Horasan valisi Abdullah bin Tahir'in Babek-Hurremi'ler üzerine hücumları da başarısız kaldı. H. Laoust bu başarısızlıkları, Halife'nin Mısır'da karşılaştığı güçlükler ve Babekileri destekleyen Bizans İmparatoru Theophilos'la yaptığı savaşlarda aldığı yenilgilere bağlıyor.

İsyanı bastıran Halife Mutasım (833-844) oldu. Halife'nin hizmetine girmiş İslam örtülü Mani inançlı (Urusana) Türk prensi Afşin, büyük ve günün koşullarında eksiksiz donatılmış bir ordunun başına geçirilerek 835'te Babekilerin üzerine gönderildi. Afşin yetkin bir kumandan olmasına rağmen iki yıl boyunca birçok yenilgi aldıktan sonra, çeşitli savaş hileleriyle Babek'i ele geçirmeyi başarabildi.

Önce Babek'in en gözde kumandanı, kendisi gibi Türk olan Tarkan'ı tuzağa düşürüp ortadan kaldırdı. Böylece biri zalim ve baskıcı yönetimin yanında, öbürü mazlum ve ezilen halkların isyancı temsilcisi olarak iki Türk kumandan karşı karşıya gelmişlerdi. Afşin Ortodoks İslam örtüsü altında ezen egemen sınıfın yanındaydı, Tarkan ise heterodoks İslam örtüsüne bürünüp ezilen sınıfların yanında yer almıştı. Çok değil üç yıl sonra, Abbasi halifesi, Babek'in tüm azalarını kestirdikten sonra gövdesini darağacına astırdığı kentte, Samarra'da, bu kez Afşin'i ortodoks İslam örtüsünü kaldırıp zındık (Mani) suçlamasıyla açlığa mahkum ederek zindanda öldürdü.

Anlatıldığına göre, Babek Mutasım'ın önünde eğilip af dilememiştir. Elleri ayakları kesilirken, sağlam kalaniyla fişkıran kanını yüzüne sürermiş. Mutasım, neden öyle yaptığını sorduğunda: "Kendimi kanımla boyuyorum ki, yüzümün sararmaya başladığı görülmesin, zira senden korktuğumu sanırlar" diye yanıtlarmış. Acaba halifeye hizmet eden Afşin de, bu hizmetlerinin karşılığı(!) olarak açıklıkla ölüme giderken, sararan yüzünü kapatmayı düşündü mü, dersiniz?

“İslam heresiografisi, Babekileri İslam toplumu dışında görme eğilimi göstermektedir”, diyor H. Laoust. Doğrudur. Çünkü onlar yönetimin dini olan Ortodoks İslam (Sünnilik) dışında bir İslamı, ezilen halk çoğunluğunun sıkı sıkı sarıldığı Heterodoks İslamı kabul etmiyorlar. Abu Bakr al-Khallal, Babekileri, geniş anlamda Hariciler gibi görmekte. Yani ona göre, Babekiler, ellerinde silahla yasal yönetime karşı başkaldıran ve yeryüzüne karışıklık ve fitne-fesat tohumları ekmiş isyancılar olarak düşündüğü Haricilere benzemektedir.

Al-Khallal yönetimle öylesine özdeştir ki, “onlarla savaşmak devletin görevidir”, demiş; “onlara karşı her kim, şahsını, ailesini veya malını-mülkünü savunurken ölürse şehit olur.” Al-Bağdadi Babekileri Mubayiya, yani dinsel yasakları kaldırmış; vahiy yoluyla gelen tanrısal yasa ve buyrukları yadsıyan sapkınlar olarak görmektedir. (Bu Abbasi uşağı tarihçi, 1030 yıllarında *Hudud* adlı eserinde, gerici dinci kesimin hâlâ aynı gözle baktığı Alevilere bugün atılan yüzkızartıcı iftiraları ilk yazan adamdır. O, şunları söylüyordu:

“Babekiler, yaşadıkları dağlık bölgelerde, kadınlar ve erkekler bir arada toplanarak gece boyunca bir bayram kutluyor ve içki içip şarkılar söylüyorlardı. Lamba söndürülünce erkekler kadınların üzerine atılıyor ve herbiri istediği kadını yakalayıp, onları aralarında paylaşıyorlardı... Bu topluluklar dağlarda, müslümanları namaza çağıran (ezan okunan) camiler bile yapmıştı. Hatta çocuklarına *Kur'an* öğretiyorlar ama ne namaz kılıyorlar, ne bir ay ramazan orucu tutuyor ve ne de inanmayanlara (kafirlerle) karşı Cihat’a (Kutsal savaş) inanıyorlardı.” (G. Hossein Sadighi, *agy*, s.278-279)

Şahrastani onları Mazdekilere yaklaştırır. Ona göre tıpkı diğer Hurremiler gibi Babekiler de, aşırı Abu Muslim

partizanlarının devamıdır. Tanrısal buyrukları ve görevleri kaldırarak tek kişiye itaatla dini basitleştirmişlerdir.

Babek'in inançsal kuramları öz olarak yaşadığı çevrenin sahip olduğu akımlardır. İnancının ana ögesi, bir insanın ruhunun başka birinin vücuduna geçmesi (hulul) dogmasıdır. Bunun ispatı, Cavidan'ın ruhunun Babek'e geçmiş olduğunun onaylanması olarak görülüyor. Cavidan'ın söylediklerini İbn al-Nadim'in *Fihrist* yapıtından okuyoruz:

“Babek Hurremillerinin şefleri Babek-Hurremi idi. İnandırmak istediklerine Tanrı olduğunu söylüyordu. Hurremiler arasına öldürmeyi, şiddet, savaş ve işkenceyi o soktu; daha önce bunları bilmezlerdi.”

Yani bu biçim altında Tanrı olduğunu kabul etmelerini istiyordu. Öbür yandan Mazdekizm'in ışık ve karanlık ikilemi öz ilkesinin de onun doktrininin konusu olduğu da biliniyor.

“Belki” diyor Sadıghı, “ona, otoritesinin insan-üstü bir görünüş vermesine, kendisinin dünya-ötesi kökenden gelmiş olabileceğine inanıyordu.”

Görüldüğü gibi, Babekiler'in daha önce açıkladığımız proto Alevilerden Sabailer, Mugiriler, Mansuriler, Khattabiler vb.den özde hiçbir farkı yoktur. Fazladan olarak, Mazdek inancının siyasal-ekonomik ve toplumsal öğeleri, ağırlıklı bir biçimde öne çıkmış ve ezilen halkların dünya görüşü olmuş, tam anlamıyla sınıfsal nitelik kazandırılarak İslam imparatorlukları içerisinde komünistik ihtilallerin lokomotif görevi yüklenmiştir.

Babeki toplumsal hareketi 40-50 yıl sonra Karmati ihtilalleriyle hedefine ulaşacak, iki yüzyıla yakın süren “sosyalistik” devletini kuracaktır.

İşçinin Sesi Sayı 463 Haziran 1998

ALEVİ HALKLARIN TOPLUMSAL MÜCADELE TARİHİNDEN

Zenci Kölelerin Ayaklanması⁴⁷

Abbasi İslam imparatorluğunu sarsan gelişmelerden biri, zenci kölelerin toplumsal başkaldırısı oldu. Bu başkaldırı 869'dan 883'e kadar tam 14 yıl sürdü. Bu konuda en geniş ve derli toplu araştırmayı 1976'da Paris'te yayınladığı *La Revolt des Esclaves en Iraq au IIIeme/Ixme Siècles* adlı kitabıyla A.Popoviç yapmıştır.

Bu yapıtla birlikte, L.Massignon'un *First Encyclopaedeia of Islam 1913-1936* makalesinden ve Asghar Ali Engineer'in *The Origine and Development of Islam* kitabından da yararlanarak, isyanın başlangıç ve gelişim aşamalarını elimizdeki kaynakları değerlendirerek kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Tabari'nin verdiği bilgilere göre isyan kanallarda çalışan (Kassahin) zenciler tarafından çıkarıldı. Bu köle-işçilerin görevi aşağı Mezopotamya'da ekilebilir tarım arazisi oluşturmaktı. Fırat ve Dicle nehirlerinin birleşip Şattularab adını aldığı Basra'nın doğusundaki delta bölgesinin topraklarını tuzdan arındırarak işlenebilir duruma getiriyorlardı.

Sayıları onbinlerce olan bu köleler ya Doğu Afrika'dan, Zengibar'dan (bugünkü Tanzanya) zorla yakalanarak getirilmiş ya da imparatorluğa bağlı ülkelerden vergi olarak alınmış, savaş esirleri durumundaydı.

Bu bölgede büyük toprak sahiplerinden pek çoğunun tuz bataklıkları kompleksi vardı. Hem bu bataklıkların suları kanallarla boşaltılarak tuz elde ediliyor, hem de toprak yıkanıp tepeler / yığınlar oluşturulup teras tarımına hazırlanıyordu. Çoğunluğu zenci olmakla birlikte kırsal yerleşme birimlerinden de getirilmiş bu köleler 500'den 5000'e kadar ağır işçi bölükleri halinde guruplandırılmıştı. Burada evsiz-barksız, umutsuz, en

⁴⁷ İsmail Kaygusuz'un bu çalışması Halil Derviş adıyla yayınlanmıştır.

kötü koşullarda yaşıyorlardı. Bütün yiyecekleri birkaç avuç un, bulgur ve hurmaydı. Bu kölelerin efendilerinin dinini, ancak dillerini öğrendikten sonra tanımaları söz konusuydu.

Sonuç olarak, kendilerini ezen ve insan yerine koymayan efendilerinin dini olan Ortodoks İslamı değil, tersine onlara karşı haklarını savunacak, adalet ve eşitlik getirmeyi vaadeden Heterodoks İslamı (Aleviliği) benimseyeceklerdi. Böylece “Sahib al-Zene” olarak kendilerini kurtaracak Ali soyundan birini, Muhammed bin Ali’yi buldular.

Biruni’nin anlatımına göre Ali’nin, Hüseyin kolundan sekizinci kuşak torunu olan Muhammed, al-Burkui (yüzü Peçeli) idi. Bu kişinin İranlı olduğunu ileri sürenler olduğu gibi, melez olduğunu söyleyen yazarlar da bulunmaktadır. Olasılıkla bölgede yeni başlamış Karmati propagandasıyla ilişkisi olan Raşit Kurmati adında biri onu destekledi.

Muhammed, Raşit Kurmati’nin, bir değirmenci, bir şerbet satıcısı ve bazı kaçak zenci kölelerle (ubbak) kurduğu gizli örgüte, Babeki-Karmati usulü bağlılık yemini (bir çeşit ikrar verme) ile girdi. Kısa zamanda başına geçtiği örgütü büyütüp geliştirdi ve başkaldırı ölçülerine yükseltti. 868 yılının Ramazan ayında Kuran’dan, “kendilerini savaşmaya ve bıçağa adamaktan (khuruc ghadban billah)” söz eden ayeti okuyarak isyanı başlattı.

Ne yazık ki kaynaklar, onun komünistik tip olan yönetim sistemi üzerinde ayrıntı vermemektedir. Kaynaklar sadece halife vekili Muvaffak tarafından Zencilerle, acımasızca sürdürülen savaş dönemine gönderme yapıyorlar.

Cubba’dan harekete geçen Zenci lideri sapanlarla silahlanmış kuvvetlerini iki bölüme ayırdı: 1. Sadece zencilerden oluşan birlikler; 2. Fırat çevresi köylüleri, Kurmatiler (Karmatiler olabilir) ve Nubialı (Güney Mısır bölgesi) halktan Sudanlılar.

Arap kabilesi Banu Tamim tarafından bir donanmayla desteklenen Muhammed al-Burkui Ubulla, Abbadan, güney

Ahvaz ve son olarak büyük Basra kentini aldı. 877’de Cabbul, Numaniya, Carcariya, Ramhurmuz ve Wasit’e kadar ilerledi. 879’a doğru Bağdad’ın 17 mil (27 km kadar) yakınlarına yaklaşıp yağmalarda bulundular.

Hareketin en önemli özelliklerinden biri, üzerlerine gönderilen zenci birliklerin isyana katılmalarıydı. Ayrıca bazı özgür köylüler de, büyük toprak sahipleri sınıfına karşı duydukları öfkelerinin artması dolayısıyla harekete katılmaktan çekinmediler.

Büyük tehlikenin farkına varan Halife’nin kardeşi ve naibi, bütün güçlerini ikinci bir saldırı için harekete geçirdi. Ancak savaşı bitirmek üç yılını aldı; önce Mania kampının 5 garnizonunu yerle bir etti ve arkasından Basra’nın güneyinde Abu’l-Khasib kanalı üzerinde bulunan Muhtara’daki Zenci kampını 881’de kuşattı. Kuşatmaya bir yıl dayanan Zenci köleler, 882’de silah bıraktılar ve önderleri Muhammed al-Burkui ise 883’te yakalanıp öldürüldü.

Bu isyanın da kanlı bir şekilde, vahşice bastırılmasında, Babekiler’de olduğu gibi bir *Türk kumandan* ve birliklerinin rolü olmuştur. 837’de Afşin’in birlik kumandanlarından Boğa’nın oğlu olan Musa, İmparatorluğun doğu eyaletleri genel valisi bulunuyordu. 873’de Zenci isyanı Ahvaz’a ulaştığında Musa duruma müdahale etmişse de, herhangi bir başarı elde edemeden, eyaletlerindeki karışıklıklar yüzünden ordusunu çekmek zorunda kalmıştı.

Ancak Boğa oğlu Musa 881’de Al-Muvaffak’a geniş güven ve destek vererek, kendisinin İmparatorluk yönetimindeki etkinliğini artırmış, onun kumandası altındaki Türklerin, Saffarid’lere karşı Bağdad’ı korumaları ve Zencilere karşı büyük desteği sayesinde bu büyük isyanı bastırabilmiştir. (Roy Mottahedeh, *The Abbasid Caliphate in Iran, Cambridge History of Iran Vol. IV*, Cambridge-1975, s. 78-79)

Bir Karşılaştırma

L. Massignon bu başkaldırıyı, “tıpkı Roma’ya karşı İ.Ö. 140 yılında Eunus’un ve İ.Ö. 73-71’de Spartaküs’ün başlattığı köleler isyanı gibi, Bağdad’a yönlendirilmiş klasik tipten düzenli bir ‘toplumsal savaş’ olarak” tanımlıyor. Ayrıca 1906-1913 yılları arasında, Avrupa emperyalizmine karşı Gandi’nin Hindistan’da yönetmiş olduğu “doğuştan taşıyıcı hammal grevlerini” de örnek vermektedir. (agy).

Bizce Zenci Köleler isyanı, son ikisi değil ama birincisi ile karşılaştırılabilir. Son araştırmalara göre Roma tarihinde Birinci Köleler İsyanı olarak bilinen *Eunus köle hareketi*, İ.Ö. 135-132 (140 değil) yılları arasında üç yıl sürmüştür.

Suriye asıllı ve aynı zamanda kahin olan Eunus, bir savaş ganimeti köle olarak Sicilya’da Enna yakınında bir çiftlik (latifundia) sahibine satılmış. Kısa bir zaman içinde köleler arasında tanınan Eunus, Tanrılardan aldığı kehanet adına köleleri efendilerine karşı isyana çağırıyor. Bir gecede 400 kişiyi bulan isyancıların sayısı üç gün içinde 3000’e ulaşıyor. Önce çiftlikler basılıyor, efendiler köleleştirilip zincirlere vurulup, boyunlarına boyunduruk takılarak işe koşuluyor.

Tam 30 bin kişinin yer aldığı bu uzun süreli ayaklanmada, aynı durumu Zenci köleler efendilerine uyguluyorlar. Onları kendi koşullarında çalışmaya zorluyorlar. Ucuz fiyata satışa çıkarıyorlar. Örneğin, bir efendinin karısını üç dirheme sattıklarına dair kayıtlar vardır... Sonra kentleri ele geçirerek özgür vatandaşları köleleştiriyor. Bir çoğu da kendilerine katılıyor.

Bir yıl içinde Sicilya’yı ele geçiren Eunus, *Antiochus* adıyla krallığını ilan ediyor. Hapisaneler açılıp tutuklular salınıyor. Bir senato meclisi kuruluyor. (Muhammed al Burkui’nin merkez yaptığı Muhtara’da kurduğu yönetim hakkında fazla bilgi yoksa da, öldürülmesinden 7-8 yıl sonra Hamdan Karmat’ın kurduğu Dar al-Hicra’daki yaşam ve sosyalistik yönetime benzerliği su

götürmez. 874-875 ve daha sonra Karmati dai'si Hamdan ile baştan olumsuz, daha sonra olumluya dönüşen ilişkilerden söz ediliyor.)

Aynı yıl içinde Roma konsülü Lucius Hypsaeus'un (Eunus'un) 8 bin kişilik ordusunu dağıtıyor. Arkasından peşpeşe konsül Fulvius Flaccus, ve Calpurnius Piso. 132'de Rupilius'a yeniliyor, köleler ve Eunus yakalanıyor. Tuhaftır ama öldürülüyor. Geri kalan ömrünü köle olarak geçirmek koşuluyla hayatta bırakılıyor. (*Cambridge Ancient History Vol. IX*)

İslam İmparatorluğu köle mülkiyetli bir topluma sahip olduğu halde, Roma toplumunda olduğu gibi köleler üretimde ana unsur değildi. İmparatorlukta toplam zenginliğin ana payı ticaretten gelmekteydi. Bu nedenden dolayı, İslam toplumu karşılaştırılabilen diğer toplumlardan daha dinamik idi.

Salt feodal toplumda onun toplam zenginliği sadece köylülüğün (serflerin) sömürsünden gelir. İslamda varlık birikiminin bir payı da özgür yahut yarı-özgür köylülükten ve tahıl satışındandı. Köleler çoğunlukla ya ev işlerinde, ya da askeri amaçlarla kullanılıyordu. Özellikle köle askerlerden zamanla "Memlükler" adıyla, geniş ayrıcalıklar üzerinde temellendirilen askeri bir (kast) sınıf oluştu. (Engineer, *agy*, s.212)

Doğrudur, sınıfsal olarak, İslam İmparatorluğu'nda Roma'daki gibi köleler üretimde ana unsur değildi. Ama 'köle mülkiyetli' toplum olduğuna göre kölelerin bir sınıf oluşturmakta, üretimde belirleyici ve dolaylı önemli unsur oldukları yadsınamaz. Cihat (kutsal savaş) adı altında yapılan yayılmacı ve istila savaşlarıyla servet birikimine ticaretten çok katkıda bulunan canlı (savaş esiri köleler, hayvanlar) ve cansız (mal, para, toprak, eşya) ganimetin belirleyici unsuru askerlikte kullanılan köleler değil midir?

Binlerce Arap olmayan mevlası (kölesi) ile cihada çıkan askeri aristokrasi elemanları (kumandanlar) onlara düşene de

elkoymuyor muydu “Al-Sahib” olarak? Ayrıcalıklı memlûkler kast’ı, silahlarını sahiplerine çevirip başarılarına karşılık ganimetten paylarını istedikleri andan itibaren oluşmaya başladı. Buna karşılık Zenci köleler isyanında görüldüğü gibi, köle bilincini kaybetmeyenler de toplumsal hareketlerde yerlerini alıyorlardı. Asghar Ali Engineer gibi yuvarlak sözlerle konuşmak kolay! İmparatorluğun her yanına yayılmış büyük toprak sahiplerinin tarlalarında, bahçelerinde çalışan binlerce köle üretimin ana unsuruyken; su kanalları, kuyular açan, bataklık kurutan, Şattularab’da tarım toprakları oluşturan köleler üretimin dolaylı büyük unsurları olmuştur...

Abbasi İslam İmparatorluğunda bu büyük sınıfsal unsuru harekete geçiren ise heterodoks İslam, yani Alevilik inancı olmuştur. İmparatorluğu 15 yıla yakın sarsan Zenci köleler ayaklanması için, Farhad Daftary “bu bir ihtilalci Şiizm ve özellikle İsmailizm hareketiydi” diyor. Oysa, gerçekte genel adıyla Heterodoks İslam, yani bir Alevilik hareketi demesi gerekiyordu.

İşçinin Sesi Sayı 464 Temmuz 1998

ALEVİ HALKLARIN TOPLUMSAL MÜCADELE TARİHİNDEN:

“İslam Bolşevikleri”: Karmatiler⁴⁸

Babek'in ölümü (837) Hurremilerin gücüne vurulan ölümcül bir darbe oldu. Buna rağmen İran'ın batı eyaletlerinde 9. Yüzyılın sonlarına kadar yaşamaya devam ettiler. Bunlar 9.yüzyılda büyük yükseliş gösteren *Karmatiliği* besledi. *Hurremilerin* büyük çoğunluğu *Karmati* oldular. Özellikle Babek-Hurremiliğinin merkezi olan Badh sakinleri ve Jibal (Cebel) Kürtlerinin büyük bir bölümünü oluşturan Hurremiler toptan Karmatilere katıldılar. Eğer Karmati öğretisi İran'ın doğu ve güneyinde çok başarılı olduysa, bunu kısmen ülkeyi onlara hazırlamış olan Hurremilere borçludurlar.

Karmatiliğin kurucusu ve bu öğretiye adını veren Aşat oğlu Hamdan Karmat, Kûfe yakınında Sawad'da oturan bir yük taşıyıcı, yani hammaldı. Kendisini yetiştiren Al-Huseyin al-Ahvazi (ö. 865-866) adında bir *İsmaili* dai'siydi. Hamdan'ın ikinci ismi Karmat (Çoğl. Karamita) sözcüğü Arami kökenlidir ve “kızıl gözlü ve kısa bacaklı” anlamlarına gelmektedir.

Karmat-Karamita sözünün, *Grekçe* gramma-grammata (yazı-yazılar) sözcüğünden geldiğini söyleyenler de vardır. Taberi'ye göre ise Arami kökenli bu sözcük, “gizli bilgi, gizemli bilgi öğretene” demektir.

Hamdan *dava'yı* Kûfe çevresindeki köylerde, Irak'ın diğer güney kesimlerinde ve daha geniş bölgelere Dai'ler (çağırıcı, davetçi) göndererek örgütledi. *Karamita* diye anılan yandaşları hızla artmaya başladı. O zamanlar, Suriye'den yönlendirilen bir merkezde birleştirilmiş (İsmaili) Dava vardı. Bağdat yakınında Kalwadha'da karargaha sahip olan Hamdan, ilişkide bulunduğu

⁴⁸ İsmail Kaygusuz bu çalışmada Halil Derviş adını kullanmıştır.

merkezdeki önderlerin otoritesini kabul eder göründü ve asıl kişiliğini sır olarak sakladı. Hamdan Karmat'ın hızlı başarısına yardım eden en büyük öge, 15 yıl süren ve Abbasi yönetimini sarsan Zenci kölelerin büyük isyanı oldu.

Hamdan Karmat, Abdullah bin Maymun'un düşüncelerini tam anlamıyla İsmaili (Aleviliğinin) gizli öğretilerine dönüştürmüş, yola giriş derecelerinden geçerek en yüksek buyruk ve kuralların uzmanı olmuştu. Bu kuralların gücünü kavrayan zeki bir kişi olarak küçük toprak sahipleri yerleşik köylüler ve çölün çocukları Bedeviler üzerindeki ağır vergileri, Nebati köylüleri arasındaki gerginlikleri bizzat körükledi. Bunlar arasında yoğun propaganda uyguladı. Hatta sonraları Karmatiler, Bağdat aristokratları ve daha çok aydınlar arasında gizli dernekler halinde örgütlenmişlerdi. Büyük *Enelhak'çı* (Tanrı benim'ci) mutasavvıf (sufi) Hallacı Mansur (ö. 921) da bunlardan birine üyeydi ve Karmati gizli örgüt üyesi olmaktan da yargılanmıştı.

Karmatiler komünistik ilkeleri toplum yaşamında uygulamayı denediler. Öyle ki, bazı çağdaş yazarlar onlara "İslam Bolşevikleri" adını takmıştır. Prof. Hitti, şöyle yazmaktadır:

"Onlar, hoşgörülülük ve eşitliği öne aldılar; işçileri ve zanaatkarları loncalarda, yarattıkları inançsal törenler içerisinde örgütlediler. İslam loncalarının en erken tanımı sekizinci yüzyılda *İhvani-Safa Risaleleri*'nde (Bu yapıtı yazının sonunda kısaca tanıtacağız.- H.D.) görülür ki, bunlar bizzat Karmatiler'dir."

Bu ticaret loncaları hareketi, Batı'ya ulaşıp Avrupa loncalarının *Free Masonry* biçimini etkilemiştir.

Karmati devletinin temeli atılıyor...

Iraklı Karmatiler, 880 yılına doğru sayıca oldukça artmıştı. Hamdan, Ali bin Muhammed al-Zenc'e ittifak önerisi yaptıysa da,

Zenci önderi buna olumlu bakmadı. 874-75' den sonra onlar tarafından Karmatilere başvurular yapıldığı görüldü. Ama olması gereken bu ittifak gerçekleşmedi.

İsmaili-Aleviliğin (Karmati) kurtarıcı, ihtilalci hareketi, politik güçsüzlüğü ve mistisizmin uyuşukluğu ile memnuniyetsiz olan İmami Şiiler arasında da geniş ölçüde yandaş topladı. (Farhad Daftary, *agy*, s.116-117)

Hamdan'ın başyardımcısı İsmaili-Aleviliğin en büyük *dai'*lerinden olan kayınbiraderi Abdan idi. Abdan (ö. 899) aynı zamanda Karmatiliğin siyasal kuramcısıydı; *Belagat* adını verdiği kitabında gizli yedi derece yarattı ve onu uygulamaya girişti. Irak'da, Güney İran ve Bahreyn'de Zikravayh bin Mihrawayh ve Abu Said al-Canabi gibi *dai'*leri görevlendirdi.

Yükselen Karmati hareketi, Zenci ihtilalinden beri Güney Irak üzerinde tam egemenliğini kuramamış olan Abbasilerin dikkatinden kaçmaya devam etti. 890-891'de Hamdan, Karmatiler için Kûfe yakınlarında Al-Ahza'da bir toplu yaşama yeri olan Dar al-Hicra kalesini kurdu. 892 yılında Bağdat yönetimi, Kûfe'den gelen bazı haberler temelinde yeni tehlikenin farkına varmaya başladı. Ancak Karmatiler'in 897'deki ilk başkaldırı hareketine karşı hemen önlem alınamadı.

Irak'ta neler oluyordu? Hamdan ile Abdan ne yapıyorlardı? Aşağı Mezopotamya verimli olmasına rağmen çok sağlıksız bir bölgeydi. Çok sayıda geçici tarım işçisi çalıştırılmak üzere bu kesime çekilmişti. Hamdan ve Abdan çeşitli bölgelerden gelmiş ağır baskı altındaki köylüler arasında yanıtı hazır buldular. Komünistik bir düzenin propagandasını yaparak, bu kötü koşullardaki tarım çalışanlarının sempatisini kazandılar.

Hamdan ilk önce çeşitli operasyonlar yapabileceği bir üs alanı kurmayı tasarladı. Nuvayri *Nihayat al Arab* adlı yapıtında bu üssü şöyle tanımlıyor:

“Bundan sonra bütün Dai’ler toplandı. Tüm gereksinmelerini sağlayacak bir yer sağlamaya karar verdiler. Burası onların saklanma-korunma yeri ve çeşitli bölgelerden gelmiş göçmenlerin (Karmatilerin) merkezi, toplandıkları yer olacaktı. Kûfe çevresinde kırsal alanda bir yer seçtiler. Burası yüksek kayalık ve uçurumları bulunan bir yerdi. Buraya aşılması ve ulaşılması güç bir kale inşaa ettiler. Genişliği 13.44 m. olan surların çevresinde geniş bir hendek vardı. Bu kale inşaatını çok kısa bir zamanda tamamlayıp, onun içinde çok büyük bir bina yaptılar. Her yandan gelen kadın ve erkekleri buraya yerleştirdiler. Adına Dar al Hicra (Göçmen Evi) denildi. Yıl: Hicri 277 (891).”

Hamdan komünistik modele çok yakın, mükemmel bir ekonomik sistem geliştirdi. Hamdan’ın sayesinde Arab kabileler arasında *İsmaili Aleviliği* çok meşhur oldu. Her yandan toplanıp gelen insanlar, büyük ve tek bir aile olarak buraya yerleşmeye başladılar. Hamdan mülklerden, koyunlar, keçiler ve ziynetten gelen gelirleri toplamak için köylerdeki dai’leri görevlendirdi. Bu toplananlar ortak sermayeyi (hazineyi) oluşturdu. Buradan giyinip çıplaklıklarını örtündüler. Harcamalar duyulan ihtiyaca göre yapılıyordu. Hiçkimse yoksul değildi. Ve hiçkimse bir diğerinden zengin değildi. Bütün erkekler, daha fazla üreterek daha fazla itibar kazanmak için çalışıyorlardı. Kadınlar örgü ve dokumadan, çocuklar kuş bakımından kazandıklarını biriktirdiler. Sonra herkes kazançlarını getirip Dai’ye teslim etti. Hiç kimse kılıcından ve silahından başka bir şeyin sahibi değildi.

Bu ekonomik siyasetle Karmatiler, pek çok gayri memnun kabileleri ve Mevaliyi (yabancılar) kendilerine çektiler. Ana üs alanı olarak hizmet gören kalelerinden, Abbasi iktidarının kalelerine hücumlar yaptılar. (Asghar A.Engineer, *agy*, s. 31)

Halife al-Mutadid, Irak’ta 900 ve 902 yıllarında

Karmatiler'in üç başkaldırı girişimini bastırdı. Nawbakti ve Al Kummi'nin Karmali öğretisinin yaratıcılarının Hamdan Karmat ve Abdan olduğunu yazmasına; İbn Rizam ve Akhu Muhsin'in de bunu onaylamalarına rağmen (Ortodoks) İsmaili kaynakları bu iki önemli kişinin adını bile anmazlar. Bu durum merkezi önderlikle, yani daha doğrusu Fatimi İsmaililerle aralarında çıkan anlaşmazlığa bağlanabilir. (F. Daftary, *agy*, s. 117)

İran Karmatileri

İsmaili Aleviliğinin Karmati hareketi, 870'lerde Irak'tan başka yerlerde de başlamıştı. Güney İran'daki misyon, Irak Karmati önderlerinin gözetiminde ortaya çıktı. Abu Said al-Hasan al-Cannabi, Fars kıyısı üzerindeki Cannaba'da doğmuş, eğitimini ise Abdan'dan almıştı. Önce bu bölgede büyük başarılar kazanmış olan Abu Said başka yere gönderilince, oraya Abdan'ın kardeşi al-Mamun atanmış, orada kendini öylesine kabul ettirmişti ki, oradaki Karmatiler *Mamuniyya* adıyla anılıyorlardı.

Bahreyn Karmatileri

Hamdan, 886'larda *dava*'nın ulaşmış olduğu Doğu Arabistan'da Bahreyn'e 894 yılında Abu Said al-Jannabi'yi gönderdi. Bahreyn'deki misyonu ona emanet etti.

Tanınmış bir yerli ailenin önderi olan Al-Hasan bin Sanbar'ın kızıyla evlenen Abu Said, orada oturan İranlılar ve Bedeviler arasında hızla taraftar kazandı. 899'a doğru, Rabii kabilesinin önemli desteğiyle Abu Said, Bahreyn'in büyük bir bölümünü egemenliği altına aldı. Doğu Arabistan kıyıları üzerindeki Katif'i de ele geçirmesi Basra'ya korku saldı. 900'de Bahreyn Karmatileri, Bahreyn'in eski başkenti ve Abbasi valilerinin oturduğu Hajar'ın dış mahallelerini kontrolü altına aldılar.

Halife Mutadid, onlara karşı gönüllülerden kurulu 2000

kişilik bir birlik gönderdiyse de hepsi yok edildi. 903’de uzun bir kuşatmadan sonra Hajar’a boyun eğdirildi. Abu Said karargahını Al Ahsa’ya taşıdı. 926’da burasını başkent yaptı. Abu Said’in ikinci halefinden sonra bu çevrede bir kale inşaa edildi.

Daha sonra Bahreyn Karmatileri Yamama ve Umman dahil bitişik bölgelere egemenliklerini genişlettiler. Abu Said gerçekten hemen hemen iki yüzyıl sürmüş olan zengin ve başarılı bir devlet kurmuştu. Ama sadece Sünni Abbasi devletinin değil, aynı zamanda Fatımilerin de tehdidi altında bulunuyordu.

Abu Said’ den sonra yerine oğlu Abu’l Kasım (913-23) geçti. Arkasında Abu Tahir Süleyman Bahreyn Karmati devletinin 20 yıl başında kaldı ve Sünni Abbasi halifelerine kan kusturdu. Irak ve Suriye içlerine yaptıkları sürekli akınlarla kentleri ve diğer yerleşim birimlerini yağma ediyorlardı. Basra, Kûfe, Al Anbar gibi kentler Abu Tahir’in defalarca yağmasına uğradı. 927’de Bağdat’ı ele geçirmesine az kalmıştı. Bu Munis al-Kadim tarafından zorlukla önlendi.

Hac mevsiminde, tahtirevanlarla Mekke’ye hacı olmaya giden zenginlerin katıldığı büyük kervanların soyulması adet olmuştu. Abu Tahir Süleyman’ın bilinen en büyük talan eylemi 930 yılı Ocak ayında 600 atlı ve 900 yüz yaya askeriyle Mekke’yi basmasıdır. Bu baskında büyük camiler yıkılmış ve Kabe’ye de saldırıda bulunularak, kutsal sayılan, Cennetten geldiğine inanılan *Hacer al-Esved* (kara taş) yerinden sökülmüş. Al Ahsa’ya, başkente götürülmüştür. Taş 951 yılına kadar orada kalmıştır. Bununla İslam çağının sonunun geldiğine işaret ediyorlardı. Hacer el Esved’in geri verilmesi ve Hacılar saldırılmaması için Bağdat, her yıl Bahreyn Karmati Devletine yüklü bir vergi vermeye başlamıştı. Taş ancak, 934 anlaşması gereğince 21 yıl sonra Karmatilerce götürülüp eski yerine konuldu.

Savaş ganimetleri, talanlar, harç ve verilerden gelen tüm kazançlar Dar al Hicra’nın, Karmati toplumunun ortak hazinesine

yatırılıyordu. Bir sosyalistik federe devlet sistemi içerisinde ayrı bölgelerdeki başkentler - Dar al-Hicra'lar - birbirleriyle ilişki halindeydiler.

Abu Said tarafından daha da geliştirilen yönetim düzeninde “ortakçı ve eşitlikçi ilkeler” büyük rol oynamış. Bu ilkeler, herkesin aynı şeylere sahip olması, tarım arazisinin işlenişi, vergilerin toplanması, harcamaların düzenlenmesi, olanakları kısıtlı olanlara çeşitli tiplerde devlet yardımı yapılmasında gözüktür. Devlet birey yaşamına her türlü güvenceyi sağlamıştır.

Elbette ki, Karmatiler kendi dışlarında bulunan dünya aynı yönetim sistemine geçmeden uzun süre yaşayamayacaklarını düşünemediler.

Toplum işlerinin yönetimi *Al Ikdanıyya* adını taşıyan danışma meclisinin kararlarıyla gerçekleşiyordu. Bu Meclis nüfuzlu ailelerin temsilcileri ve yüksek dereceli memurlardan oluşuyordu. Devlet, Bahreyn Karmatilerinin, yani vatandaşların iyiliği ve sağlığı için vardı. Orada kurulan devlet düzeni; İbn Hawkal gibi keskin gözlemci ve 1051’de Al Ahsa’yı ziyaret eden Nasr-i Khusrav gibi birçoklarında hayranlık uyandırmıştır. Nasr-i Khusrav’ın anlattıklarından kısa bir özetle konuyu bağlayalım:

“Al Ahsa’da 20 binden fazla eli silah tutan insan vardı. Ve orada büyük bir kentte görülmesi gereken herşeyi görmek mümkündü. Dar al-Hicra adı verilen hükümet sarayı geniştir... Bu Cumhuriyet, herbiri bir yardımcıya (vezire) sahip 6 başkan (kral) tarafından yönetilir. Bu oniki kişi aralarında çok iyi anlaşır; toplantılarda iki karşılıklı sıraya, biri diğerinin karşısına gelmek üzere otururlar ve ülkenin bütün işlerinde ortaklaşa karar verirler... Devlet mutlak olarak laikleştirilmiştir; oruçsuz, namazsız ve hacsiz bir toplum. Cami de yoktur. Bununla birlikte, İranlı bir zengin tüccar ibadet etmek isteyen yabancılar için bir cami yaptırma izni almıştı...

Eğer bir evin veya değirmenin parasız sahibi, bu yerleri onarmak veya geliştirmek isterse devlet ona hazinece beslenen kölelerden yardımcı gönderirdi ve birşey ödemek gerekmezdi. Zengibar’dan satın alınmış devlet kölelerinin sayısı 30 bini bulmaktaydı. Onlar Cumhuriyetin bahçelerinde çalışırlardı... Halkın buğdayı parasız öğütülürdü... Yöneticiler yurttaşlarla kendilerini eşit tutarlar, hitaplarda ayrılık gözetmezlerdi...” (Ali Mazeheri, Çev.Bahriye Üçok, *Ortaçağ’da Müslümanların Yaşayışları*, s.120-121)

Heterodoks İslam, yani Alevi inançlı Arap, Kürt, Türk, Bedevi, Nebati, Pers, Nubialı, Arami vb. çeşitli etnik kökenden gelmiş insanlardan oluşan Karmati toplumunun kurduğu, yaklaşık iki yüzyıl süren Karmati Sosyalistik Federasyonu’nun sonuncusu olan Bahreyn Karmati devletinin yıkılmasında da Türklerin rolünü görüyoruz.

Sultan Melikşah’ın kumandanlarından Artuk Bey, 1076-77 yılında, Abbasi halifesi adına Al Ahsa ve Bahreyn’e yaptığı bir seferde Karmatileri itaat altına alıyor.

Son olarak, Urfalı Mateos *Vekayiname*’sinde, 1157-58’de bir Hristiyan beyinin Besni yakınındaki Kaysun kalesinde kardeşine “Karmud, yani Karmati denilen bazı adamlar verdiğini” söylüyor kaleyi koruması için. Bu gösteriyor ki, Karmati inanç, yaşam görüşü ve düşüncesi 12.yüzyılda Anadolu’ya girmiştir. 70-80 yıl sonraki büyük Babai Halk Ayaklanması’nın inançsal ve kuramsal tohumlarını Karmatiler atacaklardır.

İhvan-ı Safa üzerine birkaç söz

Son saptamalara göre, 961-986 yılları arasında dönemin bilginleri tarafından Basra’da düzenlenmiş olan İhvan-ı Safa {Temizlik-Doğruluk Kardeşleri}, birisi “içindeki konuları” kapsamak üzere tam 52 Risale’den (kitapçık) oluşan ansiklopedik bir yapıttır. Risalelerin yazımına daha önce başlandığı anlaşıyor. Belki önce

büyük İsmaili *dai'si* Abdullah bin Kaddah (Salman-ı Farisi'nin oğlu olduğu düşünülmektedir) ve arkadaşları, sonra halefleri Muhammed bin İsmail, Abdullah bin Muhammed ve Muhammed'in torunu Ahmet dahil birbirini izleyen imamların koruması-gözlemi altında yazılmıştır.

İhvan-ı Safa yazıcıları arasında İmam Ahmet'in adı zaten geçmektedir Ayrıca Tevhidi, İbn al-Kıfti, Şahrâzuri gibi tarihçi ve filozofların yanı sıra Abu Süleyman Busti, Mukaddasi, Ali ibn Harun Zancani, Muhammed ibn Ahmet Narcuri ve Avfi'nin imzaları bulunmaktadır.

İhvan-ı Safa, Proto İsmaili Alevilerin (Karmatiler) inançsal, siyasal, eğitimsel ve yönetsel yaşamlarını düzene koyan öğretilerini resmen kurumlaştırıyor. Aynı zamanda iki yüzyıla yakın sürmüş olan Sosyalistik Karmati Federe Devleti'nin anayasası ve yasalarını oluşturmaktadır. Ayrıca 4 büyük bölüme ayrılmış olan *İhvan-ı Safa* fizik, matematik, botanik (bitki), doğa, coğrafya, müzik, mantık, astroloji, sayısal ve felsefi-metafizik bilimleri içeriyordu. Örneğin 14 risale matematik, mantık ve yüksek eğitim sorunlarını; 17 risale psikoloji dahil doğal felsefe, 11 risale mistik ve astrolojik sorunları kapsıyordu

İşçinin Sesi Sayı 465 Ağustos 1998

RECAİ'NİN 'HERCAİ'LİĞİ Mİ YOKSA BİLİNÇLİ BİR DIŞAVURUM MU?

(Nusayri) Aleviler Hakkında⁴⁹

FP Genel Başkanı Recai Kutan, Suriye krizi üzerinde partisinin görüşlerini açıklarken şöyle konuşuyor:

“Suriye’yi bir nevi bir nevi sapık Alevi anlayışı içerisinde olan ve kendilerine Nusayri denilen yüzde 10’luk bir azınlık yönetiyor. Ülkenin yüzde 90’ı Sünnidir. Suriye’nin yumuşak karnı Nusayrilere.”

Ardından, uyarmalar sonucu sözde söylediklerini düzeltiyor:

“Suriye’deki Nusayrilerle bizim Alevi kardeşlerimiz arasında hiçbir benzerlik yok. Onlar sapık anlayış içerisindedir. İkisini karşılaştırmak bile bizim Alevi kardeşlerimize iftiradır.”

Toplumdan çeşitli demokratik kuruluşlardan tepki görünce, vaktiyle Tayyip Erdoğan’ın, hem Cemevini yıktırıp hem de sıkılmadan söylediği “Ben daha Aleviyim” tümcesini tekrarlıyor.

Recai’nin Hercailiği Değil...

Baştan şunu vurgulayalım: Kutan’ın Nusayrileri sapık nitelemesi, “Recai’nin hercailiği” değil, FP’nin (yani siyasal İslamcılarının), Alevilik ve Aleviler hakkında düşündüklerinin bilinçli dışavurumudur. Ama koskoca Alevi toplumundan beklenen kitlesel tepkiyi görmemiştir.

Kitlesel protestolarla, ülke çapında FP merkez binaları önünde gerekli ders verilmeliydi. Çünkü bu dışavurum, Alevi

⁴⁹ Bu yazı, *Kervan*’ın Aralık 1998 tarihli 71.sayısında İsmail Kaygusuz, *İşçinin Sesi*’nin Ocak 1999 tarihli 470. Sayısında Halil Derviş imzasıyla yayınlanmıştır. Çok ufak redaksiyon farklılıkları var. Biz *İşçinin Sesi*’nde yayınlanmış bölümü esas alırken, *Kervan*’da yayınlanmış bölümleri de buraya ekledik. – Ed.

inancına büyük hakaretle birlikte, Alevileri bölmeye ve birbirine hasım etmeğe de yöneliktir. Aynı zamanda, Türkiye-Suriye arasında yaşanan Abdullah Öcalan gerginliğini bahane edip, Sünni çoğunluk üzerinde, Alevi inançlı kişilerin devlet yönetiminde söz sahibi olmalarını tehlikeli sayarak önünü kesmek gerektiği imajını yaratmaktır.

Eski partisi iktidardayken Suriye’yi önemli bir İslam ülkesi görerek, Başkan Hafız El-Esad’a yüksek düzeyde ziyaretlerde bulunurlarken, “Nusayriler sapık Aleviler” değildi, şimdi mi “sapık” oldular?

Kamuoyunda, Hafız El-Esad Suriye’sine karşı öfke ve kızgınlığın kabarıp yükseldiği dönemde, iktidardaki Nusayrilere karşı “sapık Alevilik” suçlaması, Türkiye’deki koca Alevi (Türk, Kürt, Nusayri-Arap) toplumu aleyhine tehlikeli bir mesajdan başka birşey olamaz. Bu ikiyüzlü davranış, Sünniler arasında alevi düşmanlığını körüklemektir.

Aleviliğe böyle bir saldırıyla, Esad’ın baskıcı yönetimi ve Türkiye’ye karşı tavrı, onun Nusayri olmasından ve alevi inancından kaynaklanıyormuş gibi gösteriliyor. Oysa Heterodoks İslam olarak Aleviliğin hangi kolu ve hangi türevi olursa olsun, bu inanç sisteminde “eline, beline ve diline sadık” sağlam bir bireysel ahlak temel vardır. Yüzlerce yıldır kadın ve erkek, eşikte oturanla döşekte (postta, makamda) oturanı birbirine eşit sayan, “yol sürdürenindir” ilkesiyle inanç önderlerini seçen bir demokrasi anlayışı sürdürüldüğü gibi, Aleviler aynı zamanda “ortak çalışıp birlikte yiyecek, ortak kazanıp eşit paylaşan” bir toplumsal anlayışın sahibidirler.

Hafız El-Esad ise Aleviliğin gerçek özüne uygun hareket etmemiştir. 60’lı yılların sonlarında Türkiye’de de sivil-asker bir grup Sol’un benimsediği Baas Partisi’nin Sol Cunta anlayışı bu öze zaten aykırıydı. Esad, 1969’da darbeyle iktidara geldiği andan itibaren de Alevilikten uzaklaşmaya başlamıştı. İki yıl sonra,

“Şerefim ve inancım üzerine and içerim” biçiminde başkanlık yeminini “Allahü Ekber adına yemin ediyorum” diye değiştirmişti. 1974’de Hacca gitmesi, o dönem İranlı Ayetullahlardan, Alevilerin Şii olduklarına dair fetva çıkartması ve Başkan olarak Cuma namazlarına katılmasıyla, laikliği bıraktığı gibi, Alevilikten de tamamıyla uzaklaşmış bulunuyordu. Bu Ortodoks İslami öğeler gösteriyor ki, Suriye yönetiminde gerçek Nusayri Alevi inancı egemen değildir. Öyleyse Recai Kutan’ın ‘sapıklık’ saldırısı düpedüz bilinçlidir.

Ve Siyasi Kaza da Değildir

FP Genel Başkan Yardımcısı Aydın Menderes şöyle demiş:

“Sadece trafikte kaza olmaz, siyasette de kaza olur. Maksadı aşan birşey olduğu kesin. Kutan’ın konuşmasındaki temel yanlış, insanları, devletleri, toplumları inançlarıyla ve ideolojileriyle değerlendirmesidir. Şimdi Nusayriler öyle de Hindulara, Budistlere ne diyeceğiz? Birşeyleri, birilerini yüceltmek ya da küçültmek için din, inanç ve mezheplerine, ideolojilerine, siyasal görüşlerine bakmayı bir referans olmaktan çıkarmak gerekir. Savunulacak bir tarafı yok bu sözlerin...” (Milliyet, 16 Ekim 1998)

Demokratça söylem olarak nitelendirilebilir son cümleler. Bunları okuyanlar herhalde, söyleyen kişiye FP’de ne aradığını sormayı, içlerinden geçirmişlerdir.

Aydın Menderes, Kutan ‘ın siyasi kaza yaptığını söylüyor. Bir fiziksel kazanın üzücü tahribatını yaşamakta olan sayın Genel Başkan Yardımcısı, bu kazanın Alevi toplumu üzerindeki alçaltıcı manevi tahribatını anlamış olmalıdır. Yukarıdaki sözlerinde gerçekten içtenlik varsa, Recai Kutan’a, ülkemizde yaşayan 2 milyonun üzerindeki Nusayri Alevilerden medya yoluyla özür dilemesi gerektiğini söylemiş olmalıydı. Bu konuda çaba

göstermeliydi. Sanmıyoruz. Gerçi göstermiş olsaydı da özür dilemezdi. Çünkü FP'nin Alevilere bakış açısı RP'ninkinden farklı değil ki... Onlara göre Aleviler sapıktır, mülhiddir-zındıktır, kafir rafizidirler ve mum söndürürler; binnar edilmeli, yani yakılmalıdırlar! Sivas'ta yakmadılar mı? Yaktırdılar, yaktılar ve yakanların avukatlığını yaparak apaçık ve korkusuzca bu korkunç eylemi üstlendiler.

Asıl ve gizli düşünceleri budur siyasi islamcılarının. Değilse, Recai Kutan özür dileyerek bunu göstermelidir!

Ortodoks İslamın Sünni şeriatı Alevileri dinden çıkmış, dinsiz (rafizi, mülhid), Şii şeriatı ise azgınlara, aşırı (Gulat) olarak değerlendirerek kafir sayar ve onlara karşı cihadı (din savaşını) farz görürler.

Emevi'lerden itibaren, Cumhuriyet Türkiye'si'ne gelinceye dek, hangi adlarla olursa olsun, İslam ülkelerindeki yönetimler teokratik, yani tanrısal yasaların uygulandığı din ve şeriat devletleriydi. Bu devletlerde (Emevi, Abbasi, Fatımi, İran Selçuklusu, Memlük, Anadolu Selçuklusu, Osmanlı...) sürekli egemen yönetim olmuş Ortodoks İslamın, *Heterodoks İslam olarak Aleviliğe* (çok sayıdaki kolları ve türevlerine) ve Alevilere bakışı hiçbir şekilde değişmemiştir.

İslam Devletleri tarihi, Alevi halkların, hemen hepsi toplu kırımlarla sonlanan, çok sayıda inanç özgürlüğü ve baskıcı yönetimlerden kurtulma mücadeleleriyle doludur. Ne Şeriat yönetimleri Alevilere karşı cihatlarından, ne de Aleviler inançlarından vazgeçmişlerdir. Din ve Şeriat devletleri başka dinlere ve mensuplarına gösterdikleri hoşgörüyü, kesinlikle Alevi halklara göstermemişlerdir. Aleviler hakkında, inançlarından dönmelerinden başka hoşgörü yolu yoktu. Aleviler bunu *yapmamış*, tarih boyu baskı, zulüm ve kırımlara rağmen *İslam şeriatına karşı kesintisiz direnmişlerdir*.

Anayasasında laiklik ilkesi yer almış ve laik bir cumhuriyet

olarak tanımlanan 21.yüzyıl Türkiye’sinde, bir siyasi partinin başı kendi inancında olmayanlara sapık diyorsa, o parti ortaçağı yaşamaktadır. Günümüzün partisi değildir. Başdöndürücü ilerlemelerin teknik ve iletişim araçlarını da kullansalar yüzyılın partisi olamaz.

Kişi ve toplulukları kendi inancının ölçüleri içinde değerlendirerek suçlayanlar, onlara yaşama hakkı tanımak istemeyen dinci faşist kafalardır. Recai Kutan ve partisinin hedeflediği şeriat yönetiminin, tıpkı Osmanlı gibi Alevi toplumuna sünnileştirmeyi dayatacağından ve kabul etmedikleri takdirde dinsel fetvalarla cihad ilan edeceğinden hiç kuşku duyulmasın. Bilinçsizce ya da çıkarları için siyasal İslamı destekleme yanlısına düşen bazı Aleviler, onların bu hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Öbür yandan, ne yazık ki, gerici sağ siyasetlerle, dinci partinin bu denli güçlenmesine ortam hazırlamış sözde laik devlet yönetimine “Aleviliği monte etmek” isteyenler de kolları sıvamış son hızla koşturuyorlar!

Hele şu, kendilerinin de Ali ve Evlatlarını sevdiklerini ileri sürüp, “ben daha Aleviyim” demeleri yok mu? İnsanı çileden çıkartıyor bu riyakar söylem! Kutan ve diğerleri, daha da ötesinde tüm Sünni müslümanlar; Ali ve Ehlibeyti, evlatlarını nasıl Aleviler gibi sevebilirler? Bir kere şeriata, kendi inançlarına aykırıdır. Alevi inançlılar için bu kişiler birer tanrısal parçadır, kendi zamanlarının Tanrı mazharıdır. Her çağda velilerle görünüm alanına çıkmayı da sürdürürler. Demek ki Alevilerde Ali ve evlatlarına karşı sevginin de ötesinde derece derece bir tapınma vardır. Ortodoks İslam’da bu, Tanrıya şirk koşturmak, müşrikliktir. Eğer Kutan Ali ve evlatlarını, onlar gibi seviyorsa(!) ve daha Aleviyse dininden çıkmıştır, buyursun gelsin. Özünü Dar’a çekip arılanır paklanırsa kendisini yine de kabul ederiz: “Yetmiş iki millet birdir bize!”

Nusayri-Arap Alevilerin, Anadolu’nun başka bölgelerinde yaşayan Alevilerle “ilgisi olmadığı” yalanının üzerinde bile

durmayacağız. Ancak, bir Alevi derneği başkanının yaptığı gibi, “bizim Nusayri Alevilerle benzerliğimiz yoktur” diyerek bu büyük yanlış yineleyen bazı Alevilere de, Aleviliği inanç ve tarihsel bağlamda çok iyi incelemelerini şiddetle anımsatıyoruz.

Bazı biçimsel *nüans farklılıkları* nedeniyle kasıtlı abartmalar yapılarak, Aleviliğin bin parçaya bölünmesi amaçlanıyor. Evrenselliğine darbe vurulmak isteniyor. Öyle ki, Gazi Üniversitesi’nden bir grup Türk-İslam Sentezcinin temsil ettiği “Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi”nin mevsimlik yayın organı “*Hacı Bektaş Veli Dergisi*”nde ⁵⁰ bir öğretim üyesinin inceleme yazısının başlığı “Çubuk Yöresi Aleviliği...” olabiliyor. Yörelere, beldelelere kadar Alevilik bölünüp farklılaştırılıyorsa, ardında düşmanca kötü niyetlerin varlığı sezilmez olur mu?

Bu arada Nusayri Alevi inancının kökeni ve ilkelerine ilişkin kısa bir bilgi geçmeyi de gerekli gördük. Nusayri dostlarımıza da, inanç ve düşüncelerini, gelenekleri ve tapınmalarını, takıyye yapmadan yazarak, anlatarak açıklamalarını en içten duygularımızla rica ediyoruz. Hiçkimsenin kendi dinsel inancı açısından bakarak, farklı inançları değerlendirmeye hakkı yoktur yirmibirinci yüzyılda. Kutsal sırrı saklamak uğruna artık iftiralara uğramaktan kurtulalım

Nusayri Aleviliği Ve Nusayriler

Onuncu İmam Alaliyyün Naki’ye (827-868) yakınlığı ve onu izlediği bilinen Muhammed bin Nusayri’den (ö. 883) adını almıştır Nusayri Aleviliği. Onlarda Ali Tanrılık makamında, Muhammed onun Peygamberi, Salman ise ikisi arasında kapıdır. Ali *mana* (ilk ve gerçek anlam), Muhammed *ism* (bu gerçeğin adı), Salman *bab* (açıklayan gerçeğe götüren kapı) olarak nitelendirilir. Bu üçlem

⁵⁰ Yaz 98, 6.

Nusayri Alevilerde *Ayn-Mim-Sin* (A-M-S) başlangıç harfleriyle ifade edilip kutsanır.⁵¹

En eski Nusayri metinleri olarak bilinen *Kitab al-Hafi* (*Yedi Kitap*), 12.yüzyılın ilk yarısında, Suriyedeki kalelerinde, İsmaililerin Mustali koluna bağlı Tayyibiler'e yenilip onların aralarına karışmış Nusayrilerden kalmıştır. Bu yapıt, Mufaddal al-Sayrafi'ye⁵² atfedilen yapıtlardan en tanınmış olan *Kitab al-hafi wa 'l-azilla'*dır. İmam Cafer'in batını görüşlerini yansıtmaktadır. Hattabilerin bir kolu olan bunlar da Caferi, Ehlibeyt soyundan ve yaşayan İmam olarak tanrısalılaştırıyorlardı. Bu kola Mufaddaliler (Mufaddaliyya) denilmekteydi. (Farhad Daftary, *The Isma'ilis, Their history and doctrines*, 2.Baskı, Cambridge University Press, 1992, s. 100-101, Dipnt. 53,54)

Aynı şekilde 8.yüzyılda, İmam Bakır ve Cafer çevresindeki ilk heterodoks İslam (Alevi) yorumcusu Abul Khattab ve çevresi tarafından yazılmış *Umm'ul-Kitab*'da Salman al Farisi'nin *Salsa!* sıfatıyla Cebrail'in yeryüzündeki *Hicab'ı*, (örtüsü), Ali ile Muhammed arasında *Bab* (kapı) olarak gösterilmesi İsmaili Aleviliğinin olduğu kadar Nusayri Aleviliğinin de inanç temellerinin *Hattabilere dayandığını* açıklamaktadır. (Elbetteki tüm kümeleşme ve türevleriyle birlikte Heterodoks İslam olarak *Alevilik*, '*Proto-Alevilik*' araştırma dizimizde belirttiğimiz gibi, *Halife Osman (644-656) döneminde Sabailikle başlamaktadır.*) Burada sözünü ettiğimiz kitaplar Alevi inanç ve felsefesinin en eski iki yazılı kaynağıdır.

⁵¹ Bu yazının *Kervan*'da yayınlanan örneğinde şu paragraf yer almaktadır: Al-Kummi'ye (*Al-Makalat*, s.55-60, 63) göre, 8. yüzyılın ikinci yarısında Kûfe'de gelişip ortaya çıkan Şii-Gulat (aşırı Şii) olarak nitelenen Mukhammisa (Beşler'e, Ehlibeyt'e inanan ve onları Tanrının mazharı görenler) öğretisi, *Nusayri inançlarının temelini* oluşturur. Louis Massignon'un geniş araştırmalarından çıkan sonuç ise, *hem İsmaililerin hem de Nusayrilerin Hattabilerin mirasçıları olduğu* yolundadır. Al-Shahristani'de belirtilen Mufaddali'lerle olan ilişkisi de bunu göstermektedir.

⁵² (ya da Umar al-Cufi)

Birincisinin, Nusayri Alevi dostlarımızın ellerinde bulunduğundan eminiz. El yazmalarını şeyhler saklayıp göstermeseler de, kitabın 1970’de Beyrut’ta ikinci baskısının yapıldığını biliyoruz. *Umm’ul-Kitab*’ın ise 10.yüzyıl Pahlavi Farsçasıyla yazılmış kopyaları, iki büyük İsmaili ve Şii-Sufizm uzmanı tarafından tarihi ve içeriği açıklığa kavuşturulmuş, yorumlanmıştır. Kitabın yazarı Abu’l Khattab bin Muhammed, İmam Bakır’ın hizmetinde bulunan, İmam Cafer’in “Benim bilgimin kasketisin. Kendimizi ve sırrımızı sana emanet ediyorum” dediği kişidir. Cafer’in oğlu İmam İsmail’in de öğretmeni, manevi babasıdır. Abul Khattab’ın bu aile ile ilişkisi, Muhammed’in kendi ev halkından, yani Ehlibeyt’ten saydığı Salman-ı Farisi’yle olan yakınlığıyla aynıdır. Diğer yandan Nusayri’nin İmam Naki ve oğlu Hasan ül-Askeri ilişkileri de aynı yakınlık derecesindedir. Muhammed bin Nusayri, Oniki İmamlara açılan (*Bab*) kapıdır.

Bu kitaplardaki birçok bilgi ve kavramlar, *İmam Cafer Sadık Buyruğu*, Hacı Bektaş Veli’nin *Makalat’ı*, Kaygusuz Abdal’ın risaleleri, Şah Hatayi, Pir Sultan, Kul Himmet, Virani, vb. Alevi-Bektaşî ozanlarının nefeslerinde, deyişlerinde yansımaktadır.

Hacı Bektaş Veli, 13.yüzyıldan beri Anadolu’da ve Balkanlarda yaşayan Alevi-Bektaşîler için nasıl Kutb’ul Evliya, yani veliler ulusu ve serçeşme ise, *Muhammed bin Nusayri* de, 9. yüzyıldan beri Kilikya bölgesinde (Adana, Mersin, İskenderun, Tarsus, Antakya) ve Suriye’de, Lübnan’da yaşayan Arap Aleviler için (*Bünyamin* de, İran’daki Ahl-al Hakk (Kürt) Aleviler için aynı makamdadır) aynıdır. Hepsisi de Ali donunda, İmam donunda yeniden dünyaya gelmiş ya da İmam’ı gözleriyle görüp onun Hücceti (tanığı) olmuş velilerdir. Zamanının yaşayan imamlarıdır ve tanrısal parçayı taşıdıklarına inanılır.

Cem’lerde okunan gül bengler ve duaların sonunda, Hünkar Hacı Bektaş Veli’den dilekler, muratlar istenip yardım beklenmesi neyi gösteriyor? Alevilik inancında velilik makamı

tanrısal makamdır; veli sözcük anlamıyla da tanrının dostu, arkadaşı demektir. Veliden istenen yardım, rahmet tanrıdan istenmiştir.

Alevilikte tanrının insanlaşması, insan-tanrı birliğinin, ya da tanrının nesnelleşmesidir bu. On birinci yüzyıldan itibaren *Nusayrilik*, Fatımi halifesi al-Hakim'i (996-1021) *al-Akl al Kulli*, yani yaratıcı evrensel akıl ve son makam olarak tanrısalılaştıran ve daha sonra *Akl-ı Kulli'nin* Hamza'da vücut bulduğuna inanan *Druzi* (ya da *Drusi*, gazetelerde yazıldığı gibi *Dürzi* değil) öğretisiyle Nusayriler karşılıklı etkileşim içerisine girmiş. Temelde kendisi de Hattabiliğe dayanan ve Heterodoks İslam'ın (Aleviliğin) bir kolu olarak *Druziliğin*, Nusayrilikle düşünce ve inanç yapılanmaları ve ritüellerinin *büyük çapta benzeşim göstermesi* çok doğaldır. Çünkü yüzyıllarca aynı bölgelerde yaşamakta ve aynı dili (Arapça) konuşmaktalar.

Hamza ve İsmail bin Muhammed al-Tamimi tarafından altı kitap halinde düzenlenmiş *Druzi yazıları* Nusayriler için de kutsaldır. *Rasail al-Hikma* (Akıl, hikmet kitapları) ya da al-Hikma, al-Sharifa adını taşıyan bu kitaplar inanç önderleri Şeyhlerin tekelindedir.

Okumayanlar, kitapların nerede olduğunu ve doğal olarak içeriğini de bilmezler. Okuyanlar ise, nerede olduğunu değil ama gerektiği kadarını sadece yola girecek olanlara anlatırlar. Çünkü bu kutsal yazılar aynı zamanda kutsal sırlarıdır.

Inanç yapılanmasında toplum iki sınıfa ayrılır:

Birincisi inanç ve tapınma gerçeklerinin içine, yani inandıkları gerçeklere götüren yola girmiş olanlar, yani *Ukkal* (*akil'in* çoğulu, akıllılar, bilgin kişiler anlamında).

İkincisi ise, yola girmemiş ve kutsal yazıları okumalarına izin verilmeyen toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan “bilgisizler” anlamındaki *Cuhhal* (Cahil'in çoğulu) kesim. Her yetişkin Druzi ve Nusayri, önemli bir hazırlık ve duruşmadan sonra yola girebilir.

Yola girince, inançsal yaşamı sıkı bir biçimde sürdürmek zorundadır. Akıllılar arasında daha fazla bilgi sahibi olanlara, topluluk içerisinde *Şeyhler* olarak, özel yetkiler verilmiştir.

Ölümötesi ve Evren üzerinde kapsamlı öğretilere sahibolan Druziler ve Nusayriler, *Tenasuh*'a (Ruhgöçü, yenidendoğuş) inanırlar. Ancak Nusayriler *Tenasuh* inancında Druzilerden ayrılırlar. Nusayri Alevilere göre, günahkar kişilerin ruhları, diriliş dönüşümünü hayvan vücutlarında dünyaya gelerek tamamlar. (Farhad Daftary, *agy*, s.200)

Batılların *metampsychosis* sözcüğüyle karşıladıkları *tenasuh*, Nusayri Alevilerinde çok önemli bir inançsal dogmadır: Her inanan kişi, Ali'nin yönettiği gökyüzünde, yıldızlar arasındaki alacağı yere ulaşmadan önce tam yedi kere beden değiştirir, ruhsal dönüşüm yaşar. Eğer ayıplanmaya layıkta, kabahatlerinin bedelini ödeme tamamlanıncaya kadar bir müslüman ya da hristiyan olarak yeniden doğar. Ali'ye tapınmamış inançsızlar ise köpek, deve, katır, eşek yahut koyun biçiminde tekrar hayata döner...

Bu ruhsal dönüşümü, Alevi-Bektaşî ozanlarının büyük çoğunluğu yazdıkları "devriye" türü şiirlerinde işlemişlerdir. Öyle ki, bir çeşit, maddenin yokolmadığı, biçim değiştirdiği ilkesinin mistik yanılması ya da yansıtılmasıdır.

Ruhsal dönüşüm ya da ruhun ölümden sonra başka bir vücutta geri döndüğü öğretisi, öbür dünya ve cennet-cehennem kavramlarını yadsır. Yani ruhların öbür dünyada ödüllendirilmesi ve cezalandırılması, büyük yargılama günü diye birşey yoktur, anlamına çıkar. Zaten *Heterodoks İslamın (Aleviliğın)* bütün kollarında Ortodoksizmin yargılama günü, cenneti ve cehennemi nesnel dünyaya taşınmış ve burada olduğuna inanılmaktadır. Değişik biçimlerdeki toplu tapınmalarında, yola giriş törenlerinde bu yargılamalar, ödül ve cezalandırılma sonuçlarıyla her zaman yaşanır. Ruhların, insan ve hayvan vücutlarında dünyaya

dönüşleri de ödüllendirme ve cezalandırmanın bir diğer dünyasal versiyonudur.

Shahristani'ye Göre Nusayriler⁵³

11 .yüzyılın ikinci yarısı ve 12.yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış Şafii Sünni yazar Abdul Kerim al-Sharistani'nin, İshakilerle birlikte ele aldığı Nusayriler hakkında verdiği bilgiler de dikkat çekicidir: “Kurucularının adlarıyla anılan ve onların öğretilerini savunan topluluklardır”, diyor. “Her ikisi de Peygamber ailesinin bireylerini tanrısallık kavramı içerisinde değerlendirirler.”

Shahristani, bu değerlendirmeyi, yani Ehlibeytten herbirini tanrı olarak görmelerini; ruhların dönüşümüne, ölümden sonra bir bedenden diğerine geçerek yeni cisimlenmelerle ortaya çıktıkları ve yeni bedensel biçim kazandıkları inancına bağlamaktadır. Daha da önemlisi, Cebrailin insan donunda Peygambere görüldüğüne, yani bazı insanların kişiliğinde görünüm alanına çıktığına inanılmasıyla da ilişki kuruyor. “Ancak bu bedensel ortaya çıkıştan büyük kötülük de doğabilir”, diye karşı düşüncesini açıklıyor Shahristani. “O zaman, insan biçimine girmiş olan Şeytandır. Nusayriler ve İshakiler bu değişim ve dönüşümleri, Tanrının bir bedende biçimlenip, cisimlenerek görünüm alanına çıkışı olarak algılamışlardır. Onlara göre Tanrı, Peygamberden sonra Ali ve imamlık makamındaki çocuklarının biçiminde görünür. Onların ağzıyla konuşur, onların elleriyle dokunur... Tanrısallıkların batını yorumlarını ilgilendiren herşeyde, Ulu Tanrıdan doğrudan geçen tanrısallık yardımıyla (d'une assistance divine) başrolünü daima Ali oynar.”

Ayrıca Şafii yazar, doğal olarak karşı çıktığı, Nusayrilerin tanrının gözle görüldüğünü, (yorumlayarak) çıkardıkları Muhammed'in hadisini de veriyor:

⁵³ Bu bölüm sadece *Kervan*'da yer almıştır.

“Gerçekten Peygamber, ‘Vicdanların içine yanıt verecek yalnızca Ulu Tanrı olduğu halde, ben görünenler üzerine yemin ederim. (Orişinali: Je juge sur ce qui est apparent, tandis que Dieu est le seul a repondre a l’interieur des consciences)’ demiştir. Ancak onlar, Peygamberin sadece puta tapanlarla savaşırken zorunlu olarak söylediğı bu sözden çıkan sonucu görüyorlar... Ayrıca Ali’yi, Muhammed’e şu tebliğı verdiğini ileri sürerek, İsa ile karşılaştırmaktadırlar: ‘Eğer, insanların İsa konusunda yaptıkları yanlışlara düşmelerini görmekten çekinmeseydim, senin üzerine bazı niyetler tutacaktım.’ “ (Al-Shahristani. (Fransızca’ya çev: Jean Claude Vadet), *Kitab al-Milal, les Dissidences De L’Islam* (İslamda Fikir Ayrılıkları, Paris-1984, s. 308)

Nusayrilik, Ali tanrısallığına bağılı olarak ilk kez Sabailikle ortaya çıkan *Heterodoks İslamın (Aleviliğın)*, en az değışime uğramış ve 1350 yıllık batını öze *en fazla sadık kalmış* koludur. Ancak yine belirtmek gerekir ki, tarih boyu inancının felsefesini, kurum ve ilkelerini kendi topluluğunun bir kesimine (Cuhhal, yola girmemiş olanlar) bile açıklamamayı “sır saklama” kutsal yaptırımına bağlamıştır Çok kere yaşadıkları topraklara egemen olan baskıcı Ortodoks inançlı (şii-Sünni, Hristiyan) toplum ve yönetimlere *takıyye* ile uyum sağılamaya gitmiştir. Belki de bugün Suriye ve Türkiye’de yaşayan Arap halklarından 3 milyona yakın Nusayri Alevisi, böylesi bir inanç siyasetiyle varlığını sürdürebilmiştir.

“Kitab Al-Macmu” Ve Nusayrilik

Nusayri öğretilerinin felsefi ayrıntıları, Ali inancının temel ilkeleri ve tapınma kurumları *Kitab al-Macmu* isimli anonim kitapta toplanmıştır. Yüzyılın başında R. Dussaud tarafından, *Nusayrilerin Dini ve Tarihi (Histoire et Religion de Nosairis*, Paris-1900) başlığı

altında Fransızca'ya çevrilmiş olan bu kitaptan bazı bilgiler geçerek, şimdi Nusayri Aleviliğini daha yakından tanıyalım:

Nusayriler tıpkı İsmaililer gibi zaman boyutunu, her biri kendi tanrısal mazharına (görünüm alanına çıkmış bir tanrıya) sahip yedi devreye (dönüşüme) bölerler. (Bu, Harran Sabenlerinin inanç öğretisini andırır: Bu öğretilerde yaratıcı (tanrı), özünde tektir fakat bedenler içinde nesnellik kazanmalarıyla artmış ve bu vücutlar dünyayı yöneten yedi gezegen olmuştur.) *İsmaili ve Druzilere göre*, her dönüşüm içinde yeni dinin emanet edildiği *natık* (konuşan, bildiren, tebliğci) olarak bir peygamber gözüktür. Natık, birincisi *esas* (temel, asıl) olan yedi kişilik içinde artış gösterir. *Esaslar*, İsmaili ve Druziler arasında (Ali dışında) *natıklar'a* oranla daha aşağı derecede görülür. Nusayrilerde ise *esaslar* (Abel, Seth, Joseph, Joshus, Asaph, Peter-Shemaun ve Ali), *natıklar'dan* (Adem, Nuh, Yakub, Musa, Süleyman, İsa ve Muhammed) daha üst derecede sayılırlar. Yedinci devrin (dönüşümün) *esas'ı* Ali, tanrılaşmış ve İsa için verilen sıfatı çağrıştıran, *Ma'na* (anlam,düşünce) sıfatını taşımaktadır:

“Ali İbn Abu Talib doğurularak dünyaya gelmedi; O tek ve ölümsüzdür, bütün zamanlarda mevcuttu. Onun özü nurdur, ışıktır; yıldızlar parıltısını ondan alır. O, nurların nurudur. Bütün (sıfatlardan münezze) ve yardımcılardan yoksun olduğu halde o kayaları parçalar, denizleri geri çeker ve işleri olayları yönlendirir. İmparatorlukları yıkan da odur. O gizlidir, kapalı değil, yani tanrısal özünün doğası gereği gizlidir ama bir örtü altında değildir. O düşüncedir, ma'na'dır. Ali, konutu (mesken) ve örtüsü (hicab) olan, İsm diye çağırdığı Muhammed'i yarattı. Muhammed dönüşünde, onun nurunun nurundan Salman-ı Farisi'yi yarattı ve onu Ali'nin (ona açılan) kapısı(bab) yaptı. Ona propagandasını emanet etti. (*Kitab al-Majmu*, Fr.Çev. Dussaud, s.162 vd.)

Nusayrilik, Ortodoks İslamın kelime-i şهادet formülünü, “Ali İbn Abu Talib’ten başka tanrı olmadığına şهادet ederim (Eşhedü enne la ilahe illa Ali ibn Abu Talib)” biçimine sokmuştur.

Dussaud, *Ali al-A’la* (yücenin yücesi, en yüce) ile eski Yunanlıların Adonis adını verdikleri eski Fenike tanrısının *Elyum* (en yüce) sıfatı arasında bir karışım olabileceğini varsaymaktadır. Ona göre Nusayriliğin *Ali (ma’na, gökyüzü)*, *Muhammed (İsm, güneş)*, *Salman (hicab, ay)* Tanrısāl Üçlüsü, Hristiyanlık Üçlüsünden daha eski Suriye-Fenike kültürleri, özellikle Palmyra (Medain) tanrılarını anımsatır; gök tanrısı *Ba’al Shamain*, güneş tanrısı *Malakbel*, ay tanrısı Agliboli... Nusayriliğin yola giriş törenlerinde tanrısāl üçlü *Ayn, Mim, Sin* başharfleriyle temsil edilir... *Kitab al-Macmu’ya* göre Muhammed’in yarattığı “kıyaslanmaz eşsiz” Beşler, devirlerinde dünyayı yaratan beş gezegendir...

Nusayriler akıllı ruhları olmayan kadınların ölümsüzlüğüne inanmazlar. İçki kullanmanın caiz olduğuna inanırlar. Yola giriş törenlerinde şarap önemli rol oynar. Bu arada belirtmek gerekir ki, yola girmemiş Nusayriler arasında *Khodhr* (Hıdır-İlyas, Hızır), yola girmişler arasında *Ali’nin* olduğu kadar benzersiz mükemmellikte bir *tanrı adıdır*.

Ayrıca *Nusayriler* de kendi aralarında dörde ayrılıyorlar: Yabancı etkilere açık ve kendi dışındakilerle en fazla ilişkisi olan (adlarını Ali’nin el-Haydar (arslan) sıfatından alan) *Haydariler*, *Şamaliler*, *Kalaziler* ve *Gaybiler*.

Şamaliler, gökle aynılaştırdıkları tanrı Ali’nin, Muhammed’i temsil eden güneşin içinde oturduğunu (sarayının güneşte olduğunu) ileri sürerler. Yukarıda belirttiğimiz gibi bu inanç (ide) eski Palmyra tanrısı Ba’al Shamaim’i - Grekler bu tanrıyı Helios (Güneş) adıyla almışlardır - çağrıştırmaktadır.

Şamalilerde, güneşle aynılaştırılmış ve ışık aracılığıyla Ali ile birleşmiş fakat görünüm alanına ayrı çıkan Muhammed’e

tapınmalar daha fazla ayrıntılanır.

Kalaziler ya da *Kamerilere* göre de, ay, Ali'nin sürekli oturma yeridir; şiirlerle ve şarapla kutlarlar. Saf şarap içerek, kendi mecazi dilleriyle (söylemleri içinde) ayla çok yakın dostluğa ulaşırlar. Bazı yazarlar, bu ay inancında da eski Suriye ay tanrıçası *Astarte*'nin izleri olduğunu ileri sürerler. Kalaziliğin kurucusu Şeyh Muhammed İbn Kalazî'dir.

Dördüncü grup olan *Gaybiler* ise, tanrı Ali'nin görünüm alanına çıktığına, sonra da gözden kaybolduğuna inanırlar. Şimdiki zaman da gayib (görünmez) dönemidir. Böylece onlar Tanrıyı (Ali), görünmezliğinden dolayı, diğerlerinde olduğu gibi gökyüzü ile, havayla aynılaştırmaktadırlar.

Nusayriler hakkında eski ve yeni bazı kaynaklar:

- 1- Al-Nawbakhti, *al-Firak*, s.78;
- 1- Al-Kummi, *al-Makalat*, s. 100-101;
- 2- Al-Askari, *al-Makalat*, s. 15
- 3- *Al-Majmu*, traduct. R. Dussaud, *Histoire et Religion de Nosairis*, Paris-1900
- 5- Rene Basset, "Nusayris'" *ERE Vol.3*, s.417-419
- 6- Louis Massignon, "*Nusayri'nin Bibliyografyası*", s. 913-922; "*Nusayris*" *EI Vol. 3*, s.963-967: "*Les Nusayris*", *L'Elaboration de l'Islam*, s. 109-114.
- 7- Heinz Halm, *Die Islamisch Gnosis*, Munich-1982, s.284-285
- 8- W. Kadi, *Alawi*, *EIR Vol. 1*, s.804-806

KERVAN sayı 71 Aralık 1998
(İşçinin Sesi sayı 470 Ocak 1999)

EMAR VAKFI

BÖLÜM III: HACI BEKTAŞ VELİ ve SONRASI

EMAR VAKFI

EMAR VAKFI

ALEVİ HALKLARIN TOPLUMSAL MÜCADELE TARİHİNDEN:

Babailer Ve Babai Ayaklanması

- I - ⁵⁴

1239-1240 tarihinde Anadolu'da yükselen, Baba İlyas-Baba İshak ikilisi önderliğindeki toplumsal başkaldırıyı, büyük halk ayaklanmasını, Aleviliğin ihtilalci siyasetlerinden *Babailik* yaratmıştır.

Babailik toplumsal halk hareketi, Babek-Hurremi ve Karmati mazdek komünizmi ihtilalci geleneğinin Anadolu'daki yansımasıdır. Ernst Werner şöyle diyor:

“Babai ayaklanmasının, Türkmenliğin artan öneminin ve Sultanlığın feodal çözülüşünün ifadesi olduğu söylenmelidir. İsyan aynı zamanda anti-feodal özellikler edindi ve böylece bir sınıf savaşı kimliğine büründü.” (E. Werner, Çevirenler: O.Esen-Y.Öner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, s.98)

Babai ayaklanmasını Türkmenliğin artan önemine bağlamak doğru olamaz, bu idealist bir yaklaşımdır. Babai Hareketi içinde Türkmen boyları çoğunluğu oluşturmakla birlikte Kürtler, Ermeniler, başka Hristiyan guruplar da bulunuyordu, yani ezilen ve baskı altındaki halk sınıflarıydı onlar.

Sultanın Emirlerinin (feodal beylerin) ordularında da Türkmenler vardı ve Sultanlığa başkaldırmış Türkmenlerle çarpışıyorlardı. Eğer Türkmenlik belirleyici olsaydı, kılıçlarını soydaşlarına değil, toptan feodallara çekerlerdi.

Mutlaka savaştan çekilenler olmuştur; bazıları isyancıların

⁵⁴ Halil Derviş, İsmail Kaygusuz'un *İşçinin Sesi*'nde kullandığı bir müstear addır.

yanında yer almış, bazıları da kaçıp uzaklaşıp, beylerini terketmişlerdir. Ama asıl Sultanı ve beyleri Babai isyancılarının elinden kurtarmak, birkaç bin (burjuva tarihçileri sadece bin yazıyor) demir donlu *parayla tutulmuş Frank şövalyelerine* kaldı. Eğer onlar ilkönce saldırıp Bahailere ok ve kılıç işleyeceğini, öldürülebileceklerini göstermemiş olsalardı, Selçuklu askerleri tümüyle beylerini terkederek isyancılara katılabilirlerdi. Çünkü bu askerler de, Baba İlyas'ın "Baba Resullah, yani Allahın Elçisi Baba" olduğuna inanmaya başlamıştı. Herkes onun mucizevi gücünden yardım bekliyor; getireceği toplumsal adaletle kendilerini kurtaracak ahir zaman Peygamberi olarak görüyordu. Demek ki, inanç unsurunun örtü olarak kullanılmasının belirleyiciliği daha bir önde gidiyor...

Çünkü Ortaçağın özelliği buydu; baskı altındaki kitleleri harekete geçirmek için bir peygamberin ortaya çıkması ve onların sınıfsal çıkarlarını koruyup gözlemesi gerekiyordu. Bu da egemen sınıfın din ve inançlarıyla olamazdı.

Baba İlyas, o dönemden kalan kaynakların (Dominiken misyoneri Saint-Quentin'li Simon, Suriyeli Arap yazar Sibte al-Cezvi, Süryani yazar Bar Hebraeus, Gregory Abu'l-Farac'ın yazıları) belirttiği gibi, "Baba Resulullah" olarak ün yapmış; sadece Alevi Türkmen halkın değil, tüm ezilen Sünni ve gayri-Müslim yerleşik ve göçer kırsal topluluklar arasında, "Tanrının Baba'ya görüldüğü; ona Sultanlık bağışladığı ve kendilerini kurtaracağı" yayılmıştı. Dönemin merkezi feodal yönetimi ve beylerinin baskısı altındaki toplum, onu "Peygamber" kişiliğine büründürerek bir *kurtarıcı* olarak kabul etmişti.

Gordlevski'nin belirleyici tanımlamaları doğrudur, Babai hareketinde, "Mazdek öğretisinin yankıları duyulmaktadır" diyor ve sürdürüyor:

"Köy, kentin üzerine yürüdü. Kölece çalışmanın

perişan ettiği köylülerle, zulmedici feodallar arasındaki karşıtlıktan yükselen gerçek bir sınıf savaşıydı. Eski düzen, köylüleri, barış zamanında feodal için çalışmaya, savaş zamanında ise onun uğrunda kan dökmeye zorluyordu.” (V.Gordlevski, Çev. Azer Yaran, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Ankara-1988, s. 180)

Belki bu açıklama E. Werner’in, “Sultanlığın feodal çözülüşünün ifadesi” söylemine ışık tutmaktadır.

Ayaklanmanın gerçek lideri Baba Resul adıyla tanınan ve kutsanan *Baba İlyas Horasani*’dir. Hareketin örgütlendiği ve yönetildiği karargah Baba İlyas’ın Haraşna’daki (Amasya-Çat köyü) dergahıydı. İnanç örtüsüyle kitleleri peşinden sürükleyen bu büyük sınıf savaşının planı ve taktik çizgileri burada çizilmiştir. Baba İlyas’ın Anadolu halkları arasına propaganda için dağıtmış olduğu 60 halifesinden en tanınmış ve hareketin başkumandanı (Server-i leşkeran) ise *Baba İshak*’tır. Şami, yani Şamlı lakabını taşıyan, Adıyaman yöresinde yaşamış ve propagandasını yürütmüş olan Baba İshak,olasılıkla Şam Bayadı Türkmenlerine mensuptu. Ancak ileri sürüldüğü gibi yerli Hiristiyanlardan ya da Kürt kökenli de olabilir.

Baba İshak’tan sonra Edebalı, Karaca Ahmet, Geyikli Baba, Emircem Baba, Şeyh Affan, Şeyh Balı vb. gibi birçok Babai halifeleri arasında, hareketle ilgili olarak - burjuva tarihçilerinin ileri sürdüklerinin tam tersine – *Hacı Bektaş* öne çıkmaktadır.

Babai Siyasetinin İnançsal Temelleri

Rum Selçukluları döneminde feodal beylere (atabeyler, emirler) topraklar sultan tarafından temlik edilmekte ve bunlar üzerinde yaşayan köylülerden vergi toplama hakkı verilen yurtlar olarak bilinmektedir. Toprağı kullanma ile birlikte - satış, devretme ve miras hakkı kuşkulu – toprak üzerinde özel mülkiyet kurumu doğmuştur.

Bu dönemde büyük zenginlikler feodalların ellerinde yoğunlaşmış olsa da, tarım ürünleri, değış tokuş edilen ya da satın alınan mallar ve mamul mallar, savaş ganimeti sultana gidiyordu. Sultanın evlenmesi durumunda, ya da başkentte bulunmadığı uzunca bir süreden sonra dönüşünde bu, feodallara duyurulurdu ve onlar da sultanın sarayına armağanlar götürmek zorundaydılar. Sultan, gezi ve ziyaretleri esnasında geçtiğı yerlerde kendisine güzel erkek ya da kadın tutsaklardan, altın dolu keselerden Türk ve Arap atlarından vb. oluşan armağanlar topluyordu.

Tükenmeye yüztutan hazine zaman zaman “bağışlarla” doluyordu... Feodaller sultana verdikleri haraçları, durumları gittikçe kötüleşen köylülere fazlasıyla ödetiyorlardı. Perişan durumdaki köylüler, dayanılmaz bir zulüm altında bunalıyordu. Ülkede zorbalık ve baskı egemenliği sürüyordu. Elbetteki köylülerin ellerinden ürünlerinin zorla alınmasını devlete şikayet etmeleri sonuçsuz kalıyordu.

Böylece Horasanlı Baba İlyas ve Şamlı Baba İshak, feodal hükümete karşı, Sultan Alaadin l’in (1220-1236) son dönemlerinden itibaren oluşmaya başlayan nesnel koşulların tam olgunlaştığı; feodal beylerin köylü ve konar-göçer halk yığınlarını ağır haraç ve vergilerle canından bezdirdiğı son sekiz-on yılda yarattıkları *ihtilalci Babai Siyaseti*’yle, Konya’ya yürümeyi ve iktidarı ele geçirerek eski düzeni yıkıp, kendi düzenlerini kurmayı amaçlamışlardı.

Daha önceki yazılarımızda işlediğimiz gibi, İran’da Zerdüşörtodoksizmine karşı yükselen heterodoks (aykırı) Mazdekizm’in mutlak eşitlikçi ve paylaşımcı siyaseti, Heterodoks İslamın (Aleviliğın) içine girip yerleştikten sonra isyanlar, kutsal kişilerin yani Ehlibeyt ve Oniki İmamların öcünü alma hareketleri olmaktan çıkmış ve doktriner komünistik ihtilaller niteliğini kazanmışlardı.

9. Yüzyılın ilk yansında 20 yıl aralıksız süren Babek Hurremi ihtilalci hareketi, onun bir çeşit devamı olan Karmati Alevilerinin ihtilalci siyaseti ile aynı yüzyılın sonlarında, yaklaşık 200 yıl süren bir devlet kurdurmuştu. Batılıların “İslam Bolşevikleri” dedikleri bu Karmati toplulukları (*bakınız İşçinin Sesi*, sayı 465), Mazdekizm’den alınıp geliştirilen komünistik düzeni, kurdukları kale-kentlerinde uygulamışlardı. Aleviliğin Babai siyasetinin de amaçladığı düzen farklı değildi.

Dönemin kaynaklarının verdiği bilgiler incelendiğinde görülür ki, Baba Resul’un yaşamı ve ortaya çıkışı Babek Hurremi’ninkiyle, büyük benzerlik göstermektedir. Özellikle Kıbrıs’ta oturan Dominiken misyonerlerinin şefi Frere Ascelin tarafından Azerbaycan’da bulunan Moğol komutanı Baycu Noyan’a gönderilen Saint Quentinli Simon’un verdiği bilgiler çok önemlidir.

Bu seyahatı 1246’da Antakya, Adıyaman, Malatya, Sivas ve Doğu Anadolu üzerinden yapan rahip Simon Arapça, Farsça (az) Türkçe ve Ermenice biliyordu. 6 yıl önce gerçekleşmiş Babai ayaklanmasının bastırılmasına katılmış Frank askerleri, Türkmenler, yerli Hristiyanlarla konuşarak, bu bilgileri bizzat olayları yaşayan insanlardan öğrenmişti.

Simon’un ve ondan 10-15 yıl sonra tarihini kaleme almış olan Malatyalı Süryani *Abu’l Farac’ın* anlattıkları ve ayrıca Selçuklu sarayı tarih-yazıcısı *İbn Bibi’nin* yazdıklarını, uyum ve çelişkileriyle birlikte *Elvan Çelebi* tamamlamaktadır. Baba Resulallah olarak olarak Baba İlyas Horasani hakkında verilen efsanevi ve tarihsel bilgiler birleştirildiğinde, Babek Hurremi menakıbnamesi *Babekname’*dekilerle benzeştiği ortaya çıkıyor.

Görülüyor ki, tam dört yüz yıl sonra Baba Resul, Aleviliğin Babek siyasetini Rum’da (Anadolu’da) aynı bilinç ve inançla uygulamaya girişmiştir.

Çok kısa bir karşılaştırma yaparak bu benzerlikleri

gösterebiliriz:

Babek Hurremi'ye Cebrail (Şeytan kılığında!) gözüktür, Tanrının onu dünyanın sultanı yapacağını söyler. Baba Resul'a köylü kılığında Tanrı (ya da Cebrail) gözüktür. Oğlunu kurdun (ki kurt, Paulikien-Bogomil inancında topal Şeytanı simgeler) elinden kurtarırsa, kendisini Rum'un sultanı yapacağına söz verir.

Babek peygamberliğini ilan etmiş ve mucize sahibidir; kılıç kesmez, ateş yakmaz ve düşünceleri geleceği okur. Baba İlyas, zaten Baba Resulallah (Tanrının elçisi, peygamberi) adını taşımaktadır. İnsanlara gelecekte haber verir, hastalıklarını dertlerini giderir. Kendisine ok ve kılıç işlemez.

Babek bir köyde çobanlık yaparak yetişmiş. Cavidan'ın müridi olmuş. Öldüğünde onun yerine getirilmiş ve liderlik görevini yüklenmiştir. Baba Resul da bir ağanın yanında çobanlık yapmış, Ebu'l Vefa yolağından Dede Garkın'ın müridi ve halifesidir. Elbistan ovasında dört yüz halifesini toplayan Şeyhi onu başhalife yapıp, Rum'da (Anadolu'da) göreve salmıştır.

Babek zındıklıkla suçlanır; içkili ve kadınların katıldıkları toplantılar, yani geceleri Cemler yapmaktadır. Mal ve ganimet ortaktır, özel mülkiyet yoktur; Babeki toplumunda her şey ortaktır. Baba Resul da içkili ve kadınların katıldığı toplantılar, cemler yapan zındık ve inançsız olarak anılır.

Babek Bağdad'ı ele geçirip halifeliği yıkarak adil ve eşitlikçi bir dünya yaratmak istemiş, bunun için 20 yıl boyunca mücadele etmiştir... Baba Resul da Konya'yı alıp, Selçuklu Sultanlığını yıkarak halk yönetimini kurmayı ve düzeni değiştirmeyi amaçlamıştır.

Uzun adıyla Şuca'uddin Abu'l Baka Şeyh Baba İlyas Horasani, Anadolu'ya göçetmiş bir Türkmen şeyhi idi. Ama kaynakların hiçbirisi Baba İlyas'ın Anadolu'ya gelmeden önceki yaşamından söz etmemektedir. Oğullarından birinin (Muhlis Paşa) torunu Elvan Çelebi, kendisi hakkında yazmış olduğu

Menakıbnâme'de (*Menakıbu'l Kudsiyye fi Menasibi'l-Ünsiyye*, Hazırlayanlar: İsmail E. Erünsal-A. Yaşar Ocak, İstanbul-1984), onun gelişi ve Anadolu'ya yerleşmesi üzerinde bazı ayrıntılar geçmektedir. Elvan Çelebi'ye göre, Dede Garkın'ın baş halifesi olarak Rum'a gelir ve Amasya'ya yerleşir. Sultan Alaaddin'in (1220-1236) onu ziyaret ettiği ve büyük kerametlerine tanık olduğu için kendisine Çat Zaviyesi'ni vakıf olarak verdiği anlatılır. Zaviye vakıfları, Sultan Alaaddin'in, Moğol baskısıyla Türkistan'dan, Horasan bölgesinden, İran-İrak-Suriye üzerinden Anadolu'ya giren ve Claud Cahen'in "İkinci göçmen krizi" diye nitelendirdiği zorunlu göçer Türkmen guruplarını uç'lara (sınırlara) yerleştirme ve tebalaştırma politikasının bir parçasıydı. Genellikle, sultan oluşunun ilk on yılı içerisinde bol vakıf arazisi dağıtmıştır iktidarını güçlendirmek için. Onun içindir ki, *Menakıbnameler* ve veli söylencelerinde Aladdin'in adı sık geçer.

Simon de Saint Quentin'in anlattığına göre Baba İlyas'a Tanrı, çok perişan ve fakir bir köylü kılığında görünüp, ondan oğlunu kapam kurttan kurtarmasını istemiş. Baba bunu gerçekleştirdince, köylü ona Tanrı olduğunu söyleyerek, karşılığında kendisine Sultanlık bağışlamış, hemen harekete geçmesini istemiştir.

Demek ki Baba İlyas, propagandasını, Tanrının insanları kurtarmak için gönderdiği peygamber olarak yapıyordu. Süryani Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*'nde şöyle yazıyor:

"Baba, hakikaten Allahın peygamberi olduğunu söyleyerek, Muhammed'in yalancı olduğunu ve Peygamber olmadığını iddia ediyordu. Birçok Türkmenler ona inandılar... Bu adam ihtiyar İshak adındaki müridini Roma (Rum) diyarının hududu üzerindeki Hısn Mansur'a (Adıyaman çevresi) gönderdi ve onun burada halkı kendi peygamberliğine inanmağa davet etmesini istedi." (Gregory

Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi II*, İngilizceden çeviren: Ömer Rıza Doğrul, 2.Baskı, Ankara-1987, s. 539-540)

Baba İlyas'ın "Peygamber" olarak ortaya çıkmasından iki önemli nesnel olgu çıkarıyoruz:

Tanrı-insan bütünlüğü ve tanrının insan olarak görünüm alanına çıkması, insanlaştırılması. Tanrıyı köylü kılığında tanımlama, köylü kitlesinin, yani halk çoğunluğunun yüceltilmesi, tanrılaştırılması olarak algılanmalıdır. Bu çoğunluk, yani halk herşeyin mutlak sahibidir, herşeyi yapmaya gücü yeter. Yönetim erki de onundur, o kullanır ancak.

Tasavvuftaki "Enelhak (Tanrı benim)" inancının bir varyantı olan *El-Hakk-u Hüv-el Halk, v-el-Halk-u Hüv-el Hakk* (Tanrı Halk'tır, Halk de Tanrıdır) söyleminin bir veli tarafından uygulamaya konulması olarak görüyoruz.

Bu bağlamda Halk'ı, Hakk'ın gölgesi ve örtüsü olarak yorumlayan tasavvufi görüşlere rağmen sonuç değişmiyor. İ. Kaygusuz'un yazdığı gibi:

"(...)

"Halk Hakk'ın gölgesi ve örtüsüdür" yorumu da, Ortodoks İslamın (Sünnilik) devlet ve iktidar anlayışına taban tabana zıttır ve Halk demokrasisi anlayışıdır. Çünkü Şariat yönetiminde, mutlak iktidar Allahındır. Ancak yeryüzündeki gölgesi ve paygamberin vekili halifeye devretmiştir. Bütün müslümanlar Halife'nin teba'sıdır." (İ. Kaygusuz, *Görmediğim Tanrıya Tapmam*, İstanbul-1996, s.80-81)

Baba İlyas yorumladığımız inancıyla, örnek aldığı Babek Hurremi'den daha ileridedir. Abu'l-Farac'ın, "Baba İlyas'ın Muhammed'in yalancı olduğunu, peygamber olmadığını ileri sürdüğünü" yazması, Hiristiyanlılığın ortodoks mezheplerinin Muhammed hakkındaki düşünceleridir. Baba İlyas,

Muhammed'e ne yalancı demiş ve ne de onu yadsımıştır. Böyle yapması, her inanç, din ve milliyetten (feodalların ezdiği) halk kitlelerini ayaklanmaya çağırma siyasetine aykırı düşerdi.

Onun düşüncesi, Karmati lideri Abu Tahir Süleyman'ın bilinen en büyük eylemi olan 930 yılında Mekke'yi basarak, kutsal sayılan Cennetten geldiğine inanılan Hacer el-Esved'i (kara taş) yerinden söküp başkenti Al Ahsa'ya götürmesindeki inanç anlayışıyla ilişkilidir: Ortodoks İslam çağı ve Muhammed'in peygamberliği artık sona ermiştir. Her çağın halk ve insanlık önderi, o çağın hem imamı (velisi), hem peygamberidir. İnsanlığı bunlar kurtaracak, halkları ezen zalimleri ortadan kaldırarak; dünyayı insanca kardeşçe yaşanır ve ortakça-eşitçe yararlanılır duruma getirmek onların görevidir.

İşte ikinci önemli sonuç ya da nesnel olgu budur: Baba Resullah, proto-Alevilerden Karmati'lerin inanç ve düşünceleri ve onların devamı olan *Nizari İsmaililerin Alamut lideri Hasan Sabbah* anlayışıyla harekete geçmiştir.

Babai Siyasetinin Yüksekliği ve Ayaklanma

Köylü Tanrıdan(!) aldığı buyruk üzerine Baba Resul harekete geçmişti. Ünü yayıldıkça yayılıyordu.

Baba İlyas'ın peygamberliği ve ahir zaman kurtarıcılığının kanıtları olarak ermişliği, gayptan (bilinmezlikten) haber veriş, inziva halinde tanrıyla ve meleklerle söyleşisi üzerinde bir dizi öyküler Kızılırmak kıvrımından Fırat havzasına ulaşmıştı. Halk akın akın dergahını ziyarete gelmeye ve dertlerine sıkıntılarını ondan derman aramaya başlamışlardı.

Baba propagandasını, başlangıçta, yetiştirdiği ve kendisine candan bağlı halifeleri ve güvendiği müritleri aracılığıyla, heterodoks İslam (Alevi) inançlı göçebe ve yerleşik köylüler arasında yaptırıyordu. Önce onlara inançlarına uygun düşen zamanın kurtarıcı *Mehdisi* olduğuna, peygamberliğine

inandırması ve güvenlerini alması gerekiyordu.

A.Yaşar Ocak'a göre Babai propagandacıları şu iki bölgede çalışıyorlardı:

1) Baba İlyas'ın zaviyesinin bulunduğu Amasya, Tokat, Çorum, Sivas ve köyleri,

2) Güneydoğu Anadolu'da Maraş, Kefersud, Malatya, Elbistan ve çevresi. Bu ikinci bölge Ağaçeri, Döğer ve Bayad Türkmen yerleşim alanlarıydı.

Bölgede dinsel inançlar çok çeşitlilik ve karmaşıklık gösteriyordu.

Buradaki bir üçüncü öge, Selçuklu ordusundan büyük darbeler yemiş ve dağıtılmış olan *Harezmi*'lerdi. Bunlar Selçuklu Eyyubi sınır bölgesinde hareket halindeydiler. Yol kesip soygunlar yapıyor ve sürekli düzeni bozan saldırılarda bulunuyorlardı

Baba İlyas onları, memnuniyetsizliklerinden yararlanıp yanına çekmek için Harran ve Ruha'ya (Urfa) elçiler gönderdi. Bu bölgelerin tümü Baba İshak'ın yetkin ellerine verilmişti.

Elvan Çelebi, babasının dedesi Baba İlyas Horasani'yi devlete başkaldırmış biri olarak göstermemek ve onu temize çıkarmak için tüm kabahatları yüklediği Baba İshak'ı, "İshak-ı Şami" diye anmaktadır. Bu onun Şamlı olduğunu göstereceği gibi, Şambayadı Türkmenlerinden olduğunu da belirleyebilir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi, Kürt kökenli ya da Hristiyan asıllı da olabilir.

Ayaklanmayı anlatmaya geçmeden önce, burada Baba İshak'ın İsmaililerle ilişkisi konusuna kısaca eğilmek istiyoruz.

Hüseyin Hüsameddin kaynak göstermeden, Baba İshak'ın Baba İlyas'a mürit olmadan önce İran'da Hamd Alaaddin İbn Muhammed adında bir İsmaili şefinin yanında eğitilip, yetiştirildiğini ileri sürmektedir. Kaynak göstermemiş olsa da, yazarın böyle bir duyumu yazmış olması önemlidir. Olasıdır ki

eski bir kaynakta görmüştür. Biz böyle bir organik ilişkinin doğru ve varolduğunu düşünüyoruz. Hatta olasıdır ki, Baba İshak'ı, bizzat Baba Resullah'ın (Baba İlyas) kendisi göndermiştir İsmaili merkezi Alamut'a.

Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, Baba İlyas hareketinin teorik temeli, zaten Aleviliğin siyasetlerinden - ya da türevlerinden - olan Babek-Karmati-İsmaili öğretileri üzerinde kurulmuştur. Bu gösteriyor ki, Horasan'dan geldiği bilinen gerek Baba İlyas Horasanî'nin ve gerekse onu görmeye gelen Hacı Bektaş Horasanî'nin Nizari İsmaili toplulukları ve Alamut devletiyle ilişkilerinin bulunmadığı söylenemez.

Nizari İsmaililiğinde Yaşanan Büyük Döneklik ve Sonu...

Şimdi 13.yüzyılın ilk çeyreğinde Nizari İsmailileri Alamut Devleti'nin durumu ve siyasetlerine kısaca gözatarak, adı verilen İsmaili şefinin (Dai) kim olduğunu saptayalım.

Bu alanda en son çalışma olan Farhad Daftary'nin kitabından (*The Ismailis: Their History and Doctrines*, Cambridge University Press-1992, s.405-409) özetleyerek bunu yapacağız:

Henüz babası Nureddin Muhammed II (ö. 1210) hayattayken Sünni dünyasıyla gizli ilişkiler geliştirmiş olan Celaledin Hasan III, 1210'da Alamut devletinin başına geçer geçmez, önceden yöntemini hazırladığı zorlama (drastic) reformunu uygulamak üzere harekete geçti. İsmaili Aleviliğinin inanç ve öğretilerini reddederek, Nizari toplumunun Sünni Şeriatını uygulamaları buyruğunu çıkardı. Abbasi Halifesi Al-Nasır'a (1180-1225) ve diğer ülkelerin şah ve sultanlarına elçiler göndererek tanınmalarını istedi.

Hasan III, ilk yıl içerisinde, Nizari toplumunun artık eski inanç öğreti ve pratiklerini terkettiği ve Şeriatı kabul edip, Sünniliğe döndükleri konusunda Sünni İslam dünyasını ikna etti. Halkını bilgilendirmek için, Irak ve Horasan'dan Sünni fakihler

(din adamları) çağırdı. Her Nizari köyünde cami ve hamamlar yapılmasını emretti. Bağdad'daki Halife, 1211 Ağustos'unda çıkardığı bir fermanla, Hasan III'ün Sünniliğe dönmesini onaylayıp onu Yeni Müslüman (nav-musalman) olarak kabul etti. Hasan'ı, İslam halifesine bağlı diğer "emir"leri arasında saydı. 1213 yılında Hasan III'ün annesi, Halife Nasır'ın koruması altında hacca gitti. Hatta Halife Hasan'ın, Gilan bölgesinin dört feodal beyinin kızlarıyla evlenmesine bile aracılık etti. Bu arada Kazvinliler, Hasan III'ün bu bildirimlerinin güvenilirliğini dikkatle izleyerek, bir süre için kuşkulu kalmıştı.

Nizari atalarına ve asıl Aleviliğe büyük ihanet etmiş olan Hasan III bu dönemliğini o denli ileri götürdü ki, bir çok Kazvinli din adamı ve itibarlı kişilerin Alamut'a gelmesine ve kütüphaneyi denetleyip, heretik (dindışı, rafizi) kabul ettikleri bütün kitapları yakmalarına bile izin verdi.

Pers tarihçilerine göre Rudbar, Kumis, Kuhistan ve Suriye Nizari İsmailileri Hasan III'ün bu yeni çıkışını sorgusuz kabul ettiler. Hatta Suriye'dekilerin Şafii mezhebine döndükleri de söylenmektedir.

Kıyam'ı yani ayaklanmayı başkaldırıyı inançlarının önemli bir ilkesi olarak kabullenmiş, 1090'da Hasan Sabbah'ın Alamut'u ele geçirip, İsmaililerin Dar-ül Hicra'sı haline getirdiğinden bu yana, dünyayı kötü yöneticilerden zalimlerden kurtarmak için kurdukları Fedayin örgütüyle, devrimci şiddeti yaşam biçimi olarak seçmiş bu Nizari inanç toplumunun, Celal al-Din (Dinin öfkesi, coşku ve şiddeti) adını verdikleri Dai'leri Hasan III'ün yanlış yapmayacağına inandıkları için mi bu dönemiğe boyun eğmişlerdi?

Böyle bir soruya Daftary şu karşılığı veriyor :

"Nizariler gerçekte Hasan'ın buyruk ve bildirilerini, Kıyam durumlarında kaldırılmış olan Takıyye'nin (kendini

gizleme, duruma uyma) yeniden geri getirilmesi olarak değerlendirdiler; imam tarafından gereksinim sayılan bir çeşit dış dünya ile uyuşumu ima etmek bakımından şimdi eski duruma dönüş (kararı) alınmış olabilirdi. Hasan'ın yeni siyasetinin, tehlikeli biçimde yaşamını sürdüren Nizari toplumu ve devleti için siyasi yararlar sağladığı açıktır.” (agy, s. 406)

Doğrudur, büyük olasılıkla baştan Nizari İsmaili toplumu bu buyrukları “takıyye” gibi algılamıştır. Ancak Hasan III, gerçekten sünnileşmiş ve Halife'nin emirleri arasına girerek elde ettiği politik yararlar kendi şöhret ve saltanatını artırmanın ötesinde topluma hiçbirşey vermediği gibi onu yaralamış; cami inşaatları, beş vakit namaz kılmaya ve ramazan orucu tutmaya zorlanması büyük hoşnutsuzluk yaratmış olmalıdır. 11 yıllık bir saltanattan sonra, Sünni hanımları ve kızkardeşinin, dizanteriden ölen Hasan III'ü, zehirlemekle suçlanarak idam edilmeleri de bunu göstermektedir.

1221 yılında Hasan III'ün yerine geçirilen oğlu Alaaddin Muhammed III henüz dokuz yaşındaydı. Bir süre onun adına naibi (vasisi) vezir yönetti. Muhammed III'ün saltanatının başlarında, dış dünyanın gözleri önünde Hasan III'ün Sünni politikası resmi olarak kaldı. Gerçekte Alamut, Hasan III'ün sünni siyasetini, biçimsel olarak terketmedi. Ama giderek Sünni şeriatı zorlaması gevşetildi ve fikirleri, yeniden canlandırılan *Kıyam* öğretisiyle birleştirildi. Bir süre sonra toplum, eski Nizari İsmaili özelliğine kavuştu. İsmaili Aleviliğinin gerçek Alamut imamı olan Alaaddin Muhammed III'ün saltanatı döneminde (1221-1255), Nizari İsmaili inanç ve düşüncesine herhangi bir özel dış katkı olduğu görülmez. (F. Daftary, agy, s.408)

Öyle anlaşıyor ki, Baba İlyas Horasani, Baba İshak Şami'yi belki başka halifeleriyle birlikte Fedayin örgütü tarafından

eğitilmek üzere, geçirdiği 10-15 yıllık sarsıntıyı restore etmiş Nizari İsmaili toplumu ve devlet merkezi Alamut'a göndemişti. Ayaklanmanın hazırlık dönemi olan 1230'lu yılların ortalarında bu gerçekleşmişse, sonlarına doğru Baba İshak Güneydoğu Anadolu'da propaganda eylemlerine yoğunlaşmış olmalıydı. Çok büyük olasılıkla İsmaili gönüllü fedailerinden yardımcıları da bulunmaktaydı bu propaganda eylemlerinde.

Ayrıca Besni, Adıyaman çevresine 70-80 yıl önce Karmati gruplarının gelmiş olduklarını, belki yerleşip buralarda kaldıklarını da gözönünde tutmak gerekir.

Kuzeydeki Çepni, Karaman, güneydoğudaki Ağaçeri, Döğer, Bayad Türkmenleri kadar, Sünni Türk ve Kürd boyları ve Hristiyan gruplar arasında da propaganda yapıyordu. Elvan Çelebi'ye göre Baba İlyas, Baba İshak'a kendi adına propaganda yapmak ve otoritesi altına çekmek için destur vermişti. Kendisini temsil eden simgesi ise Baba İshak'ın başına giyirmiş olduğu kızıl börküydü. Böylelikle halka güven sağlıyordu.

Propaganda çok bilinçli bir biçimde üç yönde sürdürülüyordu:

1) Baba İlyas'ın Peygamber ve kurtarıcılığı altında Kıyam'a durma; dünyanın sonunu getiren kötüler ve zalimleri yokedip, yeniden yaratarak devri (dönüşümü) sağlamak (Alevi inançlı halklara)

2) Sultan Gıyaseddin Keyhusrev, Sünni müslüman olarak Muhammed'in şeriatın koşullarını yerine getirmemekte, içki ve iştret sofralarında eğlenmekten başka bir iş yapmamaktadır, dinden çıkmıştır. (Sünni inançlı halklara)

3) Beylerin elinden alınacak topraklar, hayvan sürüleri ve elde edilecek diğer ganimetler, ayaklanmaya katılan kim olursa olsun, ayırım yapılmaksızın eşit paylaştırılacaktır (Gayrimüslim guruplara).

Ayrıca bireysel dertlerine çareler buluyor, hekim gibi

hastaları iyileştiriyor, hakim gibi davalara bakıp aralarını düzeltiyordu.

Böylece Baba İshak ezilen baskı gören her din ve inançtan, milliyetten insanlara güven vererek akıl ve bilincini harekete geçirmiş oldu. Baba İlyas için çevresinde kadınlı erkekli çok sayıda insan topladı. Konar göçer Türkmenler sürülerini, diğerleri ellerinde neleri varsa satıp silah alıyorlardı. Baba Resul'dan haber geldiğinde ayaklanma başlayacaktı.

Baba İshak'tan başka, *Vilayetname*'deki bazı keramet söylencelerinin yorumundan Hacı Bektaş Horasanî'nin de katıldığını çıkartabiliyoruz.

Horasanlı Hacı Bektaş'ı Rum Erenlerine Baba İlyas göndermişti

Hacı Bektaş, çok büyük olasılıkla Elbistan ovasında Dede Kargın'la görüşüp-halleşerek kendini kabul ettirmiş ve halifesi olmuştu. Bu propaganda döneminde Baba İshak'ın belki birlikte gidip yol göstermesi, ya da yanına adamlar katması sonucu kardeşi Menteş ile önce Sivas'a geçtiler. Oradan da Baba İlyas'ı görmeğe gittiler. *Vilayetname*'de bunlardan sözetmiyor. Ancak Aşık Paşaoğlu (1481), Elvan Çelebi (1358-9), Ahmet Eflaki (1353) ve Mehmet Neşri (1492)'deki kısa bilgilerle, *Vilayetname* (1480'li yıllarda) söylencelerindeki özü birleştirdiğimizde görülmek istenmeyen bazı gerçekler aydınlığa çıkıyor.

“Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya gelmesini beyan edeyim” diyen Aşık Paşaoğlu sürdürüyor:

“Bu Hacı Bektaş Horasan'dan kalktı. Bir kardeşi vardı, Menteş derlerdi. Birlikte kalktılar. Anadolu'ya gelmeye heves ettiler... O zaman da Baba İlyas gelmiş, Anadolu'da oturur olmuştu. Meğer onu görmek isteğiyle gelmişler. Onun dahi hikayesi çoktur. Hacı Bektaş kardeşiyle Sivas'a, Sivas'tan Baba İlyas'a geldiler. Oradan Kırşehir'e, Kırşehir'den Kayseri'ye

geldiler... Hacı Bektaş kardeşini Kayseri’den gönderdi. Vardı Sivas’a çıktı. Oraya varınca eceli yetişti onu şehit ettiler...”
(*Aşık Paşaoğlu Tarihi*, Haz. Atsız, 2. Basım, Ankara-1992, s.164-165)

Hacı Bektaş Veli, Aşık Paşaoğlu’nun belirttiği gibi Baba İlyas ile görüştüktan sonra, kardeşiyle birlikte önce Kırşehir’e, sonra Kayseri’ye gitti. Bizce, kendi keyfine göre gitmedi; Baba İlyas Horasani tarafından, *Musa Kazım oğlu İmam Rıza torunlarından Hacı Bektaş Veli*, Rum erenlerine Peyik (elçi) hizmetiyle gönderildi. Yazımızın bu bölümünü *Vilayetname*’nin söylencesel dilinden dinleyerek bitireceğiz. (Gelecek sayımızda konumuza tekrar devam edeceğiz.)

“Hünkar Hacı Bektaş Veli Rum ülkesine yaklaşınca mana aleminden Rum erenlerine; ‘Selamlar sizin üzerinize olsun Rum’daki erenler ve kardeşler’ diye selam verdi. 57 bin Rum ereni sohbet meclisindeydi. Rum’un gözcüsü Karaca Ahmed’di.

“Hünkar’ın selamı, Fatma Bacı’ya malum oldu. Bu kadın Sivrihisar’da Seyyid Nureddin’in kızıydı; henüz evlenmemişti; sohbet meydanındaki erenlere yemek pişirmekteydi. Karaca Ahmed de Seyyid Nureddin’in müridiydi. Fatma Bacı ayağa kalkıp, Hünkar’ın geldiği yöne dönerek elini göğsüne koydu ve üç kez dedi ‘selamını aldım’, yerine oturdu. Meclistekiler: ‘Kimin selamını aldın?’ dediler. Fatma Bacı: ‘Rum ülkesine bir er geliyor. Siz erenlere selam verdi; onun selamını aldım.’ dedi. Erenler: ‘Sözünü ettiğin er nereden geliyor?’ diye sordular. Fatma Bacı: ‘Kendisi Horasan erenlerindendir. Ama şimdi Beyt-Allah tarafından geliyor...’ dedi.” (*Vilayetname*, Haz. A.Gölpınarlı, s.18; Haz.E. Korkmaz, s.37-38)

- II - ⁵⁵

İşçinin Sesi’nin 468. sayısında belirttiğimiz *Vilayetname*’deki alıntıda da gördüğümüz gibi, Kayseri ya da Kırşehir çevresinde, Karaca Ahmet’in gözcülüğü altında bir toplantı yapılmaktadır. İlk dönem Osmanlı tarih yazıcılarından Tarihçi Ali, *Küh-ül Ahbar*’da şöyle yazmaktadır:

“Ol tarihte Rum erenlerinin şöhretli kutbu Karaca Ahmed Sultan idi. Çağında elli yedibin müridi onun emrindeydi... Sivrihisar’da oturan Seyyid Nureddin adında bir zatın terbiyesinde seccadenişindi...”

Şakaayık’te ise Horasan’da bir şahın, yani bir feodal beyin oğlu olduğu ve cezbeye kapılarak Rum ülkesine geldiği belirtilir. Bu toplantıda elli yedibin er ya da mürid biraraya gelmiş olabilir miydi? Yoksa bu sayıyı oluşturan aşiret ve oymakların temsilcileri, yani kocalar mı bulunmaktaydı? Bu büyükler kendi kabileleri, soydaşları adına konuşup tartışıp karar alıyorlardı belki.

Karaca Ahmet Sultan Gaziyan-ı Rum’un başerlerinden biri olacaktı daha sonra. Toplantıda Seyyid Nureddin’in bulunup bulunmadığı açık değil. Ama kızı Fatma Bacı’nın burada ve görevli bulunduğu görülmektedir. Bu Fatma Bacı’nın daha sonra Alevi-Bektaşî literatüründe Hatun Ana, Fatma Nuriye, Kutlu Melek, Kadıncık Ana diye anılacağını ve Bacıyan-ı Rum’ un başbacılarından olacağını biliyoruz. (Aşık Paşaoğlu, agy. S.165)

Yeniden Erenler meclisine dönüp, girişteki sözümüzü genişleterek yineleyelim: Hacı Bektaş’ın Rum’daki erenleri

⁵⁵ Halil Derviş, İsmail Kaygusuz’un *İşçinin Sesi*’nde kullandığı bir müstear addır.

ziyarete gelişinin ana amacı, Karaca Ahmed Sultan'ın 57 bin müridiyle, yani kendisine candan bağlı 57 bin kişilik gücüyle, Baba Resul'un Suriye ve Anadolu'da her kavimden ve her dinden edinmiş olduğu 72 bin müridi, yani bu denli insan gücünü birleştirmenin yollarını aramaktı. Bize göre, Kırşehir, Kayseri, Sivrihisar-Eskişehir gibi Rum'un batısındaki kentlerin çevresindeki Türkmen yığınlarına önder olanların - Ahi önderleri dahil - başkaldırı arifesinde kendileriyle birleşmesinin tezelden sağlanması gerekiyordu. Genç bilge ve ermiş, Ali soylu ve yedinci İmam Musa Kazım'dan inme Horasanlı Hacı Bektaş aracılığıyla birleşmeye çağrılıyorlardı.

Bu büyük toplantının, Baba İlyas'tan daha önce gelen bir haber üzerine yapılmış olması da olasıdır. Urfa-Samsat, Adıyaman, Maraş ve Malatya'dan Amasya'ya Tokat'a uzanan bölgelerdeki kaynaşma ve gelişmelerden de habersiz olamazlardı. Belki de Baba Resul'dan gelecek bir heyeti bekliyorlardı.

Hacı Bektaş Veli kuşkusuz, *Vilayetname*'de anlatıldığı gibi buraya ne güvercin donunda ve ne de tek başına gelmiş bulunuyordu. Kardeşi Menteş ve Baba İlyas'ın yanına kattığı bir bölük insanla birlikteydi. Ancak toplantının gözcüleri onları görüp, yukarıda açıkladığımız üzere gerekli yerleri bilgilendirmişlerdi.

Söylencesel anlatımda dışavurulanlar, gelenlerin hiç de dostça karşılanmadıklarını gösteriyor. Bu gelenlere, çıkarıcı bir yaklaşımla karşı koyanlar vardır: "Ne yapmalı ki Rum ülkesine girmesin? Girerse ülkeyi elimizden alır. Herkesi kendisine bağlar; artık bize ekmek kalmaz. Kanat gerip yolu tatalım" diyorlardı.

Hacı Bektaş Kabe'den değil, Baba İlyas Dergah'ından Geliyordu

Erenler toplantısında Fatma Bacı, onun Beytullah, yani Allahın evi olarak nitelenen Kabe'den geldiğini söylediği belirtiliyordu. Bu Mekke'deki İslam Kabesi değildi; Baba İlyas'ın Amasya'daki

dergahıydı Beytullah, yani şimdi bağlı bulunduğu Pirinin kapısıydı. Alevi inancında Kabe insan gönlüdür, insandır; bir talip pirini, müridini evinde ziyaret etse, Hac yerine geçer.

Kaynakların hemen hepsinin “Horasan şahlarından birinin oğlu olduğunu” söylemesi, onun gerçekten Bektaş’ın yaşlarında bir beyoğlu olduğunu gösterebilir. Belki de Horasan’dan tanışıklıkları vardı. Rum’un batısı Karaca Ahmet’ten soruluyordu ve aynı zamanda bir hekimdi. Kendisine bağlı elli yedi bin müridiyle öök büyük bir güçtü. Rakip bir önder tehlikesi her an varolabilirdi. Bizce, Dede Garkın’ın kendisine gönderdiği Hacı Bektaş Baba Resul’un, çok iyi yetişmiş, ileri görüşlü ve sağduyu sahibi bir bilge; çağının olaylarıyla birlikte bilgilerini de sindirmiş bir siyasetçi ve bilgin olarak büyük keşfidir.

Hacı Bektaş Karaca Ahmet Sultan’ın kişiliğinde bilgi, görgü, inanç ve ikna gucuyle elli yedi bin Rumlu Erenler topluluğunu kendisine bağlamış ve peşinden çekip götürmüştür. Zaten Karaca Ahmet’in, Orhan dönemine dek yaşadığı ve Babailerden olduğunda Osmanlı tarih yazıcıları hem fikirdirler.

Ayaklanma Süreci

Baba İlyas’ın ününün yayılması, halifeleri ve müritlerinin onun adına yaptıkları propaganda, Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhusrev II’ya ulaştırılır. Elvan Çelebi’nin anlattığına göre Çat’ta kadılık yapan va Baba İlyas’ı çekemeyen Köre Kadı tarafından ihbar edilmiştir. Anlatılan öyküde Köre Kadı, Baba’nın Ali’nin Döldül’üne eş olarak değerlendirilen Bozatı’nı ister. Atı alamayan Kadı Sultan’a durumu bildirir. Sözde Baba İlyas’a iftira attığı için, Sultan da Haraşna (Amasya) kalesine ordusunu sefere çıkarır.

Gerçekte, ayaklanma hazırlıkları, hareketin başı öğrenilmiş. Başlamadan bitirmek için kurnazca bir “yılanı baştan ezme” taktiği uygulanma yoluna gidilmiştir.

Anlaşıyor ki, çok bilinçli yapılmakta olan propaganda ve

hazırlık aşaması henüz sona ermemiş, ayaklanma hareketi Baba Resul'un istediği biçimde olgunlaşmamıştı. Elvan Çelebi 'nin dizelerinde Sultan Gıyaseddin'in niyet ve buyrukları şöyle yansıtılıyor:

“(...)

“Didi ol Kör herze vü hezeyan

“486 Şöyle kim fitne kıldı Sultanı

“Sultan aydur beglerim kanı,

“487 Hazır olur kamu gelür yir öper

“Aydur iy beglerüm gerek ki sefer

“488 Kılâsuz düşmenüm belirdü tiz

“Anı kırmaga eylemen temyiz

“489 Tahtuma tacuma nazar kılmış

“Kendüyi hem Resul-i Hak bilmiş

“494 Tacumı tahtumı diler kim ala

“Yani ben olmyam Melik ol ola

“497 Nişe ol kasd-ı taht u bahı kıla

“Yani benden diler bu mülki ala

“498 Varun eyle bunları garet idün

“Şöyle kim var durur hasaret idün

“499 Bunlara kimse mani olmasun

“Öyle varun kim nesne bilmesün

“500 Eyle kim cadula imiş bunlar

“Bilse sizi kırar imiş bunlar,

“501 Çün vasiyyet bu sureti dutdı

“Begler ü leşker-i ahuru gitdi”⁵⁶

Görüldüğü gibi Selçuklu Sultanı Baba İlyas'ın Peygamberliğini ilan ettiğini öğrenmiş. Tacı, tahtı ve mülkünden olacağı endişesi içerisinde beylerini toplayıp, kimseye

⁵⁶ E.Çelebi, *Menakıbu'l Kudsiyye*, s.42-44)

duyurmadan sessiz sedasız zaviyesine baskın yapıp, Baba İlyas ve çevresindekilerini yoketmelerini (hasaret idün, diye) buyuruyor. Beyleri ve bir süvari birliğini (leşker-i ahuru) Amasya'ya gönderiyor.

Bunu haber alan Baba İlyas seksen yandaşıyla zaviyeyi terkedip Haraşna kalesine sığındı ve orada gizlenerek savunma hazırlığına girişti. Öbür yandan bir yolunu bulup Kefersud'da isyan hazırlıklarını sürdüren Baba İshak'a haberci çıkarmıştı.

Baba İshak Selçuklu Ordularını Peşpeşe Eziliyor

Haberi alan Baba İshak ayaklandığı güçlerin başına geçerek Kefersud'dan hareket etti. Hısn-i Mansur (Adıyaman), Gerger ve Kahta üzerinden ilerlemeye başladı. Kadın erkek, genç yaşlı eli silah tutan herkes savaşa katılmış, onun peşinden Baba Resul'u görmeye gidiyorlardı.

İbn Bibi 'nin tanımlamasına göre, büyük çoğunluğu "Siyah libaslı, kızıl börklü ve ayağı çarıklı Türkmenler idi" bunlar, heterodoks İslam (Alevi) inançlıydılar. Yolun üzerinde bulunan yerleşim alanlarını yakıp yıkarak, talan ederek ve Baba İlyas'ın peygamberliğini kabul edip kendilerine katılmayanları öldürerek ilerliyorlardı. İlerledikçe sayıları da artıyordu.

Malatya valisi Muzafferuddin Alişir Selçuklu ve Hristiyan paralı askerlerden bir orduyla Baba İshak'ı karşıladı. Yapılan meydan savaşında yenildi ve tüm ağırlığını bırakarak Malatya'ya geri çekilmek zorunda kaldı. Kürt ve Germiyanlardan oluşturduğu ikinci bir orduyla Elbistan ovasında saldırdıysa da, Baba İshak'ın yeni katılımlarla güçlenmiş ordusu tarafından tekrar bozguna uğratıldı.

Baba İshak erleri Amasya'ya doğru, karşı koyanları öldürerek, engellenemez biçimde ilerliyorlardı. Sivas'ı alıp İğdişbaşı Hurremşahi ve diğer beyleri de öldürdüler. Babailerin bu başarısı karşısında bölgenin gayrimemnun halkları da onlara

katıldı. Sivas çevresinde yaşayan Karamanlı ve Canik ve Sinop çevresinde konar-göçer yaşayan Çepni Türkmenleri de onlara katıldılar. Talanlardan ve ganimetten pay almak isteyen işsiz güçsüz, yoksul guruplar, herkes onlara katılıyordu.

Babailer Tokat'ı aldıktan sonra Amasya bölgesine girdiler. Bu sırada Sultan Gıyaseddin Keyhusrev II korkusundan başkent Konya'yı terkedip Kubadabad'a çekildi. Hacı Mubarizüddin Armağanşah kumandasında büyük bir ordu Amasya'ya gönderilmiş bulunuyordu. Bu ordu Amasya kalesinde savunma durumunda olan Baba Resul'u tuzağa düşürerek savunma gücünü kırdı. Simon de Saint Quentine'nin anlattığına göre çok kanlı çarpışmalar oldu. Selçuklu ordusunun silahlarıyla yaralanmayacaklarına inandırılmış müritleri yakınlarını kaybettikçe Baba İlyas'a sormaya başlamışlardı. O da Tanrıya: "Tanrım ne yapıyorsun, uyuyor musun sen? Hani bana söz vermiştin!" diye sitemde bulunuyordu.

Armağanşah bu kuşatmada Baba İlyas'ı yakalatıp Amasya kalesine astırır. Ayrıca savaş meydanında mızrakla ya da boğularak öldürüldüğüne dair farklı görüşler vardır. Elvan Çelebi ise, yakalanıp hapse atıldığını ve kırk gün sonra Bozatin duvarı yararak onu kurtarıp göğe uçurduğunu anlatmaktadır.

Baba İshak'ın kumandası altında Babai kuvvetleri Tokat'tan Amasya'ya ulaştıklarında Baba Resul'un kalede sallanan cesediyle karşılaşınca çılgına dönmüşlerdi. Aylardır onu görmek, ona ulaşmak için yatağını yakıp yıkan, silip süpüren bir sel gibi Amasya'ya akmışlardı. "Baba Resulallah! Baba Resulallah!" diye bağırarak saldırıp Armağanşah'ın ordusunu darmadağın ettiler ve kendisini yakalayıp öldürdüler. Arkasından, artık Konya'nın yolunu tutmuş bulunuyorlardı.

Gıyaseddin Keyhusrev bu büyük yenilginin ardından, Erzurum'daki sınır boyu kuvvetlerini, Emir Necmeddin kumandasında Babailerin üzerine sevketti. Altı gün içinde Sivas'a

ulaşan bu ordu Türk, Gürcü, Kürt ve Frank (paralı-Ed.) askerlerinden oluşturulmuştu. Sivas'tan Kayseri'ye, oradan da Kırşehir'e geçen Selçuklu ordusu Babaileri beklemeye başladı.

Babai kuvvetleri, Baba İshak'ın başkumandanlığında Kayseri'ye yaklaştıklarında, Ziyaret adı verilen yerde Selçuklu ordusuyla yaptığı kısa bir çatışmayı da kazandıktan sonra Kırşehir'e doğru ilerlemeyi sürdürdüler. Elvan Çelebi Kırşehir yakınlarında Kendek civarında kısa bir çarpışmadan daha söz etmektedir. Ancak her nedense A. Yaşar Ocak bunu görmezlikten gelmiştir.

Bu bölümde Babai şeflerinin, bir toplantı yaptıklarını ve başından beri hareketin içinde olan Hacı Bektaş'ı, sonu yaklaşmış ayaklanmanın dışına çıkarma kararı aldıklarını görüyoruz. Bizzat Babai "askerlerin yiğit başkumandanı" Hacı Bektaş'a bu kararı bildirerek, onun Kendek'e çıkıp Bereket Hacı'yı ziyaret etmesini, onun yanına gitmesini istemiştir.

Babailer Kendek'ten sonra Malya ovasına ulaşmışlardı. Bütün ağırlıklarını, sürülerini, kadın ve çocuklarını bu düzlükte bir araya topladılar. Malya ovasına gelmiş olan Selçuklu ordusunun başkumandanı Emir Necmeddin, yardımcıları Behramşah Candar, Gürcü Zahiruddin Şir idi. Bin kişilik, 3000 altına kiralanmış zırhlı Frank şövalyelerinin başında ise Ferdehala (ya da Frederic) bulunuyordu.

Sonunda Selçuklu feodal sultanlığının, bütün güçlerini seferber ettiği koskoca ordusuyla (12 bin ile 60 bin arasında rakam verilmektedir), Babai halk güçleri (3 bin ile 6 bin arası rakamlar verilmektedir) 1240 yılının Kasım ayı başlarında Malya ovasında karşı karşıya gelmişlerdi. Yine Saint Quentinli Simon'un verdiği bilgiye göre *Babai halk güçleri*, iki ay içerisinde inançları uğruna hayatlarını hiçe sayarak, Selçuklu feodal kuvvetlerine karşı tam 12 meydan savaşı kazanmış bulunuyordu.

Bu nedenledir ki, Selçuklu askerleri Babai güçlerinin,

Türkmenlerin savaşçı şiddetinden korktukları kadar, aralarında yayılmış olan Baba Resul'un mucizelerinden de çekiniyorlardı. Onlardan 4 veya 10 kat daha fazla olmalarına rağmen saldırıya geçmeye cesaret edemediklerini söylemektedir bütün kaynaklar.

Burada, büyük Babai önderi İshak'ın aralarına casuslarını sokup, onları yanlarına çekme propagandası rahatlıkla sezilebilir.

Belki bir süre daha geçseydi askerlerin, silahlarını feodallere çevirmesi bile olasıydı. İşte bunun zamanında farkına varan beyler, bin kişilik, belki daha fazla olan *parayla tutulmuş zırhlı frank şövalyelerini* öne sürdüler.

Babailer, oklarının ve kılıçlarının etkili olamadığı demir donlu askerler karşısında şaşkınlık içerisinde geri çekilmeye başlamışlardı.

Daha ilk saldırıda Babai halk güçlerinin kayıp vererek bozgun yaşamaları yüzünden, Selçuklu askerleri arasındaki Babai propagandası kırılmıştı ve koca ordu kumandanlarının emirlerine uyarak savaşa girişti. Yapılan bu çok kanlı savaşta, İbn Bibi'ye göre 4 bin kişi öldürüldü. Malya ovası "Kızıl börklü, siyah libaslı ve ayağı çarıklı Türkmenlerin" kanıyla kızıla kesti. Savaş meydanında sağ kalan kadınlar ve çocuklar savaş tutsakları olarak galipler tarafından paylaşıldı, satıldılar.

Savaş sonrası beş yıl boyunca koğuşurmalar sürdü, zindanlar Babailerle dolduruldu. Ayna Dövlé gibi yakalanıp da Babailiğini yadsımayanların derileri yüzölüp, tulum çıkarılarak saman basıldı. 1246'dan sonra sağ kalan, gizlenmiş Baba İlyas halifeleri Sulucakarahüyük'te Hacı Bektaş Veli'nin çevresinde toplandılar. Bu yıllarda en en büyük hizmeti, Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) örgütü görmüştür.

İşçinin Sesi Sayı 469 Aralık 1998

Hacı Bektaş Veli ve Babailer Ayaklanması⁵⁷

1240 yılında gerçekleşmiş olan Baba İlyas-Baba İshak ayaklanması insanı ve insan sevgisini en önde tutan, eşitlikçi, paylaşımcı ve özgürlükçü kuralların uygulandığı Alevi tapınma biçimi cem düzen ve yönetimini ilk toplumsal iktidara götürme denemesiydi. Baba İlyas, Engels'in deyimiyle sadece, "peygamber diliyle" konuşmamış, Baba Resulallah (tanrının elçisi Baba) adıyla ortaya çıkmıştı. Yürütülen mücadele ezilen sınıfların mücadelesiydi ve bu ayaklanma Anadolu'da o güne değin görülen en büyük halk ayaklanmasıydı. Selçuklu merkezi feodal devletinin üstlerine gönderdiği ordularla birkaç ay içinde 12 kez savaşış zafer kazanan Babailer, doğrudan iktidara yönelmiştiler. Biz yazımızda Hacı Bektaş Veli ve Babai ayaklanmasındaki konumunu ele alacağız.

Önyargılar gerçeğin üzerini örtüyor

Hacı Bektaş Veli'nin Babai ayaklanmasına katılmadığını, hatta kaçarak Karacahöyük'e gizlendiğini ileri süren bazı yazarlar var. Bunlar bu iddialarını iki kaynağa dayandırmakta, daha doğrusu iddialarını haklı kılabilmek için bu kaynakları tersinden yorumlamaktadırlar.

"Kaynak"lara bakalım.

1. Aşıkpaşazade'nin, "Hacı Bektaş, kardeşi Menteş'le birlikte Sivas'a, Sivas'tan Baba İlyas'a geldiler. Oradan Kırşehir'e, Kırşehir'den Kayseri'ye geldiler. Kardeşi Menteş'i Sivas'a geri gönderdi. Onu şehit ettiler. Hacı Bektaş Kayseri'den Kara Öyük'e

⁵⁷ Kervan'ın introsu: Araştırmacı İsmail Kaygusuz Hacı Bektaş Veli'nin Babailer ayaklanmasındaki rolüne ilişkin bazı önemli gerçekleri günışığına çıkartıyor

geldi” biçimindeki betimlemesi (*Aşık Paşaoğlu Tarihi*, İstanbul-1992, s.164-165).

2. Elvan Çelebi’nin, manzum olarak 1350’lerde yazmış olduğu *Menakıbu’l-Kudsiye fi Menasıb’il-Ünsiye* adlı yapıtında geçen, 1994 ve 1995 numaralı beyitler.

A.Yaşar Ocak, Aşıkpaşazade’nin sözlerini, “Hacı Bektaş’ın Babai ayaklanmasına katılmadığına, kaçıp gizlendiğine dair” güçlü bir kanıt(!) gibi görüyor. (A.Yaşar Ocak, *La Revolte de Baba Resul ou la Formation de l’Heterodoxie Musulmane en Anatolie au XIIIe Siecle*, Ankara-1989, s.90)

Oysa aynı tarihyazıcı, Hacı Bektaş’ın Baba Resul’un (Baba İlyas) halifesi olduğunu da söylemektedir. Hacı Bektaş bununla ün yapmıştı. Bu nedenle, ayaklanmanın bastırılmasından sonra kıyımdan kurtulan bütün Baba Resul halife ve yandaşları Sulucakarahüyük’te, onun çevresinde toplanmıştı.

Düşünelim. Bir halife, bağlı bulunduğu müşşidinin, bir ölüm-kalım savaşında buyruğundan çıkıyor, korkup gizleniyor. Sonra da, aynı müşşidin kırimdan kurtulan halifeleri, gelip “korkup gizlenen”in liderliğinde birleşiyorlar. Bu, hem de o devirin ahlak, adalet, vb. anlayışları çerçevesinde, nasıl mümkün olur? İlk karşılaşmada yapacakları, böyle bir korkağı yoketmek olurdu. Demek ki, yok böyle birşey. Buradan şu çıkar. Bu durumu gözardı ederek yapılan yorumlar kasıtlıdır, Hacı Bektaş Veli’yi gözden düşürmek. “Eğer isyandan kaçan bir korkak olsaydı, bu gözükara devrimciler topluluğu, Horasan erleri Rum abdalları onun çevresinde toplanır, onu Pir tanırırlar mıydı?” (R.Yürükoğlu, *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır*, 4.Basım, İstanbul 1994, s.227)

Kullandığı ikinci “kanıt”, A. Yaşar Ocak için, bilimsellik adına bağışlanmaz bir talihsizliktir. Doğruyu görmek istemeyen yazar, siyasi önyargıları doğrultusunda gerçeğin üzerini örtmektedir.

Bu kanıtı iki beyit fazlasıyla – ne yazık ki aynı amaç için - daha önce de İrene Melikoff kullanmıştır. Melikoff, Ömer Lütfi

Barkan'ın anısına çıkarılan kitaptaki makalesinde, Aşıkpaşazade'nin söylemiyle karşılaştırarak şöyle demektedir:

“Hacı Bektaş, Babai hareketiyle bağı olmasına rağmen, ayaklanmada rol almadı. Bu dizeler, Hacı Bektaş'ın Sultan'a karşı silah kullanmadığının açık kanıtıdır.” (İ.Melikof, “Un Ordre de Derviches Colonisateurs: Les Bektachis”, *Memorial Ömer Lütü Barkan*, Paris-1980, s.155)

A. Yaşar Ocak, Fransızca hazırladığı doktora tezinde Elvan Çelebi'nin dizelerine dayanarak da şunları yazıyor:

“Kaynaklara göre Hacı Bektaş ayaklanmaya katılmadı. Eğer Baba İlyas'ın yanında birinci planda bir kişilik olsaydı, ayaklanmadan kurtulması mümkün olmayacaktı. Zira Elvan Çelebi de: ‘Hacı Bektaş ayaklanmanın dışında kaldı’ demektedir.” (A.Yaşar Ocak, *agy*, s.90)

Bu Sünni yazar, *Babailer İsyanı* adıyla Türkçe basılan kitabında, daha ağır konuşmakta, Hacı Bektaş için bütün olumsuzlukları saymaktadır. Rıza Yürükoğlu'nun dediği gibi, “köylü ayaklanmalarına düşmanca baktığından, kaçınılmaz olarak Hacı Bektaş'a da düşmanlığını gizlememekte ve onu küçültmek için çabalamaktadır.” (R.Yürükoğlu, *agy*, s.225)

Oysa Elvan Çelebi A.Yaşar Ocak'ın aktardığından farklı şeyler anlatıyor. Hacı Bektaş için “Babai ayaklanmasından kaçıp gizlenmiş ve ortalık durulunca ortaya çıkmış” diye hüküm veren yazarların talihsizliği, Elvan Çelebi'nin ele aldıkları satırlarının başlangıcını ve devamını görmek istemeyişlerindedir.

Elvan Çelebi, “Hacı Bektaş'ın Sultan'ın tacında gözü olmadığını” söylerken, çevresinin kendisini “Sultan” görmek istediğini, dolayısıyla Baba İlyas'ın en önemli halifelerinden biri olduğunu belirlemiş olmuyor mu?

İkinci olarak, anlatılan olayın başında “sen işit bir”, diye

uyarıyor Elvan Çelebi, “tanrının iyilik ve erdemi üzerinden verilmiş bir hüküm ve buyruk var”:

Lütf-i Yezdanı fazl-ı Sübhani

Sen işit bir bu hükmü ü fermanı

Hacı Bektaş Veli kaçmadı, bilinçli bir karar sonucu savaşın dışına çıkarıldı

Gerçekte, o sıralar otuz yaşlarında bulunan Hacı Bektaş Veli, kardeşi Menteş'i Sivas'ta uğruna şehit verdiği Babai ayaklanmasının içindeydi. Baba İlyas'ın halifelerinden olan Hacı Bektaş'ın Ehlibeyt-Ali soyundan geliyor olması saygınlığını artırıyordu. Bir “veli” olarak da saygı görüyordu. Ama onun sultanlık taht ve tacında gözü yoktu.

Büyük olasılıkla 1240 yılı Kasım ayındaki Malya yenilgisinden az bir süre önce, Kendek olarak geçen bir mevkide (Bir yine lu'b nice vakidir/ Şol ki Kendek'de ceng-i sultani) bir karara varıldı ve buyruk çıktı. Tabiri caizse Hacı Bektaş, “savaş meclisi” tarafından kendisine (zaten özünde keşfedilmiş bulunan) birleştirici ve aydınlatıcı misyon yüklenerek, “yolu ve erkani sürdürmek için”, *bilinçli olarak* sıcak kavganın dışına çıkartıldı.

Elvan Çelebi'nin Menakıbu'l Kudsiyye'si dikkatle incelendiğinde görülecektir ki, 1992 ile 2016 numaralar arasındaki beyitler, bu olayı anlatmaktadır. Hacı Bektaş 'ın adının dört kez geçtiği bu beyitlerde, çok övücü sözlerle onun kişilik özellikleri vurgulanır. Şöyle denir:

Canlar, ulu eşiğine gelip giderken onun can gözüyle Canan'ı (Vücut-u Mutlak, Tanrı) seyrettiğinin farkına varmışlardır.

Güneşin zerre ile tanımlanamazlığını, engin denizlerin bir damla suyla bilinemezliğini gördükleri gibi, Hacı Bektaş'ın yüceliğinin de anlatılamazlığını görmüşlerdir. Ancak körler bunu göremezler.

Her nesne aslına dönerdi. Nasıl zulm, haksızlık karanlığa

dönüşüyorsa, ışık aydınlığa dönüşüyorsa, Hacı Bektaş da ışıktır, aydınlatacaktır.

Hacı Bektaş sırrı ne sırdır ki, dâna da (bilgin de) bilemez. Ondan Tanrı katında beğenilmiş (sa'id, kutlu) olmanın sırrı soruldu.

Dedi ki: "Bu kişiler Hakkın nurudur, bunları insanla kıyaslamayın. Ben velilik gizli sırrıdanım, Kuranım. Sana Kuran'ı okumam."

Çünkü sana üç nesne gerektir: işaret, işaret ve Kuran'ın işareti, yani içindeki gizli anlamları. Bir kişinin bin dostu olmalı, Şeytan dahi okur-yazardı ve çok şey bilirdi. Edebali ve oradaki diğer hizmetliler, Hacı Bektaş'taki engin düşünce ve ermişliği görünce, onu cennetinki kadar bereketli dostlar bahçesine göndermeye karar verdiler. Çünkü ancak dostun katında Kadir gecesi ve Mirac yaşanır.

1992

Lutf-ı Yezdani fazl-ı Sübhani
Sen işit bir bu hükm ü fermanı

1993

Bir yine lu'b nice vakidür
Şol ki Kendek'de ceng-i sultanı

Hacı Bektaş şol sebebden hiç
Göze almadı ceng-i sultanı

Edebali vü bundağı huddam
Gördiler Hacı'dan bu seyranı

Ulu işigine gelür ü gider
Can ile seyr ider bu Canan'ı

Böyle anladı bildi buldı bular
Bu nihadı bu yol u erkani

Degme bir kur u hiç kes ne bilür
Kuş dilini vü ya Süleyman'ı

Güneşi zerre kıla mı tarif
Katre ma'lum bahr-ı ummanı

Her nes(η)e aslına rücu kılur
Zulm zulmani nur nurani

Çün taleb kıldı sırr(-ı) sa'id andan
Böyle yazdı bu levh burhanı

Hacı Bektaş sırrını bilmez
Didi ki sır ne sır durur dâni

Yani ben andanam veli pinhan
Okumazam sana bu Kur'anı

Çünkü sana gerekdür üç nesne
Dal hem dal dal-i furkanı

2006
Bir kişiye hezar dost gerek
Bine çok bil lain şeytanı

(Konu ile ilgisi olmayan 3 beyit)

2010

Dostların ravzası riyaz-ı bîhişt
Kadr ü mirac her şebistanı

Sonra “bu savaşta askerlerin olan komutanı” olan yiğit, “Hacı Bektaş” diye seslenir, “Kendek’e çık, kendini selamette bulursun. Orada Bereket Hacı’yı ziyaret et. Onun etrafında, ta Kaf’ı tutmuş çok kalabalık halifesi vardır. Onların her biri büyük latife sahibi kişilerdir. Onlar güzel ahlak, ilim, yumuşaklık ve sabır ile, inanç ile ileri gelenleri yola kul eylemişlerdir. Şeriatın alimi ve tarikatın arifidirler...” ve ardından, Hacı Bektaş’a gideceği yeri gösterir.

2011

Server-i leşkeran ol şehbaz
Hacı Bektaş diyü gelür avaz

Kendek’e çık seni selamet bil
Bereket Hacı’yı ziyaret kıl

Dakı bunca halife etrafı
Kim bular dutdi Kaf ta Kafı

Bunlardır herbirisine allah
Şol kadar virmiş idi eltafi

Edeb ü ilm ü hilm ü takvi ile
Yola kul itdüler her eşrai

2016

Hem şeriatde alim ü amil

Hem tarikatda arif ü afi⁵⁸

Böylece, “yolumuz, ilim irfan ve insanlık sevgisi üzerine kurulmuştur ve ilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır” diyen Hacı Bektaş Veli, bu ayrılışın üzerinden on yıl bile geçmeden, *Sulucakarahüyük*’te tekkesini kurmuş ve Alevi- Bektaşî öğretisini yaymaya başlamıştır. Kırşehir/Kayseri çevresinde bir küçük yerleşim yeri olduğunu düşündüğümüz Kendek’te oturduğu anlaşılan, ancak kim olduğu hakkında bilgimiz bulunmayan Bereket Hacı (Baba İlyas’ın halifelerinden biri olduğundan kuşku yok) ve onun çok sayıda “edep, ilim ve hilm sahibi halifesi” ile bu merkezi geliştirmeyi başarmıştır.

Geleneksel bilgiye göre, Hacı Bektaş Veli, *Sulucakarahüyük*’te Çepni Türkmenlerinden Yunus Mukri’nin yanında kalarak kırımdan kurtulmuştur. Ancak Elvan Çelebi’nin yazdıklarından çıkardığımız bu önemli bilgi, onun daha önce Kendek’te Bereket Hacı ve halifeleri arasında kalıp iyice olgunlaştığını gösteriyor. Anlaşıyor ki Hacı Bektaş *Sulucakarahöyük*’e tek başına değil, Bereket Hacı’nın çevresiyle gitmiştir.

Hacı Bektaş Dergahı’nın, Sünniliğin medreseleri karşısında, günün bilimlerinin ışığı altında ve onu aşarak, Alevi-Bektaşî öğretisinin kurallarının öğretilip uygulandığı bir çağdaş Halk Üniversitesi konumu kazanmasında, kuşkusuz, başta Bereket Hacı ve çevresinin ve Malya yenilgisinin ardından başlayan Babai-Alevi kırımından kurtulabilen Baba İlyas halifelerinin katkıları vardı.

Sulucakarahüyük, 1250’lerden Hünkar’ın ölümüne (1271-72) dek, Anadolu’da güçlü bir merkezi yönetim kurulması için

⁵⁸ Kaynak: Elvan Çelebi, *Menakıbu'l Kudsiyye fi Menasibi'l Ünsiye*, Haz. İsmail E.Ünsal - A.Yaşar Ocak, İstanbul-1984, s.169-171

politika üreten yer olmuştur. Hacı Bektaş Veli'nin, el verdiği ve icazetlendirdiği 360 halifesini Anadolu'nun dört bir yanına ve Balkanlar'a göndermiş ve onların birçok siyasal eyleme katılmış olması, Moğol istilacılara ve onların korumasındaki Konya Selçuklu devletine karşı İzzeddin'in desteklenmesi, bu konumunun birkaç açık kanıtıdır. Dergahta saklanıp, yetiştirilen, (resmi tarihin Cimri diye adlandırdığı) İzzeddin'in oğullarından Siyavuş'u Konya'da padişah yaparak kendisi başvezir olan Karamanoğlu Mehmet Bey hareketi de aynı Sulucakarahüyük siyasetinin ürünüydü. Bu dönemde hangi Anadolu beyliğini incelemiş olsanız, oraya yerleşmiş ve etkin bir veya birkaç Hacı Bektaş halifesi bulursunuz.

Bütün bu bilgilerin ışığında, Hacı Bektaş'ın Babai "savaş meclisi"nce "yolu ve erkanı sürdürme" göreviyle ayaklanmanın askeri aygıtı ve çarpışmaların dışında tutulmuş olması çok daha akla yatkındır. A.Yaşar Ocak'ın neden gerçeğin üzerini örtmeye çalıştığını anlamak da zor olmuyor.

KERVAN Sayı 45 Ocak 1995

HACI BEKTAŞ VELİ VE BABAILER AYAKLANMASI

Hacı Bektaş Ayaklanmanın Sonlarında Bilinçli Olarak Savaşın Dışına Çıkarıldı

Hacı Bektaş Velî'nin Babai ayaklanmasına katılmadığı görüşünün yinelenmesi, Hacı Bektaş Velî'nin Babai Ayaklanması'na katılmadığını ileri sürmekte ısrar edenler, Hünkar'ın büyük başkaldırı eyleminden sonra yaşamış ve Alevilik inanç, düşünce ve felsefesini, geliştirdiği ilkelerle, sosyal ve siyasal alanda yükseltmiş olmasından rahatsız olanlardır. Biz bu kişileri, 83 yaşlarında, büyük bir kısmını Orhan Bey'in, imamının oğlu Yahşi Fakı'nın yazdığı metinlere konarak kaleme aldığı ve padişah ve çevresine toz kondurmayıp, bir padişahın kendi eliyle günahsız bir oğlan çocuğu yeğeninin gözüne kızgın mil çekişini, "Sultan Mehmed (Çelebi) dahi oğlanın gönül gözünü açtı, dünya gözünü örttü, Bursa'ya gönderdi" biçiminde anlattığı Osmanoğulları tarihinde, Hacı Bektaş'ı "Meczip (deli-divane) bir derviş" olarak niteleyen Aşık Paşaoğlu'ndan farklı görmüyoruz.

Bu konuda gazete dizi yazılarında sorumsuzca ahkamlar kesiliyor ve Hünkar hakkında hüküm veriliyor. *Milliyet* gazetesindeki dizinin 7 Temmuz 1995 tarihli bölümündeki paragrafları birlikte okuyalım:

"Hacı Bektaş'ın, halifelerinden biri olduğu söylenmesine karşın, Baba İlyas'la ilişkisinin düzeyi belli değildir. Babai isyanına katıldığına dair bir belge yoktur. (Ne belgesi istiyorsunuz? Garp cephesi komutanlığına aranma belgesi mi?-İ.K.)

"En güçlü ihtimal, Hacı Bektaş'ın bu ayaklanmayı en

azından gördüğü ve hemen ardından (katılmayı bırakın, niçin savaştıklarını bile sormadan herhalde!-İ.K.) bugünkü Hacı Bektaş ilçesinin bulunduğu Sulucakahöyük'e gelip yerleşmiştir.”

“O, ayaklanmadan arta kalan Haydari, Torlak, Kalenderi, Hurufi (130-140 yıllık bir zaman hatasıyla Hurufileri de Babai ayaklanmasına katıyor yazar ama Hacı Bektaş'ın katıldığına dair bilgi yok! Öyle mi?-İ.K.) yani Alevi özellikli birçok tarikat üyesini etrafında toplayarak. çağdaş Anadolu yöneticileriyle uyum ve barış içinde yaşadı. (Siz Hacı Bektaş Veli ile, Moğol korumalığı altındaki Konya Selçuklu yönetimiyle koyun koyuna yaşayan Mevlana Celaleddin'i birbirine karıştırıyor olmalısınız.-İ.K.)”

Kitleye doğruymuş gibi ya da kasıtlı sunulan bu yanlış bilgiler, daha önce *Kervan*'da yayınlamış olduğumuz aşağıdaki yazıyı genişleterek ve bazı düzeltmelerle yeniden yayınlamayı zorunlu kıldı.

Babai Ayaklanması ve Hacı Bektaş

1240 yılında gerçekleşmiş olan Baba İlyas-Baba İshak ayaklanması, insanı ve insan sevgisini en önde tutan; eşitlikçi, paylaşımcı ve özgürlükçü kuralların uygulandığı Alevi tapınma biçimi Cem düzen ve yönetimini ilk toplumsal iktidara götürme denemesiydi.

Baba İlyas, Engels'in deyimiyle sadece “peygamber diliyle” konuşmamış, Baba Resulullah (Tanrının elçisi Baba) adıyla, doğrudan peygamber olarak ortaya çıkmıştı. Ezilen sınıfların büyük mücadelesiydi. O güne değin Anadolu tarihinde insanlığın gördüğü en büyük halk ayaklanmasıydı bu.

Selçuklu merkezi feodal devletin üstlerine gönderdikleri ordularıyla, birkaç ay içinde tam on iki kez savaşmış, zafer

kazanmış tarihte “Babai Ayaklanması” adını taşıyan bu Alevi halk hareketi doğrudan iktidara yönelikti. Sünni Selçuklu ordusunu oluşturan Türk, Kürt ve Gürcü paralı askerlerine son anda katılmış ağır silahlı Frank şövalyelerinin desteği sayesinde Konya Sultanı Gıyaseddin Keyhusrev II, tacını zor kurtarmıştı.

Hacı Bektaş Veli’nin bu ayaklanmaya katılmadığını, hatta kaçarak Sulucakarahüyük’te gizlendiğini ileri süren bazı yazarlar bulunmakta. Katılmış olduğuna inanmış olanlar da çok ihtiyatlı davranmakta ve ispatlayıcı bir belgenin bulunmayışında diğerleriyle hemfikirdirler. Katılmadığında ısrarlı olanlar iki kaynağa dayanmaktadırlar. Daha doğrusu bu kaynakları tersinden yorumlayarak, görüşlerinde ısrar etmektedirler:

1. Aşıkpaşazade’nin: “Hacı Bektaş, kardeşi Menteş’le birlikte Sivas’a, Sivas’tan Baba İlyas’a geldiler. Oradan Kırşehir’e, Kırşehir’den Kayseri’ye geldiler. Kardeşi Menteş’i Sivas’a geri gönderdi. Onu şehit ettiler. Hacı Bektaş Kayseri’den Kara Öyük’e geldi.” (*Aşık Paşaoğlu Tarihi*, İstanbul-1992, s.164-165) biçimindeki betimlemesi.

2. Elvan Çelebi’nin manzum olarak 1358-59’da yazmış olduğu *Menakıbu’l-Kudsiye fi Menasıb’il-Ünsiye* adlı yapıtında geçen ve aşağıda verdiğimiz 1994 ve 1995 numaralı beyitlerdir.

A.Yaşar Ocak, Aşıkpaşazade’nin sözlerini, Hacı Bektaş’ın Babai ayaklanmasına katılmadığını kaçıp gizlendiğine dair güçlü bir kanıt gibi görüyor. (A. Yaşar Ocak, *La Revolte de Baba Resul ou la Formation de l’Heterodoxie Musulmane en Anatolie au XIIIe Siecle*, Ankara-1989, s. 90)

Oysa tarih-yazıcı öbür yandan, Hacı Bektaş ve kardeşi Menteş’in Horasan’dan, “Anadolu’da oturur olan Baba İlyas’ı görmek isteğiyle Sivas’a” gelmiş olduklarını söylemektedir. Üstelik Menteş burada şehit olmuştu. (*Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.164)

Ayrıca Ahmet Eflaki, 1353’de yazmış olduğu *Ariflerin Menkıbeleri*’nde: “Hacı Bektaş Veli, Baba Resul’un (Baba İlyas)

has halifelerindendi. Baba Resul Rum ülkesinde (Anadolu'da) zuhur etmişti. Bir topluluk ona, Baba Resulullah (Allahın elçisi Baba) diyordu” diye açıklamaktadır. (Ahmet Eflaki, çeviri: Tahsin Yazıcı, *Ariflerin Menkıbeleri*, İstanbul-1986, s.284)

Hünkar Hacı Bektaş Veli Baba Resul'un halifesi olmakla ün yapmış; bu nedenle Sulucakarahüyük'te, ayaklanmanın bastırılması ve kıyımdan sonra kurtulan bütün Baba Resul halife ve yandaşları onun çevresinde toplanmıştı. Düşünelim: Bir halife bağlı bulunduğu müşidinin, bir ölüm-kalım savaşında buyruğundan çıkıyor. Korkup gizleniyor. Sonra da aynı kişinin kırımdan kurtulan halifeleri, gelip onun liderliğinde birleşsinler, bu nasıl mümkün olur? İlk karşılaşmada yapılacak şey, böyle bir korkağı yoketmek olur. Çünkü yok böyle bir şey. Bu çelişkiyi gözardı ederek yapılan yorumlar kasıtlı ve Hacı Bektaş Veli'yi gözden düşürmek içindir. Rıza Yürükoğlu'nun çok yerinde söylemiyle: “Eğer isyandan kaçan bir korkak olsaydı, bu gözükara devrimciler topluluğu, Horasan erleri, Rum abdalları onun çevresinde toplanır, onu pir tanırılar mıydı?” (R. Yürükoğlu, *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır*, 4.Basım, 1994-İstanbul, s.227)

Kullandığı ikinci kanıtı gelince: A.Yaşar Ocak için, bilimsellik adına bir talisizliktir. Siyasi düşünce ve inançları doğrultusunda hareket ederek gerçeğin üzerini örtmüş ve doğruyu görmek istememiştir.

Bu kanıtı(!) iki beyit fazlasıyla, ne yazık ki aynı amaç için daha önce İ. Melikoff kullanmıştır. Ömer Lütfi Barkan'ın anısına çıkarılan kitaptaki makalesinde, Aşıkpaşazade'nin söylemiyle karşılaştırarak: “Hacı Bektaş, Babai hareketiyle bağı olmasına rağmen, ayaklanmada rol almadı. Bu dizeler, Hacı Bektaş'ın Sultan'a karşı silah kullanmadığının açık kanıtıdır.” demektedir. (İ..Melikof, “Un Ordre de Derviches Colonisateurs: Les Bektachis”, *Memorial Ömer Lütfi Barkan*, Paris-1980, s.155)

A. Yaşar Ocak, Elvan Çelebi'nin bu dizelerine dayanarak

Fransızca hazırladığı ve Türk Tarih Kurumu tarafından bastırılan doktora tezinde şunları yazıyor:

“Kaynaklara göre Hacı Bektaş ayaklanmaya katılmadı. Eğer Baba İlyas’ın yanında birinci planda bir kişilik olsaydı, ayaklanmadan kurtulması mümkün olmayacaktı. Zira Elvan Çelebi de: ‘Hacı Bektaş ayaklanmanın dışında kaldı’ demektedir.” (A. Yaşar Ocak, *agy*, s.90)

“Babailer İsyanı” adıyla Türkçe basılan kitabında ise A. Yaşar Ocak, daha ağır konuşarak, Hacı Bektaş için bütün olumsuzlukları saymıştır. Yine Rıza Yürükoğlu’nun dediği gibi: “Köylü ayaklanmalarına düşmanca baktığından, kaçınılmaz olarak Hacı Bektaş a da düşmanlığını gizlememekte ve onu küçültmek için çabalamaktadır.” (R. Yürükoğlu, *agy*, s.225)

Oysa Elvan Çelebi çok farklı şeyler anlatıyor. Hacı Bektaş için, “Babai ayaklanmasından kaçıp gizlenmiş ve ortalık durulunca ortaya çıkmış”, hükmünü veren yazarların talihsizliği, Elvan Çelebi’nin ele aldıkları satırlarının başlangıcını ve devamını görmek istemeyişlerindedir. Bir kere Elvan Çelebi, “Hacı Bektaş’ın Sultan’ın tacında gözü olmadığını” söylerken, çevresinin kendisini Sultan görmek istediklerini ve dolayısıyla Baba İlyas’ın en önemli halifelerinden biri olduğunu belirlemiş olmuyor mu? Bu bir. İkincisi, anlatılan olayın başında Elvan Çelebi uyarıyor:

Lütf-i Yazdanı fazl-ı Sübhani
Sen i it bir bu hükmü ü fermanı
(Ey! Tanrının iyilik ve erdemine
(inanan), bu kararı ve buyruğu sen bir dinle!)

Hacı Bektaş Veli Bir Kararla Bilinçli Olarak Savaşın Dışına Çıkarıldı

Gerçekte, henüz otuz yaşlarında bulunan Hacı Bektaş Veli, kardeşi Menteş'i Sivas'ta şehid verdiği bu ayaklanmanın içindeydi. Baba İlyas'ın altmış halifesinden biri olan Hacı Bektaş'ın herşeyden önce, Ehlibeyt-Ali soyundan gelmesi saygınlığını artırıyordu. Ayrıca bir 'Veli' olarak da büyük saygı görüyordu. Ama onun sultanlık tahtı ve tacında gözü yoktu. Büyük olasılıkla 1240 yılı Kasım ayındaki Malya yenilgisinden az bir süre önce, Kende'nde bir oyun gibi vukubulan cenkten (Bir yine lu'b nice vakidir / Şol ki Kende'nde ceng-i sultani) sonra bir karara varılmış ve buyruk çıkmıştır: Deyim yerindeyse "savaş meclisi" tarafından Hacı Bektaş, kendisine özünde keşfedilmiş bulunan, birleştirici ve aydınlatıcı misyon yüklenip, "Yolu ve erkanı sürdürmek için" bilinçli olarak, sonu yaklaşmış hareketin dışına çıkarıldı.

Elvan Çelebi'nin 1358-59 yılında yazdığı ve Baba İlyas Horasani ve ailesini anlatan *Menakıbu'l Kudsiyye*'si dikkatle incelendiğinde, 1992-2016 arasındaki beyitler bu olayı anlatmaktadır. Hacı Bektaş'ın dört kez adının geçtiği bu beyitlerde, çok övücü sözlerle onun kişilik özellikleri vurgulanıyor. Ulu eşiğine gelip giderken, Hacı Bektaş'ın can gözüyle Canan'ı (Vücut-u Mutlak, Tanrı) seyrettiğinin farkına varmışlardır.

Güneş zerre ile tanımlanamıyacağı, engin denizlerin bir damla suyla bilinemiyeceği gibi Hacı Bektaş'ın yüceliğinin de anlatılamazlığını görmüşlerdir. Çünkü kör olan ancak bunu göremezdi. Her nesne aslına döner: Zulm, haksızlık karanlığa, ışık aydınlığa dönüştüğü gibi Hacı Bektaş da ışıktır aydınlatacaktır. Ondan sırrını talebeden de Said olmuştur ve öyle yazdı bu kanıt yazısını:

"Hacı Bektaş sırrı ne sırdır ki, demiştir; Dâna (bilgin) bile bilemez. Çünkü bu kişiler Hakkın nurudur, bunları sıradan insanla kıyaslamayın. Ben velilik gizli sırrını anlatayım. Sana Kur'an

okumam, insanı okuyorum. Çünkü sana üç nesne gerektir: İşaret, işaret ve Kuran'ın işareti, yani içindeki gizli anlamları. Bir kişinin bin dostu olmalı; Şeytan dahi okur-yazar ve çok şey bilirdi.”

Edebali ve oradaki diğer hizmetliler, Hacı Bektaş'daki engin düşünce ve ermişliği görünce, onu cennetteki kadar bereketli dostlar bahçesine göndermeye karar verdiler. Çünkü ancak dostun katında Kadir gecesi ve Mirac yaşanır:

1992

Lutf-ı Yezdanı fazl-ı Sübhani

Sen işit bir bu hükm ü fermanı

1993

Bir yine lu'b nice vakidür

Şol ki Kendek'de⁵⁹ ceng-i sultanı

1994

Hacı Bektaş şol sebebden hiç

Göze almadı ceng-i sultanı

1995

Edebali vü bundağı huddam

Gördiler Hacı 'dan bu seyranı

1996

Ulu işigine gelür ü gider

Can ile seyr ider bu Canan'ı

1997

⁵⁹ Kendek yerleşme birimi, olasılıkla, 'Vilayetname'de adı geçen Aksaray yakınlarında bulunduğu söylenen Dindik köyüdür. Bu köyden Hacı Bektaş'tan nasib almış, her yıl buğday unundan çörekler getirerek, onun sohbetinde bulunan bir müridi vardır. (A. Gölpınarlı, *Vilayetname*, İstanbul-1990, s.76) Her iki sözcük de Türkçe değildir. Bizans Grekçesindeki "k'endeka-d'endeka (ve onbir)" sözcüğünden çıkmış olabilir.

Böyle anladı bildi buldı bular
Bu nihadı bu yol u erkanı

1998
Degme bir kur u hiç kes ne bilür
Ku dilini vü ya Süleyman'ı

1999
Güneşi zerre kıla mı tarif
Katre ma'lum bahr-ı ummanı

2000
Her nes(n)e aslına rücu kılur
Zulm zulmani nur nurani

2001
Çün taleb kıldı sırr Sa'id⁶⁰ andan
Böyle yazdı bu levh burhanı

2003

⁶⁰ Her ne kadar Baba İlyas'ın müridi olduğu düşünülüyorsa da bizce bu *Said*, Hacı Bektaş'ın sırrına ermek için gerçekten çok çaba harcamış ve pek çok denemelerden geçmiş; halifelerinden biri olduktan sonra *Makalat*'ı Türkçeye çevirmiş *Said Emre* olmalıdır. Anlaşıyor ki Elvan Çelebi'nin önünde *Makalat*-ı Hacı Bektaş Veli bulunmaktaydı. Özellikle 2000 no'lu beyitte geçen Peygamber'in "Her nesne aslına rücu kılur" sözünün açıklanması, *Makalat*'ın birinci bölümünü oluşturmaktadır. (E. Coşan, *Hacı Bektaş Veli Makalat*, Ankara-1990, s. 4-9) Ayrıca *Vilayetname*'de çok genişçe sözedilen ve birçok şiirleri günümüze gelmiş bulunan Said Emre'nin, Hünkar'ın sırlarından bir ayet gibi okuduğunu söylediği, şu beyiti de görüşümüzü desteklemektedir:

Adum Said değilken cümle müşkül halliken

Bir ayet okumuşum Hünkar'ın esrarından

(A. Gölpinarlı, *Vilayetname*, s. 55-62; *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul-1961, s. 280-294)

Olasıdır ki Elvan Çelebi, 2001 no'lu beyitin sonundaki, kanıt yazısı, anlamına gelen 'levh burhanı' terimini, kendisinin de yararlanmış olduğu "Makalat" yerine kullanmış.

Hacı Bektaş sırrını bilmez
Didi ki sır ne sır durur dâni

2004
Yani ben andanam veli pinhan
Okumazam sana bu Kur'anı

2005
Çünkü sana gerekdür üç nesne
Dal hem dal dal-i furkanı

2006
Bir kişiye hezar dost gerek
Bine çok bil lain şeytanı

(Buradaki üç beyitin konu ile ilgisi yoktur)

2010
Dostların ravzası riyaz-ı bihişt
Kadr ü mirac her şebistanı

Arkasından “Bu savaşta askerlerin komutanı olan yiğit: ‘Hacı Bektaş! Diye seslenir; Kendek’e çık, kendini selamette bulursun. Orada Bereket Hacı’yı ziyaret et. Onun etrafında, ta Kaf’ı tutmuş, çok kalabalık halifesi vardır. Onların herbiri büyük latife sahibi kişilerdir. Onlar güzel ahlak, ilim, yumuşaklık ve sabır ile, inanç ile ileri gelenleri yola kul eylemişlerdir. Şeriatın alimi ve tarikatın arifidirler...” diyerek, Hacı Bektaş ‘a gideceği yeri gösterdi. Bizce Hacı Bektaş’a avaz eden “Server-i leşkeran”, yani askerlerin başındaki komutan, bizzat Baba İshak olmalıdır. *Menakıbnâme* boyunca Baba İshak hakkında iyi konuşmayan ve onu, dedesinin babası Baba İlyas Horasani’yi baştan çıkararak, devlete isyan ettirmekle suçlayan Elvan Çelebi adını verme gereği duymamış olabilir:

2011

Server-i leşkeran ol şehbaz
Hacı Bektaş diyü gelür avaz

2012

Kendek'e çık seni selamet bil
Bereket Hacı'yı ziyaret kıl

2013

Dakı bunca halife etrafı
Kim bular dutdi Kaf ta Kafi

2014

Bunlardır herbirisine Allah
Şol kadar viriniş idi eltafi

2015

Edeb ü ilm ü hilm ü takvi ile
Yola kul itdüler her eşrai

2016

Hem şeriatde alim ü amil
Hem tarikatda arif ü afi⁶¹

“Yolumuz, ilim irfan ve insanlık sevgisi üzerine kurulmuştur ve ilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır” diyen Hacı Bektaş Veli, bu ayrılışın üzerinden daha on yıl geçmeden Sulucakarahüyük’de tekkesini kurmuş ve Alevi-Bektaşî öğretisini yaymaya başlamıştır. Bir küçük yerleşme olan Kendek’te oturduğu anlaşılan, kim olduğu hakkında bilgimiz bulunmayan, aralarına gönderildiği Bereket Hacı (Ama Baba İlyas’ın yaşlı

⁶¹ Elvan Çelebi, *Menakıbu'l Kudsiyye fi Menasibi'l Ünsiye*, Haz. İsmail E. Ünsal - A. Yaşar Ocak, İstanbul-1984, s.169-171)

halifelerinden biri olduğu kuşkusuz) ve onun çok sayıda “edep, ilim ve hilm sahibi halifeleri” ile geliştirip başarmıştır.

Geleneksel bilgiye göre, Hacı Bektaş Veli Sulucakarahüyük'te Çepni Türkmenlerinden Yunus Mukri'nin yanında kalarak kırımdan kurtulmuştur. Ancak Elvan Çelebi'nin verdiği bu önemli bilgi, onun daha önce Kendek'te Bereket Hacı ve halifeleri arasında kalıp iyice olgunlaştığını gösteriyor. Anlaşıyor ki Hacı Bektaş Sulucakarahüyük'e belki tek başına da değil, ama Bereket Hacı'nın tavsiyesiyle gitmiştir.

Hacı Bektaş Dergahı, Sünniliğin medreseleri karşısında, günün bilimlerinin ışığı altında ve onu aşarak, Alevi-Bektaşî öğretisinin kurallarının öğretilip uygulandığı Halk Üniversitesi konumu kazanmıştır. Hiç kuşkusuz bunda, başta Bereket Hacı ve çevresi ve Malya yenilgisiyle ardından gelen Babai-Alevi kırımından kurtulmuş bulunan Baba İlyas halifelerinin katkıları vardı.

Sulucakarahüyük aynı zamanda, 20 yılı aşkın bir süre, yani 1250'lerden Hünkar'ın ölümüne (1270-71) dek, Anadolu'da güçlü bir merkezi yönetim kurulması için politika üreten yer olmuştur. Hacı Bektaş Veli'nin, el verdiği ve icazetledirdiği 360 halifesini Anadolu'nun dört bir yanına ve Balkanlara kadar göndermiş ve onların siyasal doğrultuda birçok eylemlere katılmış olması; Moğol istilacılar ve onların korumalığındaki Konya Selçuklu feodal devletine karşı İzzetin'in desteklenmesi bunun açık kanıtlarıdır. Dergahta saklanıp, yetiştirilen ve resmi tarihin Cimri diye adlandırdığı İzzetin'in oğullarından Siyavuş'u Konya'da padişah yaparak, kendisi başvezir olan Karamanoğlu Mehmet Bey hareketi de aynı Sulucakarahüyük siyasetinin ürünüydü. Bu dönemde hangi Anadolu beyliğini incelemiş olsanız, oraya yerleşmiş ve etkin bir veya birkaç Hacı Bektaş halifesi bulursunuz.

Bugün de Alevilik siyaseti, Hacı Bektaş Veli Dergahı

somutunda bütünleşip, “Cem-Dede-Dergah” doğru hattında yürürken; emekçi güçlerle işbirliği yaparak, yani işçi sınıfı ideolojisi Marksizm’in ışığıyla bu hattı aydınlatarak başarıya ulaşabilir. Aleviliğin siyaseti o gün Babailik, dün Kızılbaşlık idi. Bugün ise bilimsel sosyalizm, komünizmdir.

KERVAN Sayı 51 Ağustos 1995

EMAR VAKFI

Said Emre, *Makalat* ve Hacı Bektaş Veli⁶²

Adı Yunus Emre (1240/1-1320) ile birlikte geçen ve şiirleri birbirine karışmış, çağdaşı Said Emre hakkında pek az şey bilinir. Günümüze Said tapşırmasıyla ulaşan 19 şiiri bulunmaktadır. Şiirleri yayınlamış olan Abdülbaki Gölpınarlı (*Yunus Emre ve Tasavvuf*, İst. 1961, s. 280-294) onları, Prof. Dr. Ritter'in bulduğu ve 14. yüzyılda yazılmış en eski Yunus Emre Divanı olarak bilinen elyazması ve diğer bazı kaynaklardan toplamıştır. Bu divanda Yunus Emre'ye ait 98 şiire ek olarak, özel başlık taşıyan bir bölümde 15 Said Emre şiiri kayıtlıdır. Birçoğu sadece konu olarak değil ölçü ve kafiye bakımından bile Yunus'un bazı şiirlerini anımsatmaktadır ve hatta onlara benzer (nazire) yapılmıştır.

Said Emre'nin adı, asıl Hacı Bektaş'ın *Makalat (Sözler)* adlı yapıtını Arapça'dan Türkçe'ye çevirmekle ünlenmiştir. Bu kitapta, Seyyid Sadeddin, Molla Sadüddin diye kendinden sözeden ozan, bazı şiirlerinin bulunduğu *Hacı Bektaş Velayetnamesi*'nde, Molla Sadüddin ve Said Emre olarak geçmektedir. Said Emre *Makalat*'ı, düzyazı biçiminde çevirmiş ve aslı ele geçmemekle birlikte, 15.yüzyıldan kalma birkaç nüsha günümüze ulaşmış bulunmaktadır. Şiir biçiminde çevirisi ise 1409 yılında Hatiboğlu tarafından yapılmıştır.

Makalat'ı, Hacı Bektaş'ın bizzat kendisi mi Arapça yazmıştır, yoksa kendisinden edinilen ve öğrenilen bilgiler, biri tarafından mı arapça kitap haline sokulmuştur? Kesin bilinmemektedir. Bu yapıt da tıpkı Şeyh Bedreddin'in (1357/8-1420/1) *Varidat*'ı gibi aynı sorunsallığı taşımaktadır. İkisinin de Arapça yazılmış olması

⁶² *Kervan*'ın introsu: Şeriatın Molla Sadüddin'i, Hacı Bektaş'ın inanç ve görüşlerine bağlanıp, Hakikat'ın Said Emre'si (kutlu aşığı) olmuştur.

bir yana, asıl görüş, düşünce ve felsefelerini din-iman örtüsü altında vermiş olmaları da benzer özelliklerindendir.

Makalat'ta, esas Alevi-Bektaşî inancındaki dört kapı kırk makamın açıklanması ve yol ilkeleri yer almakla birlikte, mantık ve maddi dünyaya dönük yaşam felsefesi, çağının bilim anlayışının üzerine bilgiler bulunmaktadır. Ancak yapının derinliğine inildiğinde bunlar anlaşılabilir. Bunların üzerine kalın takiiye tabakası çekmek o çağın siyasi koşullarında gerekliydi. *Makalat'*ın küçücük kapsamı içerisinde *Kuran'*dan 135 ayet geçilip, açıklamalar yapılmıştır. Ama bunların yanısıra, Hacı Bektaş'ın öyle sözleri vardır ki, dinle kesinlikle bağdaşmaz. Örneğin, *"Yeryüzünde akıl ölçüsünden önemli bir şey yoktur. Çünkü herşeyi iyi bilen ve buyuran akıldır. Bilim evrenin bütün değerlerinin üzerindedir. Bilimle gidilmeyen yolun sonu karanlıktır. Bilimle araştırmalı, izlemeli, gözlemeli..."* sözlerini öne aldınız mı, din ortadan kalkar. Bu sözlerin anlamına varanlar, sonu karanlık olan yolda yürümeyi hiç sürdürürler mi? Hünkar burada, bilimsel yöntemlerle bilimsel bilgiden yola çıkmış tam bir materyalist görülmüyor mu?

Şu sözlere bir göz atalım: "Tanrının nimetlerini inceleyiniz. Tanrıya dost olmayı, halka eziyet etmemekte bil. Hiç kimsenin ekmeğine el uzatma, kendi ekmeğini hiç kimseden esirgeme. Emeği ile geçinmeyen bizden değildir." Önce dünyada insan için varolanları inceleyeceksin, yani bilimin araştırma ve inceleme yöntemlerini kullanacaksın. Tanrıya dost olmak, halkı sevmek ve ona yakın olmaktır, zulüm yapmamaktır. Bu sözde, Hak ile Halk'ı eşitlemenin yanısıra, baskı ve zulüm yönetimlerine karşı çıkış ve halk yönetimi (demokrasi) istemi açıktır. Ekmeğe ve emeğe ilişkin sözlerde işe ve insan emeğine saygı anlatılıyor. Kimsenin hakkını gasbetmeyeceksin; emeğin karşılığını verecek, sömürücü değil, sosyal eşitlikçi olacaksın, denilmektedir. İnsanları kul, köle ve teba gören şariat düzeniyle; Hacı Bektaş Veli'nin, ezilen halkların

adına, emeğiyle geçinen ve üretenlerin adına dünyayı değiştirmek için ortaya atmış olduğu bu ilkeleri nasıl bağdaştır? *Makalat*’ı Sünni şeriatı va’zeden bir kitap gibi görenler içindir bu soru.

Yine Hünkar Hacı Bektaş’ın, “Her şeyde her şey vardır” sözü, diyalektik materyalizmin önemli ilkelerinden birinin en özlü ifadesidir. Bunun açılımını A.Gülvahaboğlu, *Hacı Bektaş Veli* incelemesinde (s.72) kısa ama doğru koymuş:

“‘Her şeyde her şey vardır’ sözü doğanın ve toplumun uymak zorunda olduğu çelişkiler kuralını içeriyor. Diyalektiğin esası olan ve birinden öbürüne dönüşen çelişkiler kuralını. Maddedeki eylemi, evrendeki ve toplumdaki değişimi, dönüşümü kapsıyor.”

13. yüzyılın Sünni din bilginlerinden olan “Aksaraylı Molla Sadüddin, ilk zamanlar Hacı Bektaş Veli’yi inkar ederken, sonradan ona intisab etmiş ve *Makalat*’ı, arapçadan türkçeye çevirmiştir” diyor A.Gölpınarlı. Ayrıca Sadüddin’in bazı beyitlerine dayanarak, onun Hacı Bektaş ‘a ulaşmış, görüştüğünü de söylemektedir. (A.Gölpınarlı, *Yunus ve Tasavvuf*, s. 204-205)

Molla Sadüddin, olasıdır ki, *Makalat-ı Hacı Bektaş Veli* eline geçtiğinde, onu Kuran ayetleriyle bezenmiş şeriat va’zeden bir kitap olarak okumaya başlamıştır. Ancak yapının özüne inip, içanlamını (batını) kavramaya başlayınca, “bilimle gidilmeyen yolun sonunun karanlık olduğu” bilincine ulaşmış, akli kendine yoldaş alıp, Hacı Bektaş’ı artık başka bir gözle görmüş ve ona bağlanmıştır. Bir beyitinde, adı Said (kutlu, erenlere ulaşmış) olmadan önce, cümle müşkülleri çözdüğünü sandığını söylüyor. Hünkar’ın esrarından bir ayet okuyunca dünyası değişiyor. Artık Molla Sadüddin gitmiş, Said Emre gelmiştir. Artık ne kulağı müezzinin ezan sesindedir ve ne de namaz vaktimi şaşırdım endişesi taşır. Tüm ibadetleri unutmuştur. Secdeye indiğinde

Hacı Bektaş'ın didarını (yüzünü) gördüğünü söylemektedir. Her nereye baksa Hacı Bektaş'la dopdoludur ve onun kapısında kul olmuştur:

Adım Said değülken cümle süşkül halliken
Bir ayet okumuşum Hünkar'ın esrarından

* * *

Sala geldi müezzin geldi kaamet eyledi
Kibleye karşı yüzün tutdı niyyet eyledi

Secdeye indi yüzüm didar gördi bu gözüm
Dağıldı aklum sözüm zihnümi mat eyledi

Unutdum namazımı dosta tutdum yüzümü
Dost kendü murvetinden bir işaret eyledi

Ne taat var ne salat ne zikir var ne tesbih
Bu beş vakit namazımı ıška gaaret eyledi

(...)
Kanda baksam dopdolu Hacı Bektaş-ı Veli
Bu *Said* kemter kulu oldı adet eyledi

Said Emre, Hacı Bektaş'ın irşadiyla Tasavvufun içine öyle bir dalıyor ki, Can (ruh), cisim (madde), Tanrı birliğine sarılıyor. Bu birlikteliğin sağlanması için besleyici öğeleri araştırıp, Hünkar'ın bal tadındaki sözlerine yaslanıyor. Can ve cismin besleyicilerini araştırırken, bir maddeci düşünür gibi, "tinsel olanı, maddenin değişmesinin ürünü" görüyor sanki. Maddi dünya onu ilgilendiriyor: Can boğazdan gelir. Bütün bunlar, geçmişte

inandıklarını inkar suçu sayılırsa da önemli değildir. Hünkar'ın mürüvvetine erişmiştir, bu ona yeter:

Can bir ulu kimsedür suret anun atıdur
Nice lokma yirisen suretün kuvvetidür

Nice ki yirisen çok ol denlü yürürsin tok
Cana hiç assısı yok suret maslahatıdur

Bu can nimeti kanu gelsün bulalum anı
Asayış kılalurn canı ol evliya sohbetedür

(...)
Erenün yüzi suyu himmeti arştan ulu
Kim tadarısa balı Hünkar inayetidür

(...)
Sa'dî'in yüzüne tacı kamudan gönlü kiçi
Suça sayılmaz suç, Hünkar'ın mürvetidür

Hacı Bektaş ve onun düşüncelerinin sevgisine tutsaktır Said. Bu aşk ile varlığın koyup gitmiş ve Didar uğruna yokluğu kabul kılmıştır. Hünkar'ın sevgisini öğmezse Said, kendini işe yaramaz kabul etmiştir:

Işk üni arşa irer ışk gözi didar görer
Işka yarayan gönğül mutlak didara yarar

(...)
Işk da'visi uludur ışk hısımlı bellüdur
İki cihan ilmini ışk bir adımda direr

Işk yokluk kabul ider varluğın koyup gider
Varluk mülkünden sonra ışk ebed ömür sürer

Dirliğin ışka virüb kendü ışka kul olup
Hünkar ışkın öğmedin bu Said neye yarar

Said Emre, *Makalat*'ı türkçe yazarken, bazan Hünkar'ın sözlerinden coşa gelip, şiirler yazmıştır. Örneğin, Hacı Bektaş Veli, Hakikatın makamlarını belirtirken şöyle bir sıralama yapar:

“Şimdi azizim! Hakikatın birinci makamı, toprak olmak; ikinci makamı, yetmiş iki milleti ayıplamamak; üçüncü makamı, elinden geleni esirgememek; dördüncü makamı, dünyadaki bütün nesnelerin kendisinden emin olmasıdır... Onuncu makamı, Çalap Tanrıya ulaşmaktır. Kavuşma bundadır.”

Bu vahdet, yani birlik makamıdır; insan tanrı birlikteliğidir. Said burada hemen araya girip coşkuyla aşağıdaki şiiri söylemektedir. Bu makama erince insan varlığı Hak ile birleşir; varlık-yokluk, aşk-sevgi ve dünya-ahiret bir olur:

Bu makama kim ere iş bu sözü kim dere
Varlığın Hakka vere cümle alem içinde

Kim bu sırra ermedi kendisini dermedi
Bu aşktan esrimedi ömrü zulmet içinde

Varlık yokluk birdurur aşk ve sevgi birdurur
Dünya ahret birdurur aşk-ı kadim içinde

Sonunda Said'in kendisi de sevgiyle sultanını bulmuş ve Vahdet makamında tanrıyla bütünleşmiştir. Bu aşk odu canını

yağmalayınca din ve imanı terketmiş, onu (tanrıyı) yakalamıştır. Birlik şarabını içer içmez, o güne değin kurduğu dükkanı (dünyayı) yıkıp, kazancı ziyanı bırakmış. Birlikten mekanlarını bulmuşlar ve artık ayrılmamaya kararlıdırlar:

Nagah yağma eyledi ışık odı canımızı
Hiç kimse nitelükden virmez nişanumuzu

Nice nişan vireler kangı yoldan soralar
Çün elden bırnkdurur din ü imanumuzu

Ne imana bakdurur ne hod dine tapdurur
Kendüyle bile dutar yıkdı dükkanumuzu

Virdi birlikden şarab kıldık dükkanı harab
Cümlesini terkitdük assı ziyanumuzu

Ne assı var ne ziyan gelsün canuna kıyan
Cümlesinden geçübün bulduk sultanumuzu

(...)
Görlüm imdi bu kandan ne biter bu ma'denden
Ayrılmazuz birlikden bulduk mekanumuzu

Said imdi yürivar çün bir oldu bu ikrar
Hiç makamdan virmesün kimse nişanumuzu

Şeriatın Molla Sadüddin'i, Hacı Bektaş'ın inanç ve görüşlerine bağlanıp, Hakikat'ın Said Emre'si (kutlu aşığı) olmuştur. Aşkolsun aklın ve bilimin yolunu tutanlara! Aşkolsun Said Emre'ye! Şeriatın mollalarına ders olsun!

Bu surete geleli adum *Said* olalı
Gizlendi padişahlık kulanı şüküre geldim

* * *

Eksüklüven hak bilür ışkun bana güç kılur
Hünkar *Said*'e tımar tup beni benden aldı

KERVAN Sayı 46 Şubat 1995

Said Emre, Hacı Bektaş Veli'nin *Makalat*'ı ve Materyalizm⁶³

Adı Yunus Emre (1240/1-1320) ile birlikte geçen ve şiirleri birbirine karışmış, çağdaşı Said Emre hakkında pek az şey bilinir. Günümüze Said tapşırmasıyla ulaşan 19 şiiri bulunmaktadır. Şiirleri yayınlamış olan Abdülbaki Gölpınarlı (Yunus Emre ve Tasavvuf, İst. 1961, s. 280-294) onları, Prof. Dr. Ritter'in bulduğu ve 14. yüzyılda yazılmış en eski Yunus Emre Divanı olarak bilinen elyazması ve diğer bazı kaynaklardan toplamıştır. Bu divanda Yunus Emre'ye ait 98 şiire ek olarak, özel başlık taşıyan bir bölümde 15 Said Emre şiiri kayıtlıdır. Birçoğu sadece konu olarak değil ölçü ve kafiye bakımından bile Yunus'un bazı şiirlerini anımsatmaktadır ve hatta onlara benzek (nazire) yapılmıştır.

Said Emre'nin adı, asıl Hacı Bektaş'ın *Makalat* (Sözler) adlı yapıtını Arapçadan Türkçeye çevirmekle ünlenmiştir. Bu kitapta, Seyyid Sadeddin, Molla Sadüddin diye kendinden sözeden ozan hakkında, en geniş bilgi *Hacı Bektaş Vilayetnamesi*'nde

⁶³ Bu yazı, daha önce *Kervan*'ın Şubat 1995 tarihli 46. sayısında yayınlanmış olan yazının yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

bulunmaktadır. Said Emre *Makalat'*ı düzyazı biçiminde çevirmiş ve aslı ele geçmemekle birlikte, 15. yüzyıldan kalma birkaç nüsha günümüze ulaşmış bulunmaktadır. Şiir biçiminde çevirisi ise 1409 yılında Hatiboğlu tarafından yapılmıştır.

Makalat'ta Neler Bulunmaktadır?

Makalat'ı, Hacı Bektaş'ın bizzat kendisi mi Arapça yazmıştır, yoksa kendisinden edinilen ve öğrenilen bilgiler, biri tarafından mı Arapça kitap haline sokulmuştur? Kesin bilinmemektedir. Bu yapıt da tıpkı Şeyh Bedreddin'in (1357/8-1420/1) Varidat'ı gibi aynı sorunsallığı taşımaktadır. İkisinin de Arapça yazılmış olması bir yana, asıl görüş, düşünce ve felsefelerinin zaman zaman şeriata kaçan din-iman örtüsünün altında vermiş olmaları da benzer özelliklerindendir.

Makalat'ta, esas Alevi-Bektaşî inancındaki dört kapı kırk makamın açıklanması ve yol ilkeleri yer almakla birlikte, mantık ve maddi dünyaya dönük yaşam felsefesi, yazıldığı çağın bilim anlayışı üzerine bilgiler bulunmaktadır. Ancak yapıtın içine girilip, derinliğine inildiğinde bunlar anlaşılabilir. Bunların üzerine kalın takiyye tabakası çekmek o çağın siyasi koşullarında gerekliydi. *Makalat'*ın küçücük kapsamı içerisinde Kuran'dan 135 ayet geçilip, açıklamalar yapılmıştır. Ama bunların yanı sıra, Hacı Bektaş'ın öyle sözleri vardır ki, dinle kesinlikle bağdaşmaz. Örneğin: “*Yeryüzünde akıl ölçüsünden önemli bir şey yoktur. Çünkü herşeyi iyi bilen ve buyuran akıldır. Bilim evrenin bütün değerlerinin üzerindedir. Bilimle gidilmeyen yolun sonu karanlıktır. Bilimle araştırılmalı, izlemeli, gözlemeli ve arştan yerin altına kadar her ne varsa kendinde bulmalıdır. Şimdi gökle yer arasında birçok nesne vardır. Fakat şnsandan ulusu yoktur. Arştaki değme bir kandilin (yıldızın) genişliği büyüklüğü, bu dünyadan yetmiş kat fazladır.*” Sözlerini öne aldınız mı, din ortadan kalkıverir. Bu sözlerin anlamına varanlar, sonu karanlık

olan yolda yürümeyi hiç sürdürürler mi? Hünkar bu sözleriyle, bilimsel yöntemlerle bilimsel bilgiden yola çıkmış tam bir materyalist görünüyor mu? Şu sözlere bir göz atalım:

“Tanrının nimetlerini inceleyiniz. Tanrıya dost olmayı, halka eziyet etmemekte bil. Hiç kimsenin ekmeğine el uzatma. Kendi ekmeğini hiç kimseden esirgeme. Emeği ile geçinmeyen bizden değildir.”

Önce dünyada insan için varolanları inceleyeceksin, yani bilimin araştırma ve inceleme yöntemlerini kullanacaksın. Tanrıya dost olmak, yani Velilik, halkı sevmek ve ona yakın olmaktır, zulüm yapmamaktır.

Bu sözlerde Hak ile Halk'ı eşitlemenin yanı sıra, baskı ve zulüm yönetimlerine karşı çıkış ve halk yönetimi (demokrasi) istemi açıktır. Ekmeğe ve emeğe ilişkin sözlerde, işe ve insan emeğine saygı anlatılıyor. Kimsenin hakkını gasbetmeyeceksin; emeğin karşılığını verecek, sömürücü değil, sosyal eşitlikçi olacaksın, denilmektedir. İnsanları kul, köle ve teba gören şariat düzeniyle; Hacı Bektaş Veli'nin, ezilen halkların adına, emeğiyle geçinen ve üretenlerin adına dünyayı değiştirmek için ortaya atmış olduğu bu ilkeleri nasıl bağdaştır? *Makalat*'ı Sünni şeriatı va'zeden bir kitap gibi görenler içindir bu soru.

Yine Hünkar Hacı Bektaş'ın, “Her şeyde her şey vardır” sözü, diyalektik materyalizmin önemli ilkelerinden birinin en özlü ifadesidir. Bunun açılımını A. Gülvahaboğlu, Hacı Bektaş Veli incelemesinde (s.72) kısa ama doğru koymuş: “Her şeyde her şey vardır” sözü, doğanın ve toplumun uymak zorunda olduğu çelişkiler kuralını içeriyor. Diyalektiğin esası olan ve birinden öbürüne dönüşen çelişkiler kuralını. Maddedeki eylemi, evrendeki ve toplumdaki değişimi, dönüşümü kapsıyor.

***Vilayetname*'de Molla Sadeddin**

Hacı Bektaş Veli'nin yaşamı, toplumsal ilişkileri, önderliği, düşünce ve felsefesinin kerametler dizgesi olan *Vilayetname*'de Molla Sadeddin'in Aksaray'da yaşayan bir şeriat bilgini olduğu ve dört yüz mollanın kendisinden ders aldığı yazılıdır. Molla Sadeddin öğrencileriyle sık sık gezilere çıkmaktadır. Hünkar'ın adını bu gezilerden birinde Tuzköyü'nde duyar. Kendisine Hacı Bektaş'ın birçok kerametleri anlatılır. Hatta kendisine inananların, Kızılırmak'ı yürüyerek geçtikleri ve topuklarının bile ıslanmadığı söylenir. Ama mescide gidip namaz kılmadığını ve hep dervişleriyle birlikte olduğunu öğrenen şeriatçı Sadeddin öfkeyle, "cemaati terkedip namaz kılmayanın selamı alınmaz ve öylesi adam ağırlanmaz" der. Bir yandan da bir mollayı gönderip, Hacı Bektaş Veli'yi yanına çağırır. Gururlu bilgin mollaları ve köy halkını başına toplayıp, sözde ilminin büyüklüğüyle ona bir ders vermek ister.

Hacı Bektaş Veli geldiğinde ne kimse selamını alır ve ne de ona yer gösterirler. *Vilayetname*'ye göre olay şöyle gelişir:

"Hünkar geldi, selam verdi. Mollaların hiçbirisi selamını almadı. Kimsecikler, Hünkar'a yer göstermedi, onu ağırlamadı. Hünkar sekinin üstüne çıktı. oturdu. Vilayet (Velilik) elini uzattı. Sadeddin'in ağzından soktu, yüreğini tuttu çıkardı. Sıktı, hatta üç damla kan sekinin altına damladı. Molla Sadeddin, bunu gördü aklı başından gitti, sekinin altına düştü. Molla'ya ne oldu diye başına üşüştüler. Elini ayağını ovdular, yüzüne gülsuyu serptiler. Bir müddet sonra aklı başına geldi, dört yana baktı Hünkar'ı göremedi. Oradakiler kavlimiz böyle miydi dediler. Hani bilgince sorular soracaktın? Halbuki sen karşısına oturdun, ağzını açtın. Derken aklın başından gitti, yere yıkıldın. Kendinden geçtin." (Abdülbaki Gölpınarlı, *Vilayetname*, İstanbul-1990. s. 55-56)

Hünkar'ın bir kerameti olarak verilen olay, aslında dönemin bir medrese bilgini şeriatçı Molla ile onun anladığı dilden yaptığı bir tartışmadır. Görüldüğü gibi Molla, Hacı Bektaş'ın engin bilgisi ve etkileyici davranışları karşısında tek söz söylemeye kadir olamamış ve bu yüzden öğrencileri ve çevresindekiler tarafından eleştirilmiştir.

Molla Sadeddin birçok kere daha Hacı Bektaş ile karşılaşır, özellikle Sünni çevresinin kışkırtıcı teşvikleriyle onu boşuna altetme çabasına girişmişse de, sonunda hatasını anlamış. Dost olmak ve ona yakınlaşmak gerektiğine inanmıştır. Onun sakalı, bıyığı ve tırnağıyla yani dışgörünüşiyle uğraşmanın, namaz vakitleri ortadan kaybolmalarını eleştirmenin bir anlamı olmadığını ona yaklaştığında öğrenmiştir.

Mollalığı bırakan Sadeddin *Vilayetname*'ye göre (s.60) Hacı Bektaş'a derviş olup, onsekiz yıl dergahta hizmet görmüştür. Buna rağmen birgün, bir yağmur sonrası loğ taşıyla damı sıkıştırıp, düzeltirken:

“Şeytan kalbine vesvese verdi. Bunca kerametlerini gördüğü halde, kendi kendine ‘bu kadar bilgim hünerim vardı; bir derviş hepsini bıraktırdı ve kendisine kul etti beni. Hiçbir surette elinden kurtulamıyorum. Bari şu taşı kafasına atayım da ölsün, ben de kurtulayım’ dedi ve loğtaşını damdan Hünkar'ın üzerine yuvarladı.”

Duvarın önündeki karataş üzerinde yatan Hacı Bektaş, loğ taşından kendini kurtarınca, damdaki Sadeddin'e ilenir ve şunları söyler:

“Said, yüzün kara olsun; gönlümdekini dilime getirdin. Seni yetmiş kere rahmet suyuyla yudum, dişinin kovuğundaki mürekkep karasını çıkaramadım. İn git asla adam olmazsın sen hey adamcık hey!”

Molla on sekiz yıl sonra bile, kafasının bir yerinde çöreklenmiş yatan şariat yılanının kafasını ezememiş, günün aydın benliği ve tutkularını öne çıkarmış, bunca yıl Alevi toplum içinde eriyememiş görünüyor.

Hacı Bektaş'ın canına kastetmiş olmasına rağmen, ortadan kaldırılmadı:

“Said yalnız başına Kızılırmak'ın Aksaray keçesine sürüldü. Susadı denen yere varınca yaptığına pişman oldu. Hünkar'ın bulunduğu tarafa döndü, bir ayak üstünde kırk gün peymançeye durdu (özünü dara çekti-İ.K.). Kırk yedinci gün Sadeddin Sulucakarahöyük'e giden adamlar gördü. Onlara and verdi, adamlık edin dedi, sakalımı merkebinizin kuyruğuna bağlayın, beni de beraber götürün.”

Sadeddin'in artık benliği gururu kırılmıştır; yüzünü turab ederek Kızılca Halvet'inin eşiğine uzanır ve geceleyin Hünkar'ın ayağıyla üzerine basmasını bekler. Said yeniden kabul görür ama bu kez zorlu sınavlardan geçirilir. Bir peymançeye (Dara) daha durduktan sonra kırk gün kazanda kaynatılır, erir yokolur. Bir kırk gün daha kaynatılır, kazan açıldığında yeni doğmuş bir çocuktur Said. Yeniden kazanın kapağı kapatılır ve kırk gün daha kaynatılır. Açıldığında ham Molla Sadeddin gitmiş, pişip olgunlaşmış Said kazanın içinde oturmaktadır. Yine *Vilayetname*'de anlatıldığına göre (s. 62) Said, bu olaydan sonra *Makalat*'ı Türkçe'ye çevirmiştir. “Hoş bir hale bürünen Said”, Hünkar'ın sırrına ermiş; kalıplıktan kurtulup, gerçek talib olmuştur:

Sıdkı birle meydana gelen talibler bugün
Han ü manı terk edüb geçer cümle varundan

Adum *Said* değülken cümle müşkil halliken
Bir ayet okumuşam Hünkar'ın esrarundan

Said Emre'nin daha sonra Hacı Bektaş Veli'nin 360 halifesi arasına katılmış ve İçil'e göndermiş olduğunu öğreniyoruz. Gölpınarlı (*Vilayetname*, s.123), manzum *Vilayetname*'den aşağıdaki beyitleri vererek bu bilgiyi aktarıyor:

Otururken birgün Molla Said
Dedi Hünkar anma sözümi işid

Nan baha verdük sana İçil'i
Dem yom oynat var ana dir ol Veli

Kalkuban Molla Said oldı revan
İrişinceğiz ol il içre heman

Eyledi mesken tutup anda karar
Emr-i Hak irince kıldı intizar

Sevgi Kazanında doğan Said Emre'den Şiir Örnekleri ve Maddeciliği

Molla Sadeddin, olasıdır ki, Hacı Bektaş Veli'nin Makalat'ı eline geçtiğinde, onu Kuran ayetleriyle bezenmiş şariat va'zeden bir kitap olarak okumaya başlamıştır. Ancak yapıtın özüne inip, içanlamını (batını) kavramaya başlayınca, “bilimle gidilmeyen yolun sonunun karanlık olduğu” bilincine ulaşmış, akli kendine yoldaş alıp, Hacı Bektaş'ı artık başka bir gözle görmüş ve ona bağlanmıştır. Ancak yukarıda *Vilayetname*'den verdiğimiz bilgilerden anlaşıldığı üzere öyle kolay olmamıştır bu bağlanma.

Az önce geçtiğimiz beyitinde, adı Said (kutlu, erenlere ulaşmış) olmadan önce, cümle müşküleri çözdiğünü sandığını söylüyor. Hünkar'ın esrarından bir ayet okuyunca dünyası

değişiyor. Artık Molla Sadüddin gitmiş, *Said Emre* gelmiştir. Artık ne kulağı müezzinin ezan sesindedir ve ne de namaz vaktimi şaşırdım endişesi taşır. Tüm ibadetleri unutmuştur. Musa gibi Tur dağındadır ve secdeye indiğinde Hacı Bektaş'ın didarını (yüzünü) gördüğünü söylemektedir. Her nereye baksa Hacı Bektaş'la dopdoludur ve onun kapısında kul olmuştur:

Sala geldi müezzin geldi kaamet eyledi
Kibleye karşı yüzün tutdı niyyet eyledi

Secdeye indi yüzüm didar gördi bu gözüm
Dağıldı aklum sözüm zihnümi mat eyledi

Unutdum namazımı dost tutdum yüzümü
Dost kendü mürvetinden bir işaret eyledi

Ne taat var ne salat ne zikir var ne tesbih
Bu beş vakit namazımı ıška gaaret eyledi

Şol benüm secdegahum Tur dağı durur meğer
Musileyin gözlerim Tur münacat eyledi (...)

Kanda baksam dopdolu Hacı Bektaş-ı Veli
Bu *Said* kemter kulu oldı adet eyledi

Said Emre, Hacı Bektaş'ın irşadiyla Tasavvufun içine öyle bir dalıyor ki, Can (ruh), cisim (madde), Tanrı birliğine sarılıyor. Bu birlikteliğin sağlanması için besleyici öğeleri, Hünkar'ın bal tadındaki sözlerinde bulup, onlara yaslanıyor. Can ve cismin besleyicilerini araştırırken, bir maddeci düşünür gibi, "ruhsal olanı, maddenin değişmesinin ürünü" görüyor açıkça. Maddi dünya onu ilgilendiriyor; can boğazdan gelir. Bütün bunlar,

geçmişte inandıklarını inkar suçu, sayılırsa da fazla önemli bulmuyor artık. Hünkar'ın mürüvvetine erişmiştir, bu ona yeter:

Can bir ulu kimsedür suret anun atıdur
Nice lokma yirisen suretün kuvvetidür

Nice ki yirisen çok ol denlü yürürsin tok
Cana hiç assısı yok suret maslahatıdur

Bu can nimeti kanu gelsün bulalum anı
Asayiş kılalum canı ol evliya sohbetidür (...)

Erenün yüzi suyu himmeti arştan ulu
Kim tadarısa balı Hünkar inayetidür(...)

Sa'dî'in yüzüne tacı kamudan gönlü kiçi
Suça sayılmaz suçı Hünkar'ın mürvetidür

Hacı Bektaş ve onun düşüncelerinin sevgisine tutsaktır Said. Bu aşk ile varlığını koyup gitmiş ve Didar uğruna yokluğu kabul kılmıştır. Hünkar'ın sevgisini övmezse Said, kendini işe yaramaz kabul etmektedir:

Işk üni arşa irer ışk gözi didar görer
Işka yarayan göngül mutlak didara yarar (...)

Işk da'visi uludur ışk hısımlı bellüdur
İki cihan ilmini ışk bir adımda direr

Işk yokluk kabul ider varluğın koyup gider
Varluk mülkinden sonra ışk ebed ömür sürer

Dirliğin ıška virüb kendü ıška kul olup
Hünkar ışkın öğmedin bu *Said* neye yarar

Said Emre, *Makalat*'ı Türkçe yazarken, bazan Hünkar'ın sözlerinden coşa gelip, şiirler yazmıştır. Örneğin, Hacı Bektaş Veli, Hakikatın makamlarını belirtirken şöyle bir sıralama yapar:

“Şimdi azizim! Hakikatın birinci makamı, toprak olmak; ikinci makamı, yetmiş iki milleti ayıplamamak; üçüncü makamı, elinden geleni esirgememek; dördüncü makamı, dünyadaki bütün nesnelerin kendisinden emin olmasıdır... Onuncu makamı, Çalap Tanrıya ulaşmaktır. Kavuşma bundadır.”

Bu vahdet, yani birlik makamıdır; insan-tanrı birlikteliğidir. Said burada hemen araya girip, coşkuyla aşağıdaki şiiri söyler. Bu makama erince insan varlığı Hak ile birleşir; varlık-yokluk, aşk-sevgi ve dünya-ahret bir olur:

Bu makama kim ere iş bu sözü kim dere
Varlığın Hakka vere cümle alem içinde

Kim bu sırra ermedi kendisini dermedi
Bu aşktan esrimedi ömrü zulmet içinde

Varlık yokluk birdurur aşk ve sevgi birdurur
Dünya ahret birdurur aşk-ı kadim içinde

Sonunda Said'in kendisi de sevgiyle sultanını bulmuş ve Vahdet makamında tanrıyla bütünleşmiştir. Bu aşk odu canını yağmalayınca din ve imanı terketmiş, onu (tanrıyı) yakalamıştır. Birlik şarabını içer içmez, o güne değin kurduğu dükkanı (dünyayı) yıkıp, kazancı ziyarı bırakmıştır. Birlikten mekanlarını bulmuşlar

ve artık ayrılmamaya kararlıldılar:

Nagah yağma eyledi ışk odı canımızı
Hiç kimse nitelükden virmez nişanumuzu

Nice nişan vireler kangı yoldan soralar
Çün elden bırakdurur din ü imanumuzu

Ne imana bakdurur ne hod dine tapdurur
Kendüyle bile dutar yıkdı dükkandumuzu

Viridi birlikden şarab kıldık dükkanı harab
Cümlesini terkitdük assı ziyanumuzu

Ne assı var ne ziyan gelsün canuna kıyan
Cümlesinden geçübün bulduk sultanumuzu (...)

Görlüm imdi bu kandan ne biter bu ma'denden
Ayrılmazuz birlikden bulduk mekanumuzu

Said imdi yürivar çün bir oldı bu ikrar
Hiç makamdan virmesün kimse nişanumuzu

Şeriatın Molla Sadüddin'i, Hacı Bektaş'ın inanç ve görüşlerine bağlanıp, Hakikat'ın Said Emre'si (kutlu aşığı) olmuştur. Aşkolsun aklın ve bilimin yolunu tutanlara, aşkolsun Said Emre 'ye ve şeriatın mollalarına ders olsun! Ama asıl yolunu-süreğini unutmışlara ve şeriat mollasını bile yola bağlayan Hacı Bektaş Veli dergahından sapanlara, Hünkar'ın ruhunu incitenlere ders olsun:

Bu surete geledi adum Said olalı

Gizlendi padişahlık kulanı şüküre geldim (...)

Eksüklüyen hak bilür ıskun bana güç kılur
Hünkar Said'e tımar tup beni benden aldı (...)

Kanda baksam dopdolu Hacı Bektaş-ı Veli
Bu *Said* kemler kulu oldu adet eyledi

KERVAN Sayı 51 Ağustos 1995

EMAR VAKFI

HACI BEKTAŞ VELİ KERAMETLERİNİN SOSYAL, EKONOMİK, TARİHSEL VE SİYASAL BAĞLAMDA NESNEL TEMELLERİ

“Vilayetname” Ve Hünkar Hacı Bektaş Veli’nin Gerçek Dünyası^{64 65}

Veli Söylenceleri Ve *Vilayetname*’nin Yazılışı

Vilayetname adıyla anılan Hacı Bektaş Veli Menakıbname’si üzerine en ayrıntılı çalışmayı Abdulbaki Gölpınarlı yapmış bulunmaktadır.

Bu karşılaştırmalı ve büyük emek verilmiş çalışma, tamamıyla idealist yöntemler ve dinsel düşünce mantığı içerisinde yürütüldüğü için Hacı Bektaş’ın gerçek nesnel kişiliğini açıklamaktan uzaktır. Ama elbette ki, “Kendisi bir meczup (yarı deli), saf bir azizdi” diye niteleyen 15.yüzyıl Osmanlı resmi tarihçisi Aşıkpaşaoğlu’ndan daha ileride bir değerlendirme. Ancak üstadın dönem dönem inanç ve düşüncelerinde sıkça değişiklikler olmasından Hünkar’a pek saygılı gözle bakmadığını biliyoruz. Bundan dolayıdır ki, kullandığı mantık içinde dahi tarafsız olamamaktadır. Kerametleri akıl mantık dışı bulurken bile, Hacı Bektaş’ın bunları gerçekleştirecek gücü olmadığını vurgulayarak açıklamaya giriştiği anlar olmuştur. Oysa Mevlana Celaledin’inkilerini ikirciklenmeden övgüyle sıralamaktadır.

⁶⁴ Keramet söylenceleri, yönetimlerin baskı ve zulmüne, dünyasal yaşamın acılarına edilgen tepki ve başkaldırılarıdır. Bu söylencelerde yarattıkları dünyayı, yaşamak istedikleri dünya ile özdeşleştirerek, toplumsal mücadeleye hazır olmayan halk ortak bilinciyle kendini pasifize etmektedir.

⁶⁵ *Kervan*’ın introsu: İmam Musa Kazım soyundan Hacı Bektaş, Rum Erenlerine, Horasanlı Baba İlyas tarafından peyik (elçi) hizmetiyle gönderildi... Kayseri, Kırşehir, Sivrihisar-Eskişehir gibi batı kentlerinin çevresindeki Türkmen yığınlarına önder olanların, başkaldırı arifesinde kendileriyle birleşmesinin tezelden sağlanması gerekiyordu; genç bilge ve ermiş Horasanlı Hacı Bektaş aracılığıyla çağrılıyorlardı.

(A.Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin*, İstanbul-1985, s.229, 237-240)

Ama hakkını vermek gerek: Gölpınarlı'nın *Vilayetname* incelemesi, çok geniş bir bilgi kaynağı olarak önemini korumaktadır. Ayrıca kitabın başındaki 40 sayfalık giriş ve değerlendirme bölümünde, olağanüstü olayların yani kerametlerin yorumunda nesnel temelleri gözardı etmesine rağmen insancıl yönleri ve insan ögesini çok iyi yakalamıştır. “*Vilayetname*’deki olağanüstü olaylarda bazı kere o kadar içli bir insan nabızı atar, o kadar özlü bir beşerilik (insancılık) duyulur ki...” diyerek, birkaç sayfa içinde çok sayıda örneklerle bunu açıklamaya girişmiştir. (*Vilayetname, Menakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş Veli*, Haz. Abdalbaki Gölpınarlı, İstanbul-1990, s.XVIII-XXII)

Biz zaten Hacı Bektaş Veli’nin, *Vilayetname*’de anlatıldığı gibi keramet gösterilerinde bulunduğu inanmıyoruz. Onun yaptıkları ve yarattığı olaylar, yaşadığı toplumun düzeyinin çok ilerisinde olduğundan, onların akıl yürütme gücünü aşip çözümsüzlüğe girmesiyle, halk muhayyilesi ortaklaşa olağanüstü-doğaüstü çözümünü üretiyor. Kısacası Hacı Bektaş bu olağanüstü görünen eylemleri keramet istemiyle gerçekleştirmemiştir. Ona göre, “En büyük keramet çalışmaktır.” Hünkar’ ın *FEVAİD* adlı yapıtındaki “Her kim ki, kendi isteğiyle keramet gösterirse o müddei, yani özünde benlik güdendir. Veli odur ki, keramet kendisinden, içinden gelir” sözleri, yaptığı işleri, gösterdiği başarıları keramet olarak sunan kişi veli olamaz; o, özünde benlik olan kişidir ve topluma yararı yoktur, anlamına gelmektedir. Kendisi hakkında sonraları pek çok kerametler yaratılmış olan Mevlana da kerameti olağanüstü bir eylem olarak görmemekte ve şöyle tanımlamaktadır:

“Keramet ona derler ki seni ikilikten kurtarsın, aşağılıktan yüce bir hale vardırınsın, o halden sefer edesin; bilgisizlikten akıl alemine, cansızlıktan canlılığa erişesin...”

(A.Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin*, s.229-230)

Yine Hacı Bektaş Veli *FEVAİD*'indeki "Keramet satın almak eşekliktir" sövgüsü, (Hacı Bektaş Veli, *FEVAİD*, Haz. Mehmet Yaman, Ankara-tarihsiz, s. 17, 84) açıkça kerametle ilgilenenlere ve ona inanarak kendisinde de olsun isteyenlere ağır bir eleştiridir.

Ancak hemen belirtelim ki, yukarıdaki sözleriyle keramete karşı olan Hacı Bektaş'a maledilen ve halk muhayyilesi ya da toplumsal bilincin yarattığı çok sayıdaki keramet söylencelerinin hepsinin de örtülü sosyal, ekonomik, tarihsel vb. nesnel temelleri vardır. Özelliğine göre kalın ya da ince dokunarak kapatılmış örtülerin açılmasıyla nesnel gerçeklik ortaya çıkar.

Demek ki menakıb (menkabe'in çoğulu) adı verilen veli söylencelerini, doğaüstü olaylar oluşu dolayısıyla saçmalık ve akıldışılıkla suçlayarak bir kenara atamayız. Veli söylencelerinin (menakıb) yazılı biçime getirilmesiyle Menakıbnameler oluşmuştur.

A. Yaşar Ocak, *Menakıbnameler* adlı yapıtında evliya (velinin çoğulu) söylencelerini, yani menkabeleri iki ana sınıfta toplamaktadır: 1) Tarihsel gerçeklere dayanan menkabeler ki, gerçekten yaşanmış; belli bir tarihte ve coğrafi bölgede geçen olaylardan kaynaklanır. Ancak gerçek olgular deforme edilip, evliyai yücelten olağanüstü öğelerle, yani keramet örtüsüyle örtülmüştür. 2) Hayali menkabeler. Bunlar üç kaynaktan beslenir: Toplumsal değerler sisteminden kaynaklanan söylenceler ki bir Veli çevresinde, toplumun özlemini çektiği ideal bir dünya oluşturulmuştur. İkincisi "ahlaki bir teolojiye dayanan", üçüncüsü ise "propaganda maksadını güden menkabeler", propagandaya yaslı ve onun malzemesinden kaynaklanan evliya söylenceleri... (A. Yaşar Ocak, *agy*, s.34-38)

Gerçekte toplum bilinci, bulunduğu çevreyi mutlu ve rahat

yaşanası bir dünyaya çevirmenin özlemini, kutsal kişi görünümüne soktuğu yiğit, erdemli, insansever ve tanrısal gücü kendisinde toplamış Veli'nin önder olduğu ortama yoğunlaştırıp doyum sağlamaktadır. Veli söylenceleri -masallar dahil- yönetimlerin baskı ve zulmüne, dünyasal yaşamın acılarına edilgen tepki ve başkaldırılarıdır. Bu söylencelerde yarattıkları dünyayı, yaşamak istedikleri dünyayla özdeşleştirerek, toplumsal mücadeleye hazır olmayan halk, ortak bilinciyle kendini pasifize etmektedir.

Veli söylencelerinin, diğer bir deyimle tanrı dostları anlamına gelen velilere yükletilen keramet olaylarının değişik zaman ve yerlerde benzer niteliklerde ortaya çıktıklarını görüyoruz. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren kutsal alanların, bir sonraki din ve inanç sistemlerine yerini terkederken, hiç yadsınmadan söylenceleri de ortak toplumsal bilinç tarafından yeni toplumlara taşınmıştır. Egemen ortodoks dinler bir öncekini lanetleyerek yoketme savaşları yaparken, hangisinden olursa olsun heterodoks inançlı halklar uzlaşmış, içiçe girmiş; yönetimlerin dininin baskı ve zorlamalarına karşı başkaldırıda, inançsal söylence öğelerini birdiğereine taşıyarak kullanmışlardır.

Bir veliye ait söylenceleri içeren yazılı eser, o velinin Menakıbnâme'sidir. Sözlü gelenek, yazılı belgeler, tarihsel çevre Menakıbnâme'lerin ana kaynaklarını oluşturur. Kaynaklardan derleyip kitaplaştıran yazarlar, o kutsal kişinin yani Velinin soyundan/yolundan biri olabileceği gibi, dış otorite tarafından görevlendirilmiş ya da çağın gönüllü bir yazar-aydını olabilir.

Vilayetname'nin yazarının Uzun Firdevsi namıyla tanınan Hızır oğlu İlyas olduğu bilinmektedir. II. Bayezid adına yazdığı üçyüz seksen ciltlik *Süleyman-Name* isimli yapıtının ancak seksen cildinin beğenilip gerisinin yakılması üzerine padişah hakkında hicviyeler yazmış, bu yüzden Osmanlı topraklarında tutunamayacağını anlayıp İran'a kaçmıştır. *Hayat ü Memat* adlı

tasavvufu konu alan bir başka yapıtı daha bulunan Hızır oğlu İlyas bir hattat olduğu kadar, *Şerhi Kelimat-ı Şeyh Barak'ı* (Şeyh Barak'ın kelimelerinin açıklaması) Farsçadan Türkçeye çeviren kişidir. Bu kitabı da 1480'lerde Türkçeye çevirdikten sonra Halveti şeyh Cemaleddin Çelebi'ye sunduğuna bakılırsa batını konularla yakından ilgisi vardı. (*Vilayetname*, Haz. A.Gölpınarlı, s.XXVI-XXVII) Ancak Hızıroğlu İlyas'ın Alevi-Bektaşî inançlı olduğunu gösterir bir kanıt yoktur. Ama olasıdır ki, İran'a kaçtıktan sonra Şah İsmail'in yanına gitmiş Kızılbaş siyasetine hizmet etmiştir.(İ. Kaygusuz, *Görmediğim Tanrıya Tapmam*, İstanbul-1996, s.237-238) Bu dönemde tersinden bir başka örnek, Osmanlı tarihçazılarından Hoca Saadeddin'in babası Hasan Can'ı biliyoruz: Şah İsmail'den kaçıp Yavuz'un has adamlarından olmuştur.

Dönemin bilgili bir aydını olan Firdevsi *Vilayetname*'yi acaba hangi koşullarda yazmıştır? Amacı ne idi? O dönem yazarlarının saraya yakınlaşmak, padişahların övgü ve ihsanlarına kavuşmak için yazdıkları kitaplarını onlara sunduklarını biliyoruz. Aynısını Uzun Firdevsi de *Süleyman-Name* ile yapmıştı. Bizim kanımıza göre Firdevsi, Hacı Bektaş Veli söylencelerini sözlü ve yazılı kaynakları, daha çok da Hacı Bektaş Dergahı çevresindeki söylencelerle bütünleşmiş topraktan fışkıran nesnel kaynakları ve simgeleri (Hırkadağı, Çilehane, Akpınar, Beştaş, Hamurkaya vb.) kullanarak derleyip yazdığı *Vilayet-Name* eserini II. Bayezid'e sunmuş olmalıdır. A. Gölpınarlı, önce manzum yani şiirsel yazıp, sonra düzyazıya çevirdiğini yazmaktadır.(*agy*, s.XVII) Hatta Edirne'de valilik yapmakta olan kardeşi Cem'in Ebu'l Hayr-ı Rumi'ye yazdırdığı *Saltuk-Name*'yi gördükten sonra, II. Bayezid bizzat yazılmasını da buyurmuş olabilir. Cem ile taht mücadelesi döneminde kendisini tutan Yeniçerilere yaranmak da sözkonusudur. Zaten *Vilayetname*'nin sonunda, bu padişahın Hünkar'a çok saygısı olduğu ve türbesini ziyaret ederek,

kubbenin üstünü kurşunlattığı anlatılmaktadır. Demek ki Sultan II. Bayezid'in, başta Alevi-Bektaşî inançlı teb'ayı yanına çekmek amacı yatıyordu. Kardeşi Cem ise tersine *Saltuk-Name*'yi tam bir Sunni anlayışla yazdırmıştı. *Vilayetname*'nin yazılışı tam bu taht kavgası dönemine rastlamaktadır, yani 1480 yılı içinde.

Daha sonra Şah İsmail'e karşı Bektaşî ve Alevi ikilemi yaratarak, onları Kızılbaş siyasetinden koparmak için de *Vilayetname* ve Hacı Bektaş Dergahı kullanılmak istenmiştir. 1501 yılında Balım Sultan'ın, Dimetoka'daki Seyyid Ali Sultan Dergahından alınıp, Hacı Bektaş Veli Dergahının başına getirilmesindeki amaç buydu. Ama II. Bayezid'in yedinci imam Musa Kazım oğlu Muhammed İbrahim Sani'den inen Hacı Bektaş Veli soyundan Balım Sultan'ı, yine Musa Kazım oğlu Ebu'l Kasım Hamza'dan inen Şeyh Safi soyundan gelen Şah İsmail'e karşı çıkartıp, Kızı Ibaş siyasetini çökertmek istemi gerçekleştirememiştir.

Bizce bu başarısızlığın arkasından, Süleymanname'i yazarak Padişaha övgüler düzen Uzun Firdevsi, beklediği ilgiyi görmemiş ve saraydan atılmıştır. O dönemin aristokrat şair ve tarihazarlarının özelliği gereği, kendisine yeni bir ekmek kapısı olan Şah İsmail'in yanına gitmiştir. Acaba burada, sözü edilen fakat henüz ele geçmemiş olan Farsça *Vilayetname*'yi de (A.Yaşar Ocak, *Menakıbnameler*, s.53) Hızır oğlu İlyas, diğer adıyla Uzun Firdevsi mi yazmıştır? Eğer öyleyse o, Türkçe *Vilayetname*'den çok farklı olmalıydı.

Hacı Bektaş Veli Güneydoğu'dan Anadolu'ya Giriş: Burada Arslanları Taşa Mı Çeviriyor Yoksa Taştan Arslanlar Mı Görüyor? Ya Balıkların Selama Durması?⁶⁶

Bu uzunca girişten sonra, *Vilayetname*'deki Hacı Bektaş Veli'nin kerametlerinden bazı örneklemelerle bunların nesnel temellerini

⁶⁶ *Kervan*'ın introsu: Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin Karacahöyük'teki durmak bilmeden yaptığı üretime dönük çalışmalar, yarattığı yapısal ve ekonomik değişiklikler ve yerli

incelemeye yöneleceğiz. Şunu hemen belirtelim ki, Hacı Bektaş söylencelerine bilimsel gözle yaklaşıp, olağanüstülüklerden ayıklayarak ve üzerinde diyalektik yöntemle incelemeye girişildiğinde dönemin Anadolu Alevi halkları ve Alevilik tarihine katkıları büyük olacaktır. Kısacası Vilayetname diğer adıyla Mekakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş Veli, bilimsel araştırmacılarını, tarihçi ve arkeologlarını bekliyor; sadece kitap olsun diye söylence metinlerini yeniden düzenlenerek yayınlamay! değil!

“Hünkar Hacı Bektaş Veli, Türkistan’dan Rum ülkesine hareket edince önce hacca niyet etti. Yolda çöl içinde tenhaca giderken, arslanların sığındıkları bir yere uğradı. Oraya korkudan insanlar adım atamazlardı. Sığınağa varınca, iki arslan Hünkar’a doğru saldırdı. Yakınına geldikleri vakit Hünkar, başlarından kuyruklarına kadar, iki eliyle her ikisini de sağızladı (sıvızladı); anında ikisi de taş oldu. Öbür arslanlar, yüzlerini yere sürüp yalanmaya başladılar. O iki arslanın taş olduğu yer Kürdistan’a yakındır; oralardan geçenler görürler.”

“Hünkar, Kürdistan’da bir kavmin içinde bir müddet eğleşti. Orada bir bacının doğan oğlunu oğul edindi. O ilde, birçok kerametler gösterdi. Anlatılsa uzun sürer. Birgün o ilde bir toplulukla giderken bir ırmağa yaklaştılar. Irmaktaki balıklar, baş çıkarıp Hünkar’a selam verdiler. Hünkar selamlarını alıp; ‘Sağolun, varın siz tesbihinizinize olun’ dedi. Bu çeşit kerametlerle o ilk kavmi kendisine muhip yaptı. Şimdi o kavme Hünkariler derler.” (*Vilayet-Name*, Haz. A.Gölpınarlı, s.17: *Vilayetname*, Haz. Esat Korkmaz, İst.-1995, s.36)

Horasanlı genç derviş Hacı Bektaş, Yeseviliğin yaygın olduğu Türkistan’dan çıkmış Anadolu’ya yerleşmek üzere

gelmektedir. Büyük olasılıkla, Hacı Ahmet Yesevi'nin (ö. 1167-1169) halifelerinden olan hocası Lokman Perendi de artık yaşamıyordu. Ünü oralara kadar ulaşmış Rum'da (Anadolu) oturan Baba İlyas Horasani'yi görmek ve ona katılmak amacındadır. *Vilayetname*'de verilen söylencelerden anlaşıldığı üzere, veliliğini Türkistan'dayken ispatlamıştır.

İran, Irak, Suriye ve Arabistan'daki kutsal yerleri dolaşarak güneydoğudan Anadolu'ya girer Hacı Bektaş. Göçer ve yerleşik Alevi halklarla (Türkmen ve Kürt), yerli Hristiyanlar arasında Baba Resulullah olarak tanınan Baba İlyas ve Baba İshak'ın geniş propagandası yapılmakta ve Selçuklu sultanı ve feodal beylerinin zulüm ve baskılarına karşı ayaklanma hazırlıkları içindedirler. Alıntı paragraflardan Hacı Bektaş'ın, kıyısından geçerken sürüyle balıkların görüldüğü Fırat ırmağı boyunca yol aldığı anlaşıyor. Bir süre Kürdistan'da kalıyor. İlk kendisine bağladığı ve olasılıkla bir göçer aşiret olup Hünkarlı ya da Hünkari adını alan, aralarında konukladığı bu kabile acaba Osmanlı döneminde Maraş çevresinde oturan zamanla Hırkalı-Hırkalı-Harkalı adına dönüşen Türkmen Taifesi (Cevdet Türkay, Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar, İstanbul-1979, s.419) olabilir mi? Ama asıl, Sarız ilçesinden Hüseyin Altunda'nın verdiği bilgiye göre Kayseri'nin İncesu ile Yeşilhisar ilçeleri arasındaki Hünkarlı adını taşıyan köyün aslını araştırmak daha doğru sonuç verecektir kanısındayız.

Horasanlı Genç Hacı Bektaş, Dede Garkın Ve Baba İshak

Samsat, Kefersud-Adıyaman, Maraş ve Elbistan bölgesindedir bu dönem Hacı Bektaş. Olasıdır ki 1230'lu yılların sonlarına doğru buraya gelmiştir. Onun burayı seçmesinin önemli nedenleri bulunmaktadır. Elvan Çelebi'nin Menakıbu'l Kudsiyye'sinde, bu bölgede Selçuklu Sultanı Alaaddin'in, Baba İlyas'ın şeyhi Dede Garkın'a "On yidi pare kend vakf..." ettiği yazılıdır. (agy, s.9, beyit

101) İmam Zeynelabidin oğlu Zeyd soyundan seyyid Ebu'l Vefa'nın yolağından Dede Garkın'dan el almış 400 halife vardır.(agy, s.10, beyit 117) 1225-6 yıllarında Dede Garkın Elbistan ovasında 40 gün süren bir cem-cemaat yapar. Bu halifeler Dar'a çekilir, "paymaçan virür". "Hak yoluna en yakın Şeyh İlyas'ı" görerek, "Dede dört yüz halife alıp onu ziyarete gelir." Baba İlyas baş halife seçildikten sonra, Dede onu Rum'a salar.(agy, s.16-18; beyit 175,179,180,208) Böylece Haraşna (Amasya civarı) dergahını kurmuş olan Baba İlyas 13-14 yıl içerisinde "yitmiş iki bin er adedlü mürid" sahibi oldu. (agy, s.21, 23, beyit 240, 260)

Öyle sanıyoruz ki Hacı Bektaş burada yaşlı Dede Garkın'ı ziyaret edip onun halifeleri arasına girmiştir. *Vilayetname*'de Hacı Bektaş'ın İbrahim Hacı'ya nasip vermesi olayı bizde bu kanıyı oluşturmuştur; Zülkadirli ili Bozok'tan Türkmen arasına girerken onunla karşılaşp kendisine mürid yapmıştı. Sonrasını *Vilayetname*'den özetleyelim:

"İbrahim Hacı'da bundan sonra nice kerametler ortaya çıktı. Üçok ile Bozok onun ekmeği oldu. Zülkadirli ilinde ayağına taş dokunan artık İbrahim Hacı'yı çağırırdı. O da kendisine muhip olanlara geyik derisinden tac giyirirdi. Ölümünden sonra Dede Garkın oğulları gelip, İbrahim Hacı oğullarına: 'Bu geyik derisi tac, Dede Garkın'ındır. Siz bunu nereden aldınız?' diye sordular. Onlar da: 'Bunu atamız İbrahim Hacı'ya Hünkar Hacı Bektaş Veli giydirdi. Bizim yolumuz ona çıkar' yanıtını verdiler. Dede Garkınlılar, Hacı Bektaş'ın tacının elifi ve Hüseyni, geyik derisi tacın Dede Garkın'a ait olduğunu herkesin bildiğini söyleyerek tartışır ve sonunda zorla onların elinden alırlar." (*Vilayetname*, Haz. Abdalbaki Gölpınarlı, s.20-21; haz. Esat Korkmaz, s.42-43)

Bu metin, bizce Hacı Bektaş'ın Dede Garkın'dan el alıp onun geyik derisinden borkünü ya da tacını giydiği ve ilk

muhiplerine bunu giydirdiğini gösteriyor. Demek ki, Dede Garkın yeni müridi genç Bektaş'ı, diğer dört yüz halifesine baş yapıp Rum'a saldığı ve ününün doruklarındaki Horasanlı Baba İlyas'a gitmesini salık verdi. Zaten Aşıkpaşaoğlu da Hacı Bektaş'ın, Baba İlyas için Rum diyarına (Anadolu) geldiğini yazmıyor mu?

Ayrıca "Tanrının elçisi Baba (Baba Resu'l Allah)" olarak, yani peygamber gibi saygı gören Baba İlyas'ın, en önemli halifesi Şamlu Baba İshak da bölgede çok geniş söz sahibiydi ; kentlerde yaşayan feodallerin topraklarını boğaztokluğuna işleyen köylüler, göçerler ve tüm ezilmekte olan inanç ve etnik toplulukları arasında Baba Resul'un siyasetini yapıyor, onları örgütlüyordu. Kuşkusuz Hacı Bektaş Baba İlyas'tan önce Baba İshak'la burada tanıştı ve görüştüler. Böylece daha başlangıçta Babai hareketinin içine girmiş bulunuyordu. Bölgede çok sevilip sayılan Baba İshak'la birlikte Hacı Bektaş da, orada bir süre kalıp bilgi ve görgüsü, eylemleriyle halkı aydınlatarak tanındı, büyük saygınlık kazandı. Olasıdır ki onlara Fırat sularının balıklarından yararlanılmasını, balıkları tutmasını da Hünkar öğretmiştir. Sudan başlarını çıkarıp, hal diliyle selam verdiği söylencesi onun bu ilgisinden kaynaklanmaktadır bizce. Akar sularda sıçrayarak bazan sürüler halinde uçan tatlısu balıklarının varlığı bilinmektedir. Hacı Bektaş'ın oradan geçişinde bunlara rastlayanlar, selama durduklarını ve Hünkar'ı görmek için sudan çıktıklarını rahatlıkla ileri sürebilirler.

Hacı Bektaş Velî'nin arslanları taşa çevirmiş olduğuna gelince: Bunun mantıksal açıklaması ve nesnel yorumuyla birlikte, olayın geçtiğı yerin Kürdistan'a yakınlığının belirtilmesi, onun yukarıda anlattığımız eylemlerinin yerinin tayininde kanıt bile olacak durumdadır. Çünkü bu söylence bize, Hacı Bektaş Velî'nin Maraş kalesinin meşhur arslanlı kapısından geçerek yoluna devam ettiğini göstermektedir. Geç Hitit kent devletlerinden Maraş'ın yerinde kurulmuş, İ.Ö. 9.yüzyılın ikinci yarısında

Gurgum Kent Devleti kralı Halparunda'nın tanrısına adadığı arslan heykelleridir bunlar. 17. Yüzyıl Osmanlı gezgini ve tarihçisi Evliya Çelebi Maraş kale kapısını şöyle betimlemektedir:

“... Çevresi 600 adımdır. Toprak bir tepe üzerinde olduğundan hendeği yoktur. Güneye bakan üç katlı bir kapısı vardır. Bu kapının dışındaki kalelerin iki yanında siyah taştan birbirine bakan dört büyük arslan heykeli vardır ki, canlı gibidir.” (*Yurt Ansiklopedisi* cilt 8, İstanbul-1982-3, Maraş Mad. S.5656, 5673)

O dönemlerde arslan heykellerini ilk kez görüp de, Hacı Bektaş Veli'nin buradan geçtiğini duyan insanlar, onun duasıyla arslanların taşla dönüştüğünü hayal etmezler mi dersiniz? Üstelik hâlâ çevredeki ormanlardan tek tük çıkan arslanların (dağ arslanlarının-*Ed.*) saldırısına, konar-göçer toplulukların kendileri ve sürüleri maruz kalıyorsa istemlerini hayallerinde neden yaşatmasınlar? Tanrısal düzeyde sevip saydıkları bir tanrı dostundan, bir büyük veliden bu beklentileri elbetteki olacaktır.

Hacı Bektaş'ın Rum'da Erenler Meclisine Katılmasının Nedenleri Güvercin Donuna Sokulmasının Ardında Gizlidir

Hacı Bektaş, çok büyük olasılıkla Dede Kargın'la görüşüp-halleşerek kendini kabul ettirmiş ve halifesi olmuştu. Baba İshak'ın yol göstermesi ve belki yanına adamlar katması sonucu kardeşi Menteş ile önce Sivas'a geçtiler. Oradan da Baba İlyas'ı görmeğe gittiler. Vilayetname'de bunlardan söz etmiyor. Ancak Aşıkpaşaoğlu (1481), Elvan Çelebi (1358-9), Ahmet Eflaki (1353) ve Mehmet Neşri (1492)'deki bilgi parçacıklarıyla, Vilayetname (1480?) söylencelerindeki özü birleştirdiğimizde görülmek istenmiyen bazı gerçekler aydınlığa çıkıyor. “Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya gelmesini beyan edeyim” diyen Aşıkpaşaoğlu sürdürüyor:

“Bu Hacı Bektaş Horasan’dan kalktı. Bir kardeşi vardı, Menteş derlerdi. Birlikte kalktılar. Anadolu’ya gelmeye heves ettiler... O zamanda Baba İlyas gelmiş, Anadolu’da oturur olmuştı. Meğer onu görmek isteğiyle gelmişler. Onun dahi hikayesi çoktur. (Baba İlyas’ın hikayesini elbette bilirdi. Onun beşinci kuşaktan torunuydu. Babası Şeyh Yahya’nın amcası Elvan Çelebi’nin yazmış olduğu soyunun tarihini bilmez mi? Selçuklu’ya başkaldırmış bir kişinin torunlarından olduğunu hiç açık eder mi? Elvan Çelebi bütün suçu Baba İshak’a yükleyip, dedesini temize(!) çıkarmaya çalışıyor, Aşıkpaşaoğlu ise büsbütün yadsıyor; kendisinden çok az söz ediyor.-İ.K.) Hacı Bektaş kardeşiyle Sivas’a, Sivas’tan Baba İlyas’a geldiler. Oradan Kırşehir’e, Kırşehir’den Kayseri’ye geldiler.. Hacı Bektaş kardeşini Kayseri’den gönderdi. Vardı Sivas’a çıktı. Oraya varınca eceli yetiştirdi onu şehit ettiler...” (Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz. N.Atsız, 2. Basım, Ankara-1992, s.164-165)

Hacı Bektaş söylencelerini *Vilayetname*’de toplayıp Sultan II. Bayezid’e sunan Uzun Firdevsi, onun Baba İlyas ile ilişki ve yakınlığını yazmaktan çekinmiştir. Oysa Uzun Firdevsi’nin yazılı kaynak olarak başvurup yararlandığı, mevlevi Ahmet Eflaki’nin *Ariflerin Menkıbeleri* (Çeviren: Tahsin Yazıcı, 1. Cilt, 4.basım, İstanbul-1986, s.284-5) adlı yapıtında Hacı Bektaş’ın Baba Resul’un “has halifelerinden” olduğu kayıtlıdır. Yine Elvan Çelebi’nin *Menakıbu’l Kudsiyye*... (Hazırlayanlar: İsmail E. Erünsal-A. Yaşar Ocak, İstanbul-1984, s.169-171) adındaki Baba İlyas ve soyundan gelenlerin söylenceler üzerine kurulu sosyal tarihinde Hacı Bektaş sultan tacına layık görülmüş ve övülmüştür.

Baba İlyas’ın çok değerli altmış halifesinden en önde gelenidir. Yolu sürdürecektir nitelikte olduğunu anladıkları için, savaşın dışına çıkarmışlardır. O sıralarda Baba İlyas şehid edildiği için, bu işle bizzat Baba İshak ilgilenmiştir. Kuşkusuz *Vilayetname*

yazarı bunları biliyordu. Ama kullanmamış ya da kullandırılmamıştır.

Vilayetname'nin elden ele çoğaltılarak Aleviler arasında dağıtıldığı ve II.Bayezid'in Kızılbaşlık karşıtı siyasetinde kullanıldığı anlaşıyor. Eğer Aleviliğin Babailik isyancı siyaseti bu ilişki içerisinde vurgulanmış olsaydı, kitap Kızılbaşlığa hizmet ederdi.

Pir Sultan, Kul Himmet, Kul Hüseyin ve diğer birçok Alevi ozanları Hacı Bektaş'ı, *Vilayetname*'den öğrendikleri söylencesel bilgilerin sınırları içerisinde değerlendirmişlerdir.

Horasanlı Hacı Bektaş'ı Rum Erenlerine Baba İlyas Göndermişti

Hacı Bektaş Veli, Aşıkpaşaoğlu'nun belirttiği gibi Baba İlyas ile görüşükten sonra, kardeşiyle birlikte önce Kırşehir'e, sonra Kayseri'ye gitti. Bize göre kendi keyfine gitmedi; Baba İlyas Horasani tarafından, Musa Kazım soylu Hacı Bektaş Veli Rum erenlerine Peyik (elçi) hizmetiyle gönderildi. Nasıl mı? *Vilayetname*'nin söylencesel dilinden dinleyelim:

“Hünkar Hacı Bektaş Veli Rum ülkesine yaklaşıncı mana aleminden Rum erenlerine: ‘Selamlar sizin üzerinize olsun Rum’daki erenler ve kardeşler’ diye selam verdi. 57 bin Rum ereni sohbet meclisindeydi. Rum’un gözcüsü Karaca Ahmed’di. Hünkar’ın selamı, Fatma Bacı’ya malum oldu. Bu kadın Sivrihisar’da Seyyid Nureddin’in kızıydı; henüz evlenmemişti; sohbet meydanındaki erenlere yemek pişirmekteydi. Karaca Ahmed de Seyyid Nureddin’in müridiydi. Fatma Bacı ayağa kalkıp, Hünkar’ın geldiği yöne dönerek elini göğsüne koydu ve üç kez ‘selamını aldım’ dedi, yerine oturdu.

“Meclistekiler: ‘Kimin selamını aldın?’ dediler. Fatma

Bacı: ‘Rum ülkesine bir er geliyor. Siz erenlere selam verdi; onun selamını aldım.’ dedi. Erenler: ‘Sözünü ettiğin er nereden geliyor?’ diye sordular. Fatma Bacı: ‘Kendisi Horasan erenlerindendir. Ama şimdi Beyt-Allah tarafından geliyor.’

“Erenler: ‘Ne yapalım ki, Rum ülkesine girmesin. Yoksa ülkeyi elimizden alır, halkı kendisine muhip eder; artık Rum’da bize oyun olmaz, yer kalmaz. Birşeyler yapalım da Rum ülkesine sokmayalım’ diye tartışmaya başladılar. Kimisi: ‘Kanat kanada verelim; arş altında Sidre’ye dek yolu keselim; Rum’a girmesin’ dedi. Hepsi önlemi uygun buldu. Vilayet kanatlarını birbirlerine çatarak yolu bağladılar. Hacı Bektaş Veli, Rum sınırına varınca yolun tutulmuş olduğunu gördü...” (Vilayetname, Haz. A.Gölpınarlı, s.18; Haz. E.Korkmaz, s.37-38)

Görüldüğü gibi burada (Kayseri ya da Kırşehir çevresinde), Karaca Ahmet’in gözcülüğü altında bir toplantı yapılmaktadır. İlkdönem Osmanlı tarihçilerinden Tarihçi Ali, *Künh-ül Ahbar*’da: “Ol tarihte Rum erenlerinin şöhetli kutbu Karaca Ahmed Sultan idi. Çağında elli yedibin müridi onun emrindeydi... Sivrihisar’da oturan Seyyid Nureddin adında bir zatın terbiyesinde seccade-nişindi...” diye yazmaktadır. *Şakaayık*’ te ise Horasan ‘da bir şahın, yani bir feodal beyin oğlu olduğu ve cezbeyle kapılarak Rum ülkesine geldiği belirtilir. (Dr. B.Noyan, *Alevilik Bektaşilik Nedir?*, 2.baskı, Ankara-1987, s.510-511; M.Şimşek, *Hıdır Abdal Sultan Ocağı*, İst.-1991, s.68)

Bu toplantıda elliye bin er ya da mürid biraraya gelmiş olabilir miydi? Yoksa bu sayıyı oluşturan aşiret ve oymakların temsilcileri, yani kocalar mı bulunmaktaydı? Bu büyükler kendi kabileleri soydaşları adına konuşup tartışıp karar alıyorlardı belki.

Karaca Ahmet Sultan Gaziyan-ı Rum’un başerlerinden biri olacaktı daha sonra. Toplantıda Seyyid Nureddin’in bulunup

bulunmadığı açık değil. Ama kızı Fatma Bacı'nın burada ve görevli bulunduğu görülmektedir. Bu Fatma Bacı'nın daha sonra Alevi-Bektaşî literatüründe Hatun Ana, Fatma Nuriye, Kutlu Melek, Kadıncık Ana diye anılacağını, Bacıyan-ı Rum'un başbacılarından olacağını biliyoruz.

Belli ki Bacıyan-ı Rum yani Anadolu Bacıları Örgütü'nün temeli çoktan atılmış ve bu toplantının koruyuculuğu bile onlar tarafından yapılmaktaydı. Burada görevli Bacılar birliğinin de başında olduğu anlaşılıyor. Bölgeye yabancıların girdiği, yani Hacı Bektaş ve yanındakilerin yaklaşmakta olduğu ilk ona bildirilmiş. Erler ise bunu onun aracılığıyla öğrenmişlerdir. Üstelik Hacı Bektaş hakkında yeterli bilgiyi de edinip bildirmiştir. 14.Yüzyılın ikinci yarısında Rum ülkesini gezen Alman J.Schiltberger: "Türkmen kadınları da atla savaşır, ok atar ve yay kullanır tıpkı erkekleri gibi. Kadınlar ne zaman savaşa giderlerse, bir yanlarında kılıç öbür yanlarına da yay bağlarlardı" diyordu. Dulkadiroğullarının emrinde 30 ile 100 bin arasında kadın savaşçının varlığı sözkonusuydu. Arap coğrafyacısı El Marvazi, Amazonlarla Türkmen kadın savaşçıları birbirine benzetir. (E.Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, İst.-1968, s. 130-131)

Bu toplantı sırasında Fatma Bacı'nın, dolayısıyla kadınların yerinin önemiyle birlikte, eğer Seyyit Nureddin bu kızını Sulucakarahöyük'lü İdris'e vermişse, Hacı Bektaş'ın birkaç yıl sonra oraya gitmesinin rastlantı olmadığı ortaya çıkmaktadır. *Vilayetname*'de anlatıldığı gibi o, kaynanasının önüsıra sadece ev ve el işleri yapan sıradan bir gelin değildi; ata biniyor, ok-yay kullanıyor ve belki de Bacıyan-ı Rum örgütü içerisinde önemli bir yeri vardı. Bir başka yazıda işlediğimiz, Hacı Bektaş'ın Babai başkaldırısının son anlarına doğru bilinçli olarak savaş dışına çıkarılınca, Kendek'de Hacı Bereket'in yanında bir süre kaldıktan sonra Sulucakarahöyük'e gelmesinde (*Kervan*, Ağustos-1995), Aşıkpaşaoğlu'nun belirttiği "Hacı Bektaş'ın Bacıyan-ı Rum

örgütünü seçmiş olması"⁶⁷ ile ilişki yok mudur?

Yeniden Erenler meclisine dönüp, girişteki sözümüzü genişleterek yineleyelim: Hacı Bektaş'ın Rum'daki erenleri ziyarete gelişinin ana amacı, Karaca Ahmed Sultan'ın 57 bin müridiyle, yani kendisine candan bağlı 57 bin kişilik gücüyle, Baba Resul'un Suriye ve Anadolu'da her kavimden ve her dinden edinmiş olduğu 72 bin müridi, yani bu denli insan gücünü birleştirmenin yollarını aramaktı. Bize göre, Kırşehir, Kayseri, Sivrihisar-Eskişehir gibi Rum'un batısındaki kentlerin çevresindeki Türkmen yığınlarına önder olanların -Ahi önderleri dahil-, başkaldırı arifesinde kendileriyle birleşmesinin tezelden sağlanması gerekiyordu. Genç bilge ve ermiş, Alisoğlu ve yedinci İmam Musa Kazım'dan inme Horasanlı Hacı Bektaş aracılığıyla çağırıyorlardı.

Bu büyük toplantının, Baba İlyas'tan daha önce gelen bir haber üzerine yapılmış olması da olasıdır. Urfa-Samsat, Adıyaman, Maraş ve Malatya'dan Amasya'ya Tokat'a uzanan bölgelerdeki kaynaşma ve gelişmelerden de habersiz olamazlardı.

⁶⁷ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*'nin 1992 yılı Milli Eğitim Bakanlığı baskısında bu önemli bölüm hiç ciddi olmayan ve o derece de yanlış türkçeleştirilmiş bir anlatım içinde şöyle verilmiş: "Bu Anadolu'da misafirler ve seyyahlar (Demek Anadolu'daki Türkmen yığınları gezip görmeye gelmiş turistlermiş!-İ.K.) arasında dört tayfa vardır ki anılır. Biri Anadolu Gazileri, biri Anadolu Ahıları, biri Anadolu Abdalları, biri Anadolu Bacıları. (İyi ki dipnotta: 'Gaziyan-ı Rum, Ahiyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum, Bacıyan-ı Rum' diye metindeki asıl yazılışlarını verme ciddiyeti gösterilmiş.-İ.K.)

"Hacı Bektaş Hazreti bunların içinden Anadolu Bacıları'nı seçti ki ona Hatun Ana derlerdi. Geldi onu kız edindi..." (*agy*, s.165) Buradaki bozuk anlatımdan, sanki Hacı Bektaş Anadolu Bacıları orasından Hatun Ana'yı seçmiş gibi bir anlam çıkıyorsa da, gerçek bu değil. Bu dönem, olasılıkla en güçlü örgüt olarak Bacıyan-ı Rum'un seçilmiş olması sözkonusudur. Özellikleri hakkında fazla bilgi olmamakla birlikte, Bacıyan-ı Rum'un toplumsal, ekonomik ve askersel işlevlerde bulunan geniş üye tabanlı bir örgüt olduğu anlaşılmaktadır. Hatun Ana bu yıllarda, genç kız ve kadın olarak örgütün önde gelenlerindendir. Bacıyan-ı Rum'un askersel yanının 1350'li yıllara doğru, yani incelediğimiz dönemden yüzyıl sonra hâlâ sürdüğünü Alman gezginin söylediklerinden anlıyoruz.

Belki de Baba Resul'dan gelecek bir heyeti bekliyorlardı.

Hacı Bektaş kuşkusuz, *Vilayetname*'de anlatıldığı gibi güvercin donunda gelmemişti ve ne de tek başınaydı. Olasıyla kardeşi Menteş ve Baba İlyas'ın yanına kattığı bir bölük insanla gelmişti. Ancak toplantının gözcüleri onları görüp, yukarıda açıkladığımız üzere gerekli yerleri bilgilendirmişlerdi. Ancak söylencesel anlatımla dışavurulanlar, gelmekte olanların (görünümlerinin pek dostça izlenim uyandırmadığını ya da) hiç de dostça karşılanmadıklarını gösteriyor. Belki de bekledikleri heyet olmadığını sanmışlardı ilk anda. Ya da Fatma Bacı'nın verdiği bilgilere erkeklerden itiraz gelmişti. Zaten gelenlere çıkarıcı bir yaklaşımla karşı koyanlar vardır. Muhallifler: "Ne yapmalı ki Rum ülkesine girmesin? Girerse ülkeyi elimizden alır. Herkesi kendisine bağlar; artık bize ekmek kalmaz. Kanat gerip yolu turalım" diyorlardı. Bu muhalefet bizzat Bektaş'ın kendisine olabileceği gibi, Baba İlyas'dan taşıdığı 'zalim Selçuklu Sultanına karşı güçlerimizi birleştirelim' fikrine karşı da olmuş olabilir. Büyük olasılıkla Hacı Bektaş'la birlikte silahlı koruyucular da bulunuyordu. Ve "Hacı Bektaş Rum sınırına varınca. Yolun tutulmuş olduğunu gördü." Bu görünüm üzerine olasıdır ki, posta güvercini uçurarak, bir mektupla kendisini tanıtmış; barışçıl, birlik ve beraberlik amacıyla gelen Horasanlı Hacı Bektaş olduğunu anımsatmıştır. Buna rağmen Hacı Doğrul'un başını çektiği gözcü birlik kartal gibi üzerlerine giderse de, onları yanındaki yanındaki koruyucular etkisiz hale getirmiş. Bizzat kendisinin de kavgaya katılıp, Yırtıcı Doğan Hacı Doğrul'un boğazına sarılmış olduğunu *Vilayetname* söylüyor. *Bu olay, barışçıl simgeyi (güvercin) elinde tutan kişinin; kendini güçlü sanıp savaş çılgınlıkları yükseltene (doğana) karşı geri çekilmeyip, anında savaşa yönelmesi ve kavgaya hazır olması gerektiğini vurgular.* (Ed.)

Hacı Bektaş Kabe’den Değil Baba İlyas Dergahı’ndan Geliyordu

Erenler toplantısında Fatma Bacı’nın, hakkında edindiği bilgileri aktarırken Hacı Bektaş’ın “Horasan erenlerinden olduğu ve şimdi Beytullah’tan geldiğini” söylemesi ayrıca dikkat çekicidir. Onun Beytullah, yani Allahın evi olarak nitelenen Kabe’den geldiği özellikle belirtiliyordu. Bu Mekke’deki İslam Kabesi değildi; Baba İlyas’ın Amasya’daki dergahıydı. Beytullah, yani şimdi bağlı bulunduğu Pirinin kapısıydı. Alevi inancında Kabe insan gönlüdür, insandır; bir talip pirini, mürşidini evinde ziyaret etse, Hac yerine geçer.

Baba İlyas, o dönemden kalan kaynakların (Fransiskan rahibi Saint Quentinli Simon, Suriyeli Arab yazar Sibte İbn El-Cezvi ve Süryani yazar Bar Hebraeus yani Gregory Abu’l-Farac’ın yazıları) belirttiği gibi, “Resul-Allah (Tanrının elçisi, peygamber)” olarak ün yapmış; sadece Alevi Türkmen halkın değil, tüm ezilen Sünni ve gayri-müslim yerleşik ve göçer kır toplulukları arasında, “Tanrının Baba’ya görüldüğü; ona Sultanlık bağışladığı ve kendilerini kurtaracağı” yayılmıştı. Çağın merkezi feodal yönetim ve beylerinin baskısı altındaki toplumu, onu “Peygamber” kişiliğine büründürerek bir kurtarıcı kabul etmişti.

Kaynakların hemen hepsinin Karaca Ahmet Sultan’ın ‘Horasan şahırlarından birinin oğlu olduğunu’ söylemesi, onun gerçekten Bektaş’ın yaşlarında bir beyoğlu olduğunu gösterebilir. Belki de Horasan ‘dan da tanışıklıkları vardı. Rum’un batısı ondan soruluyordu ve aynı zamanda bir hekimdi. Kendisine bağlı elli yedi bin müridiyle çok büyük bir güçtü. Rakip bir önder tehlikesi her an varolabilirdi. Horasanlı Hacı Bektaş bu sırada devreye sokulmuştu. Bizce, Dede Garkın’ın kendisine gönderdiği Hacı Bektaş, Baba Resul’un, çok iyi yetişmiş, ileri görüşlü ve sağduyu sahibi bir bilge, çağının olaylarıyla birlikte bilgilerini sindirmiş bir siyasetçi ve bilgin olarak büyük keşfidir.

Hacı Bektaş Karaca Ahmet Sulian'ın kişiliğinde bilgi, görgü, inanç ve ikna gücüyle elliyedi bin Rumlu Erenler topluluğunu kendisine bağlamış ve peşinden çekip götürmüştür. Karaca Ahmet'in de Orhan dönemine dek yaşadığı ve Babailerden olduğunda Osmanlı tarih yazıcıları hemfikirdirler.

Vilayetname'deki keramet söylemleri, dönemin toplumsal ve siyasal koşulları iyi incelenerek, nesnel temelde okunup değerlendirilirse olaylar daha da ayrıntılanabilir. Hiç kuşku olmaz, Horasanlı Hacı Bektaş: "Bir olalım, iri olalım, diri olalım!" sözünü ilk burada söylemiştir. Hacı Bektaş Veli'nin, Baba İlyas-Baba İshak önderliğindeki; "Sultanlığın feodal çözülüşünün bir ifadesi olan ve böylelikle antifeodal özellikler edinerek bir sınıf savaşı kimliğine bürünmüş olan" (E.Werner, *agy*, s.98) büyük Babai isyanına katılmadı diye iddia edenler utansınlar.

Hacı Bektaş'ın Sulucakarahöyük'te Yarattığı Yapısal Ve Ekonomik Değişiklikleri Yansıtan Kerametleri

Baba İlyas'ın Amasya'da asılmasından sonra, bölgeye ulaşan Baba İshak, hareketi onun baş halifesi olarak sürdürüyordu. İsyanı katılmayan, tam tersine gericileşmiş Ahilerin direnişleri ve karşıkoyumları yüzünden Sivası ele geçiremeyen⁶⁸ Babai birlikleri Kırşehir yakınlarındaki Malya ovasında toplanmak üzere harekete geçmiş, bazı küçük çarpışmalar vererek ilerliyorlardı. Kendek çarpışmasından önce savaşı yürüten halifeler kısa bir toplantı yapıp, aralarında görüşerek onu (Hacı Bektaş'ı-Ed.) savaşın dışına çıkarmışlardı. Bizzat askerlerin başkomutanı (Server-i leşkeran) Baba İshak hemen Kendek'i çıkıp, Bereket Hacı ile buluşmasını

⁶⁸ "Babai ayaklanmasında Sivas Ahileri, İğdişbaşı'nın garnizonu ile Sultan'dan yana tavır almışlar. Eşitlikçi sloganlar altındaki bir Türkmen egemenliği, Sultanlar gibi Ahilerin de işine gelmiyordu. Sivas'ta süvari birlikleri kurdular. Liderleri Niğdeli Ahi Faruk'un yaptığı gibi bir kent komutanlığı üstlenirdi. Hükümet görevlisinin bulunmadığı her yerde bir Ahi valinin görevi yürütmesi, İbn Batuta'nın bile dikkatini çeker." (E.Werner, *agy*, s.101)

söylemiş ve Hacı Bektaş, Bereket Hacı'nın yanında bir süre kaldıktan sonra Sulucakarahöyük'te Çepni Türkmenleri arasında yerleşmiş bulunuyordu. Yukarıda anlattığımız gibi Fatma Bacı ya da Hatun Ana'yı önceden tanımış olması ve olasılıkla Bacıyan-ı Rum örgütü gizli çalışmalarını burada yürütüyor bulunması yüzünden bu köyü seçmişti.

Demir donlu (zırhlı) Frank şövalyelerine karşı duramayan kadın erkek Türkmen savaşçıları Malya'da yenildiler. İbn Bibi ve El-Cezvi'ye göre o günkü kırimda 2-3 yaşındaki çocukların dışında genç, yaşlı, kadın, erkek tam 4000 Babai öldürüldü. Bununla kalınmadı. Moğollar gelinceye değin koğuşturmalar sürdürüldü ve zindanları onlarla doldurdular. Yakaladıklarından Babai olduğunu yadsımayanların derilerini yüzüyorlardı. Öyle anlaşıyor ki bu dönemde Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) örgütü güvenlik ağı çok geniş çalışma içindeydi.

Hünkar, Bacıyan-ı Rum örgütünde kısa zamanda kendine iyi yer edinip, örgütü yönlendirerek erkekleri de kattı, genişletti. Baba İlyas'ın dağılan halifeleri başına toplayıp Dergahın temellerini attı. Hünkar Hacı Bektaş'ın buradaki durmak bilmeden yaptığı üretime dönük çalışmalar, yarattığı yapısal ve ekonomik değişiklikler, yerli inanç topluluklarıyla kurduğu insancıl ilişkilerin tümü keramet örtülerine bürünerek *Vilayetname*'ye yansımıştır. Gösterdiği kerametlerin bazılarını sıralayalım ve sonra akıl pencerelerini sonuna değin açarak, eğilip bakalım neler görebiliyoruz?

Hacı Bektaş'ın Ayakları Gerçekten Taşa mı Gömülüyor?

Hünkar Hacı Bektaş Veli, yerleştiği Sulucakarahöyük'te, onarım ve yapısal etkinlikler içine bizzat girmiş çalışmaktadır. Kendisine ulaşmış, bağlanıp mürit olmuş kalanların oturması için evler-meskenler gereklidir. Bazı göçer Türkmen kabileler yerleşmek istemekte ve Karacahöyük büyümektedir. Hacı Bektaş bölgeyi çok

iyi inceleyerek, yenilikler geliştirmekte ve uygulamaktadır. Bilimle gerçeğe yol bulmakta, sabır ve yumuşaklıkla halka ilgi göstermektedir. Kendisine bir gün sormuşlar:

“Ya Hünkar, her şeyin en büyüğü nedir?”

“İki şey, diye yanıtlamış; ilim ve hilim. Çünkü ilimle hakka, gerçeğe yol bulunur, hilim ile halka ulaşılır, tahammül edilir.” (Hacı Bektaş Veli, Haz. Mehmet Yaman, FEVAİD, s.53)

O yapısal etkinliklerle ilgilendiğini şu keramet söylencelerinden rahatlıkla çıkarabiliriz:

“Hacı Bektaş, bir gün Sulucakarahöyük’ün doğu tarafına seyrana çıkmıştı. Birisi kerpiç yapmak için balçık karmadaydı. Hacı Bektaş da ayaklarıyla balçığı yoğurmaya başladı. Adam: ‘Balçığı ayaklamak kolay dedi. Erlik ona derler ki, şu kayanın üstüne çıkıp onu ayaklarınla yoğurasın; ayaklarının dizlerinin izleri o kayada kalsın. Bunu yap da sana candan gönülden muhip olalım.’”

“Hünkar bu sözü duyunca, hemen o kayanın üstüne çıktı. Dizleriyle ayaklarıyla kayayı yoğurmaya başladı. Kaya hamur gibi yumuşamıştı; Hünkar’ın dizlerinin, ayaklarının izi kaldı o kayada. Adam köye koşup, köylülere haber verdi. Hepsî Hünkar’ın ayaklarına kapanarak, hayır duasını aldılar. Kaya hâlâ durur, Hamurkaya diye anarlar.”

Hacı Bektaş’ın taşı hıyar gibi kesmesi kerametini de verdikten sonra birbirini tamamlayan nesnel yoruma geçelim.

“Hacı Bektaş bir gün, dergahın önündeki bir taşın üstüne oturmuştu. Elindeki bıçakla bir hıyarı kesip yemedeydi. Birisi gelip, ‘Derviş dedi, o hıyarı bizim bıçağımız da keser. Er isen şu taşı kes de erliğini bilelim.’ Sonra oradaki bir sivri taşı gösterdi. Hacı Bektaş, hemen o taşla bir bıçak vurdu; taşı hıyar

gibi ikiye böldü. O adam, Hünkar'ın elini öptü, ayaklarına kapandı. O taşın iki parçası da hâlâ Akkapı'nın dibinde durur. Erenleri ziyaret edenler, o taşları da ziyaret ederler.” (*Vilayetname*, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, s.33-34; Yay. Haz. Esat Korkmaz, s.66-67)

“Keramet çalışmaktır. Keramet talep etmek eşekliktir. Ayağa kalkarsan hizmet amacıyla, yani iş yapmak, üretmek için kalk. Eğer konuşacak olursan hikmet ile konuş” sözlerini söylemiş olan Hacı Bektaş Veli ne taşı ayaklarıyla dizleriyle çiğnemeyi dener ve ne de hıyar bıçağıyla taşı kesme girişiminde bulunur. Ama bu iki söylencenin temellendiği bir nesnel olgu vardır; yapıcılık! Konut yapımı, tekke yapımı, ağıl-ahır yapımı vb.

Hacı Bektaş'ın, ev yapımında kullanacağı kerpiçlerin kalıbını dökmek için çamur karmakta olan adamla birlikte çamur çiğnemesinden başlayalım; ona sözünde belirttiği gibi 'hilim' ile, yani yumuşaklık ve alçakgönüllülükle yaklaşıyor. Çağdaş bir eğitimci gibi, adamın kendi bildiklerini uygularken, biryandan da konuşma, tartışma ve aydınlatma yoluyla yeniliğe yöneltiyor. Bu söylencelerde Hünkar'ın, kolay ve ilkel kerpiçten ev yapımından vazgeçirip, çevresindekileri daha dayanıklı ve sağlıklı olan taştan (kagir) evlere geçilmesi gerektiğini kabul ettirme çabası vardır.

Hacı Bektaş, bulundukları Kappadokya bölgesini çok iyi gezip görmüş; tarihin derinliklerinden bu yana kesilip yontularak, oyularak yapılmış mağara evler-meskenler, depolar, tapınaklar-kiliseler ve kısacası insanların başını sokup sığındığı, beslendiği ve tapındığı yerleri iyi gözlemlemiş tanımıştır. Kalıntı ve yıkıntılarıyla eski uygarlıklara kafasını yormuş, düşüncelere dalmıştır. Bölge arazisinin çok rahat işlenebilen kireçlikaya katmanlarından oluştuğuna tanık olmuştur. Böylesine kalkerli yapıya sahip, hamur gibi kesilip biçilebilen ve şekil verilebilen taşı-kayası olan bölgede artık kerpiçten evler yapmanın anlamı var mıdır? Taşların

hıyar bıçağıyla değil, ama demir keskiler, testere ve tarak-keçiçerle kesilip yontulması, biçim verilmesinin kolaylığı ortadadır.

Ayrıca burada bir başka önemli noktayı daha gözden kaçırmamak gerekiyor: Hacı Bektaş'ın -bir keramet gibi nitelendirilen- taşı hamur gibi yumuşatmasından, onun kalker taşından sulandırarak-yakma yöntemiyle kireç hamuru elde etmeyi bildiği ve kireç ve kum karışımından oluşan Horasan harcının yapılarda kullanılmasını önermiş olduğu da rahatlıkla çıkarılabilir.

Hacı Bektaş, Dedegarkın Gibi Niçin Duvara Binip de Konuğunu Karşılıyor?

Vilayetname'de, kendisine bağlı üçyüz dervişle Hacı Bektaş Veli'yi ziyarete gelen çağdaşı Seyyid Mahmud Hayrani'nin (bazı nüshalarda Ahmet Bedevi'nin) bir aslana binmiş, eline aldığı yılanı kamçı gibi kullanarak keramet gösterisi yaptığı anlatılmaktadır. Bunu gören Hacı Bektaş Veli, "O canlıya binmiş biz cansıza binelim" diyerek, bir kızıl kayaya (ya da bir duvara; Hacı Bektaş üzerine nefesler yazmış ozanlar, onun cansız duvarlara binip yürüttüğünü sıkça vurgulamışlardır) binip yürüterek onları karşılamış. Hatasını anlayan Mahmut Hayrani, arslandan inmiş ve yılanı da elinden atarak, dervişleriyle birlikte Hacı Bektaş Veli'nin eline ayağına düşmüş. (Vilayetname, Haz. A.Gölpınarlı, s.49, 117; Haz. E.Korkmaz, s.96)

Cansız duvara binme keramet motifini Elvan Çelebi'nin *Menakıbu'l Kudsiyye*'sinde Dede Garkın'a kullanıldığını görüyoruz. Hacı Bektaş'ın Küçük Asya'da yani Rum'da ilk mürşidi olan Dede Garkın ile Seyyid Ahmed Küçük Rûfai arasında geçen bu olağanüstü söylence ögesinin onun üzerinde yinelenmesi doğaldır doğal olmasına ama, maddi temelleri de farklı değildir, duvar yükseltip, yerleşmeye ve yurt tutmaya dayanıyor. Elvan

Çelebi 1350'lerin şiir diliyle şöyle anlatıyor dört yüz halife sahibi Dede Garkın'ın bu kerametini:

130 Seyyidü'l-halk-hulk şeyh-i kebir
Ol Rüfai ki gün gibi balkır

131 Mar-ı sengin elinde şir-i jiyan
Üzre binmiş gelür ki kanı fülân

132 Şeyh ister ki göre gösterde
Halvetinden revan çıkar Dede

133 Eyeri hadime işaret ider
Kor divar üzre hadim ata gider

134 Ata binmez Dede divara binür
Divar altında at gibi atılır

135 Dede Garkın kerametini görür bir
Biri divara biner yürir ol şir

136 Birbirine mukabil aldı bular
Yir ü gök taldı toptolu envâr
(Elvan Çelebi, *agy*, s.11-12)

Yukarıdaki sekiz beyiti özetle açıklarsak:

Büyük şeyh ve güneş gibi parlayan Seyyid Rüfai elinde yılan, kükremiş arslana binmiş gösterişle gelirken Dede Garkın duasını yeni bitirmiş halvetten çıkmaktadır. Onu görünce Dede seyisine, eyeri atın değil duvarın üstüne koymasını işaret eder. Dede üstüne binince duvar at gibi ileri atılır ve arslanı karşılar. Ve yer gök nur ile dolar...

Daha sonraki beyitlerde Şeyh, Dede'den himmet diler ve devlet sahibinin kendisi olduğunu; dünya ve ahirette zahir ve batının onun aşkıyla aydınlandığını kabul eder.

Bizim düşüncemize göre cansız duvara binip yürütmek, duvarlar yükseltmek demektir, yani göçerliği bırakıp yerleşik düzene geçmektir. Sürekli konutlar yaptırıp, yaz-kış yer değiştirmeden oturmak ve yabanıl yaşamı terketmek; yurt tutmak kök salmaktır. Dede Garkın'ın dört yüz halifesini Elbistan ovasında topladığında, Rum diyarını (Anadolu'yu) son yurt edinme kararı alınmıştı. Böyle bir toplantıya gezginci göçerliğiyle meydan okuyarak katılan Şeyh-i Kebir Rûfai'ye, arslanı ve yılanı terbiye ederek onlara hükmetse bile, göçer yaşadıkça yabanılıktan kurtulamıyacağı ve ev kurup, bir yerleri mesken tutması gerektiği gösterilmiştir. Aynı olgu biraz farklı biçimde de olsa Hacı Bektaş ve Seyyid Mahmut Hayrani arasında geçmiştir. Hünkar kendisinin Sulucakarahöyük'ü artık sürekli mesken tuttuğunu ve dergahını kurduğunu, onun da gezginci dervişlik geleneğini terkedip yerleşmesini önermiştir.

Çavdar Ektirip Buğday Bıçmek Nasıl Olmuş? Ya Buğdayı Mercimeği Taşa Çevirmek?

"Hünkar Kayseri'den Ürgüp'e gelirken yolda Sineson (Grekçe SİNEO filinden çekilmiş bir isim olarak 'yıkıntı, virane' anlamı çıkarılabilir-İ.K.) adlı bir hristiyan köyüne ulaştı. Hristiyanlar çavdar ekmeği pişirmişlerdi. İçlerinden bir kadın başına bir tekne alınıp içinde ekmek götürüyordu. Hünkarı görünce, hemen tekneyi indirdi başından,'Derviş dedi, lütfet, bir parça al ye; bizim toprağımızda buğday yetişmez, ayıplama!' Hünkar bunu duyunca: 'Bereketli olsun, çavdar ekin buğday bıçin; küçük hamur yapın büyük somun alın' dedi. Şimdi o köyde çavdar ekenler buğday bıçerler... Bu yüzden köydeki Hristiyanlar, Hünkar'ın oturduğu makamı ziyaret ederler, her yıl toplanıp gelir kurban keserler."

(Vilayetname, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, s.23-24; Yay. Haz. Esat Korkmaz, s.47)

“Hacı Bektaş bir gün Sulucakarahöyük’ün doğu tarafına seyrana çıkmıştı. Köylüler ekinleri biçer; Kırşehir’den şahne gelir ölçer, sonra da onları çeç yaparlar ve üstünü sapla örterlerdi... Yine öyle yapılmıştı. Hacı Bektaş harman sahiplerinden tahıl istedi vermediler, ‘birşey yok’ dediler. O da: ‘Birşeyiniz olmasın’ dedi, geri döndü. Çeç sahipleri açtılar gördüler ki, ne kadar buğday, arpa, mercimek ve nohut varsa hepsi taş olmuş ... Bir işe artık yaramaz dediler taneler hep taşlaşmış ... Hünkar: ‘İşe yararlar’ dedi, ‘bunlar bizim armağanımız olsun; buğday tanesinden yutan kadınlar oğlan, mercimek yutanlar kız doğursunlar. Kesesinde saklayanların da altını akçası eksik olmaz!..’ Erenlerin kerametiyle bu ana kadar o taş olan taneler, yerin dibinden taş içinden kaynayıp çıkar.” (Vilayetname, Haz. A.Gölpınarlı, s.34; Haz. E.Korkmaz, s.68)

Hacı Bektaş’ın yerli Hristiyanlarla ilişkisi ve onlara alabildiğince insancıl ve eşitlikçi yaklaşımını göstermesi bakımından ilk söylence büyük önem taşıyor. Hünkar’ın onları bu denli etkilemesi ve hatta onu Kappadokyalı aziz Kharalambos ile aynılaştırmaları da boşuna değildir. “Müslüman olun bree kafirlerrrr!” diye nağralar atarak cihada girişmemiştir. Hristiyan köylerini, müslüman edeyim kaygısıyla dolaşmamış; dostluk ve yardımseverlik gibi insancıl ilişkilerle onların da kalbinde taht kurmuştur. Olasıdır ki dillerini konuşuyor, kolaylıkla kültür ve düşünce alışverişinde bulunuyordu.

Hacı Bektaş Sineson köyünün çorak topraklarında buğday yetişmediğini, buna karşılık bol miktarda, daha çok hayvan yemi olarak kullanılan çavdar yetiştiğini görmüş. Onlara çavdarın nasıl buğdaya dönüşebileceğini anlatmış, aydınlatmış ve kendine

bağlamıştır. Ama ekilen çavdar öyle, toprakta buğdaya dönüşmemiştir *Vilayetname*'de anlatıldığı gibi. Sapiyla samanı ve tanesiyle bolca ürettikleri çavdarı, olasıdır ki çevredeki Alevi Türkmen yerleşim birimlerinin ortak panayırlarında değiş-tokuş ve satışlarına yardımcı, ya da aracı olarak buğdaya dönüştürmüştür. Herhalde ekonomik ablukaya alınmış, buğday yüzü görmeyen Hristiyan köyü, Hünkar'ın bu girişimiyle kurtulmuş olmalı ki her yıl onuziyarete gelip kurbanlar keserler, şenlik yaparlardı.

İkinci söylencede 13. Yüzyıl Anadolu'sundaki toprak ve üretim düzeni üzerinde kapalı belirlemeler vardır. Büyük olasılıkla Sulucakarahöyük ve çevresi Kırşehir beyi'nin İkda arazisi içerisindeydi. Köylünün işledikleri toprak üzerinde mülkiyet hakkı bulunmamaktadır. Selçuklu'da toprak sultanındı. Kullanım hakkı sultana asker yetiştiren ve onun iktidarını güçlendiren feodal aristokrasisinin elindeydi.

Feodal beylere topraklar sultan tarafından temlik edilmekte ve bunlar üzerinde yaşayan köylülerden vergi toplama hakkı verilen yurtlar olarak bilinmektedir. Rum Selçukluları döneminde toprağı kullanma ile birlikte -satış, devretme ve miras hakkı kuşkuyla toprak üzerinde özel mülkiyet kurumu doğmuştur. (V.Gordlevski, Çev. Azer Yaran, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Ankara-1988, s.130-132)

Bu dönemde büyük zenginlikler feodalların ellerinde yoğunlaşmış olsa da, tarım ürünleri, değiş tokuş edilen ya da satın alınan mallar ve mamul mallar, savaş ganimeti sultana gidiyordu. Sultanın evlenmesi durumunda, ya da başkentte bulunmadığı uzunca bir süreden sonra dönüşünde bu, feodallara duyurulurdu ve onlar da sultanın sarayına armağanlar götürmek zorundaydılar. Sultan , gezi ve ziyaretleri esnasında geçtiği yerlerde kendisine güzel erkek ya da kadın tutsaklardan, altın dolu keselerden Türk ve Arap atlarından vb. oluşan armağanlar

topluyordu.

Tükenmeye yüz tutan hazine zaman zaman bağışlarla doluyordu... Feodallar sultana verdikleri haraçları, durumları gittikçe kötüleşen köylülere fazlasıyla ödetiyorlardı. Perişan durumdaki köylüler, dayanılmaz bir zulüm altında bunalıyordu. Feodallar, köylülere, sultanın kendilerine baktığı gibi bakıyor, böylece ülkede zorbalık ve baskı egemenliği sürüyordu. Elbette ki köylülerin ellerinden ürünlerinin zorla alınmasının devlete şikayet edilmesi sonuçsuz kalıyordu. (V.Gordlevski, *agy*, s.162-164)

Hacı Bektaş Veli'nin harman yerindeki davranışı, yani söylencedeki tahılların taşla dönüştürülmesi, şikayetleri sonuçsuz kalan Alevi inançlı köylülüğün önderi olarak, feodal beye karşı tepki, kerametle sarmaşan (sarmaş dolaş) bir edilgen başkaldırıdır.

Olayı açalım: Hünkar, Kırşehir melikinin (beyinin) -ki bu feodal bey büyük olasılıkla Mevlana'nın müritlerinden Nureddin Caca'dır- köylüye kan kusturan silahlı güvenlikçileri şahnelerin ölçüp biçip, koruma altında tuttuğu buğday ve mercimek çeçlerinden Dergah için *hakkullah* talep ediyor. Vermeyeceklerini bilmez mi? Burada Hacı Bektaş'ın, köylünün emeğiyle ürettiği ürününü beye vermeyi önleme telkin ve girişimi hemen sezilmektedir. Toplumsal hizmet görmekte olan Dergaha verilmiyorsa, beye hiç verilmemeli. Ağır baskı altındaki Türkmen köylüsünün, Babai hareketi sonrası katliamların acısının henüz sona ermediği dönemde eylemli başkaldırıya, ne cesareti ve ne de gücü vardı. Ancak üzerlerinde geniş inanç otoritesinin bulunduğu köylülüğün Bey ile Dergah arasında bir tercih yapması istenmiştir. Dergah hakkı *hakkullah* için baskı-zor kullanma ve belli bir oran-ölçüt yoktur, "gönlünden, kolundan ne koparsa, gücü neye yeterse" o kadar alınır. Öbür yanda ise feodal beyin baskısı, başlarına dikilmiş şahneler vardır; beyin ürün vergisi-

haracı alınıp götürülmeden kendi harmanını da kaldıramaz; çok kere çeçler yağmur kar altında kalırdı. Böyle bir keramet gösterimi, köylüye Dergahı tercih ettirecek ve beye karşı çıkartacaktı.

Dergaha değil de Bey'e ürünlerini verenlerin, daha harmandayken çeçlerinin Hünkar'ın kerametiyle taş'a dönüştüğünün bir anda yayılması, beyin adamları tarafından öldürülseler de artık onu yapmayacaklarını belirler. Hacı Bektaş'ın kendisi ya da Saru İsmail gibi çok yakınındaki bir derviş tarafından bu keramet gösterimi düzenlenmiş olabilir. Çevredeki kayalardan birinde fosilleşmiş tahıl tanelerinin oluşturduğu bir katmanın bulunuşu (keşfi) bu işi kolaylaştırmıştır. Çeçlerden biri ya da ikisinin bu taş tanecikleriyle gizlice yer değiştirmesi süreci tamamlamış. Bu olayla Kırşehir beyinin, en azından Sulucakarahöyük'ten haracı kesilmiş olmalı.

Vilayetname'de anlatıldığına göre Kırşehir beyi Nureddin Caca Hünkar Hacı Bektaş'ı, sakalının tırnağının uzunluğu, abdest almayışı ve namaz kılmayışı dolayısıyla sık sık sorgulamadan geçirir. Bu da yetmez, yengesi Kadıncık'ı kıskanan Sarı'nın, Hacı Bektaş'ın onunla gizli aşk yaşadığı şikayetini sorgulama gündemine alarak üstüne üstüne gider. Bu da yetmiyor, Hacı Bektaş'ı, kendisinin müridi olduğu ve Hünkar ile *ayrı* meşrepte bulunan, onu sevmeyen Mevlana'ya, şeriata uymadığını söylüyerek şikayette bulunuyordu. Kuşkusuz onun aracılığıyla Sultan'a ulaştırılmak istenmektedir.

Ama Nureddin Caca, Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin Alevi Türkmen yığınları arasındaki etki alanını ve gücünü bildiği için haracını kesen Sulucakarahöyük'ü cezalandıramamış, onu ortadan kaldırmaya cesaret edememiştir. Menakıbnâme'lerde, Nureddin Caca, Mevlana ve Hacı Bektaş'ın üçlü ilişkileri üzerine anlatılan öykü ve söylencelerin çok iyi incelenip, tarihsel süreci içinde sosyo-ekonomik ve siyasal bağlamda irdelenmesi

gerekmektedir. Özellikle *Vilayetname*'deki (*Vilayetname*, Haz. A.Gölpınarlı, s.28-30; Haz. E.Korkmaz, *agy*, 56-59) Nureddin Caca'nın, Hacı Bektaş'a karşı bazı aşağılayıcı davranışları ve çeşitli ilişkileri içerisinde, bu feodal beyin sonunu açıklayan bölüm çok önemli ve üzerinde titizlikle durulacak tarihsel bilgiler içermektedir.⁶⁹

Hünkar, Bostan Dikme Mevsiminde Kavun Yemek Ve Kışın Daldan Elma Koparmak Diler

Hacı Bektaş Veli'nin bağ-bahçe ve bostan yetiştirmeye ilişkin görüşlerini içeren; insanların bilgi ve enerjilerine yenilikleri, olamıyacakmış gibi görünenleri olağan kılıp gösterdiği örnekleri katarak onları toprağı işlemeye yönlendiren birçok keramet söylencelerinden birkaçını daha özetleyelim. Sonra üzerinde düşünelim, akıl yürütelim. Görülecektir ki, onun öğütleri, davranışları ve önerdiği yeni uygulamalar, dönemin Beylikleri ve Merkezi Hükümetlerin (Moğol korumalığindeki Selçuklu ve Osmanlı devletleri) Sünni şeriatının (Emevi İslamın) akıldışı din anlayışının belirlediği siyasetleri yüzünden toplumsal yaşama geçirilememiş. Müridleri, kalın doğaüstülük ve olağandışılık tabakalarıyla örterek, toplumsal bilinçlerinde, kavuşamadıkları hayali renklerle boyamışlardır. Bugün bostan tarlasında bostan çekirdeklerini dikerken, yani ekme-dikme mevsiminde kavun yemek, kışın ortasında elma koparıp yemek ne mucizedir, ne de keramet sayılır! O gün de değildi kuşkusuz. Ancak kırsal kesimde, köy ve çevresinden başka bir dünyası olmayan insanlar bunları rahat biçimde hiç kuşku duymadan keramet olarak algılar.

Açıklamaları daha sonra sürdüreceğiz. Şimdi keramet

⁶⁹ Bu bölümü bağlarken, hâlâ o kayadan kaynayan ve Hacı Bektaş Dergahı'nı ziyarete gidenlerin alıp para keselerinin içinde sakladığı, çocuğu olmayan kadınların yuttuğu(!) taşlaşmış buğday ve mercimek tanelerinin, bir canın aklına gelse de ODTÜ laboratuvarlarında yaşını ölçtürse, diye bekliyoruz.

olaylarını verelim:

“Hacı Bektaş Kayseri taraflarında Saklan kalesi yakınlarında Hızır’la buluşup, bir bostan tarlasına girerler. Mevsim ilkbahardır ve bostancı bostan çekirdeği ekmekle meşguldür. Onların bir taşın gölgesine oturdıklarını görür ve yanlarına gelir. Hacı Bektaş ona : ‘Kardeş’ der, ‘haydi bize bir kavun getir de yiyelim.’ Bostancı şaka anlar ve: ‘Tanrı izin verirse önce yeşersin, olgunlaşsın. Sonra buyurun gelin, birlikte yiyelim’ diye konuşur. Ama Hacı Bektaş ciddidir: ‘Olsun, sen yine de ektiğin yerlere bir bak, belki bir kenarda olmuş kavun bulursun’ deyince, adam şaşkınlıktan tereddüt içinde kalır. Hızır’ın da ısrarı üzerine Hacı Bektaş’ın gösterdiği yere gidip bakar, ne görsün? Orada burcu burcu kokan üç olgun kavun! Hemen ikisini getirip yolculara verir, birini kendine ayırır. Akşam evlerine gelir konuk olurlar; yanlarında getirdikleri kavunları ailecek yerler. Horasan’da bile kavunun bu kadar güzelini yemediğini söyleyen Hünkar sonra bostancı Bahaaddin’i başını tek birleyip tacını giydirerek nasib verir, kendine mürid yapar. O da erenlere karışır ve tekkesini kurar. (Vilayetname, Haz. A.Gölpınarlı, s.22-23; Haz. E.Korkmaz, s.44-45)

O zamanlar Kayseri’de bir eren daha vardı ve Tekkesi Bahaaddin Bostancı’ninkine yakın bir yerdeydi. Hünkar’ı davet etmişti; görüşüp konuştular. Derken o ermiş, elini koynuna soktu ve bir salkım üzüm çıkarıp huzura koydu. Bunun üzerine Hünkar: “Sizin erenlerden olduğunuzu biz zaten bilirdik; sizden keramet isteyen de yoktu; böyle davranmaya ne gerek vardı?”, dedi.

Bir süre sonra Hünkar gitmek üzere ayağa kalkınca, eteğinin arasından yere bir hindistan cevizi düştü. Bunu gören ev sahibi eren aynı sözleri kendisine söylemesi üzerine Hünkar: “Hakka giden hak uğrum hakkı için, benim bilgi ve isteğim dışında

oldu; siz o kerameti gösterdiğiniz için Horasan erenleri gayrete geldi, bunu getirdiler... (*Vilayetname*, Haz. A.Gölpınarlı, s.23; Haz. E.Korkmaz, s.46)

Germiyan ilinin Denizli kentinde yıllarca yol kesmiş, can yakmış, kan dökmüş bir harami yaşamaktaydı. Bu yaptıklarından pişmanlık getirip, bir ere hizmet edip ondan himmet almak ve Tanrıya kendini bağışlatmak istedi. Sulucakarahöyük'e varıp, Hünkar'a durumu anlattı. Hacı Bektaş ona: "Bostan ek, yetiştirdiğin ürünü gelene geçene yedir" dedi. Eline kuru bir değnek vererek ekledi: "Bunu da bostan tarlasının bir kenarına dik; değnek ne zaman yeşerir ve yapraklanırsa bil ki Tanrı seni bağışlamıştır." Memleketine dönen eski harami Hünkar'ın dediklerinin aynısını uyguladı. Yetiştirdiği bağ-bostan dillere destan; kavun, karpuz, üzüm ve yemişi gelene geçene verdi, dağıttı dualarını aldı. Aradan yıllar geçti; memlekette ürününden yemeyen kalmamıştı ama kuru değnek bir türlü yeşermek bilmiyordu. Demek Tanrı kendisini bağışlamamıştı. Bir gün yine üzgün üzgün bostanın başında yolcu beklerken, acele içinde bir adam geçiyordu. Hemen önüne geçip bir şey sunmak istedi. O ise işinin acele olduğunu, bekleyemeyeceğini söyleyerek almadı. Bostancı Baba ısrar ettiyse de, adam, ilin beyine birini gammazlamaya gittiğini ve işinin önemli olduğunu söyleyerek elinden kurtulmak istedi. Buna fena halde kızan eski harami kendi kendine, "nasıl olsa dedi Tanrı beni bağışlamıyor; şu herifi öldürüp, ihbar edeceği adamı kurtarayım; yapacağı kötülüğü önleyeyim. Sonra bağ-bostanı bozup, yine dağa çıkarım." Hemen saldırıp adamı oracıkta öldürdü. Bir dönüp baktı ki, ne görsün; kuru değnek anında yeşermiş ve yemyeşil yapraklarla bezenmiş. Bu hale şaşıp kalan Bostancı yine Sulucakarahöyük 'ün yolunu tuttu ve Hacı Bektaş'a muhip oldu. Hünkar ona taç giydirdi ve Bostancı Baba'ya icazetini verip Denizli'ye geri gönderdi. (*Vilayetname*, Haz. A.Gölpınarlı, s.54; Haz. E.Korkmaz,

s.105-106)

Hünkar İnsanları Üretimde Yeniliğe, Paylaşımaya Yönlendiriyor Ve Dünyaya Bağlıyor

Sonuncudan başlarsak, Hünkar'ın amacı ortadadır; insanı üretime yöneltmek ve üretileni paylaşmak. Çalışmak ve üretmek, insanı tüm kötülüklerden uzaklaştırır. Hem de yaratıcılığını geliştirir, tanrısallığı yakalar ve insan yücelir. Çalışan, emek harcayan insan ancak emeğin değerini bilir. Bunu bilen insanlar başkasının emeğine ve ekmeğine el uzatmazlar; böyle bir toplum oluştuğunda ancak, sömürü ortadan kalkar. Zaten Hacı Bektaş Veli ilkesini koymuştur, “Emeğiyle geçinmeyen bizden değildir” diyerek. Hünkar, yıllarca yolkesen ve başkalarının malına-canına kıyan bir eşkiyayı bağ-bostan yetiştirerek, üretime yönelterek eğitip topluma kazandırıyor. Bununla kalmıyor ürününü ihtiyacıolanlara verdiriyor, paylaşımın erdemini yaşattırıyor o kişiye. Bu ikinci eğitim aşaması koşulu konulmasa; üretim arttıkça artacak ve bu varlık birikimiyle - dialektik analizine girmeden söyleyelim - zengin bir bey olacak ve haramilikte insanlara yaptığı kötülüklerin kat kat fazlasını yapacaktır.

Haraminin, yaptığı günahların Tanrı tarafından bağışlanması için neler yapması gerektiğinin bir şariat bilgisine, ulemaya sorulmuş olduğunu düşünelim: Hemen kara kitaplar açılıp bakılacak ve namazların rekatlarını artırması, nafil namazlara durması üçaylar orucunu kaçırmaması ve ömrübillah tövbeistiğfara kapanması söylenecektir. Muhammed Peygamber'in “Güneş garbdan, yani batıdan doğuncaya kadar tövbe kapısı kapanmaz” demiş olduğunu ileri sürecekler. Ve dahası, içten inanan bir müslüman, nefsine uyarak yeni ölmüş bir hatunu mezardan çıkarmış, münasebette bulunmuş olsa bile; iki rekât nafil namaz kılip tövbe ederse, Allahın onu bağışlayacağı sıkılmadan anlatılacaktır.

Bu olayda tam bir çağdaş eğitimci gibi davranan Hacı Bektaş ile şeriat uleması arasında böylesine keskin ve aşılmaz uçurum vardır. Hünkar bu tür tapınmaları, insanın helak olması, bitip-tükenmesi olarak nitelemektedir:

“İnsanın helaki iki şeydedir: Biri nafilé namaz ve oruçlarla, yani fazladan ibadetlerle vakit geçirip asıl olanın kaybı; diğeri ise ibadeti bedeni azalara hasredip, (yani vücudun dış organlarının eğilip-doğrulma hareketi biçiminde algılayarak) kalbin Hak huzurundan gafleti, yani boş ve uzak olmasıdır... Nafilé namaz ihtiyar kadın işidir.” (*Hacı Bektaş Veli*, Haz. Mehmet Yaman, *FEVAİD*, s.45-46, 83)

Hacı Bektaş Veli, üretime yöneltip maddi dünyaya bağladığı eski haramiyi, adi bir muhbiri öldürüp belki de bir kırımın önüne geçmesiyle kazandığı erdem ve ahlak anlayışından sonra dervişliğe kabul ediyor. Bostancı Baba'nın yeni kişiliğiyle Germiyan bölgesindeki Denizli'de bir halifesi olarak tekkesini açmasına izin veriyor. Demek ki, Hacı Bektaş Veli halifeleri, ne 'bir lokma bir hırka' dervişleridir ve ne de çalışıp üretmeden, 'tekkeyi bekleyip çorba içen' dervişlerdendir! Hünkar'ın açtıldığı tekkeler, bağbahçe, bostan ve tahıl tarımıyla uğraşılın; ortak üretilip ve ortak kazan kaynatılarak yenillip tüketildiği sosyo-ekonomik yerleşim birimlerini oluşturuyor.

Kayseri-Saklan kalesi yakınlarında tekkesini kurmuş olan Bahaaddin Bostancı ile Hacı Bektaş ilişkileri de aynı amaç içerisinde biçimlenip gelişmiştir. Ancak Bahaaddin Bostancı'yla bir üretici olarak, kavun-karpuz yetiştiricisi olarak karşılaşp tanışmıştır. Hünkar yanındaki, kendisine her alanda yardımcı olan ve çok sevip saydığı yakın bir dostuyla, Bahaaddin'e bostancılık konusunda çok önemli bir ders vermiş; yetiştirdiği ürünü, ekim-dikim zamanına, hatta ilk yeni ürüne değin saklama ve koruyabilmesi gerektiğini söylemiş. Yanlarındaki, bir başka

yerde kendilerine sunulmuş kavunları birlikte yiyerek hem onu inandırmış, hem de kuşkusuz saklama yöntemlerini öğretmiştir. Nakilci değil, yine çağdaş bir eğitimci gibi, ekim mevsiminde kavunları koklatarak, yedirerek öğretmiştir. “Horasan’da bile bu kadar güzel bir kavun yemediğini” söyleyen Hünkar, kış boyu saklanabilen ve senesine kadar dayanabilen bir cins kavunun varlığını bostancı Bahaaddin’e açıklamış olmuyor mu?

Kırsal bölgelerde kavun-karpuz yetiştirenler, özellikle kış kavunu dedikleri bir cinsi diğerlerinden daha geç ekerler. Olgunlaşmaya yakın organlarıyla birlikte, bazan birkaçı birarada koparılarak, iplerle bağlanıp kilerlerde tavandan sarkıtarak ya da samanlıklarda saman içerisinde saklandığı bilinmektedir. Ayrıca sepetlerle evlere taşınan üzümler de salkım salkım tavanlardan sarkıtılarak kışboyu saklanır. Bu yöntemlerin Rum’da daha da ileri derecede uygulandığını Hacı Bektaş görmüştür. Kuşkusuz Kappadokya’da antik dönemlerden bu yana, kayalardan oyulmuş depolarda ürünler saklanıyor ve hatta kar doldurulup, kapalı soğuk depolar oluşturularak uygulanan dondurma yöntemleri biliniyordu. Anlaşıyor ki Hacı Bektaş Veli, ana dergahta ve tekkelerde, yetiştirilen ürünlerin senesine kadar saklanıp korunmasıyla ilgilenip, özel depoların yapılmasını sağlamıştır.

İkinci söylencedeki Bahaaddin Bostancı’nın komşusu ve Hünkar’a bağlı olamayan eren, tekkesine davet ettiği Hacı Bektaş’a, sözde büyüklüğünü göstermek için, olasılıkla kış günü tekkesinin kilerinde sakladığı üzümün sunmuştur. Hacı Bektaş ise ona lokma olarak getirdiği hindistan cevizini, eteğinin cebinden çıkarıp verirken, “Eyvallah erenler, sizin tekkenizin kilerini belli ki talipleriniz üzümlerle doldurmuş. Ama bizim dergahımıza Horasan’dan, hatta Hindistan’dan da hakullah gelir; ben size Rum’da bulunmayan bir sıcak ülke meyvası getirdim”, demiş olamaz mı? *Vilayetname*’deki Hacı Bektaş dervişi Güvenç ya da Genç Abdal’ın Hindistan serüvenlerini de okuyunca,

eteğinden düşen hindistan cevizini, Hünkar'ın bilgisi dışında görünmez ellerin getirdiğini düşünmek için bir neden göremiyoruz biz. Nasıl ve niçin keramet diyelim?

Hünkar Büyüklüğünü Önemli Bir Yenilikle Sonunda Saru'ya Kabul Ettiriyor

Hacı Bektaş Veli'nin, kendisini sevmeyen, ona inanmayan ve hatta Kırşehir beyi Nureddin Caca'ya, yengesine göz koyduğunu söyleyerek şikayete bile gitmiş olan Saru'yu, kışın kar altında ağaçtan elma devşirerek yola getirmesi de, çok önemli bir yeniliği Sulucakarahöyük'te uyguladığını gösteriyor. Bize göre, Saru'nun yengesi Kadıncık'ı kıskanması ve Hünkar'ı beye şikayeti, ağabeyi İdris Hoca'nın ölümünden sonra onunla kendisinin evlenmek istemesinden kaynaklanıyordu. Kadıncık Ana, olasıdır ki varolan böyle bir geleneği çiğneyerek, babasının evindeyken tanışmış olduğu Horasanlı Hacı Bektaş ile evlenmeyi tercih etmişti. Belki de Sulucakarahöyük'te haklarında çıkarılan dedikodulara, önceden birbirlerini tanımaları ve bu geleneği bozmaları neden olmuştu. En sonunda Hünkar'ın büyüklüğünü, bu keramet sayılan olay Saru'ya kabul ettirmiştir. Gelelim bu "Elmalar" söylencesine:

"Saru, Hünkarın... (pek çok kerametlerini) ... gördü, duydu. Yine de ona inanmadı, hakkındaki kötü sanısını değiştirmede gitti. Hünkar bir gün Saru'ya: 'Kalk seninle bağda bahçede biraz gezelim' dedi. Sulucakarahöyük'ün yakınında bir bahçeye gittiler, bir elma ağacının dibine vardılar. Hünkar: 'Saru dedi, gönlümüz yemiş ister; çık şu elma ağacından elma devşir.' Mevsim kıştı, her yer karla örtülmüştü. Saru, Hünkar'a: 'Kış günü' dedi, 'hiçbir ağaçta yaprak bile bulunmazken, yemiş mi olur?' Hünkar: 'Saru' dedi, 'sen aşağıda dur, ağaca ben çıkayım.' Hünkar, besmeleyle ağaca çıktı. Ağaç hemen yeşerdi, yapraklandı tomurcuklandı ve çiçeğe durdu; sonra çiçekler döküldü, dolu dolu elmalar

oluştı, olgunlaşıp salkım salkım sallanmaya başladı. Hacı Bektaş Veli ağacın üstünden: ‘Saru’ diye seslendi; ‘yukarı bak, nice güzelim elmalar var; hangisini koparayım?’ Saru yukarıya bakınca birden, Hünkar’ın hayalarını gördü; biri ak gül, diğeri kıvı gül biçimindeydi. Başını yere indirdi ve onun gerçek erenlerden biri olduğunu anladı. Hünkar ağacı salladı; elmalar yere döküldü ve Saru topladı...” (*Vilayetname*, Haz. A.Gölpınarlı, s.33-34; Haz. E.Korkmaz, s.63-64)

Saru’yu Hünkar’a karşı duyduğu kin ve kıskançlıktan, saygısızlıktan vazgeçirten inanmışlık duygusu, *Vilayetname*’de ayrıntılanan, gösterdiği onca kerametlerden hiçbirini değil de, neden kışın ağaçtan elma toplaması olmuştur? Bunu biz, daha doğrusu mantık söylüyor. Aslında söylencede; Hünkar’ın hayalarının yerinde ak gül ile kırmızı gül gördüğü için, onun nefsinin olmadığı kanısına varıp, yengesiyle cinsel ilişkisi olamayacağı sonucuna ulaşmış! Rahatlamış; o güne kadar Hünkar’a haksızlık ettiğine düşünerek ayaklarına kapanmış. Ama Hünkar ona, soyundan gelenleri de etkileyecek biçimde ilenmiş, beddua etmiş gösteriliyor *Vilayetname*’de.

Bunlar mantık dışı olduğu kadar, Hünkar’ı yüceltmeyen, tam tersine hakaret eden uydurma kerametlerdir. Bizce, Hünkar’ın mücerret (bekar), yani Kadıncık Ana ile evli olmadığı, dolayısıyla soyunun yürümediğini ispatlamak için *Vilayetname* metinlerine sonradan bilinçli olarak sokulmuştur. Yine bize göre, Saru’nun Hacı Bektaş’a duyduğu kin de, yukarıda söylediğimiz gibi kocasız kalan yengesi, kendisini değil onu tercih ettiği içindir. Babagan Kolunu yaratan Osmanlı siyaseti Saru’nun Hacı Bektaş’a karşıtlığını saptırmış; İdris Hoca’nın evinde otururken Kadıncık’la ilişki kurduğu iftirasına çevirttikten sonra, Aşıkpaşaoğlu anlayışı içerisinde “bir meczup, saf bir aziz” nitelemesiyle, erkeklikten bile yoksun sayarak sözde Hünkar’ı savunmaya girişmiştir. Bir

düşünelim: Saru, kendisinin de içinde bulunduğu topluluğun huzurunda beş kaya parçasını, beş taşı konuşturup, kendisine tanıklık ettiren(!) Hacı Bektaş'ın veliliğini kabul etmiyor. Ama aynı kişi Hacı Bektaş'ın hayalarının birer gül olduğunu görüp(!) erenlerden olduğuna inanıyor. Eğer arkasına gizlenmiş birileri yoksa, kayalar konuşmayacağı gibi; bir erkeğin başkasının karısında gözü bulunmadığını, dürüst ve cinsel namusluluğunu ispatlamak için iğdiş ettirilip yerine güller takılmaz. Cinsel namusluluğuna güvenilen erkeği tanımlamada kullanılan, "adamin yatağına kadını yatırsan, vallahi kız çıkar", türünden mecazi bir söylemden öteye bir anlamı yoktur.

Ama bu söylemde biz bir maddi olay, bir deneme, bir eylem görüyoruz. Hünkar'ın, Sulucakarahöyük dışında gözden ırak bir bahçede, soğuğa dayanan bir tür elma ağacı üzerindeki çok önemli bir denemesi söz konusudur. Yedi evli Sulucakarahöyük'te dergahını kurup, hem yapıcılık hem de tarımsal üretim etkinlikleriyle burasını kısa bir zamanda koca bir yerleşim merkezine çeviren Hünkar'ın, tamamıyla maddi dünyaya dönük her türlü yaşamsal eylemlerle yakından ilgilendiğini baştan beri verdiğimiz örneklerle görmüştük. Kavunun, üzümü ve diğer meyvaların ekim-dikim mevsimine, senesine kadar saklanma-korunma yöntemlerini araştırıp geliştirmiş olduğu anlaşılan Hünkar'ın, en zor inanan ve üstelik kendisine hiç de dost olmayan Saru'ya, belki uzun zamandır üzerinde durduğu "elmayı dalında kışboyu saklama" denemesinin olumlu sonucunu göstermiş ve sürekli aleyhinde bulunan muhalifini kendi yanına çekmiştir. Olasıdır ki Hacı Bektaş, soğuğa dayanıklı güz elması denilen ve güz sonuna doğru yenecek olgunluğa gelen bir cins elma ağacının, soğukların başladığı andan itibaren, gövdesiyle birlikte bütün dallarını kapatacak biçimde normal havalandırma delikleri olan bir kıl çadır içine aldırıştır. Ağacın soğuktan korunarak, sonbahar

sıcaklığı ortalamasında tutulmasıyla dal üzerindeki elmalarını kış ortasına, hatta sonuna kadar korumaması için bir neden var mıdır? Bugün plastik veya naylon brandalarla, hatta çuvallar ve palazlarla meyva dallarının sarıldığına, ağaçların tepelerinin kapatıldığına tanık olan bir insanın, Hacı Bektaş'ın kışın ortasında ağaçtan elma toplamasına keramet gözüyle bakması gerekir mi'?

Hacı Bektaş Veli'nin Merkezi Feodal Devletler Ve Beyliklerle İlişkileri Ve Siyasetine Kısa Değınmeler

Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin Hristiyan keşışleriyle sıkı ilişkilerde bulunduğu, daha önce de sözettiğimiz gibi Vilayetname'de söylencelere yansımış ve keramet boyutları içerisinde verilmiştir. Bunların Hacı Bektaş'ın büyüklüğünü kabul etmiş ve onun müridi olarak iki inançlı yaşamış olduklarını, yani Hünkar'ın yolunu gizli olarak sürdürdüklerini öğreniyoruz. Ama bu, Hristiyanların, üstünlüğünü kabul ettiklerinden dolayı, İslam dinine döndükleri anlamına gelmemelidir. Ortodoks İslam ile Ortodoks Hristiyanlık sürekli birbirlerine düşman; karşılıklı birbirlerinin inançlarını yadsıyan ve "dinsiz-kafirler" olarak niteleyen konumdaydılar. Bunlar yönetimlerin dinleri olduğundan, egemenlik alanlarını koruma, sağlama alma çıkarlarıyla doğrudan ilişkiliydi. Yönetimler, karşılıklı kabul, anlaşma-uzlaşma dönemlerinde bile halkı-teb'ayı sürekli birbirine düşman tutmaya çok büyük özen göstermişlerdir.

Buna karşılık *heterodoks inançlar*, daha çok *kırsal halk yığınlarına özgü olduğundan* ortak yanları çoktu. Öyle ki, bir Alevi-Bektaşî dervişîyle yoksul bir manastır keşışinin yaşam görüşünü ve biçimini birbirinden ayırmak güçtür. Anadolu'da İslami halk tasavvufunu, Hacı Bektaş Veli ve onun Sulucakarahöyük'teki dergahına bağlı halife ve dervişleri temsil ettiği gibi, Hristiyan halk mistisizminin temsilcileri de bu manastır keşışleriydi. Kappadokya bölgesinde Alevi inançlı Türkmenlerle, kent merkezlerinde yaşayan Bizanslıların küçümseyerek,

Trogtlytai (toprak altında, deliklerde taşıyanlar) diye çağırdıkları bölge Hristiyanları içiçe yaşamaktaydılar.

1239-40 yılındaki büyük Babai Halk ayaklanmasından 2-3 yıl sonra Anadolu'nun Moğollar tarafından istilasına karşı koyamayan Konya Selçuklu merkezi feodal devleti dağılmış ve Büyük Moğol İmparatorluğunun Batı Uç Eyaletine dönüşmüştür. Horasanlı Hacı Bektaş'ın piri Horasanlı Baba İlyas ve Baba İshak, merkezi feodal hükümete karşı, 1220'li yılların sonlarından, yani Sultan 1. Alaaddin'in son dönemlerinden itibaren oluşmaya başlayan nesnel koşulların tam olgunlaştığı; feodal beylerin köylü ve konar-göçer halk yığınlarını ağır haraç ve vergilerle canından bezdirdiği on yılda, yarattıkları ihtilalci Babai Siyaseti'yle, Konya'ya yürümüş ve iktidarı ele geçirerek eski düzeni yıkıp, kendi düzenlerini kurmayı amaçlamışlardı.⁷⁰

Hünkar Hacı Bektaş, siyasetini, kendi döneminin koşulları içerisinde, Moğol istilasıyla yıkılan yokolan kurumların restorasyonunda birlik sağlama üzerinde denedi ilkin. İstilacılardan memleketin kurtarılmasını öne almak amacı güdüldüğü anlaşıyor. Bu nedenle Moğol korumalığındaki işbirlikçi yönetime ve kentleri ve köyleri yakıp yıkan, Türkmenlerin azılı düşmanı Moğollara karşı savaşan Selçuklu

⁷⁰ Başka bir yazımızın konusu olan bu düzen için, sadece bir-iki cümlelik tanımlama vermek istiyoruz: İran'da Zerdüşt ortodoksizmine karşı yükselen heterodoks (aykırı) *Mazdekizm*'in mutlak eşitlikçi ve paylaşımcı siyaseti, Ehlibeyt İslamı'ğı Aleviliğin içine girip yerleştikten sonra isyanlar, kutsal kişilerin yani Ehlibeyt ve Oniki İmamların öcünü olma hareketleri olmaktan çıkmış ve doktriner komünistik ihtilaller niteliğini kazanmışlardı. 9. Yüzyılın ilk yarısında 20 yıl aralıksız süren *Babek Hurremi* ihtilalci hareketi, onun bir çeşit devamı olan *Karmati* Alevilerinin ihtilalci siyaseti ile aynı yüzyılın son yarısında, yaklaşık 150 yıl süren kendi devletlerini kurmuştu. Batılıların "İslam Bolşevikleri" dedikleri *Karmatiler*, Mazdekizm'den alınıp geliştirilen komünistik düzeni, kurdukları kalekentlerinde uygulamışlardı. Aleviliğin *Babai* siyasetinin de amaçladığı düzen farklı değildi..

prensi İzzettin'in yanında yer aldılar.⁷¹

Öbür yandan Hacı Bektaş Veli, (halife ve dervişleri dahil) içiçe yaşınakta oldukları Hristiyan halk ve manastır keşişleriyle dostluk, yakınlık ilişkileri sürdürdüğü gibi, sürgün Bizans İmparatorluğunun başkenti ve aynı zamanda bilim ve kültür merkezi İznik'den de habersiz değildir. Özellikle 1241'de rakiplerini yenerek yönetimi tam ele geçirmiş olan İoannes Vatatzes ertesi yıl Moğollarla anlaşma yapıp devletini güvenceye almıştı. Öyle ki 1243 yılında da Konya Sultanlığıyla da ittifaka girdiği halde, kendisine dokunulmadı. 1260'lara kadar bölgenin ekonomik yönden en gelişmiş zengin devleti olma ününü korudu. Gerek İ.Vatatzes ve gerekse oğlu Theodoros II.Laskaris dönemlerinde İznik aynı zamanda tam anlamıyla bilim, felsefe eğitim merkezine dönüşmüştü.

Özellikle Hacı Bektaş ile yaşıt ve aynı yıllarda ölmüş bulunan Nikephoros Blemmydes (1197-1272) manastırında verdiği felsefe derslerinde evrensel sorunlarla ilgilenmekteydi: Burada aşağıdaki varlıklar tarafından şekillendirilmeden önce, ırk ve türlerin her cinsinin Tanrı'nın düşüncesinde yer aldığını farzeden nominalizm ile realizmi uzlaştırma yollarını araştırıyor, aynı zamanda "herkese herşey ve yeryüzünde gerçek tanrı olacak" ideal bir filozof-kral portresi çiziyordu. N. Blemmydes öğrencisi Theodoros II. Laskaris'i bu amaçla yetiştirmişti. 13.yüzyılın sonu ve 14.yüzyılın başlarında Bizans düşüncesine hep Aristoteles felsefesi egemendir. (Louis Brehier, *La Civilisation Byzantine*, Paris-1970, s.364-365; G. Ostrogorsky, Çev. Fikret Işıltan, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara-1981, s.410-12) Hacı Bektaş'ın günümüze ulaşmış yapıtlarında akıl, bilim, evren ve

71 Aslında burada, Vilayetname'deki keramet söylenceleri arasında sıkışmış, Hünkar'ın Selçuklular, Moğollar, Osmanlılar ve diğer Beyliklerle ve Bizans devletiyle kurmuş olduğu ilişkilerin yorumlarına girmek istemiyoruz; ayrı ve geniş bir araştırma konusudur bu ve ciddi olarak üzerinde durulmalıdır.

dünya üzerine sözlerinde gününün felsefesinin izlerini görmemek olanaksızdır. Sulucakarahöyük’de yaşadığı otuz yıl boyunca yeni bir inanç ve yaşam tarzı oluşturmuş; yeni bir toplum yaratmış olan Hünkar Kappadokya ve İznik hattı üzerinde yürümekten çekinmemiş, Halifesi Saru Saltuk’u da 10-12 bin kişilik Türkmen gücüyle İstanbul’a, VIII. Mikhail Paleologos’a (yardıma) boşuna göndermemiştir.

Frengistan’a Atılan Genç Çoban Ve İki İnançlı Keşişin İşaret Ettiği Tarihsel Olaylar

Öyleyse “İslam ülkesinin öte yanındaki bir memlekette bulunan bir keşiş; biz de Hünkar’ın dervişiyiz” diye boşuna dememiş. Hiç yoktan ya da durup dururken, sırf kendisine şaka yaptı diye, neden çobanı Frengistan’a atıp, keşişin kara canavarlarını otlattırın?

“İslam ülkesinin öte yanındaki bir ülkede bir keşiş vardı. Bir yıl kıtlık olmuş, keşiş de sıkıntıya düşmüştü. Bir gün, ‘Ne olurdu, Hünkar lütfetseydi de, bana biraz buğday gönderseydi’, diye düşündü. Bu durum o anda Hünkara malum oldu; dervişlerinden birine biraz buğday verdi ve ‘Bu buğdayı keşişe götür’ diyerek yolladı. Derviş buğdayı götürürken yolda alıcı çıktı. O kadar fazla para önerdiler ki dayanamadı; buğdayın bir miktarını sattı yerine toz ve saman doldurdu. Gide gide o kente vardı ve sora sora kiliseyi buldu; keşişle görüştü. Getirdiği emaneti teslim etti. Keşişin konuksever ve insancıl davranışlarından etkilenen Derviş, ‘Ne olurdu, bu adam müslüman olsaydı’ diye düşündü. Keşiş onun içinden geçenleri anladı ve: ‘Derviş ben de müslüman olurum ama senin gibi bir müslüman olup, erenlerin gönderdiği buğdayın bir kısmını satar, yerine toz ve saman doldururum diye korkuyorum’ diye karşılık verdi. Bu sözler karşısında çok utanmış olan Derviş’i alıp, birlikte kilisenin

mahzenine indiler. Orada bir oda gördü; karşıda bir mihrap vardı; üstünde bir bohça duruyordu; bohçanın üzerine bir elifi taş konmuştu. Keşiş kendi giysilerini çıkardı. Bohçayı açıp, içindeki derviş hırkasını giyindi ve tacı da başına koyarak mihraba geçti ve birlikte ibadet ettiler. Tapınma ve dualardan sonra Keşiş yine eski Kilise giysilerini giyerken: ‘Biz de Hünkar’ın dervişiyiz’ dedi. Ona armağanlar verip yola saldı. (*Vilayetname*, Haz. A.Gölpınarlı, s.55; Haz. E.Korkmaz, s107-108)

Hacı Bektaş Veli Dergahı herkese ve hangi din ve inanca mensub olursa olsun her insana açıktır. Onun Horasan’dan kalkıp ziyaretine gelen Kalenderi, Haydari konukları da vardır; her yıl düzenli olarak Dergaha gelip kurbanlarını keserek, cem-cemaata katılan ve lokma yiyen Hristiyan köylülerinden müridleri de... Hacı Bektaş’ı Kapadokyalı Aziz Kharalambos’la aynılaştırıp, din değiştirmeden onun hoşgörüsüne sığınmış köylülere karşı, şehirli Hristiyanlar ve manastır keşişleri gizli gizli haberleşerek duasıyla birlikte yardımlarını da alıyorlardı. Görüldüğü gibi, Hacı Bektaş’a derviş olduğunu söyleyen Keşiş, çıkarıcı ve hilekar derviş gibi bir müslüman olmaktansa Hristiyan kalmayı tercih ediyor. Çünkü Hünkar’ın Bizanslı Hristiyanlara yaklaşımı insancıldır; eşitlik ve sevgi yüklüdür davranışları. O İsa’yı da, Muhammed’den aşağı görmemektedir. Hünkar Hacı Bektaş *FEVAİD* (s.51) adlı yapıtında İsa peygamberden şu sözleri nakleder:

“... Ve dört şeydir ki insanı Hakk’a eriştirir: Büyüklerle oturmak, akıllı kişilere danışmak, kısmetsiz kişilerden (kendine bile yararı olmayanlardan-İ.K.) sakınmak, münzevilerden (köşesine çekilmiş, kendi halinde yaşayanlar, yoksul halktan kişilerden-İ.K.) yardım istemek.”

Hacı Bektaş *Vilayetname*’deki söylencelerden anlaşıldığı üzere gerçekten bu dört ilkeyi aynısıyla uygulamıştır

Hristiyanlarla ilişkilerinde: Büyükleriyle oturup sohbet etmiş. Akıllılarına danışmış; düşünce alışverişinde bulunmuş. Kendine yararı olmayan yani çalışıp da kısmetini ele geçiremeyenlerden uzaklaşmış. Ama asıl yoksul hristiyan halkla karşılıklı yardımlaşmalarını sürdürmüştür.

Hacı Bektaş Veli'nin pek çok yerleri gezdiği, adı Frengistan adaları diye geçen o dönemlerde Frankların egemen olduğu Ege Adaları'ndaki keşişlerden de muhibleri olduğunu anlıyoruz. Hünkar'ın, kendisiyle alay eden çobanı, vilayet eliyle kaldırıp Frengistan'a attığı keramet söylencesi, bize göre önemli bir tarihsel olayla Hacı Bektaş'ın yakından ilgili olduğunun işaretlerini veriyor. Söylenceyi kısaca özetleyelim:

“Bayamlu Deresi çevresinde bulunan Kızıoğlu kışlağında Hünkar'a inanmayan ve onunla hep alay eden bir çoban vardı. Bir gün oraya uğradığında çoban yine alaya başlayınca, Hacı Bektaş vilayet elini uzatarak, adamı tutup Frengistan'da bir adaya fırlattı. Adamın akli başına geldiğinde adanın içine doğru ilerlerken bir kilise gördü. İçinden çıkan ermiş bir keşiş: ‘Sen nasıl, öyle bir cihan kutbu veli ile uğraşırsın?’ diye ona çıkıştı. Sonra kendisini kara canavarlarına (domuzlarına) çoban yaptı. Bir yıl tamam olunca Hünkar adaya geldi; Keşiş’le birkaç gün konuşup görüştüler. Bu arada Hünkar’dan, çobanı bağışlamasını diledi. O da, Karacahöyük’e değil, Mekke’ye gideceğini; Karacahöyük’e döner dönmez, adam gönderip çobanı aldirtacağını söyledi. Hünkar sözünü yerine getirerek, bir dervişini gönderip çobanı aldirttı. Bayamlu Deresindeki koyunlarının başına bıraktı. Kışlak’tan kardeşi yanına geldiğinde onu kendi kendine ağlar buldu. Olup

bitenleri anlattığında kardeşi şaşırıp, ‘Sen çıldırmışsın’ dedi, ‘nasıl bir yıl Frengistan ‘da kaldığından sözediyorsun?

Bir saattan beri burada oturmaktasın, seni gözlüyordum'. Çoban, kendisine bu olayı yaşatan Hünkar'ın, velilik gücüyle bir oyun oynadığını anladı. Erenlere canla başla ve gönülden muhib yar oldu." (*Vilayetname*, Haz. A.Gölpınarlı, s.65-66; Haz. E.Korkmaz, 123-124)

1206 yılında Antalya ve çevresinin 1. Gıyaseddin Keyhusrev tarafından Frenkler'den alınıp Tekelü Türkmenlerinin yerleştirildiğini; 13.yüzyılın son yarısında Menteşe Oğulları'nın Frenk (ya da Frank) memleketleri İskenderiye ve civar adalarıyla ticari ilişkilerde bulunduklarını; 14.yüzyılda Anadolu Beylikleri'nin Bizans'la birlikte Frenklerle sürekli mücadele ettiklerini ve Frenkler'in zaman zaman birine karşı diğerini tuttuklarını biliyoruz. (İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara-1984, s.67, 81, 228) Ama asıl Frank ya da Frenk egemenliği Yunan yarımadasına damgasını vurmuştur; Latinler'in İstanbul'u 1204'de işgal etmesiyle başlayan bu egemenlik 1428'lere, yani Osmanlı fetihlerinin arifesine kadar sürmüştür. (Ostrogorsky, *agy*, s.179, 401,517)

Demek ki, gerek *Vilayetname*'de ve gerekse Yunus Emre'nin şiirlerinde geçen Frengistan ya da Frenk (ülkesi) ile daha çok, Ege adaları dahil Yunan yarımadası kastediliyordu. Hatta Pir Sultan Abdal'ın, "Şah İstanbul'da otur / Frenk'ten yessir getire" dizelerini gözönüne getirirsek, 16.yüzyılda da bölgede halk arasında hâlâ bu adla çağrıldığını anlamış oluruz.

Bu söylencede Hacı Bektaş'ın, Frengistan'a gidip geldiği ve orada manastır keşişlerinden kendisine muhibler (sevenler) ve dervişler edinmiş olduğuaçıkça görülmektedir. Ayrıca Hünkar'ın bu bölgededervişlerini gönderdiği gibi Bayamlu Deresi kışlağında yaşayan çoban gibi gençlerin de gitmesine aracılık ettiği anlaşılıyor. Genç bir çobanın Frengistan'a gönderilip bir süre kaldıktan sonra sağsalim geri dönmesi, o günün yaşam

koşullarında öylesine olağanüstü bir olay olarak algılanmıştır ki, üzeri kerametle sırlanıp parlatılarak Hacı Bektaş'ın velilik gücüne bağlanmıştır. Oysa bir değil binlerce Türkmen genci Frengistan'a gitmiş; bazan Bizanslıların yanında Frenklerle, bazan Frenklerin yanında Bizanslılara karşı savaşmışlardır. Bunun nasıl olduğunu açıklamayı, yargımızı, bilinen gerçek tarihsel olayla birleştirerek, yapacağız:

1260'larda Hacı Bektaş Sulucakarahöyük'ü, Alevi-Bektaşî inancının merkezi yapmasının ötesinde, burada çağının, her türlü bilim ve felsefe yeniliklerine açık, kültür ve siyaset üretilen sosyo-politik merkezinin temellerini atmıştır.

Yukarıda değindiğimiz gibi kendisine bağlı Alevi Türkmenleri, Moğollara ve onlarla işbirliği yapan kardeşlerine karşı mücadelede İzzeddin II. Keykavus'u desteklemişlerdi. Ancak İzzeddin, 1256 ve 1261 girişimlerinde, üstün savaşçı Moğol güçleri tarafından yenilince İstanbul'a gelip, VIII. Mikhael Palaiologos'dan istediği yardımı elde edemedi ve Kırım'a geçti. Ama asıl bizi ilgilendiren, onunla birlikte 1262 yılında, başında Hacı Bektaş'ın halifelerinden Saru Saltuk'un bulunduğu 12 bin kişilik Alevi Türkmen gücüdür. (İ.Kaygusuz, *Alevilik İnanç, Kültür, Siyaset Tarihi ve Uluları I*, İstanbul-1995, s.115-118)

Bu güç Hacı Bektaş'ın bilgisi ve olasılıkla Sulucakarahöyük'deki Dergah'ta alınan kararlar doğrultusunda toplanmış ve burada bulunmaktadır. Annesinin Türkmen olduğu ve 1246'dan sonra on yıl kadar Konya Selçuklu tahtında oturduğu dönem içerisinde, Babai ayaklanmasının bastırılması sırasında zindanlara atılmış Türkmenleri salıverdiği bilinen İzzeddin II. Keykavus kadar, o yıllarda kendisine süvari alayı kumandanlığı (Emir-i ahur) yapmış ve Türkmenlerin başında Selçuklu adına savaşmış ve şimdi Bizans imparatoru bulunan Mikhael Palaiologos da Hacı Bektaş'ı ve Saru Saltuk'u tanıyordu.

Daha önce kitabımızda açıkladığımız gibi, İmparator, Saru

Saltuk'un güçlerinden 5000 savaşıyı, Yunanistan'daki latin güçlerine karşı kullanmıştır. (İ.Kaygusuz, *agy*, s.116) Bu Latin güçlerinin, Yunanistan yarımadasında uzun yıllardır egemenlik kurmuş Franklar ya da Frenkler olduğunu görüyoruz. Mikhael Palaiologos, kardeşi Konstantinos yönetimindeki bu Türkmen savaşılarını Peloponnesos'a (Mora yarımadasına) gönderdi. Bizanslılar bunların yardımıyla ilk yıl (1263) büyük başarılar kazandılar. Güney Yunanistan'daki savaşlar, ilk başarılardan sonra kötüye dönmeye başladı. Ücretleri düzenli ödenemeyen Türk savaşıları Frankların tarafına geçtiler. Bunu üzerine, bu bölgeye kadar zaferler kazanarak ilerlemiş olan Bizanslılar büyük bir bozguna uğrayarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. (G.Ostrogorsky, *agy*, s.419)

Düşüncemize göre Hacı Bektaş Veli'nin, bütün bu olaylarla ilişkisi vardır ve yakından ilgilenmektedir. Genç çobanın bu savaşı erlerden biri olması ve savaş sonrası ya da kaçarak, Hacı Bektaş'ın keşiş muhiblerinden birinin yanına sığınmış olması çok olasıdır. Keşiş'in, Hacı Bektaş'ı tanıyan ve ona bağlı bir genç savaşıyı korumuş olduğu, sonra ülkesine gönderdiği anlaşılıyor.

Saru Saltuk Dede 12 bin kişilik Türkmen gücünün başında İmparator'a savaşı asker kiralayarak, karşılığında Balkanlar'da yerleşmek üzere yola çıkmadan önce pirinden "destur" almıştı. Olasıdır ki Hünkar Hacı Bektaş *FEVAİD*'in ona verdiği öğütler bu döneme rastlamaktadır:

"Bir gün Hacı Veli Saru Saltuk'a buyurdu ki: 'Diğer şeyhlere yüzünü çevirme; onların sohbetleri zarar verir. Bizim nazarımız ise güneştir. Mürid taştır. Ancak kati teli taş (yetenekli mürid), güneş ışığıyla yakuta dönüşür. Diğer şeyhlerin nazarları gölge gibidir ki, kabiliyetli taş güneşin feyizli ışığından gölgeye giderse, değerli taş dönüşmez.'" (*agy*, s.73)

“Ve Hacı Bektaş kendini Saru Saltuk’a göstererek buyurdu: ‘Hangi ermiş veliyi bulmak istiyorsan, gerçekte o benim; istediğini-dileğini ondan elde et.’ (agy, s.76)

Hacı Bektaş Veli’nin Hakka Yürümesi, Tarih Saptama Ve Sonuç

Hünkar’ın yaşamı boyunca attığı her önemli adım kerametler dizgesinde yer aldığı gibi hakka yürümesi, yani ölümü de aynı dizgenin son halkasını oluşturmuş. Şimdi Hünkar Hacı Bektaş Veli’nin, hakka yürürken gösterdiği bu kerameti inceleyerek, anlatılanların içine neler gizlenmiş görelim. Aslında özgün keramet değil; onu Ali donunda görmüş ve Şahı Merdan’ın kendisinde zuhur ettiğine inanmış Alevi toplumu, Ali’nin “kendi cenazesini kendisinin taşıması” kerametini Hacı Bektaş Veli’ye aktarmıştır. Ali’nin, oğulları Hasan ile Hüseyin’e söylediklerini Hacı Bektaş Veli, sürekli hizmetinde bulunan halifesi Saru İsmail’e söylüyor:

“Sen benim has halifemsin. Bugün Perşembe, ben bugün ahirete göçeceğim. Göçünce kapıyı ört, dışarıya çık ve Çiledağı tarafını gözle. Oradan bir bozatlı gelecek, yüzüne yeşil bir örtü urunmuş. Bu kişi atını kapıda bırakıp içeri girecek ve bana yasin okuyacak. Attan inip selam verince selamını al ve onu ağırla. Hulle donundan kefenimi getirecek ve beni yıkayacak. Beni yıkarken su dök, ona yardım et. O, ceviz ağacından tabut yapıp, beni tabuta koyacak. Sonra beni gömersiniz. Sakın onunla söyleşmeyin...”

Hünkar hem Saru İsmail’i hem de diğer müritlerini ilgilendiren bazı vasiyetlerde bulunduktan sonra kendi isteklerini şöyle sıralıyor:

“Öğüdümü tut. Ben ahirete göçtükten sonra bin koyunla yüz sığır kurban et. Bütün halkı çağır; hizmet et,

onları doyur. Yedinci ve kırkinci gün helva dök; korkma erin harcı eksilmez. Ne kadar mürid, muhip varsa davet et onları, topla. Öğüt ver ağlamasınlar... Biz yok olmayız, don değiştiririz.”

Saru İsmail herkese haber salar, toplanır gelirler. Hünkar hakka yürümüştür. Söylediği gibi bozatlı gelir, içeri girip cenazeyi yıkar ve kefenler. Yetmiş saf olan cemaatin önüne geçerek namazını kıldırır. Hünkar’ın cenazesi toprağa verildikten sonra, bozatlı geldiği gibi atına atlayıp yola düşer. Saru İsmail dayanamaz peşinden yetişince:

“ ‘Namazını kıldığın, yüzünü gördüğün hakkı için’ dedi, ‘kimsin sen? Bana bildir.’ Bozatlı er, Saru İsmail’in niyazına dayanamadı, yüzündeki peçeyi kaldırdı. Birden, Saru İsmail’in karşısında Hünkar beliriverdi. İsmail, atının ayaklarına kapandı ve: ‘Erenler Şahı’ dedi, ‘lütfet suçumu bağışla; otuzüç yıldır hizmetindeyim, seni bilememişim...’ ” (*Vilayetname*, Haz. A.Gölpınarlı, s.88-89; Haz. E.Korkmaz, s.161-162)

Yukarıda söylediğimiz gibi Hünkar’ın kendi cenazesini kendi yıkaması, namazını kıldırması Hz. Ali’ye atfedilen kerametın yinelenmesidir. Bu keramet Hacı Bektaş ile Ali’nin aynılaştırılmasını gösterdiği kadar, görünüşte öldükleri; aslında yokolmadıkları ve aralarında dolaştıklarına inandıklarını belirler. Maddenin yokolmayacağı; biçim değiştireceği ve dönüşüme uğrayacağı tartışmasını da gündeme getirir bu inanç.

Hacı Bektaş’ın hakka yürümesini, yani ölümünü anlatan bu *Vilayetname* metninde iki önemli nesnel bilgi gizlidir: Birincisi, Hünkar dünyadan göçerken Sulucakarahöyük’ün, daha doğrusu Dergah’ın ulaştığı yüksek ekonomik düzey. Anadolu ve Rumeli’ye dağılmış 36 bin halifesinin çerağ uyandırıp, cem-cemaat yaptıkları; çerağ hakkı ya da hakullah olarak bağışların buraya ulaştığını düşünürsek bu durum daha iyi anlaşılır.

Hünkar'ın Horasan'dan Kalenderi konukları geldiğinde, Kadıncık Ana'ya harcaması için postunun altından çıkarıp bir avuç altın verip, eksildikçe gel demesi; Güvenç Abdal'ı bin altın nezir (hakkullah) için Hindistanlı bir sarrafa göndermesi *Vilayetname*'de birer keramet olarak sunulmaktadır. (A.Gölpınarlı, *agy*, s.63, 76-77) Bunlarla birlikte Sulucakarahöyük'te yazımızın başlarında değindiğimiz üretime dönük çalışmalar ve yeni uygulamalar, Dergah'ın ekonomik düzeyini yükseltirken, inançsal, eğitimsel ve kültürel etkinlikleri de o derecede artırıyordu. Hünkar'ın ölümünden sonra onun adına bin koyun ve yüz sığır kurban kesilerek, halka şölen veriliyor. Yedinci ve kırkıncı gün bu konuklara helva yapılıyor. Bu şölen gösteriyor ki, Dergah bir anda 25-30 bin kişiye yemek verecek, doyuracak durumdadır.

Ne yazık ki, Dergah'ın gelir ve harcamalarını gösterir hiçbir belge gelememiştir günümüze. Buna karşılık Şeyh Safi (1252-1334) zamanında Erdebil Tekkesi'nde fakir halka yemek verildiğinde günde bin koyun kesildiğini biliyoruz. Yine bu tekkenin günümüze ulaşan yıllık erzak gereksinimi listesinde görüldüğü üzere; yılda 142,5 ton pirinç harcanmaktadır. (Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Ankara-1992, s.11)

Hacı Bektaş Veli'nin öldüğü yıllarda Erdebil Tekkesinin adı bile edilmiyor, Şeyh Safi ise 20 yaşlarındaydı. Bu karşılaştırma bize, Hacı Bektaş'ın ölüm şöleni için verilen rakamların doğruluğunu ve Dergah'ın varlık düzeyini onaylıyor.

Metinde gizli ikinci bilgi, Hacı Bektaş'ın ölüm yılını hesaplayabileceğimiz bir sayıdır. Saru İsmail 33 yıl Hünkar'a hizmet ettiğini söylemektedir. Çok büyük olasılıkla, 1240'dan, yani savaşın dışına çıkarıldığından beri Hacı Bektaş'ın hizmetinde bulunuyordu. Birlikte Sulucakarahöyük'e gelmiş ve ona en yakın halifesi olarak ölümüne değin yanıbaşında olmuştu. Hicri tarihin her 33 yılında, miladiye göre bir yıl fazlalığı düşüp, 1240'a

eklersek 1272 tarihini buluruz. Bu rakam Hacı Bektaş'ın en son ve en tutarlı kabul edilen ölüm tarihidir. Bu yaptığımız hesabın geçerliliğini savunuyor ve bunu *Hacı Bektaş'ın 1272-3'de bu dünyadan göçmüş olduğunu* onaylayan bir *Vilayetname* kanıtı olarak sunuyoruz.

Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin yaşamı boyunca toplum için yaptığı onca güzel işler, birer keramet yumağı olarak günümüze taşınmıştır. Onları tel tel sağıp, her birinin dayandığı tarihsel ve sosyo-ekonomik özü ortaya çıkarmak; elle tutulur, gözle görülür ve hissedilir maddi temelleri saptamak araştırmacıların gerçek görevi olmalıdır. Bu büyük kişiyi, bir inanç ve düşünce önderini; 13.yüzyıldan çağlar aşarak günümüze ışık tutmuş bu tarihsel kişiliği bilim ve akıl dışı söylenceler sarmalı içinde değerlendirmeye kimsenin hakkı yoktur.

Yüzyıllar önce: *“Bilimle gidilmeyen yolun sonu karanlıktır”* demiş olan Ulu Hünkar'a bu kötülüğü yapmayalım. Onun gerçek dünyasına girip, öyle tanıtalım. Özellikle Alevi-Bektaşî toplumu Hünkar Hacı Bektaş Veli'yi doğru tanımalıdır. Namazında orucunda zahid (ibadet düşkünü) müslüman gösterip sünnilenlere, Ahmet Yesevi tarafından Anadolu'da Türklüğü yaymak için gönderilmiş türkçü şeyh sayanlara ve ikisinde birleştirip, Türk-İslam sentezinde başköşeye oturtmak isteyenlere Hünkar'ı teslim *edemeyiz*. Ve ne de dünyadan elini çekmiş, tek başına inziva deliğinde *“riyazat ve ibadatla iştigal edip”* kerametler göstermiş bir ermiş gibi görenlere *bırakamayız*.

Onun yolu dünyasal yaşamı daha iyiye, daha güzele götüren materyalizmin ve aklın yoldur. *Aleviliğin Babai ihtilalci siyasetinin ürünüydü Hacı Bektaş Veli*; onun düşünce ve felsefesi, dünyayı değiştirmek için 16. Yüzyılda Kızılbaşlık siyasetine temel oldu, tıpkı Babek-Karmati siyasetlerinin 3-4 yüzyıl sonra Babailiği yarattığı gibi.

Bugün bu siyasetlerin son halkası Sosyalizm-Komünizmdir;

Aleviliğimizi, Kızılbaşlığımızı inkar etmiyorsak, başka siyasetlere teslim olmaz ve Hünkar'ımızı da onlara bırakmayız!

KERVAN Sayı 62 EK Ağustos 1996

EMAR VAKFI

“DOĞRUYU SÖYLEMEKTEN GERİ DURMA!”

Hacı Bektaş Veli’yi Tanımak, Anlamak ve Anlatmak Üstüne

Hünkar Hacı Bektaş Veli’nin yaşamı boyunca toplum için yaptığı onca güzel işler, birer keramet yumağı olarak günümüze taşınmıştır. Onları tel tel sağıp, herbirinin dayandığı tarihsel ve sosyo-ekonomik özü ortaya çıkarmak; elle tutulur, gözle görülür ve hissedilir maddi temelleri saptamak araştırmacıların gerçek görevi olmalıdır. Bu ulu kişiyi, büyük Alevi-Bektaşî inanç ve düşünce önderini; 13. yüzyıldan çağlar aşarak günümüze ışık tutmuş bu tarihsel kişiliği, bilim ve akıl dışı söylenceler sarmalı içinde görmeye ve orada bırakmaya kimsenin hakkı yoktur. Yediyüz elli yıl önce: “Bilim bütün değerlerin üzerindedir ve bilimle gidilmeyen yolun sonu karanlıktır.” demiş olan Hünkar’a bu kötülüğü yapmayalım. Ama ne yazık ki kötülüğün her türlü yapıyor. Onun nesnel dünyasına girip tanıtmak gerekirken, işte bu yapılmıyor. 13. yüzyıl Anadolu’sunda yükselen sosyal ve siyasal mücadeleleri; Selçuklu-Moğol-Bizans ilişkilerini, çağın toplumlarının sosyo-ekonomik ve inanç yapılanmalarını iyi incelemeden bunu yapmak zaten olası değildir...

Bu Kişilikler Hacı Bektaş Veli Olamaz!

Hiçbir tarihsel kişilik, Hacı Bektaş Veli kadar, böylesine kişiliğine ve konumuna ters değerlendirilip, kendisine yabancılaştırılmamış ve üstüne aykırı gıysiler giydirilmemiştir.

Tarihe ve tarihsel olaylara bakış çarpık ve yöntemler yanlış olunca, ortaya farklı kişiliklerde Hacı Bektaş’lar çıkıyor: Namazında orucunda bir zahid, yani aşırı ibadet düşkünü şeriatçı Sünni müslüman(!); Ahmet Yesevi tarafından Anadolu’da Türklüğü ve Türkçeyi yaymak için gönderilmiş bir şeyh(!);

Anadolu'yu Türkleştiren ve İslamlaştıran alp erenlerin başı, bir fetihçi(!); Beylerle sultanlarla uzlaşmış ve Osmanlı işbirlikçisi bir tarikat kurucusu(!); Dünyadan elini eteğini çekmiş, tek başına inziva deliğinde “riyazat ve ibadetle iştigal edip” kerametler göstermiş bir ermiş(!); Babai halk ayaklanmalarında gizlenmiş, ayaklanma bastırılınca birden ortaya çıkmış ‘meczip’ ve korkak bir derviş(!)...

Yüzyılın başından beri hakkında yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu, resmi ‘milli devlet’ anlayışı ve ortodoks İslam inancı çerçevesinde yapılmış. Bilimsellik adına yeni yapılan çalışmaların bile, geleneksel bilgilerin yinelenmesinden ve “filan araştırmacıya, filan yazar ve Prof’a göre”den öteye, bu çerçevenin dışında olduğu söylenemez. Yeni görüşler, değerlendirme ve yorumlar üretme gereksinimi duyulmadan, sadece alıntılar ve dipnotlarla bilimsel inceleme ve makaleler yazılabileceğine, ya da bunlara “bilimsel” denilebileceğine biz inanmıyoruz. Onun içindir ki, Hacı Bektaş Veli’yi bu anlayış ve değerlendirmelerin hiçbirini tanımlayamaz. Çünkü bunların hiçbirisi değildir. Çağları aşarak günümüze ışık tutan Hünkar’ın yolu, dünyasal yaşamı daha iyiye, daha güzele götüren bilimsel düşüncenin-materyalizmin ve aklın yoldur. Özellikle Ulu Pir bilerek ona inanan ve yolunu süren Alevi toplumu, Hünkar Hacı Bektaş Veli’yi çok iyi tanımalıdır. Bu Kişilikler Hacı Bektaş Veli Olamaz!

Hacı Bektaş’ı İyi Tanımadan Anlayamazsınız

Ağustos ayının üçüncü haftasında üç gün sürecek olan Hacıbektaş ilçesindeki şenliklere yüzbinlerce Alevi-Bektaşî can akın edecek. Bunların büyük çoğunluğu bu resmi şenlik eğlencelerine katılmak için değil, Hünkar’ın dergahına gidecekler; Çilehane, Kulunçkaya, Pir tepesi, Alıç ağacı, Beştaşlar, Hamurkaya gibi keramet söylencelerinde adı geçen yerler ziyaret edilecek. Türbelerde

dualar edecek, temsili Cemler yapacaklar; Hacı Bektaş Veli'den yeniden kerametler bekleyecek; "dildeki dilekleri, gönüldeki muratlarını" isteyecekler. Alevi toplumu da Hünkar'a bu gözle bakmayı sürdürürlerse, onun tarihsel kişiliği ve büyük insanlık önderliğini asla anlayamayacaklardır.

Ve Hacı Bektaş Yeli Şenliklerinde Cumhurbaşkanı, Başbakan, iktidar ve muhalefet parti liderleri, bakanlar, kısacası tüm devlet erkani hazır bulunacaklar. "Alevilerin birinci sınıf(!) vatandaşlar olduğu" (TC Devleti en yetkili ağızdan vatandaşlarını sınıflara ayırdığını itiraf etmiştir. Eğer Aleviler birinci sınıf(!) vatandaşlarsa, 2. 3. 4. vb.sınıfları da açıklamalıydı bu yetkili ağız) üzerine nutuk atacak. Hacı Bektaş Veli'nin Alevi toplumuna, "Eline, beline, diline sahip ol!" gibi bireysel ahlak kuralı olarak hediye ettiği, "İncinsen de incitme" sözünü yineleyerek Alevileri edilgenliğe, boyuneğmeciliğe itmek için tatlı diller dökecek. (Bu en yetkili ağız, eğer samimi olsaydı, Hünkar'ın manevi huzurunda, Alevilere yaptıkları baskı, zulüm ve haksızlıklar için bu inanç toplumundan özür dilerdi, - kaldı ki, tarihin derinliklerindeki Alevi kırım ve kıyımlarının hesabını vermenin zaten altından kimse kalkamaz- onlara Hacı Bektaş'ın "Bir olalım, iri olalım ve diri olalım" toplumsal ilkesini anımsatırdı.) Hatta "Hacı Bektaş'ın, Yunus'un gittiği yolu benimsedikleri" yalanlarını atacak ve sanki sorun orada düğümleniyormuş gibi "Yavuz ile Şah İsmail'in barıştırılacağı" türünden saçma sözler edeceklerdir. Hacı Bektaş Veli'nin, "Anadolu'da Türklüğü, Türkçeyi ve İslamlığı yayan, büyük Türk-İslam büyüğü olarak, onu izleyen Alevi-Bektaşilerin, Sünni müslümanlardan farkı olmadığını" sıkılmadan anlatacaklardır.

İşte Farklılıklar!...

Hacı Bektaş'ın *Makalat*'ından (Haz. Sefer Aytekin, *Makalat*, İst. 1954, s.27, 36),

“Pes imdi, abidlerin (sürekli ibadet düşkünleri Sünnilerin) taatları (ibadetleri) namazdır, oruçtur, zekattır, haccdır... Nefir-i am (asker) olucak gaza eylemektir (savaş yapmaktır)... gusl eylemektir. Ve arzuların istemeyüb dünyayı terk itmektir... ahireti sevmektir... Ve halleri (görünüşleri) birbirin incitmemektir. Pes kibir ve haset ve buhul ve adavet bunlarda hemandır (işte böyle, büyülenme ve kin tutma ve hasislik ve düşmanlık ancak bunlardadır) ...

“Amma, muhiblerin (sevgi düşkünü, sevgiyi öne alan Alevilerin) taatı münacaattır (dua etmektir), seyirdir (Hakka doğru yolculuk), müşahededir (Hakkı gözlem), arzularına ermektir. Ve Çalap Tanrıyı bulmaktır. Ve kendülerin yavu kılmaktır (Tanrıyla birleşip kendini yitirmek)... Ve halleri birüküb bir olmaktır (Tanrıyla bir olmak, tanrılaşmaktır). Bunların dahi hemandır (Bunlarda da ancak bu inanç-ibadet vardır)... Eger muhiblere sorsalarkim, Tanrıyı nice bildiniz. Pes, muhibler cevap verelerkim, kendü özümüzden bildik ve hem kendü özümüzü Çalap Tanrıdan bildik (kendi özümüzde Tanrıyı, Tanrıdan de kendimizi bildik, onunla bütünleştik) ... “

sözlerini okuyan, anlayan Alevi canlar devlet erkanının bu konuştuklarına sadece gülümseyecek ve onların sinsi niyetlerini gözardı etmeyecektir. Ama Hacı Bektaş Veli’yi tanımayan, sözlerinin anlamına varamıyan Aleviler, ya da anlamak ve öğrenmek istemiyen çıkarıcılar bu konuşmalardan hoşnut olacaklar ve oy deposu olmayı sürdüreceklerdir...

Biz, Hacı Bektaş Veli’nin söylencesel yaşamı, kerametleri ve yapıtlarına nesnel bakışla ve geleneksel bilgilere, anlatılanlara eleştirel yaklaşarak gerçekliğe kavuşturulabilir düşüncesindeyiz. Dönemin sosyo-ekonomik ve siyasal koşullarının yarattığı Hacı Bektaş Veli’nin gerçek dünyasına ancak bu yöntemle girilebileceğine inanıyoruz.

Birkaç yıldan beri Hacı Bektaş Veli üzerinde yaptığımız inceleme ve araştırmaları,

- 1- “*Vilayetname* ve Hacı Bektaş Veli Kerametlerinin sosyal, ekonomik, tarihsel ve siyasal bağlamda nesnel temelleri”,
- 2- “Hacı Bektaş Veli’nin ‘*Makalat*’ ı ve Said Emre”,
- 3- “Hacı Bektaş Veli ve Babai ayaklanması”

bölümlerinden oluşan ve Hünkar’ın “Bilim Bütün Değerlerin Üzerindedir” sözünü başlık yaptığımız, yayına hazır bir çalışmamızla, Hacı Bektaş Veli’nin maddesel dünyasına girmeyi denedik...

İncelemelerimizden çıkan sonuca göre, Horasanlı genç batını dervişi Hacı Bektaş, Yeseviliğin yaygın olduğu Türkistan’dan çıkmış Anadolu’ya yerleşmek üzere gelmektedir. Hacı Ahmet Yesevi’nin (ö. 1167-1169) halifelerinden olan, büyük olasılıkla hocası Lokman Perendi hâlâ yaşamaktaydı. Belki onun isteği üzerine, ünü oralara kadar ulaşmış Rum’da (Anadolu) oturan hemşehrisi Baba İlyas Horasanî’yi görmek ve ona katılmak amacındadır.

İran, Irak, Suriye ve Arabistan’daki kutsal yerleri dolaşarak Güneydoğudan Anadolu’ya girer Hacı Bektaş. Burada Abu’l- Vefa yolağından olan Dede Garkın’ın -ki Baba İlyas’ın da Piridir-elinden geyik derisinden Elifi taş giyip, nasip aldığı *Vilayetname*’de belirtilmektedir. O yıllarda, yani 1230’ların ortalarından itibaren, göçer ve yerleşik Alevi halklarla (Türkmen ve Kürt), yerli Hristiyanlar arasında Baba Resulullah olarak tanınan Baba İlyas’ın geniş propagandası yapılmakta ve Selçuklu sultanı ve feodal beylerinin zulüm ve baskılarına karşı ayaklanma hazırlıkları sürmektedir. Ayrıca “Tanrının elçisi Baba (Baba Resu’l Allah)”, yani peygamber olarak inanılan Baba İlyas’ın, en önemli halifesi Şamlu Baba İshak da bölgede çok geniş söz sahibiydi; kentlerde yaşayan feodalların topraklarını boğaz tokluğuna

işleyen köylüler, göçerler ve tüm ezilmekte olan inanç ve etnik toplulukları arasında Baba Resul'un siyasetini yapıyor, onları örgütlüyordu. Kuşkusuz Hacı Bektaş Baba İlyas'tan önce Baba İshak'la burada tanıştı ve görüştüler. Böylece daha başlangıçta Babai hareketinin içine girmiş bulunuyordu.

Bölgede çok sevilip sayılan Baba İshak'la birlikte Hacı Bektaş da, orada bir süre kalıp bilgi ve görgüsü, eylemleriyle halkı aydınlatarak tanındı, büyük saygınlık kazandı. Sonra Dede Garkın, olasılıkla Baba İshak'ın yanına katarak onu Baba İlyas'ın dergahına Amasya'ya göndermişti. Bize göre, Babai ayaklanmasındaki en büyük hizmeti ise, Kayseri ve Kırşehir civarında Bizans sınır boylarında, yani Uc'larda yaşayan Türkmenler'in harekete katılmalarını sağlama çalışmasıdır.

Gerçekte Hacı Bektaş'ı 57 bin Rum erenlerine gözcülük yapan Karaca Ahmed'e, peyik (elçi) olarak yollayan Baba İlyas idi. Horasanlı Hacı Bektaş, Rum Gazileri (Gaziyan-i Rum) ve Rum Bacıları (Bacıyan-i Rum) örgütlerini harekete bağlamıştır. Kardeşi Menteş'i 1240 yılı içinde Sivas savaşı sırasında şehit veren Hacı Bektaş, hareketin son çarpışması olan Malya'dan önce, bilinçli olarak savaşın dışına çıkarılarak Kendek'te Hacı Bereket'in yanına gönderilmiştir. Bu buyruğu, bizzat baş kumandan (Server-i leşkeran ol Şehbaz), halifesi bulunduğu Şamlu Baba İshak Baba vermiştir. Elvan Çelebi, Menakıbu'l Kudsiyye'de olayı 1992 ile 2016 arasındaki beyitlerde anlatmaktadır.

"Yolumuz, ilim irfan ve insanlık sevgisi üzerine kurulmuştur ve ilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır. Bilim bütün değerlerin üzerindedir" diyen Hacı Bektaş Veli, bu ayrılışın üzerinden daha on yıl geçmeden Sulucakarahöyük'de tekkesini kurmuş ve Alevi-Bektaşî öğretisini yaymaya başlamıştır. Bir küçük yerleşme olan Kendek'te oturduğu anlaşılan, aralarına gönderildiği Bereket Hacı ve onun çok sayıda "edep, ilim ve hilm sahibi halifeleri" de kendisine yardımcı oldukları yadsınamaz.

Geleneksel bilgiye göre, Hacı Bektaş Veli, Sulucakarahüyük'te Çepni Türkmenlerinden Yunus Mukri'nin yanında kalarak kırımdan kurtulmuştur. Ancak Elvan Çelebi'nin verdiği bu önemli bilgi, onun daha önce Kendek'te Bereket Hacı ve halifeleri arasında kalıp iyice olgunlaştığını gösteriyor.

Hacı Bektaş Dergahı, Sünniliğin medreseleri karşısında, günün bilimlerinin ışığı altında ve onu aşarak, Alevi-Bektaşî öğretisinin kurallarının öğretilip uygulandığı *Halk Üniversitesi* konumu kazanmıştır. Hiç kuşkusuz bunda, başta Bereket Hacı ve çevresi olmak üzere, Malya yenilgisiyle ardından gelen Babai-Alevi kırımından kurtulmuş bulunan Baba İlyas halifelerinin büyük katkıları vardı.

Sulucakarahüyük aynı zamanda, 24-25 yıl içinde, yani 1246-7'lerden (Gıyaseddin Keyhusrev'in ölümünden sonra) Hünkar'ın ölümüne (1270-72) dek, Anadolu'da güçlü bir merkezi yönetim kurulması için politika üreten yer olmuştur. Hacı Bektaş Veli'nin, el verdiği ve icazetledirdiği 360 halifesini Anadolu'nun dört bir yanına ve Balkanlara kadar göndermiş ve onların siyasal doğrultuda birçok eylemlere katılmış olması; Moğol istilacılar ve korumalığındaki Konya Selçuklu feodal devletine karşı İzzettin Keykavus'un desteklenmesi bunun açık kanıtlarıdır. Büyük olasılıkla Dergah'ta saklanıp, yetiştirilen ve resmi tarihin Cimri diye adlandırdığı İzzeddin'in oğullarından Siyavuş'u Konya'da padişah yaparak kendisi başvezir olan Karamanoğlu Mehmet Bey hareketi de aynı Sulucakarahüyük siyasetinin ürünüydü. Bu dönemlerde hangi Anadolu beyliğini incelemiş olsanız, oraya yerleşmiş ve etkin bir veya birkaç Hacı Bektaş halifesi bulursunuz.

Bu çalışmamızla bir tartışma başlatmak istiyoruz. Umarız tarihçi ve araştırmacı çevreler, bu çabayı ve Hacı Bektaş üzerine yeni ve gelenekselliğe aykırı söylemleri görmezlikten gelmezler. Aşağıya, çalışmanın birinci bölümünde işlenen, *Vilayetname*'deki Hacı Bektaş Veli'nin Kırşehir beyi Nureddin Caca'ya gösterdiği

kerametlerden yola çıkarak yorumladığımız, Mevlana Celaleddin’le aralarındaki kişilik, düşünce ve siyasi çelişkileri konusunu kısaltarak aşağıya alıyoruz:

Kana Dönüşen Abdest Suyu, Nureddin Caca ve Mevlana Celaleddin

Vilayetname’de Kırşehir (timar) beyi Nureddin Caca ile Hünkar arasında geçen keramet olayları göstermektedir ki, Moğol yandaşı yönetim, Hacı Bektaş Veli’nin Sulucakarahöyük’e yerleşip kalmasını istemiyordu...

“Saru, Hacı Bektaş’ın, İdris’in evinde karar kıldığını köylülere kötü sözlerle anlattı. Köylü de, derviş Kadıncık’ı seviyor da onun için evinde oturuyor, diye dedikoduya başladı. Birgün İdris’e, ‘utanmaz mısın dedi, şu dervişi evinde besleyip durursun; izin ver, başını alsın nereye gidecekse gitsin.’ İdris, ‘Saru’ya sen işine git, senin bu halden haberin yok; gördüğün derviş, zahir batın vilayet eridir’ dedi ve Hünkar’dan gördüğü kerametleri anlattı .. “(*Vilayetname*, Haz. A.Gölpınarlı, s.28-29; Haz. E. Korkmaz, s.56-59)

Bu sözlerle başlayıp, Nureddin Caca’yla Hünkar’ı karşı karşıya getirerek, Caca’nın başına kerametle işler açtırılan bu bölüm içinde ilginç bilgiler saklıdır. “Elmalar” söylencesini işlerken açıkladığımız gibi Saru, Hacı Bektaş aleyhinde çok uğraşmış. Ama her seferinde, keramet gösterileriyle (!) yenilgiye uğramış ve kendine yandaş bulamamıştır. Gerçekte, *Vilayetname* yazarı ya da “menakıb” toplayıcısının dediği gibi daha başlangıçta hemen Nureddin Caca’ya gitmediği anlaşılıyor.

“Saru ...’ne doğru yola çıktı. Nureddin Konya’ya vardı. ‘Sultanım dedi, kardeşimin evine bir derviş geldi, garip bir kimse. Kalkıp bir yere gitmez. Bir adam gönderin de bu dervişi ordan yollasın. Bunun üzerine Nureddin Hoca, bir naip

gönderdi...” (agy)

Nureddin Caca’nın adamına Hacı Bektaş’ın, “mülk sahibi gibi konuşuyorsun, beni buradan kimse çıkaramaz. Var git yoluna!” diye korkusuzca konuşmasının ardında keramet gücü mü vardı diyeceğiz? Elbette ki, hayır. Arkasında siyasi bir güç oluşturmamış olsaydı, Caca’yı, hemen atına atlayıp Sulucakarahöyük’e gelecek kadar kızdırır mıydı?

Nureddin Caca’nın, Hacı Bektaş’ı sakalı-bıyığı ve tırnaklarının uzunluğu ve namaz kılmaması nedeniyle - *Vilayetname*’ye yansıtılan - yargılama sahneleri ne anlama gelmektedir? Hünkar, sakal-bıyık ve tırnak sorgulamasında, “şahin perçemsiz, şahin pençesiz olmaz!” derken güvercin değil, korkusuz bir şahin olduğunu ortaya koymuş. Şeriata uyup, abdest alıp namaz kılmaması istendiğinde, kendisine verilen abdest suyunu kan olarak nitelemiştir.

Hacı Bektaş’ın suyu kana çevirmesi (kerameti) Ahmet Eflaki’nin *Ariflerin Menkıbeleri* (çev. Tahsin Yazıcı, cilt 1, s. 345, Hikaye, 476) adlı yapıtına da yansımıştır. *Vilayetname*’den yaklaşık kırk yıl önce yazılmış olan bu kitapta olayın geçmesi önemli ve birçok şey açıklamaktadır. Ama ilginç olan, bu Mevlevi kitabında, *Vilayetname*’de yeteri kadar açık olduğu üzere Nureddin Caca’nın Sulucakarahöyük’e, Hacı Bektaş’a gözdağı vermek ya da onu cezalandırmak için değil, tersine onun hizmetine gittiğinden sözedilmektedir.

Ama aşağıda vereceğimiz bazı metinlerde Nureddin Caca’nın kimin adamı ve Mevlana’ya ne derece yakın olduğu da ortaya çıkacaktır:

“Pervane’nin Yar-ı Gar’ı ve naibi, Kırşehir vilayetinin emiri ve Mevlana’nın candan müridi Caca’nın oğlu emir Nureddin, bir gün Mevlana hazretlerinin yanında, Hacı Bektaş-ı Horasanî’nin kerametlerinden bahsediyordu: ‘Bir

gün Hacı Bektaş'ın hizmetine gittim. O dış görünüşe hiç saygı göstermiyor, şeriata uymuyor ve namaz kılmıyordu... Ona mutlaka namaz kılması gerektiğine dair ısrarda bulundum. O, 'Git, su getir de abdest alayım, taharetleneyim' diye buyurdu. Testiyi kendi elimle doldurup onun önüne getirdim. Maşrapayı alıp bana verdi ve: 'dök!' dedi. Onun eline su döktüğüm vakit, berrak suyun kan olduğunu gördüm. Bu durum karşısında şaşakaldım.' Mevlana Hazretleri: 'Keşke kanı su yapsaydı; çünkü temiz suyu kirletmek o kadar büyük hüner değildir... (Ama) bu kişide o güç yoktur. Buna israfın değiştirilmesi derler ki, Kuran'da: 'Şüphesiz israf edenler şeytanın kardeşleridir.' (Kur'an, XVII, 27) buyrulmuştur. Has tebdil (değişim) senin şarabının sirke olması ve güç sorununun çözülmesidir. Senin alçak bakırın saf altın olur, kafir nefsin islam olur...' Hemen o anda Nureddin, baş koyup, Hacı Bektaş'a gösterdiği istekten vazgeçti..." (Ahmet Eflaki, Çev. Tahsin Yazıcı, *agy, I*, s.345, Hikaye. 476)

Mevlana Celaleddin'in Hacı Bektaş'a karşı bu kadar nefret ve düşmanlığı nereden kaynaklanıyordu? *Kur'an*'dan 17. Surenin 26. Ayetini (Bir de akrabaya, yoksula yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma.) tamamlayan 27.ayeti (Zira böylesine israfta bulunanlar şeytanların dostları, kardeşleridir) ilgisiz bir biçimde, Caca'nın anlattıklarına kanıt göstererek, Hacı Bektaş'a "şeytanın kardeşi" demesi ve onu "insan yüzlü iblislerden" sayması nasıl bir kine dayanıyordu?

Acaba Caca'nın Hacı Bektaş'a yakınlaşmasıyla onu kaybetmesinden mi korkuyordu?

Biz burada metnin aynısını verdik. Abdülbaki Gölpınarlı ise bu olayı kendi yorumunu katarak ve sonunda, "Hacı Bektaş, ihtimal böyle bir hokkabazlık yapmıştı, belki yapmamıştı. Fakat menkabeden aradaki ayrılığı ve Mevlana'nın keramet hakkındaki

telakkisini anlıyoruz” demektedir. (Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlana Celaleddin, 4.basım, İstanbul-1985, s.238)

Kitabında Mevlana ile karşılaştırdığı 3-4 sayfa içinde, onu sürekli küçük düşürücü cümlelerle anması, “Hacı Bektaş’ın bütün manasıyla batını inanışların bir mürevvici (yayıncısı), *Makalat*’ın da açıkça gösterdiği gibi Batını Dai’si olmasıydı” (A.Gölpınarlı, *agy*, s.237 diyen Gölpınarlı, ancak, ortodoks müslüman olarak aşağılık bir suçmuşçasına, baştan bu doğru hükmü verdikten sonra onun hakkında olumsuzluklarını sıralıyor. Oysa Mevlevi Dedesi Ahmet Eflaki’nin kitabında anlatılan olayda, yukarıda belirtildiği gibi hiç ilgisiz yere bir Kur’an ayetini kanıt göstererek, asıl Mevlana “hokkabazlık” yapmıştır. Eğer olay Eflaki’nin yazdığı gibi geçmişse Mevlana Celaleddin, Nureddin Caca’yı Hacı Bektaş’tan uzaklaştırmak için son çare Kur’an’a başvurmuş ve onun “insan yüzlü iblis(!) olduğuna” Caca’yı inandırmıştır.

Mevlana Celaleddin Rumi’nin Özel Mektuplarında Yansıyan Karakter Yapısı Ve Siyaset Anlayışı

Yine A. Gölpınarlı diyor ki:

“Mevlana, ‘beyler halkın ve kendilerinin işleriyle uğraşsınlar da bize zahmet vermesinler’ demiştir. Hatta Taceddin Mutez’in gönderdiği üç bin altını geri yollamış, Sultan Rükneddin’in gönderdiği üç kese altını ise hendeğe attırmıştı ... O, bütün ömrünce kendisi için değil başkaları için yaşamaktaydı.”(Abdülbaki Gölpınarlı, *agy*, s.221-223)

Peki, Mevlana Celaleddin’in, Gölpınarlı’nın bizzat kendisi tarafından Türkçeleştirilip yayınlanan mektuplarına ne demeli? Beylere, emirlere, vezirlere yazdığı mektuplardaki o dalkavukluklar, övgüler, yağçekmeler ve yakınlarına, ailesi bireylerine çıkar-menfaat talepleri nasıl açıklanır, bilemiyoruz.

Önce yakın dostu Çelebi Hüsameddin için Ekmeleddin

Tabib beye yazdığı mektup örneğinden neleri nasıl istediğine bir bakalım:

“ ... Hekimlerin padişahı, yaşayış mücevherlerinin en temizi, en aydını, bela zehirlerinin panzehiri, akıllar ağacının meyvası... düşünceleri yüce ulular ulusu, Hakkın ve dinin Ekmel(eddin)’inin selamları geldi erişti ... Malumunuz olsun ki, bu yıl, şeyhlerin efendisi, zamanın Cüneyd’i ve vaktin Bayezid’i, kalblerin emini, Hak ve dinin Hüsam(eddin)’ı - Allah bereketini daim etsin -, yıkılmış olan bağ duvarını onartmak için çok zahmet çekti, çok masraf etti. Siz de bilirsiniz ki, gönlüm onun masraflarına karşı, bir yardımda bulunmanıza takılmıştır... Sen bize, genişlik zamanımızda güzelliğisin, çetinlik çağında da silahsın, malmülksün.” (Mevlana Celaleddin, *Mektuplar*, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul-1963, s.26-28)

Kendisine en yakın kişi ve özel yazmanı (katibi) Çelebi Hüsameddin’in bağ duvarının onarım masraflarını bile beylere ödeyecek kadar onlarla içli dışlıdır Mevlana. Evinin ve ailesinin geçimi de bu feodal beylerin-emirlerin “hayırları” ve ihsanlarıyla yani bağışlarıyla sağlanmaktadır. Bunu aşağıdaki mektubunda görüleceği gibi tek cümleyle, “Yaptığınız hayırlar yüzünden bu bucakta amandayız...” diye kendisi itiraf etmektedir.

Böyle bir yaşam biçimini seçmiş, bu koşullarda yaşayan kişi halk adamı ya da “halkın adamı” olabilir mi? Şimdiye kadar *Vilayetname*’ye dayanarak, daha doğrusu kişiliğine uyarlanan kerametlerin maddi açımlarıyla göstermeye çalıştığımız. Yapısal etkinlikleri ve nesnel ve inançsal, siyasal her türlü üretime dönük çalışmalarıyla, halk adamı Hacı Bektaş Veli’yi, Mevlana Celaleddin ile bu yönden nasıl karşılaştırabiliriz?

Ama Abdülbaki Gölpınarlı şunları rahatlıkla yazabiliyor:

“Mevlana ... yüksek bir bilgin, eşsiz bir şair ve derin bir

hakim olmakla beraber fikriyle, gayesiyle sözüyle tam bir halk adamıdır. Yunus Emre, nasıl ‘halk şairi’ olmadığı halde, ‘halkın şairi’ olmuşsa (bu karşılaştırma, bizce tartışmaya bile girmeyecek kadar yanlıştır.-İ.K.) Mevlana da halk ulusu değilken. halkın ulusu ve muhtedası olmuştu. Ancak şurası muhakkak ki hiç bir şeyinde ve hiç bir vakit halktan ayrılmamış olan (hangi halktan, feodal beyler ve çeşitli inançları olan Konya aristokrasisinden mi?-İ.K.) Mevlana’nın özlü bilgisi, sonradan kendisine uyanların aristokrat bir zümre haline gelmelerine de müsaitti.” (A.Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin*, s.239)

Elbette ki Mevlana Celaleddin’in, zamanın yüksek bilgini ve Fars (İran) dilinin eşsiz bir şairi olduğunu hiçkimse yadsıyamaz. Özgür düşünceli bir aristokrat mutasavvıftı. Ama Mevlana’ya asla ‘halkın adamı, halkın ulusu (!)’ yaftası yapıştırılamaz!

Mevlana, Pervane’nin damadı Mecdeddin Atabek’in hizmetine oğlu Bahaaddin Yeled’i yolladığında şunları yazıyor mektuba:

“... Gönülden gönüle pencere var. Daimi olsun bu sevgi. ‘Yüce Allah katında en üstün olan şey, yüce Allah için birisini sevmektir.’ Yaptığınız hayırlar yüzünden bu bucakta amandayız; hayır ıssı olanlar da, eminlikle yüce işlere o sayede koyulmuşlardır. .. Adetlerin en hayırlısı, dinin harimini korumak, Müslümanların oturdukları yerleri görüp gözetmektir... Mektubumu getiren Bahaddin, -Allah güzelliğini artırsın- hizmetinize yönelmiştir. Umarız ki inayetiyle görülür de şükrederek, lütfunuzu anarak döner; böylece de bütün muhtaçlar, güzel övüşünüzü koyulur...” (Mevlana Celaleddin, *agy*, s.25)

Nureddin Caca’nın Mevlana ile buluştuğu tarihi saptamaya yarayacak olan, Emir Celaleddin Karatay’a yazdığı mektuptan da

sözetmek gerekiyor:

“Büyük bir adalet ıssı büyük bilgin, iki devlet, iki kutluluk ıssı, adalet döşeyen, mazlumu yetiştirip geliştiren, ihsanı adet edinmiş, sonu düşünür, yoksullara yardımcı, bilginleri yetiştirir, Müslümanlarla Müslümanlığa kuvvet olan, padişahlara sultanlara yardım eden ulular ulusu emir, ... kutlu devlet ve dinin Celal’inin Allah yüceliğini daimi etsin; düşmanının burnunu yerlere sürttürsün; onu kuvvetlendirsün. yardım etsin ona: Kolay şeyi kolaylaştırsın ona, güç şeylerden korusun onu’ (*Kur’an*, 92. 7)... Ululandıkça ululansın... Selam ve duadan sonra size kavuşmak yüceliğine ermeyi, o güzel yüzü görmeyi o kadar istiyorum ki, o özlemimin sınırı yok... Aziz devletinizi dileyenlerden, sizi sevenlerden, nimetlerinize şükreden, lütfunuzu, ihsanınızı yayan, özü doğru, inanç ıssı oğlumuz Nizameddin, adetiniz olan, daima edegeldiğiniz yardımı, ihsanı, lütfu umarak tapınıza (size yalvarmaya, ricaya-İ.K.) geliyor. ‘İçilecek tatlı suyun başı kalabalık olur.’ Pek çok zarar ziyan sebepleri birbiri ardınca geldi: Uygunsuz anlar kolunu kanadını kırdı... Acınacak, esirgenecek bir hale, erişti. Onu bu sınık hale düşüren sebeplerden biri de emirler efendisi, askerlerin yücesi, devlet ve Din Nur’unun naiblerinin ondan on iki bin (dirhem ya da dinar?) almalarıdır. Ancak artanı elinde kalmıştır. Umarım ki elini genişletir de hukukunu diriltmiş olursunuz ... Göstereceğiniz her padişahlık, her lütuf, gerçekte bu duacıya gösterilmiş olacaktır... ” (Mevlana Celaledin, *agy*, s.39-40)

Alaeddin Keykubad’ın Rum asıllı azadlı kölelerinden olup, kendisine on yedi yıl hizmet vermiş olan bu emir, oğlu Gıyaseddin Keyhusrev’den başka torunlarından İzzeddin Keykavus II’ye de hizmet vermiştir. Çok güçlü olan bu feodal bey, yakın arkadaşı Sahih Şemseddin ile birlikte İzzeddin Keykavus’u sultanlığa

gerçek yetkili kılmış (1249) ve kendisi de naib olmuştu. Sultan İzzeddin, Karatay ile birlikte geniş Türkmen desteğiyle, Moğollara başeğme yanlısı kardeşi Rükneddin Kılıçarslan'ın aksine bağımsız siyaset mücadelesi vermektedir.

Mevlana Celaleddin bu mektubu, 1254 yılından önce, yani ellinin iki ya da üçüncü yılında Celaleddin Karatay'ın güçlü naiblik döneminde yazmış olmalı. Moğolların baskısıyla kardeşler arası ikili ve üçlü ortak yönetimler denenmişse de, bu dönem İzzeddin Keykavus II'nin en etkin dönemi değildi. Bu mektupta, "emirler efendisi, askerlerin yücesi, devlet ve dinin Nur'u" gibi övgülere rağmen, Nureddin Caca'yı Karatay'a, nakiplerinin yaptıklarından dolayı adaletsizliğinden şikayet diyebileceğimiz bir çekiştirme görüyoruz. Moğol yandaşı Rükneddin Kılıçarslan'ı tutan emirlerden ve Pervane'nin yakın adamı olan Nureddin Caca'yı Karatay'ın sevmediğini ve rakip durumda olduklarını bilmez mi Mevlana? Bilir elbette; ancak kime, ne zaman ve nasıl yazacağını da bilir Mevlana Celaleddini Rumi...

Öyle sanıyoruz ki, aynı tarihlerde belki de hemen arkasından Nureddin Caca'ya şu mektupları gönderiyordu:

"... layık olanları yücelten, keremlerde bulunan, hayırlar yayan, yoksullara yardımcı olan, müslümanlıkla müslümanlara ışık olan ulu emir, devletin ve Dinin Nur'una eş-dost olsun! Allah yüceliğini daimi etsin; dostları yardım görsün, düşmanları kahrolsun... Bu özü doğru duacıdan selam ve duadan sonra bilsinler ki, bu duacı, kendilerinin, devletlerinin hayır-duasıyla meşguldür. Ey şahsı yanımda bulunmayan, anısı yanımda olan!.. Şunu bildireyim ki: Allah sonunu pek güzel bir hale getirsin, aziz oğlum Nizameddin, işittik, duyduk ki, hayırlar düşünen, yoksulları yetiştirip geliştiren kutlu gönlünüzün gazebine uğramış; bir küstahlıktır etmiş; yüce gönlünüz incinmiş ona. Bu duacı, şefaata ederek

Allah için yalvarmada. Yaptığınız iyi işlere, kulluklara, oruçlarınıza, namazlarınıza, sadakalarınıza üstelik, bu bağışlamayı da belirtirseniz, şüphe yok ki Allah, bütün kulluklarınızı en güzel bir şekilde kabul edecektir. (İlginç değil mi? Mevlana, Caca'nın Tanrıya yaptığı tüm tapınmalarıyla gösterdiği kulluğa, bir yakınını bağışlamasını eşit görüyor. Bunu yapmadığı takdirde namazları, oruçları ve sadakaları boşa gidecek, kulluğunu tamamlamıyacaktır-İ.K.)... Oğlumuz Nizameddin, sizi sevenlerdendir; o devletin sürmesini, artmasını diler; boşuna sizi anarak neşelenir. Bir küçük suç, o da bilmeyerek yaptıysa, bağışlanması... Bu takdirde pek minnettâr olurum; büyük bir sevaba , güzel bir övülmeye erişirsiniz.” (Mevlana Celaleddin, *agy*, s.80-81)

Olasıdır ki, Nureddin Caca'ya karşı işlediği suçtan -ne olduğu bilinmiyor- dolayı naibleri, Nizameddin'in oniki bin dinarına (altın para) el koyarak onu cezalandırmışlardı. Mevlana Celaleddin, Caca'dan “aziz oğlu” Nizameddin'i bağışlamasını dilerken, ona ödediği parayı rakibi durumundaki Emir Karatay'dan tazmin ettirme kurnazlığını gösteriyor. Celaleddin Karatay, onun bu isteğini fazlasıyla yerine getirmiş olmalıdır. Koyu bir Rükneddin ve Pervane yandaşı olan Mevlana'yı saflarına çekme taktiğidir bu; karşısında olan emirler üzerindeki onun mistik etkisini çok iyi bilmektedir.

Mevlana Cellaledin. hiç sevmediği ve hor gördüğü göçer ve yerleşik geniş Alevi Türkmen grupları tarafından desteklenen ve eski düşmanları Moğol istilacılarına karşı çıkmaya zorlanan İzzeddin Keykavus II'yi tutmuyordu. Çünkü ona göre Muhammed'in şeriatını yerine getirmeyen bu heterodoks inançlı (Alevi) Türkmenleri cezalandırmak için, Tanrı tarafından gönderilmişti Moğollar. Annesi hristiyan olan İzzeddin Keykavus'un da, Mevlana çevresine göre İslam şeriatıyla ilişkisi

yoktu; şarap ve işret meclislerinin adamıydı!

Sultan İzzeddin Keykavus'un ve emirlerinin, atabeylerinin bu propagandayı ortadan kaldırma çabalarından birini Ahmet Eflaki'nin kitabında görüyoruz. Bunun gerçekleşmesi de kuşkusuz Mevlana'nın dergahından ve onu saflara kazanmaktan geçiyordu. Bir çok yol denenmiş olabilir. Ama bu başırlamamış; Mevlana tarafından kabul görmemiş uzlaşma sağlanamamıştır. İzzeddin siyaseti bağlamında Sultan kardeşler arası anlaşma asla gerçekleşmemiş. Kent yaşamının rahatlığına alışmış başlarında Mevlana olmak üzere, Konya mutasavvıfları, dervişleri ve ahileri düzenlerinin bozulmaması için Moğol korumalığı siyasetine angaje olmayı yeğlemişlerdir. Emirler için zaten birşey farketmiyordu; timar olarak sahibi bulundukları illerin geniş topraklarında yaşayan yoksul halk yığınları üzerinde her durumda baskılarını sürdürecektlerdi...

Eflaki'nin, Mevlana - İzzeddin Keykavus ilişkilerine dair öykülerini bu bağlamda değerlendirmek gerekiyor. Öykülerden birinde, emirlerinden Sahih Şemseddin'in, İzzeddin'in Mevlana'yı ziyareti için aracılık ettiğini görüyoruz. Defalarca Mevlana'yı överek, onu mutlaka ziyaret etmesini istemektedir. (Ahmet Eflaki, Çev. Tahsin Yazıcı, *agy*, II, s. 108-109)

Diğer iki öyküden birinde Mevlana, vezir, naib ve emirleriyle birlikte ziyarete gelen İzzeddin'i kabul etmeyerek, hücreğine girip ibadetini sürdürmüş. Öbüründe ise, ziyareti sırasında İzzeddin Keykavus Mevlana'dan bir öğüt isteyince: "Sana çobanlık emretmişler, kurtluk yapıyorsun. Sana bekçilik emretmişler, sen hırsızlık yapıyorsun..." demiş. (A.Eflaki. Çev. Tahsin Yazıcı, *agy*, I, s. 218. 317) Görülüyor ki Mevlana, İzzeddin'i Sultan olarak kabul etmiyordu.

Bunu, Moğol hakanı Hulagü Han tarafından, Selçuklu kentlerinden baş ve vergileri toplamak üzere tam yetkiyle gönderilmiş vezir Taceddin Mutez el-Horasani ile olan dostluğu

da açıkça gösteriyor. İlk ortak sultanlık döneminde İzzeddin Keykavus II tarafından Konya’da kabul görmeyen Taceddin Mutez, Sivas’a Rükneddin’in yanına gitmiş, orada Muineddin Pervane tarafından çok iyi karşılanmış ve bundan sonra İzzeddin Keykavus II aleyhinde çalışmıştır. Moğol hanları adına toplanan vergilerin miktarını öğrenince, vezir makamındaki bu kişinin modern “sömürge valisi” tipinde korkunç yüzü ortaya çıkacaktır.

Bedreddin Aynî’ye göre ilk Moğol baskısı döneminde Anadolu vergisi 60 000 dinar, 10 000 koyun, 1000 sığır ve 1000 at’tan oluşuyordu. Oysa Baycu’nun Anadolu kumandanlığı zamanında - Aksarayî’ye göre - bu vergi 200 000 dinara yükselmiştir. 1256 yılına kadar bu miktarda kaldı. 40 yıl sonra Gazan Han döneminde 600 000 dinara çıkacaktır. (Prof.Dr. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 4.baskı, Ankara-1991, s.55) Bütün bu ağır vergiler Anadolu’nun yoksul halk yığınlarının sırtından ödenmiştir.

İstilacı, kandökücü Moğol hanının temsilcisi vergici vezir Taceddin Mutez’e yazılmış 9 mektubu bulunmaktadır Mevlana’nın. Mektuplarının çoğunda ona Vezir-i Azam (en büyük vezir) diye hitabetmekte ve yakınlarının, dostlarının işlerinin görülmesini ya da parasal yardımda bulunmasını rica etmektedir. Her nedense bir türlü işleri yoluna gitmeyen(!) Nizameddin için de mektup yazmıştır. Bakalım yoksul halkın, mazlumların düşmanı ve Moğol kuklası, kadı Muhyiddin Tahir oğlu Taceddin Mutez’e nasıl övgüler düzmüş:

“Devlet güneşi, emirler padişahı, Rabbani emir, anısı büyük, düşüncesi güzel, emin ve kutlu kişilerin gıpta ettikleri er, yosulların ışığı(!)... Horasan’la Irak’ın övüncü, iki devlet ıssı iki kutluluk ehli; adaleti yayan, mazlumu besleyip yetiştiren... şehirlerin amanı, kulların sığınağı olan, yoksullara inanan Hak ve Dinin Tac’ı (Taceddin Mutez-İ.K.), “insanları bağışlayanları,

ihlanda bulunanları Allah sever” (Kur’an 3, 76) Allah yüceliğini daimi etsin; düşmanın burnunu yerlere sürtsün, kendisini kuvvetlendirsın... Nimet, verene şükür vaciptir ama, lütfunuz sınırı aştı; şükürden aciziz... Allah işlerini düzene soksun, özü doğru inanç ıssı... Nizameddin, bu duacının oğludur. Bu duacıya evlatlık haklarını yerine getirmiştir... Küçüklüğünden beri rabbani fakırlerin (Mevlana kendisini kastediyor-İ.K.) kapısında, mal da nedir ki canını vermiştir. Çünkü fakırlerin kulluğunda bitmiş, gelişmiştir... İnsanın gidişinden sormaya hacet yok; kimlerle düşüp kalkıyor ona baksınlar. Maldan sormaya, nereden ele geçirdin demiye hacet yok; nereye harcıyor, ona bakmak gerek. (Bu 13.yüzyılın kentli aristokrat tasavvuf şairinin halk düşmanı görüş ve anlayışının bugünün işçi-emek düşmanı TC burjuva yönetiminin anlayışıyla koştur olmasa ilginç değil mi?-İ.K.) Emirler padişahının... her lütfu, her keremi her padişahlığı, önden sona dek hepsi bu duacıya yapılmıştır... Hatta bu mektubu yazmak doğru da değildi. Özü doğru duacı, bizzat gelip kendi ağzıyla söylemeyi isterdim... Utanmakla beraber... padişahçasına, sultancasına ululuğuna layık olarak bu sefer de yardım gölgesini, oğlumuz Nizameddin’in üstüne salarlar da bu ağır yükün altından çıkar... Allah için olsun, bu ihsanı öbür ihsanlardan saymayın.” (Mevlana Celaleddin, *agy*, s.36-39)

Yeri geldiği için bazı bölümlerini aldığımız bu mektubun anlamı yorum ve açıklama gerektirmeyecek kadar belirgindir. Koca Mevlana’nın kimlere “gel, sen de gel!” dediği ortadadır.

Nureddin Caca - Mevlana buluşmasının arkasındaki nedenler

Mevlana’nın, Nureddin Caca’ya bir diğer mektubu, aradan biraz zaman geçtikten sonra gönderdiği anlaşılıyor. Hemen arkasından

da Ahmet Eflaki'nin anlattığı buluşma olmuştur. Olasılıkla 1254'ün başlarında... Bu mektubun başında da öbürlerinde olduğu gibi “Devlet ve Dinin Nur’una” övgüler, selam ve duadan sonra Mevlana, bir ayetle buluşma arzuluyor:

“ ‘Yüzlerinde secde belirtileri görünür’ (*Kur’an*, 48, 29) ayetinde bildirilen yüzlerden olan yüzünüzü görmeyi özlediğimi, sizinle buluşmayı pek arzuladığımı da bilin. Hayırlı buluşmalar nasibolsun.”

“... Özü doğru oğlumuz Nizameddin pek çok çeşitli ziyanlara girmiştir. Bütün dostların gönülleri yaralıdır, o yana yönelmiştir... Dostluğunuzdan umulan... adaletiniz olduğu gibi gene lütufta bulunmanız, elini tutmanız, yardım etmenizdir. Netekim bundan önce de lütuflar ettiniz; kendiniz ziyanlara girdiniz...”

Nureddin Caca, Mevlana’ya, bu denli üzerine düştüğü Nizameddin’in kim olduğunu sordurmuş olacak ki, “O, şeyhlerin padişahı, Hak ışığı, kalblerin emini, zamanın Cüneyd’i Hüsameddin’in -Allah Müslümanları, ona uzun ömür vererek faydalandırsın- yakınıdır; damadıdır” diye mektupta tanıtmaya gereği duyuyor.

Mektubun sonundan anlaşıldığına göre, onu bizzat Nizameddin ile göndermiştir:

“Umarım ki oğlumuz Nizameddin de... ihsanınıza, lütfunuza mazhar olur... şükrederek, lütfunuzu anarak, o kutlu, o mutlu tapıdan korumanıza ererek, himayenize girerek, bol lütuflarınızı elde ederek esenlikle, ganimetlerle, sevine sevine döner...” (Mevlana Celaleddin, *agy*, s.42-43)

O yılların siyasi olaylarını kısaca inceleyerek, Mevlana’nın konumu, ilişkileri konusunda bir irdeleme geçtikten sonra bazı yeni gerçekler saptamak olası görünüyor.

Şimdi *Vilayetname*'deki olaya dönersek: Hacı Bektaş Veli, Nureddin Hoca'nın namaz kılması gerektiği zorlamasını, "kanla abdest alınmaz" diyerek, reddetmiştir. Bu, "dünyayı kana bulayanlara, kan dökenlere çanak tutmayın, onlardan yana olmayınız" demektir bizce. İşte bu çerçeveye içerisinde hareket ederek diyoruz ki, öfkeyle atına atlayıp adamlarıyla Sulucakarahöyük'e gelen Kırşehir emirini Hacı Bektaş Veli siyaseten ikna etmiş ve onu şeyhi Mevlana'ya bizzat göndermiş olabilir. Ve İzzeddin Keykavus tarafını tutarak Moğol istilacılarına karşı mücadele siyasetine çekmek amaçlıdır.

Öyle ki, Hacı Bektaş Veli büyük öngörüsüyle, ya da İzzeddin Keykavus II'nin birinci tekbaşına saltanat dönemi (1246-1249) ve ortaklığında (1249-1254) – belki - İzzeddin çevresiyle doğrudan ilişkilerinden dolayı, İzzeddin'in üstün geleceğine Nureddin Caca'yı inandırmış ve Moğol korumacılığı yandaşı olan Rükneddin'i tutmayı sürdürdüğü takdirde sonunun iyi olmayacağını, zindanlara düşeceğini anlatmıştır. Sürdürdüğü siyasetin yanlışlığına onu gerçekten ikna etmiş olmalı.

Ülkede birlik, İzzeddin'in padişahlığı altında Moğolların atılmasıyla sağlanabilirdi. (Özel ilişkilerinde de fazla serbestçe ve gönlünce davranmayı adet edinmiş İzzeddin Keykavus II, hiçbir zaman Moğol egemenliğini kabula yatkın olmayan, devlet kudretinin noksan kılınmasına karşı çıkan bir tavıra sahipti... Türkmenleri örgütlemeye çalışıyordu ... (Ümit Hassan, 'Siyasal Tarih, Açıklamalı Bir Kronoloji ', *Türkiye Tarihi 1*, İstanbul-1980, s.253-254) Ancak Nureddin Caca kadar, Hacı Bektaş da biliyordu ki, İzzeddin kardeşinden değil, Köseadağ savaşından beri Moğol'larla içli-dışlı olan Muineddin Pervane'den çekiniyordu. Pervane'yi de, ancak kendisine çok düşkün olduğu ve her arzusunu yerine getirdiği Mevlana ikna edebilirdi. Mevlana Celaledin hem karısının hem kendisinin tapınacak kadar çok sevdikleri Şeyhleriydi; onu çağırıp sarayında sık sık 'sema ayinleri'

düzenlerdi. Zaten İzzeddin Keykavus ve Rükneddin Kılıçarslan, iki kardeş sultan arasında anlaşma-uzlaşma çabalarına giren Fahreddin Arslandoğmuş gibi emirler yok değildi. Ancak bunların yaptığı, Moğolların istediği biçimde Rum’u iki-üç kardeş arasında paylaştırıp geçici olarak savaşları önlemektir.

Bize göre, bir şikayet bahanesiyle Hacı Bektaş üzerine kızgınlıkla gelen Nureddin Caca, *Vilayetname*’de Hünkar’ın bir kerameti gibi sunulan olayda, belki günlerce süren konuşup görüşmeler sonunda ikna edilmişti. Büyük olasılıkla (tek bilinen Saru Saltuk olmakla birlikte) Hacı Bektaş’a bağlı ve İzzeddin’i destekleyen hayatta kalmış eski Babai şeyh-önderleri, Baba İshak halifeleri de orada bulunmaktaydı. Zaten sözünü ettiğimiz İzzeddin’in, ilk saltanat döneminde Babai Türkmenlere hoşgörüsüyle yaklaşması, Sulucakaraöyük’ün, Hacı Bektaş önderliğinde kısa bir zaman içinde büyüüp gelişmesini de mutlaka etkilemişti.

Mevlana’nın mektuplarının bu olaydan önce Nureddin Caca’nın eline geçtiğini, onlardan birinin içeriğine uygun biçimde, Hacı Bektaş’ı abdest-namaz sınavasından geçirmesi gösteriyor. Mektuptan mutlaka sözedilmiş, tartışılmış. Ancak Hacı Bektaş, Mevlana’ya “Rum ülkesi kan gölüne dönmüş, siz Tanrıya kulluğun abdest-namazla olacağını söylüyorsunuz. Her tarafta su yerine kan akıyor, bu kanla abdest alınmaz. Önce kanı temizleyelim, sular durucak aksın!” mesajını göndermişti bizce.

Başlarda *Ariflerin Menkıbeleri*’nde geçen olayı anlattıktan sonra sormuştuk: *Kur’an*’dan 17.Surenin 26. ayetini tamamlayan 27. ayeti ilgisiz bir biçimde, Caca’nın anlattıklarını kanıt göstererek, Mevlana’nın Hacı Bektaş’a “şeytanın kardeşi” demesi ve onu “insan yüzlü iblislerden” sayması nasıl bir kine dayanıyordu? Caca’nın Hacı Bektaş’a yakınlaşmasıyla onu kaybetmekten mi korkuyordu? Şimdiye kadar mektuplarından öğrendiklerimiz, dolayısıyla Mevlana’nın karakteri ve siyaset

anlayışı üzerinde edindiğimiz bilgiler, bu iki sorunun ötesinde yanıtlar getirdi sanıyoruz.

Elbette ki, Ahmet Eflaki'nin anlattığı gibi Nureddin Caca Mevlana ile, Hacı Bektaş'ın kerametlerini değil, gönderdiği haberi tartıştı. Ancak Mevlana böyle bir öneriyi kabul etmek bir yana, Nureddin Caca'yı "İblis, yani Şeytan'la elbirliği yapılmaz" diye paylamış, Hacı Bektaş'tan uzak durmasını sağlamıştı. Mevlana'nın Moğollara karşı olması ve böyle bir amaç için Pervane'yle konuşması ne siyaset anlayışına ve ne de yaşam biçimine uygun düşüyordu. Böyle birşey yapmaması için, olayı Pervane'ye bildirmekle tehdit bile etmiş olabilir. Onun Caca'dan beklediği ve istediği sadece, Nizameddin'e "lütuflar yapması, onu himayesine almasıdır!.."

Hacı Bektaş'ın Mevlana'ya daha önce Şeyh İshak adlı bir dervişini de gönderdiğini biliyoruz. Ahmet Eflaki, (Çev. Tahsin Yazıcı, *agy, I*, s.285) Hacı Bektaş'ın bu dervişini göndererek Mevlana'ya, "Ne iştesin, ne istiyorsun? Dünyada kopardığın bu kıyamet nedir? Eğer aradığını buldunsa sus, bulmadınsa saldığın bu gürültü nedir? Kendini insanoğullarının en beğenileni yaptın. Halkın bu kadar evini barkını yıktın... nedir bu hal?" diye sordurttuğunu yazıyor. Mevlana'nın ününün büyümesi ve herkesin ona mürit olması yüzünden kıskanıldığı ve aleyhine söylenen sözler ve nüktelerle eleştirildiğini söylüyor. Ona göre Hacı Bektaş da Mevlana'yı kıskandığı için böyle davranmış. Mevlana da ona şiirle karşılık vermiş: "Başımızı ayak yapıp Ceyhun tarafına doğru koşuverdik / Biz dünyayı birbirine kattık ve sonra oradan fırlayıp çıktık...! Biz Mecnun'un sınırını da aştık..."

Kuşkusuz Hacı Bektaş bunları sordurmak için derviş İshak'ı göndermemişti. Onun biraz Konya'nın, kentin dışına çıkıp, ezilen, baskı gören halkın arasına girmesini istiyordu. Ama onun yüzü Ceyhun'a, Ceyhun'dan gelenlere (Moğollara) dönüktü; aşktan-meşkten başını kaldırıp, avama (halka) bakacak hali yoktu. Ama

Mevlana asıl karşılığı, Şeyh İshak'la konuşurken aynı anda Sulucakaraöyük'te Hacı Bektaş'a görünüp(!), boğazına sarılarak veriyor.

Eflaki bu kerameti şöyle anlatıyor:

“Şeyh İshak... görüp işittiğini olduğu gibi anlatıp, yazdığı tarihi anlatınca Hacı Bektaş: ‘Aynı günde Mevlana hazretleri kükreyen bir arslan gibi içeri girdi ve bana: ‘Ey kahpenin kardeşi! Bizim heyecanımız neşe ve aşktan geliyor, yanma ve aramaktan değil,’ deyip boğazımı sıktı. Öleceğimden korktum...’ dedi.”

Görüldüğü gibi Mevlana Hacı Bektaş'ın elini değil, boğazını sıkmayı tercih ediyor.

Vilayetname yazarı Uzun Firdevsi ise, Hacı Bektaş Veli'nin kendisine en yakın halifesi olan Saru İsmail'i Mevlana'ya gönderdiğini anlatıyor: Aynı zamanda hizmet gören Saru İsmail, su ısıtıp Hacı Bektaş'ın yıkanmasını ister. Hacı Bektaş, önce onun Konya'ya gidip, Mevlana'da bulunan bir kitabını alarak hemen gelmesini söyler. Saru İsmail, Mevlana'ya Hacı Bektaş'la aralarında geçeni ve kitabını istediğini anlatınca o: “Hünkar Hacı Bektaş katına, her gün yedi deniz, sekiz ırmak uğrar. Onların suya girmeye ne ihtiyaçları var ki, böyle dedin, yıkanmaya davet ettin erenler? Kitaptan maksat işte sana verdiğim öğüttür” der. (*Vilayetname*, Haz. A.Gölpınarlı, s.48;)

Menakıbname yazarlarının özelliğidir; herkes kendi velisinin üstünlüğünü öne çıkarır. Yoksa Mevlana'nın Hacı Bektaş için bu övgüye kesinlikle dili varmaz; Yunus'un deyişiyle “yapası yoktur”. Ne de Ahmet Eflaki'nin aynı sayfada anlattığı gibi, mana aleminde Mevlana tarafından boğazı sıkılan(!) Hacı Bektaş da; “Şimdi ey dervişlerim! Mevlana'nın saltanat ve ululuğu, bizim tasavvurumuza ve benzetmelerimize sığmaz. O mana simgesinin fermanına itaattan başka bizim için yapılacak şey yoktur”

dememiştir.

Sonuç olarak olasılıkla 1254 yılı içinde, Nureddin Caca'nın ikna edilip Mevlana'ya gönderilmiş olması işe yaramamış, Caca, Şeyhi Mevlana Celaleddin'e itaat ederek, Hacı Bektaş'ı kendisini kandıran iblis olarak görüp ondan uzaklaşmıştır. Ancak *Vilayetname*'de Hacı Bektaş'ın bir kerametiymiş gibi anlatılan olayın gerçekleştiği anlaşıyor.

Nureddin Caca zindanı boylamış olmalıdır.

Vilayetname'de olay şöyle anlatılmaktadır:

“... Hünkar, suyu avucuna döktü, yine su, kıpkızıl kan kesilmişti. Nureddin Hoca, bunu büyüye yordu, ‘derviş’ dedi, ‘kalk, gönlün nereyi isterse oraya git; seni bir daha buralarda görürsem ocağını yıkarım.’

“Nureddin Hoca bu sözleri söyleyince Hünkar, ‘yarın öğleyin’ dedi, ‘seni tutarlar, oğlancıklarını bile görmeye izin vermezler. Bir yaş derinin içine korlar öyle bir yere götürürler ki, bir torba toprakla bir avuç arpa canını kurtarmana sebep olur...’ Nureddin Caca bu sözlere fena halde kızdı. ‘Eğer’ dedi, ‘yarın öğleye kadar dediklerin başıma gelmezse gör de bak, sana neler ederim ben.’

“O gece yattı. Ertesi gün Kırşehir’ne hareket etti. Kırşehir’ne yakın Yıkerkadca denen yere varınca abdest alıp öğle namazını kıldı. Bir de baktı ki yedi tane Bey, karşıdan çıka geldi. Bunlar hemen, ‘Nureddin Hoca sen misin?’ dediler. ‘Evet benim’ dedi. ‘Padişah emretti, dediler, seni nerede bulursak aman vermeyeceğiz, evine gitmene bile izin vermeyeceğiz. Tutup bağlayıp, yaş göne sararak götüracağız’ ... yaş göne sardılar, Sultan Aliyüddin Padişah’ın huzuruna götürdüler. Padişahın, her tarafı kireçle sıvanmış deri bir zindanı vardı, pek kızdığı kişileri attırırdı. Bu zindana atılanların gözleri, kireçli duvarlara baka baka, üç yıla kalmaz kör olurdu. Nureddin Hoca’yı da oraya

attırdı.”

“Nureddin Hoca, ‘... eyvahlar olsun, öyle bir azizin kadrini bilemedim, ona kötülük etmeye niyetlendim’ der dururdu. Hacı Bektaş’ın sözlerini hatırlayıp zındancıya bir avuç toprakla, bir torba arpa getirtti, toprağı yere saçtı, üstüne de arpayı serpti. Su verdi, arpa bitti. Yeşil arpaya baka baka gözlerine zarar gelmedi...” (*Vilayetname*, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, s.29-30)

Abdülbaki Gölpınarlı. *Vilayetname* kitabının arkasında (s.111-113) Nureddin Caca hakkında geniş denilebilecek bilgi vermiştir. Asıl adı Cibril Nureddin olan Caca Bey’in, Kırşehir Medresesini Rükneddin Kılıcarslan oğlu Gıyaseddin Keyhusrev III zamanında, 1272-1273’te yaptırdığı bu vakıf binasının yazıtında ve vakıf belgesinde kayıtlıdır. Ayrıca valilik yaptığı Eskişehir’de de aynı yıl bir minare diktirmiştir.

Gölpınarlı hakkında verdiği bilgilerden sonra, “bütün bunlardan anlaşılıyor ki Mevlana’ya Muhip olan Nureddin Caca, Hacı Bektaş’ı sevmektedir. Ancak onun gazebine uğradığı, zındana atıldığı hakkında tarihi bir bilgiye sahip değiliz” demektedir.

Nureddin Caca’nın Hacı Bektaş’ı ne kadar sevdiği(!) anlatmış olduklarımızdan görülmektedir. *Vilayetname*’den yaklaşık kırk yıl önce yazılmış *Ariflerin Menkıbeleri*’nde yazılanların büyük çoğunluğu. her nedense “tarihi bilgi” kabul ediliyor. Ama *Hacı Bektaş Veli Menakıbnamesi* olan *Vilayetname*’de anlatılanlar sadece “olağanüstü söylenceler, masallar” olarak görülüp üzerinde durulmuyor. Derinliğine inilip, tarihsel bilgiler çıkarılmıyor. Yani tümü masal mı? Değil elbette. Kerametlerin, söylencelerin nesnel temellerine inildiği zaman tarihsel, toplumsal ve de felsefi bilgilerin günışığına çıkmaması için hiçbir neden ve zorluk yoktur. Hacı Bektaş Veli ortodoks (Sünni) inançlı yönetimin ve güçlünün yanında olsaydı, hem yapıtları günümüze noksansız gelmiş, hem de üzerine ciltlerce

inceleme araştırma kitapları yazılmış olacaktı, Mevlana gibi. Günümüze ulaşabilenlerin içinde “takıyye” olarak verilmek durumunda kalınmış olan bazı ortodoks görüş ve inanç kurallara, yani Şer’i bilgilere nasıl sarılıp, Hacı Bektaş’ın sünnilleştirilmeğe çalışıldığı da ortadadır.

Yinelemek durumunda kalıyoruz; A. Gölpınarlı, Hacı Bektaş’a atfedilen suyu kana çevirmesi kerametine, “hokkabazlık” diyor. Ama Mevlana’nın Konya’da Şeyh İshak’la konuşurken, aynı anda Sulucakarahöyük’te Hacı Bektaş’ın boğazına sarılmasına tek söz etmiyor. Demek ki, Mevlana’nın bu kerameti gösterebileceğini kabul ediyor. Bilim adamı, araştırmacı kişi ikisinin de böyle birşey yapamayacağını bilip, kabul etmesi gerekir. Biz yukarıda Hacı Bektaş’ın, kanlı abdest suyuyla ne demek istediğini sayfalar boyu açıklamaya çalıştık, tarihsel derinliklere inerek. Yazdıklarımız için, böyle birşey olamaz, olmamıştır deniliyorsa yeni yorum getirilsin. Ama kimse Hacı Bektaş’ın “suyu kana çevirdiğini” ileri sürmesin ve de bunu yaptığını ispat etmeye kalkmasın. Ayrıca hiçkimsenin, Hacı Bektaş “bu hokkabazlığı yapmış ya da yapmamış” biçiminde bir ifade kullanmaya da hakkı yoktur.

Mevlana’nın aynı anda “mana aleminde” Hacı Bektaş’ın boğazına sarılması kerametinin açıklamasını yapmaya gerek görmedik. Çünkü bu, Nureddin Caca ile Hacı Bektaş üzerine tartışırken Mevlana’nın köpürmüş durumda,.. “Hacı Bektaş şimdi yanımda olsaydı, kahpenin kardeşinin boğazına sarılır boğardım!” diye haykırmasının ötesinde bir anlamı yoktur. Ama ona inanan, onu seven, yücelten müridlerinin ağzında keramete dönüşüp, yetmiş-seksen yıl sonra Ahmet Eflaki’nin kitabına kayıtlanıyor...

Biz, *Vilayetname*’de Nureddin Caca’nın zindana atılmış olmasına, Hacı Bektaş’ın gazabı ya da bedduası olarak değil, yeni bir tarihsel bilgi olarak bakıyoruz. Aynı zamanda bu olay gösteriyor ki, Hacı Bektaş Veli, kurduğu dergahta dünyadan elini

eteğini çekmiş bir ermiş derviş gibi *yaşamıyor*. Ülke siyasetinin tamamıyla içindedir; Karaman, Çepni, Ağaçeri vb. heterodoks İslami (Alevi) inançlı Türkmen gruplarının, (Ali donunda dünyara gelmiş) manevi önderleri olarak, tüm eylem ve hareketlerinden haberdirdir.

Anadolu son yurtlarıdır; gidecekleri başka yer yoktur. 1200'ün ilk on yıllarından beri, yarım yüzyıldır peşlerini bırakmayan Moğol felaketini canları pahasına yoketmeleri gerekiyordu. Bu da ancak merkezi güçlü bir devletin varlığıyla gerçekleşebilirdi. Birlik ve beraberlik içinde hareket etmenin zamanıydı. Hacı Bektaş Veli, "Bir olalım, iri olalım, diri olalım" sözünü boşuna söylememişti. Selçuklu Devletinin, Sultan Alaaddin Keykubat I (1220-37) dönemi güçlü merkezi yönetiminin ve Türkmenleri sayısız vakıf topraklarıyla yerleştirme politikasının (Uç'lara yerleştirip merkezi güvenceye almış da olsa!) anıları onların arasında hep yaşıyordu. Onun içindir ki, *Menakıbnâme*'lerde, veli söylencelerinde geçen tüm Selçuklu sultanlarının büyük çoğunluğunun adı Sultan Alaaddin'dir. Görüldüğü gibi, *Vilayetname*'ye göre Nureddin Caca'yı zindana gönderen de odur.

Demek ki, Türkmenler İzzeddin Keykavus II'yi, Alaaddin'le eşleştirmiş ve onun Moğol istilasından ülkeyi kurtarma siyasetiyle özdeşleşmişlerdi. Moğol işbirlikçilerinin, İzzeddin için kadın düşkünü, ahlaksız, şarapçı bir Hristiyan yeğeni propagandaları onları etkilemiyordu. Sultan Alaaddin'in de babannesesi Hristiyanı ve on bir yılı Bizans başkentinde geçmişti.

Bu *Vilayetname* metninden, Selçuklu döneminde tutuklanan kişilere yapılan, "tutukluyu yaş göne sarıp. içinde kurumaya bırakma ve zindan hücrelerini kireç beyazına boyayıp gözlerini kör etme" gibi işkence çeşitlerini de öğreniyoruz. Nureddin Caca'yı yakalatıp, yaş deriye sardırıp. gözleri de kör olsun diye kireç beyazı zindana attıran İzzeddin Keykavus II'den

başkası olamaz. Çünkü o kardeşi Rükneddin'in yandaşı ve kendisinin büyük düşmanı Pervane Muineddin Süleyman'ın, Ahmet Eflaki'nin deyiimiyle Muhammed'in mağara arkadaşı Ebubekir'i gibi, "yar-ı gar"ıdır. Hacı Bektaş Veli, yukarıda uzun uzun anlattığımız gibi yetkin bir ileri görüşlülükle onu uyarmış. hatta ikna etmiştir. Ama Caca Mevlana'nın cazibesiyle, Hünkar'dan uzaklaşmıştır.

Bu tutuklamanın tarihine gelince: Daha önce yeri geldiğinde belirttiğimiz gibi 1254 yılında, bazı emirler aşçı elbiseleri giydirerek Rükneddin'in kaçmasını sağlayarak onu Kayseri'de tek Sultan ilan ettiler. Moğolların isteğiyle Doğu'daki birçok kentlerde onun sultanlığı kabul edildi. Bunun üzerine İzzeddin Keykavus II, bir ordu derlemiş, görüşme çabaları sonuç vermeyince de onları yenilgiye uğratmıştı. Böylelikle Rükneddin Kılıçarslan, 1254 yılının sonlarına doğru ağabeyinin eline düştü ve İzzeddin görünüşte barıştığını ilan ettiyse de, onu Uluborlu yakınıdaki Davalu (ya da Burgulu) kalesine hapsedtirdi. Anlaşıyor ki, kardeşi Rükneddin Kılıçarslan'ın güçlerini yenip onu kaleye kapattıktan sonra, onu tutan emirlerden de yakaladıklarını zindana attırmıştı. Süleyman Pervane gibi bazıları Tokat'a kaçmışlardı. Şu halde Kırşehir emiri Nureddin Caca, bu savaştan sonra - ki Abu-l-Harp unvanı taşıyan Caca'nın da İzzeddin'e karşı savaştığı kesindir - tutuklanmış ve en az iki yıl zindanda kalmış olmalıdır. Çünkü iki yıl sonra Moğol kumandanı Baycu ordusuyla gelip, 11 Ekim 1256'da Sultan Hanı civarında yapılan savaşta, İzzeddin'in Türkmen gruplarından oluşturduğu kuvvetlerini yendi. Savaştan sonra Emir Fahreddin Arslandoğmuş, Sultan İzzeddin'den hoşnut olmayan diğer ileri gelen emirlerle Burgulu kalesine giderek, kalede tutsak bulunan Rükneddin Kılıçarslan'ı alıp saltanata geçirmişlerdir.

Vilayetname'ye göre, Nureddin Caca'nın zindandan çıktıktan sonra itibarını yitirdiği görülüyor. Uç illerden birine

atandığı ve yakınlarına hasret kalıp onlara kavuşamadan öldüğü anlatılıyor. Olasıdır ki, zindandan çıkarıldıktan sonra Eskişehir emirliği yaparken ölmüştür.

Burada Hünkar'ın yüce erdemlerinden birini daha vurgulamak gerekir: Başına gelebileceklerini kendisine anlatmasına rağmen, Nureddin Caca'nın sözünü dinlemeyeceğini ve siyasetinden vazgeçmeyeceğini anlıyor. Belki yıllarca yatacağı zindanda, ak kireç işkencesinden gözlerini korumanın yolunu göstererek ona, düşmanına en büyük iyiliği yapıyor.

KERVAN Sayı 69 Ağustos 1998

EMAR VAKFI

ALEVİLİK TARİHİNDEN

İmam Cafer Buyruğu’nun Hazırlanışı ve Kızılbaşlık siyaseti⁷²

Besati adlı kişinin 1607-8 yılında, Alevi inancının yol ve erkanını anlatan Buyruk’u bizzat kendisinin yazmadığını baştan söyleyelim. O, daha önce mevcut bulunan İmam Cafer-Şeyh Safi Buyruğu’nu kopya edip, Menakıb-ül Esrar Behcet-ül Ahrar (Sırların öyküsü ve özgür insanın sevinci) adıyla yeniden düzenlemiştir. Cahil Öztelli’nin, “Besati tarafından yazılmış, sonraları Şah İsmail’e maledilmiştir” diye kesin hüküm vermesinin nedeni gizemlidir. (Cahil Öztelli, Pir Sultan’ın Dostları, İstanbul-1984, s.282)

Daha eskisi ele geçmediği için mi onu yazdı? Oysa ki, yalnız Pir Sultan’ın değil, gerek Kul Himmet’in ve gerekse Şah Hatayi’nin pek çok nefesinde *Buyruk*’taki ‘Müsaheplik, Dar ve Düşkünlük vb.’ kurumlarına ilişkin ilkeler aynen yer almaktadır. Özellikle Hatayi’nin, doğrudan “mürşidlerin Buyruk açmasından” söz ederek, yolbozgunu küstahların işledikleri kusurlardan ötürü düşkün sayılma durumları ve bağışlanmaları için neler yapmaları gerektiğini anlatan şiiri, Buyruk’taki ilkelerle karşılaştırılabilir. (İsmail Kaygusuz, *Dar ve Pirleri*, Alev Yayınları, İstanbul-1993, s. 50-53)

Bizde bulunan 1776, 1813 ve 1837 yıllarına ait üç elyazmasından İrfan Çoban tarafından türkçe yazıya çevrilmiş *Buyruk* versiyonları da, kopya eden yazıcının hayal gücü, dinsel ve tarihsel bilgisi oranında kendine özgülük kazanmış ve düzene sokulmuş görünüyor.

Örneğin: Hicri 1180’de (1766) yazılmış olan *Haza Kitab-ı*

⁷² *Kervan*’ın introsu: "Buyruk", Alevilik özyönetimini Cem kurumlarıyla birlikte iktidara yönlendirme olan Kızılbaşlık siyasetinin bir parçası ve en bütünleştirici ürünüdür.

Dürr-ü Meknun (Gizli İnci Kitabımız) adıyla elyazması Buyruk metnini hazırlayan kişi, Alevi ahlak ve inancı, tapınma biçiminin kuralları, yani Cem Edeb-Erkanı'nı kendi biçimsel yorumuyla vermiş. Teatral bir hava içerisinde kutsal kişileri konuşturmuştur. Baş kişiler Şeyh Safi ile İmam Caferi Sadık olmak üzere, Allah, Muhammed, Ali, İmam Bakır, Hızır, İmam Zeynel Abidin, İmam Muhammed Taki ve dört melek vb.dir. Hak mihmanı olarak nitelenen Şah Hatayi Cemin rehberidir. İmam Bakır Sultan ise ahiret rehberi görünmektedir. Ab-ı hayat çeşmesi kutbu alem Hünkar Hacı Bektaş Veli'dir. Ayrıca elyazmasında Şah İsmail Hatayi (1500-1524), Şah Abbas (1587-1628) ve Şah Safi'nin (1629-1666) adları geçmekte ve Şah Safi dönemindeki nüsha gözönünde tutularak hazırlanmış görülmektedir.

Hicri 1253 (1837) yılında Molla Hüseyin'in kaleminden çıkan *Şeyh Safi Buyruğu*'nun ise, 1090, yani 1679 tarihli nüshasından kopya edildiğini belirleyen tarih bulunmaktadır. Her iki metin de, muhtemelen aynı yüzyılın ikinci yarısında yazılmış nüshalardan çekildiği halde, birbirinden çok farklı biçim kazanmışlardır.

Buyruk versiyonlarını dikkatlice incelediğimizde, ne denli farklı ellerden çıkıp da anlatım özgeleği kazanmış olsa bile, bu konuda bazı önemli genel sonuçlar çıkarıp, tarihsel bağlar kurabiliriz.

Bir kere Oniki İmamcı Şiiler; Hanefi, Maliki, Hanbeli ve Şafii gibi dört bölüğe ayrılmış Sünniliğin karşısına bir resmi mezhep olarak çıkına gayretinden olacak, kuruculuğunu İmam Cafer Sadık'a (ö. 765) yükleyerek kendilerine *Caferi* adını takmışlardır. Oysa ne Emevi ve Abbasi zindanlarında işkencelere uğrayan bu dört İslam bilgini ve ne de 6. İmam Cafer Sadık bir mezhep kurucu olarak ortaya çıkmamıştır. Ancak elbette ki İmam Cafer'in kendisinin büyük bir Şii-İslam mutasavvıf-bilgini, Kur'an, Hadis yorumcusu ve fıkıhçı olarak Emevi İslamlığı (Sünnilik) ile hiçbir

yakınlığı yoktur.

Buna rağmen, çeşitli adlar altındaki Buyruk'ların hiçbirinin de İmam Cafer'e ait olduğu ve ona mal edilmişliği doğru olamaz. Daha doğrusu ilk kez onun tarafından yazılmış olduğu kabul edilemez. Özde elbetteki onun düşünce ve ilkelerinin Türkçe'de yansımastır. İmam Cafer Buyruğu, anonim ve geleneksel bir adlandırma gibi kabul edilebilir. Ancak Anadolu'da Kızılbaşlığın yükselmesi ve asıl Şah İsmail ve onu yaratmış olan Kızılbaş Türkmen çevrenin, Alevilik özyönetimini bütün Cem kurumlarıyla birlikte iktidara yönlendirme olan Kızılbaş siyasetinin parçası olduğu da gözden kaçmamalıdır. Çok büyük bütünleştirici işlevi olmuştur.

Anadolu Aleviliğinin Kızılbaş Siyasetine Genel Bakışı

O günün koşullarında genel seçimli, demokratik rejimli(!) bir yönetim düşünölemeyeceğine göre, bir Hanedan yaratmak zorunluğu vardı. Ve hanedan Muhammed-Ali'den, Ehlibeytten sürüp gelen bir soy olacaktır ki Ali don değiştirip evladında zuhur etsin. Erdebil dergahının başına geçip, kısa bir zamanda Moğol hanlarından (Olcaytu), emirlerine (Emir Çoban) kadar kendini tanıtan, mürid edinen ve zabitliğiyle ün salan ama tartışmasız Şafii karakterli Sünni olan (Hamdullah Mustaufi, Nuzhat al-Qulub, text s.81'den aktaran B.S. Amoretti, "Pre-Safavid religious topography", The Cambridge History of Iran Vol. VI, s. 515), Şeyh Safi'den (1311 - 1334) inen mücadeleci bir soy vardı.

Şeyh Safi'nin torunu Hoca Ali'nin (1392-1429) Erdebil postuna oturmasından sonra, Hacı Bektaş Veli'yi Pir bilen ve kurduğu dergaha bağlı Küçük Asya (Anadolu) Alevileriyle ilişki kurulmuş. Timur'un 1403 yılının başlarında Anadolu'dan dönerken birlikte götürdüğü ve çoğunluğu Teke, Hamit ve Karamanoğulları Türkmenlerinden olan 30 bin tutsağı Hoca Ali'nin Timur'a bağışlatıp devraldığı büyük olaydır bu ilişkinin

başlangıcı. *Sufiyan-ı Rum* adıyla anılan bu Anadolu Alevileri Hacı Bektaş ilkeleri ve kurduğu yolu Erdebil'e taşımış ve böylece Tekke'nin Sünni karakteri *değişmiştir*.

Şeyh Cüneyd'in 7 yıllık Anadolu'daki mücadelesi (1449-1456) yakınlaşmayı daha da artırmıştır. Dedesi Hoca Ali'nin Teke ve Hamidoğulları arasındaki müridlerine ulaşamıyan Şeyh Cüneyd, önce güneyde Şeyh Bedreddin müridleri *Varsak*'lar, daha sonra da kuzeyde Canik'te *Çepni* Alevileri arasında gizlenerek canını kurtarmıştı.

Cüneyd Hacı Bektaş'ın koyduğu ilkelerle yol-erkan süren Çepni Dede'lerinden tam irşad oldu. Mensup olduğu Safevi soyunun yedinci İmam Musa Kazım yoluyla Muhammed-Ali'ye ulaşması nedeniyle Seyyid'liği, içlerinde bulunduğu toplumca kutsanıp ululanmış ve kendisini bir önder durumuna koymuştu. Şeyh Cüneyd, Trabzon Pontus prensliği topraklarına yaptığı akınlarda büyük başarılar kazanıp, kısa bir zamanda "yirmi bin sofuya sözü geçecek" güce erişince, Akkoyunlu Uzun Hasan padişah elini uzattı ve onu kızkardeşiyle evlendirdi.

Ama asıl efsanevi mücadele, 9 yaşlarında dayısı Akkoyunlu Uzun Hasan'ın 1470 yılında kendi eliyle Erdebil postuna oturttuğu Şeyh Haydar'la başlıyor ve oğullarından Şah İsmail'in Şeyhlikten Şahlığa geçişine kadar sürecektir.

Şeyh Haydar'ın Erdebil dergahı postunda oturduğu on sekiz yıl içerisinde başardığı en büyük iş, *Kızılbaş* kavramı çevresinde inançsal ve toplumsal bir bilinç oluşturmasıydı.

Bu bilincin simgesi, on iki dilimli kırmızı bir kavuk olan ve *Haydari sarık* adıyla anılan taçdır. Walter Hinz'in belirttiği gibi:

"Safeviliğin Alevi akidesini ve mübarek Oniki İmam'ı temsil etmektedir. Peygamberle kan akrabalığı dolayısıyla (Safevi soyunun 7. İmam Musa Kazım'ın oğlu Ebu'l Kasım'dan geldiği kabul edilmektedir. - İ.K.) yalnız bu Oniki İmam onun

meşru halefleri sayıldığından isimleri bu dilimlerin üzerine işlenmiş bulunmaktaydı. Bu başlığı kullananlara verilen Kızılbaş ismi de bu yeni sarığın rengiyle ilgilidir.” (Walter Hinz, *agy*, s. 65)

Şeyh Haydar’ın Erdebil ‘de yaptığı bu simgesel değişikliğin, yani kızıl başlık takmanın kökeni aynı bölgede yitilmiş bir heterodoks harekete dayanıyordu. 816’larda Sünni Abbasi yönetimine başkaldıran ve 20 yıl boyunca Abbasi halifelerinin altlarından tahtını sarsan Babek Hurremi yandaşlarının da başlarında kızıl renkli başlıklar vardı ve kendilerine Farsça “*Sürhseran* (Kızılbaşlar)” deniliyordu.

Ama asıl İmam Ali’nin, Sıffin savaşında (660) Muaviye ve Haricilerden kendi yandaşlarının ayrılması ve birbirlerini tanımaları için başlarına kınızı bandlar bağlatması ya da başlık taktırmış olması örnek olarak sunulmuştu. Şeyh Haydar’ın rüyasında Ali’yi gördüğü ve İmam Ali’nin bu tacı önerdiği biliniyor. Böylelikle Şeyh Haydar’ın yanında durup kendisiyle birlikte mücadele edenler “Kızılbaş Ordusu” adını aldı. Bu unvan altında düşmanlarına savaş açan genç Şeyh’in (Ziya Şakir, *Mezhepler Tarihi*, İstanbul-1946, s.87) de, kuşkusuz İmam Ali’nin sancağını taşıdığına inanılıyor ve karşılarındaki düşmanları da Muaviye-Yezit ordusu olarak değerlendiriliyordu. Anadolu’nun yoksul insanları bu bilinçle harekete geçirilmişti. Asıl Anadolu Alevi halklarına benimsetilen Kızılbaşlık bilincinin siyasallaştırılması gerekiyordu. Prof. Dr. Faruk Sümer’in eksik olmasına rağmen tanısı çok yerindedir:

“Anadolulu Kızılbaş Türkler olmasa, değil Safevi devletinin kuruluşu, Erdebil şeyhlerinin siyasi gayeler taşıması bile düşünülemezdi. Hatta kaynaklardan açıkça anlaşıldığı gibi, onlar yani Anadolu Türkleri veya onların bir kısmı aşırı dini inançlarını şeyh ve şahlarına kabul ettirmeye

çalışmışlardır.” (Prof. Dr. Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara-1982, s.22)

Şeyh Haydar’ın çevresinde bulunan ve onu yönlendirenlerle, Şah İsmail’i koruyarak, eğitip yetiştirdikten sonra, Safevi Kızılbaş Devlet’ini oluşturanlar aynı kişilerdi. Bunların her biri, mensup oldukları Türkmen oymaklarının - bazılarının Pir, Abdal, Dede vb. sıfatlarının da gösterdiği gibi - hem inançsal önderi, Dedesi, hem de yönetici Beğ’leridir. Kısacası batılı tarihinin dediği gibi:

“Kızılbaşlık bir halk dini olarak başkaldıracı ve örtülü komünistik doğasıyla Anadolu’dan İran’a geçmiştir.” (B.S.Amoretti, *agy*, s. 632)⁷³

W. Hinz’in “Kızılbaş kabileleri” olarak nitelendirdiği bu Türkmen aşiretlerinin öbür kabile ve şubeleri Küçük Anadolu’daki Germiyan, İsfendiyyar, Hamidoğulları, Karamanoğulları, Osmanoğulları, Zulkadiroğulları, Memlûkler, Akkoyunlu vb. beylikleri topraklarında yaşamaktaydılar. İşte böyle bir toplumsal bölünmüşlüğü yaşamakta olan Anadolu Alevileri’nin siyasallaşıp toparlanması sözkonusuydu.

Görülüyor ki, kabileleriyle birlikte Erdebil’e intisabetmiş Dede-Beg’ler, Alevi Halkları birliğe götürme ve bir devlet oluşturma misyonu yüklenmişlerdi. Bu Dede-Beg’ler, Anadolu’nun dört bir yanında görevlendirilmiş 360 Hacı Bektaş Veli ardasından birine bağlı Türkmen boylarına mensub insanların torunları olarak, Hacı Bektaş’ın yol ve erkanını, dem ve devranını, Erdebil’e sokmuşlar, Haydar’ı ve sonra İsmail’i

⁷³ Bu tarihçi *Buyruk*’da geçen ve Kızılbaş ozanlarının da şiirlerinde işlemiş olduğu "Rıza" kavramını, Aleviliğin Komünist Ütopya’sı "Rıza Şehri"ni görüp okusaydı, gerçekte nasıl bir devlet kurmak istediklerini daha iyi kavrar. Konuya daha farklı gözle bakar ve Safevi hanedanı tarihi değil, Kızılbaş toplumunun tarihi olarak işlerdi.

Hünkar'ın kurduğu yol ve erkanın gerektirdiği biçimde yetiştirmişlerdi.

Hacı Bektaş Veli'nin gerek Molla Said tarafından türkçeleştirilmiş *Makalat*'ı ve gerekse *Vilayetname*'si ellerindedir. Şah İsmail'in Alevi-Bektaşî eğitimi bu kitaplar üzerinden yapılmıştır. Hünkar'ın menakibini, yani kerametlerini ve söylencesel tarihini -ki bütün nişanları Hacı Bektaş Dergahı çevresinde kökleşmiş yaşamaktaydı ve hâlâ da yaşamaktadır- hem düzyazı hem de şiirsel olarak, *Menakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli* ya da *Vilayetname* adıyla 1480'lerde kaleme almış olan İlyas ibn-i Hızır (Uzun Firdevsi) İran'dadır, II. Bayezid tarafından sürgün edilmiştir.

Kızılbaşlık toplumsal bilinci, Şah İsmail'le birlikte siyasal bilince dönüştürülmüş, yani Aleviliğin devlet siyaseti olmuş, artık Şeyhlikten Şahlığa geçilerek, 1501-2'de başkenti Tebriz olan Safevi Kızılbaş devleti kurulmuştur.

Alevi inanç ve felsefesi, Görölüp-Sorulma, Dâr ve Musahiblik kurumlarıyla bu devletin yaşamına geçirilmişti. Safevi sarayında Cem törenleri yapıldığı, meydana açılıp, bu meydanda kusurların-kabahatların ortaya dökülerek, düşkünlere sitem çektirildiği, yani cezalandırıldığı bilinmektedir. Venedik Cumhuriyeti adına Şah İsmail oğlu Tahmasb'ın sarayını elçi olarak ziyaret eden Michele Membré'nin günlüğünde (*Relazione*, s. 48 vd.), tanık olduğu bu törenler hakkında bilgi verdiğini söyleyen B.S. Amoretti, (*agy*, s. 637) şöyle devam etmektedir:

“Kızılbaş sufilerin çok yüksek ayrıcalıkları vardı. Onların her lokması şefaet etme özelliğine sahipti. Halifeler halifesi (yani Mürşid, Şah ise Mürşid-i kamil sayılıyordu.-İ.K.) Cem'lerde (in public meetings), günahlarını itiraf edip pişmanlık duyanları, Anadolu Kızılbaşları ve Bektaşîlerin ayin ve geleneklerine uygun biçimde (tarık) çubuğuyla vurarak,

bağışlıyordu. Günahkarların bağışlanmaları için yalvarırken secdeye kapanmaların (niyazda bulunma- İ.K.) tarikat-yol usulünce yapıldığı açıktı.”

Hiç kuşkusuz, Anadolu, Suriye, Azerbaycan ve İran gibi geniş bir coğrafyayı kapsayan büyük Kızılbaş ihtilalinin sonucuydu Safevi devletinin kuruluşu. Şeyh Cüneyd’in, Karakoyunlu beyi Cihanşah’ın desteğiyle, amcası Şeyh Cafer tarafından 1448’de Erdebil’den sürgün edilmesiyle başlayan bu ihtilal, ancak üçüncü kuşakta tamamlanmıştı. Yarım yüzyıllık uzun bir mücadelenin sonunda Alisoğlu Safevi hanedanını başa geçirerek bir devlet kurmuşlardı. Şamlu, Tekelü, Dulkadirli Ustaçlı, Rumlu vb. Alevi (Kızılbaş) Türkmen boylarının oluşturduğu gözünü budaktan esirgemeyen korkusuz ihtilal birlikleri, Dede-Beg’lerinin komutası altında Şah İsmail’e, on yıl gibi kısa bir dönemde içinde bir çok ulustan, değişik din ve inançtan toplulukların yaşadığı bir imparatorluk sunmuşlardı.

Ancak bu askeri Kızılbaş Türkmen aristokrasisi, kabile inanç ve değer ölçülerini belirleyen ekonomik ilişkilerin dışına henüz çıkamamış; kent toplumu özelliklerinden çok uzaktılar. Tam yerleşik toplum bilincine bile sahip değillerdi. Birey birey sahip oldukları büyük sadakat, kutsal bildikleri kişi ve inançları uğruna canlarını vermekten çekinmemeye, cesaret, yiğitlik, meydan okuma ve doğruluk gibi aşiret toplumu erdemlerini, akıl ölçüleri içerisinde toplumsallaştırmak ve siyasallaştırmak öyle kolay değildi.

İhtilal liderleri olan Dede-beg’lerin kendi cemaat ve kabilelerini inançsal temelde yönetmek dışında bir başka deneyimleri yoktu. Gerçi Alevilik inancının tapınma biçimselliğini oluşturan Cem’in dünya yaşamına dönük olması; insani ilişkilerde adalet ve eşitliğin sağlanması, ekonomik ve siyasal temelde ortakçılık, bölüşümcülük, birlikte çalışıp ortak kazanda

yemek ve insanı ve emeğini öne almak gibi ilkelerin uygulanarak, Alevi-Kızılbaş yaşam biçimini oluşturması, küçük bağımsız toplumsal birimler ve kırsal kesim toplulukları için büyük kazanımlı komünistik yönetimdi. Gerek Hünkar Hacı Bektaş'ın yapıtlarındaki ilkeler ve Cem Toplu tapınmalardaki uygulamaların geniş açınımlı yorumları siyasileştirerek ideolojik kalıplar içinde sunabilecek bir yapıt yoktu. Yüzyıllarca baskıcı yönetimlerin -sünnileştiremediği için- dışladığı Alevi inançlı toplumunun, kentleşemediğinden dolayı *Uleması da* (bilginleri) *yoktu*.

Ama yine de Kızılbaş-Safevi ihtilali önderleri, devlet yönetimindeki deneyimsizliklerine rağmen, belirtmeye çalıştığımız gelenek ve inançlarından kaynaklanan bilgiler ve eski Zeydi-Hazar Alevi devletinin yaşayan anılarıyla bir mekanizma oluşturmuşlardı. Şah İsmail'i Gilan'da sakladıkları dönemde (1494-1499), inançları gereği Mürşid ve mürid (talip) ilişkileri içinde, "Ehli İhtisas" adı altında "*Lala, Abdal, Dede, Hadim* (hizmet gören) ve *Halifat al- Hulafa* (Halifeler halifesi)"dan oluşan bir kurul kurmuşlardı. (R.M.Savory, *The Cambridge History of Iran*, Vol. VI, s.357)

Bu yüksek kurul, bir ihtilal konseyi gibi çalışmış Karamanlu, Rumlu, Dulkadir, Tekelü, Ustaçlı, Şamlu vb. Kızılbaş Türkmen aşiretleri ve askeri aristokrasisinin birlik ve beraberliğini sağlayarak, Hazar kıyılarından, Anadolu'nun içlerine Teke İli'ne uzanan çok geniş bir alan içinde etkin propaganda eylemleri yapmış ve çok sayıda savaşları yönetmiş, *Kızılbaş devletini* kurup 1501-2'de Şah İsmail'i tahta oturtmuşlardı.

Devlet kurulduktan sonra bu kurul Lalalığı kaldırarak, yerine "*Vekil-i Nefs-i Nefs-i Humayun*" adıyla bir yüksek görev yarattı. Bu görev, Şah İsmail'in hem "Padişah" olarak dünyasal yani siyasal iktidarının, hem de "Mürşid-i Kamil" olarak inançsal iktidarının vekillik kurumuydu. Bu kurum bir süre için, geleneksel

sadrazam ve tüm bürokrasinin, yani Umera'nın başı görevlerini içeren Vezir iktidarlarını gölgede bıraktı. Vekil, Savory'nin deyimiyle Şah İsmail'in *alter ego*'su, yani ikinci kişiliğiydi. Bu kurumun yaratılması, Şah İsmail nezdinde, teokratik yönetim biçimiyle ile siyasal bürokrasi arasındaki boşluğa açıkça bir köprü kurmak girişimini gösteriyordu. Vekillige, Ehl-i İhtisas'tan Lala Şamlu Hüseyin Bey getirildi. Böylelikle Şamlu Hüseyin bey, hem Şah vekilliğini, hem de *Emir ül-Umara* (Emirlerin başı) yetkisini üstlenmişti. (R.M. Savory, *agy*, s.358-359)

Buyruk Kızılbaş Siyasetinin Ürünüdür

Buyruk Kızılbaş siyasetinin ürünüdür ve Hacı Bektaş Veli'nin yapıtlarındaki ilkeler kaynaklık etmektedir.

Ehl-i İhtisas kurulu, Kızılbaş İhtilali konseyi gibi çalışırken; bir yandan siyaset (teorisi) üretiyor; Halifeler Halifesinin Anadolu, Suriye, Azerbaycan, İran'da Horasan ve Kuzistan eyaletlerine gönderdiği halifeleri aracılığıyla Ortodoks İslam (Sünni ve Şii) dışındaki Oniki İmamcı Alevi-Bektaşî ve Ehli Hakçı, Hurufî vb. heretik (rafizî) ve heterodoks (aykırı) İslam toplulukları ile iletişim kurarak siyaset ve bilgi alışverişi yapıyordu. Ağırlık ve en yoğun çalışma Anadolu Alevi-Bektaşîleri arasındaydı. Erken-Şii hukuk ve ahlak kitaplarını Kızılbaş yönetim kurulu Ehl-i İhtisas sağlamış mıdır? Bunu bilmiyoruz. Ama "Şeyh Safi ya da İmam Cafer Buyruğu" adını taşıyan ve kopya edilirken değişikliklere uğratılmış, eklemeler-çıkarmalar yapılmış durumda günümüze kadar gelmiş olan, Kızılbaş-Alevi-Bektaşî toplu ibadeti Görgü Cemi'nin biçimi ve düzenini, Muhammed-Ali yolunu ve ilkelerini anlatan "*Buyruk*" kitabı bizce bizzat bu kurul tarafından, genç ve bilgili ozan Şah İsmail Hatayi'nin katkılarıyla hazırlanmıştır.

Baş kısımda söylediğimiz gibi elimizde bulunanların en eski kopya Besatî'nin elyazması olan Buyruk'tur. Bu kitabı Besatî isimli ve Aleviler arasında adı sanı bilinmeyen bir kişinin yazmış

olması düşünülemez. Ama Ehl-i İhtisas kurulunun böyle bir kitabı düzenlemesi için birçok nedenler vardı:

Bir kere Alisoğlu Safevi hanedanının ve büyük Şeyh olarak Erdebil Dergahının kurucusu Şeyh Safi'nin Sünni olmadığına, çevresindeki Sünni hükümdarlara kendisini öyle gösterdiğine, Anadolu Alevi Türkmenlerine inandırılması gerekiyordu. Ayrıca Şah Hatayi'nin de birçok nefesinde övdüğü yücelttiği ve ona candan bağlılığını söylediği Hacı Bektaş Veli gibi, Şeyh Safi'nin de ermiş velilerden olduğunu vurgulamak ve Erdebil'i çekim merkezi yapmaktı amaç. Şeyh Safi'nin İmam Cafer Sadık'tan esinlendiğini ve Buyruğundaki sözleri ondan aldığını ve hatta İmam Cafer'in mührünü taşıdığını şiirlerinde ifade eden Kul Himmet bu propagandaya katkıda bulunmuştur:

Erdebil'den gelince Rum'a
Sözümüz bizim didardan gelir

Şeyh Safi Buyruğu'n eyledim kabul
Sözü onun daim Cafer'den gelir

(...)

Makalatın ahiri cemalatın zuhuru⁷⁴
Şeyh Safi'ye değıptir İmam Cafer mühürü

Bizim elimizde bulunan *Buyruk* versiyonlarından 1776 tarihi kopyada Şeyh Safi ile İmam Cafer konuşturularak Cem erkanları anlatılmakta; 1837 tarihini taşıyan “Şeyh Safi Buyruğu”

⁷⁴ "Sözlerin sonu geldi yüzler ortaya çıktı" anlamındaki dize, Cahit Öztelli (*Pir Sultan'ın Dostları*, İstanbul-1984, s. 185) tarafından "Mekalettin ahiri Cemalettin zuhuru" biçiminde derlenip özel isim gibi yayınlanmıştır. Ancak Safevi Soyağacı'nda Şeyh Safi'den önce bu özel adlar bulunmamaktadır.

kopyasında ise başlarda Şeyh Safi hakkında bilgi verilmekte ve bir Veli olarak kutsanmaktadır. Ayrıca Şeyh Safi ile ustası Gilanlı Şeyh İbrahim Zahidi arasında geçtiği anlatılan iki keramet, Hacı Bektaş Veli “Vilayetname”sinden aynen alınmıştır ve bu kitapta Yunus Emre ile şeyhi Tapduk Emre ve Hacı Bektaş ile Akçakoca arasındaki olaylar, biçim ve öz olarak sonuçlarıyla birlikte Şeyh Safi üzerinde yinelenmektedir.

Yine çeşitli Buyruk versiyonlarından anlaşıldığı üzere, asıl Hünkar Hacı Bektaş Veli’nin *Makalat’ı*, *Buyruk* kitabına kaynaklık etmiş ve onun özünü oluşturmaktadır. Tersinden de olsa bunun ilk farkına varan, *Makalat’ı* ilk kez yeni harflerle yayınlamış olan Sefer Aytekin’dir. O İmam Cafer Buyruğu’nun daha önce yazılmış olduğunu düşünmüş olduğundan:

“Bu kitapta (*Makalat’ı*-İ.K.); Hacı Bektaş Veli’nin bağlı olduğu İmam Cafer Sadık Sadık yolunun ve Bektaşiliğe esas olan bazı prensip ve düşüncelerin yer aldığı açıkça görülmektedir. Mesela: Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat yollarını ayırması; adem oğullarını, abitler, zahitler, arifler, muhibler diye ayırması... ” (Hacı Bektaş Veli, Haz. Sefer Aytekin, *Makalat*, Tarihsiz-Emek Basım, Ankara, s.15)

biçiminde kısaca değinmiştir.

Bize göre de Ehl-i İhtisas’tan, olasılıkla Halifeler Halifesi, Dede ve Abdal üçlüsünün hazırlatmış olduğu Buyruk, Hacı Bektaş’ın *Makalat’ı*, *Vilayetname* ve bugüne ulaşmamış diğer yapıtları temel alınarak yazılmış, Alevi-Kızılbaş Cem kurumları, adab erkanı biçim ve ilkelere bağlanmıştır. Kuşkusuz İmam Cafer’in Kur’an yorumları ve risalelerinden de yararlanılmıştır. Ayrıca yol ve mezhep olarak İmam Cafer adında birleşerek İranlı Şii halkla yakınlık, uyum sağlama siyaseti de güdülmüştü.

Halk Türkçesiyle hazırlanmış *Buyruk* kitabı, Anadolu Aleviliğinin şanlı bir tarih sayfasını oluşturan *Kızılbaşlık*

siyasetinin propaganda ürünüdür. Öte yandan Balım Sultan'ın (dil olarak) Osmanlı kentlerine yönelik Alevi-Bektaşî “*Erkanname*”si de bu siyasetin dışında değildir ve ona hizmet etmiştir.⁷⁵

Başka bir yazımızda Balım Sultan ve onun Anadolu’ya yönelik Kızılbaşlık siyaseti üzerinde duracağız.

KERVAN Sayı 56 Ocak 1996

EMAR VAKFI

⁷⁵ Sultan II. Bayezid'le olan ilişkisinden ötürü yanlış değerlendirilmiş olan Balım Sultan Hacı Bektaş Veli evlatlarındandır. 1501 'den 1518/19'a, yani ölümüne kadar Dergahın başında bulunmuştur.

ALEVİLİK TARİHİNDEN

Pir Balım Sultan ve Kızılbaş Siyaseti⁷⁶

Mürsel Baba oğlu Sultan Bali, yani Balım Sultan'ın kim olduğu üzerine çok çeşitli ve çelişkili bilgiler verilmektedir. Onun bir Sirp Prensini oğlu ya da bir Sırlı Hristiyan devşirme olduğundan tutunuz da, Gedik Ahmet Paşa'nın oğlu olduğu, sarayda yetiştiği ve hatta kendisinden sonra yaşamış Sersem Ali Baba'nın oğlu olduğuna kadar üretilen söylentiler günümüze ulaşmıştır. Bütün bunlar onun Hacı Bektaş Veli soyundan gelmediğini gösterme çabasıdır ve 1527-8 Kalender Şah başkaldırısı sonrasında, Dergah'ın başına devletin atama yoluyla istediği kimseyi postnişin yapması içindir. Hacı Bektaş Veli'nin evli olmadığı iddiaları da aynı Osmanlı siyasetinin ürünüdür.

Balım Sultan'ın, Sultan Balı asıl adından da anlaşıldığı gibi özbeöz Hacı Bektaş evladıdır. Eğer Edebali, Şeyh Balı vb. Baba İlyas halifelerinin adlarını anımsarsak, Babai kökenli bir ad taşıdığını görürüz.

“Bektaşilik tarihinde, Hacı Bektaş-ı Veli'den sonra hemen Balım Sultan akla gelir. Bektaşiliğin ikinci kurucusudur. Bugünkü Bektaşiliği düzenleyen büyük azizdir. Yol ve yöneme ait *Erkanname* veya *Kanun-ı Evliya* adlı tüzük içeriğinde bir ilmihal kitabı vardır. Bu tüzük Bektaşiliğin eskimesini önlemiş ve yeni kuşaklara aktarılmasını kolaylaştırmıştır. Bektaşilikte bir dervişe

⁷⁶ Araştırmacı-yazar İsmail Kaygusuz, çok yakında Alev Yayınlarından çıkacak olan *Görmediğim Tanrıya Tapmam: Alevilik-Kızılbaşlık ve Materyalizm* kitabında Balım Sultan ve siyasetini geniş bir şekilde incelemiş bulunmaktadır. Kitapta, Balım Sultan'ın II. Bayezid ve Şah İsmail Safevi ile ilişkilerinin özellikleri sergilenmiştir. Hacı Bektaş evladı Pir Balım Sultan'a yükletilen "Osmanlı işbirlikçisi" suçlamasının dayanaksızlığı ötesinde büyük haksızlık olduğunu kanıtlayan yazıyı kısaltarak yayınlıyoruz.

icazetname verildiği zaman. eline de bir Erkanname verilir. Bu sebeple kutsal törenlerdeki farklılaşmanın önüne geçilmiş olur.”(Turgut Koca, *Bektaşî Nefesleri ve Şairleri*, İstanbul, 1990 s.124)

Balım Sultan’ın sahneye çıkışı, II. Bayezid siyasetinin ürünü müdür?

II. Bayezid, Arnavutluk seferinde, 1492-93, Manastır yakınlarındaki Pirlepe yolunda bir Kalenderi derviş tarafından hançerle saldırıya uğramış; padişaha yaklaşıp, kendisinin Mehdi olduğunu söyleyerek onu öldürme girişimini İskender Paşa önlemişti. Elbette ki Yaşar Ocak’ın yazdığı gibi, dervişin bu suikast girişimi, elbetteki kendini Mehdi gördüğü için bilinçsizce bir saldırı olduğu kabul edilemez.

II. Bayezid bu saldırıyı bahane ederek: “Rumeli’nde ne kadar bid’at Abdal ve Işık ve na-hak-gu zındıklar var ise teftiş olunup şer’ile küfür söyleyenlerin haklarından geline deyü...” (Menakıb-i Sultan Bayezid Han’dan nakleden A. Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik; Kalenderiler*, Ankara-1992, s.125, n.274) şeklinde buyruk çıkarıp, Balkanlar ve Rumeli’nde geniş bir koğuşturma ve toplu sürgün uyguladı. Bölgede yaşayan tüm Alevi, gayri-sünni toplulukları Anadolu’ya sürdürdü. Bölgedeki Varna’da tekkesi bulunan Otman Baba ve ona bağlı dervişler bu kıyımdan nasibini aldığı gibi, kuşkusuz Hacı Bektaş dergahına bağlı Dimetoka Seyyid Ali Sultan tekkesine bağlı olanlar da sürgüne uğradı. O yıllarda Seyyid Ali Sultan tekkesinde Mürsel Balı oğlu Balım Sultan (1458-1518/9) oturmaktaydı.

Çocukluğunun bir kısmı Dimetoka’da geçmiş olan II. Bayezid’in, Kızıl Deli Sultan tekkesini hem de Hacı Bektaş Dergahını yöneten, Balım Sultan’ın babası Mürsel Baba’yı tanıdığı ve ilk mürşidinin o olduğu rivayetleri vardır. (M. Tevfik

Oytam, *Bektaşiliğin İçyüzü II*, İstanbul-1960, s.29) Buraya özel ilgisinden dolayı, 1512’de oğlu Selim tarafından zorla tahttan indirildikten sonra son yıllarını geçirmek üzere gittiği Dimetoka yolunda ölmüştü. (Müneccimbaşı Ahmet Dede, (Çev.İsmail Erünsal), *Müneccimbaşı Tarihi Cilt II*, İstanbul-Tarihsiz, s. 439-440; *The Encyclopaedia of Islam Vol. I*, Leiden (E.J. Brill)-1986, s. 1120-21)

Büyük olasılıkla, Arnavutluk seferi sırasında ziyarete gittiği Dimetoka’da, eskiden tanıdığı Kızıl Deli Seyyid Ali Sultan tekkesinin başındaki, Hacı Bektaş Veli’nin torunlarından Mürsel Baba oğlu Balım Sultan’ın ricasıyla Bayezid, toplu kıyımdan vazgeçip, emrini sürgüne çevirdi.

Sultan II. Bayezid’in 1500 yılında yaptığı ve Modon, Koron ve Navarino’yu ele geçirdiği Mora seferinden sonra ertesi yıl da Adriyatik kıyılarını işgal ettiğini görüyoruz. Bu seferlerin ardından Dimetoka’dan Balım Sultan’ı İstanbul’a davet ettiği ve daha sonraki yıllar içinde (Turgut Koca’ya göre aynı yıl?) ondan nasib alarak Bektaşî tarikatına girdiği bilinir. Sultan Bayezid, Balım Sultan’ın Dimetoka’ya gitmeyip, Hacı Bektaş Dergahına dönmesini istemiş ve resmen Dergah’a atamıştır. (Turgut Koca, *Bektaşî Nefesleri ve Şairleri*, İstanbul-1990, s. 124-125)

1501 yılındaki bu atama, kendine yakın gördüğü Balım Sultan’ın Anadolu’da daha geniş Alevi topluma etki yapacağı ve Kızılbaş Safevi siyasetine karşı onun kullanılabilir olmasından kaynaklanıyordu kuşkusuz. Ama öyle görünüyor ki Balım Sultan, bu ilk aşamada bile kendisine pek güven vermemiş. II. Bayezid siyasetinin bir parçası, hatta bir ürünü olarak Balım Sultan’ın dergahın başına geldiğinin ertesi yılı, Balkanlardan Anadolu’ya sürgün edilen Alevi topluluklar, doğu sınırlarında koğuşturmaya uğrayan çok sayıda Kızılbaşlarla birlikte yeni fethedilmiş Mora topraklarına sürüldüler. Batılı yazarların belirttiği, II. Bayezid’in 1502’deki bu büyük koğuşturması ve tek tek kişilerin yüzleri

damgalanmış olarak gerçekleştirdiği bu Kızılbaş sürgününden, Türk burjuva tarihçileri söz etmemektedir.

Osmanlı topraklarındaki Alevi Türkmen topluluklarına saltanatı süresince 1492, 1502 ve 1511 tarihlerinde bilinen üç büyük kıyımı ve sürgünü uygulamış, baskı ve zulüm yapmış olan Bayezid da en az oğlu Yavuz Selim kadar acımasızdı. Bayezid-i Veli unvanı, döneminin Osmanlı siyasetinin bir parçasından başka birşey değildi.

II. Bayezid ve Balım Sultan'ın karşılıklı siyasetleri, temsil ettikleri devlet ve topluluk adına, birbirlerinden yararlanma amacını taşır. Biri devletin başında padişah; öbürü Alevi toplulukların bağlı oldukları Hacı Bektaş Veli soyundan, onun temsilcisi ve dergahının başındaki manevi önderi. Dikkat edilirse Balım Sultan'ın, Hacı Bektaş Dergahının başına getirildiği tarih, Şah İsmail'in, çevresindeki Kızılbaş kuruluyla birlikte ta Gilan-Lahikan'dan kalkıp Erzincan'a geldiği; kendisini Ali donunda beklemekte olan Anadolu Kızılbaşları, peyikle Şah lokmasını alır almaz, tarlada çiftini-çubuğunu, gerdek yatağında karısını bırakarak yanına koştugu yılı izlemektedir. Bu gösteriyor ki Bayezid Balım Sultan'ı, başına geçirdiği Hacı Bektaş Dergah'ını güçlendirerek, siyasallaştırıp, 1450'lerde başlamış ve giderek büyüyen ve devlet kurma aşamasına ulaşmış Kızılbaş hareketinin karşısına çıkarak onu bölmeyi amaçlıyordu. Alevi Türkmen oymak ve kabilelerin, kendilerinden bildikleri ve kuruluşunu, temelini kanlarıyla suladıkları Kızılbaş Safevi devleti topraklarına dalgalar halinde göçmelerini de önlemenin bir yolu bu. gelmiş ve uzun bir süre Osmanlı

Ancak Balım Sultan'ın beklenen nüfuzunun kend,n, göstermediğinin anlaşılması üzerine, 1502 yılında yukarıda açıklandığı gibi Kızılbaş Safevi yandaşı olduğundan kuşkuılanlar yüzleri dağlanarak, on yıl önce Balkanlardan sürülenlerle birlikte Mora yarımadasına sürgüne gönderildiler.

Bu sürgün olasılıkla Şah İsmail'in Erzincan'a ikinci gelişi sırasında yapılmıştı. İsmail'in Kızılbaş devletinin potansiyel gücünü tezelden dağıtmak amacıyla onbinlerce Alevi-Bektaşî hiç bilmedikleri ve yabancıları oldukları diyarlarda oturmaya zorlandı. Girit'te Bektaşîliğin yayılması, bu zorunlu göçlerin adaya sarkmasıyla açıklanabilir. Bu sürgünler gösteriyor ki, Şah İsmail'in Faruk Sümer'in sözünü ettiği, bir yıl kadar önce "Baba" diye hitap ederek Bayezid'e yazdığı bir mektupta, Ustacalu Türkmenlerinin çoluk çocukları ve göçkünlerinin Osmanlı ülkesinde bırakmalarına izin vermesi için ricada bulunması işe yaramamıştı.

Genç erkeklerini Şah İsmail'e göndermiş olan aileler sürgüne gitmiş, parçalanmış ve bir daha da birbirlerini görememişlerdir. Alevi Türkmen boylarından eli silah tutanların, ok ve yaylarını, kılıçlarını yüklenip, azık torbalarını boyunlarına asmış gurbete sıkır gibi aileleriyle vedalaşarak, Şah İsmail ile savaşa gitmeleri iki şey düşündürüyor:

1) Anadolu'da yaşayan Alevi-Bektaşî toplulukları kendilerini Sünnî İslamın egemen olduğu hiçbir feodal devlet ve beyliklere bağlı görmüyordu. Bir siyasi yönetim boşluğu içinde, bağımsız yaşamaktaydılar. İnançlarının tapınma uygulamaları olan cem düzeni, yaşam ve yönetim biçimini oluşturmuştu.

2) Kızılbaş Safevi yönetimi Ehl-i İhtisas kurulundan Dede, Abdal ve Halifeler Halifesi gibi görevlilerin geniş siyasi propagandası onlara, çok kısa bir zamanda ailelerinin yaşadıkları bölgeleri, kısacası tüm Anadolu'yu ele geçirip Kızılbaş devletine bağlayacaklarına inandırmıştı.

Balım Sultan, Kızılbaş Safevi yönetimini elinde tutan Ehl-i İhtisas kurulundan görevlendirilmiş propagandacı halifelerle mutlaka görüşmüş olmalıdır. Herşeyden önce onun yazmış olduğu; cem törenlerini kurallara bağlayan *Erkanname*'sinin, aynı dönemde ve aynı amaç için hazırlanmış *Buyruk*'un içeriğiyle birbirinin aynı olması bunu gösteriyor. *Erkanname*'nin dil

özelliklerinin ise, Osmanlıca saray ve kent diline uygunluk göstermesi, kentlerde ve özellikle İstanbul’da yaşayan Alevi-Bektaşiler ve Yeniçeriler için yazılmış olduğu anlamını çıkarmak tutarsız bir iddia sayılmaz.

Şah İsmail’in II. Bayezid’e mektup yazıp, Osmanlı topraklarından geçerek Dulkadirli üstüne gitmesi için izin istemiş olduğunu ve bu izni aldığını biliyoruz. II.Bayezid Safevi ordusunun serbestçe geçmesine izin verdiği gibi, Dulkadirli Alaüddevle’nin yardım isteğini de reddetmişti. (F. Sümer, *agy*, s. 29)

Böylece 1508’de tüm Doğu Anadolu’yu ele geçirmiş Kızılbaş Safevi yöneticileri ve Şah İsmail ertesi yıl, Dulkadirli seferi için Erzurum ve Erzincan üzerinden Orta Anadolu’ya gelmiş ve uzun bir süre Osmanlı sınırında kalmıştır.

Şah İsmail’in gizli amacı Hacı Bektaş Dergahını ziyaret etmektir

Geleneksel Alevi söylenceleri ve ozanları Şah İsmail’in burada Anadolu Alevi Türkmen dedeleri ve ozanlarıyla oturup söyleştiklerini cem kurduklarını, nefesler söyleyip semah döndüklerini anlatmaktadır. Yaşca en büyükleri olan Pir Sultan, Şah İsmail Hatayi ve Kul Himmet, üç büyük Kızılbaş ozanı burada karşılaşp nefesler söylemiş, atışmışlardır. Balım Sultan’ın kardeşi Kalender Abdal, onun temsilcisi olarak bu mecliste bulunmuştur. Onlar gibi ozan olan Kalender Abdal’ın, bir arada gördüğü ve büyüklüklerine tanık olduğu bu üç ozanı öven bir şiiri vardır:

Ezel-ü ervahdan ceddım cemalim
 Hatayi Kul Himmet Pir Sultan geldi
 Eli kanlıların elin yumağa
 Hatayi Kul Himmet Pir Sultan geldi
 (...)
 Kalender yok bu sözümün hatası
 Beş harftendir aşkların futası

Üç aşıktır cümle aşık atası
Hatayi Kul Himmet Pir Sultan geldi

Pir Sultan Abdal nefeslerinden birinde:

Kapıyı çaldı Kırkların birisi
Birinden mestoldu cümle gerisi
Sarı kaya derler Şah'ın korusu
Konalım gaziler İmam aşkına

Burada adı geçen Sarıkaya, Yıldızeli'ne bağlı Banaz ile Bedirli'nin arasındaki yerleşme birimidir. Yani Pir Sultan'ın yaşadığı bölgededir. Ancak İlhan Başgöz'ün ileri sürdüğü gibi “belki de Pir Sultan'ın evinde misafir olan bu Şah, 1577'de, Şam taraflarında ortaya çıkan ve Bozok (Yozgat) taraflarına kadar gelip, oraları ayaklanmaya çağıran yalancı Şah İsmail” değil, Şah İsmail Safevi'nin kendisidir. Şah İsmail'in bu bölgeye geldiği; “yıldız dağında semah eylediği, binbir kelimettiği ve Banaz'da bir süre kaldığı” nefeslere konu olmuştur.

Pir Sultan Abdal'ın oğlu Pir Mehmed'in talibi olan İsmail isimli Alevi ozanı, Şah İsmail'in burada kalışının unutulmayan anısını şöyle dillendiriyor:

Şah Yıldız Dağında semah eyledi
Bir ayak üstünde bin bir kelimetti
İndi Banaz'ı hoş vatan eyledi
Hayli devr ü zaman geçti orada

Koca Şah Urum'a bir elma saldı
Dolandı Urum'u Banaz'a geldi
Pir Sultan elmaya bir tekbir kıldı
İnsan taaccübde kaldı orada

Bu dörtlüklerde Şah İsmail'in Banaz'da bir süre kaldığı ve Cemler kurulup semahlar dönüldüğü açıkça anlatılmaktadır. Şah'ın kendisinin de semah eylediği özellikle vurgulanıyor. Onu, bizzat adını anarak iyi semah dönmede örnek gösteren Pir Sultan Abdal, bir dörtlüğünde şöyle anıyor:

Bülbül gerek gül dalına konmaya
Şah İsmail gibi semah dönmeye
Musahibin yok mu derdin yanmaya
Niye geldin derler Urum sofusu

Üstelik İsmail'in ikinci dörtlüğünde verilen bilgiler, Şah'ın bizzat Pir Sultan Abdal'a lokma olarak elma gönderip, bir birlik ceminin yapılmasına önayak olmasını istediği anlaşılıyor. Şah İsmail'in gelişini, büyük bir birlik toplantısının ve cemlerin yapılacağını bölgedeki, özellikle Osmanlı topraklarındaki Seyyid ocaklarına haberlemeyi Pir Sultan Abdal üstlenmiştir. Büyük olasılıkla Hacı Bektaş Dergahına bağlı bir dede olarak, dergah, postnişin ve dervişleriyle haberleşme aracılığı da yapmıştır. En büyük yardımcısı da kendi talibi, Safevi soyundan genç ozan Kul Himmet'tir. Yine olasıdır ki her iki ozan da Alisoğlu birer dede olarak, Kızılbaş Safevi yönetiminin o dönemde, Ehli İhtisas Kurulu'na bağlı Halifeler Halifesi kurumunda görev almışlardı.

Elbette ki burada asıl, Osmanlı toprakları ve diğer beyliklerden gelen Kızılbaş dedeleri ve aşiret-oymak beyleriyle siyasi toplantılar yapılmıştı. Hacı Bektaş Dergah'ından Kalender Abdal ile birlikte, Balım Sultan'dan gelen ve onun düşünce ve siyasetini ileten başka görevliler de bulunmaktaydı. Kanımızca, Osmanlı tarihçilerinin kaydetmemesine rağmen Şah İsmail, kurmaylarıyla birlikte Hacı Bektaş türbesi ve dergahını ziyaret etmek istiyordu. Ancak Osmanlı topraklarında büyük bir siyasal

patlama yapacağından korkulduğu için izin verilmemiştir. Çok büyük olasılıkla, Balım Sultan'ın İstanbul'a çağırılması da aynı döneme rastlatılmış ve Şah İsmail ile karşılaşmasına engel olmak istenmiştir. Hatta aşağıda vereceğimiz Şah Hatayi'nin bir şiirindeki dörtlük, onun bu olaydan haberli ve Balım Sultan'ın İstanbul'da olduğuna ipucu olabilir.

Yine bizce II. Bayezid'in aynı yıl, sözde Dulkadirli Beyinin yardım talebi üzerine Yahya Paşa komutasında gönderdiği bir ordunun, Ankara'da bekletilmesi (Faruk Sümer, *agy*, s.30) bu yüzdendir.

Şah İsmail Hatayi düşlerine giren ve görmeği çok arzu ettiği Hacı Bektaş Veli üzerine aşağıdaki nefesi olasıdır ki burada yazmıştı. Birkaç dörtlüğünü verdiğimiz bu nefeste Hacı Bektaş Dergahı'nı ziyaret özlemi ve amacı gizlidir:

Gece gündüz hayaline yanam
Bir gece rüyama gir Hacı Bektaş
Günahkarım günahımdan bizarım
Özüm dara çektim sor Hacı Bektaş

Yandı bu garip kul nedir çaresi
Yine tazelendi yürek yarası
Onulmaz dertlere derman olası
Bu senin bendindir sar Hacı Bektaş
(...)

Derdimend *Hatayi* eyler niyazı
Ulu Pir katardan ayırma bizi
Bu mahşer günüdür isteriz sizi
Muhammed önünde car Hacı Bektaş

Görüldüğü gibi kendini dertli sayan Şah İsmail bu şiirinde gurbette olduğunu ve Hacı Bektaş'ı düşünerek gönlünü

eğlendirdiğini söylüyor. Ondan yardım istiyor; yaşadığı anları kıyamet gününe benzetiyor ve Hacı Bektaş'ı Ali olarak nitelendirdiği için, Muhammed'in carına (imdadına) yetiştigi gibi kendisine de yetişmesi dileğinde bulunuyor.

Ayrıca Hatayi'nin Balım Sultan için yazdığı şiir de oldukça anlamlı ve onun Hacı Bektaş Dergahı'nı ziyareti ve Balım Sultan ile görüşme isteğinin çok önemli kanıtıdır:

Gaziler dertlere derman bulunur Sultan Balım'dan
 Sınık gönüllere merhem bulunur Sultan Balım'dan
 Budur alemler alisi cümle gerçekler velisi
 Gaziler aşkın dolusu sunulur Sultan Balım'dan
 (...)
 Gümansız talibe nasip verilir Sultan Balım'dan
 (. ..)
 Dünü günü kudret hunu sürülür Sultan Balı'mdan
 Can *Hatayi*'m der hendesi nazar etmiş haslar hası
 Sınık gönüller aynası silinir Sultan Balı'mdan

Şah İsmail Hatayi'nin bu nefesi, Balım Sultan'a karşı saygısını gösterdiği kadar, siyasi bir bütünleşme övgüsü olarak da değerlendirilebilir. Yine Hatayi'nin onun için, bu birlik toplantılarında siyaseten yazmış olduğunu düşündüğümüz bir şiirinde, orada bulunmayan Balım Sultan'a manevi anlamda "güzelşah" nitelemesiyle seslenip, Sultan Bayezid ile cem yürütmesine gönderme yaparak eleştirel yaklaşıyor. Kızılbaş siyaset tarihini derinliğine incelemediği için Hatayi'nin şiirlerine farklı biçimde yaklaşan ve birçok Hatayi'lerden sözeden İ.Arslanoğlu'nun *Şah İsmail Hatayi* adlı yapıtından (s.485), son dörtlülüğü tam okunamamış bu nefesin birkaç dörtlülüğü aşağıya alıyoruz:

Arzumanım sende ey güzel şahım
Münkir münafıka sayvanın mı var

Aşkın kitabını almış eline
Müht-i Süleyman'dan fermanın mı var

Gaib erenleri kalksın yürüsün
Al kırmızı otağlarını kursun

Sultan Beyazıt'(I)a Cemler yürü(t)sün
Mümin kullarına süryanın(?) mı var
(...)
Şah Hatayî'm eydür bu böyle olmaz ...

Hacı Bektaş Dergahı Çevresinin İzlediği Kızılbaş Siyaseti ile Şah İsmail'in Siyasetinin Yönleri Farklıydı

Hatayî'nin bu şiirinde Balım Sultan'ın eleştirilmesine karşılık, Yıldız dağındaki toplantılarda asıl Şah İsmail'in geniş bir biçimde eleştirildiğini sanıyoruz: Osmanlı topraklarındaki Kızılbaş siyasetini benimsedikleri saptanan Alevilerin koğuşturma ve sürgünlere uğraması konuşulduğu gibi, Şah İsmail'in "Mülkümde gerektir ab-ı Ceyhun (Ortasya'daki Aral gölüne akan Ceyhun ırmağı-İ.K.)" ve "Ahsun vatanımda Şadd-ı Bağdad (Dicle ırmağı-İ.K.)" diye formüle ettiği geniş imparatorluk siyasetinin yanlışlığı üzerinde durulmuş ve onun bu tutkusu tartışılmıştı.

Anadolu Kızılbaşları baştan verilen sözlerin tutulması ve Anadolu'nun merkez alınması gerektiğini vurgulamış. Balım Sultan'dan nasip almış Alevi-Bektaşî ozanı Muhyeddin'in aşağıya aldığımız küçük şiirinden anlaşıldığı üzere, elbette ki kendilerine Alisoylu bir şahın başkomutan olmasını (Bize serleşker olmağa / Şah-ı kerem Ali gerek) diliyorlar. Ancak er verip, asker kaldırmak Sultan Bali'nin işi olmalıdır deniliyor. Yani Hacı Bektaş

Dergahı'nın siyasetinin öne geçmesi söz konusudur:

Bize serleşker olmağa Şah-ı kerem Ali gerek
Mürşiddir rehber olmağa adem Akyazılı gerek

Alem ademe çıkmağa ulu ateşler cunmağa
Er verip leşker çekmeğe gene Sultan Bali gerek

Muhyeddin derviş olmağa ölmezden önden ölmeğe
Bir kişi nasib almağa edeb erkan yolu gerek

Böylece, Osmanlı'nın ortadan kaldırılması ve “Şah İstanbul'da otura” siyasetinin öne geçmesi istenmişti. Gerek Pir Sultan'ın, gerekse Kul Himmet'in şiirlerinde bu siyaset çok açıktır.

Şah İsmail'in başkenti Tebriz yapıp, orada eski Pers ve Sasani imparatorluklarını canlandırma politikasıyla, Anadolu Alevilerinin kurtuluşu üstüste düşmüyordu. Olasıdır ki bir yıl önce, Ehl-i İhtisas kurulunun başı olan Şah vekili Türkmen beyi Şamlu Lala Hüseyin'i alıp, yerine bir İranlı feodal beyi getirmiş olması bu anlaşmazlıktan kaynaklanıyor.

Yıldız Dağı görüşme ve konuşmalarında, öyle sanıyoruz ki Hacı Bektaş Dergahı postnişini Balım Sultan'ın kardeşi Kalender Çelebi'nin başkanlığındaki temsilcileri ve diğer Ocak temsilcileri dedeler Şah İsmail'in siyasetine karşı çıkmışlardı. Anadolu'dan Türkmen gençlerinin dalga dalga, bölük bölük Şah'ın ardından gidip bilmedikleri ülkelerde fetihlere girişmelerini istemiyorlar ve Anadolu'da birlik sağlayıp, Şeyh Bedreddin'in düşlerini Kızılbaş Devleti'nde ama yaşadıkları topraklarda gerçekleştirmek yanlısıydılar. Bu denli açık koyulmuş mudur? Tahmin etmek güç; örneğin belki Yeniçeri ordusunu yanlarına çekebilecekleri hesabı da vardı içinde.

Bu toplantılarda bir yandan da, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet ve Şah Hatayi'nin siyasetçi kadar ermiş aşıklar olarak ortaya çıktığı; Ali, Hasan ve Hüseyin'i temsil ettiğini, Kulhimmetli dedeler aracılığıyla günümüze ulaşan "Üç Aşık söylencesi" göstermektedir.

Kemalpaşazade, tarihinde; "(Şah İsmail) Diyarbekir içinden dahi gitse olurdu. Ol yoldan da maksuda vusul bulurdu; amma yerinden deprenüp bir taşla iki kuş varmak istedi. Bahane ile gelip Serhadd-i Rum'da (Osmanlı sınırında-İ.K.) bir zaman turmak istedi. Ta ki Anadolu'nun Kızılbaş'ı vesair evbaşı ol şem-i bezm fitnenin kenara geldiğini duyup, her taraftan yanına cem'oluna... Amma umduğun bulmadı, ol dediği iş olmadı ve içinde Kızılbaş olan vilayetlerin raiyyetleri boyunlanıp birbirine merbut olmuştu (bağlanmıştı-İ.K.)" yazmakta haklı görünüyordu, nedenlerini açıklayamamakla birlikte. (Faruk Sümer, *agy*, s.29, dipnot 41) Balım Sultan pay-ı tahta davet edilmek-

Balım Sultan ve Dergah çevresi siyasetinin haklılığı, birkaç on yıl sonra Kızılbaş Safevi Devletinin, İran Safevi milli devletine dönüşmesiyle ortaya çıktı. Ancak bu aradaki yıllarda başdöndürücü değişim ve gelişmeler Kızılbaş yönetimin yeniden güçlenmesini sağladı. Öyle ki bir dönem Anadolu'da Balım Sultan Kızılbaş siyaseti doğrultusunda, yani Osmanlı'ya baş kaldırarak, baskıcı şariat yönetimini ortadan kaldırıp devleti ele geçirmek amacıyla Hacı Bektaş Dergahı (Kalender Şah) öncülüğü ele almıştı.

Şah İsmail'in Yıldız Dağı durağından olaysız ayrılması ve başında bulunduğu Kızılbaş ordusuna önemli ölçüde katılımın olmayışı, II. Bayezid'i çok sevindirmişti. Arkasından Şah İsmail'in Dulkadirli Alaüddevle'yi yenip, ülkesini ele geçirmesine de memnun oldu. Osmanlı'nın doğusundaki güçlü beylik bir daha belini doğrultamazdı. Şah İsmail'in ise Tebriz'den İran'ı yönetirken Anadolu'yu elinde tutabileceğini sanmıyordu. Anadolu Kızılbaşları da desteğini çekerse bitti demektir. Balım

Sultan'ın kendisi için siyaset yaptığı konusunda yanılmış olduğu, çok değil iki yıl sonra Şah Kulu Sultan başkaldırısıyla ortaya çıkacaktı.

Sultan II.Bayezid bir taşla iki kuş vuracağını hesaplıyor

Ziya Şakir'in belirttiği gibi, II.Bayezid'in aynı yıl, yani 1509'da Balım Sultan'ı İstanbul'a davet ettiğini görüyoruz. Balım Sultan ve dervişlerini saltanat kayıkları gelip Üsküdar'dan alıyorlar. Ziya Şakir'in tatlı romansı anlatımından bu karşılamayı izleyelim:

“Padişahın binmesine mahsus çifte tebdil kayığını, öteki saray kayıkları takip ediyordu. Bunlarda da, yine saray ağalarının ve yeniçeri ustalarının arasında, sırtlarında abaları ve başlarında 12 dilimli yeşil sarıklı beyaz keçeden taçlarıyla 40 Bektaşî dervişi göze çarpıyordu ... halka arasında fısıltılarla şu sözler söyleniyordu:

“‘- Yahu! Şimdiye kadar ancak padişahlara yapılan bu alay, şu abalı Bektaşî babasına mı?’

“‘- Yavaş söyle! Yeniçeriler duymasın. O senin bir Bektaşî babası dediğine, onlar Batın Padişahı diyorlar.’

“‘- Asıl adı neymiş bu zatın?’

“‘- Balım Sultan'...” (Ziya Şakir, *Mezhepler Tarihi*, Yeni Baskı, İstanbul-1992, s. 257-258)

II. Bayezid Sultan neden böyle debdebeyle Balım Sultan'ı İstanbul'a getirtmiş. Sarayda Meydan açılıp, چراغler uyandırılarak Pir Balım Sultan 'ın huzurunda ikrarbend olmuş, Bektaşî tarikatına girmişti. Niçin? Çünkü Sultan Bayezid bir yandan aynı tarikatın mensupları ve Sultan Cem olayında kendisini tutmuş olan Yeniçerilere hoş görünüp güven yenileyecek. Öbür yandan Balım Sultan'ın Kızılbaşlara karşı olduğunu gösterecek; Kızılbaşlık-Alevilikle Bektaşiliğin aynı inanç

olmadığını ispatlamış olacaktı. Bu siyaset, tuzağa düşürülmüş görünen Balım Sultan'ı haketmediği ve kafasından bile geçirmedeği işbirlikçi konumunda göstermişti. Şah İsmail ile buluşamıyan Balım Sultan pay-ı tahta davet edilmekten, hiç değilse Yeniçerilere ve İstanbul Bektaşilerine birşeyler söyleyebileceği ve onları Kızılbaş hareketi yönünde etkileyebileceğini düşündüğü için bir bakıma memnun görünüyordu.

Kuşkusuz böyle bir ilişkiye, yani Yeniçeri ocaklarında cem-cemaat yapmasına meydan verilmedi. Padişah katında bir ayn-i cem icra ettirilip, aynı debdebeyle uğurlandı Balım Sultan. Osmanlı siyasetini belirleyen zamanın Uleması Sultan Bayezid'in Tarikate girme keyfini görürken - ya da telkin ederken -, Şah İsmail sorununu dahi konuşmasını sağlamışlardı. Ziya Şakir'in kitabında farklı bir yönden girerek, yarattığı mizansenin altında yatan düşünce, bizce bu doğruyu vurguluyor:

“ ‘-Sultanım! Bu gece sizin gecenizdir; niçin böyle mahzun durursunuz?’

“‘ - Ah erenler! Bu bizim makamımız; ateşten gömlek, demirden leblebidir. Ne giyilir, ne çiğnenir... Bütün endişem Şah İsmail'den yanadır. Bizim ulema güruhu, bir türlü onu çekemezler. Hatta ismini andıkça, sanki bir gulyabani anılmış gibi suratlarını bir hoş ederler... Bu yeni devlet sahibi, henüz nevcivandır. Bahtı yüzüne gülüp, bazı guna başarılar da kazanmıştır. Acep bir gün olup, şeytana uyup başımıza bir iş çıkaracak mıdır? diye tasa çekerim.’ demişti.”

Balım Sultan konuşma aralarında Şah İsmail için şunları söylüyor:

“‘- Padişahım! Sen Şah İsmail için zerre kadar gam çekme. Onun murat ve maksudu; memleket kazanmak ve

ganimet almak değildir: Onun bütün dileği, Erdebil tekkesinin mahrem (gizli) ve kadim (eski, baştan beri-İ.K.) bir kanununu nizamı alem hükmüne getirmektir... Bu taassubu yıkmak, batıl itikatları ortadan kaldırmaktır... O küçük yaşından beri, mahir üstatlar elinde pişmiştir. Onun için gerçeği çok iyi idrak etmiştir. Padişahım! Ne Şah İsmail'den ne de başka birinden zerre kadar korkma. Yalnız birşeyden kork; o da zulüm. Halka zulmetmekten ve memurlarının halka zulmetmesinden kork... Kimsenin ahı kimseye kalmaz. Dervişlik budur, sultanlık budur.” (Ziya Şakir, *agy*, s.269-273)

1940'lerde bu araştırmayı yapan Ziya Şakir, geleneksel Bektaşî söylemleri, çeşitli elyazmaları ve ilgili yapıtlardan yararlanmışır. Sultan Balı açıkça, Şah İsmail'in dünyayı düzeltmek ve zalimin zulmüne dur demek için geldiğini söylemiştir.

Balım Sultan Tebriz'den Yönetilen Bir Kızılbaş Devletine Karşıydı

Balım Sultan Kızılbaşlık siyasetine değil, İran milli devletinin oluşumuna ve Tebriz'den yönetilen bir devlet oluşumuna karşıydı. Balım Sultan, Sultan Bayezid'in Alevi-Bektaşîlere yaşattığı iki büyük kıyım ve sürgünü unutamazdı. Üçüncüsünü, yani 1511 yılında Şah Kulu ayaklanmasının bastırılmasıyla, bütün Tekelü Alevi Türkmenlerinin Balkanlara, özellikle güney Yunanistan'a sürgün edilmesini de gördü. Kendisinin İstanbul'a getirilmesi ve padişahın tarikata girmesi, hepsi siyasetti. Balım Sultan'ın gözünde padişah, yezitlikten vazgeçmiş değildi. Balım Sultan'ın 1511 'den, öldüğü yıla (1518-19) değin dergahdan çıkartılmayarak, gözaltında tutulduğu çok büyük olasılıktır. Şah İsmail'in son on yıl içerisinde artık buyruklarının dinlenmediği ve kendini içki ve ava verdiği dönemde gerçekleşmiş olduğunu sandığımız bir olayı burada yorumlamaya çalışalım.

Hacı Bektaş Veli evlatlarından Kalender Şah'ın Şah İsmail 'i ziyaretidir söz konusu olay. Pir Sultan Abdal üzerine yaptığımız araştırma sırasında rastladığımız ve incelemede kullanmış olduğumuz Şah İsmail Hatayi'nin Kalender üzerine yazdığı şiiri bunu göstermektedir.

Bu şiirinde “iki alemin gerçek sırrı ve sultanı” diye niteleyen, Kalender'in başkanlığında gelmiş olan heyete “Hak kadehinden içip mest olmuş konuklar” diyen Hatayi, Kalender'i “Mustafa (Muhammed) ve Murteza (Ali)” gibi karşılıyor. Şiirinin sonunda, ona “şöhretin dünyayı tutması göründü” derken, sanki bir özeleştirici içinde Kalender'e el verip, önderlik yapması gerektiğini ima ediyor ve bir gelecek muştuluyor. (İ. Kaygusuz, *Alevilik Tarihi ve Uluları I*, Alev Yayınları, İstanbul-1995, s. 342-343) Kanımızca henüz hayatta ve Hacı Bektaş Dergahının başında, fakat bir tutsak gibi, sıkı bir gözetim altında bulunan Balım Sultan tarafından Şah İsmail'e gizlice gönderilmiştir. Beşinci beyitten anlaşıldığı üzere, “Şah'a vasıl olmuş Kalender'le birlikte, Tanrı kadehinden sarhoş olmuş misafirler”, yani bir Balım Sultan heyeti gelmiştir.

Şah İsmail ve diğer Kızılbaş Türkmen önderlerle ortak toplantılar yapıp, Anadolu'ya ilişkin Kızılbaş siyasetleri gözden geçirildi. Belki Ehl-i İht'sas kurulu ile, Şah İsmail'in durumundan ötürü yeni bir yönetim düzeni tartışıldı. Belki de kuvvet toplayıp, gizlice Anadolu'ya geri gelmeleri ve mücadele edenlere yardımcı olmaları önerildi. Ama artık Küçük Asya'nın haritası tamamıyla değişmiş bulunuyordu.

KERVAN Sayı 57 Şubat 1996

Şiilik Aleviliğe Düşman^{77 78}

Alevi kavramının arkasına gizlenen Şiilerin Çorum’da yayınladıkları *Ondört Masum* bülteni, Alevi toplumunun en bağnaz Şii şeriatçılığına çekilmeye çalışıldığının çarpıcı bir örneğidir.

Ondört Masum bülteninin Temmuz-Ağustos 1994 tarihli 38.sayısında yazılanlar karşısında bir Anadolu Alevisinin tiksinti ve ürperti duymaması mümkün değil. Kurt kuzu postuna bürünmüş, ama dişlerini saklayamıyor.

Alevilerdeki Ali ve Ehlibeyt sevgisini ve inancını alabildiğine sömüren *Ondört Masum* bülteni, ama asıl olarak Hünkar Hacı Bektaş Veli’nin düşünceleriyle, ondan, onun dergahından icazetli Dedeleriyle, Seyitleriyle, cemiyle, sazıyla sözüyle semahıyla yüzyıllardır süregelen Alevi-Bektaşî inancını, kültürünü inkar ediyor. Milyonlarca Aleviyi “Yezitlikle” suçluyor:

“Alevilikte ya da Oniki İmam yolunda cemevi, cem, semah, post, dede, baba ve bunların masalları yoktur... İçimizdeki yezitleri iyi tanıyın... “ (M. Özateş, *Ondört Masum*, Temmuz - Ağustos 1994)

Ondört Masum bülteninde⁷⁹ getirilen görüşler üzerine söylenecek çok şey var ama, ben önemli gördüğüm üç noktaya ilişkin birkaç şey söylemek istiyorum:

Birincisi, söz konusu bültende Hacı Bektaş Veli’nin Sünni, tasavvufçu bir din adamı olduğu, Dergah’ı Osmanlı’nın

⁷⁷ Bu yazı Ümit Gazioğlu müstear ismiyle yayınlanmıştı.

⁷⁸ *Kervan*’ın introsu: Şiilerin yayınladığı 14 *Masum* dergisinin iddia ettiği gibi bir "Dergahsız, Dedesiz, Cemsiz, sazsız sözsüz, semahsız Alevilik" yoktur! Şiiliğin molla-cami-namaz kıskacını hiçbir Anadolu Alevisine kabul ettiremezsiniz!

⁷⁹ ("Fikirler" bölümünü bu sayımızda yayınlıyoruz – *Kervan* https://emarvakfi.net/wp-content/uploads/TKP-IS/Kavga-Kervan/PDF/Kervan/kervan_s44_1294.pdf)

örgütlediği ve Dergah yoluyla Anadolu Türkmenlerini Sünnileştirdiği yazılarak “Bektaşilikten kurtulmadıkça Oniki İmam yoluna kavuşamayız” denmekte, Aleviler Hacı Bektaş’tan uzak durmaya davet edilmektedir.

Amaç, apaçık: Halkımızın Hacı Bektaş Veli sevgisini kırmak, Alevi-Bektaşî toplumunun bugün Dergah çevresinde birleşik bir güç oluşturmalarını önlemek! (Ne ilginçtir ki, şeriatçı Şii çevreler ile bazı derneklerin başına tünemiş, kendilerini ilerici sanan bazı “sol” çevreler, farklı gerekçelerden yola çıkıyor ama aynı amacı güdüyorlar: Dergahta birliği engellemek! Alevi toplumunun birliğini engellemek kimlerin işine yarayacaktır?)

Ondört Masum bülteninde ikinci olarak, Alevilik ile Bektaşiliğin “ayrı, zıt inançlar” olduğu, Bektaşiliğin İslamdışı, Hristiyanlık, Yahudilik gibi yabancı unsurların etkisi altında kaldığı ileri sürülmektedir. Bu da yetmemekte ve “Alevilik namazdır”, “Alevilerin merkezi Ehlibeyt camileridir”, “Müslümanlıkta içki yasaktır” gibi sözlerle Şii/Sünni inancın kuralları Aleviliğe monte edilmeye çalışılmaktadır. Bunların “asıl Alevilik” dediği *Şii şeriatçılığıdır!*

Oysa, Alevilik-Bektaşilik ile Şiilik, aynı kökten çıkmış ama yüzyılların mücadeleleri ve etkileşimleri içinde tamamen farklılaşmış iki akımdır. Aralarındaki tek ortak nokta, Hz.Ali ve Ehlibeyt sevgisidir. Birbirine zıt olan Alevilik ile Bektaşilik değildir. *Zıt olan, Hacı Bektaş Veli’nin düşünceleriyle yoğrulmuş, şeriatı reddeden “Anadolu Aleviliği” (yani Alevilik-Bektaşilik) ile şeriat için yaşayan Şiiliktir.* Anadolu Alevileri Arap Şiiliğini de hiçbir zaman uygulamamıştır.

Bültenin Aleviliğe saldırısının üçüncü noktası, yüzyıllar ötesinden Aleviliği günümüze taşıyan “Dergah-Dede-Cem” zinciridir. Oysa bugün Alevilik dimdik ayakta ise, bunu bu zincirin kopmamış olmasına borçluyuz. *Ondört Masum’un* bu konudaki bazı görüşleri aynen şöyle:

- “Alevileri... sömüren dedelik kurumu artık yok olmalıdır. Bektaşilik ve Dedelik sömürü düzenidir.”

- “Cem ve semah birer kültür olayıdır, gelenektir, eğlencedir. Oniki İmam yoluyla ya da ibadetle hiçbir ilgileri yoktur. Kırklar Cemi diye bir olay yoktur, kaynağı uydurmadır.”

- “Halk ozanları artık dedeleri sırtlarında taşımaktan ve yaşatmaktan vazgeçmeli ve Pir Sultan’ın yoluna girmelidirler.”

Bütün bu karaçalmanın anlamı ne? Alevi-Bektaşî inanç ve kültürünü, onun taşıyıcısı, temel direği olan kurumları (Hacı Bektaş Veli ve Dergahı, Dede, Cem, Halk Ozanı) YOK ETMEYE ÇALIŞMAK! Yerine ne gelsin isteniyor? Cami, namaz, şeriat kuralları, hac. vb. vb...

Alevilik-Bektaşîlik, şeriat kurallarının içine sığmayacak kadar büyük ve **tanrıyı insanda bulan** derin bir inanç ve felsefedir. Dergahsız, Dedesiz, Cemsiz, sazsız sözsüz, semahsız Alevilik mümkün mü? Hiçbir Anadolu Alevisine Şiiliğin dar kalıplarını, cami, namaz kıskacını kabul ettiremezsiniz!

Bugünkü Anadolu Aleviliğinin ardında Anadolu insanının yüzyıllardır çektiği çileler, “Hak Ademde” diyerek onca zulüm ve baskıya karşı verilmiş mücadeleler var. Alevi inanç ve kültürü onlar içinde şekillenmiş. *Ondört Masum*’da getirilen görüşler, Anadolu Aleviliğinin onurlu başkaldırı geleneği, ilerici değişmeye-gelmeye açık hoşgörülü düşünce ve inanç yapısı ile her yönden gelişmektedir.

Anadolu Alevilerinin İran Şiiliğine uymalarının mantığı yok. Alevinin şeriatçısı olur mu? Kendisini “Alevi” sözcüğünün arkasına saklayan Şii köstebekleri gitsinler Sünni şeriatçılara yapışsınlar. Alevilik-Bektaşîliğin Sünni/Şii şeriat kalıpları ile tamamen ters düştüğünün en canlı kanıtı, laikliği savunusudur,

kendi geleceğini *laik-demokratik Türkiye*'de görmesidir.

Ülkemizde laikliğin, demokrasinin, özgür düşüncenin güvencesi 25 milyon Alevi-Bektaşidir.

KERVAN Sayı 44 Aralık 1994

EMAR VAKFI

Kızılbaşlığını İnkâr Etmeyen Alevi, “Ben Komünistim” Demekten de Çekinmez⁸⁰

Kızılbaşlık, Anadolu Aleviliğinin siyasi adıdır

Kızılbaşlık, 15.yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu Aleviliğinin siyasi adı olmuştur. Nasıl ki, 13. yüzyılın ortalarından, yani 1239-40'da Baba İlyas-Baba İshak önderliğindeki büyük halk hareketinden, Osmanlı Beyliğinin kuruluş döneminin sonlarına kadar siyasi adı Babailik idi! Nasıl ki, 1400'lü yılların ilk çeyreğinde Batı Anadolu ve Balkanları kaplayan büyük Şeyh Bedreddin halk hareketiyle siyasi adı Bedreddinilik idi! İran Selçukluları, Abbasi ve Emevi dönemlerindeki baskıya ve zulme başkaldırmış yüzlerce Alevi önderleri yönetimindeki halk hareketlerinin değişik siyasi adları olmuştur.

Bunların tümü de Alevilik inanç ve felsefesi tabanında, kendisinden önceki çeşitli inanç ve siyasetlerin deneyimlerinden devrimci sentezler oluşturarak ortaya çıkmışlardır. 8. yüzyıldan itibaren *Müslümiye-Babek Hurremiye*, *Karmati* ve *İsmailiyye* gibi birbirini izleyen *batini-rafizi* (Esoterique-Heretique) Alevi siyasetleri, *Mazdekizm* senteziyle beslenip, Arab ve Türk-İran feodalizminin din devletleriyle tam 5 yüzyıl muhalif varlığını sürdürmüş ve sayısız toplumsal başkaldırılar yükseltmişlerdir.

13. yüzyıl Anadolu'sundaki Alevi siyaseti Babailik, Babek Hurremiye'den İsmaili dervişleri aracılığıyla ulaşan *Mazdekizm* ve Fırat havzası *Manicheizm*'i ile Kappadokya *İkonoklasizm*

⁸⁰ *Kervan*'ın introsu: Alevi, Kızılbaşlığı kadar, komünistliğini de göğsünü gere gere söyler ve söylemelidir. Burjuva devleti zaten politikasını bu gerçeğin üzerine oturtmuştur; bu yüzden saldırmakta, bu yüzden sizi Kızılbaşlığınızdan uzaklaştırarak din ve mezhep sınırında tutmak istiyor.

direnışçi keşışlerin yarattığı *heretique* hareketler senteziyle ortaya çıkmış, ezilen her inanç ve dinden halk yığınlarını peşinde sürükleyerek, Konya Selçuklu feodal beylerini tek tek yok edip, merkezi feodal devleti temellerinden sarsmıştır. Yenilgi de, büyük kırımlar da Anadolu Alevi halkların bu siyasetini yokedememiştir. Babailik siyaseti Hacı Bektaş Veli gibi bir önder ve bugünün deyişiyile bir teorisyen yaratmıştır. 1250'lerde yerleşip Dergah'ını kurduğu Sulucakarahöyük, 20 yılı aşkın bir süre, Hünkar'ın dünyadan göçüşüne kadar, Moğol istilacılarının çıkarılması ve Anadolu'da güçlü bir merkezi yönetim kurulması için siyaset üretilip geliştirilen yer olmuştur.

Şeyh Bedreddin, Babailik siyasetini "Alem adem, adem de alem içindir; insan ekmeğini kendi emeği, alın teriyle çıkartmalıdır; en büyük keramet çalışmaktır; okunacak en büyük kitap insandır; yolumuz ilim irfan ve insanlık sevgisi üstüne kurulmuştur; benim kabem insandır; emeğiyle geçinmeyenler bizden değildir; bir olalım, iri olalım, diri olalım..." gibi ilkelere bağlayıp, yaymış olan Hacı Bektaş Veli'den aldıkları üzerine, Bizans dünyası filozoflarının maddeci inanç ve felsefesi, ütöpik komünist düşüncelerini de inşaa ederek kendi siyasetini oluşturmıştu.

En sistemli bir biçimde uygulanan Alevi siyaseti *Bedreddinilik* olmuştur. Döneminin bu büyük din bilgini, önce bir prensin (Musa Çelebi) yanında yer alıp, siyasetini tepeden devlet yönetimine aktararak, hayata geçirmeyi denerdi. Ancak rakip prens (Mehmet Çelebi) güçlü çıkmıştı. Bunun üzerine daha önceki propagandalarında Batı Anadolu, Ege adaları ve Balkanlarda kazanmış olduğu ezilen halk yığınları tabanını, müritleri aracılığıyla silahlı ayaklanmaya yöneltti. Belki bu ayaklanma önce başlatılıp, kardeşler arasındaki savaşlarda Musa Çelebi yanında yer alınsaydı hareket başanabilir ve bu gün çok farklı bir dünyada yaşıyor olabilirdik.

Alevi siyasetleri felsefi materyalizm temeli üzerine kurulmuştur

Ezilen kitlelerin yararına dünyayı değiştirmek ve yaşamı kolaylaştırıp güzelleştirmeyi amaçlayan, değişik adlar altındaki bu Alevi siyasetlerinin tümü felsefi materyalizm temeli üzerine kurulmuştur. Üstündeki incecik inanç örtüsünü hafifçe araladığınızda maddeyi görürsünüz.

Tarih boyu Alevi siyasetlerin değişmez ilkeleri ise özetle şunlardır:

Dünya, istisnasız bütün insanlığın eşitçe ve ortak yararlanması için varolmuştur. İnsandan daha yüce bir varlık yoktur ve dolayısıyla insan emeği kutsaldır. İnsan emeğini sömüren, zulmeden beyler alaşağı edilerek varlıklarına el konulup, paylaştırılmalıdır. Bütün dünya nimetleri ortaktır; ortak sahip olup, ortak üretilip, ortak yararlanılmalıdır. (abç-Ed.) Açıkça görüldüğü gibi, komünist ilkeler dışında birşey bulamıyoruz.

Karl Marks'tan (1818-1883) tam bin yıl önce, Alevi siyasetlerinin komünist düşünceyi halk ayaklanmalarıyla yönetime yerleştirip, hayata geçirme girişimlerini görüyoruz. Bu hareketler, yaşadıkları dönemde ortamın nesnel koşullarına uygun biçimde, komünist ilkelerden ödün vermeden, siyasetler geliştirilerek yükseltilmiştir. Zaten amaç, toplumsal yaşam biçimlerini belirleyen Cem Düzenini (ortak kazandan yeme, eşit paylaşım, kardeşlik, kadın-erkek eşitliği, özgürlük, insanın yüceltilmesi, özeleştir, toplumsal adalet gibi tüm demokratik ve komünistik öğeleri içine alan) devlet yönetimine, iktidara oturtmaktır.

Bin yılı aşkın tarihi içerisinde Alevi siyasetlerinin devrimci yükselişlerle iktidara yaklaşmaları, zaman zaman yönetime gelmeleri, çok şiddetli karşıkoyumlar ve kanlı hücumlarla geri püskürtülmüş, Alevi halklara korkunç kırımlar yaşatılmıştır. Ortodoks İslam (Sünnilik) yönetici ve uleması, Aleviler için

akılalmaz karaçalmalar üreterek, siyasetlerini içten çökerterek, yoketmeye çalışmışlardır. 11.yüzyılda, Selçuklu veziri İranlı büyük feodal işbirlikçi Nizamü'l Mülk'ün, *Siyasetname* adlı yapıtında, Batıniler hakkında; Mazdeki-Babek Hurremi ve İsmaili Alevi siyasetlerine ilişkin üretmediği küfür, yazmadığı hakaret kalmamıştır: Mallar gibi kadınları ortak kullandıkları, aile tanımadıkları; biraraya geldiklerinde ana bacı demeden cinsel ilişkide bulundukları ve evine gelen erkek kapıda bir serpuş asılıysa, içeri girmeyip karısıyla konuğunun işini bitirmesini beklediği gibi namussuzca yalanların hepsi Nizamü'l Mülk patentlidir. Batınılere ve Alevi siyasetlerine bu büyük düşmanlığının bedelini, sonunda bir İsmailiye fedaisinin hançerinin altında ödedi.

Osmanlı yönetimi Nizamü'l Mülk patentli yalanları Kızılbaşlar için daha da artırarak kullandı

Anadolu Selçuklu ve Osmanlı padişahlarına tebaa yönetimi ve siyaset yolu göstermiş olan Nizamü'l Mülk'ün bu kitabının, değişmez siyaset doğrularını içerdiği kabul edilmiş ve bir arpa boyu bile aşılmamıştır. Anadolu Aleviliğinin Kızılbaş siyasetinin yükselip sürdüğü 16. yüzyıl boyunca, padişah fermanları ve adaletnamelerde Nizamü'l Mülk'ün iftiraları, bölge bölge ve isimler verilerek kullanıldı. Sünni tebaa bu yolla Kızılbaşlara düşman ettirildi. Kızılbaşlık suç ve cürüm kapsamına, görünüşte bu ahlaksızlıklar(!) nedeniyle alınmıştı ve bu yüzden tek tek katli vacipti. Kızılbaş ihbar eden ödülünü alıyordu. Ayrıca Şeyhülislam fetvalarıyla Kızılbaş öldürenlere Cennet müjdesi veriliyordu. Cahil ve fakir Sünni tebaa kandırılıyor ve Kızılbaşlarla dostluk ilişkileri kurmaları önleniyordu. Bu ilişki kurulunca, Kızılbaşlar onları rahatlıkla yanlarına çekeceklerdi. Kızılbaş siyasetinin ne olduğunu yönetim gayet iyi biliyordu; en kısa söylemiyle: İstanbul'daki

padişahın tacını tahtını alıp, ulemanın ve umeranın zulmüne son vermek!

Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar döneminde (1470-1488) Erdebil müridlerince başa giyilmeye başlayan ve Şah İsmail'in zorunlu kıldığı kızıl renkli, *Haydari taç* adıyla anılan başlık 1540'dan sonra Şah Tahmasb tarafından kaldırılmış olmasına rağmen Kızılbaş siyasetinin simgesi olmuştur. Köken olarak her ne kadar İmam Ali'nin (ö. 661) Muaviye ile yaptığı Sıffin savaşında yandaşlarına kırmızı sarık sardırmasına bağlanıyorsa da, gerçekte bu simge Babek Hurremiye Alevi siyasetiyle ilişkili olmalıdır.

816 yıllarında aynı bölgede çıkıp yükselen Babek başkaldırısı Bağdad'a kadar uzanmış ve 20 yıl boyunca Abbasi halifelerine kan kusturmuştu. Babek Hurremiler de başlarına ayırmedici kızıl sarıklar sardıkları için kendilerine Farsça *Sürhseran* (Kızılbaşlar) denilmekteydi. Hiç kuşkusuz ki, efsaneleşmiş Babek Hurremi Kızılbaşlarından bölgede hâlâ söz ediliyordu. Aslında Osmanlı'nın Erdebili Şah İsmail'e ve peşindeki Alevi topluluklara hakaret olsun diye "Kızılbaş" demesini de burada aramak gerekiyor. Çünkü Nizamü'l Mülk'ün *Siyasetname*'de Babek Hurremi ve yandaşları, yani *Sürhseran*'ı (Kızılbaşlar'ı) hakkında neler yazdığını yukarıda zikretmiştik.

Komünistler için de Nizamü'l Mülk'e sarıldılar

Kızılbaşlar için Osmanlı'nın kullandığı Nizamü'l Mülk politikasını, Cumhuriyet döneminde Kemalizm siyaseti, komünistler için gündeme getirdi. Burjuvazi bunu, Sovyetler Birliği'nin yıkılışına kadar kullanmaktan çekinmedi. Suçlama aynıydı. Osmanlı'nın Kızılbaşlar için söylediklerini, ne bir eksik ne bir fazla, komünistler için söylüyorlardı: "Dinsiz imansız sapıklar; aile ana-bacı tanımaz cinsel ilişkide bulunurlar(!) Kapiya şapka asıp, karılarını ortak kullanırlar(!)" Elbetteki Kızılbaşlar için yüzyıllardır söylenenler,

Sünni toplumunun bilincinde yer etmiş; cahil ve dinci kesimde korkunç düşmanlık sürüyordu.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Tekkelerin kapatılmasına hem gerekçe hem de tepkilere önlem olsun diye, İstanbullu genç ve yakışıklı bir Bektaşî babasının aşk maceralarını konu alan *Nur Baba* benzeri romanlar yazdırıldı. Zaten gizli yapılmakta olan Cemler basılır, dedeler tutuklanırdı. Kış mevsimleri sık ihbarlar yüzünden, Alevi köylerine geceleri jandarma baskınları düzenlenirdi.

Derken yanlış yaptıklarını düşündüler: Kızılbaşları, aynı suçlamaları yönelttikleri komünistlerden ayrı tutmak ve onları aklamak gerekiyordu. 50'li yılların başlarında Demokrat parti döneminde Ziya Şakir'in, Nüzhet Ergun'un Alevi-Bektaşî-Kızılbaş şairleri üzerine, onların çok sevdiği Ehlibeyt ve Ali üzerine kitaplarını görüyoruz. M.Tevfik Oytan, *Bektaşîliğin İçyüzü*'nü yazıp, ayin ve inançlarını, Şiilikmiş gibi yanyana sergiledi. Hz. Ali'nin cenkleri, Ebu Müslim ve Kerbela olaylarını anlatan Maarif baskılı halk kitapları ortalığı doldurdu.

Bu arada Elbistanlı Halil Öztoprak'ın, *Kuran'da Hikmet Tarih'te Hakikat* kitabını yazarak, at sırtında terki heybesine doldurup Alevi köylerini dolaşması, ortalığı allak bullak etti. Bir çeşit Sünniliğe reddiye ve Kuran'ın Alevi yorumu olan bu kitap yasaklandı, yazarı *idamla yargılanıp* beraat etti. Arkasından birdenbire halka dönük Kızılbaş kitaplarının artırılması durduruldu. İ.Hakkı Uzunçarşılı, Fuad Köprülü gibi iktidar partisinden bilim adamları Üniversite araştırmaları düzeyinde, tarih içinde Kızılbaşlık konumunu ele aldılar.

Ancak karşılaşılan bilimsel ve tarihsel gerçeklik, Devlet siyasetinin derhal Kızılbaşları aklamaktan vazgeçip, *Tecrid*'le değiştirilmesinin gerektiğini fark ettirdi. İnanç ve ahlak değerleri üzerine bir düzine suçlamalarla, halka öcü gibi ve bir toplumsal tehlike gibi gösterilen komünizmin, tarihteki en yakın atasının

Kızılbaşlık siyaseti olduğunu görmüşlerdi. Komünistlere küfür ettikçe, bu Kızılbaşları onlara yaklaştıracak ve bütünleştirecekti. 60'ların başına kadar anti-komünizm propagandası ve amansız komünist takibi sürdürüldü.

Bunlar yapılırken, bir yandan da, zaten sinmiş durumda bulunan Alevi toplumunu, Kızılbaşlığından tecrid etmeğe başlamıştı. Zaten alabildiğine artmış olan gericilik ortamında, “ateş olmayan yerde duman tütmez” gibi saçma bir atasözü öne sürülerek, Kızılbaşlar için suçlamalar yeniden gündeme getirildi. Yanılmıyorsak, bu dönemde, tanınmış bir yazar tarafından *Mum Söndü* piyesi yazılmış ve sahnelenmişti. Öbür taraftan A. Gölpınarlı, İ. Z. Eyüboğlu, Bedri Noyan Dede baba vb. “Alevi ve Bektaşileri bu ahlakdışı suçlamalardan tenzih ederiz, Kızılbaşlar ayrı bir zümredir, ne idüğü belirsiz bir kavimdir” diye kitaplarında ciddi ciddi yazdılar.

Devlet siyaseti, *Alevi-Bektaşiler’le Kızılbaşlar’ın aynı olmadığı propagandasına* tam yüklenmişti. Ek olarak, 1961 *Anayasası’yla* birlikte yükselmiş olan ve çeyrek yüzyıldan fazladır *devrimci akımların “devrimci” tavrı*, devlete yardım etti. Eski siyaseti örtüleyip, doğrudan devrimcilerin üzerine giderek, onları yoketti. Öldürülenlerin büyük çoğunluğu Kızılbaştı, Alevi kökenliydi. Bunlar, onların sloganları, onların şiirleri ve müziğiyle kitleleri ajite edip, peşlerinden çekmeğe çalışırken, bir kez olsun Kızılbaş ya da Alevi sözcüğü kullanmamış ve devrimcilik solculuk adına - sanki Kızılbaşlık-Alevilik bunların dışındaymış gibi! - kendi özlerini yadsımışlardı.

Oysa Türkiye Komünist Partisi genel sekreteri Rıza Yürükoğlu’nun çok yerinde saptamasıyla: “Türkiye’de sol hareket aslında hep ‘Fransızca konuştu’. Hep dışarının kavramlarıyla devrimcilik yaptı. Kendi tarihini analiz etmedi. Kendi tarihinde, kendi insanının geçmişine dayanması gereken, rahatlıkla dayanabileceği, dayanmakla gurur duyabileceği şeyler olduğunu

farketmedi. Bir Şeyh Bedreddin'i insanlarımız yeterince bilmiyor. O Bedreddin ki, Marks'tan kaç yüzyıl önce yaşamış ama, yaklaşık aynı yapıda bir toplum önerebilmiş bir büyük insan. Kendi açımızdan amacımız, Alevilikten öğrenmek, komünist çalışmaların eksik bıraktığı yönü tamamlamak" olmalıydı. (Kervan sayı 44, 1995)

Devletin amacı Alevi toplumunu ağır baskı altında tutarak sindirip, devrimci komünistlerin özkaynağını kökünden kurutmaktır

Devlet aygıtları ve burjuva siyaset bilimcileri ise herşeyin farkındaydılar. Devrimcilerin, özünde komünist olan Kızılbaş siyasetini yanlarına almamış olması, devletin işini çok kolaylaştırmıştı. Aksi taktirde kitlelerin ayağa kalkması tehlikesiyle yüzyüze gelecekti. Geniş bir nefes alarak, bıyık altından gülümseye gülümseye devrimcileri birbirine düşürdü ve binlercesini yoketti.

Asıl gözden kaçmaması gereken, aynı devletin; bu yıllar içinde milliyetçi ve dinci gerici güçleri yanına alarak, destekleyerek, devrimci komünistlerin öz kaynağı olan Alevi-Kızılbaş toplumuna - çoğu bu özü yadsımış olsa da, gerçek budur - değişik bölgelerde, çok sayıda saldırılar düzenleyip, kıyımlar yaptırmasıdır. Amaç, Kızılbaş toplumunu ağır baskı altında tutarak, sindirip kaynağı kökünden kurutmaktır.

Maraş kırımından, Sivas yakımına kadar değişik örtüler altında yürütülen bu saldırıları, devrimci kesimin büyük bir kısmı Alevi toplumuna değil, ilericiler ve devrimcilere, aydınlara yapılmış kabul ettiler. Çıkışlarını, protestolarını hep bu temel üzerine oturttular. Kendi kendilerine sormadılar: Neden Zonguldak'ta, Trabzon'da Bursa'da vb. kentlerde olmadı bu kıyımlar? Buralarda devrimciler, ilericiler ve aydınlar yok muydu? Neden Maraş, Malatya, Çorum ve Sivas illeri seçilmişti? Ama sonuncu saldırıda,

Gazi ve Okmeydanı çevresinde farklı sonuçlara, yanlışa ulaştılar; ona daha sonra geleceğiz.

Devrimci kesimin büyük çoğunluğu, tersini söylese de, Alevi toplumu saldırılarda hedefin kendisi olduğunu biliyordu. Ancak nedenlerini yüzyıllardır sürüp gelmekte olan Alevi-Sünni inanç çelişkisine bağlama yanılgısı içindeydi. Alevi aydınları, yazarlar da habire kitaplar, makaleler yazarak Alevi inanç ve felsefesini, tarihini kendi yetenek ve görüşü doğrultusunda anlatırken, Kızılbaş sözcüğünü daha az kullanarak Aleviliği savunmaya girişiyor.

Onlar Kızılbaş olduklarını inkar ederler
Onlar Kızılbaşlığından utanır, reddederler
Ve onlar ki kendilerine "Kızılbaş" diyenlere öfkelenip,
"Biz Kızılbaş değiliz; Aleviyiz, Bektaşiyiz" derler
Ve kitaplar yazıp savunmaya geçerler
Onlar "Yezid ekmeği yeyip yezid kılıcı çalandır"
Aleviyiz Bektaşiyiz demesi yalandır
İkrarını, darını-didarını çıkarları için satandır
Yezidden de yeziddir "Varma Yezid'in yanına
Kokusu siner tenine" diyorsa da ozan
Aleviye asıl düşman "Aleviden yezid" olandır

Yukarıda sözünü ettiğimiz bir kesim var ki, yeni isimlerle yeniden harekete geçerek bazı dergilerin çevresinde, "Asıl müslüman biz Alevileriz; namaz da bizim niyaz da; Ali'miz de, Veli'miz de namazında niyazındaydı. Ali'ye Ehlibeyt'e Emeviler camide küfrettikleri için, camiye gitmiyoruz, evimizde halka namazı kılıyoruz!" biçiminde Aleviliği savunarak, Kızılbaş

zümresinden olmadıklarını vurgulamaya başlamıştı.

TKP dışında, devrimci solların hiçbirisi, Marksist yöntemlerle ve tarihsel materyalizmi gözönüne alarak Aleviliği ve tarih boyu siyasetlerini incelemeğe tenezzül etmedi. Alevilik hakkında, sadece belirttiğimiz cinsten yazıları okuyunca, din ve mezhep olarak değerlendirip, materyalist temeli ve komünist özü görmek istemediler. Bu özü yakalayanlara ve Aleviliğe Marksist gözle bakanlara saldırmak ve çeşitli biçimlerde suçlamakla zaman geçirdiler.

Oysa “Aleviliğin de komünizmin de tarihsel amaçlarında bir çelişki yoktur”. Dün Aleviliğin siyaset adı Kızılbaşlıktı, bugün ise işçi sınıfının ideolojisi olan Komünizm ve onun felsefesi Marksizm’dir. Rıza Yürükoğlu yoldaşın bir yazısında belirttiği gibi:

“Aleviliğin hem Marksizm’e; hem işçi sınıfına büyük gereksinimi var. İki yönden gereksinimi var. Birincisi tarihsel amaçlarını günümüz koşullarında yerine getirebilmesi için. İkincisi Türkiye’nin somutunda ortaya çıkmakta olan büyük tehlikelere (hızla yükselmekte olan karşı-devrime - İ.K.) karşı. Ve Alevilik tarihteki onurlu rolünü bugün de oynamak istiyorsa, işçi sınıfına yaklaşmak, işçi sınıfıyla dost olmak, onunla dayanışmak zorundadır.”

O zaman işte:

“Ancak bugünün gerçekleriyle donanmış bir biçimde. Aleviliğin de, Komünistlerin de ortak tarihsel amaçları olan amaçları gerçekleştirebiliriz.” (Kervan sayı 44, 1995)

Yineliyoruz: Dün Anadolu Aleviliğinin siyasetinin adı Kızılbaşlıktı, bugün ise Komünizm’dir. Kızılbaşlığını inkar etmiyen hiçbir Alevi, “ben komünistim” demekten çekinmez. Kızılbaşlığı kadar, komünistliğini de göğsünü gere gere söyler ve söylemelidir. Burjuva devlet zaten politikasını bu gerçeğin

üzerine oturtmuştur; bu yüzden saldırmakta, bu yüzden sizi Kızılbaşlığınızdan uzaklaştırarak din ve mezhep sınırında tutmak istiyor. KIZILBAŞ OLARAK KALINIZ VE KOMÜNİSTLİĞİNİZİ YÜZLERİNE YÜZLERİNE HAYKIRINIZ; KURTULUŞ BURADADIR!

KERVAN Sayı 50 Temmuz 1995

EMAR VAKFI

2.CİLDİN SONU

EMAR VAKFI